

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00867

FARSHVUNDENE GESHTALTN

Hirsz Abramowicz

*Permanent preservation of this book was made possible by
Dr. Gerald M. & Hilda L. Jaffee
in memory of
their parents & families*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

הודש אבראמאָוויטש

פארשוונדענע געשטאלטן

ביבליא-סעריע

דאס פירישע יידנטום

138

א. א. א. א.

א. א. א. א.

א. א. א. א.

א. א. א. א.

מ. מ. מ. מ. מ.

די רשימה פון דערשיגענע בענד — צום סוף פון בוך.

הירש אבראמאָוויטש

פאַרשוונדענע געשטאַלטן

(זכרונות און סילוועמן)

אַרויסגעגעבן דורכן

צענטראַל-פאַרבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע

בוענאָס איירעס, 1958 — תשי"ט

דער כתב־יד פֿאַר דעם בוך איז צוגעגרייט געוואָרן מיט דער
הילף פֿון אַ סטיפענדיע וואָס די קאַנפֿערענץ פֿאַר ייִדישע מאַטע-
ריעלע תּביעות קעגן דייטשלאַנד האָט געגעבן אויף דעם ציל.

דער מחבר דאַנקט דעם ד״ר מאַקס ווינרייך און דעם פֿי יעקב
פֿאַט פֿאַר דער מאַראַלישער דערמוטיקונג און אינטערעס וואָס זיי
האַבן אַרויסגעוויזן צו זיין אַרבעט.

א י נ ה א ל ט

- 7 א ווארט פון מאקס וויינרייך
9 א ווארט פון מחבר

1טער טייל — פארשווונדענע געשטאלטן:

- 13 מרדכי אנטאקאלסקי
26 די משפחה פון מאיר בערנשטיין
33 שמואל גאזשאנסקי
36 צבי ניסן גאלאמב
41 א. י. גראדזענסקי
49 שמואל הורוויטש
55 ד"ר יעקב וויגאדסקי
63 א. ווייטער
74 יוסף טשערניכאוו (דניאלי)
80 יוסף יאשונסקי
89 ב. ווירגילי כהן
93 חייקל לונסקי און די סטראשון-ביבליאטעק
100 אַנאָ ליפשיץ
106 פייוול מאַרגאָלין
112 גרשון מאַלאַקעוויטש
116 חיים פּיאַלאַקאָוו
125 י. ל. פּרץ צווישן אַדעסער שרייבער
135 הערמאַן פּראַנק
143 דוד קאַפּלאַן-קאַפּלאַנסקי
147 משה קאַרפּינאָוויטש
152 אליעזר קרוק
163 הרב יצחק רובינשטיין
171 זלמן רייזען
182 ד"ר צמח שאבאד
186 משה שאליט
193 יהושע שטיינבערג
203 אינזשיניער מ. שרייבער

2טער טייל — אין יארן פון אויפברויח:

213	פון הירש לעקערטס צייטן
229	אין צארישער תפיסה
248	יידישע גימנאזיעס און פראצענטן
254	חיים ווייצמאן און קאליע טעפער אין א היסטארישער דעבאטע
261	איך ווער א מיליציאנער
269	די דייטשן אין דער ערשטער וועלט-מלחמה
309	אין די אפרייל-טעג 1919

3טער טייל — פראדוקטיוויזאציע:

327	די ווילנער געזעלשאפט „הילף דורך ארבעט“
340	א יידישע לאנדווירטשאפט-שולע אין פוילן
357	די ביאליסטאקער האנטווערקער-שולע

4טער טייל — שטייגער:

365	א ליטוויש שטעטל
398	דאָרפישע יידישע פרנסות אין ליטע
459	אכילות ביי יידן אין ליטע
474	יידן היילן גייסטיק-קראַנקע

**

דאָס ווע אונטערן וואָס גייען אריין אין דעם בוך האָט אין גע-
האַט געלייגעט ווען זיי זענען פובליקירט געוואָרן, און אין געדענק
נוט דעם פאָרטיינדן איינדרוק וואָס זיי האָבן אינטערגעלאָזט. איצט
טון איר דורכגעצאָגען דעם גאָנצן סתם, און דער איינדרוק איז
געוואָרן נאָך טיפער. איר דאָנק דעם מהמב, וואָס ער האָט פון דאָס
גיי איינגעלעבט פאר מיר די וועלט־מענטשן און די וועלט־באָריסן,
איר וועלכער איר טון געוואַקסן. אָבער מיר האָבן דאָ סאָר זיך נישט
נאָר אַ בוך וואָס זאל וועקן סענט־מענטשן אַלע דערמאָנטען גיי אַ
גרויסע מענטשן וואָס האָבן אליין מיטגעמאַכט די באַשרייבענע גע-
שעענישן און האָבן אליין געקענט אַ גרויסן טייל פון די באַשרייבענע
נע פערזאָנען.

דאָס אליין, און דאָס אין זיך וואָלט איר געווען גענוג טעם,
מען זאל דאָס בוך אַרויסגעבן. אָבער אַבראַמאָוויטש האָט אויבגע-
טאָן אַ סך מער. ער האָט געגעבן אַ קווערשינט דורך אַ לעבן וואָס
איז מער נישטאָ, און דאָס בילד וואָס ער מאַלט איז נאָך וויכטיקער
פאַר יענע וואָס האָבן דעם אַרטיגאל קיין מאָל נישט געקענט. די
וויכטיקייט פונעם בוך וועט וואַקסן וואָס מער מען וועט זיך דער-
ווייטערן פון די יאָרן ווען עס איז געשריבן געוואָרן.

אימלעכע אייט איז אַ אייט פון איבערגאָנג, אָבער פאַרט איז
דער גראַד אויסטרויסלונג נישט אַלע מאָל דער זעלביקער. אין
אַבראַמאָוויטשעס לעבנסצייט האָט זיך פאַרלאָפן נישט קיין איבער-
גאַנג, נאָר אַן איבערגראַך ממש. פון יהושע אַטיינבערג דורך גאַ-
זשאַנסקין און פּיאַלקאָוו ביז מירט בערנשטיין איז פאַלג מיר אַ
גאַנג אין יידישער דעראַיאָנג, און נישט וויציקער אַמפּליטודע
אַנטפּלעקט זיך אין די פיגורן פון די געזעלשאַפטלעכע פּערסן וואָס
ווערן דאָ אַרויסגעפירט. פון יעטוועדער תקופה וואָלט געווען אַזי

געלייגט א זאמלונג פארלאזלעכע בארינטן, על אחת כמה וכמה
ווען די "יארן פון אויפברויח", ווי עס הייסט א פרק אין בוך און
ווי עס וואלט געמענט הייסן דאס גאנצע.

אבער נארמאלער הייסט, ווי ראדיקאל עס זאל נישט זיין דער
בויט, בלייבן אליין איבער אין די נייע סאציאלע פארמאציעס שיכטן
פונעם אמאל. אבראמאווויטשעס תקופה קען זיך שוין מער נישט
בויטן און קען מער נישט אויפהיטן קיין עלעמענטן פונעם אמאל,
ווייל זי איז אונטערגעוואקסן געווארן מיטן וואַרצל. עס זענען אומ-
געבראכט געווארן די מענטשן און זייערע הייזער, די יידישע גאסן,
די יידישע שטעט און די יידישע לענדער. ווינציק זענען איבערגע-
בליבן פון די וואָס האָבן מיטגעלעבט דאָס יידישע לעבן אין מזרח-
אייראָפּע און זעען עס ווי אַ גאַנצקייט. אבראמאווויטש האָט וואָס
צו דערציילן און וויל דערציילן — זאל ער זיין געבענשט דערפאר
און זאלן אים זיין געשטארקט די הענט צו אַרבעטן ווייטער.

פאר די לייגענערס וואָס קענען זיך נישט אַנשפּאַרן אויף זייער
אייגענעם זכרון, האָט דאָס בוך אַ ספּעציעלע ווערדע. צי וועלן זיין
בעלזים צו לייגענען און צו לערנען? דאָס זאל קיין דאגה נישט זיין.
עס זענען דאָ ווינציק, עס וועלן זיין מער. אויב עס וועט זיין אַ
וועלט, וועלן תמיד זיין יידן וואָס ווילן דערקענען זייערע וואַרצל-
לעך כדי דורך דעם צו דערקענען זיך אליין. אבראמאווויטשעס בוך
וועט זיין צווישן די וואָס פירן צום מקור, און מען וועט אים דאָס
קען פאר די עכטע, ערלעכע, מיט מענטשן-ליבע דורכגעדרונגענע
באשרייבונגען, וואָס אין זיי שלאָגט זיך אַפּ — איך שטעל איין און
זאָג דאָס דעם מחבר אין די אויגן — דער באַראַקטער פון דעם
שרייבער גופא.

מ. ווינרייך

ניו-יאָרק, יולי, 1958.

דער מזבֿר

א וואָרט פֿון מחבר

דער בוך באַשטייט פֿון אַרטיקלען וואָס זענען געשריבן און פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן צווישן 1920 און 1955. דאָס רוב אַרבעטן זענען געווען געדרוקט אין זאַמליכער און פֿעריאַדישע אויסגאַבעס וואָס זענען שוין לאַנג נישט בנימצא אױפֿן ביכערמאַרק און ממילא נישט צוטריטלעך פֿאַר דעם היינטיקן לייענער.

בלויז אַ טייל פֿון דעם מחברס אַרבעטן זענען אַריין אין דעם בוך: קודם-כל די יעניקע וואָס שטיצן זיך אױף פֿערוזענלעכע דער-פֿאַרונגען און זכרונות און וואָס גיבן אַ בילד פֿון ייִדישן לעבן ביז דער תקופה פֿון לעצטן הורבן. אָבער אַפֿילו פֿון דעם מאַטעריאַל איז נישט אַלץ אַריין: אַזוי, למשל, האָט מען דאָ נישט איבערגעדרוקט קרוב צוויי צענדליק ביאָגראַפֿיעס וואָס זענען פֿאַרעפֿנטלעכט גע-וואָרן אין דעם לערער־זכור-בוך. עס זענען אױך נישט אַריין ביי-כער- און טעאַטער-רעצענזיעס, אַרטיקלען וועגן אַקטועלע פֿאַליטי-שע און סאַציאַלע פֿראַגעס וכדומה.

די אַרבעט פֿון צונויפֿזאַמלען און אַפֿקלייבן דעם מאַטעריאַל פֿאַרן בוך האָט געמאַכט פֿ' בערל כהן, און דער מחבר דאַנקט אים פֿאַר דער מי וואָס ער האָט אַריינגעלייגט ביים צוגרייטן דעם כתב-יד צום דרוק.

ערשטער טייל

פארשוונדענע געשטאלטן

מרדכי אנטאקאלסקי

א ווילנער אַרעמען שענקערס א זון, וואָס פלעגט אָפּט קריגן קלעפּ פון ביזן טאַטן פאַר שניצן אָדער קנעטן „מענטשעלעך“, „געטשקעס“ אָדער אַנדערע לעבעדיקע און נישט־לעבעדיקע קעגנשטאַנדן, איז געווען אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט איינער פון די באַרימטסטע אָדער אפשר דער באַרימטסטער סקולפּטאָר פון קלאַסישער קונסט.

דער קייסער אַלעקסאַנדער דער צווייטער (1856-1881) האָט באַזוכט אויף אַ הויכן שטאַק די סטודיע פון אַנטאָקאלסקין, כדי צו זען זיין וווּנ־דער־שאַפונג „איוואָן גראַזני“ (איוואָן דער גרויזאַמער).

אַנטאָקאלסקי וואָס האָט נישט געהאַט קיין שום אָפיציעלע בילדונג (אויסער דער קונסט־אַקאַדעמיע אין פעטערבורג, וועלכע ער האָט געענ־דיקט מיט מעדאַלן), וואָס האָט נישט געקענט ריכטיק ריידן און שרייבן רוסיש, און האָט נאָך דערצו געהאַט אַן עכט יידישן אַקצענט, איז באַשאַנ־קען געוואָרן דורך דעם אַנטציקטן צאַר מיט אַ היפשער געלט־סיפענדיע און מיט אַ ראַנג פון „דיעסטוויטעלני סטאַטסקי סאָוועטניק“ (ווירקלעכער מלוכה־ראַטגעבער).

איבער נאַכט, ווי אַנטאָקאלסקי שרייבט אין זיינע מעמואַרן, איז ער באַרימט געוואָרן נישט נאָר אין רוסלאַנד, נאָר אין דער גאַנצער קולטור־וועלט.

אַנטאָקאלסקיס גרעסטער פאַרערער און בעסטער פריינד איז געווען דער באַווסטער קריטיקער איבער פּלאַטישער און מוזיקאַלישער קונסט, וולאַדימיר סטאַסאָוו. דער באַרימטער מאלער איליאַ רעפּין איז געווען אַנ־טאַקאַלסקיס חבר, געוויינט מיט אים אין איין צימער, בעת זיי זענען גע־ווען סטודענטן פון דער אַקאַדעמיע. זיי זענען געבליבן גוטע פריינד אויפן גאַנצן לעבן.

אַנטאָקאלסקי האָט באַקומען פון דער רוסישער רעגירונג אַ גרויסע סטיפענדיע אויף צו פאַרפּולקאַמען זיך אין אויסלאַנד און צו באַזוכן די

בארימטע מוזעאומס און אנדערע דענקמעלער פון קונסט אין מערב־איי־ראפע.

אנטאקאלסקי פלעגט באקומען, צווישן אנדערע, באשטעלונגען אויף דענקמעלער פאר בארימטע מענטשן סיי אין רוסלאַנד, סיי אין אויסלאַנד. ער האָט צוגעשטעלט אַ פראַיעקט פון אַ דענקמאַל פאַר דעם „צאַר־באַ־פרייער“, אַלעקסאַנדער דעם צווייטן. ווי באַוווסט, האָט אַלעקסאַנדער דער צווייטער אַרויסגעגעבן אין יאָר 1861 אַ מאַניפעסט, וואָס האָט באַפרייט די פויערים פון לייבקעכטשאַפט, הגם נישט פון אַרעמקייט...

אויפן טראָן איז שוין געזעסן דער צורר אַלעקסאַנדער דער דריטער, און די אַנטיסעמיטישע וואַקאַנאַליע האָט זיך אין רוסלאַנד שטאַרק צע־שפילט. אַנטאקאלסקיס ערשטער פראַיעקט האָט פאַרגעשטעלט דעם קיי־סער זיצנדיק אויפן טראָן אַרומגערינגלט מיט מלאכים, כרובים א״אָנ־די הימלישע אַקסעסואַרן.

ווען אַנטאקאלסקיס פראַיעקט איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן, האָבן די אַנטיסעמיטן פון דער „נאַוואַיע וורעמיאַ“, מיט בורענין* ווי דעם הויפט־אַנפאַלער בראש, אָנגעהויבן אַ וויסטע העצע קעגן דעם פראַיעקט: „דער זשידאָוסקער סקולפּטאָר האָט געשטעלט דעם צאַר אין דינסט פון זשי־דאָוסקע מלאכים און אנדערע אַטריבוטן פון דער ייִדישער אמונה“ — און דער פראַיעקט איז אָפגעוואָרפן געוואָרן.

אַנטאקאלסקי, וועלנדיק אָפּדאַנקען אַלעקסאַנדער דעם צווייטן פאַר אויסצייכענען אים, האָט געמאַכט אַן אַנדער מאַדעל. אין אַ האַלבן קרייז ציען זיך צום טראָן פון קייסער, פון אַלע זייטן, רוסלאַנדס באַפרייטע פויערים אין פאַרשיידענע פאַזעס, וואָס דריקן אויס טיפע דאַנקבאַרקייט צום צאַר פאַר באַפרייען זיי. און ווידער די זעלביקע העצע קעגן דעם שאַפער פון פראַיעקט: דער ייד אַנטאקאלסקי האָט מיט אַ כיוון געוואָלט פאַראַייביקן די נישטיקייט פון רוסישן פאַלק. אויך דער פראַיעקט איז אָפ־געוואָרפן געוואָרן. דער צעווייטיקטער קינסטלער, אַ דערנידעריקטער, באַ־

* די זעלביקע „נאַוואַיע וורעמיאַ“ מיט דעם ביזן וולגאַרן אַנטיסעמיט בורענין האָט פריצייטיק אַריינגעטריבן אין קבר דעם צאַרטן רוסישן פּאָעט נאַדסאָן (פון ייִדישן אַפּשאַטאַם) דורך זיינע זלזולים און חזק־מאַכן פון נאַדסאָנס פּאַעזיע.

שליסט צו פארלאזן דאס לאנד פון זיין געבורט און פארט אריבער קיין פאריז, כדי נישט צו זיין אויסגעשטעלט אויף די אַנפאלן פון די רוסישע אַנטיסעמיטן.

די אַריגינעלע מאַדעלן פון די צוויי דענקמעלער האָבן זיך נאָך געפיר-
נען אין ש. אַנסקי-מוזעאום ביי דער ווילנער קהילה האַרט פאַר דער צוויי-
טער מלחמה. דער שרייבער פון די שורות האָט זיי נישט איינמאַל געזען
צוזאַמען מיט אַנדערע אַריגינעלע און קאַפירטע אַרבעטן פון אַנטאַקאַלסקין.
אין זעלבליקן מוזעאום האָט זיך אויך געפונען רעפינס באַרימטער פאַרטערעט
פון אַנטאַקאַלסקין (אין זיינע יינגערע יאָרן). אַנטאַקאַלסקי מיט זיינע
גליענדיקע אויגן און פּעד-שוואַרצע האַר שטייט דאָרטן אַנגעטאָן אין אַ
טלית, וואָס דעקט צו אַ האַלבן קאַפּ זיינעם מיט אַ פרומען אויסדרוק אויפן
פנים.*.

**

נאָך אין מיינע יינגלשע יאָרן האָב איך געהערט פאַרשיידענע לעגענ-
דעס וועגן אַנטאַקאַלסקין, וואָס האָבן קורסירט צווישן ווילנער יידן. מען
האָט דערציילט, אַז ער איז אַ יוצא ונכנס ביי מלכות און ביי די גרעסטע
שררות. אויך וועגן זיין קינדהייט האָט מען דערציילט, אַז ער האָט שוין
דעמאָלט באַוווּזן זיין געניאַליטעט. ווי אַן אילוסטראַציע האָט מיר אַן אַל-
טער ווילנער תושב געבראַכט דעם פאַקט: אין דער שענק, וואָס זיין מו-
טער האָט געהאַלטן אויף ברייטע גאַס, פלעגן אָפט אַריינגיין שיכורים און
טומלען אָדער גאָר מאַכן סקאַנדאַלן. דער קליינער מאַטקע, וועלכער איז
געווען שטאַרק צוגעבונדן צו דער מוטער און איר געוואָלט מאַכן לייכטער
דאָס לעבן, האָט מיט אַ קויל (קיין אַנדערע מכשירים אויף צו מאַלן האָט
ער נישט געהאַט) אַנגעצייכנט אויף דער אַריינגאַנג-טיר אַ סאָלדאַט מיט
אַן אויסגעשטרעקטער ביקס און שווערד ביי דער זייט. די צייכענונג איז
געווען אַזוי בולט און נאַטירלעך, אַז די שיכורים, דערזעענדיק אַ באַ-
וואָפנטן סאָלדאַט ביי דער טיר, פלעגן אַנטלויפן...

אויף זאַרעטשע (אַ פאַרשטאַט אין ווילנע) פלעג איך יינגלווייז פאַר-

* אַנטאַקאַלסקי איז געווען רעליגיעז געשטימט, שבת האָט ער נישט געאַרבעט.

בייגיין א גרויס הויז, ראז באפארבט, אויפן וועג צו מיין שול. דאס הויז האט געהאט, ווי אלע אנדערע, א שילדל פון גאס מיטן נאמען פון אייגנ-טימער. דארט איז געווען אנגעשריבן „הויז פון מ. מ. אנטאקאלסקי“. דאס הויז האט זיך אויסגעטיילט פון אנדערע ארומיקע מיט ריינקייט און א רחבותדיקן הויף. מיט יראת הכבוד האב איך געקוקט אויפן שילדל. קינד און קייט האבן שטאלצירט אין ווילנע מיט זייער בארימטן בן-עיר. אבער ווי קומט אנטאקאלסקי, וואס ווינט שטענדיק אין פאריז (פריער אין פע-טערבורג), צו האבן א הויז אין ווילנע, אין וועלכן ער ווינט נישט? איז די מעשה אזא:

אין ווילנע איז געווען א תקיף, דער ראש-הקהל יודל אפאטאוו. וועגן זיין תקיפות זענען געבליבן פארשיידענע מעשיות אין צוזאמענהאנג מיטן באווסטן ווילנער לץ, מאטקע חבד.

צווישן אנדערע גרויסע געשעפטן האט אפאטאוו געהאלטן די „פאטשט“. קיין אייזנבאנען זענען נאך נישט געווען אין און ארום ווילנע, און די „פאטשט“ האט אויסגעפירט די קאמוניקאציע-פונקציעס צווישן שטעט און שטעטלעך און אפילו צווישן רוסלאנד מיט אויסלאנד. די „פאטשטן“ האבן אפט געהאלטן אין ארענדע יידן, וואס פלעגן דארפן צושטעלן פערד, וועגענער, קארעטעס (די לעצטע פאר דורכפארנדיקע שררות). אפט פלעגן הויכע טשינאוניקעס דארפן אנקומען צו יודל אפאטאוו „לאסקע“, כדי זייער נסיעה זאל גיין גלאט און אויף די בעסטע פערד, ביחוד ווען זיי האבן געדארפט פארן צו דער דייטשער גרענעץ. די ווילנער לעגענדע דער-ציילט, אז איין מאל איז דער רוסישער קייסער דורכגעפארן ווילנע און עס האט זיך געמאכט א שטער מיט זיינע פערד און קארעטע. יודל אפא-טאוו האט תיכף געשטעלט אין רשות פון קייסער זיינע בעסטע פערד, זיך אליין געזעצט אויף דער קעלניע און געפירט דעם קייסער ביז דער נאענט-סטער סטאנציע. דער קייסערלעכער פאסאזשיר איז געבליבן זייער צו-פרידן מיטן יידישן אנטרייבער און באשאנקען אים מיטן טיטל ערנביר-גער („פאטשאטני גראזשדאנין“); פארשטייט זיך, אז יודלען האבן שוין נישט געפעלט קיין קאזיאנע „פאדריאדן“ און קיין פרנסה געוויס נישט. דער דאזיקער אפאטאוו האט געהאט זייער שיינע טעכטער, און זיין

אמביצע איז געווען חתונה צו מאַכן זיי מיט יחוסדיקע אָדער שוין באַ-
 רימטע יונגעלייט. איין איידעם איז געווען דער ווילנער יחסן יעקב פרנס.
 שפעטער איז ער טאַקע געווען דער אָפיציעלער פרנס־חודש, ריכטיקער גע-
 זאַגט, פּאַרזיצער פון דער ווילנער יידישער געמיינדע (צדקה גדולה). דער
 צווייטער איידעם איז געווען נישט קיין אַנדערער. ווי מאַרק מאַטוויע-
 וויטש אַנטאַקאַלסקי. ער איז געווען באַקאַנט מיט די גרעסטע שררות אין
 פעטערבורג און האָט שוין אַפילו געהאַט אַ „טשין“. אַנטאַקאַלסקי איז
 געווען עלטער פון זיין בילד־שיינער כלה, געניאָ אַפּאַטאַוואַ. אָבער ס'וואָל-
 גערן זיך נישט אַזעלכע אַנטאַקאַלסקיס. און יודל אַפּאַטאַו איז געוואָרן
 דער שווער פון באַרימטן סקולפּטאָר. אין נדן, אויסער מזומנים, איז אויך
 אַריין אַפּאַטאַווס הויז אויף זאַרעטשע, וואָס איז איבערגעשריבן געוואָרן
 אויף אַנטאַקאַלסקיס נאָמען*.

* פּאַרוואַלטער פון הויז איז געווען זיין שוועסטער, די פרוי פון זירעקטאָר פון
 אַ יידישער מלוכה־שול, איליאַ לאַזאַרעו. אין דער שול האָב אין געלערנט דריי יאָר.
 אגב, איז דער לאַזאַרעו געווען אַן אויסגעצייכנטער מאַטעמאַטיקער, העברעער און גר-
 טער פעדאַגאָג. מיט דער פּאַמיליע לאַזאַרעו איז געווען באַפריינדעט די פּאַמיליע פון
 שפעטערדיקן ווילנער געהילף־ראַבינער (און אויך אַ שטיקל צייט ראַבינער) שמואל שריי-
 בער. אַזוי אַרום האָט די פּאַמיליע שרייבער געקענט וויסן וועגן אַנטאַקאַלסקיס לעבן און
 שאַפן פון די ערשטע קוואַלן. אַנטאַקאַלסקי, פּאַרנדיק פון פּאַריז קיין פעטערבורג און
 צוריק דורך ווילנע, פלעגט זיך אַפּשטעלן ביי די לאַזאַרעווס. ער פלעגט אַפט אויסגיטן
 פאַר זיין שוועסטער זיין פאַרביטערט האַרץ סיי פון זיין נישט צו גליקלעכן פּאַמיליע-
 לעבן, סיי פון זיינע קינסטלערישע פּאַרדראַסן און האַס פון זיינע נישט פּאַריגינערס אָדער
 סתם שונאיי־שראל.

אין ברוקלין ווינט אַ טאַכטער פון זיין שוועסטער, אַנטאַקאַלסקיס אַ לייבלעכע פלי-
 מעניצע, פרוי סאַפיע ראַקאוויצקי־לאַזאַרעו. זי האָט מיר דערציילט, צווישן אַנדערע,
 אויך וועגן איר גרויסן פעטער. איין מאַל, אין אַ קאַלטן ווינטער־אָונט, איז אומדערוואָרט
 פון פּאַריז געקומען איר פעטער מ. אַנטאַקאַלסקי. קיינער פון די דערוואַסענע לאַזאַ-
 רעווס איז נישט געווען אין הויז, אויסער דער 11-12 יאָריקער סאַניע (סאַפיע). זי האָט
 נישט געווסט ווי אויפצונעמען איר באַרימטן פעטער. אָבער ער האָט די קליינע פלי-
 מעניצע זיינע באַרואיקט, געזעצט זיך מיט איר ביים איינגעהויצטן אייוועלע, געגלעט איר
 קאַפּ און דערציילט איר וועגן פּאַריז און זיין לעבן דאָרטן. עס איז אים דאָרט געווען
 אומעטיק. אַזעלכע קרובים ווי די ווילנער האָט ער דאָרט נישט געהאַט. פרוי לאַזאַרעו-
 אַנטאַקאַלסקאַ האָט דערלעבט אַ טיפע עלטער. געשטאַרבן איז זי אין ריגע ביי אַ טאַכ-

אָפּאַטאָווס טעכטער זענען געווען נישט נאָר „קראַסאָוויצעס“, נאָר אויך מאָדערן דערצויגענע פּריילנס. דער ווילנער גביר אָפּאַטאָוו, אַליין גאָר אַ קנאַפּער ידען, מילד גערעדט, האָט אָבער באַמיט זיך צו געבן זיי נע טעכטער די בעסטע אויסלענדישע גווערנאַנטקעס, וועלכע האָבן זיי געלערנט שפּראַכן און איבערהויפּט „גוטע מאַנירן“, אַזוי אַז די אָפּאַטאָוו-טעכטער האָבן געקאַנט האָבן איינגאַנג אין די פּאַרנעמסטע (נישט-יידי-שע) אַריסטאָקראַטישע קרייזן.

געניאָ אַנטאַקאַלסקי-אָפּאַטאָוו האָט גערעדט אַ פּערפּעקטן פּראַנצויזיש, וועגן רוסיש איז אָפּגערעדט. זי האָט איינגעשטעלט איר היים אין פּאַריז אויף אַ הויך-אַריסטאָקראַטישן אופן מיט פּעריאַדישע „זשורפּיקסן“, בעלער אָדער ספּעציעלע אויפנאַמעס. אויף די „זשורפּיקסן“ פון פּרוי אַנטאַקאַלסקאַ פלעגן קומען די העכסטע אַריסטאָקראַטן און אויסלענדישע דיפּלאָמאַטן. זי האָט, אָפּנים, ווייניק זיך גערעכנט מיט די באַקוועמלעכ-קייטן און נייגונגען פון איר מאַן, וואָס איז געווען באַשיידן און אַוודאי נישט פּאַרמאַגט די „נייטיקע“ מאַנירן. מעגלעך, אַז געניאָ אַנטאַקאַלסקאַ האָט זיך אָפּילו אונטערגעשעמט מיט אים, מיט זיין יידישן אויסזען, מיט זיין קאַלעטשען די פּראַנצויזישע גראַמאַטישע כללים. עס פלעגט אָפט טרעפן, אַז אַנטאַקאַלסקי פלעגט קומען אַ מידער פון זיין אַטעליע, אָנגע-זעטיקט מיט פּאַרדראַסן אָדער דורכפאַלן און געפינען אַן איבערקערעניש אין הויז.

זיין קאַבינעט איז געווען פּאַרוואַנדלט אויך אין איינעם פון די אויפ-האַלט-צימערן פאַר די פּילצאַליקע געסט. נישט אַלע פון זיי האָבן געוואוסט, וואָס אַנטאַקאַלסקי איז. אַ געוויסע צאָל פון די געסט האָבן אים אָפּילו אינגאַנצן נישט געקענט. ער פלעגט זיך אַרומדרייען אין זיין אייגן הויז ווי אַ פּרעמדער.

טער אין יאָר 1930. זי איז געווען זייער אַ קלוגע און שאַרפּזיניקע. אַלע אַרומיקע האָבן באַווונדערט איר פּאַרשטאַנד. איך געדענק, אַז אין ריגער „פּרימאַרגן“ זענען געווען גע-דרוקט וועגן איר, ווי אַנטאַקאַלסקיס שוועסטער, פּיל אַרטיקלען און אינטערוויען. אי-ליאַ לאַזאַרעו איז שפּעטער געוואָרן פּראַפּעסאָר פון העברעיִש און תּנ"ך אין ווילנער לערער-אינסטיטוט, אויפן אַרט פון דעם גרויסן פּילאַלאָג און לעקסיקאָגראַף יהושע שטיינבערג, לאַזאַרעו איז געשטאַרבן אין פּעטערבורג אַרום יאָנואַר 1917.

נאטירלעך, אָז פירן אַזאַ מין הויז מיט סיסטעמאַטישע אויפנאַמעס פון אַריסטאָקראַטיע האָט געפאָדערט קאָלאָסאַלע מיטלען, וועלכע דער ראשי־המשפּחה האָט געדאַרפט צושטעלן. ער האָט געמוזט אַרבעטן איבער די כוחות און אָננעמען אַזעלכע באַשטעלונגען, וואָס זענען אים אָפט נישט געווען צום האַרצן. ער האָט געמוזט עס טאָן, כדי זיין פרוי, די גראַנד־דאַמע, זאָל קענען ביישטיין די „קאָנקורענץ“ פון די העכסטע פאַריזער סאָלאַנען.

איינע פון זיינע לעצטע אַרבעטן איז געווען צו מאַכן דעם קאַפּ פון יעקאַטערינע דער צווייטער פאַר אַ דענקמאַל אין ווילנע, לויט דער באַ־שטעלונג פון דער רוסישער רעגירונג*. ער האָט דערפאַר באַקומען 30 טויזנט (גאַלד־) רובל. דער דענקמאַל איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן שוין נאָך אַנטאַקאַלסקיס טויט (אין 1904) דורך אַ רוסישן אַרכיטעקט. דער קאַרפּוס פון יעקאַטערינעס דענקמאַל האָט געמאַכט אַ רוסישער סקול־פּטאַר. ווען די רוסן האָבן עוואַקואירט ווילנע אין יאָר 1915, האָבן זיי מיטגענומען אַלע דענקמעלער, איינשליסנדיק מוראַוויאַוו דעם תּלוינס דענקמאַל (מוראַוויאַוו „וויצעשאַטיעל“ — „דער הענקער“), פּושקינס און אויך יעקאַטערינעס קאַרפּוס מיטן קאַפּ, וואָס אַנטאַקאַלסקי האָט געמאַכט. ווי אַלע אַרבעטן אַנטאַקאַלסקיס, צייכנט זיך דער קאַפּ אויס מיט זיין קלאַסישער עלעגאַנץ.

אַנטאַקאַלסקי האָט געהאַט צוויי טעכטער, אויך שיינהייטן, דערצויען דורך דער מוטער אין איר גייסט. איינע פון זיי האָט חתונה געהאַט מיט קלאַד מאַנטעפיאַרע פון לאַנדאָן. די אַנדערע — מיט דעם איטאַליענישן דיפּלאָמאַט גראַף ספּאַרצאַ, געוועזענעם אויסערן־מיניסטער פון וויקטאָר עמנואל און שפּעטער פון דער איטאַליענישער רעפּובליק. סיי די אלמנה אַנטאַקאַלסקי, סיי זיינע טעכטער האָבן נישט אָנגעהאַלטן קיין שום באַ־ציאונגען מיט די ווילנער קרובים.

אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן איז אַנטאַקאַלסקי שטאַרק פאַר־

* דער דענקמאַל איז געווען פאַרהאַסט ביי די ווילנער פּאָליאַקן, ווי אַ סימבאָל פון זייער פאַריאַכונג דורך רוסלאַנדס דעראַבערישער פּאָליטיק פון דער צאַריצע, וועלכע האָט גורם געווען די צעטיילונג און ליקווידאַציע פון דער פּוילישער מלוכה אין יאָר 1795.

אַרעמט געוואָרן און געמוזט אויספאַרקויפן זיינע ווונדערלעכע קאַלעקציעס אויף אַ ליציטאַציע. ער האָט געליטן פון אַ שווערער קראַנקייט אין די פאַרדייאונגס־אַרגאַנען, וואָס האָט פריציטיק אַ סוף געמאַכט צו זיין לעבן, זומער 1902, אין עלטער פון 61 יאָר. מעגלעך, אַז אין דער היים האָט ער נישט געהאַט קיין געהעריקע אויפפאַסונג.

דער ברייטער עולם האָט נישט געוואוסט וועגן זיין קראַנקייט. דערי־בער איז זיין טויט געווען אַ גוואַלדיקער קלאַפּ פאַר יידן בכל תפוצות ישראל.

ס'איז געווען באַוואוסט זיין לעצטער ווילן צו רוען אויף אַ יידישן בית־עולם אין לאַנד, ווו ער איז געבוירן געוואָרן, און נאָך וועלכן ער האָט נישט אויפגעהערט צו בענקען, נישט געקוקט אויף די אַנפאַלן פון די אַנטיסע־מיטן. רוסלאַנד איז אים געווען צווייפאַכיק טייער. אין דעם לאַנד איז גע־ווען זיין יידישע ווילנע און די רוסישע גרויסשטאָט פעטערבורג, וואָס האָט אים געגעבן די געהעריקע אויסבילדונג און דעם וועלט־נאַמען. דאָרטן האָט ער געהאַט זיינע גרויסע רוסישע פריינד צווישן די בעסטע פאַרשטייער פון דער רוסישער קונסט, ליטעראַטור, וועלכע ער האָט, ווי דער גרעסטער טייל פון דער רוסיש־יידישער אינטעליגענץ, געהאַלטן פאַר זיין אייגענער. עס האָט זיך גלייך אַנגעהויבן אַ קאָנקורענץ־קאַמף צווישן די יידישע פאַר־שטייער פון פעטערבורג און ווילנע, ווו עס זאָלן רוען די שטערבלעכע רעשטן פון באַרימטן קינסטלער. געוואונען האָט פעטערבורג, ווו עס זענען געווען די חשובסטע יידישע אינטעלעקטואַלן, פינאַנסיסטן, שתדלנים מיט אַ השפּעה אין קרייזן פון הויכע שררות.

היות ווי מרדכי אַנטאַקאַלסקי האָט נאָך געטראָגן אַ הויכן „טשין“, האָט דאָ געהאַט אַ וואָרט אויך די רוסישע מאַכט. די דירעקציע פון אייזנ־באַנען האָט געגעבן אַ ספּעציעלן „קלאַסנעם“ (נישט קיין פּראַכט־וואַגאַן) פאַר איבערפירן אַנטאַקאַלסקיס קערפּער פון ווערושבאַלאַווער גרענעץ קיין פעטערבורג דורך ווילנע*.

* צוליב היסטאָרישער קוריאָזיטעט איז כּדאַי צו דערמאָנען אַ פּאַקט, וואָס האָט גע־טראָפּן פּונקט מיט צוויי יאָר שפּעטער אין רוסלאַנד, בעתן אַריבערפירן דעם קערפּער פון אַן אַנדער באַרימטער, שוין עכט רוסישער, פּערזענלעכקייט, — אַנטאָן טשעכאַוו.

ס'געדענקט זיך מיר א הייסער יולי-טאג, 1902. איך בין געווען אויף וואקאציע ביי מיינע עלטערן אין א גוט א 60 קילאמעטער פון ווילנע. איך האב עפעס געדארפט דערליידיקן אין ווילנע און געקומען "פער אַקס" (מיט א פור). פארבייפארנדיק דעם וואקזאל אין ווילנע, בין איך געווארן דער-שטוינט צו זען, ווי טויזנטער יידן שטראמען צום וואקזאל, פארסאפעטע, פארשוויצטע, כמעט לויפנדיקע. איך האב נישט געוויסט וועגן אנטא-קאלסקיס טויט. דארטן, ווו מיינע עלטערן האבן געוויינט, האט די פאסט פונקציאנירט נאך צוויי מאל אין א וואך. איך בין אראפ פון פור און גע-פרעגט די זיך איילנדיקע יידן: "מה רעש?" אבער קיין ענטפער האב איך נישט באקומען. רואיק איז פון וואקזאל געגאנגען א נידעריקער באן-באזאמ-טער. איך ווענד זיך צו אים און פרעג, וואס עס איז פאר א געלאף. ענט-פערט ער מיר: "זנאיעטיע, וויעזוט פאקאיניקא איז פאריזשא וו סאמי פיער. אן יעווריטשיק — גענעראל, גענעראל יעווריטשיק", — האט ער עטלעכע מאל איבערגעזאגט די לעצטע ווערטער*, זייענדיק אליין איבער-ראשט און וועלנדיק, קענטיק, איבעראשן מיך אויך מיטן צונויפפארן

דעם גרויסן מייסטער פון דער רוסישער ליטעראטור, וועלכער איז זומער 1904 גע-שטארבן אין עלטער פון 44 יאר אין קורארט באדנוויילער (דייטשלאנד). קיין "טשיין" האט טשעכאוו נישט געהאט. לויט זיין בילדונג איז ער געווען א מעדיקער. ער האט אין די לעצטע צען יאר פון זיין לעבן, די שאפערישסטע און וויכטיקסטע אין זיין שריי-בערישער קאריערע, איבערגעריסן מיט דער רעאקציאנערער, אנטיסעמיטישער, נאואיע וועמאי, ווו זיינע בעסטע נאועלן זענען געווען געדרוקט, און מיטגעארבעט נאך אין די ראדיקאלע רוסישע זשורנאלן. די באן-זירעקציע האט רעזערווירט אן ארט פאר טשע-כאווס קערפער אין א פראכט-וואגאן. די דאזיקע גרינגשעצנדיקע באציאונג מצד די רו-סישע ביוראקראטן צום טויטן טשעכאוו האט ארויסגערופן א פארביטערונג אין אלע קרייזן פון דער פראגרעסיווער רוסישער געזעלשאפט. די ליבעראלע פרעסע און חודש-דיקע זשורנאלן האבן מיט גרויס טאדל וועגן דעם געשריבן.

ס'איז אויסגעקומען א פארדאקס. די רוסישע אנטיסעמיטישע רעגירונג האט אפ-געגעבן מער כבוד דעם יידן, אנטאקאלסקין, ווי דעם רוסי, טשעכאוו...

* "איר ווייסט, מען פירט א מת פון פאריז קיין סאמע פעטערבורג: א יידעלע, א גענעראל; א גענעראל א יידעלע". דאס ווארט "יעווריטשיק" האבן באנוצט רוסי, ווען זיי האבן אין א שמועס מיט א יידן נישט געוואלט זאגן "זשיד" און נישט פארגונען דאס ווארט "יעווריין", וואס האט געקלונגען ליבעראל. "יעווריטשיק" האט געהייסן: האלב "זשיד", האלב "יעווריין". אמאל האט עס אויך באטייט "יידליק" און אמאל — "יידעלע".

אזעלכע צוויי קעגנזעצלעכע, פאַר אים כמעט אומגלייבלעכע, באַגריפן ווי
 „ייד“ און „גענעראַל“.

איך האָב זיך גלייך געכאַפּט, ווער דער יעוורייטשיק-גענעראַל איז
 געווען, איך האָב זיך אויך געלאָזט צום וואַקזאַל, וועלנדיק אַריינדריינגען
 אויף דער פּלאַטפּאָרמע, וווּ דער וואַגאַן מיטן אַרון איז געשטאַנען. אָבער
 דער וואַקזאַל איז געווען פּול געפּאַקט מיט מענטשן, און אויף דער פּלאַט-
 פּאַרם האָט מען קיינעם נישט אַריינגעלאָזט. אַרום וואַגאַן זענען געווען
 צונויפגעזאַמלט די פּאַרשטייער פון דער ווילנער קהילה און פון דער יידי-
 שער אינטעליגענץ, ווי אויך העכערע באַאַמטע פון גובערנאַטאָר, פּאָליציי
 און בילדונגס-מיניסטעריום.

דעם הספד האָט געמאַכט אין דער רוסישער שפּראַך דער פּריער דער-
 מאַנטער קאַזיאַנער רב, שמואל שרייבער. צווישן אַנדערע האָט ער געזאָגט,
 אַז ווילנע, ירושלים דליטע, האָט זוכה געווען צו האָבן צוויי גאונים: אין
 18טן יאָרהונדערט דעם גאון פון דער יידישער תורה, ר' אליהו און אין
 19טן יאָרהונדערט דעם גאון פון קונסט, מאַרק מאַטוועיעוויטש אַנטאָ-
 קאַלסקי, דעם הייסן יידן און דעם הייסן פּאַטריאַט פון דעם בעסטן און
 שענסטן, וואָס רוסלאַנד פּאַרמאַגט אין ליטעראַטור, קונסט און קולטור
 בכלל.

אַ דעלעגאַציע פון ווילנע, אויך זיין שוואַגער און שוועסטער לאַזאַ-
 רעוו, זענען געפּאַרן צו דער לוויה פון אַנטאַקאַלסקין קיין פעטערבורג. אין
 דער לוויה האָבן אַנטייל גענומען טויזנטער מענטשן, צווישן זיי די בעס-
 טע פּאַרשטייער פון דער רוסישער אינטעליגענץ מיטן אַלטן טרייען פּריינד
 אַנטאַקאַלסקיס, וואַדימיר סטאַסאָוו, בראש. הספדים זענען געהאַלטן גע-
 וואָרן אויך אויפן יידישן בית-עולם.

**

דער זעליבקער סטאַסאָוו האָט אַרויסגעגעבן אַ גרויסן באַנד פון אַנ-
 טאַקאַלסקיס בריוו צו אים, סיי צו אַנדערע וויכטיקע פּערזענלעכקייטן.
 און הגם אין סטיל און נישט זעלטן אין רוסישער גראַמאַטיק זענען זיי
 געווען ווייט נישט פּערפּעקט, אָבער זיי שפּיגלען אַפּ דאָס אינעווייניקסטע

לעבן פון אנטאקאלסקין און א ריי עפיוזאדן פון זיין טראגיש-שאפערישער קאריערע. די בריוו זענען אן אויסגעצייכנטער מאטעריאל צו שטודירן די געשיכטע פון דער פעטערבורגער יידישער אינטעליגענץ און אנטאקאלסקיס ביאגראפיע אין דער ערשטער ריי.

וועגן אנטאקאלסקיס אויטאביאגראפיע און בריוו, וועלכע ער האט געשריבן צו טורגעניעוון, דעם בארימטן רוסישן ראמאניסט, דריקט זיך דער לעצטער אויס בזה לשון: „זיין (אנטאקאלסקיס) שפראך איז נישט קיין רוסישע, אבער אן אייגנארטיקע, ענלעך צו א געוויסן מין בלומען.“ סטאסאָוון האָט דער שרייבער פון די שורות געזען אין יאָר 1904, אין דער קונסט-אקאדעמיע, וועלכע אנטאקאלסקי האָט געענדיקט. סטאָ סאָו האָט געארבעט אין דעם גרויסן ביבליאטעק-זאל פון דער אקאדעמיע, אין שכנות מיט דעם ספעציעלן צימער, ווי עס איז געשאַנען די אַריגינעלע סטאַטוע פון איוואן גראַזני, געמאַכט פון אַנטאָקאַלסקין (אין באַ-רימטן קייסערלעכן ערמיטאַזש-מוזיי געפינט זיך נאָך אַ בראַנדזענע קאַ-פיע פון דער סטאַטוע, וואָס אַלעקסאַנדער דער צווייטער האָט באַשטעלט נאָכן באַזוכן אַנטאָקאַלסקיס אַטעליע).

סטאָסאָו האָט געגעבן דערקלערונגען צו אַ גרופע באַזוכער וועגן אַנטשטיין און באַטייט פון דער קונסט-אקאדעמיע. ער האָט דערמאָנט די גרויסע רוסישע מייסטערס אַריינרעכענענדיק אין זיי דעם „געניאַלן סקול-פּטאַר אַנטאָקאַלסקין“.

סטאָסאָו, מיטן אויסזען פון אַ פאַטריאַרך, פון ריזיקן וווקס, אַ שניי-ווייסן קאַפּ האָר מיט אַ לאַנגער ווייסער באַרד, האָט געמאַכט אויף די באַ-זוכער אַן אויסערגעוויינלעכן איינדרוק. ער איז שוין געווען אַ טיפער זקן, אָבער זיינע אויגן זענען געווען ליכטיק און לעבעדיק. אַ פאַרקערפערטער רוסישער לעגענדאַרער העלד, צו די עלטערע יאָרן, פון אַ איליאַ מוראַמיעץ. זיין גאַנץ לעבן האָט ער געקעמפט פאַר דער אומאַפהענגיקייט פון פּלאַס-טישער און אויך מוזיקאַלישער קונסט. אין ביידע איז ער געווען דער גרעס-טער מבין און באַקרעפטיקער פון נייע אמתע טאַלאַנטן. ער האָט הייס פאַר-טיידיקט אַנטאָקאַלסקין קעגן זיינע אַנטיסעמיטישע אַנפאַלער. ער איז גע-ווען דער אומקאַמפּראַמיסלאַזער רוסישער אינטעלעקטואַל פון אַלטן שטיי-

גער, וואָס האָט ביי אַלע אומשטענדן נישט מורא געהאַט אַרויסצוזאָגן זיין מוטיק וואָרט, זיין אומאַפהענגיקע מיינונג. זיין מאַיעסטעטישע גע- שטאַלט שטייט נאָך איצט פאַר מיינע אויגן.

די באַציאונג צו אַנטאַקאָלסקין מצד עטלעכע יידישע שרייבער, איז אויך נישט אַלעמאַל געווען אַ קאַרעקטע. אויב עס דינט מיר מיין זכרון, האָט, דאַכט זיך, פּרץ סמאַלענסקין אַנגערופן אַנטאַקאָלסקין „קנעכט“ צו- ליב זיינע שאַפונגען אויף פּרעמדע טעמעס און זייער ווייניק אויף יידישע, וואָס איז, אגב, נישט ריכטיק. ס'איז גענוג אַנצורופן זיינע ביוסטן „חריף“, „בקי“ און די סטאַטוע פון „שפינאָזאַ“, די נישט אינגאַנצן פאַרענדיקטע, נאָר באַרימטע גרופע „אינקוויזיציע“, אַ ייד אַ שניידער“ (ציט אַריין אַ פּאַדעם אין נאָדל), „נאַטאַן דער חכם“, „הענדלערקע“, דער וויכוח וועגן תּלמוד“ און אַ סך אַנדערע.

אַנטאַקאָלסקיס יידישע קריטיקער האָבן נישט גענומען אין באַטראַכט דעם גרויסן שוונג פון אַ זשעני, וואָס אַנטאַקאָלסקי איז געווען. זיין קינסט- לערישע נשמה האָט זיך נישט געקענט באַנוגענען נאָר מיט יידישע טע- מעס. ער האָט איבערגעלעבט און איבערגעפילט, ווי יעדער גרויסער אַר- טיסט, די נאַציאָנאַלע אייגנשאַפטן פון זיינע העלדן: „פּיאַטר דער גרוי- סער“, „יערמאַק טימאַפעיעוויטש“ (דער דעראַבערער פון סיביר), „איוואַן גראַזגי“, „סאַקראַטעס“, „דער קאַרגער“, „מעפיסטאָפּעל“ און אַ סך אַנדע- רע, זענען די בעסטע עדות פון זיין פילן סיי די נאַציאָנאַלע אייגנשאַפטן פון באַזונדערע פעלקער, סיי זיין אַריינלעבן זיך אין אַלמענטשלעכע טיפן.

מען דאַרף אויך נישט פאַרגעסן די תקופה, אין וועלכער אַנטאַקאָלסקי האָט געלעבט — די תקופה פון השכלה און פון האַפּענונגען אין אַ ליכטי- קער צוקונפט פאַרן יידישן פּאָלק, ווען עס וועט ווערן „אויפגעקלערט“ די קורצע אָבער איינדרוקספולע עפאַכע פון ליבעראַליזם מיט אַלעקסאַנדער דעם צווייטנס רעפּאַרמען האָבן געקענט מאַכן גלייבן, אַז אויך יידן וועלן געניסן פון דעם גינסטיקן קער פון דער רוסישער פּאָליטיק. די רוסישע לי- טעראַטור, וואָס אין גרעסטן טייל איז זי געווען הומאַניטאַר, האָט די האַ- פענונג פון דער יידישער אינטעליגענץ פאַרשטאַרקט.

קיין יידישע ליטעראַטור, ווי מיר האָבן זי איצט, האָט כמעט נישט

עקזיסטירט. בכל אופן — פאַר דער יידישער אינטעליגענץ האָט זי נישט עקזיסטירט. אויך די וועלטלעכע העברעישע ליטעראַטור איז מיט אַ דריי פערטל יאַרהונדערט צוריק געווען נאָך אין די וויקעלעך. די יידישע אינ־טעליגענץ האָט זיך דערצויגן אויף דער רוסישער ליטעראַטור, בעיקר. אויך אַנטאַקאַלסקי האָט אין זיך איינגעזאַפט דורך זיין גרויסער התמדה און אַליינבילדונג אַלץ, וואָס איז געווען דערהייבנדיק אין דער רוסישער קול־טור. גייסטיק האָט זיך אַנטאַקאַלסקי אויסגעלעבט אין דער קולטור פון רו־סישן פּאָלק. ווי אַלע אינטעליגענטן פון זיין צייט, האָט אַנטאַקאַלסקי גע־גלייבט באמונה שלימה, אַז די באַפרייאונג פון רוסישן פּאָלק וועט אויטאָ־מאַטיש באַפרייען און אויסגלייכן דאָס יידישע פּאָלק אין רוסלאַנד עקאָ־נאָמיש, מאַראַליש און פּאָליטיש.

(„אונדזער שטימע“, פאַריז, 1952.)

„דער טאַג“, ניו־יאָרק, 1952, דעצעמבער).

די משפחה פון מאיר בערנשטיין

אין א סך פרטים האָט זיך די משפחה פון מאיר בערנשטיין אויסגע-
טיילט פון אלע אַנדערע, וואָס האָבן זיך גרופירט אַרום „פריילאָנד“ אין
ווילנע. פרוי חנה בערנשטיין איז געווען די יינגסטע טאכטער פון אהרן
ליבערמאַן, דעם אַרויסגעבער פון דעם ערשטן סאַציאַליסטישן זשורנאַל אין
העברעיִש „האמת“. מאיר בערנשטיין איז געווען איינער פון די בעסטע בוכ-
האַלטערס אין ווילנע. ער איז געווען פאַרבונדן מיטן „יוואָ“, ווו ער איז
געווען הויפט-בוכהאַלטער. געהאַט האָט ער דריי קינדער — צוויי זין און
אַ טאכטער. דער עלטערער זון, ד"ר אהרן בערנשטיין, איז געווען אַ טרייער
אַנהענגער פונעם עטישן סאַציאַליזם און איבערגעגעבענער תלמיד פון ד"ר
יצחק-נחמן שטיינבערגס נוסח סיי אין יידישע, סיי אין אַלגעמיינע געזעל-
שאַפטלעך-פּאָליטישע פּראָבלעמען. די טאכטער, מרים בערנשטיין, איז גע-
ווען איינע פון די בעסטע פעדאָגאָגיס אין ווילנע. זי איז געווען לינק
געשטימט און אין דער צייט פון דער באַלשעוויסטישער אַקופאַציע פון
ווילנע 1940 - 1941 האָט די סאָוועטישע מאַכט זי באַשטימט ווי די די-
רעקטאָרין פון דער אַמאַל אַזוי באַרימטער רעאַלי-גימנאַזיע. דער יינגסטער
זון פון די בערנשטיינס האָט מיט עטלעכע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט-
מלחמה זיך באַזעצט אין ארץ ישראל. ער איז דער איינציקער פון דער
משפחה, וואָס איז געבליבן לעבן. ער איז אַן אַקטיווער מיטגליד פון „אי-
גוד יוצאי ווילנה“. מאיר, חנה, אהרן און מרים בערנשטיין זענען אלע אומ-
געבראַכט געוואָרן בעת דער דייטשער אַקופאַציע מיט פאַרשיידענע מיתות
משונות.

מאירס ברודער, א. מ. בערנשטיין, איז געווען אַ לאַנגיאַריקער חזן
אין דער כאַר-שול „טהרת הקדש“. ער איז געווען אַ העכסט געבילדעטער
מוזיקער-קאָמפּאָזיטאָר* און איז געשטאַרבן צען יאָר פאַר דער מלחמה.

---

* צווישן א. מ. בערנשטיינס שאַפונגען און זאַמלונגען דאַרפן דערמאָנט ווערן דער
„מוזיקאַלישער פּנקס“ — אַן ערך טויזנט זייטן, אַרויסגעגעבן פון דער היסטאָריש-

מאיר בערנשטיין האָט נישט באַקומען קיין סיסטעמאַטישע בילדונג, ער איז געווען אַן אויטאָדידאַקט, אָבער אַ זייער אָנגעלייענטער, אַן אמתער פּאָלקס־אינטעליגענט. פאַר אים, וואָס האָט געשטאַמט פון ערגעץ אַ שטעטל אין קורלאַנד, איז די ניי־אויפגעקומענע מאָדערנע וועלטלעכע ייִדישיס־טישע באַוועגונג געווען אַן אַנטפלעקונג. ווען עס איז אין יאָר 1916 אויפ־געקומען דאָס ייִדישע שולוועזן אין ווילנע, האָט ער נאָך באַוווּיזן אַרייַנצו־געבן אין רעאַליגיאַמנאַזיע ביים צענטראַלן בילדונגס־קאָמיטעט (צ. ב. ק.) זיין ייִנגסטן זון. ער האָט זיך נישט געקאַנט גענוג אָנפרייען מיט דעם, וואָס כאַטש איין קינד זיינס האָט זוכה געווען צו געניסן פון אַ מאָדער־נער ייִדישער דערציאונג און בילדונג אין ייִדיש.

אויף אַלע עלטערן־פאַרזאַמלונגען פלעגט מאיר בערנשטיין אויסגע־ווילט ווערן ווי אַ מיטגליד פונעם עלטערן־קאָמיטעט, וואָס האָט געאַר־בעט אין ענגן קאַנטאַקט מיטן פעדאַגאָגישן ראַט. ס'איז כדאי צו דערמאָ־נען, אַז אין פעדאַגאָגישן ראַט פון דער גימנאַזיע זענען געווען אין פאַר־שיידענע צייטן אַזעלכע פּערזענלעכקייטן ווי דוד און ברוך לובאַצקי, יוסף יאַשונסקי, ד"ר בערלינער, מ. טורבאַוויטש (דירעקטאָר), אַזעלכע לערער ווי משה קולבאַק, מאַקס עריק, ישראל ביבער, יעקב גערשטיין און אַ צאָל אַנדערע פעדאַגאָגן, וועלכע זענען געווען באַקאַנט ווייט איבער די גרע־נעצן פון ירושלים דליטא.

מאיר בערנשטיין איז געווען איינער פון די וויכטיקסטע דעלעגאַטן פון עלטערן־קאָמיטעט ביים פעדאַגאָגישן ראַט. ער איז געווען זייער אַ באַ־שיידענער מענטש, אפילו אַביסל אַ שעמעוודיקער, אָבער ער האָט נישט אויסגעמיטן צו זאָגן זיין מיינונג, זיין פאַרשלאָג, זיינס אַ דורכגעטראַכטן פלאַן. ס'געדענקט זיך מיר בערנשטיינס עטוואָס וויברירנדיקע שטימע בעת זיינע רעדעס און פאַרשלאָגן. עס איז ביי אים געווען נישט סתם קומען און אָפּפּטרן אַ זיצונג. צו זיינע געזעלשאַפטלעכע פליכטן האָט ער זיך באַ־צויגן, ווי צו אַ הייליקער עבודה. ס'איז געווען אהריותדיקע באַציאונג פון

עטנאָגראַפישער געזעלשאַפט אין ווילנע. דער פּנקס נעמט אַרום אַ גרויסע צאָל ניגונים מיט און אַן ווערטער, פּאָלקס־רעליגיעזע מעלאָדיעס אײַאַנד. דאָס ווערק האָט אַרויסגע־רופן אַ גרויסן אינטערעס אין דער ייִדישער מוזיקאַלישער וועלט.

אן אמתן אידעאליסט צו יעדער מין געזעלשאפטלעכער ארבעט, אין וועל-
כער ער האט גענומען אן אַנטייל.

ער איז אויך געווען אַ שטענדיקער מיטגליד פון דער פאָרוואַלטונג
פון דער ווילנער בילדונגס-געזעלשאַפט („ווילביג“), וואָס פלעגט איינאַר-
דענען פאַרשיידענע לעקציעס און קורסן פאַר דערוואַקסענע, אויך פון
שפראַכן — ענגליש, פראַנצויזיש, שפּאַניש. די געזעלשאַפט פלעגט אויך
אַרגאַניזירן אויספלוגן אין די שיינע געגנטן פון ווילנע, ווי אויך קאַלעק-
טיווע באַזוכן פון די היסטאָרישע מקומות פון דער דאָזיקער פילהונדערט-
יאָריקער שטאָט. די אויספלוגן פלעגן פאַרקומען שבת, און אין זיי איז
מאיר בערנשטיין געווען דער ערשטער און פלייסיקסטער אַנטיילנעמער.
איין מאָל באַגעגן איך אים מיט אַן אַנגעלאַדענעם שווערן רוקואַק, ווי אויף
אַ גאַר ווייטער עקסקורסיע.

— „וווהין גייט מען דאָס אַזוי פרי און אַזוי אַנגעלאַדן?“ — פרעג
איך דעם ווייט נישט יונגן בערנשטיין, וואָס האָט אויסגעזען שוואַך און
צאַרט.

— „אויף אַן אויספלוג קיין נאַראַטש* צופוס מיט „ווילביג“.
— „וועט עס נישט זיין פאַר אייך, ח' מאיר, צו אויסמאַטערנדיק?“
— פרעג איך אים.

— „אַ ניין! מען ווערט דאָך שטאַרקער, יינגער, און מען באַהעפט
זיך מיט דער נאַטור און מיט דער יוגנט.“ — ענטפערט ער מיר מיט זי-
כערקייט.

ער איז אויך געווען מיטגליד פונעם צענטראַלן עלטערן-קאָמיטעט פון
אַלע יידישע שולן, וועלכע פלעגן באַזאָרגן די ווילנער קינדער פון יידישע
וועלטלעכע שולן מיט זומער-קאַלאָניעס. אין צוויי שיכטן צו 4-5 וואָכן
פלעגן די קינדער פאַרברענגען זייערע וואַקאַציעס אויף דער פרישער לופט
אין וואַלד, אין פעלד, ביי דער וויליע און אירע בייטייכן אונטערן אַנפיר
פון „חברים לערערס“. בערנשטיין איז געווען איינער פון די הייסע אַנ-

* נאַראַטש ליגט אַן ערך 150 קילאָמעטער פון ווילנע. ס'איז באַקאַנט מיט אַ גרוי-
סער אַזערע, וואָס מ'האַט גערופן „דער ליטווישער ים“, און מיט די אַרומיקע גרויסע
וועלדער, אין וועלכע עס האָבן זיך אין דער לעצטער מלחמה אויפגעהאַלטן פאַרטיאָנער.

הענגער פון לאָזן די קינדער בעת זייערע וואַקאַציעס צו פאַרנעמען זיך מיט לייכטע גאָרטן און פעלדאַרבעט.

דעם שרייבער פון די שורות איז שוין עטלעכע מאל אויסגעקומען צו באַהאַנדלען די פּראָבלעמען פון אַרבעט צווישן יוגנט און ספּעציעל צו דער- ציילן וועגן דער באַוועגונג פאַר ערדאַרבעט אַרום ווילנע (די טעריטאָריאַ- ליסטישע „שפּאַרבערס“, סאַציאַליסטישע „בינען“, בונדיסטישע „סקיפּן“ א אַנד). וואָלט נישט אויסגעבראַכן דער גרויסער וועלט-חורבן, וואָלט אויף דעם געביט פון צוציען די יידישע יוגנט צו ערדאַרבעט ווילנע גע- ווען די פאַרויסגייערין און וועגווייזערין. ווי איינער פון די פּיאָנערן אויף דעם דאָזיקן געביט דאַרף פאַרציכנט ווערן מאיר בערנשטיין. ער איז גע- ווען אַן אָנהענגער פון אַ ברייטער יידישער קאַלאָניאַציע און אַגראַריאַ- ציע לויט די פּלענער פון „פּריילאַנד“.

ער איז נישט געווען און נישט געקאַנט זיין, צוליב זיין אויסערגע- וויינלעכער עניוּות, קיין פירער און טאַנגעבער. ער איז אָבער געווען אַ טרייער סאָלדאַט, אַן אויפריכטיקער און איבערגעגעבענער דינער פון יע- דער זאך, וואָס איז געווען אַדער געקאַנט זיין נוצלעך פאַר די יידישע מאַסן. ער פלעגט נישט זעלטן זיך ווענדן צו מיר, אַז איך זאָל עפעס אַנ- שרייבן אין דער פרעסע וועגן אַן ענין, וואָס האָט אים געזעלשאַפטלעך אינטערעסירט אין דעם געגעבענעם מאַמענט. איך האָב אים איין מאל גע- מוסרט:

— „איר זענט אַליין אַ ייד, וואָס קאַן נישט שלעכט אַרויסברענגען זיינע געדאַנקען אויף פּאַפּיר.“

— „איך — ענטפּערט ער — איך בין נישט קיין מענטש פון פען, ביי מיר וועט עס נישט אַרויסקומען.“ — עס וואָלט געוויס אַרויסגעקומען, ווען ער וואָלט נאָר געוואָגט.

איך קאַן אויך נישט פאַרבייגיין זיין אַרבעט אין „ייוואַ“ ווי אַ בוכ- האַלטער. איך גלייב, אַז ער האָט זיין בוכהאַלטעריי געלערנט פון יעקב מאַרק פון ליבוי, וואָס איז געווען פּאַפּולער אין די 90ער יאָרן מיט זיין מעטאָדע פון אויסלערנען בוכהאַלטעריע דורך בריוו. זיין אַרבעט אין „ייוואַ“, דער קרוין פון דער מאַדערנער יידיש-יידישער וויסנשאַפט, איז

ביי בערנשטיינען אויך געווען אַ מלאכת הקודש, נישט סתם אַ פראַפעסיאָ-
נעלע אַרבעט, אַ פרנסה. עס איז ביי אים געווען אי אַ שטאַלץ, אי אַ גע-
זעלשאַפטלעכע דינסט, אפשר דאָס אידעאָלסטע, וואָס איז געווען פאַר
אים צוטריטלעך.

זאָלן די עטלעכע שורות וועגן דעם איש תם וישר דינען ווי אַ קליי-
נע מצבה אויף דעם אומבאַקאַנטן קבר פון מאיר בערנשטיין ז"ל.

**

וועגן זיין פרוי חנה, די מוזיקע פונעם באַרימטן יידישן סאַציאַליסט
אהרן ליבערמאַן, וועלכע איר זיידע (א. ליבערמאַנס פאָטער) רופט חנהלע,
די מוטער און פאָטער רופן זי אין בריוו אַנאַצקע אַדער אַנינקע, קאָן איד
זאָגן נישט פיל. מיר פערזענלעך איז נישט אויסגעקומען זי צו קענען.
אַבער לויט דער דערציאונג, וואָס די בערנשטיינס האָבן געגעבן זייערע
קינדער, קאָן מען אורטיילן, אַז זי האָט געירשנט פון איר באַרימטן פאָטער
שטריכן פון אידעאָליזם, וואָס איז געווען אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר די
רעוואָלוציאַנערן פון די 70ער יאָרן און וואָס חנה(לע) מיט איר מאַן האָבן
געוואָלט איינפלאַנצן אין זייערע קינדער. חנה מיט מאיר און זייער זון
אהרן האָבן קאַרעספּאָנדירט, צוגעשטעלט בריוו, פאָטאָגראַפיעס און דאָ-
קומענטן דעם קולטור־פאַרשער קלמן מאַרמאָר וועגן זייער באַרימטן פאָ-
טער, שווער און זיידן, א. ליבערמאַן*.

**

ד"ר אהרן בערנשטיין האָט שטודירט מעדיצין אין בערלינער אוני-
ווערסיטעט. ער האָט געירשנט פון זיינע עלטערן דעם אַלגעמיינעם שטריך
פון גייסטיקייט און שטרענגער עטישקייט אין דער באַציאונג צו מענטשן.
ער האָט זיך דערנענטערט צו ד"ר י. נ. שטיינבערגס גרופע אין בערלין,
צו די „פרייע שריפטן“, וואָס שטיינבערג האָט אַרויסגעגעבן פון אַנפאַנג
אין בערלין און שפעטער אין לאַנדאָן. אהרן בערנשטיין האָט זיך באַטיי-

* „אהרן ליבערמאַנס בריוו“, קלמן מרמר, ייוואַ-פאַרלאַג, 1951.

ליקט אין די „פרייע שריפטן“ מיט ארטיקלען, צווישן זיי ארטיקלען וועגן זיין זיידן אהרן ליבערמאן, פון וועמען ער האט געירשנט זיין פאָרנאָמען. ווען א. בערנשטיין האָט זיך אומגעקערט קיין ווילנע, האָט ער גע- מוזט אָפגעבן עקזאָמען אויף דאָקטאָר מעדיצין. מיט אַ יאָר פאַר דער מלחמה האָט ער דעם עקזאָמען אין פוילישן אוניווערסיטעט אָפגעגעבן און איז געוואָרן מעדיקער אין דעם ווילנער יידישן שפיטאַל. ער האָט זיך אָבער ווייטער פאַרנומען אויך מיט געזעלשאַפטלעכער אַרבעט און איז אַריין אין דער גרופע פון געוועזענע לינקע סר, וואָס האָט זיך מיט דער צייט טראַנס- פאַרמירט אין אַ גרופע פון עטישע סאָציאַליסטן. צו דער דאָזיקער גרופע, וואָס איר גייסטיקער פאָטער איז געווען ד״ר י. נ. שטיינבערג, האָבן גע- הערט צווישן אַנדערע: אינזש׳ מ. שרייבער, דירעקטאָר פון „אַרט-טעכ- ניקום, א. י. גאַלדשמידט, לערער און שריפטשטעלער, פייוול טרופיאַנסקי, פאַרוואַלטער פון פאַרלאַג „טאַמאַר“, אַרויסגעבער פון „פרייע שריפטן“ אין ווילנע, גרשון מאַלאַקעוויטש, סר קאַטאַרוזשניק, דער פריילאַנדיסט פאַר עקסעלאַנס. דער לעצטער האָט שוין געאַרבעט מיט נאָך עטלעכע חברים אויף אַן אַרענדירטער קליינער פאַרם, וואָס „פריילאַנד“ האָט איינ- געאַרדנט מיט אַ יאָר אַנדערהאַלבן צי צוויי פאַרן לעצטן חורבן. פון די לעבנגעבליבענע פון דער דאָזיקער גרופע דאַרף פאַרצייכנט ווערן מיכאל שור (איצט אין דרום-אַפריקע).

א. בערנשטיין האָט שטאַרק סימפּאַטיזירט מיט דער „פריילאַנד-באַ- וועגונג, ער האָט אָבער נישט געקאָנט זיין אַזוי אַקטיוו ווי פריער צוליב זיינע פליכטן אין שפיטאַל. ער איז געבליבן אַן אייגענער מענטש אין אַלין, וואָס ד״ר שטיינבערג האָט אונטערגענומען סיי ליטעראַריש, סיי געזעל- שאַפטלעך.

אומגעקומען איז ד״ר בערנשטיין אין קלאַגער (עסטאָניע) דייטשן- קאַנצענטראַציע-לאַגער, וווּ עס זענען פאַרפייניקט געוואָרן צום טויט אַ גרויסע צאָל ווילנער יידישע אינטעליגענטן.

**

מאיר בערנשטיינס טאכטער מרים איז געווען אַ לערערין. איר ווונ-

הירש אבראמאוו'ס

דערלעכע לערערישע אַרבעט האָט זי געפירט ביי די ערגסטע באַדינגונגען אין ווילנער געטאָ. מיט מסירת נפש האָט זי באַשיצט די קינדערלעך פון די בייזע רוצחישע אויגן פון די דייטשן. דער סוף פון איר און פון די קינדער, אירע תלמידים און תלמידות איז געווען, ווי דער סוף פון דעם גרעסטן טייל פון יידישע פרויען אין ווילנע — מאַידאַנעק אַדער אַן אַנ-דער לאַגער מיט גאַז-קאַמערן און קאַלד־אויונס. די קינדערלעך האָט מען אַזוי ווייט נישט געפירט: די פאַרשאַלטענע טעווטאַנען האָבן געמאַכט אַ סוף מיט זיי אויפן אָרט.

(«פריילאנד», פאָריוו, אַפּריל 12, 1954).

שמואל גאזשאנסקי

גאזשאנסקין האָב איך געקענט, ווען איך בין געווען אַ יינגל פון אַ יאָר 12-13 און ער, לויט מיין השערה, איז געווען שוין אַ „באַיאָרנטער מענטש“. ער איז געווען אַ לערער אין אַ רעגירונגס-שולע אין ווילנע, וווּ איך, אַ „נישט היגער“ אויף ווילנער לשון (ד"ה אַ פּראָווינצער פון דער נאַענטער געגנט), בין אָנגעקומען צו לערנען.

גאזשאנסקי איז געווען אַ לערער אין צוגרייטונגס-קלאַס, אין וועלכן עס האָבן געלערנט אַ 40 קינדער אין עלטער פון 7-8 יאָר. ער, ווי אַ לערער פון די רעגירונגס-שולעס, האָט געטראָגן דעם מאָדעם בלויזען בגד, וואָס הייסט אַ פּראַק, מיט פאַרוואַרפענע צוויי עקן אויף הינטן, מיט אַ סאַמעטענעם קאַלנער און „גאַלדענע“ קנעפּ. אַט דער פּראַק האָט מסתמא אין די קינדער געדאַרפט איינפלאַנצן דעם יראת הכבוד צום לערער, ווייל די רעגירונגס-לערער זענען געווען די איינציקע יידן, וועלכע האָבן געמוזט טראָגן אַ „קנעפל“. אמת, נישט מער ווי אַ קנעפל, אָבער נישט קיין קאַ-קאַרדע, קיין „עפּאַלעט“ אָדער אַן אַנדער אָפּצייכן פון דעם קלענסטן „טשיי-נאַוויק“.

אַלע לימודים אין די יידישע רעגירונגס-שולעס האָט מען געפירט אויף רוסיש, אַפילו רעליגיע („זאַקאַן באַזשי“) און די תפילות פאַרן אָנ-הייב פון די לעקציעס און צום סוף האָט דער דיזשורירנדיקער תלמיד גע-זאָגט אויף רוסיש. די תפילות האָבן זיך אָנגעהויבן מיט „פרעבלאני באַ-זשע“ (ליבער, גוטער גאַט). די קינדער, באַזונדערס פון צוגרייטונגס-קלאַס, האָבן נישט געקענט קיין וואָרט רוסיש, און האָבן עס איז געווען אַן איי-ס-טרוקציע, אַז אין צוגרייטונגס-קלאַס (און נאָר אין אים) מעג מען אין אַ נויטפאַל, ווען דאָס קינד קען נישט באַגרייפן דעם באַטייט, איבערזעצן עס אויף יידיש — האָבן דאָך די לערער און בתוכם אויך גאזשאנסקי זיך כמעט מיט דער אינסטרוקציע נישט באַנוצט.

מען האָט זיך געמאַטערט, אָבי זיך צו באַגיין אַן יידיש. ליתר תוקף

האָבן די פעדאָגאָגישע ראַטן פון די אַנפאַנגשולעס אָנגעזאָגט, אַז אויף דער גאַס זאָלן די שילער צווישן זיך נישט רייַדן קיין יידיש.

גאַזשאַנסקי איז נישט געווען מיין לערער. אָבער אויף די הפסקות פלעגט ער זיין אָפט דער דיזשורנער. ער האָט נישט דערלאָזט, אַז די קינדער זאָלן זיך צו שטאַרק צעשטיפן. ער האָט געהאַט זייער אַן ערנסט פנים, שוואַרצע אויגן מיט אַ פאַר ווערטיקאַלע קנייטשן אויפן שטערן אי-בער דער נאַז, און דאָס האָט זיין פנים געמאַכט נאָך שטרענגער. אָבער די קינדער אין זיין קלאַס האָבן געהאַט גרויסע פעולות. ער האָט נישט גע-בטלט קיין צייט. באַמיט זיך, אַז זיי זאָלן אים פאַרשטיין. און גערעדט האָט ער מיט די שילער אַ מין סטאַקאַטאַ-טאַן, אַזוי אַז יעדער זילב איז ביי אים אויסגעקומען אויסגעהאַמערט, און דאָס האָט באַזונדערס אימפּאַ-נירט די קליינוואַרג; ווען ער האָט דערביי געמאַכט דעם אויסדרוק פון זיין פנים נאָך ערנסטער דורך די קליינע קנייטשעלעך אויפן שטערן — פלעגט ביים שילער די „נשמה אַנטלויפן אין די פּיאַטעס“ (אַ רוסישער אויסדרוק פאַר שרעק). נאָר דאָך האָבן זיך אַלע שילער צו אים באַצויגן, אויב נישט מיט גרויס ליבע איז אָבער מיט גרויס דרד-אַרץ. ווען אים פלעגט אויסקומען צו פאַרבייטן אַ לערער-קאַלעגע אין די העכערע קלאַסן, איז עס געווען ביי די קינדער אַן אנגענעמע אַטראַקציע. זיינע דערקלערונג-גען זענען געווען אַזוי קלאַר און פאַרשטענדלעך, אַז מען האָט זיך נישט געדאַרפט אַנשטרענגען עס צו פאַרשטיין און איינהאַלטן אין זכרון. ער איז געווען אַ לערער לויטן באַרוף און לויט זיין נאַטירלעכער באַגאַבטקייט. און אפשר נישט אומזיסט האָט מען אים אין די אומלעגאַלע קרייז-לעך פון יענער צייט גערופן „לערער“.

אַנגעטאָן איז ער שטענדיק געווען זייער נעט, זויבער מיט אַ שליפל אַנשטאַט אַ שניפּס אויף אַ ווייס געפרעסט העמד. געטראָגן האָט ער אַ האַרטן קאַפעליוש (מעלאַניק, אויף רוסיש קאַטייעלאַק). אין דער שולע, אין וועלכער איך האָב געלערנט, איז ער געווען נאָר איין יאָר, אפשר עפעס מער. דערנאָך האָט מען אים באַשטימט פאַר אַ לערער אין אַן אַנדער שטאַט. אין שולע בין איך אַנגעקומען מיט נאָך אַ פאַר חברים פון דער פּראָ-ווינק. מיט זיי האָב איך געלערנט אין דער היים ביי אַ לערער, און אין

ווילנע האָבן מיר געוווינט אין איין צימער. גייען מיר אזוי אַרויס פון שולע (אויף ווילנער לשון — „קלאַס“) און ריידן זיך אויפן הויכן שטייגער און, נאַטירלעך, יידיש, מאַמע־לשון.

מיר באַמערקן נישט, אַז הינטער אונדז גייט סאַמואיל איסאַקאוויטש גאַזשאַנסקי. ווייזט אויס, אַז איך בין געווען דער לעצטער „רעדנער“ אויף דער גאַס. ווייל גאַזשאַנסקי איז גלייך צוגעגאַנגען צו מיר, אַפגעשטעלט אונדזער גרופע און געזאַגט אויף זיין „סטאַקאַטישן“ שטייגער (אויף רו־סיש) „קער זיך אום אין שולע און זאַג איליאַ איסאַקאוויטשן (לאַזאַרעוו — פאַרוואַלטער פון דער שולע), אַז דו האָסט גערעדט יידיש אויף דער גאַס מיט דיינע חברים“.

אַ ברייה האָב איך געהאַט. איך בין אַוועק אין שולע מיט מיינע צוויי חברים. אָבער „איליאַ איסאַקאוויטש“ איז שוין אין שולע נישט געווען און מיט דעם האָט זיך די זאַך געענדיקט.

היסטאָריש איז כאַראַקטעריסטיש דער עצם פאַקט, אַז פאַר קינדער אין דער סאַמע יידישיסטישער שטאַט איבער דער גאַנצער וועלט איז געווען פאַרבאַטן צו ריידן יידיש אין גאַס. און דער „שליח“ דערפון האָט געדאַרפט זיין גראַד גאַזשאַנסקי, איינער פון די שפּעטערדיקע גרינדער פון „בונד“. למען האמת מוז געזאַגט ווערן, אַז יידיש ווי אַ קולטור־שפראַך האָט דאָן קוים אַנגעהויבן צו שטעלן אירע ערשטע טריט. בכל אופן איז זי נישט געווען די אומגאַנגשפראַך פון דער יידישער אינטעליגענץ. די אַר־בעט פון דער אינטעליגענץ צווישן מאַסן און בעיקר פון „בונד“ גופא האָט „יידישיזירט“ די אינטעליגענץ. און אַ סך פון גאַזשאַנסקיס געוועזענע תלמידים האָבן מיט יאָרן שפּעטער געלייענט מיט פאַרגעניגן לנוֹס* יידישע אַרטיקלען אין די אומלעגאַלע אויסגאַבעס, וואָס פאַר יענער צייט זענען זיי געשריבן געוואָרן אין אַ קאַרעקטן יידיש.

גאַזשאַנסקי איז אין אַ פאַר יאָר אַרום אַרעסטירט געוואָרן און געווען פאַרשיקט קיין סיביר מיט זיין פרוי (געבוירענע קליס), אָבער זיין וויי־טערדיקע טעטיקייט גייט שוין אַרויס פון די ראַמען פון דער דאָזיקער פּער־זענלעכער שילדערונג.

(„אונדזער שטימע“, יולי 18, 1951).

* גאַזשאַנסקיס פּסעוודאָנים.

צבי ניסן גאלאמב

ער האָט נישט פאַרנומען דעם אויבנאָן אין מזרח־וואַנט פון די גרוי־סע ווילנער משכילים, וואָס זייערע נעמען זענען באַקאַנט דער גאַנצער יידישער קולטור־וועלט — ווי מ. א. גינזבורג, א. מ. דיק, ש. י. פּין, מתתיהו סטראַשון, א. ב. גאַטלאַבער, „בערקע“ מיכאַלישקער (אדם הכהן), קלמן שולמאַן א״אנד. אָבער צבי ניסן גאלאָמב איז געווען אַ טיפישער משכיל פון דער ליטווישער שולע. אַ למדן, אַ שפראַכן־קענער, אַ ידען אין דער העברעיִשער און רבנישער ליטעראַטור, געווען באַקאַנט מיט די ראשי פרקים פון דער דייטשער און רוסישער ליטעראַטור. געווען אַן אַלזייטיק באַגאַבטער מענטש. אַ סך געשריבן און אַפט אַפילו אינטערעסאַנט מיט חריפישע איינפאַלן. עס האָט אים אָבער געפעלט דער געטלעכער פונק פון מזל. דאָס גאַנצע לעבן געווען אַ ביטערער אַרעמאַן. עטלעכע מאָל אין זיין לעבן זענען אים אָפגעשטאַרבן ווייבער. ער האָט געהאַט אַ סך פרנסות, מיט ווייניק מזל ברכות. אפשר האָט ער זיך פאַרנומען אויף צו פיל גע־ביטן, אַז ער זאָל זיך קענען קאַנצענטרירן אויף איין זאַך, פאַרטיפן זיך ביז צו שלימות אין וועלכן עס איז צווייג פון וויסנשאַפט.

אָבער אַן אינטערעסאַנטע פּערזענלעכקייט איז ער דאָך געווען. אין זיין שרייבעריי האָט אַפט געשטעקט אַ סך מליצה, גאַר אַפט פלעגט ער בליצן מיט פיינע ווערטלעך, בקיאות און אינטערעסאַנטע אָפּהאַנדלונגען. איך געדענק נאָך, ווען איך האָב יינגלווייז געלייענט אין „הצפירה“ זיינע אַרטיקלען וועגן מוזיק און ליטורגישע אָנגעלעגנהייטן. גאַר אינטערעסאַנט איז געווען זיין אָפּהאַנדלונג וועגן אָפּשטאַם פון אַלטע יידישע נעמען. זיין תנ״ך־וויסן איז געווען צו באַוונדערן.

געבוירן געוואָרן איז גאלאָמב אין יאָר 1853, אין אַ שטעטל נישט ווייט פון ווילנע. געלערנט אין אַ חדר, ישיבה, געלייענט אָבער אויך הש־כלה־ביכלעך. כדי „אפצוראַטעווען אים פון אַפיקורסות“ און פון די „טריף פסולע ביכלעך“, האָבן אים די עלטערן צו 16 אָדער 17 יאָר חתונה גע־

מאכט, כדי — זייענדיק אַ מטופל מיט ווייב און קינדער — זאָל ער נישט קענען טראַכטן וועגן „נאַרישקייטן“.

ער פאַרט אַריבער קיין ווילנע און ווערט איינער פון די קאַרעקטאָרן אין דער באַרימטער ראַמס דרוקעריי.

ביי ראַמען האָבן זיך געדרוקט דערציילונגען פון שוין באַוווסטן א. מ. דיק, היות ווי דיקס האַנטשריפט איז געווען שווער צו לייענען אין צענזור, פלעגט גאַלאַמב ביינאַכט עס איבערשרייבן (ער האָט געהאַט אַ פיינע האַנטשריפט). דערביי האָט ער דערפילט, אַז ער קען אויך שרייבן מעשה-ביכלעך מיט אַ מוסר-השכל לויט דעם נוסח פון דעמאָליטיקע משכילים און ער האָט געשריבן און געדרוקט פאַרשיידענע דערציילונגען. דאָס זענען געווען „אוטיליטאַרע מעשיות“, וואָס האָבן געהאַט דעם ציל „אויסצור-מענטשלען“ אין געוויסע פרטים די באמת פרימיטיווע לייענער פון דעם סאָרט ליטעראַטור.

אַבער גאַלאַמב האָט פון זיין קאַרעקטור און שרייבעריי נישט געקענט מאַכן קיין לעבן. ער האָט ווי שלום עליכמס מלמד געדאַרפט נאָך „קנעלן“.

ער האָט געגעבן לעקציעס אויף העברעיִש; בינתים האָט ער אַנט-פלעקט ביי זיך אַ מוזיקאַלישן טאַלאַנט. זיינער אַ תלמיד, וועמען ער האָט געגעבן העברעיִשע לעקציעס האָט גאַלאַמבן געלערנט פידל-שפילן, און אַט ווערט גאַלאַמב אַ מומחה אין פידלעריי. ער גיט לעקציעס פון פידל-שפילן; ער שרייבט עטלעכע „שקאַלעס“ (לערנביכער אויף מוזיק) פאַר פידל און אַ ווערק וועגן טעאָריע פון האַרמאָניע (עס האָט זיך גערופן „למנצח בנגינות“). ער האָט געזאַמלט חסידישע ניגונים און פאַלקסלידער און אַראַנזשירט עס פאַר סטרוגע-אינסטרומענטן (פידל, וויאַלענטשעל אַאַנד).

די ביטער פאַרהאַרעוועטע גראַשנס פלעגט גאַלאַמב פאַרנוצן אויף צו דרוקן זיינע פאַרשיידענע ווערק.

אין יאָר 1880 האָט ער פאַרעפנטלעכט אַ בוך וועגן „דאַמען-רעכט נאָך דער תלמודישער רעכט און ציוויליזאַציאָן“. גאַלאַמב האָט עס גע-דרוקט קאַפּיטלעכווייז אין אַ יידישער צייטונג „הישראל“; שפעטער איז דאָס בוך אַרויסגעגעבן געוואָרן אונטערן קעפל „משפט הבנות“, וואָס איז

א געמיש פון היסטארישע פאקטן, תלמודישע אַנשוואונגען און מאַדערנער באַציאונג צו פרויען מיט אַ מוסר השכל.

ווען עס זענען אַנגעקומען די רעוואָלוציאַנערע צייטן, האָט גאַלאַמב געפרווט אויך זאָגן זיין וואָרט אין גייסט פון רעוואָלוציע. ער האָט אָפּ-געדרוקט אַ ביכל „די בורזשאַזיע אָדער די געלט־סומאַטאַכע“ מיט אַ כאַ-ראַקטעריסטישער אויסטייטשונג: „בעאורטהיילונג און איבערבליק פון עקאָנאָמישען שטאַנדפונקט און פאָקטען פון לעבען איבער די געוואָלדיגע באַהערשונג פון דאָס געלד אויף די מאַטעריעלע און גייסטלעכע ערנעה-רונגס־אויסאַרבייטונג“.

דער שרייבער פון די שורות האָט נישט די ביבליאָגראַפיע פון אַלע גאַלאַמבס שרייבערייען, און קען זיי אויף אויסנווייניק נישט אויסרעכע-נען. בכל אופן זענען זיי נישט ווייניק אין צאָל.

אַבער קיינער האָט זיך מיט זיין ביבליאָגראַפיע נישט פאַרנומען. נאָך ווייניקער מיט זיין ביאָגראַפיע. דאָס איז אַ ביאָגראַפיע פון אַ משכיל אַ פיאַנער, אויטאָדידאַקט. אַ חריף און שטענדיקער אַרעמאַן, אָבער אַ פריי-לעכער אַרעמאַן, וואָס פלעגט אָפּפטרן זיין דלות און זיינע ווייבער מיט אַ וויץ, מיט אַ גלייכווערטל, אַנשטאַט צו געבן אַ ממשותדיקע פרוטה אויף צו לעבן.

שוין זייענדיק אַ 70ער האָט ער חתונה געהאַט צום לעצטן מאל מיט אַ יונג מיידל (פון עפעס אַ דערבייאיק שטעטל). אַדאַנק זיין מזג טוב פלעגט ער זיך נישט שטאַרק נעמען צום האַרצן זיינע מאַטעריעלע שווע-ריקייטן און אויף אַזאָ אופן איינגעהיט זיין יוגנטלעכקייט...

אויב דער זכרון דינט מיר — איז אין יאָר 1928 געפייערט געוואָרן זיין 75־יעריקער יובל. איינגעאַרדנט האָט דאָס דער ווילנער ליטעראַטור-פאַראיין. איך האָב באַקומען דעם אויפטראַג אַנצושרייבן עפעס צו זיין יובל.

כ׳דערמאָן זיך אַזאָ סצענע ביים פייערן דעם יובל פון צבי ניסן גאָ-לאַמבן. קיינער אויסער מיר און דעם סעקרעטאַר פון זשורנאַליסטן־סינ-דיקאַט, לייב סטאַצקי (מיטאַרבעטער פון „צייט“) איז נאָך אין זאל נישט געווען. דער בעל־היובל איז געקומען אויך באַצייטנס און זיך געזעצט אויף

דער בינע. איך מיט סטאצקין האָבן געאַרדנט דעם אָוונט. ס'איז געווען עפעס אין אַ זאַל, און מען האָט געדאַרפט אַליין במחילה שלעפּן די טישן, פּונאַנדערשטעלן בענקלעך. אונטער די פּיס האָט זיך געדרייט אַ יינגעלע פּון אַ יאָר 6, אפּשר נאָך יינגער און האָט היפּש געשטערט די צוגריי-טונגס-אַרבעטן. סטאצקי פרעגט ביים אַלטן גאַלאַמב: „ווער איז דאָס דער יינגעלע?“

גאַלאַמב ענטפּערט: „דאָס איז מיין עלטערן זונס אַ ברודערל...“ דאָס האָט נאַטירלעך געמיינט, אַז דער קליינער מזיקל האָט אַ שייכות אויך צו אים, דעם בעל-היובל...

זעלטן ווען עס פּלעגט פּאַרקומען אַ זיצונג פּון ווילנער ליטעראַטן-פּאַראַיין, ווען אויפּן סדר-היום זאָל נישט שטיין דער ענין „צ. נ. גאַ-לאַמב“. דאָ קומט דאָס ווייב טענהן, אַז דער באַלעבאָס שטעלט זי מיט די קינדער ארויס פּון דער דירה. דאָ — אַז זי האָט נישט פּון וואַנען צו לעבן אַזוי. דעם אַלטן גאַלאַמב האָט מען אויסער דער ריי, צוליב דער הש-תּדלות פּון ליטעראַטן-פּאַראַיין, אַנגענומען אין ווילנער מושב-זקנים. קיין גרויסע געלטימטלעך האָט דער ליטעראַטן-פּאַראַיין נישט געהאַט. דאָך האָט מען אים געגעבן טאַשנגעלט פּון די לעצטע. אָבער אויסצוהאַלטן דאָס יונגע ווייב מיט צוויי קינדער איז טאַקע געווען פּאַרן פּאַראַיין, מיט אַ באַגרענעצטער צאָל מיטגלידער, נישט מעגלעך. מען האָט איר געהאַלפּן מיט וואָס מען האָט געקענט, מען האָט זי געפרוּווט איינאַרדענען ביי וועל-כער עס איז אַרבעט, אַדער זען, אַז אירע בקשות אין די געהעריקע אינס-טיטוציעס זאָלן דערפּילט ווערן.

אַנדערע מיטגלידער פּון ווילנער ליטעראַטן-פּאַראַיין פּלעגן אים געבן סיסטעמאַטיש עטלעכע גילדן יעדן חודש.

ביי איין נתינה אַ גרעסערע ווי שטענדיק, זאָגט ער צו מיר, צונעמענ-דיק די מטבע; „דאָקטוירים זאָגן, אַז איך האָב אַ שוואַך האַרץ. ס'איז טאַ-קע אמת, איך קען זיך נישט אַפּזאָגן, ווען מען גיט מיר. אַ שוואַך האַרץ...“ אַזוי פּלעגט גאַלאַמב מיט זיינע ווערטלעך פּאַרגרינגערן זיך און אַנדערע דאָס געמיט.

אויף צו באַקענען זיך מיט זיינע שריפטן, האָט ער מיר געגעבן אַ

קונטרס מיט אויסשניטן, צווישן זיי זיין ערשטע קאָרעספּאָנדענץ אין „הלבנון“, אָדער „המגיד“.

זיינע שפּעטערדיקע אַרבעטן האָט ער נישט געזאָמלט, אָדער זיי זענען פאַרלוירן געגאַנגען. איך האָב צוזאַמענגעשטעלט זיין ביאָגראַפֿיע פון דעם, וואָס איך האָב געדענקט פון אַמאָל און פון שמועסן מיט אים. אין זיין תורה שבעל פה איז ער געווען שאַרף לומדיש און אינטערעסאַנט. צי האָבן זיך איינגעהיט זיינע ווערק ערגעץ־וו? כ'גלייב, אַז דער ייוואָ האָט זיי אָבער מסתמא נישט אַלע. אַ שאַד. זיינע געזאַמלטע ווערק וואַלטן געגעבן אַ קלאַר בילד פון דער משכילישער תקופה פון לעצטן פערטל פון 19טן און אָנהייב פון 20סטן יאָרהונדערט.

ווען ער איז געשטאַרבן אין מושב־זקנים, האָבן אים באַגלייט צו זיין אייביקער רו אַלע ווילנער יידישע זשורנאַליסטן און שרייבער. רעדעס זענען געהאַלטן געוואָרן ביי זיין קבר. אין 1935 האָט דער ליטעראַטור־פאַר־איין אַוועקגעשטעלט אַ מצבה אויף זיין קבר מיט דער געהעריקער אויפ־שריפט.

גאַלאַמבס אַן עלטערער זון האָט געלעבט אין מאַסקווע, וווּ ער איז, דוכט זיך, געווען אַ פּראָפעסאָר אין דער דאָרטיקער קאָנסערוואַטאָריע. ער האָט איין מאָל געשריבן אַ רירנדיקן בריוו אין אַ גוטן יידיש צום פאַר־זיצער פון ווילנער ליטעראַטור־פאַראיינ, משה שאַליט, אויסדריקנדיק אַ האַרציקן דאַנק פאַר דער זאָרג, וואָס זיינע מיטגלידער ווייזן אַרויס פאַר זיין פּאַטער. אויך נאָך אַ זון פון גאַלאַמבן איז שפּעטער אָפּגעפאַרן אין ראַטנפּאַרבאַנד. די פרוי זיינע האָט נאָך גענאָסן פון דער מאַגערער אונ־טערשטיצונג מצד דעם ליטעראַטור־פאַראיינ ביז וואַנעט ער האָט עקזיס־טירט ווי אַזעלכער.

צבי ניסן גאַלאַמב וועט בלייבן אין דער יידישער ליטעראַטור ווי אַ טייל פון אַ גרויסער עפּאָכע, וואָס האָט פאַרמאָגט אַזוינע גלענצנדיקע אויטאָריטאַטן, לומדים און אויפקלערער, ווי גאַלאַמב.

(„אונזער שטימע“, יוני 3, 4, 1952).

א. י. גראָדזענסקי

ביים גרויסן רוסישן שרייבער-הומאַריסט וו. קאַראָלענקאַ איז דאָ אַ דערצייילונג „פאַראַדאַקס“. בעת קאַראָלענקאַס יוגנט-יאָרן אין ראָוונע איז אַהין אַראָפּגעקומען אַ מאַדנע באַשעפּעניש, אַ מענטש, וואָס האָט לגמרי נישט געהאַט קיין הענט, און זיינע פיס זענען אויך געווען צעדרייט אַזוי, אַז גיין האָט ער נישט געקענט. אַ פאַרשוין האָט אים געפירט אין אַ וועג געלע און אויסגעשריגן, אַז דער קריפל האָט אַ ווונדערלעכן שפרוך און פאַרשרייבט עס מיט די אויסגעדרייטע פינגער פון פוס פאַר אַ „סוועניר“. פאַרשטייט זיך, אַז אויף דער גאָס איז געוואָרן אַ צוזאַמענלויף. מען האָט דעם פאַרשוין געדאַרפט געבן אַ קליינע קופּערנע מטבע און דאָן האָט ער, דער קריפל, געוויון זיינע קונצן. די קליינע ברידער קאַראָלענקאַס האָבן אים געגעבן אַ מטבע און דער קריפל האָט פלינק אָנגעשריבן זיין שפרוך: „אַ מענטש איז באַשאַפּן געוואָרן פאַר גליק, ווי אַ פויגל פאַרן פלי“, און דאָס איז דאָך געווען דער גרעסטער פאַראַדאַקס אין מויל פון דעם, וואָס קען נישט נאָר נישט פליען, נאָר איז אַפילו נישט בכוח זיך צו באַוועגן אַליין. שטילערהייט האָט ער צוגעגעבן, אַז כאַטש דער מענטש איז באַשאַפּן געוואָרן פאַר גליק, איז „אַבער דאָס גליק נישט באַשאַפּן געוואָרן פאַרן מענטש“...

דאָס קומט מיר אויפן זינען, ווען איך טראַכט וועגן א. י. גראָדזענסקי. ער איז געווען אַ פילפאַכיקער קריפל. אַבער ווייניק געזונטע מיט אַלע חושים און אברים האָבן זיך מיט אים געקענט פאַרגלייכן אין פראָדוקטיווי וויטעט און ווילן צו זיין אַקטיוו אין געזעלשאַפטלעכן, ווי אויך אין פריי-וואַטן לעבן. גראָדזענסקי איז טאַקע געווען דער אמתער פאַראַדאַקס.

א. י. גראָדזענסקי איז געבוירן געוואָרן אין אַ רבנישער פאַמיליע, זיין לייבלעכער פעטער איז געווען דער באַוווסטער ווילנער גאון ר' חיים עוזר גראָדזענסקי. זיין פאַטער האָט אויך געהאַט סמיכות אויף רבנות, אַבער ער האָט זיך פאַרנומען מיט האַנדל און געווען דער יושב־ראש פון

דער ווילנער „אגודה“. אבער א. י. גראדזשענסקי איז אין זיינע גאָר פריע יאָרן געוואָרן אַ גרויסער אַפיקורס, אַ כּופּר בעיקר, געחברט זיך מיט בונדיסטן און אַנדערע רעוואָלוציאַנערן, געוואַלט ווערן דווקא אַן אַרבעטער. ביים געבוירן ווערן האָט די אַקושערין עפעס פאַרזען ביים עפענען דאָס מויל פון קינד און דער קליינער גראַדזשענסקי איז געבליבן אַן אַ גר-מען, אַדער מיט אַ צעלעכערטן גומען. ווען ער האָט זיך אויסגעלערנט רעדן זענען דעריבער אַלע קלאַנגען געגאַנגען דורך דער נאָז, און ער איז גע-וואָרן אַ פאַנפאַטש (אויף ווילנער לשון פשוט אַ „כאַמכע“), און נאָר נאָענטע, וואָס האָבן שוין געוואוסט דעם שטייגער פון זיין „כאַמכען“, האָבן געקענט פאַרשטיין, וואָס ער רעדט.

אויסער דעם איז ער קינדווייז אַראָפּגעפאַלן פון זיין בעטל און האָט פאַרלוירן ביי 60-70 פּראָצענט פון זיין געהער. די טויבקיט און פעלער-האַפטע אויסשפּראַך האָבן שוין קיין דאָקטוירים נישט געקענט באַזייטיקן. דאָך האָט גראַדזשענסקי געלערנט אין חדרים און אַריינגעזאַפט אין זיך אַביסל יידיש וויסן, ווי מען האָט עס פאַרשטאַנען ביי פרומע יידן אין די ניינציקער יאָרן. אַבער אין דער לופטן האָבן זיך שוין געטראָגן די רע-וואָלוציאַנערע שטימונגען און גראַדזשענסקי איז געוואָרן פאַרכאַפט מיט „ביכלעד“ מער ווי מיט לימודים אין חדר און איז, ווי געזאַגט, אַרויס „לחברות רעה“ און רעוואָלטירט קעגן דעם אַלטן שטייגער פון זיין האַלב-רבנישן טאַטן. לסוף פאַרלאָזט גראַדזשענסקי ווילנע און פאַרט אַוועק קיין בעלגיע. דאָרט ווערט ער אַ דימענט-שלייפער, בכּן אַן אַרבעטער, וואָס דאָס איז געווען זיין ווונטש; זיין אַליין צווישן „אַרבעטער מאַסן!“ אין ווילנע וואַלטן זיינע באַלעבאַטישע עלטערן נישט דערלאָזט דערצו.

גאָר פרי, צו אַ יאָר 17, אפשר נאָך פריער, הייבט גראַדזשענסקי אַן צו שרייבן לידער וועגן נאַטור, לבנה, שטערן און ליבע.

די אויפבליענדיקע יידישע מוזע האָט געהאַט פאַר זיך דעמאָלט אַזעל-כע פאַעטן, ווי דוד איינהאַרן, ז. שניאור, מ. טייטש, לייב ניידוס אַ-אַנד, וואָס זענען געווען אין ווילנע. ס'האַט געהערשט די פאַעזיע פון דער גאָ-טור-נאַטירלעכקייט אַליין! אַבער אויך סאַציאַלע מאַטיוון און „וועלט שמערץ“ זענען געווען פאַרטראָטן. גראַדזשענסקי איז געשטאַנען אַקסל ביי

אָקסל מיט אַלע יונגע פּאָעטן ערב דעם וועלטקריג און באַווין אַרויסצוֹ-
געבן עטלעכע זאַמלונגען פון זיינע שאַפונגען.

נישט דערגרייכנדיק קיין ממשותדיקן דערפּאָלג אין אויסלאַנד, קערט
ער זיך אום קיין ווילנע

ווען אַ היפשער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג פּאַרלאַזט וויל-
נע צוליב די מלחמה־געשעענישן (1915), פּאַרט גראַדזענסקי אַוועק קיין
קאַטערינאַסלאָוו. דאָ טרעפט מיט אים אַ גרויס אומגליק. גייענדיק אי-
בערן „פּראָספעקט“ (אַ באַוווסטע ברייטע גאַס אין ק.), הערט ער נישט
צוליב זיין טויב־קייט דעם טראַמוויי־קלונג און פּאַלט אַרונטער אונטער די
רעדער, וועלכע שניידן אים אָפּ ביידע פיס איבער די קני.

אין אַזעלכע פּאַלן איז זייער זעלטן, אַז די פּאַרוונדעטע זאַלן בלייבן
לעבן. איידער ס'קומט די הילף, גייען זיי געוויינלעך אויס פון גרויסן
בלוט־אַפּפלוס. אָבער גראַדזענסקי וויטאַליטעט איז געווען קענטיק אַזוי
שטאַרק, אַז ער האָט עס אויסגעהאַלטן. מען האָט נאָך ביי דער אַפּעראַציע
געמוזט אַפּשניידן אַ שטיקל שענקל פון ביידע פיס.

אין שפיטאַל איז ער געלעגן ביי אַ דריי פּערטל יאָר, די ערשטע צייטן
איז ער געווען אין באַוווסטלאָזן צושטאַנד. אָבער דערנאָך איז ער ביס־
לעכווייז געקומען צו זיך.

דעם דאָזיקן פּעריאָד פון זיין לעבן האָט ער שפּעטער באַשריבן אין
זיין אויטאָביאָגראַפישן ראַמאַן „לעבן“. ער שילדערט זיינע איבערלעבונג-
גען אין צוזאַמענהאַנג מיט אַ ליבע (גראַדזענסקי איז געווען אַ מיידעם
אויך אויף דעם צווייג פון לעבן) וואָס ער האָט „געשפּילט“. דער ראַמאַן
איז פּאַרעפנטלעכט געוואָרן אין קלעצקין פּאַרלאַג (ווילנע) אַרום 1919-
1920, און איז שטאַרק געלויבט געוואָרן דורך דער קריטיק.

מען האָט גראַדזענסקי באַזאָרגט מיט פּראַטעזן (קינסטלעכע פיס)
און ער איז אין 1919 געקומען צוריק קיין ווילנע. דער ליטעראַטן־פּאַראַיין
האַט איינגעאַרדנט פּאַר אים, אין צוזאַמענהאַנג מיטן דערשינענעם ראַ-
מאַן „לעבן“, אַ קבלת פנים־אָוונט. ס'האַבן גערעדט וועגן אים זייער וואַ-
רעם משה שאַליט (פּאַרוזיער פון ליטעראַטן־פּאַראַיין), זלמן רייזען און
פּרץ מאַרקיש, וועלכער איז דעמאַלט גראַד געווען אין ווילנע.

גראָדזענסקי האָט אָנגעהויבן אַרבעטן פאַרן קלעצקין־פּאַרלאַג. ער האָט איבערגעזעצט, צווישן אַנדערע, גאָרקיס „פּאַמאַ גאָרדייִעוו“ און „מור־טער“; פּושקיןס „יעווגעני אָנעגין“. אַרטיסט (אָדער חזן) גראָדנער האָט אַראָנזשירט די מוזיק (לויט טשאַיקאווסקי) צו „יעווגעני אָנעגין“ און עס עטלעכע מאָל געשטעלט אין גרויסן ווילנער שטאָטזאַל, ווי אַן אָפּערע. אַזוי אַרום איז דער טויבער גראָדזענסקי געוואָרן דער באַשעפּער פּון אַ באַרימ־טער אָפּערע אין ייִדיש. איז דאָס נישט קיין פאַראַדאָקס? מען האָט גע־דאַרפט האָבן אַ סך מוט און גלויבן אין דורכפירן אַזאַ מין אונטערנעמונג ביי די אַרעמע כּוּחות, וואָס דער ייִדישער טעאַטער האָט פאַרמאָגט.

אין די צוואַנציקער יאָרן האָבן אין ווילנע עקסיסטירט צוויי מאָרגן־צייטונגען: „טאַג“ און „צייט“. גראָדזענסקי האָט זיך אונטערגענומען צו זיין דער רעדאַקטאָר פּון אַ דריטער צייטונג, וואָס די ברידער דרוקערס ראָזנטאַל האָבן אָנגעהויבן אַרויסלאָזן. די צייטונג האָט געהייסן „אָוונט־קוריער“ און פּלעגט דערשיינען אַרום 4-5 בייטאַג. גראָדזענסקי האָט אַליין אויסגעפילט די צייטונג מיט אַרטיקלען, קריטיק, רעצענזיעס און ראַמאַ־נען. שפּעטער האָט ער צוגעצויגן צו דער אַרבעט אין „אָוונט־קוריער“ דעם געהילף־סעקרעטאַר פּון ליטעראַטן־פאַראַיין ב. טערקעל.

דער „אָוונט־קוריער“ האָט געהאַט גרויס דערפּאָלג. ער פּלעגט זיך צע־גיין אין פיר און אַ האַלבן טויזנט עקזעמפּלאַרן און „געשלאַגן“ די מאָרגן־צייטונגען.

גראָדזענסקי פּלעגט זיך אַפרופן אויף יעדער דערשיינונג סיי אין אַל־געמיינ־פּאָליטישן, סיי אין ייִדיש־געזעלשאַפּטלעכן לעבן. די ריכטונג — אַ דעמאָקראַטיש־ראַדיקאַלע. ער האָט נישט געזשאַלעוועט די פרומע, די ליבעראַלע, די באַלעבאַטיס־פאַבריקאַנטן און רייכע סוחרים. שטענדיק גע־שטאַנען אויף דער זייט פּון די האַרעפּאַשניקעס. ער האָט געהאַט אויף זיך אַן אַ שיעור פרעסע־פּראָצעסן מצד דער פּוילישער רעגירונג פאַר זיינע שאַרפע אַטאַקעס אויף די אַנטיסעמיטישע און רעאַקציאָנערע פּוילישע הערשער.

דער „אָוונט־קוריער“ פּלעגט אָפט ווערן קאָנפּיסקירט. לעצטנס (אין

1938 אָדער 1939) האָט גראָדזענסקי געמוזט גיין זיצן אין תפיסה אויף זעקס חדשים פֿאַר אַ שאַרפֿן אַרטיקל קעגן דער רעגירונג.

גראָדזענסקי האָט דער ערשטער (ווייל זיין צייטונג איז אַרויס מיטיק־ צייט) געגעבן טעאַטער־רעצענזיעס וועגן נעכטיקע פֿאַרשטעלונגען. ער פלעגט נישט דורכלאָזן קיין שום נייע טעאַטער־פֿאַרשטעלונג. ער פלעגט זיך זעצן ביי דער סאַמע בינע, צולייגן די האַנט צום אויער, מאַכנדיק אַ מיין אייגענעם אופן פון אַ „הילכער“, אַז ער זאָל בעסער הערן. נאַטירלעך, האָט ער צוליב זיין נישט דערהערן געמאַכט טעותן, אָבער מען האָט נישט געוואָלט אָנרירן און פֿאַררופן זיך אויף זיינע פיזישע מומים. ער איז דאָך געווען זייער פילעוודיק, ווען מען האָט אים ליטעראַריש אָדער זשורנאַ־ ליסטיש באַליידיקט.

ער האָט אין בערלין אין יאָר 1933 זיך געלאָזט מאַכן גוטע פראַטע־ זעס, אַזוי אַז ער האָט געקענט זיך באַוועגן, מיט אַ שטעקן אין האַנט, ווי אַ ראַבאַט.

אַלע ווילנער „איזוואַזשיקעס“ האָבן אים געקענט און גערן געפירט. זיי האָבן געווסט זיינע ערטער (רעדאַקציע „אָוונט־קוריער“ אויף רודניצ־ קער, אַ יידישער טעאַטער, קהילה, ליטעראַטן־פֿאַראַיין און ענלעכע פלע־ צער). ער פלעגט אָבער אָפט, ביי נישט קיין גרויסע שטרעקעס, גיין „צו פּוס“, פֿאַרשטייט זיך לאַנגזאַם, קלאַפנדיק מיט די שטאַלענע פּיס און מיטן שטעקן.

איין מאָל האָט אַ יונג־ווילניאַנער אויף אַן אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג פון ליטעראַטן־פֿאַראַיין זיך אויסגעדריקט, אַז גראָדזענסקי איז אַ „שונ־ דיסט“ אָדער עפעס ענלעכס דערצו. גראָדזענסקי האָט זיך האַסטיק אַ הייב געטאַן און מיט זיין שטעקן אַ „אַג געטאַן“ זיך נאָך דעם באַליידיקער.

עס איז געווען עפעס אויסטערלישעס אין דעם: אַ קריפּל, אַ מיטל־ יאַריקער, פֿאַרפֿאַלגט אויף קינסטלעכע פּיס אַ יונגן מענטש מיט געזונטע אברים, און דער מענטש אַנטלויפט אין פּחד פֿאַרן אויפגערעגטן „קאַלי־ קע“ אויף מאַשינאַווע „שטאַלצעס“...

ווי ס'רוב מענטשן מיט פיזישע פעלערן, איז ער געווען אַ כעסן. ווען

ער פלעגט זיך צעהיצן און נעמען שרייען — האָבן שוין אייגענע אויך אים כמעט נישט פאַרשטאַנען. דאָס האָט אים נישט געשטערט צו האַלטן האַלב־שעהדיקע רעדעס אויף פאַרזאַמלונגען, איבערהויפט פון ליטעראַטור־פאַר־איין, זשורנאַליסטן־סינדיקאַט, וווּ ער איז געווען כמעט אַ שטענדיקער מיטגליד פון פאַרוואַלטונג און אַמטירנדיקער סעקרעטאַר. אַלס אַזעלכער איז ער געווען זייער פינקטלעך. דער פאַרלויף פון אַלע פאַרוואַלטונגס־זיי־צונגען, פאַרזאַמלונגען, קאַמיסיעס — זענען געווען פאַרפּראַטאַקאָלירט. בריוו „אַריינגייענדיקע“ און „אַרויסגייענדיקע“ — רעגיסטרירט. גרעסערע ענינים אין באַזונדערע טעקעס. דער ליטעראַטור־פאַראיין און באַזונדערס דער לאַנגיאַריקער פאַרויצער משה שאַליט האָבן גענומען זייער ערנסט אַלע ווענדונגען פון שרייבערס וועגן סכסוכים מיט פאַרלעגערס אָדער צווישן זיך. נישט איין מאָל איז אויסגעקומען צו פירן שטרייקן אין צייטונגען און גראַדזענסקי האָט מקפיד געווען, אַז אַלץ זאָל גיין כשורה וכדין, ווי אין אַ פּראַפעסיאָנעלן פאַראיין. מען האָט נישט געטאַרט פאַרבייגיין קיין שום סעיף פון דעם איינגעשטעלטן שולחן־ערוך פון שטרייקן אד"גל.

אַז אַ סוף פרעטענזיעס זענען געווען צום באַוווסטן קלעצקי־פאַרלאַג. צענדליקער אַוונטן זענען אָפּגעגעבן געוואָרן פאַר די פאַרהאַנדלונגען און סכסוכים. קלעצקין איז שוין געווען אַ יורד און האָט טאַקע נישט געהאַט מיט וואָס אַנטקעגנצוקומען. גראַדזענסקי איז געווען דער שטרענגסטער צווישן די שרייבער־מאַנערס און אַ קעגנער פון קאַמפּראַמיסן מיט די פאַר־לעגער. די קאַלעגן האָבן שטאַרק אָפּגעשאַצט זיין איבערגעגעבנקייט צו די פּראַפעסיאָנעלע אינטערעסן פון פאַראיין און ער, צוגלייך מיט שאַליטן, האָט באַקומען די גרעסטע צאַל שטימען און איז פאַרבליבן פערמאַנענטער סעקרעטאַר.

דער „אַוונט־קוריער“, וואָס ער האָט רעדאַקטירט, האָט באַקומען קאַנ־קורענטן: „ווילנער ראַדיאָ“, „ווילנער מאַמענט“ אַ"אַנד, אָבער דער „אַוונט־קוריער“ האָט שוין געשאַפן „אַפּזאַץ־מערק“ אין אַנדערע שטעט, ווי ביאַ־ליסטאַק, גראַדענע, וווּ עס פלעגן געשיקט ווערן 3 זייטן און די 4טע איז געווען „בלאַנק“ פאַר אַרטיקע נייעס. גראַדזענסקי האָט פאַרשטאַנען דעם קליינעם מענטש, דעם מענטש פון גאַס און געקענט צופאַסן די צייטונג

צו די טאָרטעגלעכע אינטערעסן און נויטן פון דעם „גרויען מענטש“, ווי מען פלעגט עס זאָגן אין פוילן.

איך האָב נישט איינמאָל באַמערקט, אַז מענטשן פון גאָס האָבן זיך באַצויגן צו גראַדזענסקין פּאָזיטיוו און אַפילו מיט ליבע. צום ביישפּיל: אין אַ געוויסן זומערטאָג בין איך מיט אים געגאַנגען נישט ווייט פון זיין וווינונג, וואָס איז געווען אין „צדקה גדולה“. מיטאַמאָל זענען קעגן אונדז אויסגעוואַקסן עטלעכע פּוילישע כוליאַנעס. איידער מיר האָבן באַוויזן זיך צו אַריענטירן, איז גראַדזענסקי דורך זיי אומגעוואָרפן געוואָרן אויף דער ערד און זיי האָבן זיך געגרייט אויף עפעס נאָך ערגערס. עס האָט געדויערט עטלעכע רגעס און פון אַרום זענען אַנגעלאָפן יידן און האָבן זיך אַ נעם געטאָן צו די כוליאַנעס און זיי פּאַרטריבן. איינעם פון די כוליאַנעס האָט זיך איינגעגעבן צו פּאַרהאַלטן. דאָס איז געווען אַ פּאַר טריט פון שטאַטישן סטאַראַסטע, וווּ עס שטייט אַ שטענדיקע פּאַליציי־וואַך. ס'טייטש, האָבן זיי געטענהט מיט דעם עלטסטן, אין מיטן העלן טאָג אַנפאלן אויף אונדזער רעדאַקטאָר גראַדזענסקי?...

**

אַ באַזונדער קאַפיטל איז זיין פּאַמיליע־לעבן. ער, וואָס זיינע פּיס זענען געווען אַפּגעשניטן כמעט ביז צום סאַמע קאַרפּוס, האָט חתונה גע־ האָט. זיין פּרוי אַ ציין־דאָקטאָרין פון אַ קליין שטעטל, האָט אים געבוירן דריי געזונטע שיינע יינגלעך.

אין די לעצטע יאָרן האָט ער שלום געמאַכט מיט זיינע עלטערן און געווינט מיט זיי צוזאַמען אויף גרויס סטעפּאַן גאַס. א. י. גראַדזענסקי, דער יידישיסט, דער אָנהענגער פון אַ יידישער שולע, האָט די דערציאונג פון זיינע אייגענע קינדער איבערגעלאָזט צו זיין פּאַטער, דעם זיידן פון זיינע קינדער. דער לעצטער האָט זיי באַזאָרגט מיט אַרבע כּגופותלעך, יאָר־ מולקעלעך און געשיקט זיי לערנען אין די עקסטערעם אַרטאָדאָקסישע שו־ לעס פּאַר יינגלעך „יבנה“. אויך דאָס איז געווען דער פּאַראַדאָקס אין לעבן פון דעם קעמפּער פּאַר אַ פּרייער דערציאונג, פּאַר אַ פּרייער שולע, פּאַר יידיש...

מעגלעך, אז ער האט אויף דעם דאזיקן פראנט נישט געקענט ביי-שטיין דעם דרוק פון קרובהשאפט, די "שטים פון בלוט". ווי א קאליקע האט ער לפחות אויף זיין פאמיליע-פראנט געמוזט האבן א שטיקל "בורג-פרידן".

אבער דער קאליקע גראדזענסקי איז דאך מיט א צוויי יאר פאר דער צווייטער וועלט-מלחמה געווארן דער פירער פון זיין קראנקער פרוי קיין אויסלאנד. זי האט געמוזט האבן אן אפעראציע אין האלדז. ער, דער קריפל, האט איינגעארדנט די אפעראציע אין שווייץ און איז געווען די גאנצע צייט מיט דער קראנקער פרוי.

גראדזענסקיס געוואלטיקע ענערגיע האט גובר געווען אלע אויסער-לעכע שוועריקייטן, וואס זענען אנטשטאנען ביי מער-ווייניק נארמאלע באדינגונגען.

ווען די היטלעריסטן האבן פארנומען ווילנע, האט גראדזענסקיס ענערגיע שוין נישט געקלעקט.

אין קאטשערצינסקיס "חורבן ווילנע" (ז' 186) געפינען מיר די וויי-טערדיקע שורות וועגן גראדזענסקיס סוף:

"אין בלוטיקן כאאס פון יאר 1941 האט ער כסדר געפרוווט זיך בא-האלטן און צום סוף האבן אים די מערדערס געכאפט. ער האט זיך זיי קעגנגעשטעלט און געזאגט, אז "קיין לעבעדיקן וועט איר מיך נישט נע-מען". זיי האבן אים געשלאגן, ארויסגעטראגן פון שטוב און אריינגע-ווארפן אין א פארמאכטן אויטא, וואס האט אוועקגעפירט אויף פאנאר אלטע און קראנקע, וועלכע האבן צופוס נישט געקענט גיין. אין א קורצער צייט ארום זענען אויך אומגעקומען זיין פרוי מיט זייערע דריי קינדער". דער פאראדאקס, וואס האט געהייסן א. י. גראדזענסקי, האט זיך אויסגעגלייכט לסוף מיט אלע הרוגי מלכות פון יידישן פאלק אין גרויען אש פון דעם גי ההריגה פאנאר.

(אונדזער שטימע, יולי 13, 16, 1951).

שמואל הורוויטש

מענדל לעווין, אן אַדעסער קאַרעספּאַנדענט פון „וואַסכאַד“ און „פריינד“, האָט זיך איבערגעצויגן פון אַדעס קיין פעטערבורג. אויפן וועג קיין פעטערבורג האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אין ווילנע, וועלכע ער האָט געזען צום ערשטן מאל. אויף מײן פּראָגע, וואָס האָט אויף אים געמאַכט דעם שטאַרקסטן איינדרוק אין ירושלים דליטא, האָט ער געענטפּערט ענ-טוואַסטיש:

— „די פּנימער פון ווילנער יידן, פון ווילנער גאַסן, אַזוינס האָב איך אין קיין שום שטאַט נישט געזען. אַ שטאַט פון גאַלע, אַרעם־געקליידעטע אינטעליגענטן, עפּעס ליגט אַ גייסטיקייט אויף יעדן יידן און באַזונדערס אויף דער יוגנט!“

אין אַ געוויסער מאָס האָט דער גאַסט אויף אַ ווייל אויפגעכאַפּט דאָס פנים פון ווילנע — אַן אַרט פון תּורה, פון יידישן וויסן נישט נאָר צווישן רבנים און לומדים, נאָר צווישן פּשוטע יידן: אַרבעטער, קליינענדיגער, בעלי־מלאכה, אַט די לעצטע האָבן נאָך אַ טאַג פון שווערער אַרבעט און האַלב־הונגעריקער דערנערונג גע-קוויקט זייער גייסט מיט גיין אין זייערע קלויזן, וווּ מען האָט געלערנט בציבור אַ פרק משניות, אַ שטיקל שולחן־ערוך, עין יעקב. אין דעם לעצטן פּערטל פון 19טן י״ה, אפּשיטאַ שוין אין אָנהייב פון 20סטן י״ה, זענען שוין צווישן די ווילנער האַנטווערקער געווען נישט נאָר משניות־מענטשן, נאָר אויך אַזעלכע, וואָס האָבן געלייענט אַ העברעיִש און יידיש בוך, אַ צייטונג, און אויך געווען באַהאַונט גאַרנישט שלעכט אין יידישע געזעל-שאַפּטלעכע ענינים, דאָס רוב זענען דאָס געווען ספּעציאַליסטן אין זייערע פּאַכן, עסטעטן, וואָס פּלעגן פאַרשטיין ווי אַפּצושאַצן אַ „גוט שטיקל אַר-בעט“, אַ „צאַצקע“.

פון אַט די שיכטן זענען אַרויס די אַנטאַקאַלסקיס, אילא גינזבורגס, סינייעוויבערנשטיינס און אַנדערע קינסטלער מיט וועלטנעמען, אַבער גאָר

גרויס איז געווען די צאל קינסטלער־באלמעלאַכעס און וועלטנעמען. אין ווילנע און געגנט האָבן אלע געוואוסט פון זיי.

צום ביישפּיל: דער מעדאַליער און מיני־גראַווירער ביי דער צאַרי־שער רעגירונג (אַפילו פון דעם ווינטער־פּאַלאַץ אַליין), איז געווען דער ווילנער „רעזטשיק“ אברהם גריליכעס. אַ סך געדענקען נאָך מסתמא די זילבערנע רובלס און באַזונדערס די אַנדענק־רובלס צוליב פאַרשיידענע היסטאָרישע געשעענישן אין דער רוסישער געשיכטע, ווי 300 יאָר ראַמאַ־נאָו־דינאַסטיע אַאַנד, מיט די רוסישע בוכשטאַבן אויפן ראַנד פון די רובלס א. ג. (אברהם גריליכעס). אויך דער „אייביקער פּראַטעסטאַנט“ אין דער בונדישער באַוועגונג אברהם גאַרדאַן, וואָס איז געווען דער בעסטער גראַווירער, האָט אין מעטאַל אויסגעפירט די קאַמפּליצירטסטע צייכע־נונגען!

אַזאַ איז אויך געווען דער שלאַסער שמואל הורוויטש, דער וויצע־פאַרזיצער פון ווילנער האַנטווערקער־פאַראיין. ער איז געווען פון דעם מין „שלאַסערס“, וואָס זיי אינטערעסירט דער „אינעווייניק“ פון מעכאַ־ניזם. און וואָס מער קאַמפּליצירט עס איז געווען דער מעכאַניזם, אַלץ אינ־טערעסאַנטער איז זיי צו דערגיין זיין „מיסטעריע“. הורוויטש איז געווען אַ פּותח שערים: ער האָט געקענט עפענען יעדן מין שלאַס און אַליין אים קאַנסטרואירן. ער איז געווען אַ ספּעציאַליסט אויף אייזערנע קאַסעס. נישט, חלילה, זיי איינצוברעכן, נאָר עפענען זיי, ווען זיי פאַרהאַקן זיך, מאַכן שליסלען, ווען מען פאַרלירט זיי אד״גל.

למען האמת דאַרף איך אויך דערמאָנען לגנאי און אַנדער ווילנער שלאַסער, אויך אַ גרויסער פאַכמאַן אויף שלעסער, דערצו גלייכצייטיק אויך אַ ספּעציאַליסט אויף וואַסער־לייטונג. ער האָט אויסגעקוקט צו זיין און אַרנטלעכער אַרעפּאַשניק: געאַרבעט פאַר יידישע אינסטיטוציעס אין דער צייט פון דער ערשטער דייטשער אַקופאַציע. געווען אַפילו אַ יודע ספר, פלעגט קומען רעגולער אויף עלטערן־פאַרוואַלונגען אין דער ש. פּרוג־שולע, וווּ זיינע קינדער האָבן געלערנט. אַ מיושבדיקער און בנעימות־דיקער ייד. מיטאַמאָל דערוויסט מען זיך צו דער גרויסער איבעראַשונג, אַז ער האָט געאַרבעט פאַר גנבים, מאַכנדיק גנבישע מכשירים, נאָכשליס־

לען און אנדערע „קונציקע“ קעגנשטאנדן, וואָס האָבן געהאַלפֿן די נאָווע-גאַראַדער גנבים מקיים צו זיין די מצווה פון „בחכמה פותח שערים...“ ער איז פֿאַרמשפּט געוואָרן אויף 5 יאָר דורך דער פּוילישער מאַכט דער איז אָבער געווען אַ יוצא מן הכלל פון דער מאַסע באמת אַרנטלעכע און האַרעפֿאַשנע ווילנער בעלי מלאכות. איך רופֿ נישט אָן זיין נאָמען, אפשר זענען וורנישט-ווי געבליבן לעבן זיינע קינדער.

הורוויטש איז געווען אַ קליין, דאַר, שוואַך מענטשל, מיט שטענדיק שוואַרצע פֿאַרמאַזאָליעטע הענט פון פּיילן, שווייסן, האַמערן און גליען. דאָס פנים אָפט איינגעשמירט אין אייל און סאַזשע. אָבער דאָס דאָזיקע פֿאַרוויכערטע מענטשל האָט געהאַט אַ שטאַרקן חוש פֿאַר שיינקייט. פֿאַר פּיינע אַנטיקעגנשטאנדן, פֿאַר אַ קינסטלעריש אויסגעאַרבעטער זאַך. הורוויטש האָט נישט געהאַט קיין שום סיסטעמאַטישע בילדונג. אַט „פון זיך אַליין“ זיך געלערנט, געטראַכט און קאַמבינירט, ווי אַזוי צו פֿאַרבע-סערן די יידישע מלאכה.

ער איז געווען אַ גרויסער ליבהאַבער פון דער יידישער ליטעראַטור. מענדעלעס „קליינמענטשעלע“ איז געווען ביי אים אַ מין שולחן-ערוך פון דעם, וואָס דאַרף נישט געטאָן ווערן אויפֿן געביט פון יידישער מלאכה. הורוויטש האָט זייער געהאַלטן פון שול-אויסבילדונג, פון פּראָפּעסיאָנעלע האַנטווערקער-שולן, וווּ גוטע אינסטרוקטאָרן דאַרפֿן לערנען מיט דער יוגנט סיסטעמאַטיש דורך נייע מעטאָדן.

ווען די וואַרשטאָטן פון ווילנער תּלמוד-תּורה האָבן זיך אָפּגעטיילט און געוואָרן אַ מאַדערנע האַנטווערקער-שולע, ביי דער אונטערשטיצונג פון ייק"א און סובסידיעס פון „אַרט“, איז שמואל הורוויטש אַריין אין דער פֿאַרוואַלטונג פון דער שולע. דוכט זיך, אַז ער איז דאַרטן אַ שטיקל צייט געווען אַן אינסטרוקטאָר אויף מעכאַנישער שלאַסעריי. בכל אופן גע-ווען זייער פֿאַראַינטערעסירט אין איר אַנטוויקלונג און געגעבן פּראַקטישע אָנווייזן אין פֿאך.

אַ גרופּע קינסטלער מיט לעאַנטי אַנטאַקאַלסקי (אַ קווינ פון מודכי אַנטאַקאַלסקי) און משה לייבאַווסקי, ווי אויך אינטעליגענטע אינדוסטריע-

לער, ווי אדאלף גארדאן א"אנד, האבן געגרינדעט און לעגאלזירט ביי דער רוסישער מאכט, אין די ערשטע יארן פון דעם יארהונדערט, א קונסט-אינדוסטריעלע געזעלשאפט, וואס האט זיך געשטעלט פאר א ציל צו אנט-וויקלען דעם בעסערן געשמאק ביים האנטווערקער דורך ספעציעלע קורסן פון פריי האנט-צייכענען, מאדעלירן און טעכנישע צייכענונגען. ביי דער געזעלשאפט זענען איינגעארדנט געווארן קורסן פאר שטוב-מאלערס און דעקארעטארן. שמואל הורוויטש איז געווען איינער פון די גרינדער פון דער געזעלשאפט. די געזעלשאפט האט זיך איינגעשאפט א היפש ביסל מאדעלן און סקולפטורן פאר צייכענען און א ווערטפולע קינסטלער-ביבליאטעק. אינזשעניער לעוו פרענקעל, דער שפעטערדיקער אינספעקטאר פון די "ארט"-שולן אין פראנקרייך, איז געווען דירעקטאר פון דער ווילנער האנטווערקער-שולע און פון דער קונסט-אינדוסטריעלער געזעל-שאפט. שפעטער איז ער אריבער אין דער געזעלשאפט "הילף דורך אר-בעט", ווו ער איז געווען דירעקטאר ביז 1915.

אין די אונטן פלעגט מען קאנען זען הורוויטשן זיצן אין גרויסן זאל פון האנטווערקער-שולע, ווו ער בלעטערט מיט זיינע מאזאליעדיקע הענט און אפט צעקלאפטע פינגער די קינסטלערישע אויסגאבעס, מאכנדיק ביי זיך נאטיצן און סקיצן. צו די ביכער און די לוקסוס-צייכענונגען האט ער זיך באצויגן, ווי צו צארטע באשעפענישן. מען האט געזען, אז אין אים דרינגט אריין א נשמה יתירה בעת זיין בארירונג מיט די שאפונגען פון דער גרויסער קונסטוועלט.

אין 1915, בעת די דייטשן האבן זיך דערנענטערט צו ווילנע, איז די האנטווערקער-שולע עוואקואירט געווארן קיין קרעמענטשוג און די קינסט-לעריש-אינדוסטריעלע געזעלשאפט האט אויפגעהערט צו עקזיסטירן.

הורוויטש איז געבליבן צוזאמען מיט דעם גאנצן ווילנער עמך און אריבערגעטראגן אלע עינויים פון דער דייטשער אקופאציע. הונגער, אר-בעטלאזיקייט, אבער הורוויטש האט שטענדיק געגלויבט אין קעגנזייטי-קער הילף, אין ארגאניזאציע — און ער האט טאקע בלב ונפש אריינגע-ווארפן זיך אין ארגאניזירן די יידישע האנטווערקער אין א פאראייניגטן צו-זאמען מיט נאך עטלעכע באלמעלאכעס האט זיך אים איינגעגעבן די אק-

ציע פון זעלבסטהילף און אַריינצופירן דעם יידישן האַנטווערקער אין דער געזעלשאַפטלעכקייט, ווי אַ ווירקנדיקן כוח.

הורויטש איז געווען אַ ראַטמאַן אין קהילה. ער איז געווען אַ קאַנ־סעקווענטער דעמאָקראַט. ער האָט פיינט געהאַט די גביראַקראַטיע, וואָס האָט נאָך געפרוּווט אַפּראַטעווען כאַטש אַ טייל פון אירע פּאַרלוירענע פּאַזיציעס אונטערן הייבל פון פּאַרשיידענע פּאַרטייען. ער איז געווען קעגן פּאַליטיקעריי בכלל. ער האָט ליידנשאַפטלעך גערעדט, אַקצענטירנדיק יעדן געדאַנק זיינעם מיט סאַרקאַזום און אַפט מיט פּאַלקסטימלעכע שאַר־פע ווערטלעך. הורויטש האָט געהאַלטן אַן אויג אויף ווילנער טאַלאַנטן איבער דער גאַנצער וועלט, באַזונדערס אויף די, וואָס האָבן געשטאַמט פון עמך און זיך מיט עפעס אויסגעצייכנט אין קונסט. אין בערלין איז געווען א. קולוויאַנסקי, אַ יונגער סקולפּטאָר, געשאַפן עטלעכע האַלץ־שניצונגען («די תּלמודיסטן», «בין השּׁמֹשׁוֹת», «אַ רבי און אַ תּלמיד»), וואָס זענען קאַפּירט געוואָרן אין האַלץ אין הונדערטער עקזעמפּליאַרן אין די שניצער־רייען פון «הילף דורך אַרבעט» אין דער צייט פון דער ערשטער דייטשער אַקופּאַציע. אין מאַסקווע, זלמן סטראַזש — אַ ווילנער שניצער, וואָס האָט געהאַט פעאיקייטן אַלס סקולפּטאָר און דערשלאַגן זיך דאַרטן צו קניסט־לערישע דערפּאָלגן, מאַכנדיק סטאַטועס, ביוסטן און אַפילו פּראַיעקטן פון דענקמלעך. סטראַזש איז געווען הורויטשעס אַ גוטער פּריינד.

הורויטש פלעגט קומען צו מיר לייענען סטראַזשס באַגייסטערטע בריוו וועגן דער אַנטוויקלונג פון יידישער קולטור אין ראַטנפּאַרבאַנד (ס'איז געווען אין די צייטן פון «נ.ע.פ.» און אויפשטייג פון יידישע אינס־טיטוטן, טעכניקומס, אַקאַדעמיעס, שולן, צייטונגען). אין גיכן איז סטראַזש געשטאַרבן (ער איז געווען מסתּמא אין די שפּעטע 60קער). הורויטש האָט מיר פּאַרגעלייענט סטראַזשס לעצטן בריוו, ווו ער בעט אים קומען קיין מאַסקווע. הורויטש האָט זיך נישט געוואָלט שידן מיט זיין ווילנע, אַבער מיט זיין סטראַזשן איז ער געווען שטאַלץ און נאָך לאַנג אים דער־מאַנט.

ס'איז כּדאַי צו דערמאַנען, אַז מיט אַ פּאַר יאָר פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געגרינדעט געוואָרן אַ היסטאָריש־עטנאָגראַפּישער מו־

זיי. די איניציאטארן זענען געווען דער דערמאנטער ל. פרענקעל, ד"ר ווירשובסקי, משה שאליט, הייקל לונסקי און דער זעלביקער ש. הורוויטש. הורוויטש האט געקליבן ביי זיינע באקאנטע פארלעגענע אוצרות פון אלטע ספרים, קולטור־קעגנשטאנדן, אלטערטימלעכע כלים אד"גל. אלע טייערע חפצים זענען עוואקואירט געווארן בעתן קריג (1915) קיין מאסקווע און נאָר אַ קליינעם טייל פון דעם האָט מען צוריקבאקומען.

ש. הורוויטש איז געווען דער איבערגעגעבנסטער רעסאָוראַטאָר פון דעם היסטאָריש־עטנאָגראַפישן מוזיי, וועלכער איז שפּעטער געעפנט גע־וואָרן ביי דער קהילה און געטראָגן דעם נאָמען פון ש. אַנ—סקי. הורוויטש האָט געוואוסט, ווו עס זענען געבליבן אַ ריי קעגנשטאָנדן פון מוזיי און זיי צונויפגעזאַמלט מיט ליבע און פיעטעט.

הורוויטש האָט עטלעכע מאָל געשריבן אַרטיקלען אין דער ווילנער „צייט“ און „ווילנער האַנטווערקער“ איבער פראַגעס פון יידישער מלאכה. צום סוף פון זיין לעבן האָט ער אַרויסגעגעבן אַ ביכל פון מעמואַריסטישן כאַראַקטער און זיין אידעען־גאַנג אין געזעלשאַפטלעכע ענינים.

הורוויטש איז געשטאַרבן אַ פאַר יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, און אַזוי אַרום אויסגעמיטן דעם מאַרטירער־וועג פון ווילנער יידן, צווישן וועלכע עס זענען געווען זיינע חברים האַנטווערקער, קינסטלער און אויך געזעלשאַפטלעכע עסקנים, מיט וועלכע ירושלים דליטא האָט זיך אַזוי אויסגעצייכנט.

(„לעבנס פראַגן“, סעפטעמבער־אָקטאָבער 1954).

ד"ר יעקב וויגאָדסקי

איינער פון די שאַרפזיניקסטע קעפּ אין דער גאַלעריע פון ווילנער יידישע עסקנים איז געווען ד"ר יעקב וויגאָדסקי. אויך איינער פון די מו-טיקסטע אומדערמידלעכע קעמפער פאַר יידישע רעכט און כבוד אין פוילן. ער האָט זיך קיינמאַל נישט פאַרטראַכט וועגן זיין אייגענער זיכערקייט, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַ יידישן ענין. האָט עס געמעגט זיין אַ רוסישער גענעראַל, אַ דייטשער „אַבערסט“, אַ פוילישער „פאַן וואַיע-וואַדע“ אַדער מיניסטער, און צולעצט — אַ היטלעריסטישער תליון אין מונדיר פון די לעולם ועד פאַרשאַלטענע „פעלדגרויע“, ווי די דייטשן האָבן גערופן זייערע רוצחישע מיליטערלייט.

ער, דער ריטער פון יידישן כבוד, איז אומגעבראַכט געוואָרן דער-פאַר, וואָס ער האָט זיך קעגנגעשטעלט די רציחות און די דערנידעריקונג-גען. דער אַלטער, 85-יאַריקער וויגאָדסקי האָט נישט געקענט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז אַזעלכע רציחות זאַלן טאַלערירט ווערן. ער איז אַוועק צום שעף פון געסטאַפּאַ, מורער, און געפאַדערט אַנגעמען מיטלען קעגן מערדערלעכן ווילקיר און אויך אַפּשאַפּן דעם צוואַנג צו טראַגן אַ געלע לאַטע אויף דער פלייצע... דעם סוף קען מען זיך שוין פאַרשטעלן: מען האָט דעם אַלטן שתדלן אַראַפּגעוואָרפּן פון אַלע טרעפּ און דערנאָך גע-פייניקט אין דער לוקישקער טורמע, וווּ ער איז אויסגעאַנגען אויף דער שטיינערנער פּאַדלאַגע פון די פייניקונגען און ווונדן.

דעם ד"ר וויגאָדסקי קומט באמת אַן אַרט אין דער יידישער געשיכ-טע, און בפרט אין דער געשיכטע פון יידישע מאַרטירער, צווישן אינדזע-רע גרויסע, וואָס האָבן זיך מקריב געווען פאַרן כלל און פאַר קידוש השם.

**

ד"ר וויגאָדסקי איז געבוירן געוואָרן אין באַברויסק אין יאָר 1856, קרוב צום סוף פון ניקאָלאַי דעם ערשטנס גרויזאַמער עפּאַכע פון רדיפות,

קאנטאניסטן-כאפעריי און אויף דער שוועל פון ליבעראלערן רעזשים פון אלעקסאנדער דעם צווייטן. זיינע עלטערן, באַלעבאַטישע יידן, האָבן גע- שטאַמט פון סלוצק, וו' ס'איז דאָ אַ פאַרשטאַט וויגאַדע (פון דעם שטאַמט דער פאַמיליען-נאַמען וויגאַדסקי). קינדווייז געלערנט אין חדר, געווען איינער פון די גרעסטע קונדסים, אָבער איינער פון די בעסטע תלמידים. זיך אַליין אויסגעלערנט לייענען און פאַרשטיין דייטש פון מענדעלסאָנס תנ"ך-איבערזעצונג. אויפן זעלביקן אופן — אויך רוסיש. עס איז געווען די אויפבליצייט פון דער השכלה און אונטער דער השפעה פון דער משכיל-לישער ליטעראַטור אין העברעיש האָט אים זיין פאַטער אָפגעגעבן אין גימנאַזיע, וועלכע ער האָט געענדיקט מיט אַ גאַלדענעם מעדאַל. די באַ-רימטע פעטערבורגער מעדיקאַ-כירורגישע אַקאַדעמיע האָט ער געענדיקט אַרום 1882סטן יאָר, ווען עס האָט שוין געבושעוועט די רעאַקציע פון אלעקסאנדער דעם דריטן. געווען אַרעסטירט, ווייל ער איז געשטאַנען נאָענט צו אַ רעוואָלוציאַנער קרייזל. נאָכן באַפרייען, אַוועקגעפאַרן קיין ווין, ווו ער האָט זיך ספּעציאַליזירט אין גינעקאָלאָגיע, דערנאָך איז ער געקומען קיין ווילנע, ווו זיינע עלטערן האָבן זיך שוין באַזעצט פון פריער. זיין פאַטער איז געווען אַ מיליטערישער ליפּעראַנט אין ווילנער גאַרניזאָן. ד"ר יעקב וויגאַדסקי האָט פראַקטיצירט אין אַלע ווילנער שפיטאַלן און זיך פאַרנומען מיט וויסנשאַפטלעכע פאַרשונגען אויף דעם געביט פון גי-נעקאָלאָגיע. ער האָט פאַרעפנטלעכט זייער פיל אַרטיקלען אין ספּעציעלע פאַכזשורנאַלן אויף רוסיש און דייטש. ער האָט געהערט צו די נישט פיל ווילנער יידישע דאַקטוירים, וואָס האָבן באַהערשט פולקאָם די פּוילישע שפראַך שוין אין די צאַרישע צייטן. צוליב דעם האָט ער פאַרקערט אויך צווישן פּוילישע דאַקטוירים.

זיין וויסנשאַפטלעכע קאַריערע האָט ער אָבער אויפגעגעבן, ווייל אים האָט תמיד געצויגן צו פּאָליטיש-געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. ער איז אַריינגעטראָטן אין די רייען פון די קאָנסטיטוציאַנעלע דעמאָקראַטן (»קאַ-דעטן«) און איז געווען איינער פון די אָנפירער פון דעם ווילנער קאַדע-טישן קאָמיטעט. וויגאַדסקי האָט גענומען אַנטייל אין אַלע פרייהייטלעכע אַקציעס, וואָס האָבן געהאַט אַן אַרט אין ווילנע אין די שטורמישע יאָרן

ביים סוף פון 20סטן י"ה. א דאנק זיין רעדנערישן טאלאנט און פרייען באנוצן זיך כמעט מיט אלע אַרטיקע שפראַכן, איז ער געוואָרן זייער פאַ- פולער. ער האָט זיך צוריקגעצויגן פון דער קאָדעטישער פאַרטיי, נאָר נישט אויפגעהערט צו זיין אַקטיוו אין דעם געזעלשאַפטלעכן לעבן פון ווילנע, באַזונדערס אין דער מלחמה־צייט פון 1914-1915, ווען אלע וויילע האָבן זיך געפאַדערט אינטערווענצן ביי פאַרשיידענע צאַרישע צוררים. ס'איז געהאַנגען איבער ווילנע די שווערד פון גירוש, פונקט ווי אין קאָוונע. ביל- בולים אין שפּיאַנאַזש, רויבערייען פון די קאָזאַקן און סאַלדאַטן האָבן פאַר- פעסטעט די לופט און געדראַט מיט לעבנסגעפאַר פאַר יידן. דאָס האָט גע- שטעלט די יידישע פאַראַנטוואָרטלעכע עסקנים מיט הרב רובינשטיין, ד"ר וויגאַדסקי און ד"ר שאַבאַד בראש, אין אַ זייער שווערער לאַגע פון שתד- לנים ביי אַנטיסעמיטישע צאַרישע גענעראַלן. אַדאַנק טאַקע די אַנשטרעבן- גונגען פון די דערמאָנטע, ווי אויך פון פעטערבורגער עסקנים, איז די גזירה פון גירוש־ווילנע אָפגעשריען געוואָרן.

וויגאַדסקי האָט נישט פאַרלאָזן ווילנע אין אויגוסט 1915, ווען דער גרעסטער טייל פון יידישע אינטעליגענטן־פּראָפּעסיאָנאַלן און בורזשואַזע שיכטן זענען אַרויסגעפאַרן קיין רוסלאַנד. ער, ווי אַ מיטגליד פון שטאַ- טישן בירגער־קאָמיטעט און אַ פאַרשטייער פון צדקה גדולה (כמו אַ קהילה), האָט געהאַלטן פאַר זיין פליכט צו בלייבן מיטן דלת העם אין וויל- נע, כדי בייצושטיין די ביטערע צייטן, וואָס האָבן זיך גערוקט אויף ירו- שלים דליטא. ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען ווילנע (יום־כיפור, 18טן סעפטעמבער 1915) האָט זיך געשאַפן אַ צענטראַלער הילפּס־קאָמיטעט פון פאַרשטייער פון די גרעסטע ווילנער אָרגאַניזאַציעס.

די דייטשן האָבן פאַראַליזירט דעם גאַנצן האַנדל און פאַרקער און אַנגעהויבן אויף זייער מיליטערישן שטייגער צו באַרויבן די באַפעלקער- רונג. ד"ר וויגאַדסקי האָט, ווי איינער פון די טעטיקסטע מיטגלידער פון צענטראַל־קאָמיטעט, כסדר פּראָטעסטירט ביי דער דייטשער מאַכט (ביים שטאַט־הויפטמאַן אייבלער און אין „אַבעראַסט־קאָמאַנדע“) קעגן דער רויב- ווירטשאַפט פון די דייטשן. ווען זיי האָבן פאַראַרדנט צו כאַפן יונגע מענטשן און פאַרשיקן זיי אויף צוואַנגס־אַרבעט — האָט וויגאַדסקי דער-

קלערט, און די ווילנער יידן וועלן פרייוויליק נישט גיין צו דער ארבעט און גערופן די דאזיקע פארארדענונג צו סאבאָטירן. דאָס איז נאָך ווייניק, האָבן די דייטשן פארארדנט אַ כלומרשטע הלואוה, וואָס איז אין דער אמתן געווען אַ קאָנטריבוציע, וועלכע האָט אַרויסגעצויגן די לעצטע זאָפטן פון דער שטאַטישער באַפעלקערונג, ספעציעל פון יידן, וואָרעם יידן זענען דאָך תמיד געווען פאָררעכנט פאַר געלט־מענטשן, וויגאָדסקי האָט אַרויס־געגעבן אין זיין אייגענעם נאָמען אַ רוף צו דער יידישער באַפעלקערונג מיט דעם קורצן לאַזונג: „יידן צאָלט נישט קיין קאָנטריבוציע“.

די מאָס פון געדולד ביי די הינדענבורגיש־ווילהעלמישע דייטשן איז געוואָרן איבערגעפולט. זיי האָבן שוין מער נישט געקענט פאָרטראַגן די שטענדיקע פראָטעסטן פון ד״ר וויגאָדסקי און זיין „חוצפהדיקן“ רוף נישט צו פאָלגן „דער קייזערלעכער מאַכט“. אין מערץ 1917 האָט מען אים אַרעסטירט און פאָרשיקט אין ערגסטן געפאָנגענלאַגער טשערסק (דייטש־לאַנד). די דייטשן האָבן אים באַפרייט אין אַפּריל 1918, ווען עס איז שוין געווען קלאָר, אַז זייער מפלה איז אומפאָרמיידלעך.

וויגאָדסקי איז דעמאָלט אַריינגעטראָטן אין דער ציוניסטישער אַר־גאַנזאַציע. ווי אַ שטענדיקער אָנהענגער פון קולטורעלער אויטאָנאָמיע פון נאַציאָנאַלע מינדערהייטן און אומאַפהענגיקייט פאַר טעריטאָריעלע פעלקער, איז ד״ר וויגאָדסקי דעלעגירט געוואָרן ווי אַ מיניסטער פאַר יידי־שע ענינים אין דער ערשטער ליטווישער רעגירונג (טאַריבאַ). ווילנע איז אָבער אין גיכן פאַרנומען געוואָרן (6טן יאַנואַר 1919) פון דער רויטער ארמיי, וועלכע האָט פאַרטריבן די פּוילישע לעגיאָנערן, וואָס האָבן באַ־הערשט עטלעכע טעג די שטאַט. וויגאָדסקי איז קיין קאָוונע נישט אַרויס־געפאָרן און געבליבן אין ווילנע. די רויטע האָבן דעמאָלט נישט געוואָגט צו אַרעסטירן דעם „טאַריבניק“ וויגאָדסקי. זייער מאַכט איז פאַרביטן געוואָרן אין אַפּריל 1919 אויף די פּילסודסקישע. דער סטאַטוס פון ווילנע האָט זיך נאָך עטלעכע מאָל געביטן. צום סוף (פון 9טן אָקטאָבער 1920) האָט זיך די פּוילישע מאַכט באַפעסטיקט און שפעטער איז ווילנע איב־קאַרפּאָרירט געוואָרן אין דער פּוילישער מלוכה. די יידישע באַפעלקערונג, אונטער דער השפּעה פון ד״ר וויגאָדסקי א״אנדר יידישע פּירער, האָט זיך

אין פלעביסציט נישט באַטייליקט צוזאַמען מיט די ליטווינער און ווייס־רוסן.

ד"ר וויגאָדסקי איז אין יאָר 1922 אויסגעוויילט געוואָרן ווי אַ סיים־דעפוטאַט פון נאַוואַרעדאָק. פון דעמאָלט אָן איז וויגאָדסקי אין משך פון אַ רייע יאָרן געווען אַ דעפוטאַט פון פּוילישן סיים. אין דער בילדונגס־קאַמיסיע, פון וועלכער ער איז געווען שטענדיקער מיטגליד, האָט ער פאַר־טיידיקט די רעכט פון יידישע און העברעישע שולן. אין אונטערשייד פון אַנדערע ציוניסטישע דעפוטאַטן האָט ער געשטימט צוגלייך פאַר ביידע טיפן שולן.

נאָך דעם ווי ד"ר צמח שאַבאַד האָט רעזיגנירט ווי דער פאַרזיצער פון דער ווילנער קהילה, איז אויף דעם אָמט אויסגעקליבן געוואָרן ד"ר וויגאָדסקי. אַ קורצע צייט איז געווען פאַרזיצער אויך אַדוואַקאַט יוסף טשערניכאָוו. אָבער פון מיטן 1920 איז וויגאָדסקי אָן איבעררייס דער יושב־ראש פון ווילנער קהילה־ראַט, אין וועלכן ס'זענען געווען פאַרטראַטן אַלע פאַרטייען, ביז מען האָט באַשטימט פון דער רעגירונג אַ קהילה־ראַט (אַרום יאָר 1937). דאָס איז געשען דאָן, ווען די „פּולקאווינקעס“, פּילד־סודסקיס יורשים, האָבן אָפּגעשאַפּט אויך די געוויילטע שטאַטראַטן. ווי ס'איז נישט געווען קיין מערהייט פון דעם אַזוי גערופענעם אַזאַך־לאַגער (געוויינטלעך „סאַנאַציע“).

באַזונדערס האָט זיך וויגאָדסקי אויסגעצייכנט אין די צייטן פון דער אַזוי גערופענער מיטל־ליניע און אין אָנהייב פון דער אינקאַרפּאָראַציע. ווען עס איז איינגעפירט געוואָרן דער צוואַנג זונטיק־רו, וואָס האָט גע־מיינט אַן עקאָנאָמישן טויטקלאַפּ פאַרן יידישן האַנדל און מלאכה. יידן אין ווילנע האָבן געפּאָלגט וויגאָדסקיס רוף צו האַלטן אָפּן די קראַמען און וואַרשטאַטן זונטיק. דער נישט גלייכער קאַמף האָט געדויערט איבער אַ יאָר צייט און די יידישע קליינהענדלער און בעלי מלאכות האָבן אויסגע־האַלטן אַלערליי רדיפות. זיי האָט געמוטיקט און געשטאַרקט ד"ר ווי־גאָדסקי. אַ סך געדענקען נאָך דעם דאָזיקן קאַמף, ווי אויך ד"ר וויגאָדסקיס קאַמף פאַר די רעכט פון „די ווייבער מיט די קאַשיקעס“ (גאַסן־האַנדל אונטער די טויערן). די פּאָליציי האָט זיי פאַרפּאָלגט. די ווייבער זענען

געלאָפֿן צו וויגאָדסקין. ער, „באוואָפֿנט“ מיט זיין שטעקן, האָט זיך גע-
 איילט צום „סטאַראָסטע“ (שטאַט-פֿאַרוואַלטער) אָדער „וואַיעוואָדע“ און
 איינגעטענהט מיט זיי וועגן אומרעכט, וואָס ווערט באַגאַנגען קעגן די
 אַרעמע פֿרויען, וועלכע דערנערן זייערע פֿאַמיליעס מיט קליינע קינדער.
 וויגאָדסקי פֿלעגט זיך קיינמאָל נישט אָפּזאָגן פֿון אינטערווענצן.
 בשעת עס האָבן געבושעוועט די סטודענטישע כוליאָנעס, איז וויגאָדסקי
 אַרומגעגאַנגען איבער די גאַסן, כדי צו זען אַלע ווילדע מעשים זייערע
 קעגן יידן און קומען צו דער מאַכט מיט פֿאַקטן. „מיד וועט קיינער נישט
 טשעפֿען“ — האָט ער געזאָגט צו די, וואָס זענען געווען אומרואַיק. אים
 האָט געקענט גאַנץ ווילנע, סיי יידן, סיי קריסטן און אַפֿילו די כוליאָנעס
 האָבן נישט געוואָגט צו הייבן די האַנט אויף דעם אַלטן דאַקטער.

אויף זיינע עלטערע יאָרן האָט ער זיך שוין נישט געקענט פֿאַרנע-
 מען מיט דער מעדיצינישער פֿראַקטיק. די קהילה-פֿאַרוואַלטונג און ראַט
 האָבן אים אָנגעבאַטן אַ שטענדיקע פענסיע, ווייל זיי האָבן געהאַלטן פֿאַר
 אַ כבוד צו פֿאַרלייכטערן דאָס לעבן פֿון אַזאַ פֿאַרדינסטפֿולן און באַליבטן
 כלל־טוער. ער האָט זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט פֿון נעמען וועלכע עס איז
 באַלוינונג פֿאַר זיין נאַציאָנאַלער אַרבעט.

וויגאָדסקי איז געווען אויך אַ דינאַמישער פּובליציסט. ער פֿלעגט
 פֿאַרעפֿנטלעכן שניידיקע פֿאַליטישע אַרטיקלען קעגן דער רעגירונג, קעגן
 דער פּוילישער רעאַקציע. ער האָט געמוטיקט יידן, נישט קוקנדיק אויף
 דער „אָוושעם“-פֿאַליטיק, זיינע אַרטיקלען זענען געווען געדרוקט אין וויל-
 נער „צייט“, צומאָל אין ווילנער „טאַג“, „היינט“, „מאַמענט“, „נאַש
 פֿשעגלאַנד“ אַ אַנד.

ד"ר וויגאָדסקי האָט אָנגעשריבן דריי אינטערעסאַנטע ביכער „אין
 שטורעם“ — וועגן די מלחמה־יאָרן און וועגן דער הנהגה פֿון די צאַרישע
 און דייטשע סאַטראַפֿן. דאָס בוך איז זייער לעבעדיק אָנגעשריבן און איז
 שפּאַנענדיק, משה שאַליט האָט רעדאַגירט דאָס בוך.

דאָס צווייטע בוך „אין גיהנום“, וועגן זיינע דערפֿאַרונגען אין דעם
 געפֿאַנגענעלאַגער טשערסק, איז אַן אויפֿטרייסלענדיקע שילדערונג פֿון דער
 באַהאַנדלונג פֿון די געפֿאַנגענע דורך די קייזערלעכע דייטשן. וויגאָדסקי

האָט שוין דעמאָלט באַמערקט און באַשריבן די מערדערישע נייגונגען פון די דייטשן ביי וועמען אַנדערע פעלקער זענען נאָר „שוויינען“ אָדער טויגן נאָר צו זיין שקלאָפן.

דאָס דריטע בוך מעמואַרן איז דער „סמבטיון“. וויגאָדסקי שילדערט דעם פּוילישן סיים און דעם קאַמף פון יידישע דעפּוטאַטן קעגן דער פּוילישער „שוואַרצער מאַה“. דאָס בוך אַנטהאַלט אַ סך היסטאָרישע שטריכן פון יידישן לעבן אין פּוילן צווישן די צוויי וועלט־מלחמות און פון דעם יידישן קאַמף פאַר מענטשלעכע און בירגערלעכע רעכט.

וויגאָדסקי האָט נאָך פאַרעפנטלעכט וויכטיקע אַרטיקלען אין די ווילנער פּנקסים (אונטער ז. רייזענס און ש. ל. ציטראָנס רעדאַקציע אין יאָר 1923), „פּינקס יעקאַפע“ אַ.אַנד. אין דער יידישער זשורנאַליסטיק און אין דער מעמואַרן־ליטעראַטור וועט וויגאָדסקי נאָמען פאַרבלייבן.

אַ באַזונדער קאָפיטל איז ד״ר וויגאָדסקי בעל פּה. זיין שאַרפּזין און סתם זיינע „זאָגן“ און ווערטלעך האָבן געהאַט אַ שם. זיי פלעגן איבער־גיין פון מויל צו מויל. אַ שאַרפע סאַטירע האָט אין זיי געשטעקט און נישט אַלעמאָל האָט מען זיי געקענט דרוקן.

פאַר מיין אָפּפאַר קיין אַמעריקע, ווען איך האָב זיך מיט אים גע־זעגנט און געפרעגט אים, וואָס ער מאַכט, האָט ער געענטפּערט: „איבער 80 יאָר געלעבט און נאָך קיינמאָל נישט געשטאַרבן, הלוואי ווייטער“.

אויף אַ פאַרזאַמלונג פון דער ווילנער יידישער טעאַטער־געזעלשאַפּט, פון וועלכער ד״ר וויגאָדסקי איז געווען פאַרזיצער, האָט דער אַרטיסט א. מאַרעווסקי געזאָגט, אַז ער פאַרשטייט בשום אופן נישט ד״ר וויגאָדסקי אַ פאַרשלאַג. וויגאָדסקי, וועלכער האָט צוגענומען אברהם מענאַקערס (מאַרעווסקי) געבורט און געמוזט אַנקומען צו צוואַנגען, כּדי אים אַרויס־צונעמען פון דער מאַמעס בויד — האָט גלייך גוטמוטיק באַמערקט: „איך האָב שוין ביי דיין געבורט, אברהם, געזען אַז דו האָסט אַ גראָבן קאַפּ...“

אַט דער חריפּישער אומבאַפּלעקטער כלל־טוער, דער באַשיצער פון יידישן כּבוד, האָט נישט געוואָלט אַנגעמען קיין הילף פון אַנדערע יידי־שע אַרעסטאַנטן, וואָס האָבן אים געוואָלט אונטערלייגן זייערע מאַנטלען; „מיר וועלן די רוצחים איבערלעבן“. ער האָט אין דעם געהאַט אַ טעות

ה י ר ש א ב ר א מ א ו ו י ט ש

וואָס איז שייך אים פּערזענלעך. ער איז אָבער אַוועק פון דער וועלט מיט אַ טיפן גלויבן, אַז די מערדער וועלן באַקומען זייער פאַרדינטע שטראַף. ווי מיר זעען, האָבן זיי די שטראַף נישט באַקומען. ווייל זייער זכר ווי עמלקס, האָט געדאַרפט אַפּגעמעקט ווערן תחת שמי ה'. אָבער דאָס יידישע פּאַלק וועט נישט פאַרגעסן זיינע קדושים.

(«קיום», פאַריו, מאַרץ־אַפּריל, 1952, נומ. 4-3).

א. ווייטער

איך געדענק אים פון אַרום 1902 און עפעס פון 1919, ווען ער איז ווי אַ מעטעאָר פאַרשווונדן, ווערנדיק אויף אַ רוצחישן אופן דערהרגעט פון פילסודסקיס לעגיאָנען.

שוין ווי חבר „אַראָן“ (זיין פאַרטייאיש-בונידישער נאַמען) האָט אַ ווייטער באַקומען אַ שם צווישן דער ווילנער אַרבעטערשאַפט, ראַדיקאַלער אינטעליגענץ און יוגנט. ס'האַבן אימפּאַנירט נישט נאָר זיינע טיפע ידיעות אין דער געשיכטע און פּראַקטיק פון דער סאַציאַל-דעמאָקראַטישער באַ-וועגונג, נאָר אויך זיין אויסערלעכקייט. זיין שיינער קאַפּ מיט דער שאַר-פּער אַדלערנאַז, די געדיכטע שוואַרצע שוועלורע, זיינע אַריסטאָקראַטי-שע, אין בעסטן זין פון וואַרט, מאַניערן, זיין האַרציקע בנעימותדיקע שטי-מע, — דאָס אַלץ האָט באַצויבערט די קרייזן, מיט וועלכע ער איז געקו-מען אין באַריר. עס האָבן זיך שוין דעמאָלט אַנגעהויבן צו שפינען אַרום אים לעגענדעס אַפילו אין די נישט-ראַדיקאַלע קרייזן. ס'געדענקט זיך מיר, אַז איך האָב געהערט פון באַלעבאַטישע יידן וועגן אַ ווונדערלעכן רעדנער פון דער „אַרגאַניזאַציע“ (אַזוי האָט מען אין די נישט-אַרבעטער-קרייזן גע-רופן דעם „בונד“).

מען האָט דערציילט, אַז ער איז אַן עילוי, אַ רבס אַ זון און אַן זיין השפּעה אין דער „אַרגאַניזאַציע“ איז אַן אומגעהייערע. די לעגענדע איז שפּעטער אויסגעוואַקסן, ווען אַ ווייטער-דעווענישסקי האָט אין די שטור-מישע אַקטאַבער-טעג פון 1905 „באַהערשט“ ווילנע, ווי אַ פירער פון דער גאַנצער רעוואָלוציאָניזירטער שטאַט. אַלע האָבן אים באַטראַכט, ווי דעם נישט-געקרוינטן אַפיציעלן פאַרשטייער פון אַ מאַכט, וואָס ווערט געבוירן אויפן הינטערגרונט פון אַ קאָלאָסאַלער פּאַלקס-באַוועגונג און איז פון אונ-טער דער ערד אַרויס אָפּן און מוטיק, נישט קוקנדיק אויף די בלוט-קרבות. אין דער ערשטער ריי האָב איך דאָ אין זינען די גראַנדיעזע לוויה פון די הרוגי-מלכות, מיט וועלכער אַ ווייטער האָט אַנגעפירט. די מאַכט, די צאָ-

רישע, האָט זיך באַהאַלטן און די זיכערקייט פון שטאַט איז איבערגעגעבן געוואָרן א. ווייטערן. און ער האָט דעם עקזאַמען אויסגעהאַלטן.

אַבער איך קער זיך אום צום יאָר 1902, די צייט פון געהיימע רעוואַ-
לוציאַנערע קרייזלעך, אַ צייט, וואָס האָט אָנגעהויבן צו פאַרכאַפן דעם
גרעסטן טייל פון דער יידישער לערן-יוגנט.

דאָס איז געווען אַ צייט פון אינטענסיווער פּראָפּאַגאַנדע און אונטער-
ערדישע קרייזלעך פון אַרבעטער און אָנגעשטעלטע. מען האָט מיט די צו-
הערער געלערנט פּאָליטישע עקאַנאָמיע, קולטור-געשיכטע פון רעוואַלו-
ציעס וכדומה. אַבער די לערן-יוגנט, איבערהויפט סטודענטן, האָבן זיך
שוין פאַרמאַסטן אויף ליטעראַריש-וואַקאַליש-מוזיקאַלישע אַוונטן איז פרי-
וואַטע בורזשואַזע היימען, וווּ די דערוואַקסענע אָדער אונטערוואַקסנדיקע
קינדער זענען שוין געווען אַריינגעצויגן אין רעוואַלוציאַנערן שטראָם. די
לעצטע האָבן אונטער פאַרשיידענע אויסריידן געפּעלט ביי די עלטערן
(אָפּטמאַל אין אָפּוועזנקייט פון די עלטערן) צו דערלויבן אַ „פאַרוויילונג“.
מערסטן טייל האָט עס געהאַט אַן אַרט אין די היימען, וווּ ס'זענען געווען
דערוואַקסענע מיידלעך, און גוטע יידישע מאַמעס האָבן געזאַרגט וועגן
חתנים פאַר אַט די טעכטער — און וואָס האָט שוין געקענט זיין בעסער
פאַר אַן איידעם, ווי אַ סטודענט, אַ צוקונפטיקער דאָקטאָר, אַדוואַקאַט,
אינזשיניער אד"גל. אַזאַ היים איז געווען די ווינונג פון יידישן סוחר וואל-
דענבערג, וועמעס ווייב איז געווען אַ געבוירענע כוואַלעס, פון די שני-
פישקער אינדוסטריעלער, באַד- און קאַזאַרמעס-אייגנטימער, טאַרטאַקן-
פאַבריקאַנטן, פאַדריאַטשיקעס אַז"וו. די וואלדענבערגס האָבן געהאַט אַ
דערוואַקסן מיידל, אַ שיינ „לעבע-מיידל“. זי האָט געקענט טאַנצן און בכלל
פאַרוויילן יונגעלייט. ווי דער שטייגער פון דעם דעמאָליטיקן לעבן, האָבן
אַזעלכע מיידלעך אָפּטער פון אַלץ פאַרבראַכט מיט סטודענטן, עלטערע
גימנאַזיסטן, אינסטיטוטשיקעס, „רעאַליסטן“, עקסטערנס אד"גל. איז גע-
ווען נאַטירלעך, אַז אַרום וואלדענבערגס טאַכטער זאָלן זיך דרייען אַזעלכע
יונגעלייט. זי איז געווען, ווי מען וואַלט ביי אונדו אין ווילנע געזאַגט, אַ
„פּוסטע כלה“, וועלכע האָט אָנגעכאַפּט נאָר די שפיצן פון דער באַוועגונג.
אַבער זי איז געווען אַ שיינהייט.

און דער עסטעט „חבר אראן“ האָט נישט געקענט ביישטיין און האָט זיך אין איר פאַרליבט, אָבער טאַקע שטאַרק, קענטיק, אַז זי איז אויך נישט געווען צו אים גלייכגילטיק. אַזוי אַז ער איז געוואָרן אַן אַרײַנגייער אין דעם הויז פון די וואלדענבערגס. געוויינט האָבן זיי אין לעווידאָוס הויז, וואָס איז געשטאַנען מיטן פראַנט צו סאפּיאַניקעס בריקל איבער דעם ווילענקע־טייכל. דאָס אַרט איז נישט געווען אַזאַ געהויבנס אין די אַנאַלן פון ווילנע. די סאָפּיאַניקע־גאַס צוואַמען מיט די נאַענטע פּאַפּלאָוועס זענען געווען באַקאַנט ביז דער ערשטער מלחמה מיט זייערע פאַרדעכטיקע הייזער, וווּ ס׳האָבן געוויינט די אַזוי גערופענע „קרבות פון געזעלשאַפּט־לעכן טעמפּעראַמענט“ און סתם קרימינעלע עלעמענטן. אָבער לעווידאָוס הויז איז געשטאַנען אויפן פּלעצל, וואָס האָט זיך נאָר געגרענעצט מיט דער גאַס.

לעווידאָוס אַ זון האָט געענדיקט דעם ווילנער לערער־אינסטיטוט און אין זיין צײַט (אין ערשטן יאָרצענדליק פון 20סטן י״ה) איז ער געווען אַ באַקאַנטער רײַזדער־קאַרעספּאַנדענט פון גרויסע רוסישע צײַטונגען — דאָס אַלץ האָט געגעבן אַ היתר, אַז די באַלעבאַטישע פּאַמיליעס וואלדענ־בערג און לעווידאָוו זאָלן ווײַנען ביים סאַמע טויער פון דער זינדיקער גאַס.

קורץ, ביי די וואלדענבערגס איז אײַנגעאַרדנט געוואָרן, אויב איך מאַך נישט קיין טעות אין צײַט, אַן אַוונט „צו דער פּורײַם־סעודה“, אַן אויסרייד אין פּאַל פון אַ פּאַליצײַאישן איבערפּאַל, וואָס איז געווען נישט קיין זעלטענע דערשיינונג ביי אַזעלכע „וועטשערינקעס“, וועלכע אויס־שפירער („שפיקעס“, „מענטעס“, אַדער „גוטע“ שכנים) האָבן אויסגעפּינען אַדער „אונטערגעזאַגט“. די פאַרבעטונגען צו אַזעלכע אַוונטן פּלעגן אײַבערגעגעבן ווערן, פאַרשטייט זיך, מינדלעך. אויך איך האָב געקראַגן אַזאַ פאַרבעטונג (איך האָב געגעבן לעקציעס אין 2 געהיימע קרייזלעך פון אַר־בעטער איבער קולטור־געשיכטע, געשיכטע פון רעוואָלוציעס און אויך פּאַליטישע עקאָנאָמיע). מען האָט מיר איבערגעגעבן, אַז „חבר אַראָן“ וועט דאָרטן אַרויסטרעטן און אויך עטלעכע געסט נישט קיין ווילנער. מען וועט אויך רעציטירן, און בכלל וועט דער אַוונט טראַגן אַן אינטימען פאַרוויי־לונג־באַראַקטער, אָבער אַלץ אין גײסט פון רעוואָלוציע, ווי עס האָט גע־

פאָדערט די צייט. חבר אַראָן וועט זיין דער „קאָנפּעראַנסיע“ פון אַוונט. אַלע איינצלהייטן פון דעם אַוונט זענען מיר נישט געבליבן אין זכרון. אָבער כ'געדענק דעם רושם, וואָס ווייטער האָט געמאַכט אויף אַלע געסט. דאָס גרויסע עסצימער אין וואַלדענבערגס דירה איז געווען אָנגעפּראָפּט מיט סטודענטן און יוגנטלעכער אינטעליגענץ, בחורים, מיידלעך און אַפּי-לו „פּריילינס“ פון העכערע בורזשואַזע ספּערן.

א. ווייטער האָט געעפּנט דעם אַוונט מיט אַ רעדע, אין וועלכער ער האָט געשילדערט די לאַגע אין דעם אָפּגעשטאַנענעם רוסלאַנד, דעם וויל-קיר, וואָס הערשט פון אויבן ביז סאַמע אונטן, דעם פּאַליצייאַישן טעראָר, די קלאַגעדיקע לאַגע פון די אַרבעטער און פּויערים, צום סוף אויך די יידי-שע רעכטלאַזיקייט און די אַרעמקייט און דעם תּהום המושב, וווּ יידן זע-נען געווען פּאַרשפּאַרט ווי אין אַ שטייג. דאָס איינציקע, וואָס יעדער באַ-וווסטזיניקער מענטש מוז טאָן פּאַר זיך, פּאַר זיינע נאַענטע, פּאַרן גאַנצן פּאַלק — איז קעמפּן אָדער אונטערשטעלן אַ פּלייצע פּאַר די אמתע קעמ-פּער קעגן דער פּאַרהאַסטער רוסישער אַליינהערשאַפּט.

אַגב, איז דער אַוונט איינגעאַרדנט געוואָרן לטובת פּאַליטישע אַרעס-טירטע און פּאַרשיקטע — פּאַר דעם געהיימען „רויטן קרייץ“.

גערעדט האָט א. ווייטער שטיל, בנעימותדיק אָבער מיט אַ שטים, וואָס האָט געקלונגען אינטיים, טיף-איבערצייגנדיק. זיין רעדע איז טאַקע אַריינגעדונגען אין די נשמות פון די צוהערער, פּאַרשטאַרקנדיק זייער גרייטקייט צו העלפּן דער רעוואָלוציע.

צי עס זענען געווען אַנדערע רעדעס, געדענק איד נישט. אָבער אַ סך רעציטאַציעס, דעקלאַמאַציעס און געזאַנג. באַגלייט אויף דער פּיאַנאָ האָט זיך וואַלדענבערג; ח' גורעוויטש פון האַמעל (זיין נאַמען איז, דאַכט זיך, געווען סאוועל), האָט געלייענט די באַוווסטע פּאַעמע „סאַקיאַ זוני“ גורעוויטש, פון אַ זייער נידעריקן וווקס, איז נאָך געווען אַ סטודענט. ער האָט אָבער פּאַרמאַגט אין זיך פּיל עקספּרעסיע און לעבן בכלל. ווען ער האָט אויסגעשטרעקט די געביילטע פּויסטן אין דער הויך און אויסגעשריען

צו דעם, ביי וועמען מענטשלעכע גורלות ליגן אין די הענט: „דו ביסט נישט גערעכט!“! האָבן אַלע אָנוועזנדיקע אויפגעצייטערט און געבליבן פאַר-גאַפּט. א. ווייטער האָט דאָן רעציטירט מיט זיין מעלאָדראַמאַטישער שטים פ. יאַקובאַוויטשעס „סלושאַי“, ווי אַ סאַלדאַט־וועכטער גייט אַרום די תּפּיסה. אַ פּאַליטישער אַרעסטאַנט האָט יענע פינצטערע נאַכט געמאַכט אַ פּרוּוו צו אַנטלויפּן פּון תּפּיסה אויף דער פּריי, וועלנדיק אַרויפקלעטערן אויף דער וואַנט. ער האָט שוין דערגרייכט דעם אויבן פּון וואַנט און גע-גרייט זיך אַראַפּצושפּרינגען, אָבער אומגעריכט — אַ קנאַל פּון וועכטער-ביקס און דער אַרעסטאַנט פּאַלט אַרונטער אַ טויטער. און ווידער דער און-מעטיקער רעציטאַטיוו „סלושאַי“.

דער פּאַעטישער אינהאַלט, דער צווינג און דאָס צושפּיל פּון דעם ליד האָבן געמאַכט אַ קאַלאַסאַלן איינדרוק, באַזונדערס ווען צוויי יונגע שיינע מענטשן (ווייטער און זיין כּלה) האָבן עס אויסגעפּירט בשותּפות. עמעצער, אַדער טאַקע ווידער א. ווייטער, האָט רעציטירט מאַקסיס גאַרקיס „בורע־וועסטניק“ (דער שטורעם־אַנזאַגער), וועלכער איז דעמאָלט געווען אויף די ליפּן פּון יעדן פּראַגרעסיוון מענטשן און האָט באַגייסטערט די יוגנט מיט דעם דרייטן זאַג: „ס'קומט דער שטורעם“, אַרויסגעלייענט מיט אַ באַ-זונדער באַטאַנונג.

דער שטורעם איז טאַקע שפּעטער געקומען, אָבער נישט דער, אויף וועלכן מען האָט געוואַרט...

איך האָב אין גיכן פּאַרלאָזן ווילנע אויף אַ לענגערער צייט און שוין געהערט פּון דער ווייטנס (איך בין געווען אין דרום־רוסלאַנד) וועגן וויי-טערס פּאַרשיקונג קיין סיביר, וועגן זיינע צווייפלעך און רעוויזיע, וועגן זיינע פּעסימיסטישע פּיעסן.

מען דאַרף נאָך צוגעבן, אַז אויף דעם אָוונט האָט געהערשט די רוסי־שע שפּראַך. יידיש איז נאָך נישט אַריין אין בלוט און פלייש פּון דער יידישער אינטעליגענץ. כ'דערמאָן זיך נישט, אַז וועלכע עס איז רעציטאַ-ציע אַדער וואַרט זאָל געהאַלטן ווערן אין יידיש. א. ווייטערס איינגע-שלאָסן, ער האָט נאָך געלעבט אין דער אַטמאָספּערע פּון דער גרויסער רו־

סישער ליטעראטור און פון אירע יינגערע פארשטייער: א. טשעכאוו, גאר-קי, סקיטאלעץ, אנדרעיעוו, קאראלענקא און פיל, פיל אנדערע.

אין 1919 איז א. וויטער צוריקגעקומען קיין ווילנע. דער דעמאל-טיקער בילדונגס-קאמיסאריאט פון דער סאָוועטישער רעגירונג אין ווילנע האָט מיט געוויסע באַדינגונגען, אַריינגעצויגן אין נעץ פון מלוכה-שולן אַלע יידישע לערן-אַנשטאַלן. מען האָט געפלאַנעוועט אַ קינדער-זשורנאַל, מען האָט אַרויסגעגעבן איינעם אָדער צוויי נומערן פון אַלגעמיינעם זשור-נאַל, נאַטירלעך נאָר אויף יידיש.

געווען זענען דעמאלט אין ווילנע אַ ריי אָנגעזעענע שרייבער, צווישן זיי ש. ניגער, דער ציוניסטישער דיכטער לייב יפה, משה טייטש א"אנד. ווייטער איז שוין געווען איינער פון די חשובע דראַמאַטורגן. ער האָט גע-גרייט אַרבעטן פאַר די נייע יידישע זשורנאַלן, אָבער מען האָט זיך נישט באַוווּזן אַרומצוקוקן, ווי אין ווילנע האָבן זיך דעם 19טן אַפּריל אַריינגע-ריסן, אַדאַנק דעם פאַרראַט פון די פּוילישע אייזנבאַנער, פּילסודסקיס לע-גיאַנען: געגולט, גערויבט און געמאַרדעט אין משך פון דריי טעג.

איך בין יענעם פסח נישט געווען אין ווילנע. איך בין אוועקגעפאָרן אויף יום-טוב צו מיינע עלטערן, ריכטיקער געזאַגט, אוועקגעגאַנגען צו פּוס פון דער הונגעריקער ווילנע. איך בין געוואָרן אָפּגעשניטן פון מיין פאַמיליע, פון ווילנע, און ערשט מיט סכנות נפשות זיך צוריקגעקערט אין אַ פאַר וואַכן אַרום, דורכרייצנדיק דעם פּראַנט פון פּוילישע לעגיאַנערן.

ווען איך בין געקומען צוריק, איז די ערשטע ידיעה געווען וועגן דעם אומקום פון א. ווייטער און אויך פון דעם פאַרוואַלטער פון קינדער-היים — לייזער גורוויטש. וועגן ווייטערן האָט מען איבערגעגעבן, אַז ער איז, נישט קוקנדיק אויף די תּחנונים און ביטערן געוויין פון אַ יידישער אַר-טיסטין (דאָכט זיך, אַז דאָס איז געווען חנה בראַז), וואָס האָט געוווינט אין שכנות מיט ווייטערן, — אַראַפּגעשלעפט געוואָרן דורך די פּוילישע לעגיאַנערן אויף דער גאַס, אומברחמנותדיק געשלאַגן און דערשאַסן גע-וואָרן.

זיין קערפּער איז אַזוי געלעגן אַ פאַר טעג, יידן האָבן זיך נישט גע-

טאָרט און נישט געקאָנט באַווייזן אויף דער גאַס. עס האָבן אים באַגלייט צו זיין אייביקער רו אפשר אַ פאַר מענטשן. יעדע יידישע לוויה דעמאָלט איז באַשאַטן געוואָרן מיט שטיינער דורך שקצים און דערוואַקסענע כוליי־גאַנעס. און גיין צו אַ לוויה איז געווען אַ מסירת־נפש.

ווייטערס קבר געפינט זיך (צי איצט אויך?) אויף דעם זאַרעטשער יידישן בית־עולם צו דער לינקער האַנט פון אַריינגאַנג אַרויף צו נעענטער צום פאַרקאַן. די ווילנער יידישע קהילה האָט געמאַלדן אַ קאָנקורס פון מצבה־פּראָיעקטן אויף א. ווייטערס קבר. עס זענען אָנגעקומען ביי אַ צענדליק פּראָיעקטן. די זשורי האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף דעם פּראָיעקט פון אַרכיטעקט־סקולפּטאָר דניאל ראָזנהויז, אַ מיטגליד פון דער שול־פאַר־וואַלטונג „טהרת הקודש“ און פון ש. אַנסקי־מוזיי.

די מצבה שטעלט פאַר אַ מעכטיקן אַדלער מיט צעשפּרייטע פליגלען, נאָר דער רעכטער פליגל איז ביי אים אַן אָפּגעהאַקטער. דאָס האָט געזאָלט סימבאָליזירן ווייטערס אומקום אין בלי פון זיינע יאָרן.

נישט אַזוי האָבן עס אָבער פאַרשטאַנען די פּאָליאַקן, ווען דער דענק־מאַל איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אין אַנוועזנהייט פון אַ גרויסן יידישן עולם מיט פאַרשטייער פון פאַרשיידענע אַרגאַניזאַציעס און פון דער גאַנצער קהילה־פאַרוואַלטונג. פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט געמוזט אין די טרויער־רעדעס דערמאָנען די פּוילישע רציחות און בכלל זייערע מעשים תּעוועים אין די ערשטע טעג און חדשים פון זייער ממשלה און אויך די דעמאָלטיקע פּערמאַנענטע נגישות און כּוּליגאַנישע אָנפאַלן אויף יידן. דאָס האָט דער פּוילישער מאַכט נישט געשמעקט. עס זענען מסתּמא צווישן עולם געווען אָגענטן, וואָס האָבן פאַרשטאַנען יידיש. האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה פון העצעס קעגן דעם ווייטער־דענקמאַל.

לכתּחילה האָט די שאַוויניסטישע פּוילישע פּרעסע פאַרגעשטעלט פאַרן לייענער עולם, אַז דער אַדלער איז כלומרשט דער רוסישער צווייקער־פּיקער און סימבאָליזירט די בענקשאַפט פון דער יידישער באַפעלקערונג נאָך דער רוסישער הערשאַפט. דערנאָך, אַז די מאַכט האָט זיך איבערצייגט, אַז דער אַדלער איז נישט קיין „רוסישער“ צווייקעפּיקער — איז אַנט־

שטאַנען אַ שפּאַגל נייע העצערישע קאַמפּאַניע: דער אַדלער איז דער פּוילישער און דער אַפּגעהאַקטער פּליגל מיינט, אַז פּוילן וועט אַפּגעהאַקט ווערן אין איר הערשאַפט און וועט פּאַלן, ווי אַן אונטערגעשאַסענער אַדלער, וואָס איז אויך דער סימבאָל פּון אַ רויבפּויגל (פּוילן). ס'זענען נאָך צוגעקומען אַנדערע העצערישע נוסחאות. ס'האַט זיך איבערגעחזרט די זעלביקע מעשה אויף אַן איבערגעקערטן אופן ווי מיט די אַנטאַקאַלסקי פּראַיעקטן פּון אַ דענקמאָל פּאַר דעם „באַפּרייער פּון פּויערים“, אַלעקסאַנדער דער דעם צווייטן, דער וואַיעוואַדישער פּאַליטישער אַמט, ווי אויך דער שטאַטישער סטאַראַסטע האָבן פּאַרפירט אַ פּאַרמעלע אויספּאַרשונג, וועלכע קע האָט געדאַרפּט באַווייזן, אַז די ווילנער קהילה האָט חוּזק געמאַכט פּון פּוילן מיט ווייטערס דענקמאָל. ס'איז, דוכט מיר, שוין געווען אַ פּאַראַרד דענונג צו צעשטערן ווייטערס דענקמאָל. קוים מיט צרות, מיט דער הילף פּון וואַרשעווער יידישע דעפּוטאַטן, האָט זיך איינגעגעבן אַפּצושרייען די ווילדע באַשולדיקונג און גזירה פּון צעשטערן די מצבה.

אַזוי איז ווייטערן נישט באַשערט געווען רואיק צו ליגן אונטער דער מצבה, דורך וועלכער די ווילנער קהילה און מיט איר אלע ווילנער יידן האָבן אויסגעדריקט זייער צער אויף דעם פּרי־פּאַרשניטענעם לעבן פּון אַ חשובן שרייבער און אַמאָליקן „יידישן גובערנאַטאָר פּון ווילנע“.

אומגעריכט האָב איך אַפּגענומען אין ניו־יאָרק אַ גרוס פּון א. ווייטערס לעבן אויף דער פּאַרשיקונג אין סיביר.

די מעשה איז אַזאַ:

דער ייוואָ האָט געמאַלדן אַ קאַנקורס אויף דער טעמע „פּאַרוואָס האָב איך פּאַרלאָזט די אַלטע היים און וואָס האָב איך דערגרייכט איז דער נייער (אַמעריקע)?“. די פּאַרמולירונג איז מסתמא נישט אַזוי פּינקטלעך, אָבער דאָס איז געווען דער תּוך פּון דעם קאַנקורס. עס זענען צוגעשטעלט געוואָרן ביז 200 אויטאָביאָגראַפיעס פּון געוועזענע אימיגראַנטן, דער גרעסטער טייל פּון זיי אין יידיש, אָבער אַ געוויסע צאָל איז געווען אין אַנדערע שפּראַכן (העברעיִש, ענגליש, דייטש), וווינענדיק אין ברוקלין, אין אַ יידישער געגנט, האָב איך זיך באַקענט מיט אַ שכן, אַן עלטערן

מענטשן פון 72 יאָר, אַ „צוריקגעצויגענער שניידער“, וואָס האָט גע-
שטאַמט פון אַרום מינסק. ווי אַן אַרעמער לערן-יינגל ביי אַ בעל-מלאכה
איז ער אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער באַוועגונג. שפעטער איז ער אַרעס-
טירט געוואָרן און נאָך אַ לענגערן זיצן אין טורמע פאַרשיקט אויף 5 יאָר
אין אַ ווייטער געגנט פון סיביר.

ער איז געווען באַלייענט און זיך גאַנץ גוט אַריענטירט אין פּאָליטי-
שע, געזעלשאַפטלעכע און אַפילו ליטעראַרישע פּראָגן. ער האָט געקענט
גוט רעדן ענגליש, אַבער גערעדט אויך אַ גוטן יידיש. אים האָט זיך גע-
וואַלט נעמען אַן אַנטייל אין ייוואָקאַנקורס, און ער האָט אַנגעהויבן שרייבן
זיין אויטאָביאָגראַפיע. נישט אַלע מאָל איז געווען זיין יידיש קאַרקט.
נישט אַלע מאָל האָט זיך דער זאַצבוי געלאָזט לייכט ליינען. ער האָט
מיך געבעטן, אַז איך זאָל איבערלייענען זיין מאַנוסקריפט, זאָגן מיין מיי-
נונג און אויב מעגלעך עפעס אויסבעסערן דעם סטיל. דער אינהאַלט איז
טאַקע געווען כמעט אַ שפּאַנענדיקער. וועגן דעם קען איך אַבער נישט
מאָרדן זיין. ווי גרויס עס איז געווען מיין שטוינונג, ווען דער מחבר לואי
פייגין (אַזוי האָט ער געהייסן), האָט באַשרייבנדיק זיין סיבירער לעבן
מיט ווייב און קליינע קינדער אין די גרויסע פרעסט — געווינדמעט אַ
גאַנץ זייטל דעם פאַרשיקטן א. ווייטער, וואָס האָט געווינט אין זעלביקן
דאָרף. פייגין באַשרייבט אויך אַנדערע יידישע און נישט-יידישע רעוואָ-
לוציאַנערן אין פאַרשיקונג. אַ טייל פון זיי האָבן אין זייער איינזאַמקייט
זיך אָפּגעלאָזן, אַריינגעפאַלן אין שיכרות, זנות און געוואָרן שיער נישט
קיין מענטשן פון דעק. נאַטירלעך, איז צווישן די יידישע פאַרשיקטע גע-
ווען אַזעלכע אין אַ מינימאַלער צאָל, אַבער אויך אַ טייל פון זיי האָבן גע-
שפילט אין קאַרטן, געכאַפט דעם ביטערן טראָפּן און פאַרפירט צייטוויי-
ליקע „ליבעס“ מיט סיביריאַטשקעס פון אַ נידעריקן מין. א. ווייטערס לעבן
איז געווען גאַנץ אַנדערש פון אַלע אַרומיקע. ער איז געווען שטרענג אַפ-
געהיט סיי אין זיין קליידונג און אויסערלעכקייט בכלל און סיי אין זיין
אופן לעבן בפרט, ער איז געווען אַ וועגעטאַריאַנער, האָט נישט געשפילט
אין קאַרטן, אַפילו נישט גערויכערט. לכתחילה געווען מיט זיין ווייב (די
דערמאָנטע וואַלדענבערג), אַבער זי, די צעבאַלעוועטע טאַכטער פון אַ

בורזשוואזער פאמיליע, האָט דאָך נישט געקענט אויסהאַלטן די האַרטע באַ-
דינגונגען פון דער סיבירער פאַרשיקונג, ווי אויך דעם ריגאָריזם פון איר
מאַן, דעם אידעאָליסט, וועלכער האָט געוואָלט און געפירט אַ לעבן פון אַ
טאָלסטאָיאַנער, כמעט פון אַ נזיר. די פרוי האָט אים פאַרלאָזן און איז אַוועק-
געפאַרן צוריק צו אירע עלטערן. די עלטערן, מיט איר צוזאַמען, זענען
בעת דער עוואַקואַציע פון ווילנע אין 1915, אַרויסגעפאַרן קיין רוסלאַנד
און זענען שוין צוריק נישט געקומען. קיין קינדער מיט ווייטערן האָט זי
נישט געהאַט. קלאַנגען זענען געווען, אַז זי האָט נאַכאַמאָל חתונה געהאַט.

די ווייטערס האָט געהאַלפן אין זייער באַלעבאַטישקייט אַ סיבירישע
שיקסע, אַ טאַכטער פון פאַרשיקטע עלטערן. דער איינדרוק איז געווען,
דערציילט פייגין, אַז נישט די שיקסע האָט זיי באַדינט, נאָר ווייטער האָט
זי באַדינט. זי פלעגט זיך אָפט, דערהויפּט אין די זונטיקס און יום־טובים,
זיך אַנשיכורן און מאַכן סקאַנדאַלן: „וואָס דאַרף איך האָבן אַזאַ באַרין,
וואָס טרינקט נישט און...“ (דאָ קומט אַ נישט־צענוזירטער אויסדרוק).
דאָס האָט שוין פייגין מיר דערציילט מינדלעך.

א. ווייטערס פרוי האָט זי געוואָלט משלח זיין, אָבער ווייטער האָט
געהאַלטן, אַז זי איז דאָך אין איר רויקייט און פרימיטיוויקייט נישט שול-
דיק. די אַרומיקע רויע באַדינגונגען, די רוסישע אומקולטורעלע סביבה און
די באַרבאַרישע רעגירונג, וואָס האָט באַהאַנדלט די פאַרשיקטע און קאַ-
טאַרוזשניקעס ווי בהמות, זענען גורם צו שאַפן אומגליקלעכע מענטשן, ווי
זייער באַדינערין.

ווייטער פלעגט אויך העלפן קראַנקע און בכלל אַזעלכע, וואָס פלעגן
אַריינפאַלן אין אַ צרה. ער האָט פאַר זיי געשריבן בקשות. קיין געצאַלט
האָט ער פאַר דעם, נישט קוקנדיק אויף די אַנבאַטן, נישט גענומען. ער
האָט געלעבט אויף די קאַרגע 6 רובל אַ חודש, וואָס אַ פאַרשיקטער פלעגט
באַקומען פון דער רעגירונג.

ווייטערס לעבן און באַנעמונג, דערציילט פייגין, האָבן אים אַרומגע-
רינגלט מיט אַן אַרעאָל. כמעט ווי אַ הייליקן האָבן אים באַטראַכט סיי די
פּויערים, סיי זיינע חברים פון די פּאַליטישע פאַרשיקטע. ער האָט זייער

פֿאַרשױוּנדיגע געשטאַלן

פיל געלייענט, געשריבן, אָבער אויך פיזיש געאַרבעט אין וואַלד, טייגע
און פעלד פאַר די נויטן פון הויז און אויך העלפנדיק שוואַכע פויערים אין
זייער ווירטשאַפט. ער האָט איבערגעשאַצט זיין גאַנץ לעבן פון עטיש־מאַ-
ראַלישן שטאַנדפונקט און ווייזט אויס געווען איינער פון די בעלי־תשובות
אינדיווידוואַליסטן, וועלכע זענען קיינמאַל מיט זיך נישט צופרידן.

פאַר אונדז, זיינע מיטצייטלערס, איז ווייטער געווען אַן אויסערגע-
וויינלעכע, אייגנאַרטיקע און טיף אינטערעסאַנטע פערזענלעכקייט, פון
וועלכער מען האָט אַ סך געקענט לערנען.

(נאָוועמבער, 1951).

יוסף טשערניכאוו (דניאלי)

באוויזן האָט ער זיך אין ווילנע אַרום 1910 ווי אַ יונגער אַדוואָקאַט. מען האָט דערציילט, אַז אויפן האַריוואָנט פון דער ווילנער יורידישער וועלט האָט זיך באַוויזן אַ נייער שטערן, אַדער ווי מען האָט דעמאָלט גע- זאָגט אַ „זלאַטאַוסט“ (גאַלדן מויל). ווען ער טרעט אַרויס, קומען אַדוואָ- קאַטן און ריכטערס אים הערן, עפענענדיק די מיילער. זיינע פעך־שוואַר- צע אויגן מיטן שוואַרצן פירקאַנטיקן בערדל גיבן צו זיינע אַרויסטריטן און רעדעס אַ באַזונדערן אַריענטאַלישן רייץ. דער שוויגער־פּאַטער מיי- גער, שמואל שרייבער, וואָס איז געווען לאַנגע יאָרן געהילף־ראַבינער אין ווילנע, האָט דערציילט, אַז אַ סך אַלטע אַדוואָקאַטן (וועגן יונגע אָפּגע- רעדט) כאַפּן אַ ציטער, ווען זיי דערוויסן זיך, אַז זייער קעגנער אין גע- ריכט איז טשערניכאָוו. און נאָך אַ זאָך האָט דערציילט דער ראַבינער, וואָס ס'רופט אַרויס חידוש. טשערניכאָוו רעדט אָפּן און אויפן קול מיט זיינע קליענטן און מיט אַנדערע יידן — יידיש, אַ זאָך, וואָס ביז איצט האָט מען אין געריכט נישט געהערט. אויב מען האָט קיין אַנדער לשון נישט געקענט — האָט מען גערעדט יידיש, אָבער בלחש און פאַרשעמט.

טשערניכאָוו איז געווען איינער פון די ערשטע יידישע אינטעליגענטן, וואָס זייער שפּראַך איז געווען יידיש אין רעגירונגס־אַמטן.

כ'דערמאָן זיך, ווען ער איז אַריינגעגאַנגען אין באַגלייטונג פון נאָך אַן אַדוואָקאַט אין אַ יידישער באַנק אין ווילנע, צוגעגאַנגען צו איין טישל, צום צווייטן, צום דריטן און אומעטום האָט ער געהערט פון יידישע באַ- אַמטע נאָר די רוסישע שפּראַך — האָט ער אויסגערופן בקול רם אויף יידיש צום אַדוואָקאַט: „זע נאָר, יאַסיף דאַנילאָוויטש, וווּ האָסטו מיך אַריינגעפירט? געגאַנגען בין איך מיט דיר אין אַ יידישער באַנק אין וויל- נע, און אַט בין איך, גאָר אין אַ טולער (טולאַ, אַן עכט רוסישע שטאָט) באַנק! זענען מיר אין ווילנע אַדער אין טולאַ?“

**

טשערניכאָוו האָט נישט באַוווּזן פעסט זיך איינצובירגערן אין ווילנע, ווי עס האָט אויסגעבראַכן די מלחמה פון 1914-1918. צוזאַמען מיטן גאַנצן געריכט־וועזן עוואַקואירט ער זיך קיין כאַרקאָוו, דער היים־שטאָט פון זיין פרוי און מאַכט דורך דאָרטן ביידע רעוואָלוציעס פון 1917. ווי אַן אַדוואַקאַט טרעט ער אַרויס אין רעוואָלוציאַנערן טריבונאַל, פאַרטיי־דיקנדיק יידן, וועמעס זינד איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס זיי האָבן אַמאַל געהערט צום האַנדלס־קלאַס אַדער פאַרקויפט אויפן מאַרק זאַכן (ס'רוב זייערע אייגענע), כדי צו קויפן אַ שטיקל ברויט פאַר די הונגעריקע פאַ־מיליעס, אַדער ענלעכע חטאים.

טשערניכאָוו מיט זיין גרויסן כוח הדיבור, מיט זיינע לאַגישע באַ־ווויזן פון אומשולדיקייט אין „קאַנטררעוואָלוציע און ספעקולאַציע“ פלעגט אַרויסרייסן פון די אייזערנע בעגל פון דער נייער „גערעכטיקייט“ אַ סך אומשולדיקע מענטשן.

ער האָט עס שפעטער באַשריבן אין זיין בוך מעמאָרן פון רעווי־טריי־בונאַל*.

ווען רוסלאַנד האָט געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט ליטע און די פליטים פון ליטע און ווייסרוסלאַנד האָבן באַקומען די מעגלעכקייט זיך אומצורקערן אין זייערע היים־ערטער, קומט טשערניכאָוו קיין קאַוונע.

דאָרטן וואַרפט ער זיך אַריין אין דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט.

אין ליטע האָט אין אָנהייב עפעס אַ שיינ געטאָן מיט דעם, וואָס מען האָט אין די רעוואָלוציאַנערע יאָרן גערופן נאַציאָנאַל־קולטורעלע אויטאָ־נאַמיע, און עס איז געווען אַ מעגלעכקייט צו בויען די געהעריקע אינסטי־טוציעס פאַר דעם צוועק. טשערניכאָוו קאַנצענטרירט זיין געזעלשאַפטלע־כע ענערגיע אויך אויף „אַרט־אַרבעט. עס ווערן געשאַפן האַנטווערקער־שולן פאַר יוגנטלעכע; ס'ווערן געמאַכט פרווון פאַר אַגראַריעזאַציע אד״גל.

* מען זאָגט, אַז דאָס בוך זיינס האָט גורם געווען זיין אַרעסט אין 1939, ווי אויך זיין טראַגישן טויט, הגם אין בוך זענען נישט געווען קיין שום אַטאַקעס אויף דער סאַ־וועטישער מאַכט.

טשערניכאָוו לאָזט אַרויס אַ גרויס זאַמלבוך „אַרבעט“, וווּ אַ גאַנצע ריי טוערס און שרייבערס פאַרהאַנדלען די פּראָדוקטיוויזאַציע-פּראָגעס. דאָס זאַמלבוך האָט באַקומען גרויס אויפזען אין דער יידישער וועלט און האָט אין אַ גרויסער מאָס גורם געווען צו דער באַוועגונג פון פּראָדוקטיוויזאַציע פון אונטערוואַקסנדיקן דור.

אַבער אין דער קליינער ליטע האָבן אין גיכן אָנגעהויבן צו בלאָזן אַב-דערע פּאָליטישע ווינטן, און דער דינאַמישער טשערניכאָוו, וועלכער איז געוויינט געווען צו אַרבעטן צווישן גרויסע יידישע קיבוצים, האָט זיך דער-פילט אין ליטע, ווי אַפּגעשלאָסן פון דער גרויסער יידישער וועלט, ביחוד פון פּוילישן יידישן קיבוץ, דעם גרעסטן און שאַפּפּערישסטן, וואָס איז גע-בליבן נאָך אַלע מהומות און מלחמות. ער פאַרט אַריבער קיין ווילנע. דאָ דאַרף ער זיך איבערקוואַליפיצירן ווי אַן אַדוואָקאַט אין פּוילישן געריכט-וועזן. אין אַ קורצער צייט באַהערשט ער די פּוילישע שפּראַך, גיט אָפּ דעם געהעריקן עקזאַמען, און רוקט זיך אַרויס דאָ אין די ערשטע רייען פון ווילנער אַדוואָקאַטור. ער פאַרנעמט זיך נישט מיט ציווילע פּראָצעסן, (וואָס גיבן אַגב די גרעסטע הכנסות). ער פאַרטיידיקט אַרעמע מענטשן, וועלכע פאַלן אָפּט אַריין קעגן זייער אייגענעם ווילן אין סתירה מיטן געזעץ.

נאָר די גרעסטע אויפּמערקזאַמקייט שענקט טשערניכאָוו צו פּאָלי-טישע פּראָצעסן. די רעאַקציאָנערע פּוילישע רעגירונגען פאַרפּאָלגן אין דער ערשטער ריי אַלע מינדערהייטן, וואָס ווילן פירן זייער נאַציאָנאַל לעבן אומגעשטערט, און די לינקע טוערס (קאָמוניסטיש געשטימטע). ער נעמט אַנטייל אין אַלע גרעסערע פּאָליטישע פּראָצעסן, בעיקר אויפן שטח פון ווייסרוסלאַנד (געווי' ווילנער, גראַדנער און טיילן פון מינסקער גובער-ניעס). ס'קומט אויס אָפּט טשערניכאָוו זיך צוזאַמענצושטויסן מיט די רעאַקציאָנערע ריכטערס, וועמען ער זאָגט אַריין דעם גאַנצן אמת וועגן זייער אומיושרדיקייט און טענדענציעזקייט. אַ סך פּויליש-יידישע קאָמו-ניסטן ווערן געראַטעוועט פון דער פּוילישער „גערעכטיקייט“ און אָפּט פון תּליה אַדאַנק טשערניכאָווס אָנגרייפּערישער קעמפּערישקייט. איז דערי-בער טאַקע אומפאַרשטענדלעך, פאַרוואָס די סאָוועטנמאַכט האָט אַרעס-טירט טשערניכאָוו גלייך ביי איר אַנקומען, ווען לאַנגע יאָרן האָט ער

פארטיידיקט פאליטישע ארעסטאנטן פון לינקן לאגער, ד"ה מערסטן טייל קאמוניסטן.

יוסף טשערניכאוו האט אויסער דערפאלגרייכער אדוואקאטישער פראקטיק, פארנומען דאס אָנגעזעענסטע אָרט אין דער ווילנער געזעל-שאפטלעכקייט. ער איז געווען פאר אַ היפשער צייט דער פאָרויצער פון ווילנער קהילה־ראַט, פאָרויצער פון „אָרט“ א'אָנד.

זיין פאליטישן אידעאל האט ער געפונען אין „פריילאנד“. ער לאזט ארויס צוזאמען מיט ד'ר צ. שאבאד אַ זשורנאַל „פרייער געדאַנק“ (1926 — 1927), וועלכער ברענגט ארויס אויף אַ בולטן אופן די אידעאלאָגיע פון דער באַוועגונג. אין זיין הויז קומען פאָר שטענדיק זיצונגען פון אַלע ווילנער פריילאנדיסטן. עס קומען פאָר די באַראַטונגען אויף אויסצואַר-בעטן פלענער פאָר די זומער־קאָלאָניעס פון די יונגע „שפאַרבערס“, וועל-כע גרייטן זיך צו ווערן פיאָנערן אין דעם נייעם לאַנד, וואָס וועט זיין פאָסיק פאָר אַ קאָמפּאַקטער יידישער קאָלאָניזאַציע. אַדאַנק טשערניכאָווס אומדערמידלעכער טעטיקייט ווערט לעבן ווילנע געגרינדעט אַ קאָלאָניע, וווּ מענטשן מיט אַן אידעאישן צוגאַנג צו פראַדוקטיווער באַשעפטיקונג, פאַרנעמען זיך מיט לאַנדווירטשאַפט. צווישן זיי איז געווען אויך דער באַ-קאַנטער אין ווילנע „קאַטאַרוזשניק“, דער סאַציאַליסטישער רעוואָלוציאַ-נער גרשון מאַלאַקעוויטש (איינער פון די הייליקסטע אידעאליסטן אין געטאַ).

טשערניכאָוו איז אויסגעקומען אויסצוהאַלטן אַלע שאַרפע אַטאַקעס פון קעגנערס. ער איז אַבער בטבע אַליין געווען אַנגרייפערש און געפירט אומענדלעכע דיספוטן. דערביי האָט ער אַרויסגעבראַכט אַ שלל פון שאַרפ־זיניקע און סאַרקאַסטישע ווערטלעך בנוגע זיינע קעגנער. טשערניכאָוו האָט זיך נישט געלאָזט אַראַפּפירן פון זיין ליניע. ער האָט געפריידיקט פראַדוקטיווזאַציע, אַגראַריזאַציע. אים האָבן נישט אָפּגעשראַקן די גיפ־טיקע באַמערקונגען פון זיינע קעגנערס.

עס איז שווער אַנצורופן אַ געביט פון יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, וווּ יוסף טשערניכאָוו זאָל נישט זיין פאַרטראַטן. ביי אים אין דירה פלעגן פאַרקומען אַלע צוגרייטונגען צום קולטור־קאָנגרעס אין פאַריז (1937).

דער גרעסטער טייל פון ווילנער יידישער פאלקס־אינטעליגענץ איז געווען דעמאלט באַגייסטערט פאַר דער אידעע פון אַלוועלטלעכן יידישן קולטור־פאַרבאַנד. אגב, איז טשערניכאָו געווען דער איינציקער דעלעגאַט פון ווילנע אויף דעם איקוף־קאָנגרעס אין פאַריז.

ביי אים אין הויז זענען אויך פאַרגעקומען פאַרשיידענע קבלת־פנים פאַר יידישע שרייבער. אַן ערך אַ יאָר פאַר דער מלחמה האָט זיך די גאַנצע ווילנער יידישע אינטעליגענץ מיט זלמן רייזען בראש צוזאַמענגע־קליבן ביי טשערניכאָון מקבל פנים זיין יוסף אַפּאַטאַשו. מען האָט אַרומ־גערעדט מיט אַפּאַטאַשו די לאַגע אין אַמעריקע און פון אים האָט מען זיך דערוואָסט, אַז אַ טייל פון אַמעריקאַנער יידישע שרייבער זענען נישט באַגייסטערט פאַר „איקוף“, אַז ס'זענען דאָ רייבונגען און אַוודאי קעגן גערס. נאָר די ווילנער גרופע „איקוף“ האָט געמיינט ערלעך צו אַרבעטן מיט אַלע יידישע שאַפּנדיקע כוחות לטובת דער פאַרשפרייטונג פון יידישער קולטור (אויף יידיש) אין דער גאַנצער וועלט, אַזוי אַז צווישן דענקנדיקע יידן זאל זיין אַ שטענדיקער קאָנטאַקט. דער הייסטער אַנהענגער פון דעם איז געווען טשערניכאָו (אויך ש. באַסטאַמסקי, ז. רייזען אַנאָד).

אויף זיין אייגענער רעכענונג איז יוסף טשערניכאָו געפלוין מיט אַן עראָפּלאַן קיין פאַריז, כדי בייצוויין אויף דעם איקוף־צוזאַמענפאַר.

קומענדיק צוריק האָט ער אַפּגעגעבן פאַר אַ גרויסער פאַרזאַמלונג אַ באַריכט וועגן דער אַרבעט, וואָס דער קולטור־קאָנגרעס האָט אַפּגעטאָן. ער האָט דערציילט וועגן דער באַגייסטערונג, וואָס ה. לייזיקס רעדע האָט אַרויסגערופּן.

טשערניכאָו האָט זייער ליב געהאַט די נאַטור. ער איז נישט מיד געוואָרן צו זעטיקן זיך מיט דער פיינער נאַטור אַרום ווילנע. אַדאַנק זיין אייניציאָטיוו האָבן אַ גרופע יידישע פּראַפעסיאָנעלע אינטעליגענטן אַפּגע־קויפט לעבן די ווונדערשיינע ברעגעס פון ווילנער טייך וויליע, קליינע שטחים ערד און אויפגעבויט דאָרטן וויליעס אויף זומער־ווינונגען. אַזאַ ווינונג (דאַטשע) האָט געהאַט פאַר זיך אויך טשערניכאָו. ס'זענען ביי אים געווען דאָרטן בלומען, גרינוואַרג, ער האָט זיך זייער געפרייט מיט זיין נחלה און פלעגט אַלעמאַל באַווייזן די פּילצאָליקע געסט, וואָס פלעגן אים

באזוכן, דעם נחת־רוח, וואָס מען קען האָבן פון אַ שטיקל גאַרטן, פעלד. און נישט אומזיסט האָט ער געלייגט אַזוי פיל געוויכט אויף דער אידעע פון פראָדוקטיוויזאציע און ערדאַרבעט בפרט. טשערניכאָוו האָט נישט אומזיסט דעם גרעסטן טייל פון זיין ווילנער פּעריאָד געווידמעט דער אַנט־וויקלונג פון דער פּריילאַנד־באַוועגונג, וועלכע ער האָט באַטראַכט נישט נאָר ווי אַ סאָציאַל־פּאָליטישע נויטווענדיקייט, נאָר אויך ווי אַ רעגעסאַנס פון אַ נאַרמאַלער יידישער, סאָציאַל־עטישער עקסיסטענץ.

זיין פרוי רחל איז געווען אַ לערערין פון אַלגעמיינעך געשיכטע אין דער יידישער רעאַלימאָנזיע. זיין איינציקער זון מיכאל האָט אַרויסגע־וויזן אומגעוויינלעכע פעאיקייטן. ער האָט געענדיקט עטלעכע פּאַקולטעטן, געווען אַ שפּראַך־קענער, אַן אויסגעצייכנטער עגיפּטאַלאָג און גלייכציי־טיק אַנגעפירט מיט דער גאַנצער יוגנטלעכער באַוועגונג פון „פּריילאַנד־ליגע“. געשריבן גלענצנדיקע אַרטיקלען אונטערן פּענדאַמען „אַסטור“.

בכלל האָבן זיך ביידע טשערניכאָווס אויסגעצייכנט נישט נאָר מיט רעדנערישע, נאָר אויך שריפטשטעלערישע פעאיקייטן. מיט יוסף טשער־ניכאָוו ווי אַ ציוניסט־סאָציאַליסט האָט זיך בשעתו געטומלט אין די פּאַר־אייניקטע שטאַטן. טשערניכאָוו איז געקומען אַהין אויף אַ קאַמפּיין און האָט זיך פאַרמאַסטן אויפן „בונד“. ווי מען דערציילט, איז זיין טור אי־בער אַמעריקע געווען אַ טריומפּצוג אַדאַנק זיין אויסערגעוויינלעכן רעד־נער־טאַלאַנט.

געוויס פּאַרדינט טשערניכאָוו פאַררעכנט צו ווערן צווישן די, וועל־כע, ווי דניאל טשאַרני דריקט זיך ריכטיק אויס, האָבן געמאַכט גרויס אונדזער דור. אַט די מענטשן, וואָס זענען געשטאַנען אין פּראָנט פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכן, דאַרפן געשילדערט ווערן אין זייער גאַנצער גייסטיקער און מאַראַלישער גבורה, מיט וועלכער זיי האָבן געוואָלט די־נען זייער פּאָלק, זייער לאַנד.

יוסף טשערניכאָוו איז געווען איינער פון זיי.

(„פּריילאַנד“, פּאַריו, דעצעמבער 1951).

יוסף יאשונסקי

אן אמתער יידישער עילוי, כאָטש אין ישיבות האָט ער זיך קיינמאָל נישט געלערנט. אַ מושלם אין אַלע צווייגן פון יידישן און אַלגעמיינעם וויסן, אָבער נישט קיין קאַבינעט־מענטש. אַ מעורב עם הבריות, אויסגע־מישט מיטן גאַנצן קאַכיקן יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין פּוילן צווישן די צוויי וועלט־מלחמות. שטענדיק האָט יאָשונסקי געהאַט צו זאָגן אַן אַריגינעל וואָרט און פאַרלייגן אַ פּראַקטישע לייזונג. אַלע זיינע סימפּאַ־טיעס זענען געווען אויף דער זייט פון „בונד“, און נישט אומזיסט האָט ער פאַר יאָרן און יאָרן, וואָך איין וואָך אויס, פאַרעפנטלעכט זיינע „שמועסן וועגן נאַטור־וויסנשאַפט און טעכניק“ אין דער בונדישער „נייע פּאָלקס־צייטונג“. אָבער דער פאַרנעם פון זיין אַרבעט איז געלעגן מער אין די ראַמען פון כלל־ישראלדיקייט, ווי אין פאַרטייאַישקייט. וואָס עס איז געווען פּראַקטיש, פּאָזיטיוו און גלייכצייטיק באַהויבט מיט אידעאָליזם האָט ער גענומען פון פאַרטייאַישקייט.

צווישן דער יוגנט האָט ער געשטרעבט צו פאַרשפּרייטן דעם גייסט פון חלוציזם אין ברייטסטן זין פון וואָרט, וועלנדיק צופאַסן אָט די יידישע יוגנט צום פּראָדוקטיוו־פּאַכמענישן לעבן. ווי דער הויפּט־דירעקטאָר און פּלאַנירער פון „אַרט“־טעטיקייט אין פּוילן, האָט ער געשטרעבט צוצוציען וואָס אַ גרעסערן טייל פון אונטער־וואַקסנדיקן דור אין פאַרשיידענע, דורך זיין איניציאַטיוו געגרינדעטע פּאַכשולן, פּאַקורסן און אַפילו פּאַטראָ־נאַטן (לערנען ביי פּריוואַטע בעלי־מלאכות).

אין דעם פרט האָט ער איבערגענומען און מאַדערניזירט די אידעאָלן פון ר' יצחק בער לעווינסאָן (ר' יב"ל), ר' מנשה איליער און אַנדערע ראש־נים פון אַלטן משכיליזם, וואָס האָבן געזען די סיבות פון דעם יידישן סאָ־ציאַל־עקאָנאָמישן דעגראַדאַציע־פּראָצעס אין די טראַדיציאָנעל נישט פּראָ־דוקטיווע פרנסות.

און דאָס איז געווען דער פּראָגראַם פון „אַרט“, וואָס אים האָט יוסף

יאַשונסקי כמעט אינגאַנצן געווידמעט די לעצטע צוויי צענדליק יאָר פון זיין שאַפּערישן לעבן, אַרבעטנדיק צוזאַמען מיט ד״ר מ. זילבערפּאַרב, לעאָן בראַמסאָן, ד״ר סינגאַלאָוסקי, ווירגילי כהן א״אָנד חסידים פון א״י בערבויען דעם יידישן סאַציאַל-עקאָנאָמישן לעבן אויף געזונטע, פּראָדוק-טיווע יסודות.

עס וואָלט אָבער געווען אַ טעות צו מיינען, אַז יאַשונסקי האָט זיך באַזייטיקט פון אַנדערע צווייגן פון יידישן לעבן, אין צווישן איז ער גע-ווען מיט-רעדאַקטאָר פון דעם בשעתו באַרימטן זשורנאַל „די ביכער-וועלט“, וווּ ער האָט געשריבן אַליין אַ גרויסן טייל פון רעצענזיעס, אָגב, זיינען עס געווען נישט נאָר רעצענזיעס, נאָר אויפקלערענישע אַרטיקלען איבער קולטור-פּראָגן. ער שרייבט אין די „ליטעראַרישע בלעטער“, ער רעדאַגירט די נאַטור-וויסנשאַפטלעכע ביבליאָטעק „נאַטור און קולטור“ (18 ביכער). זיינע וועכנטלעכע „שמועסן וועגן נאַטור-וויסנשאַפט און טעכניק“ אין דער בונדישער „פּאָלקסצייטונג“ ווערן אַ שם דבר מיט זייער עקזאַקטקייט און גלייכצייטיקער פּאָפּולערקייט און ווערן געשאַצט אויף 700 אין צאָל. ער האָט אויך איבערגעזעצט ה. שמיטס „דאַס וועלטבילד לויט דער טעאָריע פון רעלאַטיווקייט“. יאַשונסקי איז געווען איינער פון די נישט פיל יידישע קענערס און ערשטע אויסטייטשערס פון איינשטיינס טעאָריע.

„די יידישע פרעסע זייט 1917“ פון יאַשונסקין איז אַ גרויסער צו-שטייער פאַר דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע נאָך דער רוסישער רעוואָלוציע. ער האָט אויך פאַרנומען עטלעכע יאָר דעם פּאָסטן פון די רעקטאָר פון דער ערשטער יידישער רעאַל-גימנאַזיע אין ווילנע. מען האָט אים פשוט פאַר דעם אַמט „מאַביליזירט“, ווייל עס איז נישט געווען קיין מער פּאָסיקע פּערזאָן פאַר אָנפירן די באַרימטע לערן-אינסטיטוציע, ווי דער אַלזייטיק געבילדעטער יוסף יאַשונסקי.

יוסף יאַשונסקי איז געבוירן געוואָרן אין אַ באַלעבאַטישער גראַדנער משפּחה אין 1881. זיין פּאָטער האָט אים געגעבן די בעסטע לערער. צווישן זיי איז געווען דער באַוווסטער העברעיִשער שרייבער יוסף אליהו טרוווש, וועלכער האָט איינגעפלאַנצט אין זיין עילוישן תּלמיד ליבע צו העברעיִש

און אלץ וואָס איז פאַרבונדן מיט יידישקייט אין ברייטן זין פון וואָרט. יאַשונסקי האָט געענדיקט די גראַדנער גימנאַזיע מיט אַ גאַלדענעם מע-דאַל. גלייכצייטיק האָט ער געלייענט כמעט אלץ, וואָס איז געווען באַטיי-טיק אין רוסיש, העברעיִש, יידיש און דייטש. דאָס לייענען איז ביי אים אויך געווען לערנען. ער קומט אָן אויף דעם פיזיק-מאַטעמאַטישן פאַקול-טעט אין פעטערבורגער אוניווערסיטעט, וועלכן ער ענדיקט מיטן טיטל „קאַנדידאַט פון פעטערבורגער אוניווערסיטעט“.

יאַשונסקי האָט זיך מיט דעם אַבער נישט באַגנוגט. ער פאַרט קיין אויסלאַנד און שטודירט אין דעם באַווסטן שאַראַלאַטנבורגער פּאָליטעכ-ניקום עטלעכע יאָר. אַבער מער פון אַלעס גיט אים וויסן זיין אייגענע התמדה צו לערנען און לייענען אָן אַ שיעור און אויף אַלערליי געביטן פון וויסנשאַפט. אָנהייבנדיק פון זיין ספּעציאַליטעט און ענדיקנדיק מיט פּי-לאַסאָפּיע און יוריספרודענץ.

אין די גאָר יונגע יאָרן איז יאַשונסקי געווען אַ ציוניסט, באַטייליקט זיך אין פאַרטייאַרבעט און געווען אַפילו אַ דעלעגאַט צו די ציוניסטישע קאָנגרעסן, נאָר אין 1905 ווערט ער דורכגעדרונגען מיט אַלגעמיינע רע-וואָלוציאַנערע אידעען.

אַנגעהויבן שרייבן האָט יוסף יאַשונסקי זייענדיק אַ סטודענט. ער האָט מיטגעאַרבעט אין „וואַסכאַד“, „ראַזווייעט“, „בודושטשאַסט“. מיט דער גרינדונג פון דער ערשטער יידישער טעגלעכער צייטונג „דער פּריינד“ אין פעטערבורג, ווערט יאַשונסקי איינער פון זיינע מיטאַרבעטער. אונ-טערן פען-נאָמען בן-חיים שרייבט ער פאַרשיידענע פּאָליטיש-געזעלשאַפט-לעכע אָפּהאַנדלונגען. גלייכצייטיק שרייבט ער אַרטיקלען אין באַרימטן רוסישן ליבעראַלן זשורנאַל „פּראַוואַ“, אונטער דער רעדאַקציע פון די באַ-קאַנטע קאַדעטן וו. נאַבאַקאָוו און וול. געסען. זיינע יורידישע אַרטיקלען, גלענצנד געשריבענע, ווערן אַפילו אָנגענומען אין זשורנאַל פון רוסישן יוסטיץ-מיניסטעריום; פון 1912-1914 פאַרנעמט ער דעם פּאַסטן פון סע-קרעטאַר פון די גרויסע רוסישע ענציקלאָפּעדיעס בראַקאהאַוז-פּראַז. ער איז רעדאַקטאָר פון דער קליינער ענציקלאָפּעדיע פון זעלביקן פּאַרלאַג. ווען

דער „פריינד“ טראַגט זיך איבער פון פעטערבורג קיין וואַרשע (1909), בלייבט יאַשונסקי דער פאַרוואַלטער פון פעטערבורגער אָפטייל. אַבער יאַשונסקי באַווייזט נאָך אַנצושרייבן און איבערזעצן אַ ריי ביכער וועגן מאַטעמאַטיק, פּילאָסאָפּיע און געשיכטע. אויף רוסיש אייִ בערזעצט ער „די אַלגעמיינע געשיכטע פון פּילאָסאָפּיע“, „דער מהות פון מאַטעמאַטיק“.

עס וואַלט פאַרנומען צו פיל אַרט אויסצורעכענען אַלע זיינע אַרבעטן. מיר וועלן נאָר דערמאָנען, אַז מיטן אויסברוך פון דער רוסישער פעברואַר־רעוואַלוציע קערט זיך יאַשונסקי אום צו דער יידישער פרעסע. גלייכצייִ־טיק רעדאַגירט ער די אויסגאַבע (אין רוסיש) „די ידיעות וועגן די אַל־רוסישע וואַלן צו דער גרינדונג־פאַרזאַמלונג“. ער איז אויך אַ מיטגליד פון פאַר־פאַרלאַמענט, וואָס גרייט צו די וואַלן צו דער אַלרוסישער גרינד־דונג־פאַרזאַמלונג און מען געפינט נישט קיין אַנדערן פאַר אַ סעקרעטאַר פון דעם דאָזיקן ניי־געשאַפענעם רוסישן פאַרלאַמענט, ווי יאַסיף וולאַדי־מיראַוויטש יאַשונסקי. אונטער דעם נאָמען האָט מען אים געקענט אין רוסלאַנד.

ווי באַוואוסט, האָט די ערשטע און לעצטע גרינדונג־פאַרזאַמלונג נישט געהאַט קיין אריכות ימים. ער באַשליסט צו פאַרלאָזן רוסלאַנד און קערט זיך אום ווי אַ „רעפּאַטריאַנט“ קיין פּוילן, און דאָ טרעט ער אַריין אין די „אַרט־רייען“.

ער טראַגט זיך אַרום מיטן געדאַנק צו פאַראייניקן אַלע כוחות, וואָס אַרבעטן אויפן געביט פון פּראָדוקטיוויזאַציע, ווי „ייק־א“, „וואוּזעט“ (גאַ־ליציע), לפחות צו קאָאָרדינירן זייער טעטיקייט־פּראָגראַם, אויסמיידן דר־בליקאַציע אין איינער און דער זעלבער שטאַט אד״גל.

און עס געלינגט. אין ביאַליסטאָק ווערט צוזאַמענגערופן אַן אַלפּווי־לישער צוזאַמענפאַר פון פאַרשטייער פון אַלע יידישע פּראַפעסיאָנעלע שולן (פעברואַר 1922). יאַשונסקי, מיט דער מיטהילף פון ווירגילי כהן, אַר־גאַנזירט דעם צוזאַמענפאַר, פאַרטיילט די רעפּעראַטן, באַהאַנדלט די טע־זיסן פון די רעפּעראַטן.

אַט דעמאָלט איז דעם שרייבער פון די שורות אויסגעקומען נעענטער

צו באקענען זיך מיט דעם מענטשן, וואָס איז געווען מלאַ וגדוש מיט וויסן און באַקאַנטשאַפט מיטן ייִדישן לעבן. עס איז געווען ממש אַ נח־ת־רוח צו אַרבעטן מיט אים צוזאַמען. זיין כוח התפיסה איז געווען אַזוי גרויס, אַז אין ענינים, אין וועלכע ער איז נישט געווען אַזוי באַהאַונט, איז גע־נוג געווען אים אַנצוווייזן אַ שטריך, אַ פּאַקט, אַז ער זאָל שוין זיין מיט דעם ענין באַקאַנט, אַזוי ווי ער וואַלט דאָס לאַנג שוין געוויסט.

ער האָט נישט געהאַט קיין געלעגנהייט ביז דעם פּוילישן פּעריאָד פון זיין לעבן צו זיין באַקאַנט גענוי מיט דער פּראַקטיק פון פּראַפעסיאָנעלן שולוועזן. אַריינטרעטנדיק אין „אַרט־אַרבעט האָט ער גרינטלעך געשטו־דירט די פּראַבלעמען, וואָס זענען מיט דעם פּאַרבונדן. ער האָט מיר, ווי דעם פּאַרוואַלטער פון דער פּראַפעסיאָנעלער שולע „הילף דורך אַרבעט“, איבערגעגעבן אויסצואַרבעטן פּראַגראַמען אויף פּאַרשיידענע פּאַכן און די פּאַרעם פון אַרגאַניזאַציע פון פּראַפעסיאָנעלע שולן, ווי אויך האַלט אים בער דעם אַ רעפּעראַט אויף דעם ביאָליסטאַקער צוזאַמענפּאַר.

אויף דעם צוזאַמענפּאַר זענען געקומען איבער 100 דעלעגאַטן פון פּאַרשיידענע געגנטן פון פּוילן. עס זענען געווען מענטשן דערצויגענע אויף פּאַרשיידענע קולטורן (רוסישע, פּוילישע, דייטשע). עס זענען געווען פּאַרשטייער פון ייִק־א מיט היפּשלעך ביוראַקראַטישע נייגונגען און עס זענען געווען מאַדערנע פּעדאַגאָגן און אַרבעטס־אינסטרוקטאָרן מיט פּאַר־טייאישע נטיות. יאַשונסקין האָט זיך איינגעגעבן מיט זיין לאַגיק, שכל־הישר און טאַקט צו פּאַראַייניקן דעם צוזאַמענפּאַר אויף עיקרדיקע און אַלגעמיינ אַנערקענטע פּרינציפּן. יאַשונסקי האָט ס'רוב געפירט די אַלגע־מיינע פּאַרזאַמלונגען. ער האָט אויך אַרגאַניזירט באַזונדערע זיצונגען פּאַר קאַמיסיעס. אַדאַנק אים איז טאַקע דער צוזאַמענפּאַר געווען פּראַדוקטיוו און איז געווען דער ערשטער עטאַפּ אויפן פעלד פון אַוועקשטעלן די פּראַפעסיאָנעלע אויסבילדונג אין פּוילן אויף אַ געזונטער באַזע.

דער צווייטער און דער לעצטער געמיינזאַמער צוזאַמענפּאַר פון „אַרט“ און ייִק־א האָט זיך שוין געקענט אַרויסווייזן מיט שיינע עטלעכע צענדליק פּאַכשולן און קורסן, וואָס האָבן געציילט עטלעכע טויזנט יוגנט־לעכע און דערוואַקסענע, וועלכע האָבן געלערנט פּאַכן אויף אַן אַרגאַני־

זירטן אופן. אויך אויף דעם צווייטן צוזאמענפאר האָט יאָשונסקי גע-
שפילט די הויפטראָל, פירנדיק די אַלגעמיינע פאַרזאָמלונג. ער האָט אויך
פאַרטיילט די רעפעראַטן אויפן צוזאמענפאַר. לויט זיין אויפטראַג האָט
דער שרייבער פון די שורות געהאַלטן אַ רעפעראַט „דערציאונגס-פּראָבלע-
מען אין יידישע פּראָפּעסיאָנעלע שולן“ און „די ראָל פון יידישער געשיכ-
טע און ליטעראַטור אין פּראָפּעסיאָנעלע שולן“. אינטערעסאַנט איז אויך
דער פּאַקט, אַז אַלע רעפעראַטן, לויטן אויפטראַג פון „אַרט“, זענען גע-
האַלטן געוואָרן אין יידיש. דאַקעגן די דירעקטאָרן פון ייִק-אַשולן האָבן
געהאַלטן זייערע רעפעראַטן אין פּויליש. אָבער סיי-ווי איז געווען אַ
סימפּטאָמאַטישע דערגרייכונג, אַז די אַסימילאַטאָרישע ייִק-אַ אין פּוילן
האָט געמאַכט שותפות מיטן יידיש-יידישן „אַרט“.

איז דער צווישנצייט (דער צווייטער צוזאמענפאר איז פאַרגעקומען
אין וואַרשע 1930ער יאָרן) זענען געווען אַפטערע קלענערע באַראַטונגען
צווישן די קאָמיטעטן פון „אַרט“ און ייִק-אַ. אויף וועלכע ד״ר א. סינגאַ-
לאָווסקי און דער פאַרזיצער פון וועלט-„אַרט“ לעאָן בראַמסאָן האָבן גע-
שפילט די הויפטראָל.

די אַרבעטן פון צווייטן צוזאמענפאר האָבן געזאָלט זיין פאַרעפנט-
לעכט, אָבער די אַנגעקומענע היטלער-מגפה האָט דאָס געשטערט צו טאָן.
דער צענטער פון „אַרט“ איז געווען בערלין, און פון דאָרטן האָט מען גע-
מוזט עוקר זיין קיין פאַריז.

מיר איז אויסגעקומען נאָכצופאַלגן יאָשונסקיס אַרבעט אַלס דעם די-
רעקטאָר פון ווילנער רעאַל-גימנאַזיע. ער האָט רעאַרגאַניזירט די גימנאַ-
זיע אַזוי, אַז דאָרטן זאָל זיין וואָס ווייניקער פּאַליטיק און וואָס מער פּע-
דאַגאָגישע אַרבעט און אַז די תלמידים זאָלן באַקומען וויסן, וואָס אַ מיטל-
שול אין אייראָפּעישן זין דאַרף געבן. ער אַליין האָט געלערנט אין גימנאַ-
זיע פיזיק, מאַטעמאַטיק אַאַנד עקזאַקטע לימודים. ער האָט אָבער גע-
וויסט, וואָס עס טוט זיך אויך אין די אַנדערע קלאַסן. ער האָט קאָנטראַ-
לירט און געגעבן ריכטונגען די לערער און זייערע פּראָגראַמען. אַליין נישט
קיין ספּעציאַליסט אין פּעדאַגאָגישע ענינים, האָט ער אָבער אינטואַיטיוו

תופס געווען די אלע הלכות לערנען. אויך זיין אלזייטיקע ערודיציע איז אים אין דעם געקומען צו הילף.

יאַשונסקי האָט אָפּט געפירט שמועסן מיט די עלטערן, אַנווייזנדיק דעם וועג פון קאַאָפּעראַציע צווישן שול און היים. אין די עלטערע קלאַסן האָט ער געקענט יעדן תלמיד מיט זיין אינדיווידועלן כאַראַקטער און נייע גונגען. דער עלטערן־קאָמיטעט און דער פּעדאַגאָגישער ראַט, ווי אויך דער צענטראַלער בילדונגס־קאָמיטעט זענען פשוט געווען גליקלעך צו האָבן בראש פון דער גימנאַזיע אַזאַ אלזייטיקן ערודיט און דערצו אַ פּיכה.

צום באַדויערן, איז אים אויטגעקומען צו שטיין בראש פון דער גימנאַזיע נישט מער ווי אַ פּאַר יאָר. ער ווערט ערנסט קראַנק אויף די אויגן. עס דראַט אים אינגאַנצן צו ווערן בלינד. ער מוז זיך אונטעררוואַרפן אַ שווערער אָפּעראַציע, כדי אויסצומיידן בלינדקייט. נאָך דער אָפּעראַציע האָט ער געמוזט ליגן כמעט אומבאַוועגלעך און נאָר אויפן רוקן אין משך פון אַ חודשים זעקס. ער האָט זיך זייער געמאַטערט צוליב דעם. ווען איך בין געקומען אים מבקר חולה זיין, האָט ער אין פאַרצווייפלונג געזאָגט, אַז ער וואָלט שוין בעסער וועלן שטאַרבן, איידער אויסטראַגן די לייזן פון אומבאַוועגלעכקייט אין בעט... ער האָט קיין זאך נישט געטאַרט לייענען. צום גליק איז זיין טרייע לעבנס־באַגלייטערין נישט אָפּגעטראָטן כמעט פון זיין בעט און זי איז געווען זיינע אויגן. זי האָט אים פאַרגעלייענט וויסנ־שאַפטלעכע ווערק און זשורנאַלן און בכלל אַלץ, וואָס האָט אים אינטער־רעסירט.

נאָך דער קראַנקייט, וואָס איז, ווי עס ווייזט אויס, געווען אַ רעזול־טאַט פון זיין פיל און שנעל לייענען — פאַרלאַזט ער דעם דירעקטאָר־פּאַסטן אין רעאַל־גימנאַזיע און פאַרט אַריבער קיין וואַרשע, וווּ ער ווערט דירעקטאָר פון פּוילישן „אַרט“, נישט פאַרלאַזנדיק זיין שריפטשטעלערי־שע טעטיקייט.

זיין הויפּט־אַרבעט איז, פאַרשטייט זיך, קאַנצענטרירט אַרום דער פאַרצווייגטער אַרבעט פון „אַרט“.

עס ווערן אַראַנזיזירט צוגרייט־קורסן פאַר פאַר־אינסטרוקטאָרן, אויף

וועלכע עס פילט זיך אַ מאַנגל אין די יידישע פּראָפּעסיאָנעלע שולן. ספּע-
ציאַליסטן אין פּאָך האָט געפּעלט אַלגעמיינע אויסבילדונג און פּאַרקערט*.

יוסף יאַשונסקי איז געווען פּול מיט פּלענער פּאַר אויסברייטערן די
באַזע פון „אַרט“ מיט ערדאַרבעט, מיט איינפירן נייע צווייגן פון באַשעפּ-
טיקונגען צווישן דער יידישער באַפעלקערונג.

עס איז אָבער אַנגעקומען דער פּינצטערער סעפטעמבער 1939, ווען
היטלער באַפּאַלט פּוילן און די פּוילישע יידן פּאַלן אַרײַן אין דער דײַ-
טשער מערדער־ישער פּאַסטקע. פון אַלע קאָנסטרוקטיווע פּלענער ווערט אַ
פּינצטערע געטאָ. יאַשונסקי, ווי אַ פּראָקטישער טוער אויף פּאַכבילדונג,
ווערט באַשטימט אַלס מיטגליד פון יידנראַט.

די וואַרשעווער גמײנע און „אַרט“ הייבן אָן פיבערהאַפּט איינצואַרדע-
נען אַלערליי פּאַכקורסן. אַט די פּאַכקורסן פּאַר פּאַרשיידענע מלאכות גיבן
אַ מעגלעכקייט צו באַזאָרגן טויזנטער מענטשן מיט שײנען, וואָס דאָס
מיינט — רעכט צו אַרבעטן און אויך רעכט צו לעבן. די „נישט־פּראָדוק-
טיווע עלעמענטן“ האָט מען שוין אין די ערשטע צײַטן פון געטאָ אָנגע-
הויבן צו פּאַרניכטן. מען דאַרף זיך פּאַרשטעלן די שוועריקייטן פון לער-
נען פּאַכן אין צעשטערטע געביידעס, כמעט אָן געצײג, אָן רוימאַטעריאַלן,
אָן אַ גענוגיקער צאָל אינסטרוקטאָרן, בײַ דער אוממעגלעכקייט אַרויסצו-
גיין פון געטאָ, אָבער יאַשונסקי גרויסער אַרגאַניזאַטאָרישער טאַלאַנט
און זײַן גלייבן אין דער נײַטיקייט פון דער אַקציע האָבן גובר געווען די
שוועריקייטן. צענדליקער און צענדליקער קורסן און קאָאָפּעראַטיווע וואַר-
שטאַטן זענען אַרגאַניזירט געוואָרן. טויזנטער מענטשן האָבן געאַרבעט,
באַקומענדיק דײַטשע „שײנען“.

אויך האָט דער „אַרט“ אויסגענוצט יעדן שטיק פּלאַץ אויף צו זײַען

* פּאַרשטייט זיך, אַז עס זענען געווען אַ גרעסערע צאָל אויסנאַמען. צווישן זײַ איז
געווען לײבעטשקע בערמאַן, אַ קינסטלער אין סטאַלעריי און אינטעליגענטער אַרבעטער.
צוזאַמענגעשטעלט אַ לערנבון אויף סטאַלעריי (יידיש). אין ווילנע איז געווען אין „אַרט“
טעכניקום אַ גרויסער פּאַכמאַן אין עלעקטראַטעכניק, זעליק גאַלדבערג. אגב, האָט ער
זײַן קונסט געווידמעט דעם פּאַרטיזאַנער־קאַמף ביים אויפרייסן בריקן און אַראָפּלאָזן צוגן.

ה י ר ש א ב ר א מ א ו י ט ש

גרינסן. יאָשונסקי האָט צוגעצויגן די פּאַסיקע מענטשן. אָבער די רוצחים האָבן זיך שוין גענוג אָנגעשפּילט מיט דער פּאַראורטיילטער יידישער באַ־פעלקערונג און האָבן באַשלאָסן צו פּאַרניכטן זי אָן שפורן.

עס קומט די לעצטע שעה. יוסף יאָשונסקי ווערט אָועקגענומען צו די גאַזאויונס פון טרעבלינקע. דאָרטן קומט ער אום מיט זיינעם אַ זון און פרוי דעם 18טן יאַנואַר 1943.

(„פּאַרווערטס“, דעם 3טן מערץ, 1946).

ב. ווירגילי כהן

ווירגילי כהן האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף יוגנטלעכע סאַ-
ציאַליסטן-בונדיסטן, ווען ער איז געווען איינער פון ס'רוב געלייענטע
שרייבער פון דער ווילנער „פּאַלקס-צייטונג“ אין די רעוואָלוציאָנערע צייטן
פון 1905 און ווייטערדיקע יאָרן. כ'געדענק זייער ליידנשאַפטלעכן כאַ-
ראַקטער און דעם איינדרוק, וואָס זיי האָבן געמאַכט. זיי האָבן געאַטעמט
מיט גלויבן פון אַ יונגן ענטוויאַסט, וואָס האָט זיך צוגעכאַפט צו דער פען
און קען דורך איר רעדן פאַר טויזנטער לייענער.

שפעטער האָט ער כמעט ווי פאַרוואַרפן די פען און האָט זיך אויס-
געלעבט סיי אין דער בונדישער און סיי אין דער אַלגעמיינער יידישער
געזעלשאַפטלעכקייט, דערהויפּט אויפן געביט פון שולוועז, פּראָפּעסיאַ-
נעלער בילדונג און קאַאָפּעראַציעס. ער איז געווען איינער פון די אַנגע-
זענע יידישע טוער אין פּוילן און פון די ראַשונים.

ווירגילי איז געווען אַ פּאַנאַטיקער פון דעם, אין וואָס ער האָט גע-
גלויבט באַמונה שלמה. אין דער יוגנט איז עס געווען אויסער רעוואָל-
ציאָנערער אַרבעט אויך הייסע ליבע צום יידישן לשון און איבערצייגונג,
אַז אַפילו אונדזערע „ליבלעכע“ שכנים מוזן פאַרשטיין יידיש. מען האָט
דערציילט וועגן אים, אַז פאַרנדיק אויף די רוסישע באַנען אין תּחום
המושב האָט ער געענטפּערט די קאַנדוקטאָרן אויף יידיש (הגם ער האָט
זייער גוט געקענט רוסיש). דאָס איז געווען נישט קיין לעגענדע, ווי אידן
האָב זיך שפעטער איבערצייגט, באַקענענדיק זיך מיט אים פּערזענלעך. ער
פלעגט אַפט קומען קיין האַמעל, וווּ עס האָט געוויינט זיין פעטער, דער
באַוויסטער העברעיִשער שרייבער מרדכי בן הלל הכהן. ווירגילי איז גע-
ווען שטאַרק צוגעבונדן צום פעטער, הגם זייערע אַנשוואַונגען זענען גע-
ווען ווייט, ווי מזרח פון מערב. אָבער זיין פּאַמיליע-נאַמען האָט ווירגילי
געשריבן אַלעמאַל כהן און נישט קאַהאַן. אפשר האָט זיך עס גענומען דער-
פון, וואָס ער האָט גוט געקענט העברעיִש און אים איז געווען דערווידער

דער נאטוראליזירטער אויסלייג. פאָרנדיק פון ווילנע קיין האַמעל מיט דער „ערשטער“ ליבאוועראמנער באַן פלעגט ווירגילי רעדן יידיש צו די גויישע אַנגעשטעלטע. אין דעם פּרט איז ער געווען דער יידיש-יידישער בן-יהודה, וועלכער האָט גערעדט העברעיִש צו פּאָליציאַנטן און בכלל צו גויים, אַפילו נישט אין ארץ-ישראל. כּהן האָט אָבער קיינעם נישט נאָכגעמאַכט — אַזוי איז געווען זיין נאַטור: גראַדליניק און אויפריכטיק.

אַט איז נאָך אַ ביישפּיל. ווירגילי איז געווען זייער צוגעבונדן צו ד״ר צ. שאַבאַד. ווען דער לעצטער איז געשטאַרבן (1935) איז ווירגילי גע- גאַנגען האַרט לעבן אַרון אָן אַ היטל, אין צייכן פון טרויער און כּבּוד. ער אַליין, ווירגילי, איז שוין געווען קראַנק. עס האָבן זיך שוין געפּילט סימנים פון דער געפּערלעכער ראַק־קראַנקייט, פון וועלכער ער איז געשטאַרבן מיט אַ קורצער צייט שפּעטער.

דאָס באַגלייטן אַ מת אָן אַ היטל ביי אַ רעליגיעזער לוויה, וועלכע די קהילה פלעגט דורכפירן, איז געווען אין ווילנע אַ נישט „דערלאַזבאַ- רע“ דערשיינונג. אויפן בית-עולם האָט מען אָן היטלען נישט אַריינגע- לאָזט. דער אויפפיר פון ווירגילי כּהן האָט אַרויסגערופן צאָרן ביי אַ טייל פון קאָלאָסאַלן עולם, צווישן וועלכן עס זענען געווען אַ סך רעליגיעזע יידן. בעלי-עגלות, טרעגער און בכלל פרומע יידן האָבן אַנגענומען אַ דראַענדיקע שטעלונג לגבי ווירגילין. זיי האָבן געביילט די פּויסטן און געריסן זיך צום אַרון, וועלנדיק מקיים פסק זיין דעם „אַפיקורס“, וואָס פאַרשוועכט זייערע רעליגיעזע געפּילן. כּהנט פריינד האָבן נישט דער- לאָזט צוצוקומען צו אים, אָבער גלייכצייטיק אים אויפגעפּאָדערט צוליב כּמה טעמים (געזונט, זיכערקייט און ווילן אויסצומיידן סקאַנדאַלן) אַוועק- גיין פון דער לוויה. ער האָט זיך אָבער נישט געלאָזט. ווען ס'איז גע- וואָרן גרויס די סכּנה, אַז מען קען אים שפּאַלטן דעם קאַפּ מיט אַ שטיין אָדער בולאווע, האָבן אים די נאַענטע מיט געוואַלד אַרויסגעפירט פון לוויה-צוג און אַוועקגעפירט אַהיים.

אין אַלע פּרינציפּיעלע פּראַגן איז ווירגילי געווען אומקאַמפּראַמיס- לעך און קאַנסעקווענט. ער איז געווען זייער שפּאַראַם און אַפּגעהיט מיט געזעלשאַפטלעכע פּאַנדן.

ווירגילי כהן האט אין אלע זיינע געזעלשאפטלעכע פאסטנס אריינ-
געטראגן דעם גייסט פון אידעאליזם און קרבנות-גרייטיקייט. ער האט
כמעט נישט געהאט קיין פערזענלעך לעבן. זיין פרוי, א באווסטע כלל-
טוערין אויפן געביט פון בילדונג, סאפיע סטופעליכהן, איז אים אפגע-
שטארבן יונגערהייט, איבערלאזנדיק צוויי פיצלעך קינדער, וועלכע האבן
זיך געהאדעוועט ביי דער באבען (פרוי סטופעל). נאך זיין פרויס טויט
האט כהן זיך אריינגעווארפן אין געזעלשאפטלעכן לעבן נאך מער. ס'איז
כמעט נישט געווען קיין אונט, ווען ער זאל נישט זיין פארנומען אויף
וויכטיקע זיצונגען. צוליב זיין געזעלשאפטלעכער און פרנסה-ארבעט, ווי
דער הויפט-בוכהאלטער און רעוויזאר פון די קרעדיט-פארבאנדן, איז ער
אפט געצוונגען געווען צו פארלאזן ווילנע און נעמען אַנטייל אין צוזא-
מענפארן, סיי פון לאקאלן, סיי פון אַלגעמיינ-יידישן כאראקטער.
אומעטום האט ער אריינגעטראגן זיין גראדליניקייט, אבער אויך
פראקטישקייט, ווי אן ערשט-קלאַסיקער פלאַנירער און בעל-חשבון.

אין די צוואנציקער יארן האט ער אָנגעפירט מיטן ביכער-פארלאַג פון
צישאָ, וואָס זיין צענטער איז געווען דעמאָלט ווילנע. אין אויפטראַג פון
כהנען האָב איך צוזאַמען מיטן געלערנטן שריפטשטעלער א. י. גאַלד-
שמידט און פעדאָגאָג י. זאַוועלס גענומען אויף זיך די רעדאַקציע און צו-
זאַמענשטעל פון אַ געאַגראַפישן אַטלאַס אויף יידיש. דער באַוווּסטער
פעטערבורגער ליטאַגראַף-קינסטלער י. קאַדוּשין איז געווען דער טעכני-
שער אויספירער פון דעם. אונדזער פיר-פערזאָניקע קאַמיסיע מיט קאַדוּ-
שיןען פלעגט זיך צוזאַמענקומען יעדע וואָך און באַהאַנדלען די פראַגן פון
אַטלאַס (די יידישע נאַמענקלאַטור, וועלכע לענדער און שטעט זאָלן אַריינ-
גיין, וועלכע טייכן, די פאַרבן אד"גל). כהן האָט זיך אינטערעסירט מיט
אַלע דעטאַלן פון דער אַרבעט, און געפרייט זיך ווי אַ קינד, ווען די קאַ-
מיסיע האָט אים אָפגעגעבן ווי אַ מתנה דעם ערשטן יידישן אַטלאַס מיט
עטלעכע צענדליק מאַפעס, מיט יידישע אויפשריפטן.

ווי אַ ראַטמאַן אין קהילה און שטאַטראַט האָט ווירגילי פאַרטיידיקט
די רעכט פון יידישע אַרבעטער מיט גרויס ברען און טעמפעראַמענט.
מיר איז אויסגעקומען צוזאַמען מיט כהנען צו באַטייליקן זיך אין

עטלעכע גרויסע צוזאמענפארן, ארגאניזירט פון „איקא“ און „ארט“, וועגן פראגן פון פראפעסיאנעלער בילדונג און פראפעסיאנעלע שולן. וויר-גילי, וועלכער איז אפט געווען דער פארויצער פון די פלענארע זיצונגען און אין באזונדערע קאמיסיעס פון צוזאמענפארן, האט ארויסגעוויזן א ספעציעלן אינטערעס צו די פראגעס, וואס די ווילנער דעלעגאטן האבן באהאנדלט. אינזש' שרייבער האט אין זיין רעפראט זיך אפגעשטעלט אויף דער פראגע פון לערנביכער אויף יידיש אין די טעכנישע און מעכאנישע שולן. אונדז איז אויסגעקומען זיך אפט צו באראטן מיט ווירגילין אויף די טעמעס פון די רעפערעטן און עס איז געווען צו באוונדערן, ווי ער, לויט זיין פאך און לעבנס-פראקטיק ווייט פון פראפעסיאנעלער בילדונג, האט זיך שטארק אריענטירט אין אלע פראגעס און געגעבן די רעפערענטן אן-וויוון אין טייל פראבלעמען.

ווירגילי איז געווען דער היסטער אנהענגער פון פראדוקטיוויזאציע צווישן דער יוגנט, און דעריבער האט ער יעדע פראבלעם, וואס איז פאר-בונדן מיט דער פראגע, גרינטלעך שטודירט און גרינטלעך געקענט. דער רעפערעט וועגן ארגאניזאציע פון פראפעסיאנעלע שולן איז ארויסגעגעבן געווארן דורכן „ארט“ אין א ספעציעלער בראשור.

ווי שטרענג ווירגילי כהן איז געווען אין געזעלשאפטלעכע און פאר-טייאיש-בונדישע פראגעס, אזוי מילד און צארט איז ער געווען אין פער-זענלעכע באציאונגען מיט די, וואס האבן אים געקענט נאענטער. ער האט באגעגנט פריוואט חברים און פריינד בסבר פנים יפות.

אין די לעצטע יארן פון זיין לעבן האט ער געטראגן א בארד, וואס האט צוגעגעבן זיין הויכער פיגור א פאטריארכאליש אויסזען.

זיין פריציטיק אוועקגיין צוליב זיין קראנקייט, וואס האט אים יארן לאנג געמאטערט, האט ארויסגערופן גרויס טרויער אין די קרייזן פון „בונד“, „ארט“, „צישא“, און אנדערע ארגאניזאציעס, מיט וועלכע וויר-גילי איז געווען ענג פארבונדן.

(אונדזער שטימע, מאי 17, 18, 1951).

חייקל לונסקי און די סטראַשון-ביבליאָטעק

אויב ווילנע האָט כשר פאַרדינט איר נאַמען ירושלים דליטא, האָט אין דעם געהאַט אַ חלק אויך די סטראַשון-ביבליאָטעק, וועלכע איז אין לעצטן צענדליק פון 19טן יאָרהונדערט און ערשטע 40 יאָר פון 20טן גע- ווען אַן אוצר פון פאַרשונג אין יידיש וויסן, ליטעראַטור, רעליגיעזע שטור- דיעס סיי פאַר רבנים, מגידים, סיי פאַר שרייבער, היסטאָריקער און פאַר תלמידים פון יידישע וועלטלעכע שולן.

דער גרינדער פון ביבליאָטעק, מתתיהו סטראַשון, איז געווען אַ גרוי- סער למדן און אַ משכיל פון ווילנער אַרטאָדאָקסישן טיפ, און אַ גרויסער ביבליאָפיל. ער פלעגט איינקויפן און זאַמלען די זעלטנסטע ביכער, אַלטע כתבי־ידן און יעדע אויסגאַבע פון יידישן אינהאַלט. דעם ביכער־אוצר, וואָס האָט פאַרמאָגט ביז זיין טויט ביי אַ 7-6 טויזנט עקזעמפלאַרן, האָט ער פאַרשריבן פאַר דער ווילנער צדקה-גדולה. צו דעם ביכער־אוצר איז צוגעקומען די ביבליאָטעק פון ר' שמואל יוסף פין. אויך אַנדערע משכיל- לים און ביכער־ליבהאַבער האָבן איבערגעלאָזט זייערע ספרים דער סטראַ- שון-ביבליאָטעק. אויף אַזאַ אופן איז די סטראַשון-ביכער־זאַמלונג געווען די רייכסטע יידישע ביבליאָטעק נישט נאָר אין ווילנע, נאָר אויך אין מדינת פּוילן, ליטע און ווייסרוסלאַנד. מען האָט געקענט דאַרטן געפינען די זעלטנסטע אויסגאַבן, יקר־המציאותן, וויכטיקע היסטאָרישע דאָקומענטן, אד"גל.

קיין אַלגעמיינער קאַטאַלאָג איז נישט געווען. עס זענען געווען באַ- ונדערע פאַרצייכענונגען. ווען די דעמאָקראַטישע קהילה האָט אין די 20ער יאָרן איבערגענומען די סטראַשון-ביבליאָטעק, האָט זי טיילווייז איבער- געמאַכט דעם בנין און אָנגעהויבן צו זאָרגן וועגן צוזאַמענשטעלן אַן אַל- געמיינעם מאָדערנעם קאַטאַלאָג. פאַר דעם צוועק איז אַוועקגעזעצט גע- וואָרן דער רוסיש־יידישער שריפטשטעלער ל. רובינאָוו (אַ שוואַגער פון היסטאָריקער אליהו טשעריקאָווער ע"ה).

דער אפיציעלער ביבליאטעקאר פון דער סטראַשון־ביבליאָעק איז געװען יצחק סטראַשון, אַ קרוב פון מתתיהו סטראַשון. ער איז געװען גוט באַהאוונט אין דער העברעישער ליטעראַטור און אין ביכער בכלל. ער האָט אויסגעפירט זייער קאַרעקט זיינע פּונקציעס. אָבער ער איז געװען אַ ביסל שטייפלעך צו די לייענער.

דער באַרימטסטער ביבליאָטעקאר פון דער סטראַשון־ביבליאָטעק איז געװען חייקל לונסקי. די גרעסטע טייל שרייבער, פאַרשער און וויסנשאַפֿט־לער האָבן זיך געװענדט צו אים. ער האָט געקענט יעדן ספר, יעדעס בוך, יעדן גאַנג צייטונגען. אין דעם ים פון רעליגיעזע ספרים איז ער געװען ווי אין דער היים. ער האָט באַגעגנט אַלעמען בסבר פנים יפות. ער האָט געהאט אַ ריידפעלער, באַזונדערס װען ער איז געװען פון עפעס באַגייס־טערט אָדער צעטראַגן. ער פלעגט „דורכזייען“ די װערטער דורך די ציין אין אַ גיכרעדעריי, און עס איז געװען שװער צו כאַפֿן, װאָס ער זאָגט. ער האָט געװוסט זיין פעלער און פלעגט איבערחזרן זיינע רייד עטלעכע מאָל.

זיין הויפֿט־חסרון איז געװען דאָס, װאָס ער פלעגט זיך שרעקן פֿאַר יעדן, װאָס האָט געשריבן און עס געדרוקט. זייענדיק שוין אַליין אַ באַ־װוסטער שרייבער און פאַרשער, האָט ער דאָך נישט געקענט גובר זיין עפעס אַ מינדערווערטיקייט־געפיל. ער פלעגט זיך קיינמאָל נישט זעצן, װען עמעצער, װעלכן ער האָט געהאַלטן װיכטיקער פון אים, איז געשטאַ־גען. װען מען האָט מיט לונסקין גערעדט, איז ער נישט געשטאַנען אויפן אָרט, נאָר זיך גערוקט אויף צוריק.

װען אַ שרייבער אָדער פאַרשער האָט פאַרטראַכט אַן אַרבעט, האָט ער געמוזט אַנקומען צו לונסקין נאָך ביבליאָגראַפיע. ער האָט געדענקט אַלע זאַמלונגען פון צייטונגען און זשורנאַלן, װאָס די ביבליאָטעק האָט פאַרמאָגט. אין דער גאַנצער װעלט איז נישטאָ קיין איין ביבליאָטעק, װאָס זאָל האָבן „אַלץ“, באַזונדערס װאָס שייך צייטונגס־קאַמפלעטן. אויך אין סטראַשון־ביבליאָטעק האָבן זיי געפעלט. אַפילו נישט אַלע „המליצן“ אָדער „הצפירהס“ זענען געװען. װער רעדט שוין אַזעלכע אויסגאַבעס װי די פריערדיקע „װאַסכאָדן“, „ראַזװויעטן“, „רוסקי יעוריין“ א.א. אַ פאַר־

שעמטער און צעקלעמטער, אזוי ווי עס וואלט געווען זיין שולד, פלעגט לונסקי ענטפערן: „דעם יאָראַנג האָבן מיר נישט“, אָדער „דער יאָראַנג איז נאָר דאָ מיט עטלעכע צענדליק נומערן“. אָדער ער פלעגט פרעגן, אפשר קען דינען פארן צוועק פון פאַרשער אָן אַנדער צייטשריפט פון זעלביקן יאָר אין אָן אַנדער שפראַך וואָס איז אין דער ביבליאָטעק יאָ פאַראַן. אין דעם פרט איז לונסקי געווען אומפאַרבייטלעך. און פיל שריי- בער האָבן אים צו פאַרדאַנקען זיין הילף. די יידישע ביבליאָגראַפיע איז נאָך איצט אויך הינטערשטעליק לגבי די נייטן פון פאַרשער. זי קען נאָך אויך איצט נישט פאַרענטפערן אַ סך פראַגן, בפרט מיט 20-30 יאָר צו- ריק, ווען ביבליאָגראַפיע-אַרבעטן זענען געווען אויף די פינגער איבערצו- ציילן — איז אַזאָ ביבליאָטעקאַר, ווי לונסקי, געווען ממש אַ רעטונג פאַר די, וואָס האָבן זיך גענייטיקט אין ביבליאָגראַפישע אָנווייזן.

לונסקי אַליין האָט זיך אויך פאַרנומען מיט ביבליאָגראַפישער אַר- בעט. ער האָט אָנגעהויבן צונויפשטעלן אַ קאַטאַלאָג פון דער ביבליאָטעק אין סדר א"ב לויט די ענינים, מחברים און טיטלען פון זייערע ווערק.

דעם שרייבער פון די שורות איז אויסגעקומען אַ גאַנצן ווינטער אין פרייע אָוונטן צו פאַרברענגען אין דער סטראַשון-ביבליאָטעק איבער אַן אַרבעט וועגן קישינעווער פאַגראַם. איז קודם כל מיר געווען נייטיק די גאַנצע יידישע פרעסע פון יענער צייט. פלעגט לונסקי באַצייטנס שוין צוגרייטן פאַר מיר אַלע יידישע, העברעישע און רוסיש-יידישע צייטונגען און בכלל בראַשורן און ביכער, וווּ ס'זענען געווען שפורן פון דער גרויסער טראַגעדיע. אין די צייטן פון קישינעו איז זאַמלען און האַלטן אומלעגאַלע אויסגאַבעס דורך ביבליאָטעקן געווען פאַרבאָטן. אָבער לונסקי, וואָס האָט אָנגעהויבן צו אַרבעטן אין דער סטראַשון-ביבליאָטעק אין 1895, האָט מיט מסירת נפש געזאַמלט און אויסבאַהאַלטן אומלעגאַלע אויסגאַבעס, וואָס האָבן געהאַט אַ היסטאָרישן ווערט.

לונסקי האָט מיר אַלץ צוגעשטעלט, וואָס איך האָב געבעטן, און אויך לויט זיין אייגענער איניציאַטיוו. ער האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיטן גאַנג פון מיין אַרבעט. די אַרבעט מיינע איז געדריקט געוואָרן אין משך פון חדשים טעגלעך אין דער ווילנער „צייט“, לונסקי איז עטלעכע מאָל

געקומען צו מיר מיט פארשלאגן, אז די ארבעט מיינע זאל ארויסגעגעבן ווערן אין א באזונדער בוך. דאס איז געווען אין 1938, ווען פינצטערע כמארעס האבן זיך שוין פארשפרייט איבער דער יידישער וועלט. די אלע אויסשניטן מיט די כתב־ידן פון דער מאָנאָגראַפֿיע זענען מיט מיין גאַנצן אַרכיוו פאַרניכטעט געוואָרן אין די צייטן פון היטלערן. אָבער קיינמאָל וועל איך נישט פאַרגעסן לונסקיס הילף אין צוגרייטן די דערמאָנטע אַר-בעט.

חייקל לונסקי איז געבוירן געוואָרן אין סלאָנים און געשטאַמט פון רבנים. צו פיר יאָר איז ער שוין געגאַנגען אין חדר. געלערנט אין די ישיבות פון סלאָנים, לידע און בעיקר אין ווילנע, ווו ער איז שוין גע-בליבן אויף שטענדיק. געלייענט השכלה־ביכלעך און געלערנט זיך ביי יידישע גימנאַזיסטן, וואָס האָבן געגעבן אומזיסטע לעקציעס צו אַרעמע ישיבה־בחורים. כדי ווי עס איז אויסצוקומען האָט לונסקי אָנגענומען די שטעלע פון אַ שמש אין דער „אַלטער קלויז“ אויפן באַרימטן ווילנער שול-הויף, ווו עס האָט זיך אויך געפונען די סטראַשון־ביבליאָטעק. ער האָט שטאַרק גענאָסן פון די ביבליאָטעק־אוצרות, און אזוי אַרום געוואָרן אַ גר-טער קענער פון איר, באַזונדערס פון אַלע רעליגיעזע ספרים.

געלעבט האָט ער דעמאָלט מיט אַ קאָפּ פון אַ הערינג און ראַזעווע ברויט אַ גאַנצן טאָג, פאַרטרינקענדיק מיט טיי פון אַ „טשאַינע“, וואָס דאָס האָט געמיינט אַ הייסן קעסל וואַסער, פון וועלכן מען האָט געקענט פאַר אַ קאַפּיקע און אַפילו פאַר אַ גראַשן קריגן אַ קענדל זוּדיק וואַסער. בכלל האָט לונסקי פאַר זיך גאַרנישט געדאַרפט. יאָרן און יאָרן האָט ער געטראָגן אַ לוסטרינאַווע קאַפּאַטע. אָבער דאָך איז ער געווען ציכטיק. ווען אַלע אָנגעשטעלטע אין די ביבליאָטעקן זענען צוגעשטאַנען צום פראַפע-סיאַנעלן פאַראַיין פון האַנדלס־אָנגעשטעלטע, האָט זיך לונסקיס מאַטע-ריעלע לאַגע אַביסל פאַרבעסערט, אָבער ווייט נישט גענוג אויף צו באַ-פרידיקן אַלע מינימאַלע באַדערפענישן פון אַ פאַמיליע־מענטשן. ער האָט שוין געהאַט צוויי קינדער, די פרוי איז אים פרי געשטאַרבן.

לונסקי איז געווען אַן אמת פרומער. דריי מאָל אַ טאָג האָט ער גע-דאַונט מיט דבקות, אַריינגייענדיק אין ביבליאָטעק פלעגט מען אָפט קע-

נען זען לונסקין אין „פאליש“ פון דער גרויסער שול, ווו ס'איז געווען א קליין שולכל פאר מנחה אדער מעריב־דאווענען. אין פאליש־שולכל זענען געווען מנינים פון פרי ביו שפעט אין אױנט. פלעגט זיך לונסקי „אראפ־כאפן“ דאווענען. לונסקי איז קיינמאל נישט געזעסן אין ביבליאטעק בגילוי ראש. פרייטיק און שבת פלעגט ער נישט קומען אויף קיין פארזאמלונג *, צום ביישפיל, אויף די פארזאמלונגען פון ליטעראטן־פאראיינ, פון וועלכן ער איז געווען א מיטגליד. דער ליטעראטן־פאראיינ האט שפעטער טאקע צוליב אים און נאך א פאר ארטאדאקסישע מיטגלידער מער קיין פארזאמלונגען נישט אראנזשירט שבת.

לונסקיס „קעניגרייך“ איז געווען דער ווילנער שולהויף מיט זיינע צענדליקער און צענדליקער שולן אין און ארום אים מיט זייערע שטענ־דיקע באזוכערס און אייגנארטיקע געשטאלטן, וואס האבן זיך דארטן אויפ־געהאלטן.

לונסקי איז געווען אין די לעצטע יארן דער איינציקער קענער פון דעם ווילנער שולהויף מיט די געשיכטעס פון יעדער קלויז מיט אירע רבנים, מגידים, לערנער, ווי אויך פון די „באבעסניצעס“ (פארקויפערניס פון געקאכטע באב און ארבעס), „בייגלניצעס“ אױנד „סוחרטעס“ פון דעם מין.

וואס ער האט געזען, האט ער פארצייכנט אויף א תמימותדיקן אופן אין א פרימיטיווער פאלקסשפראך פון אלט־יידיש. ער האט עס נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה אפגעדרוקט אין א קליין ספרל אונטערן נאמען „פון ווילנער געטא“. דאס דאזיקע ביכל, וואס איז ארויס אין יידיש און העברעיִש (מחזיונות הגיטו) האט גלייך צוגעצויגן אויף זיך די אויפמערק־זאמקייט פון פארשיידענע ליטערארישע און נישט ליטערארישע קרייזן. דאס זענען געווען שטארק קאנדענסירטע בילדער פון פארשיידענע געטא־

* שבת בייטאג איז דער לייענזאל ביי דער ביבליאטעק געווען אפן אויף א שעה דריי. אבער נאך „אויף טרוקן“: קיין פעדער, קיין בלייפעדער, קיין אות איז נישט געווען געשריבן. דאס איז דאך לויט דער בעסטער יידישער טראַדיציע קוקן אין א ספר שבת בייטאג. לונסקי און יצחק סטראַשון האבן אויף אַזא אופן „געאַרבעט“ שבת לשם שמם...

טיפּן, וואָס קומען אום פון הונגער, קעלט און מגפות, אָפּט זיצנדיק ביי אַ ספּר און בלייבנדיק פאַרגליווערט אויף אייביק...

זייער ווייניק זענען דאָ אין דער יידישער ליטעראַטור אַזעלכע שאַ-פונגען, וואָס זענען אַן כּוונה פון זייער מחבר געוואָרן קונסטווערק אין סטיל פון אַ פינקס־שרייבער. דאָס קליינע ספרל האָט אַ כאַראַקטעריסטיש אונטערקעפל: „געשריבן אין שווערע צייטן“.

ער האָט אויך אין ד״ר שאַבאַדס זאַמליכער בעת דער ערשטער אָקּו פאַציע פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל „ווילנער קלויזן און דער שולהויף“. אַחוץ דעם האָט ער געזאַמלט אַלע דייטשע „באַקאַנטמאַכונגען“ און אויך זיי (צוזאַמען מיט י. ברוידעס) אַרויסגעגעבן. אויך האָט ער פאַרעפנטלעכט אין ז. רייזענס „פּנקס פון שטאַט ווילנע“ (1925) אַן אַרבעט „הונגער און יקרות אין ווילנע אין דער צייט פון אָקופאַציע“. מיטגעאַרבעט אין שאַליטס „לעבן“, צווישן אַנדערע אַנגעשריבן „זכּרונות וועגן אַנסקין“.

אין די לעצטע 20-15 יאָר פון זיין לעבן האָט לונסקי געשריבן ביאָ-גראַפיעס פון באַוווסטע רבנים און לומדים, וועגן יס״ד, דעם לעצטן ווילנער רב ר' שמואל, דעם „חיי אדם“, ר' אַבעלע פאַסוואַלער, ר' אייזעלע סלאַנימער. ער האָט פאַרעפנטלעכט אין אַרטאָדאָקסישן ווילנער „דאָס וואָרט“ צענדליקער ביאָגראַפיעס. קורץ פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה זענען אַרויס פון דרוק זיינע ביכער מיט ביאָגראַפיעס פון אַרטאָדאָקסישע פּערזענלעכקייטן.

אין אָנהייב 1938 איז לונסקי געקומען צו מיר זאַמלען ידיעות וועגן מיין שוויגער־פאַטער, שמואל שרייבער ע״ה, וועלכער האָט געשטאַמט פון אַ משכילישער פאַמיליע אין סלאַנים. איך האָב זיך דעמאָלט דערווייט, אַז לונסקי אַרבעט איבער פּנקס סלאַנים, וווּ ער גיט די געשיכטע פון דער יידישער שטאַט אין אַ ברייטן פאַרנעם. ער איז שוין געווען ווייט מיט זיין אַרבעט, וואָס האָט געדאַרפט זיין די קרוינשאַפונג פון זיין געבוירנשטאַט און וואָלט געווען אַ מוסטער פאַר אַזעלכע מינים רעגיאָנאַלע אַרבעטן. איך האָב געזען אַ לאַנגע רשימה פון באַרימטע פּערזענלעכקייטן, וואָס שטאַמען פון סלאַנים מיט אַ סך גענויע ביאָגראַפיעס פון זיי. איך ווייס נישט, וואָס איז מיט דעם גרויסן ווערק זיינעם געוואָרן. ווען איך בין אָפּ-

געפאָרן פון ווילנע, זומער 1939, איז נאָך דאָס ווערק אין דרוק נישט געווען. משמעות, אַז עס איז געגאַנגען פאַרלוירן צום גרויסן שאַדן פון דער יידישער היסטאָריאָגראַפיע.

אויך ש. קאַטשערגינסקי אין „חורבן ווילנע“ דערמאַנט נישט, וואָס איז מיט לונסקיס סלאַנימער פּונקס געוואָרן. דאַקעגן שרייבט קאַטשערגינסקי, אַז לונסקי האָט אין געטאָ געשריבן אַן אַרבעט „וועגן די מצבות אויפן עלטסטן יידישן בית-עולם“ (מסתמא מיינט ער דאָס אַלטע פעלד, ווו דער ווילנער גאון רוט), וואָס זענן פון „טאַג צו טאַג חרובער געוואָרן“. אַ צווייטע אַרבעט האָט לונסקי געשריבן וועגן די יידישע דרוקערייען אין ווילנע. זיין אויסערגעוויינלעכע עניוּות האָט אים אין געטאָ קיין גוטס נישט געבראַכט. ער פלעגט אַפט קרענקען. געווען ביזן סוף אין געטאָ און דערנאָך אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע. זיין טאַכטער חנה איז געווען אין געטאָ און מיט אים אַוועק אין דער אייביקייט.. לונסקי האָט זיך פאַרטרויט פאַר באַקאַנטע, אַז ער האָט מיט זיך וויכטיקע דאַקומענטן, וועלכע ער האָט געוויס מיטגענומען מיט זיך *.

חייקל לונסקי איז געווען איינער פון די לעצטע פאַרשטייער פון אַ דור אויטאָדידאַקטן אַיפּן סאַמע ראַנד צווישן דעם אַוועקגייענדיקן ישיבה משכיליזם און נייע צייטן. און אויב אין דעם דור זענען געווען למדוואָור-ניקעס — איז ר' חייקל לונסקי געווען איינער פון זיי. איש תם וישר, אַ היסטאָריקער פון אַ גרויסער לומדישער קראַפט.

---

* זיין איינציקער זון אין פאַריז איז אומגעקומען אין דעפּאָרטאַציע. פון דעם זון איז געבליבן ר' חייקלס אָן אייניקל, וועלכער וווינט אין פאַריז מיט זיין מוטער.

אנא ליפשיץ

אנא ליפשיץ, די העלדין פון שיף-אויפשטאנד אויף „פאָטיאָמקין“ אין אָדעס (1905), איז כמעט ווי פאָרגעסן געוואָרן. עס געדענקען זי אפשר געציילטע לעבנגעבליבענע יחידים פון יענער שטורמישער צייט. אוודאי האָבן זי געקענט די אַלע עלטערע וועטעראַנען פון „בונד“ און פון אַנדערע רעוואָלוציאָנערע פּאַרטייען. אָבער זיי זענען שוין געבליבן אין אַ נישטי-קער צאָל. און אויב זיי זענען נאָך דאָ — הערן מיר אויך נישט פון זיי.

דער נאָמען פון אנא ליפשיץ ווערט יאָ דערמאָנט אין פאַרשיידענע מעמוואָרן פון רעוואָלוציאָנערן, וועלכע זענען געווען טעטיק אין דעם ערשטן צענדליק פון דעם יאָרהונדערט. זי מוז פאַרנעמען אַ היפש אָרט אין די אַרכיוון פון געוועזענעם רוסישן פּאָליציי-דעפּאַרטאַמענט. אָבער זיי זענען פאַר אונדז נישט צוטריטלעך.

אין דעם „קורסקי-בוך“ ווערט איר נאָמען דערמאָנט צוויי מאַל: איין מאַל צווישן „די גאַנצע בונדישע עליטע“, (זייט 356) און דאָס אַנדערע מאַל (ז' 344) אין שייכות מיט קענען אָדער נישט קענען יידיש מצד אַ טייל פון דער דאָזיקער עליטע.

אַט וואָס קורסקי שרייבט וועגן איר:

„ביי אנא ליפשיץ, דאָן אַן אויסגעצייכנטע רעדנערין, איז דער זאַצבוי געווען אַזוי דייטשמעריש, אַז ריכטיק פאַרשטאַנען האָט מען זי מסתמא נאָר אין לאַדזש אָדער ריגע“.

איך וויל דאָ דערציילן וועגן אנא ליפשיץ דאָס, וואָס איז מיר גע- בליבן אין זכרון פון יאָר 1902, ווען זי איז געווען אין ווילנע.

מיר האָבן געוווינט אין איין הויז אויף „פּלאַשטשאַדקע“ (זאָוואַלנע 66), דאָס איז געווען אַ ניי אויסגעבויט הויז (עלקינדס), וואָס האָט פאַר- מאַגט ביי 50 דירות מיט איינגאַנגען פון גאַס, יעדע דירה האָט געהאַט אַ קליינעם קאַרידאָר ביים אַריינגאַנג, אַ קליין צימער, וואָס פּלעגט פאַר- דונגען ווערן ס'רוב פאַר נישט פאַרהייראַטע בחורים אָדער מיידלעך.

איך האָב זי געטראָפֿן צום ערשטן מאַל ווען זי איז געווען מיט מיינע גוטע באַקאַנטע אַריה ברומבערג ("אַרי") און לייַוויק זאַק־היים ("דמיטרי"). ברומבערג האָט געלערנט אין דער זעלביקער רעגירונגס־שולע, וואָס איך, מיט עטלעכע יאָר פֿריער. ער איז געווען מיט אַ יאָר 4-3 עלטער פֿון מיר. ער מיט זאַק־היים זענען געווען דעמאָלט סטודענטן פֿון דער כעמיש־טעכנישער שולע אין ווילנע, ביידע מיטגלידער פֿון דער בונדישער אַרגאַניזאַציע. איך האָב געהערט צו אַ פֿראַפּאָגאַנדע־קרייזל. אָבער פֿאַרמעל בין איך נישט געווען קיין מיטגליד אין דער אַרגאַניזאַציע. געוויסע אַרבעטן איז געווען צוגעטיילט צו שטודירנדיקער יוגנט, וועלכע איז געווען פֿאַרכאַפט מיטן רעוואָלוציאָנערן גייסט פֿון יענער צייט, האָב איך יאָ געטאָן. איך האָב געוואָלט איינזאַפֿן אין זיך וואָס מער וויסן. מיט יוגנטלעכן ברעז האָב איך שטודירט סאַציאַלאָגיע, פּילאָזאָפֿיע, געשיכ־טע, שפּראַכן.

היות ווי מײן דײַטש לשון איז געווען נישט פערפעקט, האָבן ברומ־בערג און זאַק־היים מיר רעקאַמענדירט זייער פֿריינדין אַנאַ ליפּשיץ, ווי אַ לערערין אויף אויסצובעסערן מײן סטיל און אויסשפּראַך.

זי איז דעמאָלט געהאַט געקומען, דאַכט זיך, פֿון בערן (שווייץ), ווי אַ סטודענטין פֿון דאָרטיקן אוניווערסיטעט. ברומבערג, זאַק־היים און אַנאַ זענען געווען דעמאָלט זייער טעטיק אין דער אַרבעט פֿון "בונד". זיי פלעגן מיר געבן אומלעגאַלע ליטעראַטור, פֿראַקלאַמאַציעס. אויף מײן אַדרעס פלעגט מען פֿון אויסלאַנד צושיקן עטלעכע עקזעמפּלאַרן פֿון די "לעצטע נאַכריכטן" (דעמאָלט נאָך אין רוסיש), וואָס פלעגט רעגולער אַרויסגעגעבן ווערן דורך דעם אויסלענדישן צ"ק פֿון "בונד".

זיי האָבן מיר צוגעטיילט צוויי אומלעגאַלע קרייזלעך פֿון אַרבעטער, וווּ איך האָב געדאַרפט פֿירן אַ סיסטעמאַטישן קורס פֿון פּאָליטישער עקאָנאָמיע, קולטור־געשיכטע און אויפקלערונג בכלל. אין יעדער גרופּע איז געווען אַ 10-12 צוהערער. מען פלעגט זיך צונויפקלייבן ערגעץ אויף נאָוויגראַד (אַרבעטער־קוואַרטאַל) אָדער אין אַן אַנדער אַרעמער ייִדישער געגנט אויף אַ בוידעם־שטיבל. און דאָרטן פלעגט דער "אויפקלערער" האַלטן זיינע לעקציעס־שמועסן איינמאַל אַ וואָך, בעיקר שבת בייטאַג.

צווישן אַזעלכע פּראָפּאָגאַנדיסטן געדענק איך די לערער אַהרן פּראָנקפורט, גענדלער, די פעלשערין יעלענאַ סאַלאַמאַנאָוו, אַגוז, סובאַטניק, די פּריער דערמאָנטע דריי און נאָך עטלעכע.

די פּראָפּאָגאַנדיסטן און די לעקטאָרן פּלעגן זיך צונויפקלייבן איינ-מאַל אין וואָך אָדער איינמאַל אין צוויי וואָכן, כדי אַרומצוריידן און אונז-פּיצירן די פּראָפּאָגאַנדע און אויפקלער-אַרבעט, אָפּגעבן באַריכטן וכדומה. זומער פּלעגן די דאָזיקע פּאַרזאַמלונגען אָפּגעהאַלטן ווערן אין זוועריני-צער, זאַקרעטער, אָדער בעלמאַנטער וועלדער, ווינטער — ערגעץ וווּ אין אַן אַרבעטער-וווינונג פון אַ מיטגליד פון דער אַרגאַניזאַציע און נישט זעלטן אין אַ בורזשואַזער דירה, וווּ ס'זענען געווען „מיטפּילנדיקע“ קינדער, מערסטנטייל שטודירנדיקע יוגנט. צו אַזעלכע הייזער האָט צווישן אַנדערע געהערט אויך דאָס הויז פון לעדער-פּאַבריקאַנט סוראַוויטש אויף לוקישקעס. איינע פון דער פּאַמיליע סוראַוויטש (סאַניע) איז געווען קורס-קיס פּרוי, אַ דאָקטאָרין פון פּאַך. אין דער קוואַרטיר פון די סוראַוויטשעס פּלעגן זומער, ווען די באַלעבאַטים זענען נישט געווען אין שטאַט, פּאַר-קומען אומלעגאַלע קלענערע פּאַרזאַמלונגען און באַגעגענישן צווישן אַקטיו-ווערע טוער פון „בונד“.

זומער פּלעגן אַ סך בורזשואַזע פּאַמיליעס אַרויספּאַרן אויף דאַטשעס און קוראַרטן. כדי נישט איבערצולאָזן אויף הפּקר פּאַר די באַרימטע וויל-נער גנבים די וווינונגען, האָבן די „דאַטשניקעס“ געלאָזט אין דירה יונגע לייט, איבערהויפּט עקסטערנס. די לעצטע זענען כמעט אַלע געווען אונז-טער דער השּפּעה פון „בונד“. קיין דירה-געלט האָבן זיי נישט געדאַרפּט צאָלן. אין די ליידיקע דירות האָבן זיך געטראָפּן און אָפּט געזאַמלט קרייז-לעך. איך געדענק אויך אַזאַ „פּרייע זומער-וווינונג“, וווּ איך פּלעג נעכטיקן בעת מיינע זומער-וואַקאַציעס, קומענדיק קיין ווילנע. דאָס איז די וווינונג פון דעם „געלערנטן יידן“ (ביים בילדונגס-קוראַטאָר) פּייול בענצעליע-וויטש געץ. אַזעלכע פּרייע „זומער-וווינונגען“ אין שטאַט זענען געווען לרוב.

מיט ברומבערג, זאַקהיים און אַנאַ ליפּשיץ פּלעג איך זיך טרעפּן אָפּט אין ענינים פון אומלעגאַלער ליטעראַטור, באַזונדערס פון די „לעצטע נאַכ-“

ריכטן". דאָס איז געווען ווינטער 1901-1902. מיר האָבן אַ סך גערעדט וועגן דעם אינהאַלט פון די רוסישע זשורנאַלן, וואָס זענען געווען פול מיט גוט פאַרמאָסקירטער רעוואָלוציאָנערער פּראָפּאָגאַנדע, וועגן דעמאָלט אַקטועלן „בערענשטייניזם“ (רעוויזיאָניזם), וואָס איז געווען פאַרהאַסט ביי דער ס׳ד׳יוגנט.

מען האָט געלייענט בעלטאַווס (פלעכאַנאַווס) אַנטיפּאָליקסיטיש בוך, וואָס האָט געמאַכט אַ תּל פון די נאַראַדניקעס פון מיכאַילאַווסיקס שיטה. מען האָט גערעדט וועגן דער טעראָר-באַוועגונג. אַנאָ האָט באַרעכטיקט אין טייל פּאַלן דעם טעראָר. זי איז אויך געווען איבערצייגט אין דער ניי-טיקייט פון אַ באַוואָפּנטן אויפשטאַנד קעגן דער מאָנאַרכיע. זי האָט עס טאַקע שפּעטער געפרווט דורכפירן אין לעבן, בעת דעם „פּאַטיאַמקין“-בונט אין אָדעס, ווען זי איז געווען די הויפּט-פּראָפּאָגאַנדיסטין צווישן די מאַטראָן פון דער גרויסער קריגשיף.

ווי דער מנהג פון יענער צייט, האָבן מיר גערעדט צווישן זיך רוסיש. אויף די לעקציעס, וואָס זי האָט מיר געגעבן אין דער דייטשער שפּראַך, האָבן איך מיט איר גערעדט דייטש. סיי איר רוסיש, סיי איר דייטש זענען געווען פּערפעקט, אין אַלע הינזיכטן. דייטש איז געווען דעמאָלט די אַנגענומענסטע פּרעמדע שפּראַך, וואָס די שטודירנדיקע יוגנט האָט בהתמדה געלערנט. די דייטשע סאַציאַלדעמאָקראַטיע איז געווען אין יענע צייטן שיער נישט אַן אָפּגאַט פון דער יוגנט. עס איז געווען די אויפבליצייט פון דער ס׳ד׳ מיט בעבעלן, ליבקנעכטן, פּאַלמאַרן, זינגערן, מערינגן א״נד סאַציאַלדעמאָקראַטישע פירער. זייער ווערק, באַזונדערס בעבעלס „די פּרוי“, האָט מען געוואָלט ליינענען אין אַריגינאַל. און מען האָט עס טאַקע געלייענט.

אַנאָ איז געווען אַן אויסגעצייכנטע לערערין. היות ווי איך האָבן כמעט פריי געלייענט דייטש, אָבער געבויט יידישעך די זאַצן, סיי אין וואָרט סיי אין שריפט, פלעגט זי מיר געבן שריפטלעכע אַרבעטן: רעפּע-רירן אין קורצן איינעם פון די הונדערטער רעקלאַמע-ביכלעך פון דייטשע קלאַסיקער. זי פלעגט עס איבערקוקן, פאַריכטן און אויף אַזאָ פשוטן און פאַרשטענדלעכן אופן דערקלערן די כללים און אייגנאַרטיקן כאַראַקטער

פון דייטשן סטיל. איך האָב רעפערירט די געשעענישן פון דער וואָך אָדער איבערדערציילט דעם אינהאַלט פון וועלכן ס'איז געלייענטן ביכל, אָדער סתם געפירט מיט איר קאָנווערסאַציעס. כ'האָב אַליין זיך געוונדערט אויף מיינע פעולות אין דער דייטשער שפראַך. אַ גרויסן חלק אין דעם האָט געהאַט דער יוגנטלעכער, נאַטירלעך אומבאַוווסטזיניקער דראַנג „נישט פאַלן אין בלאַטע“, (לויטן רוסישן אויסדרוק) פאַר אַן אויסלענדי־שער סטודענטן פון שיינעם מין...

כ'האָב גענומען ביי איר לעקציעס צוויי מאַל אַ וואָך. אָבער זייענדיק נאָענטע שכנים, פלעג איך אָפט אַריין צו איר אַזוי אויך אַ שמועס טאַן. זי איז געווען שאַרפזיניק. אויסער דער לעקציע פון דייטש, האָבן מיר גערעדט רוסיש צווישן זיך. מיט דער דייטשער שפראַך האָב איך זיך נאָך באַנוצט בעת דער דייטשער אַקופאַציע אין ערשטן וועלטקריג. אָבער אוי־סער דעם ווינטער 1901-1902 האָב איך מער קיין דייטש נישט געלערנט.

אַנאָ איז געווען לויטן אויסזען אַ טיפיש יידיש מיידל — שוואַרץ־האַריק און שוואַרץ־אויגיק, אַ מאַט, בלאַס געזיכט, די אויגן האָבן ביי איר געברענט מיט די פייערלעך פון אַן „עילוי־טע“. זי האָט געשטאַמט פון באַלעבאַטישע עלטערן אין דער ליטווישער שטאַט פּאַניעוויעזש. זי איז נישט געווען קיין שיינע, אָבער אירע אויגן האָבן געהאַט אַ מאַגנעטישע קראַפט. איז קיין ווונדער נישט, וואָס צוויי נאָענטע צווישן זיך חברים — ארי און דמיטרי, זייענדיק אָפטע איינגייער ביי איר, האָבן זיך אין איר פאַרליבט גלייכצייטיק. פון די חברישע באַציאונגען פון די דריי האָט זיך פאַרבונדן אַ ריינע (אין אַלע פרטים) ליבע. נאַטירלעך, האָט אַזאַ „דרייעק“ געמוזט פירן צו אַ פּערזענלעכער דראַמע, צו אַ ריס פון דעם „דרייבונד“ און צו אַ קאָנפליקט צווישן די צוויי חברים. געזיגט האָט ארי, אַנאָ האָט מיט אים חתונה געהאַט.

מיינע ווילנער פריינד, וועגן וועלכע איך רעד דאָ, האָב איך פאַר־לויזן פון אויג. דערוווסט האָב איך זיך, אַז אַנאָס זיווג מיט אריז איז נישט געווען קיין לאַנגדויערנדיקער. זיי זענען זיך צעגאַנגען.

דער נאָמען אַנאָ ליפשיץ איז ווידער אַרויפגעשווומען זומער 1905, אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם אַרגאַניזירטן דורך איר אויפשטאַנד אויף דער

באָטאָנישע וויסנשאַפֿטן

קריגשיף „פּאַטיאַמקין“ * . נאָכן דורכגעפּאַלענעם אויפשטאַנד, איז זי פּאַר-
שוונדן און איך האָב זיך שפּעטער דערוווסט, אַז זי איז געשטאַרבן אין
יאָר 1925.

ארי ברומבערג האָט זיך באַזעצט אין ווילנע אין דער צווייטער העלפט
פון די דרייסיקער יאָרן. ער איז געווען פּאַרהייראַט מיט אַ צווייטער פּרוי,
פּאַרנומען זיך מיט אַדוואָקאַטור. דאַכט זיך, נישט געהאַט קיין שייכות
צו דער באַוועגונג.

ל. זאַקהיים איז צווישן ביידע מלחמות געווען איינער פון די דירעק-
טאָרן פון קאָאָפּעראַטיווער „יעקאַפּא“ באַנק אין ווילנע. עטלעכע יאָר פּאַר
דער לעצטער מלחמה איז ער געוואָרן קראַנק און אַראָפּ בכלל פון דער
געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט.

ברומבערג איז אומגעבראַכט געוואָרן אויף פּאַנאַר (1941). דער גורל
פון זאַקהיים איז מיר נישט באקאַנט.

(„אונדזער שטימע“, יוני 3, 4, 5, 1953).

---

* דער בונט אויף „פּאַטיאַמקין“ איז געוואָרן דערשטיקט. די מאַטראָן האָבן עט-
לעכע פּאַרהאַסטע צאַרישע פּלאַטאַפּיצירן אַריינגעוואָרפן אין ים. די קאָמאַנדע איבער
דער מאַנשאַפֿט האָט איבערגענומען לייטענאַנט שמיט. עטלעכע האַרמאַטשנאַסן זענען אָפּ-
געפּייערט געוואָרן פון דער שיף אויף דער שטאַט אַדעס, וווּ ס'זענען געווען קאַנצענטרירט
די אַנטי־רעוואָלוציאָנערע מיליטער־כוחות.

„פּאַטיאַמקין“ איז אָפּגעשוומען אין רומענישן פּאַרט קאַנסטאַנצאַ. אָבער לאַנג זיך
האַלטן האָט די שיף נישט געקענט. דער קאַפיטאַן שמיט איז געוואָרן אַרעסטירט און
פּאַרמשפּט צו טויטשטראַף. דער אורטייל איז אויסגעפירט געוואָרן אין פעסטונג אַטאַש-
קאַו אויפן שוואַרצן ים. די טויטשטראַף, ווי בכלל די גאַנצע מעשה „פּאַטיאַמקין“, האָט
טיף אויפגערודערט גאַנץ רוסלאַנד, זומער און האַרבסט ערב דער אַקטאַבער־רעוואָלוצ-
יע, 1905.

פיוול מאַרגאַלין

העברעיש האָט געהאט צו פאַרלעגער מער מזל ווי יידיש. עס איז גע-
נוג אַנצורופן אַזעלכע נעמען ווי בן-אַביגדור, לעווין-עפשטיין, שפעטער ביאָ-
ליקראָוויצקי, שטיבל און אַ סך אַנדערע, דערונטער אויך זייער סאָלידע
שותפותדיקע אונטערנעמונגען פון פאַרלעגערישע פירמעס אונטער פאַר-
שיידענע העברעישע נעמען («אחיאסף», «תושיה», «דביר»).

צווישן די דינאַמישע פאַרלעגער פון העברעישע צייטשריפטן איז
אויך געווען פיוול מאַרגאַלין, דער אַרויסגעבער פון דעם בשעתו באַרימטן
«הזמן», מיט די יערלעכע זאַמליכער פון «הזמן». ער איז געווען אַ גוטער
קענער און ליבהאַבער פון העברעיש און פון דער העברעישער ליטעראַטור,
ער איז אָבער אויך געווען נישט ווייניקער — און אפשר נאָך מער —
פאַרליבט אין יידיש. ער האָט אויך אַרויסגעגעבן צייטונגען אויף יידיש.
און אין זיין פּערזענלעך לעבן האָט ער באַנוצט נאָר יידיש ווי זיין אומ-
גאַנג-שפּראַך.

דאָס איז געווען אין גאַנצן נישט אין הסכם מיט דער פּראַקטיק פון
די משכילים און די «חובבים», צו וועלכע פיוול מאַרגאַלין האָט געהערט
אידיש. די לעצטע האָבן געוויינטלעך מיט די קינדער זייערע און עפנט-
לעך צווישן זיך — גערעדט רוסיש. מאַרגאַלין האָט קאָנסעקווענט גערעדט
מיט די קינדער נאָר יידיש. אַפילו שוין זייענדיק אין לעצטן פּעריאָד פון
זיין לעבן אין ארץ-ישראל האָט ער געוואָלט, אַז ביי אים אין הויז זאָל
מען רעדן — אַזוי ווי מען האָט גערעדט אין ווילנע — יידיש. ער איז
געווען שטאַרק אומצופרידן, ווען עמיצער פון די חברים און חברטעס פון
זיינע קינדער האָט געוואָלט ביי אים אין הויז רעדן מיט זיי רוסיש אָדער
פּויליש אָדער אַן אַנדער פּרעמדע שפּראַך.

איך דערמאָן זיך דעם אומפאַרגעסלעכן זלמן רייזען, וואָס מיט זיין
פאַנאַטיזם פאַר «יידיש און נאָר יידיש» האָט ער געשאַפן ביי יידן גופאַ
די געהעריקע באַציאַונג צום אייגענעם מאַמע-לשון, ווי צו דעם אינטימסטן

און טייערסטן, וואָס אַ יידישער מענטש האָט אין זיין מענטאָליטעט. ער פלעגט אָפט זיין אין הויז ביי די מאַרגאַלינס, ווי איינער פון די נאַענטסטע מיטאַרבעטער פון דער איינציקער יידישער צייטונג „לעצטע ניס“, וואָס פייוול מאַרגאַלין האָט אין ווילנע אַרויסגעגעבן בעת דער דייטשער אַקור-פאַציע אין יאָר 1916. די יידישע אינטעליגענץ און אַפילו די האַלב-אינ-טעליגענץ, אונטער דער השפעה פון די אומשטענדן און טאַקע פון זלמן רייזען מיט זיין האַמערן „נאָר יידיש“, האָט זיך, נעבעך, געמוזט „איבער-ברעכן“ פון רוסיש אויף „פראַסט יידיש“. מאַרגאַלין האָט זיין צייטונג „לעצטע ניס“ געשטעלט אין דינסט פון דעם „נעאַ-יידישיזם“ מיט באַ-ריכטן פון יידישע פאַרזאַמלונגען, דיסקוסיעס וועגן יידיש-העברעיִש און דערהויפּט פון ניי-אַנטשטאַנענעם יידישן שולוועזן.

פייוול מאַרגאַלין איז געווען אַ מענטש מיט פעסטע פרינציפן, פון וועלכע ער האָט קיינמאַל נישט געוואָלט אַפטרעטן און דאָס האָט אים גע-שטעלט אין אַפטע סכסוכים מיט מענטשן צום שאַדן פון זיינע אייגענע אינטערעסן. צו זיינע ליטעראַריש-זשורנאַליסטישע אונטערנעמונגען האָט ער כסדר דערלייגט געלט * . ער האָט אַלץ געוואָלט אַוועקשטעלן אויף אַ ברייטן אייראָפּעישן באַזיס. ער האָט צוגעצויגן צום „הזמן“ די בעסטע העברעיִשע שרייבער פון זיין צייט. ער האָט געשטרעבט דערצו, אַז דער „הזמן“ זאָל אַפּשפּיגלען דאָס לעבן טאַג-איין, טאַג-אויס און נישט מיט פאַרשפּעטיקונג, ווי דאָס איז געווען נישט זעלטן אין דער העברעיִשער פּרעסע. ער האָט געגעבן קאָסטבאַרע ביילאַגעס צו דער צייטונג פאַר שפּאַט-ביליקע פּרייזן, ווי צום ביישפּיל די ערשטע אויפלאַגע פון דובנאַווס יידישע געשיכטע אין דער איבערזעצונג פון זעליק קאַלמאַנאַוויטש, יוסף פּלאָוויס „מלחמות היהודים“, אַ-אַנד.

ער האָט פאַראַלעל מיטן „הזמן“ אַרויסגעגעבן אין פאַרשיידענע צייטן יידישע טאַגבלעטער — „צייט“, „יידישע צייטונג“, וועלכע האָבן אים געבראַכט נייע דעפיציטן. ער האָט אַבער געהאַט אַ רייכן שווער, אַ וואָלד-סוחר — ריווקין. דער דאָזיקער ריווקין האָט אויסגעבויט אַ שטעטל ביי דער סטאַציע אַסיפּאָוויטשי, אין מינסקער געגנט, וואָס איז פריער געווען

* אויסער צו די „לעצטע ניס“, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן אין ווילנע.

א וואלד. דעם וואלד האט ריווקין אויסגעשאקט, געבויט דאָרט הייזער און באַזעצט דאָס שטעטל מערסטנטייל מיט זיינע קרובים, און אויך דעם איי-דעם זיינעם מאַרגאָלין. מאַרגאָלין האָט אָבער קיינמאָל נישט געוואָלט זיין קיין סוחר. זיין חלום איז געווען אַרויסצוגעבן ביכער. שלום עליכם, וועל-כער פלעגט זיין ביי מאַרגאָלינס שווער אָן אָפטער גאַסט, האָט צוגעגעבן מאַרגאָלינען חשק און צוגערעדט ריווקינען, אַז ער זאָל געבן דערויף געלט זיין איידעם.

דער באַוווסטער היסטאָריקער און פובליציסט בן-ציון כ"ץ האָט באַ-קומען אין 1903 אַ דערלויבעניש אַרויסצוגעבן אין פעטערבורג דעם "הזמן", אָבער היות ער האָט געהאַט גרויסע פינאַנסיעלע שוועריקייטן און בכלל איז אים געווען אומגעלעך צו פירן אי די שרייבערישע, אי די קאָמעדיעלע-טעכנישע זייט פון אַזאַ גרויסער צייטונג, — האָט ריווקין דורך דער פאַר-מיטלונג פון בן-אביגדורן און מאַרגאָלינען איינגעווייליקט אַריינצולייגן אין "הזמן" צענדליקער טויזנטער רובל. דער "הזמן" האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין ווילנע, וווּ מאַרגאָלין האָט שוין געווינט מיט דער משפּחה יאָרן לאַנג. די אונטערנעמונג האָט געטראָגן גרויסע דעפיציטן, אָבער ריווקין האָט זיי געדעקט מיט אַ ברייטער האַנט. אחרי כּללות הכל האָט ריווקין געהאַט אויסגעגעבן אויפן "הזמן" אַ סומע פון 75.000 רובל.

צו זיינע צייטונגען האָט מאַרגאָלין צוגעצויגן די בעסטע שרייבער פון זיין צייט. נישט רעכענענדיק דעם דערפאַרענעם רעדאַקטאָר בן-ציון כ"ץ, זענען צווישן די שרייבער אין "הזמן" און די יידישע צייטונגען גע-ווען ש. ל. ציטראָן, ש. טשערנאַוויץ, דוד פּרישמאַן, טאַוויאַוו, י. א. טריי-וויש. פון די יינגערע — ז. שניאור, פּרץ הירשביין, משה שאַליט, שפּע-טער ז. רייזען, דן קאַפּלאַנאַוויטש און אַ סך אַנדערע *.

צווישן אַ סך אַנדערע אייגנשאַפטן פון מאַרגאָלינס אינטערעסאַנטער ביאָגראַפיע, טיילט זיך אויס זיין ליידנשאַפטלעכע זאָרג פאַר דער עסטע-טיק פון געדרוקטן יידישן וואָרט. ער האָט אַפילו געמאַכט אַ דערפּינדונג,

* צוגעשיקט אַרטיקלען האָט אויך פון צייט צו צייט נחום סאַקאַלאָוו. פּרישמאַן האָט געשיקט יעדן פּרייטיק אַ פעליעטאַן. שלום עליכם האָט דאָרט אויך געדרוקט זיינע אַרטיקלען.

אז יעדער שרייבער זאל קענען זעצן זיין ווערק אייגנהענטיק דורך פאפיר-
רענע בוכשטאבן, אפפאטאגראפירן עס און פון די פאטאגראפישע פלאטן
דרוקן. די דערפינדונג איז נישט געווען פארפולקאמט, ווען די גאנצע
יידישע פרעסע איז, זומער 1915, ליקוידירט געווארן דורכן צורר ניקא-
ליא ניקאלאיעוויטש. ער האט זיך זייער געקלאגט אויף דעם, וואס עס
זענען נישטא קיין גוטע יידישע זעצער און אנדערע געניטע ארבעטער
אויפן געביט פון דרוקעריי ביי יידן.

אין דער גרויסער ווילנער פראפעסיאנעלער האנטווערקער־שולע „הילף
דורך ארבעט“ האט זיך איינגעגעבן אין 1919 צו עפענען א נייעם אפטייל:
א ליטאגראפישן לערן־ווארשטאט. דאס איז געווען אדאנק דעם, וואס אין
ווילנע איז געקומען, ווי א פליט, דער באווסטער פעטערבורגער ליטא-
גראף־קינסטלער יצחק קאדושין. מארגאלין האט דעמאלט פארגעשטעלט
דער פארוואלטונג פון „הילף דורך ארבעט“ א פראיעקט פון עפענען א
לערן־ווארשטאט פון יידיש־העברעישער זעצעריי. איך געדענק, ווי ער האט
אויף דער זיצונג פון דער פארוואלטונג געבראכט א פארטפעל מיט פאר-
שיידענע העברעישע און יידישע ביכער, צייטונגען און געוויזן, ווי גע-
שמאקלאז עס זענען צוזאמענגעשטעלט די שורות און אפזאצן. עס פעלט
דער מינדסטער חוש פאר סימעטריע און עסטעטיק. די יידישע בוך־דרוק-
קעריי מוז דערהייבן ווערן צו דער מדרגה פון קונסט. יידישע ליטעראטור
און צייטונגס־וועזן מוזן האבן אויסגעשולטע ארבעטער — האט מארגאלין
גערעדט מיט טיפער איבערצייגונג. צום באדויערן האט די איינריכטונג
פון דעם זייער נייטיקן לערן־ווארשטאט געפאדערט היפשע געלטמיטלען,
וואס די געזעלשאפט „הילף דורך ארבעט“ האט נישט פארמאגט און פון
מארגאלינס פראיעקט איז גארנישט געווארן.

מארגאלין איז אריבערגעפארן פון ווילנע קיין בערלין. אבער פרנסה
האט ער געהאט נישט פיל. זיינע פארלעגערישע אונטערנעמונגען זענען
געווען ווייט פון מאטעריעלן דערפאלג.

ביאליק און אנדערע יידישע שרייבער זענען געווען ביי אים איינ-
גייער אין הויז. ביאליק האט צוזאמען מיט אנדערע שרייבער באוויינ-
דערט דעם ריינעם יידיש, וואס איז ביי מארגאלינען אין שטוב גערעדט

געוואָרן. אזוי האָט מאָרגאַלין אויך געפּאָדערט פון די שרייבער, אַז זיי זאָלן „די שפּראַך שלייפּן און שלייפּן“: די שפּראַך מוז זיין ריין, ווי קריש-טאַל — פּלעגט ער אָפט זאָגן.

צום סוף פון זיין לעבן איז די פּאַמיליע געוואָרן שטאַרק פּאַראַרעמט. אָבער וועגן דעם האָט קיינער נישט געוואוסט. מען האָט געלעבט אויף באַרג און אויך דעם, וואָס די עלטערע קינדער האָבן פּאַרדינט.

די מאָרגאַלינס זענען אַריבערגעפּאַרן קיין אַרץ־ישׂראל אין 1934. אַ געוויסע צייט האָט פּייוול מאָרגאַלין געאַרבעט אין אַרכיוו פון „דבר“. ער איז געגאַנגען אין ביבליאָטעקן. אַ סך געלייענט, געמאַכט באַמערקונגען אויף נייע ביכער בנוגע דעם סטיל. עטלעכע קינדער זענען אוועקגעפּאַרן קיין רוסלאַנד און דאָרטן געבליבן. עטלעכע זענען איצט אין תּל־אביב און אין ירושלים.

אָבער אויך קיין תּל־אביב האָט די פּאַמיליע מיטן טאַטן בראש אַרץ־בערגעטראָגן זייער ריינעם ווילנער יידיש. די יינגערע קינדער האָבן גע־לערנט און געענדיקט די באַרימטע ווילנער רעאַלימנאַזיע. וווּ זיי זענען געווען נאָענטע חברטעס פון מיינע קינדער, וואָס האָבן אויך געלערנט אין דער זעלביקער רעאַלימנאַזיע.

אין תּל־אביב האָט פּייוול מאָרגאַלין געלעבט פון 1934 ביז 1942. ווען ער איז כ־ג כסלו תּש״ג געשטאַרבן אין הדסה־שפיטאַל פון אַ ראַק אין האַלדו, אין עלטער פון 73 יאָר.

פּייוול מאָרגאַלין האָט נישט געלאָזן קיין מעמואַרן, וואָס וואָלטן גע־ווען אויסערגעוויינלעך אינטערעסאַנט פאַרן היסטאָריקער פון דער יידי־שער ליטעראַטור, נעמענדיק אין באַטראַכט, אַז מאָרגאַלין האָט געקענט אַ וועלט מיט שרייבער און גדולי־ישׂראל. עס איז אויך אַ שאַד, וואָס די שרייבערישע וועלט דערמאַנט אזוי ווייניק דעם אַריגינעל דינאַמישן יידיש־העברעישן פּאַרלעגער, וואָס האָט אזוי פיל בייגעטראָגן צו דער העברעי־שער ליטעראַטור.

פּייוול מאָרגאַלין האָט אויסגעצאָלט אַלע זיינע חובות מיט דער הילף פון די קינדער, וועלכע האָבן זיך באַצויגן צו אים נישט נאָר ווי צו אַ פּאַטער, נאָר ווי צו אַן עלטערן חבר און פּריינד.

ה י ר ש א ב ר א מ א ח י ט ש

זיין פרוי לעבט אין ישראל מיט אירע קינדער. מארגאלינס שווער, ריווקין, דער גביר, איז געשטארבן בעירום ובחוסר כל אין 1926. די באלי שוויסטישע מאכט האט ביי אים אַלין צוגענומען. מען האט אים איבער געלאזט נאָר אַ קליינע הייזקע, וואָס איז געווען באַשטימט פאַרן אויפֿ האַלט פון אַמאָליקע וועכטערס פון זיין פאַרמעגן.

„לעצטע ניס“, ת״א, דעצ. 12, 1952.

גרשון מאלאקעוויטש

די „פריילאנד“ באוועגונג האט זיך אין די לעצטע יארן פאר דער צווייטער וועלט-מלחמה פארמאסטן צוצוגרייטן פיאנערן פאר דער פאר-שטייענדיקער ארבעט ביי שאפן נייע יידישע אויטאנאמע ישובים. דאס האבן אין דער ערשטער ריי אויסגעפירט יונגע ווילנער חלוצים פון דער „פריילאנד“ באוועגונג — די „שפארבערס“. אין דער זומער-קאלאניע פון די „שפארבערס“ איז דער אנפירער געווען יוסף טשערניכאָוס געניאלער זון מיכאל (פסעוודאָנים — אַסטור). זיי האָבן געאַרבעט אויף פעלדער, גערט-נער, ביי אַרומיקע פויערים. פאַראַלעל איז געפירט געוואָרן די אַרבעט אין דער אייגענער קאַלאַניע.

אַבער אויסער דער יוגנט זענען געווען אויך דערוואַקסענע און אַפילו אַלטע פּיאַנערן אויף דעם געביט. איינער פון זיי איז געווען דער ס.ר. (סאַציאַל-רעוואָלוציאַנער) גרשון מאלאקעוויטש, וועלכער איז אין די צאָ-רישע צייטן פאַרשיקט געוואָרן אויף קאַטאַרגע, ווו ער האָט פאַרבראַכט פיל יאַרן.

נאָך דער רוסישער אַקטאַבער-רעוואָלוציע איז ער געקומען קיין ווילנע און האָט צוזאַמען מיט אַנדערע געשאַפן אַ גרופע ס.ר.

ס'האָט זיך אויסגעטיילט אַ באַזונדערע גרופע, וועלכע האָט אַרויס-געגעבן אַ זשורנאַל, וואָס איז געשטאַנען אונטער דער השפעה פון י. נ. שטיינבערגס לאַנדאַנער „פרייע שריפטן“. אויב ס'דינט מיר מיין זכרון, האָט דער זשורנאַל געטראָגן דעם נאָמען „פרימאַרגן“. גרשון מאלאקע-וויטש איז געווען איינער פון די רעדאַקטאָרן פון דער צייטשריפט.

מאלאקעוויטש האָט נישט געהאט קיין באַשטימטע באַשעפטיקונג. ער האָט געטראָגן פעקלעך פון פאַסאַזשירן, וועלכע האָבן אַפגעשטיגן אויפן ווילנער וואַקזאַל. ער פלעגט זיך פאַרדינגען אויף אַלערליי צופעליקע אַר-בעטן, האָט עס געמעגט זיין די שווערסטע און אומאַנגענעמסטע. ער האָט אַבער כסדר געשטרעבט זיך צו פאַרנעמען מיט לאַנדווירטשאַפטלעכער

אַרבעט. אים איז געווען נאָענט דער אידעאַל פון „פריילאַנדס“ אַ געמיינ־שאַפט, אַ ייִדיש־פּאָלקסטימלעכע געמיינשאַפט, וואָס זאַל זיין געגרינדעט אויף קאַאָפּעראַטיווע יסודות, פּערזענלעכער פיזישער אַרבעט, קעגנזייטי־קער מיטאַרבעט און האַרמאָניש צוזאַמענלעבן אויף לאַנד טאַקע ביי לאַנד־ווירטשאַפט.

די „פריילאַנד־גרופּע אין ווילנע האָט טאַקע געזוכט אַ פאַרם נישט ווייט פון דער שטאָט וווּ די גרופּע חלוצים (אייניקע שוין מיט גרוילעכע קעפּ) פון „פריילאַנד־גרופּע זאַלן קאַנען פירן אַן אמתע לאַנדווירטשאַפט־לעב בעל־הבתישקייט.

אַ געוויסער ראובן שאַפיראַ, אַ בונדיסט, וועלכער האָט געהאַט סענ־טימענטן פאַר ייִדישע אַרגאַניזאַציעס, וואָס פאַרנעמען זיך מיט פּראָדוק־טיוויזאַציע און איז געווען פאַרמעגלעך, האָט געהאַט עטלעכע צענדליק העקטאַר טויגלעכן באַדן מיט ווירטשאַפטלעכע געביידעס לעבן ווילנע. ער האָט חתונה געהאַט מיט מיינער אַ קרובה און געהאַט אַ געשעפט אין לאַנד־וואַראָוואַ, 30 קילאָמעטער פון ווילנע. איך פלעג פון צייט צו צייט באַ־זוכן די דאָזיקע משפּחה. ווען איך האָב זיך דערוווסט, אז שאַפיראַ האָט אַ שטיקל „גוט“, וועלכן ער אַליין קאַן נישט עקספּלואַטירן, האָב איך אים איינגערעדט איבערצוגעבן זיין נחלה פאַר די צוועקן פון „פריילאַנד“. עס איז אָפּגעשלאָסן געוואָרן אַ קאָנטראַקט אויף אַ לענגערער צייט צווישן „פריילאַנד“ און שאַפיראַ. טשערניכאָוו, דער פאַרזיצער פון „פריילאַנד“ איז פשוט געווען גליקלעך.

פאַרשטייט זיך, אז גרשון מאַלאַקעוויטש מיט זיין שטאַרק גרויער קאַפּ איז געווען דער ערשטער צו באַזעצן זיך אויף דער פאַרם און טאָן דאָרט אַלע אַרבעטן. אויך אַ יונג פאַרפּאָלק איז געווען דאָרטן די ערשטע חלוצישע „פריילאַנד־פּאַמיליע. אויסער דעם פלעגן נאָך קומען אַרבעטן אין דער פאַרם עטלעכע יוגנטלעכע פון דער „שפּאַרבער־גרופּע, וואָס האָבן געווינט אין שטאָט.

דאָס איז געווען אין 1938. ס'געדענקט זיך מיר אַ סוכות־צייט (חול המועד) אין אַ העלערן האַרביסט־טאָג האָבן מיר — טשערניכאָוו, פייוול טרופיאַנסקי, ירמיהו שאַפיראַ, איך און נאָך אַ פאַר נעענטערע צו דעם

ענין יידישע לאַנדווידטשאַפט־פריינד באַזוכט די פאַרם. גרשון איז געווען פאַרטאָן מיט די בהמות. ער האָט גערייניקט דעם שטאַל, דערנאָך געטאָן פעלד־אַרבעט — געגראָבן קאַרטאָפֿל. אויך אַנדערע „מיטאַרבעטער“ פון דער פאַרם האָבן געטאָן זייער אַרבעט מיט פלייס און געפיל פון אמתער באַפרידיקונג. ווער מיט אַ גראַבאייזן (מאַטיקע), ווער מיט אַ גראַבליע, ווער מיט אַ רידל און ווער מיט אַ פלוג.

גרשון מאַלאַקעוויטש האָט געשיינט צו זיין גליקלעכער פון אַלעמען: סוף־כל־סוף האָט ער געפונען זיין לעבנסוועג, זיין לעבנסצוועק!

גרשון איז געווען שטענדיק זייער אַרעם געקליידט, אַזוי אַז מען האָט אים געקאָנט אָננעמען שיעור נישט פאַר אַ חוזר על הפתחים. ער איז גע־ווען האַלב בלינד, געטראָגן טונקעלע ברילן (איין אויג איז געווען ביי אים באַשעדיקט דורך קאַזאַקן בעת אַ דעמאָנסטראַציע). אָבער אויפן הינטער־גרונט פון אַ פעלד און לאַנקע האָט זיין פנים געשיינט מיט צופרידנקייט. ס'האָט זיך געדוכט, אַז עס איז געפונען געוואָרן פאַר „פריילאַנד“ אַ רעאָ־לע אַרבעט מיט אַן אויסזיכט צו וואַקסן און געדייען אין דער נאַענטער צוקונפט און פאַר גרשונען אַ מקום מנוחה. אָבער ס'האָבן זיך שוין גע־רוקט די געדיכטע וואַלקנס פון מערב מיט זייער שרעקלעכן פינאַל, די היטלער־אינוואַזיע. דעם סוף פון דעם עקספּערימענט, וואָס האָט געשיינט צו זיין אַזאַ דערפאַלג, איז איבעריק צו דערציילן...

גרשון מאַלאַקעוויטש איז געווען פאַריאַגט אין געטאַ — ווילנע. קיין אייגענע משפּחה האָט ער נישט געהאַט. ווי זיין גאַנץ לעבן, אַזוי אויך ביים סוף האָט גרשון זיך פאַרנומען מיט העלפן די הילפלאַזע עלטערע מענטשן און קינדער. ער פלעגט אין זעקל צוטראָגן הייך־מאַטעריאַל פאַר די אומ־גליקלעכע פאַמיליעס, אָדער אַביסל שפייז, וואָס איין גאַט ווייס, ווו און ווי ער האָט עס געקראָגן, גיכער אָפּגעריסן פון זיין אייגענעם אַרעמסטן געברויד. פאַר זיך און וועגן זיך האָט גרשון נישט געטראַכט. זיינע מלבו־שים זענען שוין געווען שמאַטעס.

ש. קאַטשערגינסקי דערציילט אין זיין בוך „חורבן ווילנע“, אַז גרשון האָט איינשטעלנדיק זיין אייגן לעבן געראַטעוועט אַ הונדערט יידן, וועלכע זענען געווען באַהאַלטן אין אַ מאַלינע, און וועלכע ער האָט פאַרמאַסקירט.

פ א ר ש ו ו נ ד ע נ ע ג ע ש ט א ל ט ן

אים האָבן די מערדער צוגענומען און דערשאַסן אין דעם הריגה־טאַל — פּאַנאַר, אַבער די הונדערט יידן האָבן זיי נישט אַנטדעקט. גרשון האָט פאַר די יידן באַצאָלט מיט פירן צו דער עקוּה זיך אַליין. אַן אויסשעפּנדיקע ביאָגראַפיע פון דעם ל״וויניק וועט נאָך דאַרפן גע־שריבן ווערן.

צווישן די מאַרטירער פון פּאָלק און פּאַרן פּאָלק, צווישן די העכסטע אַלטראַויסטן דאַרף גרשון פאַרנעמען איינעם פון די ערשטע ערטער.

**

די עטלעכע ווערטער מיינע זאָלן דינען נאָר אַלס שוואַכער אַמן צו אַ יתגדל ויתקדש, וואָס דאַרף לפחות יאַר־יערלעך געזאַגט ווערן אויפן אומבאַווסטן אַש פון דעם ל״וויניק.

„פריילאַנד“, אַקטאָבער, 1952.

חיים פאלקאוו

חיים פאלקאוו איז געווען א לייבלעכער פעטער פון חיים ווייצמאן, א ברודער פון חיים ווייצמאנס מוטער. דער פעטער און דער פלימעניק זענען געווען כמעט אין איינע יארן. פאלקאוו דער פעטער איז געווען ענלעך, ווי צוויי טראַפנס וואַסער, צו זיין פלימעניק. דאָס זעלביקע לענג-לעך-שאַרפע, געשניצטע פנים מיטן קליינעם פעכשוואַרצן קלינבערדל, מיט שוואַרצע גרויסע אויגן, מיט אַ הויכן לומדישן שטערן. אַפילו אין וווקס זענען זיי געווען כמעט גלייך — הויך און שלאַנק. נאָר חיים פאלקאוו איז געווען אַ סך רואיקער, געלאַסענער און באַשיידענער אין אויפפיר.

די ווייצמאן-משפחה האָט געשטאַמט פון שטעטל מאַטעלע, לעבן פינסק. די גאַנצע יונגוואַרג פון דער משפחה איז געווען איינגעשטעלט אויף העברעיִש, מען האָט געשמאַק געלערנט העברעיִש, געלייענט העברעיִשע ביכער. די ווענט פון חדר, וווּ די קינדער האָבן געלערנט, זענען געווען באַדעקט מיט קאַלאַסאַלע בייגנס פון ווערב-טאַבעלע „פקדתי“ א״אוו. מען האָט געלערנט שווערע העברעיִשע גראַמאַטיקעס. דאָס גרינגס-טע איז געווען אַ מין גראַמאַטישע כרעסטאַמאַטיע „מסלול“.

מיט אַ היפּשן באַגאַזש פון העברעיִש וויסן איז חיים פאלקאוו אַנגעקומען קיין ווילנע און געגרייט זיך צו די קאַנקורס-עקזאַמענעס אין ווילנער לערער-אינסטיטוט, צו וועלכן עס האָבן זיך געמאַלדן אַן ערך 200 יונגעלייט אין עלטער פון 16-17 יאָר. אַנגענומען ווערן האָבן געקענט נישט מער ווי 20, און אַמאָל נאָך ווייניקער. פאלקאוו איז אַנגעקומען, ווי איינער פון „די ערשטע מיט די העכסטע מיינונגען“. ער האָט געהאַט אויף אַלע קעגנשטאַנדן „פינפן“.

דער נאַמינעלער אינספעקטאָר פון אינסטיטוט איז געווען דער פיי-לאַלאַג און לעקסיקאָגראַף יהושע שטיינבערג, אָבער די גאַנצע מאַכט איבערן אינסטיטוט איז געלעגן אין די הענט פון גוישן דירעקטאָר, לויטן ראַנג אַ „ציווילן גענעראַל“. נאָר העברעיִשע גראַמאַטיק, תנ"ך און יידישע

געשיכטע זענען געווען אין דער יוריסדיקציע פון שטיינבערגן. דער סימן-
 מובהק פון קענען העברעיש איז ביי שטיינבערגן געווען דאָס קענען פער-
 פעקט דקדוק (אויף רוסיש) — אַלע ניואַנסן פון שוּאַ נע, שוּאַ נח, דגש
 קל, דגש חזק א"אנד. דעטאַלן פון פונקטואַציע. צום גליק האָט פּיאַלקאָוו
 גוט געקענט נישט נאָר העברעיש, נאָר אויך אַלע גראַמאַטיקאַלישע דע-
 טאַלן, און שטיינבערג האָט אים דערפאַר מקרב געווען, אים אָנפאַרטויט
 די העברעישע ביבליאָטעק, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ באַגרענעצטער צאָל
 ביכער, דערין אַלע ווערק פון שטיינבערגן אַליין.

חיים פּיאַלקאָוו איז געווען דער בעסטער קענער פון העברעיש אין
 גאַנצן אינסטיטוט. ער האָט זיך ארויסגערוקט פאַרויס אויך אין אַנדערע
 קעגנשטאַנדן. ער האָט געענדיקט דעם אינסטיטוט מיט אַן אויסצייכענונג
 און איז דורך דער בילדונגסמאַכט באַשטימט געוואָרן ווי אַ לערער אין
 דער יידישער קרוינשולע אין ניקאָלאַיעוו, כערסאַנער גובערניע.

די שולע האָט געהאַט ווי אַ פאַרוואַלטער זייער אַן איבערגעגעבענעם
 לערער, געצעלטער. ער האָט געשטרעבט, אַז די קינדער זאָלן קענען נישט
 נאָר רוסיש און אַלגעמיינע לימודים, נאָר אויך העברעישע, וואָס אין די
 מערסטע קרוינשולעס זענען זיי געווען שטאַרק פאַרוואַרלאָזט. אַט דער
 געצעלטער, אויך אַ געענדיקטער פון ווילנער אינסטיטוט, האָט אַליין זיך
 אויסגעלערנט פאַרשיידענע מלאכות, ווי סטאַליעריי, שלאָסעריי, שניידע-
 ריי און איינגעפירט דאָס לערנען פון פאַכן אין זיין שול.

דער יונגער אידעאָליסטישער, חיים פּיאַלקאָוו, האָט זיך איבערגע-
 געבן דער פעדאָגאָגישער אַרבעט, אַרגאַניזירט דאָס גאַנצע לערנען פון
 העברעישע לימודים אויף ראַציאָנעלע יסודות און געוואָרן אַ וויכטיקער
 געהילף פון געצעלטערן אין זיינע פרווון צו פּראָדוקטיוויזירן די יידישע
 יוגנט. פּיאַלקאָוו האָט אויך געלערנט רוסיש און העברעיש אין אַ געזעל-
 שאַפטלעכער מיידלשולע (אין דרום רוסלאַנד האָט די רוסישע רעגירונג
 דערלויבט צו עפענען געזעלשאַפטלעכע שולעס פאַר מיידלעך, וואָס אין
 צפון-מערב קאַנט איז עס נאָך נישט געווען דערלויבט).

פּיאַלקאָוו איז אין גיכן געוואָרן דער ליבלינג פון אַלע עלטערן און
 קלייננוואַרג פאַר זיין איבערגעגעבנקייט צו די קינדער און צוליב די שטאַר-

קע פעולות, וואָס זיי האָבן ביי אים געמאַכט אין די העברעישע לימודים און יידישער געשיכטע. פּיאַלקאָוו האָט זיך אָפּילו דערלויבט צו אינגאָר רירן די אָפיציעלע פּראָגראַמען, וואָס זענען געווען זייער באַגרענעצט. ער האָט איינגעפלאַנצט אין דער האַלב אָדער גאַנץ אָסימילירטער שטאַט ניי קאַלאַיעוו, באַזונדערס ביי יונגוואַרג, אַ ליבע צו יידישער געשיכטע און צו העברעיש.

איך האָב, זייענדיק אין ניו־יאָרק, געטראָפּן איינע פון זיינע שילע־רינס* אין ניקאַלאַיעווער שול, וועלכע האָט מיר איבערגעגעבן פּרטים פון פּיאַלקאָווס פעדאָגאָגישער אַרבעט אין דער שולע, וווּ זי האָט געלערנט. דאָס זענען געווען גרויסע שבחים וועגן דעם דאָזיקן גאָט־געבענטשטן פעדאָגאָג, וואָס האָט געהאַט אַזאַ גוטע השפּעה אויף דער גאַנצער ניקאַ־לאַיעווער יידישער באַפעלקערונג.

פון זיין אָנגעשטרענגטער לערער־ישער אַרבעט זענען ביי פּיאַלקאָוו אָנגעצויגן געוואָרן די שטימבענדער און ער איז געוואָרן אין גאַנצן היי־זעריק. ער האָט געמוזט אינגאַנצן איבעררייסן זיין לערער־ישע פּראַקטיק. פּיאַלקאָוו איז אַרויסגעפאַרן קיין שווייץ היילן זיין האַלדז, אָבער גלייכצייטיק האָט ער שטודירט אין די שווייצאַרישע אוניווערסיטעטן פּי־לאַזאַפּיע, פּסיכאָלאָגיע און בעיקר אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צו די־דאָק־טיק און פעדאָגאָגיק. אין משך פון זיינע עטלעכע יאָר אין אויסלאַנד האָט ער זיך אָנגעלאָדן מיט טיפע טעאָרעטישע ידיעות אין הומאַניסטישע קעגנ־שטאַנדן, גלייכצייטיק באַקענענדיק זיך מיט פּראַקטישע סיסטעמען פון פעדאָגאָגישער אַרבעט (פּעסטאַלאַצי אינסטיטוט, מאָנטעסאָרי, א'אנד).

די חברה „מפיצי השכלה“ אין פעטערבורג, וואָס האָט סובסידירט און אָפּילו אויסגעהאַלטן עטלעכע יידישע געזעלשאַפּטלעכע שולן, באַזונ־דערס אין דרום רוסלאַנד, קאָוקאַז איינגעשלאָסן, האָט געזוכט פאַר זיי אַ פּאַסיקן אינספעקטאָר, וואָס זאַל זיך באַקענען אויפן אָרט מיט די שולן, אָפּגעבן וועגן זיי דעם צענטראַל קאַמיטעט באַריכטן, און אויך אינסטרירן אירן די לערערשאַפּט, ווי אָנצווענדן נייערע מעטאָדן ביים לערנען.

* די מוטער פון דער סעקרעטאַרין פון יוואָ, העניע בערקאָוויטש, פּרוי ליעז בערקאָוויטש.

קיין פאָסיקערן אינספעקטאָר און אינסטרוקטאָר פאַר די לערער אין די „אָפּע“־שולן ווי פּיאַלקאָוו, האָט מען נישט געדאַרפּט. ער איז געווען באַלאָדן סיי מיט פּראַקטישער לערער־ישער רוטיין, סיי מיט אַלע טעאָרע־טישע דיסציפּלינען, וואָס האָבן אַ שייכות צו פּעדאַגאָגיק. דערצו איז ער געווען אַן אייגענער מענטש אין יודאַיקאַ, און אויף געוויס אין העבראַיקאַ. ער האָט גלייך פאַרנומען אַן אויבנאָן אין די פּעטערבורגער קרייזן פון ייִדי־שע אינטעלעקטואַלן און עסקנים.

נישט אומזיסט האָבן די שולן „אָפּע“ מיט אומגעדולד געוואַרט אויף אַ באַזוך פון חיים פּיאַלקאָוו, כדי מיט דער הילף פון זיינע דערפאַרונגען, אינטעליגענץ און טאַקט צו לייון זייערע שווערע פּראָבלעמען, אויסגלייכן סכסוכים און באַקומען פּראַקטישע אַנווייזונגען אויף צו הייבן דעם ניוואַ פון די לימודים.

אין די שטעט און שטעטלעך, וואָס האָבן נאָך נישט געהאט קיין גע־זעלשאַפטלעכע שולעס פּלעגט פּיאַלקאָוו, אויף דער איינלאָדונג פון די אַרטיקע קולטור־טוער קומען העלפן אַרגאַניזירן די טוער אַרום דער פּראַ־יעקטירטער שולע, באַקומען די נייטיקע דערלויבעניש, דעם נייטיקן פּעדאַ־גאַגישן פּערסאָנאַל פאַר די שולעס אד״גל.

אין צפון־מערבדיקן קאַנט פון רוסלאַנד האָבן קיין געזעלשאַפטלעכע שולעס נאָך נישט עקזיסטירט, אין קעגנזאַץ צו דרום־רוסלאַנד. מען האָט געמוזט „איינברעכן“ דעם בילדונגס־קוראַטאָר פון די צפון־מערבדיקע גו־בערניעס, אַז ער זאָל דערלויבן צו גרינדן געזעלשאַפטלעכע שולעס, באַ־זונדערס פאַר מיידלעך און אין דער ערשטער ריי טאַקע אין ווילנע גופאַ. „מפּיצי השכלה“ האָט דעלעגירט אויף אַ לענגערער צייט פּיאַלקאָוו קיין ווילנע, אַז ער זאָל די מיסיע דורכפירן סיי אין די אַפיציעלע קרייזן, סיי אין דער ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט גופאַ.

דער ווילנער בילדונגס־קוראַטאָריום איז געווען דער סאַמע רעאַק־ציאַנערסטער אין גאַנץ רוסלאַנד. באַקומען אַ דערלויבעניש אויף אַ געזעל־שאַפטלעכער שולע אין ווילנע וואָלט געמיינט אַפיציעלע מעגלעכקייטן צו פּענענען געזעלשאַפטלעכע שולעס אין גאַנצן צפון־מערבדיקן קאַנט.

און אַזוי איז טאַקע שפּעטער געווען. עס האָט זיך באַזעצט אין ווילנע,

לויטן פלאַן פון „אָפּע“, אויך וויערצאָ מאַטווייעעוונאַ קופּערשטיין. פּיאַל-קאָוו האָט צוזאַמענגעאַרבעט מיט איר. לויט זייער ביידנס איניציאַטיוו איז דער איינציקער ייד מיטן טיטל סטיני סאָויעטניק (געהיימראַט) אין יוסטיץ־מיניסטעריום, האַלפּערין, געקומען פון פעטערבורג. מיט זיין גאַלד־גענייטן מונדיר און זיין וויזיט־קאַרטע פון אַ „ציווילן גענעראַל“ האָט ער געקענט משפּיע זיין אויף דעם בילדונגס־קוראַטאָר פון ווילנער ראַיאָן, אַז ער זאָל דאָך דערלויבן צו עפענען די גרויסע מיידלשולע (אויף קאַנסקע גאַס), די שפּעטערדיקע קופּערשטיין־שולע. פּיאַלקאָוו מיט אַ גרופּע ווילנער טוער האָבן אויסגעאַרבעט די פּראָגראַם פון די אַנדערע פּאַלקסשולעס פון זעלביקן טיפּ. אין דער פּראָגראַם זענען אַריין אַ באַטייטנדיקע צאָל שעהן פאַר העברעיִש, תנ"ך, יידישער געשיכטע.

סוף פון 1907, ווען פּיאַלקאָוו האָט סיי צוליב זיין געזונט, סיי צוליב זיין אַנפירנדיקער ראַל אין קאָמיטעט פון „מפּיצו השכלה“ זיך ענדגילטיק אָפּגעזאָגט פון זיין אינספּעקטאָר־אַמט איבער די שולעס פון דער דאָזיקער ברייט־פאַרצווייגטער געזעלשאַפּט — איז געוואָרן אַקטועל די פּראָגע פון פאַרבייטן פּיאַלקאָוו.

דער שרייבער פון די שורות איז געוואָרן באַזייטיקט פון זיין פעדאַ־גאַגישער אַרבעט אין יעקאַטערינאַסלאָוו, צוליב פּאַליטישע מאַטיוון. יעקאַ־טערינאַסלאָווער גובערניע האָט געהערט צום אַדעסער בילדונגס־ראַיאָן, און במילא האָבן אויך שוין אין דעם ראַיאָן נישט געקענט קריגן קיין אַר־בעט. געלעגנהייטן צו באַקומען פעדאַגאָגישע אַרבעט זענען צו יענער צייט געווען נישקשהדיקע. עס האָבן זיך געעפנט אין גרעסערע שטעט פון תּחום המושב פּריוואַטע גימנאַזיעס מיט מלוכהשע רעכט. האָט מיך טאַקע די האַמלער גימנאַזיע פון ד"ר א. ראַטנער אָנגעשטעלט אויף אַ פּולער צאָל שעהן אין די עלטערע קלאַסן פאַר געשיכטע (אַלגעמיינע, רוסישע און יידי־שע). ווי אויך פאַרוואַלטן מיט אַ געביידע, וווּ ס'זענען געווען פיר קלאַסן (די גימנאַזיע האָט זיך געפונען אין דריי באַזונדערע בנינים).

אין עטלעכע חדשים אַרום, אָנהייב 1908, באַקום איך פון פעטערבורג גער קאָמיטעט „מפּיצו השכלה“ אַ בריוו צו קומען וואָס שנעלער קיין פעטערבורג וועגן איבערנעמען דעם אַמט פון „באַפּולמעכטיקטן“ איבער

זיינע שולעס. די פארבעטונג איז געווען אונטערגעשריבן פון גענעראל־ סעקרעטאר ס. קאמענעצקי און באפולמעכטיקטן פיאלקאוו.

איך בין געקומען קיין פעטערבורג און פיאלקאוו האט מיך אינפאר־ מירט וועגן אלע פרטים פון דער ארבעט. ער האט מיר געגעבן א מעגלעכ־ קייט איבערצולייצען זיינע באריכטן. זיי זענען געווען געשריבן אין דער בעסטער רוסישער שפראך. פיאלקאוו האט דא ארויסגעוויזן זיין גרויסע בקיאות אין אלע פראגעס פון און ארום די געזעלשאפטלעכע שולעס. אג־ דערע באריכטן זענען געווען פול מיט הומאריסטישע ביישפילן אלץ שלום עליכמס כתרילעווקע אדער מענדעלעס קאבצאנסק.

דערנאך איז מיר אויסגעקומען צו טרעפן זיך מיט די הויפטטוער פון קאמיטעט. דאס זענען געווען מיראן נאומאזויטש קריינין, לויט דער באַ־ שעפטיקונג א סוחר פון אלט איינווארג, א ייד א חכם ונבון מיט טיפער יידישער און אלגעמיינער בילדונג. קריינין איז געווען דער פאקטישער פירער פון קאמיטעט. ער איז געווען אי פראקטיש, אי אידעיש דער ריכ־ טיקער מענטש אויפן ריכטיקן ארט. אליין נישט קיין פעדאגאג איז ער גע־ ווען גוט באהאוונט אין אלע ענינים פון שולוועזן און בילדונג ביי יידן בכלל. דער אדוואקאט גריגארי אבראמאזויטש גאלדבערג, א געבוירענער אין פעטערבורג (אומגעקומען פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה אין אן אויטאָ־אומגליק), איז געווען דער צווייטער זייל פון קאמיטעט. גאלדבערג האט רעפרעזענטירט דעם אזוי צו זאגן וועלטלעך־איראפעישן טייל פון קאמיטעט. צו דעם טיפ האט אויך געהערט ד״ר (יעקב?) זאלקינד, אן אַנגעזעענער מעדיקער מיט זייער אַ ברייטן קוק אויפן יידישן לעבן. פיאַל־ קאוו און דער סעקרעטאר פון קאמיטעט קאמענעצקי האָבן מיר געראטן, אַז איך זאָל זיך פאַרשטעלן דעם אַפיציעלן פאַרויצער פון „מפיצי השכלה“, דעם באַראָן דוד גינבורג. קיין רעאַלן באַטייט, האָבן זיי געזאָגט, האָט עס נישט, אָבער עס איז אַן אַקט פון העפלעכקייט. איך האָב זיי געפאַלגט און אַוועקגעפאַרן מיט אַ ווייזט צו גינבורגן. די באַראָנען גינבורג זענען שוין דעמאָלט געווען אין אַ צושטאַנד פון מאַטעריעלער ירידה, אָבער עס איז נאָך אַנגעהאַלטן געוואָרן דער גאַנצער אויסערלעכער גלאַנץ פון דער באַ־ וויסטער מיליאָנע־סקער משפּחה. דער באַראָן דוד גינבורג איז געווען דע־

מאלט דער עלטסטער און אַנגעזעענסטער רעפּרעזענטאַנט פון דער פּאַמיר-ליע. דוד, ווי באַקאַנט, איז געווען איינער פון די געלערנטסטע אַריענטאַ-ליסטן. ער האָט פאַרעפנטלעכט אַ היפשע צאָל מאַנאַגראַפֿיעס אויפן גע-ביט פון יידישער געשיכטע אין די מזרח-לענדער. ער האָט אויך געשריבן אַרטיקלען אין רוסיש-יידישן „וואַסכאַד“.

ווען איך בין געקומען, האָבן מיר די דינער אַריינגעפירט אין איינעם פון גינזבורגס גרויסע ביבליאָטעק-צימערן, וווּ דער באַראָן איז געזעסן ביי אַ גרויסן שרייבטיש. דוד גינזבורג, וועמען מען האָט פריער אינפאַרמירט וועגן מיין קומען צו אים מיט אַ געשעפטלעכן ענין, האָט מיך זייער העפּ-לעך אויפגענומען, געשטעלט מיר עטלעכע פּערזענלעכע פּראָגן און דער-נאָך געבעטן מיך „אויסלייגן“ פאַר אים מיין „קרעדאַ“ איבער יידישער דערציאונג. איך האָב אין אַלגעמיינע שטריכן איבערגעגעבן דעם „באַראָן“ די אויפגאַבן, וועלכע שטייען פאַרן שולוועזן פון די „מפיצי השכלה“ און מיט וואָס ער דאַרף זיך אונטערשיידן פון די יידישע רעגירונגס-שולעס און די שאַבלאַנע פּריוואַטע שולעס, אין וועלכע יידישע לימודים ווערן געגעבן אויפן שפיץ מעסער. מען מוז איינפלאַנצן ביי די קינדער אינטע-גראַלע יידישקייט, וועלכע זאָל זיך באַזירן אויף קענטשאַפט פון דער שפּראַך, יידישער געשיכטע. ס'דאַרף איינגעפירט ווערן דער לימוד פון תנ"ך אין אַריגינעלן טעקסט און אַנדערע פאַסטולאַטן פון דער דעמאָלט יידישער נאַציאָנאַל-געשטימטער אינטעליגענץ.

ביי דעם פונקט תנ"ך לערנען האָט מיר דער געלערנטער אַריענטאַ-ליסט איבערגעשלאָגן, יאָ דאָס איז אַלץ גוט און פּיין, אָבער זאָגט מיר, גנעדיקער הער (מילאָסטיווי גאַסדאַר) מיט וואָס וועלן זיך די איצטיקע און די קומענדיקע דורות, וואָס לערנען אין די „מפיצי השכלה“ שולעס, אונטערשיידן פון די קאַראַאימער, וואָס אָנערקענען נאָר דעם תנ"ך און וואַרפן אָפּ אַלע אַנדערע קוואַלן פון אונדזער פאַרוואַרצלטער יידישקייט? ניין, נישט נאָר תנ"ך דאַרף געלערנט ווערן אין אונדזערע שולן, נייערט תלמוד דאַרף אַריינגעפירט ווערן מיט אַ גאָר היפשער צאָל שעה. אונ-דזער יידישקייט איז נישט יודאָיזם, וואָרום אַלץ וואָס ענדיקט זיך אויף „איזם“, טויג נישט; סאַציאַליזם, ציוניזם, בונדיזם א"אנד איזמען — דאָס

איז נישט דער דרך, און נישט דער גייסט פון ישראל, און אפילו דער באגריף יודאיזם טויג נישט. יידישקייט (ייִדנטום) — יעוורעיסטוואַ עטאַ כאַראַשאַ — דאָס איז גוט. אין זעלביקן גייסט האָט באַראָן דוד זינגבורג מ'משיך געווען זיין טעאָריע וועגן לימוד פון תלמוד אין די יידישע פּאָלקס־שולעס. און דאָס אַליק, כדי נישט צו זיין ענלעך צו די קאָראַאימער.

איך האָב געזען פאַר זיך דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן אַ טיף אַר־טאָדאָקסישן יידן מיט אַ גרויסער וועלטלעכער ערוידיצע, וואָס איז אויס־געוואַקסן אין דעם טיף גוישקן פעטערבורג מיט אַלע איבערצייגונגען פון אַ וואַלאָזשינער ראש ישיבה. וויסנדיק, אַז דעם באַראָנס מיינונג איז נישט מאַסגיביק פאַר די קרייזן פון „מפיצי השכלה“, האָב איך אים נישט גע־וואַלט ערגערן מיט מיינע אויפקלערונגען וועגן דער אוממעגלעכקייט פון איינפירן אזא פּראָגראַם אין עלעמענטאַר־שולעס. צום סוף פון אונדזער שמועס האָט מיר דאָך דער באַראָן געוונטשן דערפּאָלג און פריינטלעך מיט מיר זיך געזעגנט.

צוליב דעם אָבער, וואָס ס'איז שוין געווען נישט ווייט צום סוף לערנ־יאָר, און די ראַטנער־גימנאַזיע פון האַמעל האָט מיך נישט געוואַלט אָפ־לאָזן, זענען מיר געקומען צו אַ הסכם, אַז איך וועל אָנהייבן די אַרבעט פון אַרומפּאַרן איבער די שולעס אין קומענדיקן לערניאָר.

טיילווייז האָט פּיאַלקאָוו נאָך אויסגעפירט די פונקציעס פון אַ באַ־פולמעכטיקטן, ביז איך האָב איבערגענומען דעם אַמט.

מיר איז אָבער נישט אויסגעקומען אָנצוהייבן די אַרבעט פון באַפּול־מעכטיקטן איבער די שולעס פון „מפיצי השכלה“ צוליב געוויסע פּאַמי־ליע־אָנגעלעגנהייטן און איך בין פאַרבליבן אַרבעטן אין דער האַמלער־גימנאַזיע.

פּיאַלקאָוו האָט נישט איבערגעריסן זיין אינערלעכע מיטאַרבעט אין די „מפיצי השכלה“ שולעס, אויסער אין די יאָרן, ווען ער איז געווען אין אויסלאַנד און ממשיך געווען זיינע שטודיעס וועגן פעדאָגאָגישע פּראַ־בלעמען.

די ערשטע וועלט־מלחמה מיט אירע פּילצאַליקע יידישע פּליטים פון די מערבדיקע רוסישע גובערניעס האָט אַוועקגעשטעלט פאַר די „מפיצי

ה י ר ש א ב ר א מ א ו ו י ט ש

השכלה" מיט דער גאנצער שאַרפֿקייט די פראַגע פון עפֿענען קינדערהיימען־
שולעס פֿאַר די פֿליטיש־קליינ־וואַרג. די מעטאָדן און פראַגראַמען פון די
קינדערהיימען האָבן געמוזט געאַנדערשט ווערן אין זין פון דערנענטערן
זיי צו דער פֿאַלקסשפראַך ייִדיש. אויך פֿיאַלקאָוו האָט זיך געמוזט בייגן
צו די פֿאַדערונגען פון דער צייט. הגם עס זענען אויך געשאַפֿן געוואָרן
קינדערהיימען־שולעס מיט דער העברעישער לימוד־שפראַך.
פֿיאַלקאָווס נאָמען וועט זיכער פֿאַרנעמען אַן אַנגעזעען אַרט אין דער
געשיכטע פון ייִדישן חינוך אין אַמאָליקן רוסלאַנד.

י. 5. פרץ צווישן אַרעסער שרייבער

דאָס אַרטיקל איז געווידמעט דעם הייליקן אַנדענק פון מײן פּרוי חנה אַבראַמאָוויטש (געב׳ שרייבער), וועלכע איז פאַר-פּייניקט און פאַרברענט געוואָרן דורך די דייטשישע מערדער אין שלעזיע.

— 1 —

געווען איז עס מוצאי־פסח 1904 אין אַדעס. י. ל. פרץ איז דעמאָלט געקומען אַהין אַנקוקן צום ערשטן מאל דעם שוואַרצן ים, די זוניקע שטאָט אַדעס און זען זיך מיט יידישע שרייבער.

הגם אַפיציעל אַרויסקריגן אַ דערלויבעניש פאַר איינאַרדענען אַ באַנ-קעט און בפרט נאָך פאַר אַ ראַדיקאַלן שרייבער ווי פרץ (ער האָט דעמאָלט געהאַט אַזאַ שם), איז געווען אוממעגלעך, האָט זיך דאָך ספּאַנטאַן גע-שאַפן אַ קאָמיטעט צו אַרגאַניזירן לכבוד אים אַ קבלת־פנים.

אַדעס איז געווען די ציטאַדעל פון העברעי־רוסישע שרייבער — אַבער דאָרטן איז דאָך געווען מענדעלע, וואָס איז געווען אַ „פּוסח על שתי הסעיפים“, ווי א. לעווינסקי האָט זיך אויסגעדריקט — דאָס הייסט געשריבן אי יידיש, אי העברעי־ש, און דעריבער האָט די מחנה העברעער אויך געהאַט דרױ־אַרץ פאַר יידיש, אַ שפּראַך, וואָס האָט ערשט אָנגעהויבן צו פאַרנעמען אַ שטיקל אַרט ביי יידישע אינטעליגענטן. מען דאַרף גע-דענקען, אַז די ערשטע יידישע (פּעטערבורגער) טעגלעכע צייטונג, „דער פּריינד“, איז געווען דעמאָלט אַלט נאָר איין יאָר. אַבער י. ל. פרץ האָבן געקענט נישט ווייניק רוסיש־יידישע אינטעליגענטן פון די איבערזעצונגען אין „וואַסכאָד“ און עטלעכע טאַקע פון „פּריינד“ גופא.

צוליב די פּאָליציי־אישע באַדינגונגען פון יענער צייט האָט מען די אָנטיילנעמער פון באַנקעט לכבוד פרץ געמוזט באַגרענעצן נאָר מיט דער שרייבער־פּאַמיליע אַליין, וועלכע איז, אגב, געווען אין אַדעס גאַרנישט קיין קליינע.

געקומען בין איך קיין אָדעס צו אַ חברטע, וועלכע האָט דאָרטן שטודירט (און איז שפעטער געוואָרן מיין לעבנס־באָגלייטער). צווישן אונדזערע גוטע פריינד איז געווען מענדל לעווין, דער אָדעסער קאַרעס־פּאַנדענט פון „וואַסכאָד“ און פון „פריינד“. אין די ביידע צייטשריפטן האָב איך דעבוטירט מיט אַן אַרטיקל און קאַרעספּאַנדענץ. און דער מענדל לעווין האָט זיך שוין משתדל געווען, אַז מען זאָל מיר, אַ יוגן סטודענט פון „ווייטן צפון“, געבן די מעגלעכקייט בייצווייזן דעם באַנקעט.

דער באַנקעט איז פּאַרגעקומען ערגעץ אין אַ יידישן רעסטאָראַן אויף באַזאַרנע גאַס. מען האָט געדאַרפט האָבן דעם רעסטאָראַן מער נישט צוליב אַ תירוץ, אַז מען איז געקומען „מלווה זיין פסח“ בציבור. דאָס איז אויפן פּאַל, אויב פּאַליציי וואַלט אַנטדעקט „אַ געהיימע פּאַרזאַמלונג“.

צום באַנקעט האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן ביי אַ 40 שרייבער. דעם באַנקעט האָט מען אָבער נישט געקאנט אָנהייבן, מחמת דער ארי שבחבורה, מענדעלע, איז נאָך נישט געווען. מען האָט זיך דערוווסט, אַז ער פילט זיך נישט מיט אַלעמען, עפעס אַ שטיקל פּאַרקילונג. אָבער ווי קען עפעס זיין אַ שרייבערישע שמחה אין אָדעס אָן מענדעלע? האָט מען באַשלאָסן צו שיקן צו אים זיין ליבלינג ח. נ. ביאַליק מיטן „באַפעל“ צו ברענגען דעם זיידן, אויב נאָר, חלילה, ער איז נישט שווער קראַנק, און אַזוי איז טאַקע געווען. ביאַליק האָט „געבראַכט“ דעם זיידן, אַן איראַניש שמייכל־דיקן, צו דער שמחה.

ווען מ'האָט זיי ביידן דערזען, איז געוואָרן אַ שמחה: „יחי ר' מענדעל־לע“. באַלד איז אויך אַראַפּגעקומען פּרץ. מ'האָט אים באַגעגנט מיט היל־כיקע אַפּלאַדיסמענטן. מיט זיינע ווונדערשיינע ברוינע, דורכדרינגלעכע אויגן האָט ער אַ קוק געטאָן אויפן עולם און זיך פּאַרנייגט מיט אַ „גוטן אַוונט“. זיינע אויגן האָבן געצויגן צו זיך. עס האָט זיך געדאַכט, אַז זיי קוקן גלייך אין דער נשמה און זעען דאָס, וואָס אַן אַנדערער זעט נישט.

די אַרגאַניזאַטאָרן פון אַוונט האָבן איבערגעגעבן דעם פּאַרויץ מענ־דעלען, וועמען מען האָט אַוועקגעזעצט צווישן אחד העם און ד"ר יוסף קלויזנער. לעבן זיי זענען געזעסן ביאַליק, י. ח. ראָווינצקי, א. ל. לעווינסקי אַ"אַנד. מענדעלע האָט געדאַנקט, אָבער האָט זיך אַפּגעזאַגט אַנצונעמען

דעם כבוד, מחמת ער איז „לא עליכמדיק“... ער איז צופרידן צו זען אין אָדעס „זיין אייניקל“ י. ל. פּרץ, וואָס האַלט ביים איבערשטייגן אַלע אבות און אַ פּשיטא שוין די בנים. הלוואַי זאָלן מיר האָבן אַזעלכע אַ סך, וואָס מער. פּרצן דאָרף מען לערנען, ווייל ס'איז אי פּשט, אי דרוש, אי רמו. אָבער היות ווי ער, מענדעלע, זיצט צווישן תורה (א) ווייז מיט דער האַנט אויף ד"ר קלויזנער) און חכמה (א) ווייז מיט דער אַנדערער האַנט אויף אחד העמען), וועלן שוין די ביידע זיך „ספּראַווען מיט פּרצן“. פּירן די זיצונג גיט ער איבער טאַקע אחד העמען. ער איז דאָך יינגער און קאָן טאַקע די מלאכה פון פּירן...

אחד העם האָט גערעדט רוסיש און טאַקע אַ גוטן רוסיש, אָן קיין שום אַקצענט. אין זיינע רייד האָט זיך געפּילט זיין געסטע איבערצייגונג. זיין דורכגעטראַכטיקייט. ער האָט גערעדט, ווי אַ פּראָפּעסאר, אַפּטמאַל ווי אַ פּראָקוראַר. ער האָט באַשולדיקט אַ טייל שרייבער אין פּרינציפּלאַזיקייט, אין זיין מער נישט ווי „פּליוגערס“ (פּענדלעך, וואָס פּלאַטערן מיטן ווינט) פון זייער צייט און פון זייערע באַלעבאַטימ *.

אין אונדזער ליטעראַטור האָט אַלעמאַל געהערשט די איבערצייגונג און די פּראַקטיק פון שטרעבן צו אַ וועלכן ס'איז אידעאַל, וואָס זאָל זיין נוצלעך און דינען דעם פּאָלק. דער פּרינציפּ פון קונסט לשם קונסט, שיינ-קייט לשם שיינקייט און ענלעכע „תורות“ האָבן כמעט נישט געהאט קיין אַרט צווישן יידישע שרייבער. אַ שרייבער מוז האָבן אַ גאַט, אין וועמען ער גלייבט און צווינגט אַנדערע צו גלייבן אין דעם גאַט. פּרץ האָט אַלעמאַל אויפּריכטיק און ערלעך געדינט זיין גאַט, און אויב מיר קענען נישט זאָגן אַזוי ווי רות המואבית, אַז זיין גאַט איז אונדזער גאַט, דערפּאַר קענען מיר זאָגן אויפּריכטיק און שטאַרק דעם אַנדערן טייל פון רותס ווערטער „זיין פּאָלק איז אונדזער אַלעמענס פּאָלק“ — האָט אחד העם אויסגערופן מיט

* איך גיב איבער די רעדעס לויטן איינדרוק, וואָס איז בשעת מעשה געבליבן ביי מיר. איך געדענק נישט דעם גענויען טעקסט, אָבער דער אינהאַלט איז אַ ריכטיקער. אין מערערע פּאָלן זענען די אויסדרוקן אויטענטיש. איך דערמאָן זיך אָבער נישט וועגן עט-לעכע רעדנער און דעריבער איז מיין „באַריכט“ נישט קיין פּולער — נאָך אַ קיימאַלן פון עטלעכע פּערציק יאָר צייט.

עקספרעסיע. מיר האָבן איין ציל: צו דערהייבן, פאַראיידעלן אונדזער פּאַלק!

„מיר גייען צו דעם מיט פאַרשיידענע וועגן, אָבער איין אידעאַל באַ- הויכט אונדז. דעם ערלעכן טאַלאַנט פון פּרצן שאַצן מיר אָפּ איצט, באַ- זונדערס אין אונדזער צייט, ווען אַ סך שרייבער האָבן זיך אָפּגענייגט פון די יסודות פון אונדזער ליטעראַטור, ווען פּרינציפּלאַזיקייט איז געוואָרן כּמעט ווי אַ פּרינציפּ*. פּליוגערזום — אַ שטענדיקע דערשיינונג און דער איינציקער ציל. דער אַוונט לכּבוד אונדזער גאַסט פּרץ האָט פאַראיי- ניקט אַלע שרייבער פון פאַרשיידענע ריכטונגען אין אויסדרוק פון כּבּוד און איבערגעגעבנקייט נישט נאָר צו אַ טאַלאַנט, נאָר צו דעם שרייבער מיט אַ וועלט־אַנשוואונג, מיט איבערצייגונגען, מיט ערלעכער באַצייאונג צו ליטעראַטור, צום געדרוקטן וואָרט בכלל“. אַזוי האָט גערעדט יענעם אַוונט דער אין דער גאָרער וועלט באַרימטער אַחד העם.

— 2 —

דער נידעריק געוואַקסענער ח. נ. ביאַליק האָט אויסגעזען אין זיין לאַנגן שוואַרצן סורדוט, ווי אַ קליינשטעטלדיקער איידעם, וואָס מאַכט זיינע ערשטע טריט אין מסחר. ער איז געווען קיילעכדיק און האָט אויס- געזען פּראָזאיש, ביז... ער פּלעגט נאָר עפּענען זיין גאַלדענע פּען אָדער זיין בריליאַנטענע צונג**. אויף דעם פּרץ־אַוונט האָט דער יונגער ח. נ. ביאַליק אויפּגעשטורעמט אַלע באַטייליקטע מיט זיין רעדע, וועלכע איז געווען אי טיף, אי פּאָעטיש און כּמעט נביאיש. דער „קליינשטעטלדיקער

*. עס האָט זיך עפּעס דעמאָלט געקאַכט אין דער יידישער זשורנאַליסטישער וועלט מיט פאַרשווענדן „פּאַגראַם־געלטער“ פון קישינעווער קרבנות, געלטער, וועלכע זייטונגען האָבן געזאַמלט. סיוולט זיך נישט דערמאָנען קיין געמען דערביי. די „זינדיקע“ זענען שוין אַלע „שוכני עפר“.

** מיטן גאַנג פון די יאָרן האָט זיך אָבער די באַלעבאַטישע אויסערלעכקייט פון יונגן ביאַליק שטאַרק געביטן. מיר איז אויסגעקומען אים צו זען אין ווילנע אַ יאָר פאַר זיין טויט. זיין פּנים, און באַזונדערס דער שטערן, איז געווען טיף צעקאַרבט פון קניישטן. אַ תּלמיד־חכם און אַ פּיקח, אַ מנהיג פון גאַטס גענאַד, אַ גדול בישראל — דאָס איז געווען די געשטאַלט פון 60־יאָריקן ביאַליק.

איידעם" איז ערגעץ פארשוונדן און געשטאנען איז פאר אונדז א פייער-שיסנדיקער בארג אין געשטאלט פון חיים נחמן ביאליק, דעם גרויסן פאָעט. ס'איז שווער איבערצוגעבן דעם אינהאלט פון זיין רעדע. דאָס איז געווען ריטם, מוזיק און אויב איר ווילט פאַרב אַפילו. גערעדט האָט ער כמעט אויף אַ ביבלישן העברעיש, אַנווייזנדיק אויף די עטישע טענדענצן און אַלע מענטשלעכע ווערטן פון פרצעס חסידישע און אַנדערע מעשיות און סקיצן. דער משכיל פרץ איז אַבער טיף ליריש און באַרירט די איידלסטע סטרוגעס פון דער מענטשלעכער נשמה. ביאליק שטעלט זיך אַפ באַזונדערס אויף די חסידישע מאַטיוון אין פרצעס שאַפונג, געפינענדיק אין זיי אַ ניצוץ פון אלהות. אונדזערע אַלטע חכמים האָבן געשאַפן דריי מאַגער מענטן: הלכה, אגדה און קבלה. מיר האָבן זיי אויך אין דער מאַדערנער יידיש-העברעישער ליטעראַטור. ניין, מיר האָבן זיי אַפילו דאָ, ביי אונדז, צווישן אונדז, איצט... אַט איז הלכה (אחד העם), אַט איז אגדה (מענדעלע) און אַט די קבלה (פרץ). הלכה און אגדה זענען באַגרענעצט אין צייט, אין אַרט, הגם זיי זענען דער יטוד פון אונדזער נאַציאָנאַלן בנין. קבלה עפנט אַבער פאַר אונדז ווייטע אַן-סופיקע וועלטן, אומענדלעכע האַריוואַנטן פון זיוו השכינה.

פרצעס חסידישע מעשיות פירן אונדז אַריין אין צויבערלאַנד פון „נאָך העכער" און העכער. זיינע ווערק דרינגען אַריין אין די טיפענישן פון פאָלקס-נשמה. פּרצעס שאַפונג איז טיף נאַציאָנאַל, מחמת ער שילד-דערט מיט אַזאַ גרויסער קענטעניש און קינסטלערישער אינטואיציע זעם גייסט פון פאָלק, פון זיינע העלדן — וואָס בעסער פון אים האָט עס אפשר קיינער נישט געמאַכט. אַלע וויבראַציעס פון דער יידישער נשמה שפיגלען זיך אַפ ביי פּרצן.

ביאליקס רעדע איז געווען אַ מייסטערווערק.

מענדל לעווין שטעלט זיך אַפ אויף די פאָלקס-סיקצן, וואָס פרץ שאַפט פון פשוטע מענטשן אין די קעלער-שטיבער, די בויעמער, פון די באַנציע שווייגס. אַבער ער רופט אַן די רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן, וואָס ווילן שאַפן אַ נייע וועלט אַן באַנציע שווייגס, אַן פרומע קעץ, אַן יאַרמעלקעס.

א וועלט א נייע, א פרייע, וואָס איז דער אידעאָל פון גאָסט. פּרץ איז דער גרויסער דעמאָקראַט פון דער יידישער ליטעראַטור.

א. ל. לעווינסקי (ר' קרוב), דער גלענצנדיקער העברעיִש־יידישער פעליעטאַניסט, האָט געזאָגט, אַז ער איז גליקלעך צו האָבן אַזאַ קאַלעגע ווי פּרץ אין פעליעטאַן, מיט דעם אונטערשייד, וואָס פּרצעס פעליעטאַן איז אַ זאַך, וואָס וועט פאַרבלייבן אין דער ליטעראַטור, וואָרעם אַלץ וואָס גייט אַרויס פון פּרצעס פּען, האָט אַ טיפּן און דויערנדיקן ווערט.

ר' מרדכי לע (טשעמערינסקי), דער העברעיִשער דיכטער און שאַרפ־זיניקער איבערזעצער פון קרילאָוון, האָט איבערגעלייענט אַ שאַפּונג אין גראַמען, פון וועלכע דער עולם האָט שטאַרק הנאה געהאַט.

א. ליודוויפּאָל, אַ באַקאַנטער העברעיִשער עסעאיסט און זשורנאַליסט, האָט גערעדט וועגן פּרצן דעם צייטונגסמענטש, דעם זשורנאַליסט, וועל־כער זעט שאַרף און איז תמיד אויף דער וואַך פון יידישן לעבן.

ש. בן־ציון באַמערקט, אַז צוזאַמען מיט די מאָנומענטאַלע שאַפּונגען גיט פּרץ אַרויס אויך אומבאַטייטיקע, הגם גאַנץ שיינע זאַכן. צוזאַמען מיט לוחות הברית מישט זיך דורך זאַמד. מיר האָבן גאָר גרויסע פּאָדערונגען צו פּרצעס טאַלאַנט. מיר ווילן נאָר לוחות הברית, ווייל פּרץ איז עס טאַקע אימשטאַנד צו געבן.

י. ה. ראַוויצקי באַטאַנט, אַז אייגנטלעך איז פּרץ מער שרייבער פאַר דער אינטעליגענציע, לויט זיינע פאַרטיפטע טעמעס און אַלעגאָריעס. אָבער נישט אַלע שרייבער דאַרפן זיין פּאָפּולער און צוטריטלעך. אַ שרייבער דאַרף מען אַמאָל נישט נאָר לייענען, נאָר אויך לערנען. און פּרצן דאַרף מען לערנען און מען מעג אים אַפילו דרשענען.

יוסף קלויזנער (מיט ווייכע מאַגירן פון אַ בנעימותדיקן אַלטן סטור־דענט און אַ יונגן פאַרשער) האָט גערעדט אין דעם זין, אַז ער געפינט אין פּרצעס ווערק אייביקע יוגנט, אייביקע שטרעבונג אויסצוגעפינען נייע פאַרמעס, אָדער סינטעטיזירן אַלטע מיט נייע אין איין לאַגל, וואָס איז די יידישע ליטעראַטור. קלויזנער פאַררעכנט פּרצן צו די יונגע שרייבער מיט דעם גרויסן טאַלאַנט, וועלכער איז פריש און קרעפטיק. פּרצעס טאַלאַנט בליט מיט פילפאַרביקייט, בליט אָן אויפהער, באַנייט זיך און טראַגט ריי־

פע פרוכטן, וועלכע גיבן אונדז נישט נאָר גענוס, נאָר אויך עפעס זייער ממשותדיקס אויף צו פאַרטראַכטן זיך, פאַרטיפן זיך אין דער יידישער נשמה. אין דער יידישער ליטעראַטור זענען איצט דאָ צוויי שטראַמען, וועלכע ער, קלויזנער, באַצייכנט ווי „אַדעס“ און „וואַרשע“. אַדעס איז די סטאַטיק פון דער יידישער ליטעראַטור. אַלק, וואָס איז גרויס און באַטיי- טיק, וואָס האָט אַ דויערנדיקן ווערט, איז באַשאַפן געוואָרן דורך די אַדע- סער שרייבער. „וואַרשע“ איז דינאַמיק אין דער יידישער ליטעראַטור. דאָרטן קאָכט, זידט, מען באַנייט די ליטעראַטור מיט נייע פאַרמען, וועל- כע האַלטן זיך אין איין בייטן. פּרץ איז דער סינטעז פון ביידע שטראַמען. א. דרויאַנאָוו האָט צוגעגעבן, אַז פּרץ דינט דער אידעע פון באַניי- אונג אין יידישן לעבן. אין דעם פּרט זענען ביי אים דאָ אַ סך באַרייר- פונקטן מיט ציוניסטן, וועלכע שטרעבן דאָך אויך צו נייע פאַרמען אין יידישן לעבן. דעריבער זענען געקומען צו פּרצעס קבלת פנים זייער פיל ציוניסטישע שרייבער. געענדיקט האָט אָבער דרויאַנאָוו מיט אַ פעסימיס- טישער נאָטקע. ס'האָבן זיך דעמאָלט געטראָגן קלאַנגען, אַז די שוואַרצע מאה, וועלכע איז געווען באַזונדערס שטאַרק דווקא אין אַדעס, גרייט צו אַ פּאָגראַם צום ערשטן יאַרטאָג פון קישענעוו (1903). דרויאַנאָוו האָט געזאָגט, אַז מיר רייזן דאָ וועגן הויכע ענינים פון גייסט פון עם עולם, אָבער מיר זענען גאָר נישט זיכער, אַז אַט-אַט אין אַ טאַג-צוויי אַרומ, ווען עס וועט זיין דער „יום-טוב פון ליבע“, דער קריסטלעכער פסח... זאָל מיט אונדז נישט געשען אַן אומגליק, ס'זאָל חלילה נישט אָפּגעווישט ווערן דער נפש — דער נפש צוזאַמען מיטן גוף...

ב. פּראַנקענפעלד האָט איבערגעגעבן מיט אַ שטאַרקער עקספרעסיע דעם טיפן איינדרוק, וואָס פּרצעס ווערק מאַכן אויף אים, ווי אַ לייענער. דאָס איז אַ דערפרישנדיקער געטראַנק, וואָס לעבט אויף דעם גייסט און „דערפרייט מענטשן און געטער“. ער איז פון די לייענער, וואָס וואַרטן מיט אומגעדולד אויפן „עוד יבוא“ פון פּרצעס שאַפּונג.

ס'האָבן גערעדט נאָך אַנדערע, וועמענס נעמען און אינהאַלט פון זייע- רע ווערטער זענען נישט געבליבן אין מיין זכרון. מען האָט באַטאָגט פּרצעס אינדיווידואַליזם, די השפּעה פון וויספּיאַנסקין און פון די גרויסע

מערב־איי־ראפעישיע סימבאָליסטן אויף פרצעס טאַלאַנט, הגם אומעטום איז ער אַריגינעל שעפּעריש און עכט־יידיש.

פּרץ האָט זיין ענטפּער־רעדע, וועלכע ער האָט געהאַלטן, ווי מאָדנע דאָס זאָל איצט נישט קלינגען, אין רוסיש * אַנגעהויבן מיט דער שפּאַ־סיקער באַמערקונג, אַז מען האָט אים דאָ געלויבט פאַר דעם, וואָס ער גנבעט נישט קיין זילבערנע לעפל פון טישן (אַ רמז אויף אַחד העמס באַ־מערקונג, אַז פּרץ איז אַן ערלעכער שרייבער). יאָ, ביז איצט טאַקע נישט געגנבעט! מסתמא וועט ער שוין דאָס ווייטער אויך נישט טאָן. מען האָט אים געלויבט פאַר הימל און פאַר ערד, פאַר דער זון און פאַרן קעלער. יעדער האָט געלויבט דאָס, וואָס אים געפעלט, איינער געפינט זיינע טעני־דענצן פאַר נאַציאָנאַלע, דער אַנדערער פאַר אינטערנאַציאָנאַלע, איינער פאַר רעליגיעזע און אַנדערע פאַר אפיקורסישע אא"וו. דאָס איז נישט אין גאַנצן ריכטיק. ער איז אַ ייד און וו ער זעט יידן, אהין ווענדט ער זיין אויפּמערקזאַמקייט, אַ שרייבער טאָר נישט זיין קיין פאַרטי־מענטש, קיין קלאַסמענטש. ער דאַרף זיין פילעוודיק צו יעדער דערשיינונג אין פאַלקס־לעבן. ער דאַרף זיך אַפּרופּן אויף אַלץ, וואָס איז גרויס און שייך אין דער נאַענטער סביבה, פאַר וועלכער ער שרייבט. פּרץ שטעלט זיך אָפּ באַזונ־דערס אויף דעם ערשטן פּעריאָד פון זיין שרייבן, ווען די יידישע געזעל־שאַפטלעכקייט איז געלעגן נאָך אין די וויקעלעך. אַ יידישער שרייבער האָט געמוזט אַלץ טאָן אַליין, ווייל עס איז געווען אַ ווילד, נישט באַאַר־בעט פעלד. דער שרייבער האָט געמוזט זיין דער אויפקלערער, דער לערער, דער דערציילער מיט אַ מיינן. ס'זענען נישט געווען קיין ספּעציעלע פּוב־ליציסטן, פעליעטאַניסטן, רעפּאָרטערן, קריטיקער. דער שרייבער, וואָס האָט געוואָלט דינען זיין פאַלק מיט דער פּען, האָט אַליין געמוזט זיך נעמען דווקא צו די אַלע מינים פון ליטעראַטור און זשורנאַליסטיק. דער־

* מיט זיבן יאָר שפּעטער, אין 1911 אין פּעטערבורג, האָט פּרץ פּראָטעסטירט (אויפן באַנקעט לכבוד אים) קעגן דובנאַווס רעדע, וואָס איז געווען אויף רוסיש, וועגן דער צווייאייניקייט פון דער יידישער שפּראַך (העברעי־יידיש). בכלל האָט נישט גע־הערשט קיין שלום־בית צווישן די צוויי גרויסע שרייבער (אַמאַל האָט דובנאַוו קריטיקירט „מאַנישן“ און אויך געהאַלטן, אַז פּרץ באַנוצט אַ „מענטאַר־טאַן...“ דובנאַוו האָט דער־מאַנסטראַטיוו פאַרלאָזט דעם באַנקעט.

מאָלט האָט זיך אַ שרייבער פונאנדערגעוואָרפן אויף אַלע זייטן. ער האָט נישט געקענט טאָן בלויז שרייבערישע אַרבעט, צו וועלכער ער האָט געהאט די נייגונג, ווהיין זיין נשמה האָט געשטרעבט. די צייט פון אַלץ קענען, אַלץ וויסן און וועגן אַלץ שרייבן גייט שוין אַריבער. איצט איז מען מער גענייגט צו ספעציאַליזאַציע. איצט קען זיך אַ שרייבער אָפגעבן מער מיט דעם, צו וואָס זיין גאַנץ וועזן איז טאַקע גענייגט.

צום סוף האָט פּרץ געדאַנקט די אַדעסער שרייבער־חברים פאַר דעם האַרציקן קבלת־פנים, וואָס זיי האָבן אים געגעבן; פאַר דעם ביסל פריי־דיקייט, וואָס די רוסישע „קראַסאָוויצע“ אַדעס האָט אים געגעבן מיט איר „שוואַרצן“, אין דער אמתן זוניקן און ליכטיקן ים.

אַ דעלעגאַציע פון יידישער שטודירנדיקער און אַרבעטער־יונגט האָט געגעבן פּרצן אַ מתנה, אַ לוקסוס־אַלבאָם פון יצחק לעוויטאַנס בילדער. ווי באַווסט, דריקן אויס לעוויטאַנס בילדער די אַן־סופיקע איינזאַמקייט און מעלאַנכאָלישקייט פון צענטראַל־רוסישן פּייזאַזש, וועלכער טראַגט אין זיך אַזוי פיל צאַרטקייט און אייגנאַרטיקע שיינקייט, אָבער טרויעריק זענען דאָך די בילדער מיט די ווייסע בעריאַזקעס, וואָס בענקשאַפט איז אויף זיי צעגאַסן...

דער מאַמענט האָט געגעבן ח. נ. ביאַליקן די געלעגנהייט ווידעראַמאָל אויפצושטורעמען די פאַרזאַמלטע מיט זיין וואָרט וועגן לעוויטאַנען און פּרצן.

אין יעדן בילד לעוויטאַנס זעען מיר — האָט ביאַליק צווישן אַנדערן געזאָגט — דעם אומעט און צער פון אַ יידישער נשמה אין גלות, וואָס פלאַטערט אין בענקשאַפט נאָך אַ יידישן תיקון. נאָר דער גרויסער יידישער טאַלאַנט לעוויטאַנס איז פאַרבליבן ביי אַנדערע, פּרעמדע. ער איז פאַר־רעכנט געוואָרן פאַר איינעם פון די גרעסטע רוסישע קינסטלער, וועלכער איז פרי פאַרשניטן געוואָרן פון לעבן. זיין טרויער און אומעט זענען אָבער יידישע.

מיר שענקען די קאַפּיעס פון לעוויטאַנס געניאַלע ווערק מיט אַ צאַפּל־דיקער יידישער נשמה צו אַן אַנדער גרויסן טאַלאַנט, וואָס איז צום גליק געבליבן ביי אונדז, מיט אונדז. „זאָל לעבן און בליען פּרצעס גרויסער

טאלאנט און ווארעמען אונדזער נשמה!" — אזוי האט אויסגעפירט דער
גאט-געבענטשטער פאעט ביאליק...

דער באנקעט האט זיך פארצויגן ביז 4 פארטאג און האט איבערגע-
לאזן א טיפן און אומפארגעסלעכן רושם אויף אלע אנוועזנדיקע. איך
געדענק אים נאך איצט.

א גרופע שרייבער מיט ביאליקן בראש האט אפגעפירט דעם זיידן
אהיים. איך בין מיטגעגאנגען. דערביי האט דער זיידע דערציילט זיינע
ערשטע איינדרוקן פון אדעס. יעדע פרייע מינוט פלעגט ער גיין אַנקוקן דעם
ים, וואָס האָט אים באַצויבערט און דערציילט וועגן מעשי-בראשית.

פרצן האט באגלייט אן אנדער גרופע שרייבער.

ווען מען דערמאנט זיך, וואָס עס האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט דאָס
אַמאָליקע גרויסע רוסלענדישע יידנטום, וואָס פאַר אַ גייסטיקע ריזן עס
האָט אַרויסגעגעבן — קען מען אַריינפאַלן אין יאוש. אָבער אין ליכטיקן
אַנדענק פון די זיילן פונעם פאַלק ישראל — מוז מען ציען ווייטער די
אַמאָליקע גאַלדענע קייט.

„פרייע אַרבעטער שטימע“, 1946, 8טער און 15טער אַקטאָבער.
„אונדזער שטימע“, פאַריז, 1951, 29טער אַפּריל.

הערמאן פראנק

דעם נאמען פראנק האב איך אין ווילנע געקענט פון זלמן רייזענס לעקסיקאן. א היפשער טייל צייטשריפטן, ביחוד אגארכיסטיש-סאציאליסטישע, ווו פראנק פלעגט שרייבן, איז צו אונדז נישט דערגאנגען. מען האט עס נישט אריינגעלאזט קיין פוילן, ווי „טריפה סחורה“.

דער גורל האט געוואלט, אז עס זאל מיר שוין נישט זיין באשערט זיך. אומצוקערן אין סעפטעמבער 1939 אהיים פון אמעריקע, וואס איך האב יענעם סוף זומער באזוכט. דער שרעקלעכער דעמאלטיקער סעפטעמבער האט איבערגעקרייצט נישט נאר מייע פלענער אליין. איך בין גע- בליבן שטעקן אין ניו-יארק, ווי אויפן וואסער.

אין הארבסט 1940 האב איך אפגעשיקט אן ארטיקל צו „די פרייע ארבעטער שטימע“. איר רעדאקטאר איז דעמאלט געווען ד"ר הערמאן פראנק און ער האט מיך תיכף פארבעטן צו קומען צו אים אין רעדאקציע.

נאכן זאכלעכן שמועס וועגן ארטיקל און טעמעס פאר אנדערע אר- טיקלען וועגן פראדוקטיוויזאציע, ספעציעל אגראריזאציע, רעגיאנאליזם אא"וו, האבן מיר זיך פונאנדערגערעדט וועגן פערזענלעכע ענינים. ס'האט זיך ארויסגעוויזן, אז ד"ר פראנקס פרוי, דארא וואלאבריינסקי, פון ביא- ליסטאק, און איר פאמיליע זענען געווען באפריינדט מיט מייע קרובים בעת זייער געמיינזאמען צייטווייליקן ווינאָרט אין ניוזשינגאָוואָראָד אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה. און בעת דעם ערשטן ביא- ליסטאקער צוזאמענפאר פאר פראפעסיאנעלער בילדונג אין אומאפהענגיקן פוילן, אין פעברואר 1922, בין איך געווען א גאסט ביי די וואלאבריינס- קיס. אבער דערנאך האבן סיי מייע קרובים, סיי איך, פארלוירן דעם קאנטאקט מיט זיי.

מיט גענויע 20 יאר שפעטער האב איך געפונען אין ניו-יארק אפ- שטאמיקע פון די וואלאבריינסקיס, צוויי שוועסטער דארא פראנק און

יהודית וואל[אבריינסקי]. פון דעמאלט אן בין איך געווארן אן אפטער אריינגייער אין הויז פון דער פאמיליע פראנק.
 ביי די פראנקס האב איך צום ערשטן מאל אין אמעריקע דערפילט אן אמת היימישע אטמאספער, אזוי ווי פון נאענטסטע משפחה-מיטגלידער.
 ד"ר הערמאן פראנק, האט דאך אלעמאל אויסגעטיילט צייט פאר א גאסט. פון די שמועסן מיט אים פלעג איך זיך דערוויסן אלץ, וואס עס טוט זיך אין דער אינטעלעקטועלער וועלט, סיי יידישער, סיי אלגעמיינער. אדאנק ד"ר פראנקן פלעג איך זיין אינפארמירט וואס עס הערט זיך ביי יידישע שרייבער, זשורנאליסטן און בכלל וועגן אלע מער אדער ווייניקער וויכטיקע פראבלעמען, וואס שטייען אויפן סדר-היום פון לויפיקן לעבן. איך האב באוונדערט אין מיין געדאנק די גרויסע באהאוונטקייט פון ד"ר פראנק אין אלע געזעלשאפטלעכע, ליטערארישע און פאליטישע ענינים. מען דארף דאך נעמען אין באטראכט, אז יידישע פירנדיקע פערזענלעכקייטן — און פראנק איז געווען איינער פון זיי — דארפן זיין גוט אריענטירט, טאפלט אריענטירט סיי אין דעם, וואס טוט זיך אין דער ריין „גויישער“, סיי אין דער יידישער וועלט מיט איר פילפאכיקער געשפאלטן-קייט. אפט פלעג איך שטוינען פון דעם, וואס ד"ר פראנקס פראגנאזן זענען מקיים געווארן אין לויף פון די נאענטסטע וואכן אדער חדשים. דאס איז געווען א רעזולטאט פון זיין קאלאסאלן וויסן און טיפן אריינדריינגען אין מהות פון סאציאל-פאליטישע דערשיינונגען. זיינע פראגנאזן האבן אין שריפטלעכער פארעם געפונען אן אויסדרוק אין זיינע אנאנימע לייטאראטיקלען אדער ספעציעלע אפהאנדלונגען אויף די שפאלטן פון „די פרייע ארבעטער שטימע“.

זיין שיחת חולין איז געווען אויסערגעוויינלעך אינטערעסאנט. ס'איז פשוט נישט געווען קיין איין נאמען פון דער געשיכטע, פון פילאזאפישן, סאציאלאגישן געדאנק פון ליטעראטור, וואס ד"ר פראנק זאל נישט קענען. זיין זכרון האט מיר אויסגעזען צו זיין פענאמענאל. דאס האט זיך אויך ארויסגעוויזן אין זיין קענען כראנאלאגיע.

מיט עטלעכע יאר שפעטער, ווען ד"ר פראנק האט מיך צוגעצויגן אויך צו דער טעכנישער ארבעט ביים ארויסלאזן וועכנטלעך „די פרייע

ארבעטער שטימע", האָב איך געזען, וואָס פאַר אַ טייער זאָך ס'איז פאַר אַ צייטשריפט צו האָבן אַזאַ געלערנטן און געבילדעטן רעדאַקטאָר.

אין די דרוקערייען, וווּ מען האָט געזעצט און קאַרעגירט „די פרייע אַרבעטער שטימע“, אָן ענציקלאָפּעדיעס, אָן ווערטערביכער, האָט ד"ר פּראַנק געקענט פאַרענטפּערן אַלע פּראַגן און פּראָבלעמען, וואָס פּלעגן אַנטשטיין ביים קאַרעגירן, זעצן און אויסבעסערן אַרטיקלען.

כמעט אַלע מאָל פּלעגט מען דאַרפן צושרייבן נאָך מאַטעריאַל. אויך אין דעם איז ד"ר פּראַנק געווען אַן אומפאַרבייטלעכער רעדאַקטאָר. ער פּלעגט צושרייבן קלענערע לייטאַרטיקלען אָדער אויסנוצן אַ יובל-דאַטע פּון אַ שרייבער, געזעלשאַפטלעכן טוער אד"גל.

נישט קוקנדיק אויפן וועטער — היץ אָדער קעלט, נוסח ניו-יאָרק, און ווייטע נסיעה פּון בראַנקס צום שטאַטצענטער — האָט ער שטענדיק אין דעם איבערגעפּאָקטן און שווערן פּאַרטפּעל געבראַכט פאַר מיר עפעס אַ היימיש געבעקס, פּרוכטן, ער פּלעגט מיך הייסן איבעררייסן די אַרבעט, אַפרוען זיך און עסן, וואָס ער האָט געבראַכט. מיך האָט גערירט די זאַרג פּון די פּראַנקס וועגן מיר. זומער אין די גרויסע היצן פּלעגט ער זאָגן צו מיר פּריינדלעך: „נו, גענוג שוין פאַר אייך. איך וועל שוין אַלץ פאַר אייך פאַרענדיקן.“ עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן דער דריטער קאַרעקטור אָדער דער קאַרעקטור פּון דעם צוגעגעבענעם מאַטעריאַל אין דער לעצטער מי-נוט. ד"ר פּראַנק איז אַוועקגעגאַנגען דער לעצטער פּון דרוקעריי. ער האָט בכלל אַליין דורכגעקוקט די לעצטע אַפּצוגן פּון די זייטן נאָכן פאַרריכטן די דרוקגרייזן. ער האָט אַפּגעהיט, אַז נאָכן פאַרריכטן די גרייזן זאָלן נישט אַרויסקומען קיין נייע גרייזן מיט איבערגעפּלאַנטערטע שורות, וואָס איז אַזאַ פּלאַג אין פּיל יידישע אויסגאַבעס... פּראַנקס שטרענגע אויפּפּאַסונג און זיין קענטשאַפט פּון אַלע פּאַזעס פּון זעצעריי- און דרוקעריי-קונסט האָבן פאַרהיט די „פּרייע אַרבעטער שטימע“ פּון איבעריקע דרוקפּעלערן.

ווי אַ רעדאַקטאָר איז ד"ר פּראַנק געווען אַ מוסטער פּון אַ מורה-דרך און חבריש פּריינטלעכער באַציאָנונג צו די מחברים, וואָס האָבן אים גע-שיקט זייערע אַרטיקלען אין „די פּרייע אַרבעטער שטימע“.

קודם כל פּלעגט ער כמעט תיכף באַשטעטיקן, אַז ער האָט דעם אַר-

טיקל באַקומען און זייער אָפּט מיט דער געהעריקער ידיעה, אַז דאָס אַר־טיקל וועט געדרוקט ווערן און אויך ווען. ווען עס האָבן זיך געפּאָדערט, לויט זיין מיינונג, אויסבעסערונגען, האָט ער גענוי עס שריפטלעך אָנגע-ווּזן, אָדער מאַטיווירט די אוממעגלעכקייט פון דרוקן דעם צוגעשיקטן מאַטעריאַל. ער האָט אָבער קיינמאַל נישט אַנטמוטיקט אַ שרייבער, האָט געמעגט דאָס אַרטיקל זיין גאַר שוואַך. די אַרטיקלען אָדער בריוו אין רע-דאַקציע פון נישט קיין געניטע שרייבער, פון עמד, האָט נישט זעלטן ער אַליין איבערגעשריבן, אַזוי אַז עס זאָל האָבן אַ פּנים. איך האָב אָפּט באַ-מערקט, אַז מער ווי אַ העלפט אַרטיקלען פּלעגן זיין געשריבן אָדער אי-בערגעשריבן פון אים אַליין אָדער פון דאָראַ פּראַנק אויף דער שרייב-מאַשין, ווען דעם מחברס האַנטשריפט איז געווען נישט קיין קלאַרע פּאַרן זעצער. נישט אומזיסט פּלעגט ד״ר פּראַנק זיצן איבער מאַנוסקריפטן ביז ווייט אין דער נאַכט.

ש. לינדער, דער לאַנגיאַריקער דירעקטאָר (פּאַרוואַלטער) און געהילף־רעדאַקטאָר פון „די פּרייע אַרבעטער שטימע“, מיט גרויסער דערפּאָרונג אויפן געביט פון פּאַרוואַלטן אַ צייטשריפט, האָט געזאָגט דעם שרייבער פון די שורות, אַז קיינמאַל האָט נאָך די „פּרייע אַרבעטער שטימע“ נישט געהאַט אַזאַ פּינקטלעכן און פּאַראַנטוואַרטלעכן רעדאַקטאָר ווי דאָס איז ד״ר פּראַנק.

ווען די „פּרייע אַרבעטער שטימע“ איז אָנהייב 1948 צוליב אומגע-הייערע פּינאַנסיעלע שוועריקייטן געוואָרן אַ צווייטעכנטלעכער אַרגאַן און די הוצאות האָבן געמוזט ווערן פּאַרקירצט — האָב איך אויפּגעהערט צו אַרבעטן ביים אַרויסלאָזן די נומערן. אָבער איך האָב נישט איבערגעריסן מיינע באַציאונגען מיטן רעדאַקטאָר און זיין פּאַמיליע.

כאַראַקטעריסטיש פאַר דער מענטשלעכקייט פון דער פּראַנק־משפּחה איז געווען זייער באַציאונג צו מיר בעת אַ לענגערער קראַנקייט, ווען איך בין איבער צוויי חדשים געלעגן צו בעט אין אַ שטאַטישן שפּיטאַל און דערנאָך אַריבער אין אַ סאַנאַטאָריע. זיי האָבן נישט דורכגעלאָזט קיין איין זונטיק מיך צו באַזוכן און מוטיקן מיינ גייסט. ד״ר פּראַנק פּלעגט מיר ברענגען ליטעראַטור און דאָראַ פשוט שפּייז (איך האָב נישט פּאַר-

טראָגן די געשמאַקלאָזע שפייזן, וואָס מען גיט די קראַנקע אין די שפיט־טאַלן). ד"ר ה. פראַנק, זיין פרוי מיט נאָך עטלעכע גוטע פריינד האָבן מיר פשוט פאַרלייכטערט מיינע שווערע טעג פון קראַנקייט און היימלאַזיקייט, בעת עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן די ערשטע שוידערלעכע ידיעות וועגן פאַנאַרער הריגה ביי ווילנע, וווּ מיין משפחה איז געבליבן...

**

אַ באַזונדער קאַפיטל איז ד"ר פראַנקס באַציאונג צו די ביאָליסטאַקער אַרגאַניזאַציעס. נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס פראַנק איז געווען אין זיין מענטשאַליטעט אַ וועלטמענטש, איז ער אָבער געווען אַ הייסער ביאָליסטאַ-קער פאַטריאַט.

די ווונדערלעכע שטאַט מיטן אינדוסטריעליקאַמערציעלן גייסט פון דער ייִדישער באַפעלקערונג, וואָס זיין עקספּאַנסיע האָט זיך אויסגעצויגן אויף די אומענדלעכע שטחים פון אַזיע, מזרח-אייראָפּע און לענדער פון נאָענטן מזרח, האָט אינטריגירט דעם געלערנטן סאַציאַלאָג און פאַרשער ד"ר ה. פראַנק.

ער האָט אָנגעשריבן אַ גאַנצע ריי מאַנאָגראַפיעס וועגן דער ביאָליס-טאַקער מאַנאָפּאַקטור-אינדוסטריע, וואָס יידן האָבן אַזוי דינאַמיש אַנט-וויקלט, אומציייליקע „ביאָליסטאַקער אַרטיקלען“ האָט ער פאַרעפנטלעכט אין די ביאָליסטאַקער צייטשריפטן אין ניו-יאָרק, באַזונדערס אין דעם סאַ-לידסטן און אינטערעסאַנטסטן רעגיאָנאַלן זשורנאַל „ביאָליסטאַקער שטי-מע“ אונטער דער רעדאַקציע פון דוד סאַהן.

כ'געדענק ד"ר פראַנקס וויכטיקן אַרטיקל אין „ביאָליסטאַקער שטי-מע“ וועגן הענרי מאַרגענטויס (סעניאָר) באַזוך אין פּוילן אין אויפּטראַג פון שטאַט-דעפּראַטאַמענט אויסצופאַרשן די אַנטי-ייִדישע אומרוען אין ביאָליסטאַקער געגנט (די „באַרימטע“ סטאַנציע לאַפי *), ווילנע און אַנ-דערע ערטער). מאַרגענטוי איז געווען אויך אין ווילנע און סוף-כל-סוף אַזוי געדרייט, ביז ער האָט אויסגעדרייט אַ סליחה ומחילה פאַר די פּויל-

* אין לאַפי האָבן פּוילישע לעגיאָנערן שרעקלעך געפייניקט די דורכפאַרנדיקע און אַרטיקע יידן.

לישע פאָרגאַמשטשיקעס און זייערע אינספּיראַטאָרן. מיר איז געווען ביז גאַר אינטערעסאַנט צו לייענען וועגן אַלע פרטים, וואָס זענען פאַרבונדן מיט דעם באַזוך פון דער „מאַרגענטוויקאַמיסיע“ אָדער ווי זי האָט זיך גערופּן. איך ווונדער זיך, פון וואָנעט האָט דער דעמאָלט גאַר יונגער פּראַנק געקענט וויסן די אַלע איינצלהייטן פון די הינטערקוליסן פון דער „קאַמ־סיע“. מיט אמתער שפּאַנונג האָב איך אין די ביאָליסטאַקער אויסגאַבעס געלייענט ד"ר פּראַנקס אויסערגעוויינלעכע אינטערעסאַנטע אַרטיקלען וועגן ביאָליסטאַקער לעבן פון פאַר דער צווייטער מלחמה. איך האָב אָנגעשריבן וועגן איינעם אַ ביאָליסטאַקער אין ווילנע, אַ חשובן געזעלשאַפטלעכע טוער, רעדנער און קולטור־מענטש אין ברייטן זין פון וואָרט — דוד קאַפּלאַן קאַפּלאַנסקי (אַ נאָענטער קרוב פון שלמה קאַפּלאַנסקי). האָט ד"ר פּראַנק ממלא געווען מיין אַרטיקל מיט אַן אמתן שלשלת היחסין פון דער דאָ־זיקער מערקווירדיקער משפּחה. פּראַנקס הערות זענען געווען אַ מיין תּוספות יום־טוב צו טעקסטן אין פאַרשיידענע אויסגאַבעס, וואָס אים איז אויסגע־קומען צו רעדאַגירן אָדער מיטהעלפּן ליטעראַריש אין זייער דערשיינונג.

בכלל איז ד"ר פּראַנק געווען זייער אַפּגעהיט מיט דאָקומענטאַציע.

דער פּרט איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר זיין אופּן שרייבן אין דער גרויסער מאַנאָגראַפּיע זיינער וועגן דעם באַווסטן פּובליציסט און „קעמ־פּער פאַר באַנניאונג פון יידישן לעבן א. ש. זאַקס“. דאָס בוך וועגן זאַקסן אַנטהאַלט ביי 400 זייטן און איז אויסשעפּלעך פאַר דעם ציל, וואָס דער מחבר האָט זיך געשטעלט. דאָרטן ווערט נישט נאָר גענוי געשילדערט די פּערזענלעכקייט פון זאַקסן, ד"ר פּראַנק גיט דאָרטן דעם קווערשניט איבער דער גאַנצער תקופּה פון דער מאַסן־אימיגראַציע פון אָנהייב פון דעם י"ה און די געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין אַמעריקע ביזן טויט פון א. ש. זאַקס. דערביי זענען אויף יעדער זייטל דאָ מראי מקומות, פון וואָנעט ד"ר פּראַנק האָט געשעפּט זיינע ידיעות. אַלץ, וואָס ער האָט געשריבן אויף היסטאָרישע טעמעס, האָט פּראַנק דאָקומענטירט אויף אַזאַ אופּן. פּראַנקס ווערק וועגן א. ש. זאַקסן איז ווי געהעריק אַפּגעשאַצט גע־וואָרן אין דער גאַנצער יידישער פרעסע. אַלע רעצענזענטן האָבן אויסגע־דריקט ממש באַוונדערונג פאַר ד"ר פּראַנקס אַרבעט, ווי אַ מוסטער פון

פינקטלעכקייט, בקיאות און גענויער דאָקומענטאַציע אין דער געשיכטע פון געזעלשאַפטלעכע באַוועגונגען צווישן יידישע אימיגראַנטן.

* * *

ד"ר פראַנק איז אין זיינע אַנשוואַונגען געווען אַן עטישער סאַציאַליסט. ער האָט נישט נושאַ פנים געווען קיינעם פון די גרויסע אַפילו, אויב זייער-רע מעשים האָבן נישט געשטימט מיט זייערע ווערטער. גלייכצייטיק האָט ער זיך אָנגענומען פאַרן כבוד פון רעוואָלוציאַנערע אַנאַרכיסטן. ס'געדענקט זיך מיר אַ רעפּעראַט אין ייוואָ בעת אַ יערלעכער קאָנפּערענץ וועגן דעם אָנהייב פון אַנאַרכיזם אין אַמעריקע. דער רעפּעראַט האָט, לויט מיין מיינונג, אַביעקטיוו געשילדערט די מענטשן און די געשעענישן אַרום דער אַנטשטאַנענער אַנאַרכיסטישער באַוועגונג. די הויפטפּיגורן זענען געווען יאַהאַן מאַסט מיט זיין „פּראָפּאַגאַנדע דער טאַט“, אַלעקסאַנדער בערק-מאַן, עמאַ גאַלדמאַן א"אנד. האָט דער רעפּערענט דערציילט וועגן דער פיינדשאַפט, וואָס האָט געהערשט צווישן בערקמאַנען און — אויב מיין זכרון דינט מיר — יאַהאַן מאַסטן, צוליב זייער באַציאונג צו עמאַן. ווי אַ פרוי. ד"ר פראַנק האָט נאָכן פאַרענדיקן דעם רעפּעראַט גלייך געבעטן אַ וואָרט און איז אָן אויפגערגעטן טאָן — וואָס איך האָב זייער זעלטן געהערט ביי אים — האָט ער באַצייכנט אַ ריי שטעלעס פון רעפּעראַט. ווי פשוטע רכילות, באַקרעפטנדיק זיינע אַרגומענטן מיט פאַקטן סיי פון דער אַנאַרכיסטישער ליטעראַטור, סיי דורך מיינונגען פון מענטשן, וואָס האָבן געקענט די אבות פון אַנאַרכיזם אין אַמעריקע. געוויס איז ד"ר פראַנק געווען ווייט פון יאַהאַן מאַסטס „פּראָפּאַגאַנדע דער טאַט“ (טעראַר קעגן פאַרשטייער פון גרויסן קאַפיטאַל) כרחוק מזרח ממערב. דאָס האָט אים אָבער נישט געשטערט זיך איינצושטעלן פאַרן כבוד פון די, וואָס זענען צוליב אידעאָליסטישע מאַטיוון אַוועק אויף פאַלשע וועגן.

אין די אַנטאַגאָניזמען צווישן „מזרח“ און „מערב“ האָט ער, ווי אָן עטישער סאַציאַליסט, געטאָדלט ביידע צדדים, וואָס ווילן איבעריאָגן איי-נע די אַנדערע מיט וואָפן, אָבער נישט מיט מענטשלעכע הומאַנע טאַטן. „מזרח“ איז טאַקע דער אַנגרייפּער — אָבער די פּעלערן פון מערב האָט

דער ערלעכער פובליציסט פראנק נישט געוואלט און נישט געקענט פאר זען.

ער איז געווען זייער טאלעראנט צו אנדערע ערלעך דענקענדיקע קעגנ נער. אליין איז ער געווען א קאנסעקווענטער עטישער סאציאליסט, ביי וועלכן דער מענטש, דער יחיד איז געווען א קליינע וועלט פאר זיך. דאס האט זיך באזונדערס אויסגעדריקט אין זיין לעצטער גרעסערער מאנאָ-גראַפיע „אנאָרכאָ-סאציאליסטישע אידעען און באַוועגונגען ביי יידן“. לויט דער מענטשאַליטעט זיינער איז ער געווען זייער נאָענט צו דעם געדאַנקענגאַנג פון ד"ר י. נ. שטיינבערג, דעם יידישן סאציאליסט און טעריאָריאליסט. ד"ר פראַנק און להבדיל בין החיים והמתים ח. ש. קאַזדאַן און י. נ. שטיינבערג האָבן געשאַפן דעם „פרייען יידישן קלוב“, וועלכער גיט אַרויס ביולעטינען וועגן וויכטיקע יידישע פראַבלעמען, וואָס געפינען נישט קיין אַפּשפּיגל אין דער טעגלעכער יידישער פרעסע און פאַרטייל-זשורנאַלן, ווייל יענע זענען נישט פריי, מילד גערעדט, פון איינזייטיקייט און מערהייט-השפעות. דער „ביולעטין“ באַקעמפט די אומקריטישע באַ-ציאונג צו געזעלשאַפטלעכע דערשיינונגען און ריכטונגען, מעגן זיי אפילו זיין דער קנין פון אַ גרויסער מערהייט.

עס איז נישט לייכט צו שווימען קעגן שטראָם, קעגן פאַרטייאַשקייט, אָבער ד"ר פראַנק מיט זיינע חברים און אידעען-פריינד האָט זיך דערפאַר נישט אַפּגעשראַקן. ער האָט געמוזט רעזיגנירן פון זיין פּאַסטן ווי רעדאַקטאָר פון „די פרייע אַרבעטער שטימע“, ווייל ער האָט נישט געקענט פאַרטיידיקן זיינע אמתן און איבערצייגונגען, ווי ער האָט דאָס פאַרשטאַנען. ד"ר מוקדוני דערציילט, אַז ד"ר פראַנק, דער סאָלידער פובליציסט, האָט געפרוווט געפינען אַרבעט אין דער ניו-יאָרקער טאַגפּרעסע, אָבער אומזיסט האָט ער געקלאַפט אין פאַרמאַכטע טירן... אַן ספּק האָט דער צושטאַנד פון אומבאַשטימטקייט, אַרבעטסלאָזי-קייט און פעלן פון אַ טריבונע פאַרקירצט די יאָרן פון דעם ריטער-פובלי-ציסט „אַן מורא און אַן פאַרווורף“.

„פריילאנד“, יאנואר, 1935 — „ביאליסטאָקער שטימע“, יאנואר-פּעברואַר, 1953,

דוד קאפלאן-קאפלאנסקי

איינע פון די קאלירפולסטע פיגורן אין ווילנע, וואָס איז אומגעקומען גאר קורץ פאַר דער באַפרייאונג פון דער שטאָט, איז געווען דוד קאפלאן-קאפלאנסקי. אַ באַקאַנטער כלל-טוער, רעדנער, מעצענאַט, דעמאָקראַט. אַגב אַ ייד אַ נגיד, וואָס האָט זיך געחברט נאָר מיט „האַלאַדראַנצעס“: שרייבער, קינסטלער, מוזיקער, לערער א״אנד פאַרשטייער פון יידישער פאַלקס-אינטעליגענץ*.

ער האָט באַקומען אַ גוטע וועלטלעכע און יידישע דערציאונג, און האָט געענדיקט מיט אַן אויסצייכענונג די עקאָנאָמישע אַפטיילונג פון באַ-רימטן פעטערבורגער פאַליטעכניקום (וואָס גראַף וויטע, דער „ליבעראַל“ פון דער צאַרישער רעגירונג און פינאַנס-מיניסטער, האָט געגרינדעט און איינגעלאָדן אַהין עטלעכע ליבעראַלע פראַפעסאָרן).

שוין זייענדיק אַ סטודענט, האָט ד. קאפלאַנסקי זיך אינטערעסירט מיט געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, געהערט צו פאַרשיידענע געהיימע קרייז-

---

* דוד קאפלאן-קאפלאנסקי האָט געשטאַמט פון ביאליסטאָק און איז געווען דער זון פון עליאַס (אליהו) קאפלאן, פון די צוויי ברידער (דער צווייטער האָט געהייסן נחמן), די זין פון טעמע קאפלאן-בישקאוויטש, וועלכע האָט געגרינדעט דעם באַווסטן גרויסן אייזן-געשעפט אויף דייטשער גאַס אין איר אייגענער הויז. די צוויי זין אירע האָבן גע-פירט דאָס געשעפט יאָרן נאָך טעמעס טויט. דער פאַטער דודס איז געווען זייער אַ שטי-לער, באַלעבאַטישער מענטש, זייער פרום, אָבער נישט באַזונדערס געניגט צו נאַציאָנאַל-יידישע אידעאָן, הגם אין שטוב ביי זיי האָט זיך געפירט אַ שטרענג-טראַדיציאָנעלער סטאַט. די מאַמע, עוואַ קאפלאן, האָט געשטאַמט פון דער חשובער ריגער משפּחה וואַל-פערט און האָט שטענדיק גערעדט אַ „ריגער דייטש“, און האָט צו יידיש אַפילו קיין שוואַכע ליבע אויך נישט געהאַט. אין 1907 האָט דוד געענדיקט די ביאליסטאָקער קאָ-מערץ-שולע. זיין שוועסטערקינד (נחמנס זון) אַהרן-שלמה קאפלאַנסקי, איז שוין דעמאָלט געווען אַ באַקאַנטער פּועלי-ציוניסטישע פירער, אָבער ער, דוד, מיט אַ יאָר 8 יינגער פון זיין קוזין, האָט אַלס בחור קיין באַזונדערן אינטערעס צו נאַציאָנאַלע אַקטיוויטעטן נישט אַרויסגעוויזן. ערשט אַביסל שפעטער, אין די סטודענטן-יאָרן אין פעטערבורג, האָט מיטאַמאָל זיך אָנגעצונדן אין אים אַ גרויסער נאַציאָנאַל-יידישער אידעאָליסטישער פּיער.

לעך פון דער רעוואָלוציאָנערער לערניונגנט. אָבער ער איז אויך גלייכציי-
טיק אַרויסגעטראַגן אויף דעם פּאַרום פון אַ ברייטערער יידישער געזעל-
שאַפטלעכקייט אין פעטערבורג, באַזונדערס אויפן געביט פון הילפסאַר-
בעט בעת דער מלחמה.

באַשאַנקען מיט אַ גרויסן רעדנערישן טאַלאַנט (און אגב אויך אַ באַ-
צויבערנדיקע אויסערלעכקייט: הויך, שלאַנק, מיט אַ ״יידישער״ קאַפּ-האַר
און באַרד). האָט דער יונגער קאַפּלאַנסקי געצויגן אויף זיך די אויפּמערק-
זאַמקייט פון פעטערבורגער יידישע כלל־טוער. ער האָט אויסגעפירט פּאַר-
שיידענע פּאַראַנטוואַרטלעכע געזעלשאַפטלעכע שליחות אין די שטורמישע
צייטן פון מלחמה און רעוואָלוציע.

קאַפּלאַנסקי איז געווען איינער פון די גרינדער פון דער יידישער
פּאַלקס־פּאַרטיי, וועמענס פירער איז געווען שמעון דובנאָוו, שפּעטער אויך
ד״ר צמח שאַבאַד פון ווילנע, נח פּרילוצקי און ה. ד. נאַמבערג פון וואַר-
שע, עוזר פינקעלשטיין פון קאַוונע, פּסח קאַפּלאַן פון ביאַליסטאָק א״אנד
באַווסטע פּערזענלעכקייטן.

קאַפּלאַן־קאַפּלאַנסקי האָט חתונה מיט אַ טאַכטער פון אַ ווילנער
באַקאַנטער באַלעבאַטישער פּאַמיליע (כאַלעם) און באַזעצט זיך אין ווילנע
אין 1918. דאָ נעמט ער גלייך אַנטייל אין אַרגאַניזירן די וואַלן צו דער
ערשטער דעמאָקראַטישער קהילה.

ער האָט גרויס דערפּאָלג ביי אַלע וואַל־מיטינגען און העלפט אין אַ
גרויסער מאַס דעם זיג פון דער דעמאָקראַטישער יידישער פּאַלקספּאַרטיי.
ד״ר צמח שאַבאַד ווערט פּאַרזיצער פון דער יידישער קהילה. פון יענער
צייט אָן ווערט קאַפּלאַנסקי אַ קענטיקע פיגור אין ווילנער יידישן לעבן.

ער איז ראַטמאַן פון קהילה און שטאַטראַט. נעמט אַ טיכטיקן אַנטייל
אין אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צום יידישן קולטורעל־פּאַליטישן לעבן. ער
איז געווען מיטגליד פון פּאַרוואַלטונג פון דעם יידישן וויסנשאַפטלעכן
אינסטיטוט, צענטראַלן בילדונג־קאָמיטעט (צ.ב.ק.), פּאַרזיצער פון עלטערן־
קאָמיטעט אין דער יידישער רעאַל־גימנאַזיע א״אנד.

עס וואַלט פּאַרנומען צופיל אַרט אויסצורעכענען אַלע זיינע טעטי-
קייטן אויף פּאַרשיידענע געביטן.

ווילנע האָט פאַרמאָגט אַ היפשע צאָל מערקווירדיקע געזעלשאַפטלעך
כע עסקנים, און קאַפּלאַנסקי איז געווען איינער פון זיי.

נאָר ער האָט זיך דאָך אויסגעטיילט פון אַנדערע יידישע באַלעבאַ-
טיש-גבירישע טוער מיט זיין פּערזענלעכען ביישפּיל.

נישט געקוקט אויף דעם וואָס ער האָט געשטאַמט פון אַ פּאַמיליע,
וואָס איז געווען גלייכגילטיק צו נאַציאָנאַלע ווערטן, האָט קאַפּלאַנסקי
שטאַרק ליב געהאַט די יידישע קולטור. דאָס מיינט יידישע שפּראַך, ליטע-
ראַטור, קונסט, מוזיק, דערציאָנונג. ער איז געווען נישט נאָר אַ נאה דורש
נאָר אויך נאָה מקיים.

ער האָט געהאַלטן פון פּרינציפּ, אַז יידן, באַזונדערס אין געגנטן מיט
אַ געמישטער שפּראַך, מוזן ריידן אויף זייער אייגענעם לשון. זיין פּרוי
האָט קיין יידיש נישט געקענט. אָבער זי האָט זיך שנעל אויסגעלערנט.
און ביי אים אין שטוב האָט מען גערעדט נאָר יידיש. זיין איינציקן
זון האָט ער אָפּגעגעבן אין דער יידישער רעאַל-גימנאַזיע. פּרינציפּיעל
האָט ער נישט געוואָלט, אַז זיין זון זאָל גיין אין אַ פּוילישער גימנאַזיע,
וואָרעם דאָס וואָלט דאָך געווען דער בעסטער ביישפּיל פאַר נישט שטאַנד-
האַפּטיקע יידישע אינטעליגענטן, וואָס ציען זיך שטענדיק צו פּרעמדע
קולטורן און „ברעכן דעם יידישן פּראָנט“. ער האָט צוליב דעם זיין אייג-
ציקן געראַטענעם זון אוועקגעשיקט אין ענגלאַנד, ווייל אָן אַ דיפּלאָם פון
אַ פּוילישער שול האָט דער זון נישט געקענט אַנקומען אין אַ פּוילישער
הויכשול.

דוד קאַפּלאַנסקי האָט געהאַט אַן אויסגעצייכנטע יידישע ביבליאָטעק.
ער פּלעגט קויפּן אַלע יידישע ביכער וואָס האָבן זיך באַוווּזן אויפן ביכער-
מאַרק.

ער פּלעגט אויך קויפּן בילדער פון יידישע קינסטלער. זיין רחבות-
דיקע וווּינונג האָט אויסגעזען ווי אַ קליינער יידישער מוזיי. און זיין הויז
איז טאַקע געווען אַ מין בית ועד לחכמים, אַ זאַמלפּונקט, אַ צענטער פאַר
יידישע שרייבער, קינסטלער, אַדער סתם אַנגעזעענע געסט, וועלכע פּלעגן
קומען קיין ווילנע.

ער איז געווען דער ערשטער צו געבן מיט אַ ברייטער האַנט פאַר
יעדער קולטורעלער יידישער אונטערנעמונג, אויף אַרויסגעבן אַ יידישן

בוך מיט אַ שיינעם אויסזען, שטיצן יידישן טעאָטער. ער האָט פאַרנומען איינעם פון די אָנגעזעענסטע ערטער אין דער יידישער קונסט־געזעלשאַפֿט, וואָס האָט אויסגעהאַלטן אַ טעאָטער־סטודיע.

יאָרנלאַנג איז ער געווען אַ מיטגליד פון דער יידישער שול־אַרגאַניזאַציע פאַר ווילנער פּראָווינץ (יישא). ער פלעגט נישט דורכלאָזן קיין יידישן שול־יום־טוב און אַרויסטרעטן דאַרטן מיט זיינע גלענצנדע רעדעס. אים איז שטענדיק אויסגעקומען צו פירן אַ קאַמף מיט דער פּוילישער שול־מאַכט פאַר די רעכט, אָדער ריכטיקער געזאַגט, עקזיסטענץ פון יידישע שולן. מיט זיינע אינטערווענצן האָט די שול־מאַכט זיך געמוזט רעכענען. ס'האָט אימפּאַנירט זיין אויסערלעכקייט מיט די מאַנירן פון אַן אַריסטאָקראַט און די גרויסע איבערצייגונגס־קראַפֿט פון זיינע רעדעס. ביים אַנקומען פון דער רויטער אַרמיי אין 1939, איז קאַפּלאַן־קאַפּלאַנסקי געווען דער ערשטער זי צו באַגריסן, הגם ער האָט גאַנץ גוט געוויסט, אַז צו זיין גבירישקייט איז געקומען אַ סוף. די אינטערעסן פון יידישע פּאַלקסמאַסן זענען געווען ביי אים טייערער ווי זיין אייגענער ווילזיין.

מיר האָבן נישט קיין גענויע ידיעות וועגן זיין טעטיקייט בעת דער ליטווישער, סאָוועטישער און ענדלעך להבדיל דייטשישער ממשלה. ביז היטלערס אינוואַזיע איז ער געווען דער פּאַרזיצער און פירער פון באַרימטן ווילנער ספּאָרט־פּאַראַיין „מכבי“, וואָס האָט צוגעגרייט מוטיקע יידישע קעמפּער פון געטאַ, די קדושים פון דער נייער צייט...

דוד קאַפּלאַן־קאַפּלאַנסקי האָט באַקעמפּט יענע יידן, וועלכע האָבן געוואַלט מיט הכנעה צופאַסן זיך צו יעדן סאַרט מאַכטהאַבער. ער האָט געהאַט רעכט דערצו, ווייל ער האָט זיך נישט געבויגן פאַרן שטאַרקן. בעת דער „דייטשישער“ געטאַ אין ווילנע, האָט קאַפּלאַנסקי געטאַן זיין קולטור־רעלע אַרבעט בשלימות.

אומגעבראַכט האָבן אים מיט זיין איינציקן זון די דייטשן אויפן וועג פון איין קאַנצענטראַציע־לאַגער צום צווייטן, פאַרן אַנקומען פון דער סאַוועטישער אַרמיי. קאַפּלאַנסקי איז געווען אין אָנהייב פון זיינע 50ער יאָרן. צווישן די אַלע מאַרטירער פון געטאַ וועט דוד קאַפּלאַן־קאַפּלאַנסקי נאָמען פאַרנעמען איינעם פון די אָנגעזעענסטע ערטער.

משה קארפינאוויטש

משה קארפינאוויטש איז געווען איינער פון די אריגינעלסטע טעאָ-טערמענטשן, ביי וועמען יידיש טעאָטער איז געווען זייער לעבן, זייער סטיכע און וועלכע האָבן אויף דעם געביט אין זייער צייט עוקר הרים געווען.

ער איז געווען אַ קאָמבינאַציע פון שלום עליכמס האַצמאַך (איז „די בלאַנדזענדע שטערן“) מיט פאַרשיידענע גרינדער פון בעסערע ליטעראַ-רישע טרופעס. און אויב וווּ אין אַ שטאַט אין פּוילן, אין די שווערע יאָרן צווישן ביידע וועלט־מלחמות, האָט געקענט עקזיסטירן, כמעט פערמאַ-נענט, אַ יידישער טעאָטער, איז עס אין אַ היפשער מאָס אַ דאַנק קאַר-פינאוויטשן.

ער איז אַליין נישט געווען קיינמאַל אַפילו קיין אַקטיאָר. שוין זייענדיק אַן אונטערנעמער, האָט ער איין מאַל פאַרביטן אַן אַרטיסט, וואָס איז קראַנק געוואָרן. געשפּילט האָט קאַרפינאוויטש דעם משולח אין „דיבוק“ און דורכגעפאַלן. ער האָט אַלע מאַל גערעדט אין איין טאָג — אַ רעטשיטאַטיוו־מאָדולאַציע, אַן מימיק. און אַזוי איז אויך געווען בעת זיין איינציקן אַרויסטריט. זיין פנים מיט זיין פּעד־שוואַרץ בערדל פון אַ ביבלישן אַסיריער האָט אויסערלעך אויסגעדריקט רואיקייט, אַפילו גלייכ־גילטיקייט. אין דער אמתן האָט אינעווייניק אין אים געברויזט דער ווילן צו ברענגען קיין ווילנע די בעסטע אַנסאַמבל־טרופעס, די טאַלאַנטירטסטע אַרטיסטן; עס האָבן געמעגט זיין אַפילו אַפּערעטן־אַרטיסטן, סוברעטיגס אַאַנד, אויב נאָר זיי האָבן געהאַט דעם געטלעכן פונק פון טאַלאַנט.

זיין טעאָטראַלע טעטיקייט האָט געדויערט, מיט קליינע איבעררייסן, בערך 20 יאָר (1919-1939). פאַר דער צייט האָט קאַרפינאוויטש אַראָפּ־געבראַכט קיין ווילנע צענדליקער און צענדליקער „סטאַרס“, טאַקע אמתע שטערן פון דער טעאָטער־וועלט, אַנהייבנדיק פון אסתר־רחל קאַמינסקי, א. סאַמבערג, פּאָל באַראַטאָוו (בן־צבי), פּאַטאַקאַ ביז די גלענצנדיקע

אנסאמבלען פון „סמבטיון“, „עזאול“ א“אנד. פאר קארפינאוויטשן האבן נישט עקזיסטירט קיין מאטעריעלע שוועריקייטן ביים אנגאזשירן גוטע ארטיסטן. ער האט נאכגעגעבן זייערע מאטעריעלע פארלאנגען, הגם אליין איז ער געווען א „גביר“ פון דער פארקערטער זייט. און קיינער האט נישט געקענט באגרייפן ווי אזוי ער איז מפרנס זיין גאנץ גרויסע משפחה, ווען דער טעאטער אין ווילנע האט זייער אפט געהאט די גרויסע הכנסה פון... דעפיציטן. ער האט געהאט זעקס קינדער, וואס האבן, אגב, ארויס-געוויזן גראד גוטע ארטיסטישע און מוזיקאלישע פעאיקייטן.

וועגן קארפינאוויטשן זענען ארומגעגאנגען לעגענדעס. מען האט אפט איבערגעטריבן זיין קאלטבלוטיקייט, זיינע „זאגן“ צו ארטיסטן, מיט וועל-כע ער האט פארהאנדלט.

ביי דער טעאטער-ארבעט פון אזא ברייטן פארנעם האט קארפינא-וויטש געהאט אומענדלעכע שוועריקייטן, סיי מאטעריעלע און סיי מאראל-לישע. אלע האבן ביי אים געמאנט. די ארטיסטן — זייער געהאלט, די בינע-ארבעטער, די פראפעסיאנעלע פאראיינען — זייערע לוינען.

די טעאטער-געזעלשאפט האט געהאט תרעומות צו אים פאר נישט פירן קיין „געזונטע“ באלעבאטישקייט, אדער פאר נישט אנגאזשירן אלע מאל קיין פאסיקע טרופעס. די בינע-ארבעטער, די דעקאראטארן, האבן גאר נישט זעלטן געדראט מיט שטרייקן, מיט אומר ועושהס, אבער א דאנק משה קארפינאוויטשעס מזג טוב און רואיקייט האט ער עס געקענט דורכטראגן. זעלבסטפארשטענדלעך נישט אלעמאל מיט א „העפי ענד“.

איין זאך האט קארפינאוויטש געדענקט, אז וואס עס זאל נישט פא-סירן אין אנבליק פון די אלע פערזענלעכע צרות און שוועריקייטן, טאר דער יידישער טעאטער דערפון נישט ליידן. ירושלים ד'ליטא און אויך אנדערע שכנישע שטעט מוזן זיין באזארגט מיט דער סצענישער קונסט.

קארפינאוויטש איז פון דער נאטור געווען א רואיקער מענטש. ער האט נישט שטארק מקפיד געווען, אז אין טעאטער זאלן זיך נישט אריינ-קריגן מענטשן, וואס האבן נישט קיין רעכט אויף אומזיסטע בילעטן. אפט אין די וואכעדיקע טעג פלעגט דער טעאטער-עולם באשטיין נאר פון צו-שויערס, וואס פלעגן נישט צאלן פאר בילעטן.

ארום טעאטער האָט קאַרפּינאַוויטש געאַרבעט שיעור נישט 24 שעה אין מעת-לעת. ער האָט אַליין געשריבן די מעלדונגען, וואָס האָבן נישט זעלטן געטראָגן דעם כאַראַקטער פון אַ רעצענזיע.

שפעט ביינאַכט פלעגט ער אַליין אַריינגיין אין די דרוקערייען וווּ עס האָבן זיך געדרוקט די יידישע צייטונגען, נאַכזען צי אַלע מעלדונגען, נאָ-טיצן, מודעות זענען אַריין אין דער מאַרגנדיקער צייטונג. בייטאָג — בייזיין אויף רעפּעטיציעס, אַכטונג געבן אויף דעקאַראַציעס, צוגרייטן דעם רעקוויזיט און אַלץ וואָס פּאָדערט זיך פאַר אַ פאַרשטעלונג. נאָך די פאַר-שטעלונגען האָט מען געדאַרפט גיין מיט די אַרטיסטן אין רעסטאָראַן צו „וועלפּקען“. מ'קען אָננעמען, אַז דער דאָזיקער וועלפּקע איז געווען אַ מתן בסתר־מעצענאַט פון יידישן טעאַטער. אויב קאַרפּינאַוויטש האָט נישט גע-האט פאַר אַלעמען צו צאָלן, האָט וועלפּקע „קרעדיטירט“ מיט „לכשירחיב“ די אַרטיסטן וואָס האָבן נישט געהאט, אויסער די „סטאַרס“, קיין געבראָ-כענע פּרוּטה אין קעשענע. קאַרפּינאַוויטש האָט זשירירט.

דער יידישער טעאַטער אין ווילנע האָט אונטער קאַרפּינאַוויטשן אַזוי אַדער אַנדערש געלעבט, אַפילו געדייעט.

משה קאַרפּינאַוויטש, דער ווילנער טעאַטער־דירעקטאָר, איז געווען אַ ישיבה־בחור, איידער ער האָט אָנגעהויבן זיין טעאַטער־קאַריערע. זיין פּאָ-טער איז געווען אַ רב אין שטעטל לאַהויסק, מינסקער גובערניע. דער יונגער קאַרפּינאַוויטש האָט אָבער פּורץ גדר געווען, לויט דעם שטייגער פון יונגעלייט אין סוף פון פּאַריז און אָנהייב פון איצטיקן יאָרהונדערט. געוואָרן אַ זעצער, אַ מעטראַמפּאַזש, אַ ליטאַגראַף, אַן אַרויסגעבער און רע-דאַקטאָר פון יידישע צייטונגען אין מינסק און אין ווילנע.

אין די צייטונגען וואָס קאַרפּינאַוויטש האָט אַרויסגעגעבן, האָט ער, ווי אַ רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער, אַרויסגעוויזן אַ היפשן מוט. אין וויל-נער אַרכיוו פון ייוואַ, וואָס איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פון די נאַציס, האָבן זיך אָפּגעפונען עטלעכע פּראַטאַקאָלן פון געריכט און פון גובערנאַ-טאָר וואָס ריידן וועגן קאַרפּינאַוויטשעס „פּרעסע־חטאים“, פאַר וועלכע ער איז באַשטראַפּט געוואָרן. די אַפיציעלע קאַפּיעס פון קריידגעריכט און פון גובערנאַטאָר זענען אַזוי כאַראַקטעריסטיש סיי פאַר דער רוסישער

אדמיניסטראציע, סיי פאר דער דעמאלטיקער יידישער געזעלשאפטלעכ־
 קייט, סיי פאר קארפינאוויטשן גופא, דעם דעמאלטיקן קעמפער פאר דער
 יידישער קולטור און פאר יידישע רעכט, אז מיר מוזן ברענגען עטלעכע
 אויסצוגן פון די דאָקומענטן. איין פראָטאָקאָל איז דאָטירט דעם 30סטן
 סעפטעמבער 1911 יאָר:

„לייבאָ מאָושאָ עליעוו קארפינאוויטש, זייענדיק דער פאָראַנט־
 וואָרטלעכער רעדאָקטאָר פון „פאָלקסבלאָט“, האָט געדרוקט אין נר־
 מער 32 פון זיין צייטונג, אונטערן קעפל „אַפּגרונט“, לינגערישע
 ידיעות וועגן דער טעטיקייט פון דער טורמע־אדמיניסטראַציע, וואָס
 וועקן אויף אין דער באַפעלקערונג פיינטלעכע געפילן לגבי דער רע־
 גירונג“.

וואָס אַזוינס האָט קארפינאוויטש געשריבן? ער האָט געשריבן, אז די
 אַרעסטירטע (פאָליטישע?) טאָרן נישט רויכערן, זינגען, באַקומען ביכער,
 טאָרן נישט אָטעמען מיט פרישער לופט, אויסער אַ מינוט „פראָגולקע“.
 פון אַזאַ רעזשים מוזן די אַרעסטירטע משוגע ווערן. ס'האָט זיך אָבער גע־
 פונען אַ מענטש, וואָס האָט פאָר אַ צורת מטבע דערלויבט די זאָכן. —
 דער געשווירענער איבערזעצער, געהילף־ראַבינער שמואל שרייבער, האָט
 געפרווט אָפשוואַכן די שאַרפּקייט פון קארפינאוויטשעס אַנגריף דורך אַ
 מילדערער איבערזעצונג. ס'האָט אָבער נישט געהאָלפן און קארפינאוויטש
 איז פאַרמשפט געוואָרן צו 500 רובל שטראַף, אָדער צוויי וואָכן אַרעסט.
 אין מינסקער „וואַכנבלאָט“, וואָס קארפינאוויטש האָט אַרויסגעגעבן
 אין 1912, איז ער אַרויסגעקומען מיט אַזאַ „באַליידיקונג“ לגבי קריסטן,
 לויטן באַריכט פון גובערנאַטאָר:

„אַלע צענדליקער טויזנטער רובל וואָס ווערן געקליבן פאָר דעם
 יידישן שפיטאַל, ווערן דורך די גבאים אָפּגעגעבן צו קריסטן. און דאָס
 אין אַ צייט, ווען מען שטיקט און אונטערדריקט דעם יידן אויף פאָר־
 שידדענע אופנים. מען רייסט אַרויס ביי אים דאָס לעצטע ביסן
 ברויט“.

און ווייטער, אין זעליקן אַרטיקל פון קארפינאוויטשן:

„אלע קראַנקשוועסטער זענען קריסטינס, וואָס פאַרוואַנדלען דעם יידישן שפּיטאַל אין אַ „הייל“.

אַ גאַנצע זייט איז געווידמעט דעם ערשטן נומער פון „מינסקער וואַכנבלאַט“. דער פּראָטאַקאָל פונעם וויצע־גובערנאַטאָר דערצייילט, אַז אין דעם אַרטיקל אונטערן קעפל „אונדזער ציל“, ווערט געזאָגט:

„דאָס פעלן פון אַ יידישער צייטונג (אין מינסק) האָט זיך זייער שעדלעך אָפּגערופן אויפן קולטורעלן און געזעלשאַפטלעכן לעבן פון די אַרטיקע יידן. מינסק מוז האָבן אַ צייטונג, וואָס זאָל פאַריידישן די יידישע געמיינדע און דעמאָקראַטיזירן דאָס יידנטום.“

אין אַן אַנדער אַרטיקל, אונטערגעשריבן „מ. וו.“, ווערט געזאָגט, אַז די גלייכגילטיקייט צו דער יידישער נאַציאָנאַלער קולטור האָט אַרויפגע־לייגט אַ שטעמפל אויף דער גערעדטער יידישער שפּראַך און אויף דעם גאַנצן אַרטיקן יידנטום, אַז די היגע יידן ווערן פאַרכאַפט פון דער רוסי־שער שפּראַך און ברעכן די ציין אויף רוסיש. פּרעגט זיך, צי זענען ראוי, צי זענען פּעאיק אַזעלכע מענטשן צו שטיין בראש פון יידישע אַנשאַטלעך און בכלל פאַרטיידיקן די יידישע נאַציאָנאַלע אינטערעסן?

און נאָך אַ חטא האָט דער גובערנאַטאָר געפונען אין קאַרפינאָווי־שעס אַ גאָטיץ וועגן פייערן דעם 100־יאָריקן יובל פון נאַפּאָלעאָנישן קריג מיט רוסלאַנד (1812). „מען פייערט דעם יום־טוב (אין דער אַדמי־ניסטראַציע) מיט אַ היפשער דאָזע פון געטראַנקען (שנאַפּס)“. פאַר די אַלע חוטא בעגלס באַשטראַפט דער גובערנאַטאָר קאַרפינאָוויטשן מיט 500 רובל אַדער צוויי חדשים תּפּיסה. פאַרשטייט זיך, אַז קאַרפינאָוויטשעס צייטונגען, סיי אין מינסק און סיי אין ווילנע, האָבן שוין נישט געקענט עקזיסטירן.

ער איז אומגעקומען מיט אַלע קדושים וטהורים פון ירושלים ד'ליטא. תּנצב"ה.

צום גליק זענען פון זיין משפּחה פינף קינדער געבליבן לעבן.

„סאָג“, דעצעמבער 2, 1954.

אליעזר קרוק

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה און גאך איר, האָט זיך אַרויסגערוקט אין פּאָדערגרונט אַ באַדייטנדיקער שיכט פון דער ייִדישער באַפעלקערונג, וואָס ביזן יאָר 1915 איז ער געווען פּאַררוקט אין שאַטן און האָט קיין שום ראַל נישט געשפּילט אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. דאָס איז געווען דאָס האַנטווערקערטום, פשוט גערעדט, די בעלי־מלאכות. ביז דעמאָלט האָבן „ייִדישע פּאָליטיק“ „געמאַכט“ נאָר די אייבערשטע שיכטן: סוחרים, אינטעליגענטן און פּאַרטי־פּירער. ביי דעם בעל־מלאכה האָט מען קיין דעות נישט געפרעגט. צום בעל־מלאכה האָבן די סאָציאַליסטישע פּאַרטייען זיך אויך באַצויגן מיט אַ שטיקל גרינגשאַצונג. עפעס איז ער אַ באַלעבאַס, אַ קליינברוגער, הגם זייער אָפט אַ ביטערער אַרעמאָן, וואָס האָט נישט ווער עס זאָל זיך פאַר אים אָננעמען. אין בית־המדרש איז די פּאָליטיש געווען זיין נאַענטסטע „שטאַט“. אויף די אַרבעטער־בירושעס האָט מען אים נישט געזען — נישט ער איז אַהין געקומען און נישט מען האָט געוואָרט אויף אים.*

די מלחמה־ און אַקופּאַציע־יאָרן 1914-1918 האָבן אַריינגעבראַכט אַ קאַלאַסאַלן שינוי אין דער געזעלשאַפטלעכער סטרוקטור פון פּאַרטייע־דענע שיכטן ביי יידן. די פּאַרמעגלעכע שיכטן זענען אָדער עוואָקואירט אָדער אַרעמער געוואָרן. אָבער דאָס לעבל ברויט איז נישט געווען בנמצא. און דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן די גוואַלדיקע קראַפט פון דעם ייִדישן קהלשן לעבן: אַרגאַניזאַציע, קעגנזייטיקע הילף, ספּאָנטאַן זענען אויפגעקומען פּאַרשיידענע פּאַרבאַנדן און קאָאָפּעראַטיוון, די דייטשן האָבן לכתחילה געהאט פּאַראַליזירט דאָס עקאָנאָמישע לעבן, אָבער דאָס אינעווייניקסטע לעבן פון דער באַפעלקערונג האָבן זיי געלאָזט פריי זיך אַנטוויקלען, זיי

* למען האמת דאַרף מען זאָגן, אַז דער פּוילישער „בונד“, בפרט אין משך פון דער 20־יעריקער זעלבשטענדיקייט פון פּוילן, האָט יאָ געהאט אַ סאָציאַליסטישע האַנטווערקער־סקעציע, וואָס האָט אין די לעצטע יאָרן אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע טעטיקייט.

האָבן אויף יעדן פּאַל זיך נישט שטאַרק געמישט. כאַראַקטעריסטיש זענען דעמאָלט געווען די נעמען פון יידישע קאָאָפּעראַטיוון: עזרת־אחים, אחיעזר, מלביש ערומים און פיל אַנדערע לאַהדיים־קרעמעס, קאָאָפּעראַטיוון פון פאַרשיידענע קלויזן און קאָאָפּעראַטיוון פון אַלערליי פּאַכן. צום בעסטן זענען אין די גרעסערע שטעט געווען אַרגאַניזירט די פּראָפּעסיאָנעלע פּאַר־אייגען. זיי האָבן געהאַט זייערע אייגענע קאָאָפּעראַטיוון און קיכן. אזוי איז אין ווילנע, צ״ב באַרימט געווען די קיך אויף זאַוואַלנע 60, וואָס האָט קאָנצענטרירט אין זיך אַלע אַרבעטער־אינסטיטוציעס. דער הויפטפירער פון דער ווילנער יידישער אַרבעטערשאַפט איז געווען דער ספעציעלער „בונד“־דעלעגירטער אַהין (אין אויגוסט 1915), ב. מיכאַלעוויטש, וואָס האָט אין דער אַקופּאַציע־צייט געשפּילט אַ ביזן גאַר וויכטיקע ראָל ביים אונטערהאַלטן די שטימונג פון דער גאַנצער באַפעלקערונג דורך קולטור־אויבעט און אַרגאַניזאַציע.

די קלענערע קאָפּעראַטיוון האָבן לאַנג זיך נישט געהאַלטן. דער דוחק אין פּראָדוקטן און אין רוישטאַפּן איז געוואָרן שאַרפּער (די דייטשן האָבן צוגענומען אַלץ וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט) און נאָר גרעסערע אַרגאַר־ניזאַציעס זענען געבליבן אויף דער אייבערפּלאַך. זיי האָבן געהאַט גע־וויסע פּריווילעגיעס ביים איינקויף.

און אַט האָט זיך אין אַפּריל 1916, מיט דער מיטהילף פון געציילטע געזעלשאַפטלעכע טוער (ד״ר וויגאַדסקי, ד״ר שאַבאַד, אינזש׳ קלעבאַנאָוו א״אָנד) געגרינדעט דער יידישער האַנטווערקער־פּאַראַיין, וואָס האָט צו־געצויגן צו זיך כּמעט אַלע ווילנער בעלי־מלאכהס פון צענדליקער און צענדליקער פּאַכן. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט דער ווילנער האַנט־ווערקער־פּאַראַיין פּאַרמאַגט אַ דריי טויזנט מיטגלידער און איז טאַקע געוואָרן אַ געזעלשאַפטלעכער פּאַקטאַר.

די ווילנער האַנטווערקער האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט דער פּאַר־שיידנאַרטיקייט פון זייערע אויסאַרבעטן. זיי זענען געשטאַנען אויף אַ גאַנץ הויכן ניוואָ. אזוי גוט ביי די סטאַליער, טאַקער, גראַווירער, האַפּטער, (גאַלד־נייער), שניידער, שוסטער, שילדן־מאַלער א״אָנד. די דייטשן האָבן

נישט געקענט גענוג זיך אָנוונדערן פון זייערע אויסאַרבעטן און האָבן געקויפט פאַר זייערע פאַמיליעס „יידישע סווענירן“.

צווישן די האַנטווערקער גופא האָבן זיך אַרויסגערוקט עטלעכע פּער־זאַנען, וואָס האָבן זיך געהאַט באַפרייט פון דער אַפּוטרופּסות פון די געזעלשאַפטלעכע טוערס און האָבן מיט אַלע זייערע ענינים אָנגעפירט אין גאַנצן זעלבשטענדיק. צווישן די האַנטווערקער־טוער האָבן אין דער ער־שטער ריי זיך אַרויסגערוקט אליעזר קרוק, שמואל הורוויטש (שלאַסער־ספּעציאַליסט פון אייזערנע קאַסעס), ליכטמאַכער (דרוקער) און מ. זשאַ־בינסקי (גראַווירער).

אליעזר קרוק איז געוואָרן דער ערשטער פאַרזיצער פון דער דאָזיקער נייער האַנטווערקער־אַרגאַניזאַציע.

לויטן פּאָך איז ער געווען אַ טאַקער בן טאַקער, וואָס האָט זיך ספּע־ציאַליזירט אין אויסאַרבעטן שפּאַציר־שטעקעלעך און שירעמס אין אַן ענג יידיש געסל (אַראַפּ שלאַסגאַס, דערנאָך האָט זי געהייסן גאונס גאַס).

אליעזר קרוק האָט געהאַט באַזוכט אַ יידישע עלעמענטאַרע מלוכה־שולע, וווּ ער האָט זיך אויסגעלערנט אַביסל רוסיש און חשבון. לערנען לאַנג אין שולע האָט ער נישט געקענט, ער האָט געדאַרפט העלפּן דעם פּאַטער, וואָרעם ווי דער גרעסטער טייל האַנטווערקער איז זיין פּאַטער אויך געווען אַן אַרעמאַן. ער האָט זיך גוט אויסגעלערנט זיין פּאָך און נאָך געפונען גענוג צייט צו קענען לייענען ביכער און יידישע צייטונגען. מיט אַן איינגעבוירענער אינטעליגענץ האָט זיך קרוק אינטרעסירט מיט כלערליי געזעלשאַפטלעכע פּראַגן און נאָך זייענדיק אַ יונגערמאַן איז ער שוין צוגעצויגן געוואָרן דורך דער געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט“, ווי אַ ראַטגעבער אין האַנטווערקער־ענינים.

קרוק איז אייגנטלעך געווען דער איניציאַטאָר ביים גרינדן דעם האַנט־ווערקער־פאַראיין. ער האָט פאַרשטאַנען ווי אַזוי צו אַרגאַניזירן אויפן בעסטן אופן פאַרשיידענע סעקציעס פון קרובישע פּאַכן, מיטן ציל צו פאַר־שפּרייטן זייערע אויסאַרבעטן, קויפן אויף אַנגראַ־פּרייזן רוי־מאַטעריאַלן, אא״וו. אויב איך מאַך נישט קיין טעות, האָט דער האַנטווערקער־פאַראיין אַ געוויסע צייט אויך געהאַט אַן אייגענע קיך. קרוק האָט דערצו נאָך גע־

עפנט א לייענזאל ביים האנטווערקער-פאראיינ. עטלעכע מאָל, ביי פאָר-
שיידענע געלעגנהייטן, האָט ער אַרויסגעלאָזן אַ זשורנאַל „דער ווילנער
האַנטווערקער“, וווּ ס'האַבן זיך געפונען אַרטיקלען, געשריבן פון אים אַליין
און פון אַנדערע בעלי-מלאכות וועגן פּראָגרעס פון האַנטווערקער-לעבן.
קרוק האָט צוגעצויגן צום זשורנאַל אויך פּראָפעסיאָנעלע שרייבער, וואָס
האַבן אַרויסגעוויזן אַן אינטערעס פאַר יידישער מלאכה און פּראָדוקטיווי-
זאַציע-פּראָבלעמען.

ווען די דייטשן האָבן אין נאָוועמבער 1918 שוין געהאַלטן ביים „עושה
שלום“, זענען אין ווילנע דורכגעפירט געוואָרן דעמאָקראַטישע וואַלן צו
דער קהילה. אַ דאַנק זייער אַרגאַניזאַציע האָבן די האַנטווערקער דורכגע-
פירט אַ היפשע צאָל פון זייערע אָנגעזעענע מיטגלידער, וועלכע זענען גע-
וואָרן „דאָס צינגל“, וואָס האָט געקענט אַריבערוועגן די קהילה-טעטיקייט
אויף לינקס אָדער אויף רעכטס, צווישן די ציונים און אַרטאָדאָקסן פון
איינ זייט און די פּראָפעסיאָנעלע פּאַראַיינען און די פּאַרשטייער פון די
אַרבעטער פון דער אַנדער זייט. די האַנטווערקער גופא האָבן געשפילט די
ראָל פון אַ צענטר-פּאַרטיי. דער פּאַרויצער פון דער פּאַרוואַלטונג פּלעגט,
צוליב דער כוחות-פּאַרהעלטעניש פון די הויפט-פּאַרטייען, מוזן זיין אַ
האַנטווערקער.

דאָס איז געווען אליעזר קרוק. צום גליק איז קרוק געווען דער פּאַ-
סיקער מענטש אויף דעם הויכן פּאַראַנטוואָרטלעכן פּאַסטן פון דער ווילנער
קהילה, וואָס האָט פּאַרמאַגט גאָר אַ גרויסע צאָל אָנגעזעענע טוערס.

ווי איך האָב שוין באַמערקט, האָט קרוק נישט פּאַרמאַגט קיין שום
פּאַרמעלע בילדונג. אָבער ער איז געווען אינטעליגענט, מיט גוטע פּעאיי-
קייטן און האָט געקענט ריידן זייער לאַגיש. ער איז געווען פון דעם מין,
וואָס מען קען באַצייכענען ווי אַ פּאַלקס-אינטעליגענט. גוט באַהאוונט און
אויסגעמישט מיט דער קליינבירגערלעכער מאַסע, ד"ה מיטן רוב מנין ורוב
בנין פון דער יידישער באַפעלקערונג, אַ פּאַרטיידיקער פון אירע עקאָנאָ-
מישע און סאָציאַלע אינטערעסן.

ווי אַ פּאַרויצער פון דער קהילה-פּאַרוואַלטונג איז אים אויסגעקומען
צו נעמען אַן אַנטילל אין פּאַרשיידענע גרויסע אַליידישע צוזאַמענפּאַרן.

סיי פאליטישע, סיי געזעלשאפטלעכע. אין דער אַרבעט איז ער כסדר גע-
וואקסן און צו זיין מיינונג, וואָס האָט כמעט אַלע מאָל געטראָגן אַ פראַק-
טישן כאַראַקטער, האָט מען זיך צוגעהערט.

קרוק איז געווען אַ מיטגליד פון ווילנער קאָמיטעט פון „אַרט“ און
צוזאַמען מיט ווירגילי כהן האָט ער גענומען אַן אַנטייל אין וויכטיקע באַ-
ראַטונגען אויפן געביט פון פאַרשפרייטן פראַפעסיאָנעלע אויסבילדונג
צווישן דער יידישער באַפעלקערונג. ער איז אויך געווען אין דער פאַרוואַל-
טונג פון צענטראַל־ראַט פון די יידישע האַנטווערקער־פאַראייניגען אין פּוילן.
זיין אַמט, ווי אַ פאַרזיצער פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג און פאַרזיצער
פון אַנטווערקער־פאַרבאַנד, האָט אים מחייב געווען צו די וויכטיקסטע רע-
פרעזענטאַציעס אין יידישן און אַלגעמיינעם לעבן פון לאַנד און שטאָט.

דער האַנטווערקער־פאַראייין האָט אַרגאַניזירט אַרום דעם 1923סטן
יאָר אין דער קהילה־געבידע אַן אַלגעמיינע האַנטווערקער־אויסשטעלונג
פון אַ 40-50 פּאַכן אין ווילנע. פאַרשטייט זיך, אַז די גאַנצע יידישע באַ-
פעלקערונג האָט באַגריסט די דאָזיקע איניציאַטיוו. איז עס געווען טאַקע
איינמאָל אַן אויסשטעלונג, פשוט אַ מוזעאָלער ספעקטאַקל פון יידישן
פלייס, ענערגיע און איינפאַלערישקייט. האַנטווערקער פון פאַרשיידענע
פּאַכן האָבן סיי אינדיווידועל, סיי קאָלעקטיוו געשאַפן מוסטער־חפצים,
וואָס האָבן געגלעט דאָס אויג מיט זייער שיינער פאַרעם און מיט זייער
סאָלידיקייט. די עקספּאַנאַטן זענען געווען אין די הונדערטער עקזעמפּלאַרן
און אפשר, אויב מען זאָל דעטאַליזירן, אין די טויזנטער. סטאַליערס האָבן
אויסגעאַרבעט מאַסיווע געהילץ פּאַנירטע מעבל, סיי לויט מאָדעלן פון
זשורנאַלן, סיי לויט אייגענע צוגעטראַכטע צייכענונגען. טאַקער האָבן
אויסגעשטעלט אַלערליי שפּילצייג און קינסטלערישע שאַכפיגורן פון דעם
האַרטסטן האַלץ, שאַכטלען מיט פאַרשיידענע סעקרעטן. בלעכער האָבן
אויסגעאַרבעט, חוץ געשיר און הויז־מכשירים, אַלערליי קאָלאַנעס מיט
קינסטלערישע באַצירונגען: מנורות, חנוכה־לאַמפּן און ד״גל. גראַווירער
האָבן געמאַכט ווונדערלעכע מאַנאָגראַמען, שטעמפלען און מיניאַטור־
אַרבעטן.

ס'האָבן זיך אויסגעטיילט די פוטער־קירושנער. זיי האָבן אויסגע-

שטעלט מאַזאַקעס פון פוטערוואַרג און אפילו גאַנצע בילדער פון דעם פּאַלאַרן לעבן; טייגעס מיט פאַרשיידענע פוטער־חיות און עסקימאָסישע יורטעס מיט זייערע איינוווינער. דעם דאָזיקן ווונדערלעכן טעפּיך האָבן אָפּגעקויפט, דוכט זיך, אַמעריקאַנער פוטער־סוחרים. ווילנע איז דעמאָלט געווען איינער פון די גרעסטע טראַנזיט־צענטערס פון רוסישן פוטערוואַרג. דאָ האָט מען עס געסאַרטירט און טיילווייז באַאַרבעט.

כמעט די גאַנצע ווילנער יידישע באַפעלקערונג האָט באַזוכט די אויסשטעלונג. שולעס האָבן געמאַכט עקסקורסיעס. די פּוילישע האַנטווער־קער, דער גרעסטער טייל פון זיי צוררים, האָבן מיט ציין־קריצעניש גע־זען, וואָס יידן קענען אויפטאָן, אפילו ביי די ערגסטע באַדינגונגען, נישט האַבנדיק קיין שום אונטערשיטצונג: מצד דער מלוכה, אין קעגנטײל, „גראַבסקיס עגלה“ האָט זיך „איינגענאַדזשעט“ אויף דער יידישער גאַס און אַנגעמאַכט דאָרטן חורבנות. ספּעציעל טאַקע האָט זי זיך פאַרלייגט אויף די יידישע בעלי־מלאכות, מיטן ציל אָפּצוווישן זיי, ווי „קאַנקורענטן“ פון דעם פּוילישן האַנטווערקער.

קרוק האָט עטלעכע מאָל אָפּגעהאַלטן פרעסע־קאַנפּערענצן. די פּוילישע פרעסע האָט כמעט ווי פאַרשוויגן די אויסשטעלונג. אַבער דאָך פלעגן קו־מען דעלעגאַציעס פון אַנדער שטעט באַקוקן די „זשידאָוסקי אַרבעט“, וואָס האָט, אגב, מיט איר עסטעטישקייט געקענט זיך רעפּרעזענטירן נישט בלויז אין ווילנע, נאָר אפילו אין פאַריז.

ביי דער האַנטווערקער־אויסשטעלונג האָבן די ווילנער יידישע קינסט־לער געהאַט אויך זייער „ווינקל“ מיט איבער הונדערט בילדער. ס'זענען געווען פאַרטראַטן מ. לייבאָוסקי מיט זיינע לעבעדיקע טיפּן, איבערהויפט קינדער און כאַראַקטעריסטישע געשטאַלטן פון דעם יידישן קוואַרטאַל; בער זאַלקינד מיט זיינע קאַלאַריסטישע פּייזאַזשן; י. שער מיט אויסבליקן פון פאַרשיידענע טיילן פון ווילנע און מיט זיינע קאַריקאַטורן. אויך די גרויסע האַנטווערקער־שול „הילף דורך אַרבעט“ האָט אויסגעשטעלט פאַר־שיידענע אויסאַרבעטן פון אירע 15 אָפּטיילן.

ביי דער געלעגנהייט ווילט זיך מיר איבערגעבן אַ פּאַקט, וואָס האָט געהאַט אַן אַרט אויף דער אויסשטעלונג פון „הילף דורך אַרבעט“ אין 1920.

בעת דער קורצער ממשלה פון די ליטווינער, סוף זומער און אנהייב האַרבסט 1920, האָט „הילף דורך אַרבעט“ איינגעאַרדנט אַן אויסשטע-לונג אין גרויסן שטאַטזאַל. דער פּלוצלינגדיקער אַריינמאַרש פון זשעלי-גאַווסקיס כלומרשט „צעבונטעוועטע“ חיילות האָט נישט געגעבן די מעג-לעכקייט צו עוואַקואירן די עקספּאַנאַטן. אין אַ סוכותדיקן טאָג (9טן אָק-טאָבער), זייענדיק אין שטאַטזאַל, האָב איך דערהערט אַ טופּ פון פּערדישע פּאַדקאַוועס און ביקסן-קנאַלן. ס'איז געווען קלאַר, אַז זשעליגאַווסקי טרייבט אַרויס די ליטווינער פון ווילנע, אויף שנעל האָב איך פּאַראַרדנט צו פּאַרשליסן דעם זאַל און די דעזשורירנדיקע האָב איך געהייסן גיין אַהיים.

מען האָט דערוואַרט די איבערחזרונג פון דעם טראַגישן אַחרון של פּסח 1919, ווען פּילסודסקישע לעגיאַנערן האָבן „איינגעאַרדנט“ אַ פּאַר-מעלן מיליטערישן פּאַגראַם אויף יידן מיט אַ 60 דערהרגעטע און הונדער-טער פּאַרווונדעטע. ווען איך בין געגאַנגען מיט אַ גרופּע שילער, האָבן עטלעכע מאַל אַ פּייף געטאַן קוילן איבער אונדזערע קעפּ... צוליב דער אומרויאיקער שטימונג אין שטאַט האָט מען נישט געקענט עוואַקואירן די עקספּאַנאַטן פון שטאַטזאַל. און לויט אַ באַפעל פון דער נייער רעגירונג פון מיטל-ליטע (געווען איז עס נישט מער ווי אַ פּיקציע, ווייל אין דער אמתן איז אַלץ געטאַן געוואָרן לויטן טייטל פון וואַרשע), איז די אויס-שטעלונג פון „הילף דורך אַרבעט“ געעפנט געוואָרן, ווייל דער שפּץ פון דער מיטל-ליטווישער רעגירונג וויל זי באַזוכן. דער פּאַרזיצער פון דער מיטל-ליטווישער רעגירונג איז געווען וויטאַלד אַבראַמאַוויטש, אַ גוי בן גוי פון דורות. געקומען איז אַבער נישט „פּאַן וויטאַלד“, נאָר גענעראַל זשעליגאַווסקי אַליין, דער „באַצווינגער פון ווילנע“. ער איז געגאַנגען מיטן בילדונג-קוראַטאָר און האָט זיך גוט צוגעקוקט צו די עקספּאַנאַטן, צו די דיאַגראַמעס און צו אַנדערע אַרבעטן.

גענעראַל זשעליגאַווסקי האָט זיך נישט געשעמט פאַר די מיטגלידער פון דער פּאַרוואַלטונג פון „הילף דורך אַרבעט“, וואָס האָבן עקס-אַפּיציאַ געמוזט מקבל פנים זיין דעם גאַסט, און האָט געזאַגט צו זיינע באַגליי-טער מיטן בילדונג-קוראַטאָר בראש: „מען דאַרף זיי, די יידן, דעריאָגן און

איבעריאגן". אזא איז געווען די באציאונג פון דער פוילישער רעגירונג און פון הויכע באאמטע צו אלץ, וואס זיי האבן געזען עפעס מערקווירר דיקס ביי יידן. אבער נישט בלויז "איבעריאגן", נאר "ארויסיאגן" איז גע- ווען די אמתע טענדענץ זייערע. און דאס האבן אויסגעדריקט זייער פרעסע און זייערע ווארטפירער בנוגע דער אויסשטעלונג.

די צווייטע אדער די דריטע וואלן פון דער קהילה האבן ווייטער די האנטווערקער געגעבן זייער "צינגל-סטאטוס". און ווען עס איז געקומען צו די וואלן אין שטאטראט, איז אויך געווען דאס זעלביקע. די פאליאקן האבן נאך לאנגער דינגעניש מסכים געווען צו געבן די יידן איין ארט צווישן די לאוויקעס.

אין גאנצן זענען געווען פיר לאוויקעס, ד"ה דירעקטארן, וואס פאר- וואלטן מיט פארשיידענע דעפארטאמענטן פון דער שטאטווירטשאפט. דא האט זיך אנגעהויבן א שקלא וטריא וועמען מען זאל אנגעטרויען דעם אמת פון לאוויק. לויט דער כוחות-פארהעלטעניש צווישן די יידישע ראט- מענער איז ווידער אויסגעקומען, אז דאס ארט מוז געהערן צום פארזי- צער פון דער קהילה-פארוואלטונג, קרוק, און ער איז טאקע באשטימט געווארן פון די יידישע ראטמענער אויפן אמת פון לאוויק. די פאליאקן האבן געוואלט איבערגעבן דעם יידישן דירעקטאר אן אפאליטישע סעקציע פון דער שטאטישער ווירטשאפט. דאס איז געווען, לויט זייער אויפפא- סונג, דער אפטייל פון שטאטישע גיטער, הייזער, ארומיקע וועלדער און אנדערע אומבאוועגלעכע שטאטישע אייגנטום-אביעקטן. לויט דעם עצם כאראקטער פון אפטייל האט אליעזר קרוק געדארפט האבן צו טאן מיט די אים אונטערגעארדנטע ספעציאליסטן פאליאקן, אגראנאמען, וואלד- מייסטערס, ארכיטעקטן, געאמעטערס און אנדערע פאכלייט מיט הויכער בילדונג. לפחות האט ער געדארפט קענען "לייענען א פלאן" און אננעמען א שטעלונג, ווען עס קומט צו חילוקי-דעות. פויליש האט זיך קרוק אויס- געלערנט ריידן פון "גאס" און געווען איז דאס א ספעציעלער געמיש פון פויליש מיט ווייסרוסיש. א פשיטא שוין איז זיין פויליש געווען ווייט פון צו זיין פערפעקט מיט דער אמתער ווארשעווער הברה. קרוק האט זיך אבער נישט פארלוירן. דאס איז שוין געווען אין די דרייסיקער יארן, ווען

ער און אנדערע אינטעליגענטע יידן האָבן אָנגעהויבן צו ריידן אַביסל אַ קאַרעקטערן פּויליש, ווי אין די 20ער יאָרן.

קרוק האָט נישט געקענט די פּוילישע ליטעראַטור. ער האָט אויף דעם קיין צייט נישט געהאט. אין זיינע יונגע יאָרן האָט ער געלערנט אַביסל רוסיש. נאָר זיין איינגעבוירענע אינטעליגענץ און זיין געפיל פון טאַקט האָבן אים געפירט צו דעם, אַז זיין פאַרנעמען דעם הויכן פּאַסטן אין דער שטאַט-פאַרוואַלטונג זאָל נישט זיין קיין דורכפאַל און אין געוויסע פּרטים אַ דערפאַלג. ער האָט אָנגענומען אַ ריכטיקן טאַן אין פאַרקער מיט זיינע סובאַרדינירטע באַאַמטע. ער האָט אַכטונג געגעבן, אַז זיי זאָלן טאַן זייער רע פליכטן אין די ראַמען פון רעגולאַמין. זיין יידישער שכל-הישר האָט אים געהאַלפן געפּינען אַן ענטפּער אויף אַלע פאַרוויקלטע פּראָבלעמען פון דער שטאַטישער ווירטשאַפּט און איינהאַלטן די ווערדע פון אַ שעף און פון אַ זאַקקענער.

מיר איז אויסגעקומען צו זיין אין די ענינים פון דער פּראָפּעסיאָנעלער לער שול "הילף דורך אַרבעט" אין מאַגיסטראַט און צו זען קרוקן ביי דער אַרבעט אין זיין ביראָ. ער איז געווען באַשיידן, האָט גערעדט מיט יידישע קליענטן יידיש, נישט שעמענדיק זיך פאַר זיינע גויישע אָנגעשטעלטע. עס איז אַבסאָלוט נישט געווען צו מערקן ביי אים אַ שמץ פון סערוויליזם לגבי דעם שטאַט-פּרעזידענט אָדער אנדערע גויישע שררות. מסתמא איז ער געווען פון די ווינציקע יידן אין די פּוילישע מאַגיסטראַטן, וואָס האָבן אַמטלעך גערעדט מיט יידיש.

דער ווילנער שטאַטראַט איז באַשטאַנען אין זיין גרעסטן טייל פון ענדעקעס און ווען ראַטמאַן ברוך לובאַצקי האָט געמאַכט אַ פּרווּו צו ריידן יידיש אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון שטאַטראַט, האָבן זיך פּאַ-ליאַקן געוואָרפן אויף מיט די פּויסטן און מיט שטולן. די יידישע ראַט-מענער האָבן אים באַשיצט. עס איז שיעור נישט געקומען צו אַ בלוטיקן געשלעג.

אין דער אַטמאָספּעראַ פון שאַוויניזם און האַס לגבי אַלץ, וואָס איז יידיש, האָט דער יידישער בעל-מלאכה אויף איינעם פון די העכסטע פּאַסטנס אין דער שטאַט-רעגירונג באַנוצט אַמטלעך די יידישע שפּראַך

אין זיינע באציאונגען מיט יידן. אין א געוויסער מאָס איז עס געווען אַ גרויסער ציווילער מוט. און כאַראַקטעריסטיש איז, אַז זיינע קאַלעגן אונטערגעאַרדנטע האָבן זיך באַצויגן צו אים אַפילו מיט יראַת־הַכּוּד. נישט איינמאַל איז אויסגעקומען צו הערן פון זיי: „טען טשלאַויעק מאַ גלאַ-ווע“ (דער מאַן האָט אַ קאַפּ). „טען זשעמעשלניק ראַזומיע וויענצעיַ נישט יאַקיש מיניסטער“ (דער בעל־מלאכה פאַרשטייט מער ווי וועלכער ס'איז מיניסטער). אין קרוקס פאַרוואַלטונגס־געביט זענען נישט געווען קיין קאַ-רופּציעס אָדער טונקל־מונקל־געשעפטן. קרוק האָט געהאַט אַ ריין געוויסן און ריינע הענט אין אַלע געזעלשאַפטלעכע ענינים, אין וועלכע ער איז געווען פאַרטראַטן אָדער צו וועלכע ער האָט געהאַט אַ שייכות. אין דער ווילנער קהילה איז נישט געווען קיין איין פּאַל פון קאַרופּציע. מען האָט טאַקע אַפט זיך געריסן ביי די נעז אָבער עס איז געווען אַ מחלוקת לשם שמים...

קרוק האָט געהאַט קעגנער. דאָס זענען געווען גיכער נישט־פאַרגי-נער. אַ סך קאַלעגן זיינע האָבן נישט געקענט פאַרטראַגן, וואָס „אומעטום איז קרוק“. ער איז אָבער פאַרט געווען דער פלייסיקסטער און פּראַדוק-טיווסטער געזעלשאַפטלעכער טוער. די ווילנער קהילה האָט געליטן פון דעפיציטן. זי האָט נישט געקענט סובסידירן שולעס און אַנדערע וויכטיקע יידישע אינסטיטוציעס. איז געווען אַ גלייכווערטל, וואָס כאַראַקטעריזירט די לאַגע מיט קרוקן. פאַרוואָס איז אין ווילנע שלעכט? דער ענטפּער: „ווייל גאַנץ ווילנע האַלט זיך אויף איין קרוק“ (האַקן)...

קרוק און זיינע חברים האָבן געפירט אַ פאַרביטערטן קאַמף אין דער האַנטווערקער־קאַמער, וואָס איר באַהאַלטענער ציל איז געווען צו האַמע-ווען אָדער באַזייטיקן דעם יידישן האַנטווערקער פון דעם סאַציאַל־עקאַ-נאַמישן לעבן. ווי דיקטאַטאָריש פּילסודסקיס רעגירונג איז נישט געווען, האָט אָבער נאָך געמוזט בלייבן אַ שמץ פון דעמאָקראַטיע, און אַז דעם האָבן יידן זיך געהאַלטן, באַקעמפט מיט ציין און נעגל, ביז זיי האָבן דורכגע-פירט אַ יידישן וויצע־פרעזידענט אין דער האַנטווערקער־קאַמער. מיר דוכט, אַז אויך קרוק איז אויסגעקליבן געוואָרן אויף אַט דעם פּאַסטן. ער האָט זיך אָבער געמוזט אַפּוואַגן פון דעם צוליב זיין אַמט אַלס אַ לאַווניק. עס

איז אויך דורכגעפירט געוואָרן אַ פּרינציפּ, אַז אין די עקזאַמיניר־קאַמפּי־סיעס פּון פּאַרשיידענע פּאַכן זאָלן אויך זיין ייִדישע עקזאַמינירער. די עקזאַמיניר־קאַמפּיסיעס האָבן געגעבן דערלויבענישן אויף צו פּאַרנעמען זיך מיטן פּאַך, סיי ווי מייסטער, סיי ווי געהילפּן. דאָס איז געווען אַ גורלדי־קער מאַמענט פּאַר דער גאַנצער ייִדישער מלאכה אין פּוילן. און די ייִדי־שע האַנטווערקער־פּאַרבאַנדן צוזאַמען מיט די סיי־דעפּוטאַטן און אַנ־דערע געזעלשאַפטלעכע כּוחות האָבן ביטער געקעמפט קעגן דעם רעאַק־ציאָנערן „צעכן־געזעץ“, וואָס זיין ענדציל איז געווען צו פּאַרניכטן ייִדישע מלאכה. קרוק האָט פּיל בייגעטראָגן צו דעם קאַמפּ פּאַר די רעכט פּון אַ גרויסער שיכט פּון דער ייִדישער באַפעלקערונג. עפעס האָט זיך דאָן גע־לאָזט אַפּראַטעווען פּון דער טאַטאַלער גזירה.

קרוק האָט זייער געהויבן די חשיבות פּון ייִדישער מלאכה. די ביטול־באַציאָנונג צום ייִדישן בעל־מלאכה איז פּאַרשוונדן. אַ היפּשן האָונשפּרונג האָט דורכגעמאַכט דאָס ייִדישע לעבן פּון מענדעלעס „קליין מענטשעלע“ ביז דעם מאַמענט, ווען דער בעל־מלאכה איז געשטאַנען שיער נישט בראש פּון אַזאַ עיר ואם בישראל. ווי ס'איז געווען ווילנע.

קרוק איז אומגעקומען על קידוש השם מיט זיין גאַנצער פּאַמיליע אין דעם הריגה־טאַל פּאַנאַר. מען האָט אים „מאַביליזירט“ אין דעם ערשטן ייִדנראַט, וועלכער איז אין זיין פּולן צוזאַמענשטעל באַלד אומגעבראַכט געוואָרן ביי דער גרויסער פּראָוואַקאַציע. אַז יידן האָבן כלומרשט געשאָסן אויף אַ דייטשן זעלנער.

וועט עמעצער אַמאָל שרייבן די געשיכטע פּון דער ווילנער עדה פּאַר די לעצטע 20־30 יאָר ביז דער צווייטער מלחמה, וועט ער נישט קענען פּאַרשווייגן די ראַל פּון דעם ייִדישן האַנטווערקער אין דער געזעלשאַפט בכלל און אליעזר קרוקס טעטיקייט בפרט.

„קיום“, פּאַרז, נומ 64.

הרב יצחק רובינשטיין

שוין זיין דערוויילונג ווי א „רב מטעם הממשלה“ אין ווילנע אין 1919 איז געווען אַ היפשע סענסאציע. געוויינלעך זענען די „קאזיאַנע“ ראבינערס געווען וועלטלעכע מענטשן, אָפט מיט העכערער בילדונג, וואָס האָבן אַמאָל גאָר ווייניק אָדער נישט גענוג טיף באַנומען די שוואַרצע פינ־טעלעך. איבעריקנס, האָט די באַפעלקערונג זייער ווייניק געהאַלטן פון זיי אַלס רבנים. קיינער איז צו זיי מיט קיין שאלות נישט געקומען. די „קאזיאַנע“ רבנים האָבן געפירט די מעטריקאַציע, אַרויסגעגעבן דערלוי־בענישן אויף חתונות, גטן, געבראַכט צו אַ שבועה עדות אין געריכט, „נאַוואָבראַנצעס“ אין מיליטער, און ענלעכע פאַרמעל־רעליגיעזע פונק־ציעס. שכירות פלעגן זיי באַקומען פון „קאַראַבקע“־געלט.

געוויס זענען געווען יוצא מן הכלל צווישן די קאזיאַנע רבנים. עס איז גענוג אַנצורופן דעם באַרימטן מאַסקווער רב יעקב מזאָה, וואָס האָט צוגעשטעלט דעם גאַנצן וויסנשאַפטלעכן מאַטעריאַל פאַר דער פאַרטיידי־קונג ביים בייליס־פּראָצעס, הרב מ. אייזענשטאַט פון פעטערבורג, ד״ר שמריהו לעווין א״אָנ־ד. אויך דער פאַרגענגער פון הרב רובינשטיין אין ווילנע איז געווען נישט קיין אַנדערער, ווי דער באַרימטער העברעישער פּובליציסט און געלערנטער ד״ר י. ל. קאַנטאַר.

די ווילנער פרנסים און אַ היפשער טייל פון פרומע יידן האָבן אָבער געוואָלט האָבן פאַר אַ „קאזיאַנעס“ רב טאַקע אַן אמתן ירא שמים, אַ רב מיט סמיכה און גלייכצייטיק אויך אַ געבילדעטן מענטשן, וועלכער זאָל נאַכקומען די פּאָדערונגען פון דער מאַכט אין ענין בילדונג־צענזוס.

אין די שולן האָט מען געפירט אַן אַגיטאַציע פאַר אַזאַ רב. און אַט צו דער איבערראַשונג פון דער גאַנצער באַפעלקערונג ווערט אויסגעקליבן מיט אַ מערהייט דער אומבאַקאַנטער רב פון געניטשעסק (קרים), יצחק רובינשטיין, אין גאַנצן 29 יאָר אַלט. אַזאַ יונגערמאַן זאָל פאַרנעמען דעם פּאַסטן פון רעגירונגס־ראַבינער אין ירושלים דיליטאַ — איז ממש געווען

א רעוואלוציע אין דער פראקטיק פון ווילנער "קאזיאנער" רבנות, צווישן וועלכע עס איז געווען אזא גרויסער געלערנטער, ווי דער פילאלאג און אריענטאליסט יהושע שטיינבערג, דער היסטאריקער און מופלג שמואל יוסף פין א"אנד.

אין דער אמתן איז אבער יצחק רובינשטיין געווען א ליטווישער עילוי פון דאטנעווע. זיין רבנישע ערודיציע און דעם גאנצן גייסט פון ליטווישער לומדות האט ער געשעפט אין די ליטווישע ישיבות און אין דער משפחה פון זיין פאטער, דעם דאטנעווער רב. יצחק רובינשטיין ווערט אויפגענו- מען ווי א גאר יונגער מענטש אויף דעם כסא הרבנות אין געניטשעסק, און ווערט דאָרט מפורסם מיט זיין גרויסער בקיאות, רעדנערישן טאלאנט און אויסגעצייכנטע קענטעניש פון דער רוסישער שפראך. עס איז כדאי צו דערמאָנען, אז אין משך פון איין יאָר האָט י. רובינשטיין אָפגעגעבן עקזאמען אויף דעם קורס פון אַ קלאַסישער גימנאַזיע, וואָס האָט אים גע- געבן רעכט צו ווערן גלייכצייטיק אי רעליגיעזער רב, אי ראַבינער.

רובינשטיין האָט גלייך רעאַרגאַניזירט זיין קאַנצעלאַריע. ביי אים איז די רבנות געווען נישט קיין קוואַל פון הכנסה, נאָר אַ געזעלשאַפטלעכע שליחות. די קאַנצעלאַריע האָט ער איבערגעגעבן צו זיין געהילף. ער איז נישט געגאַנגען אויף קיין בריתן און חתונות.

ער פלעגט האַלטן גייסטרייכע דרשות סיי מעניני דיומא, סיי וועגן די אייביקע יידישע קוואַלן פון עטיק. געוויינלעך פלעגט ער ריידן איין שבת אין דער גרויסער שול, דעם צווייטן — אין טהרת הקדש. אין זיין הויכער פיגור מיטן זעלטענעם הדרת פנים, מיט פייער-שפּריצנדיקע אויגן, באַזונדערס ווען ער האָט גערעדט וועגן גערעכטיקייט און יושר, האָט ער זיך שטאַרק אימפּאַנירט. און נישט אומזיסט האָבן אַלע מאַכטהאַבער, צווישן זיי די גרעסטע אַנטיסעמיטן אַפילו, געהאַט גרויס דר-ראַרץ פאַר דעם ווילנער. אים האָט מען נישט געקענט איגנאָרירן אָדער גרינגשאַצן.

איך דערמאָן זיך אַן עפּיזאָד אין זומער 1915, ווען די ערשטע וועלט- מלחמה האָט געפלאַקערט און דאָס איז געווען אַ צייט פון בלבולים און גזירות אויף יידן. יידישע צייטונגען זענען פאַרמאַכט געוואָרן. יידיש באַנוצן עפנטלעך איז געוואָרן פאַרבאָטן (כלומרשט, ווייל עס דערמאַנט די

שפראך פון שונא). און אָט קומט הרב רובינשטיין אויף דער לוויה פון זיין פֿאַרשטאַרבֿענעם געהילף, הרב ר' שמואל שרייבער, און איז אים מספיד אויפן ווילנער בית-עולם דווקא אויף יידיש.

אַ הויכער פֿאַליצייאישער באַאַמטער גייט צו צו אים און זאָגט האַרט און טרוקן: „הער ראַבינער, צי דען ווייסט איר נישט, אַז ריידן יידיש איז פֿאַרבאָטן? שטעלט אָפּ אייער רעדע“.

רובינשטיין דערלאַנגט אַ צאַרנדיקן בליק אויף דעם הויכן פֿאַליציי-פֿאַרשטייער און גיט אַ נישט-ווייניקער צאַרנדיקן מאַך מיט דער האַנט און זאָגט:

— הער פֿריסטאַוו, איר קענט מאַכן אַ פֿראַטאַקאָל, אָבער איצט וואָגט מיך נישט צו שטערן.

דער פֿריסטאַוו האָט טאַקע נישט געוואָגט און האָט אַ פֿאַרשעמטער זיך אָפּגעטראָגן אַז אַ זייט, הגם אין יענע בלוטיקע צייטן האָט ער גע-קענט אַרעסטירן אָט דעם נישט געהאַרכזאַמען ייד און אַפילו איבערגעבן צו אַ מיליטערישן געריכט.

בכלל האָט זיך הרב רובינשטיין אַרויסגעשטעלט אין זיין גאַנצער גרויס בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה און אין אומרואיקן נאָך-מלחמה-פֿעריאָד בעת די אָפטע מאַכט-בייטענישן, פֿאַגראַמען, גוואַלדטאַטן און אַנדערע פֿורעניותן.

אַ ספּעציעלער קאַפיטל איז געווען הרב רובינשטיינס אינטערוויעצן ביי די צאַרישע גענעראַלן און אין הויפטשטאַב וועגן די גזירות, בלבוילים און גירושים פון 1915. דער קאַמענדאַנט פון ווילנער-דווינסקער ראַיאָן, פירשט טומאַנאַוו, מיט דער הילף פון ווילנער גובערנאַטאָר וועוויאַרקין, האָט אויסגעפּוועלט פֿאַר הרב רובינשטיין אַן אוידיענץ ביי גענעראַל אַלעק-סעיעוו, דעם שעף פון צפּון-מערבדיקן פֿראַנט.

דער גאַנצער זומער 1915 איז פול געווען מיט אומרו און שרעק פֿאַרן גורל פון יידן, וועלכע זענען פון אַלע זייטן געווען דער אָביעקט פון העצעס. ס'איז געהאַנגען איבער ווילנע דער גירוש פון דער יידישער באַפּעלקערונג. מען האָט געשמעסט, אַז דער באַפּעל פון אַרויסטרייבן די ווילנער יידן, אַזוי ווי מען האָט עס געטאָן שבועות מיט די קאָוונער יידן, איז שוין פֿאַר-

טיק. אין יענעם קריטישן מאמענט קומט הרב רובינשטיין אין גענעראל-שטאב פון מערב-פראנט.

קומען אין דער "סטאווקע" איז געווען פארבונדן מיט פשוטער מסירת נפש. הרב רובינשטיין איז אויפגענומען געווארן דורך גענעראל אלעקסעיעוו. ער האט געבעטן די דערלויבעניש פארצושטעלן אים די טרויעריקע לאגע פון די יידן אין די מלחמה-געביטן נישט אין א באגרענעצטער צייט פון עטלעכע מינוט. דער גענעראל האט דערצו מסכים געווען. און רובינשטיין האט גערעדט אפן, באשולדיקנדיק די רוסישע פירערשאפט אין בייזווילי-קייט לגבי דער יידישער באפעלקערונג. ער האט געבראכט פאקטן וועגן די בבלולים, גוואלדטאטן פון סאלדאטן און קאזאקן. רובינשטיין האט צום סוף געבעטן אפרופן די נייע גירושים. דער גענעראל האט געענטפערט: אז ער האט באווייזן וועגן דער שולד פון יידן אין שפיאנאזש און פאראט.

הרב רובינשטיין האט זיך אויפגעהויבן און מיט א צארנדיקן טאן פון איבערצייגונג געזאגט, אז דעם גענעראל האט מען פארפירט מיט פאל-שע ידיעות: אז א מלוכה, וואס באגייט אומגערעכטיקייט לגבי יידן, קען א מלחמה נישט געווינען. די יידישע געשיכטע האט געוויזן, אז די יידי-שע פארפאלגער באקומען זייער פארדינטע שטראף פון הימל פאר עוולות לגבי יידן.

דער גענעראל איז בלייב געווארן פון די ווערטער. אבער דער הדרת-פנים פון הרב רובינשטיין, זיין שארפער בליק און פלאמיק געפיל פון גערעכטיקייט, וואס האט אים געגעבן א נביאיש אויסזען, האבן קענטיק געמאכט א טיפן איינדרוק אויפן גענעראל, און ער האט צוגעזאגט דעם ענין צו באטראכטן. אלעקסעיעוו האט רובינשטיינען באגלייט ביו דער טיר און אויף וויפיל זיין לאגע, ווי דער העכסטער גענעראל אין דער קיי-זערלעכער ארמיי האט דערלויבט, איז ער געווען פריינטלעך און מוחל געווען רובינשטיינען זיינע דרייסטע רייד.

קיין גירושים זענען מער נישט פארגעקומען, אויב נישט רעכענען דעם גירוש פון דער רוסישער ארמיי גופא דורך די זיגרייכע דייטשן פון גאנצן צפון-מערבדיקן געביט, אין סעפטעמבער 1915.

ווען ווילנע איז עוואקואירט געווארן אין אויגוסט 1915, האט הרב

רובינשטיין נישט געוואלט פארלאזן די ווילנער עדה. וואָס איז באַשטאַ-
נען פון אַרעמערע שייכטן און איז געבליבן כמעט אַן פירערשאַפט. ער
האַט דורכגעמאַכט אַלע פאַזן פון דער מאַרטירער־שטאַט, וואָס האָט גע-
ביטן אַכט־ניין מאָל פאַרשיידענע רעגירונגען.

הרב רובינשטיין איז געווען דער פאַרזיצער פון צענטראַלן הילפס-
קאָמיטעט בעת דער דייטשישער אַקופאַציע. דער צענטראַל־קאָמיטעט האָט
געדאַרפט זאָרגן אין יענע טעג פאַר אַלע פּילצאַליקע אנשטאַלטן פאַר סאַ-
ציאַלער הילף, שולעס און קינדערהיימען. און זאָרגן אין די טעג פון הונ-
גער און שווערע ווינטערס זענען געווען אַן אַ שיעור. די הויפּטלאָסט איז
געפאַלן אויף הרב רובינשטיין.

הרב רובינשטיין און זיין מערקווירדיקע פרוי אסתר, האָבן זיך פאַר-
נומען מיט בויען די ערשטע מאָדערנע שטרענג־רעליגיעזע שולעס סיי פאַר
יינגלעך, סיי פאַר מיידלעך, וואָס איז געווען אַ גאַנץ נייע דערשיינונג אויף
דער יידישער גאַס אין די אַמאַליקע רוסישע געביטן.

עס איז הרב רובינשטיינען אויסגעקומען איבערצולעבן דעם פאַגראַם,
וואָס די פּוילישע לעגיאָנערן האָבן געמאַכט בעת זייער פאַרכאַפּן ווילנע
אין 1919, ווען א. ווייטער איז אומגעבראַכט געוואָרן.

הרב רובינשטיין און ד"ד צ. שאַבאַד האָבן זיך מיט געפאַר פאַר זייער
לעבן דורכגעשלאָגן דורך צעיושעטע כּוּליגאַנעס צום פּוילישן קאַמאַנדאַנט
און געפאַדערט פון אים, אַז ער זאַל מאַכן אַ סוף צום פאַגראַם און גלייך
באַפּרייען שמואל ניגערן און לייב יפהן, וואָס זענען צוזאַמען מיט ווייטערן
אַרעסטירט געוואָרן. מען האָט זיי נישט אַרויסגעלאָזט באַלד, אָבער די
תיכּפּדיקע דערשיסונג איז אַפּגעלייגט געוואָרן און דערנאַך האָט זיך אייני-
געגעבן זיי צו באַפּרייען.

אין דער קורצער צייט, וואָס די ליטווינער האָבן געהערשט אין וויל-
נע (1920), האָבן זיי אַרויסגעוויזן צו הרב רובינשטיין גרויס אַכטונג. זיי
האָבן אים פאַרגעלייגט אַ מיניסטאַרן־אַמט. ער האָט זיך אָבער נישט גע-
וואַלט שייךן מיט דער ווילנער קהילה.

אויף אַ גרויסער יידישער פאַרזאַמלונג, וווּ עס האָט גערעדט אַ ליט-
ווישער מיניסטער אין נאַמען פון דער רעגירונג, האָט הרב רובינשטיין גע-

האלטן א גלענצנדיקע רעדע וועגן דער ראל פון דעם ליטווישן יידנטום אין דער געשיכטע פון ליטע און אין דער געשיכטע פון אייראפעישן יידנטום, באזונדערס וועגן די חכמי זאמוט. יידן זענען דעמאלט געווען פראג-ליטוויש געשטימט, און הרב רובינשטיין האָט עס אויסגעדריקט אין דער פולער מאַס.

הרב רובינשטיין האָט פיל אויפגעטאָן אויפן געביט פון שיצן יידישע רעכט און יידישן כבוד פאַר די 20 יאָר פוילישער הערשאַפט.

ער איז געווען פריער דעפוטאַט פון פוילישן סיים און שפעטער סע-נאַטאָר, און אין ביידע „הייזער“, וואָס זענען געווען פול מיט גיפטיקע אַנטיסעמיטן, האָט ער געהאַלטן זיינע רעדעס, אין וועלכע ער האָט גע-שליידערט דעם אמת אין פנים אַריין.

דעם שרייבער פון די שורות איז אויסגעקומען צו אינטערוויענירן אין וואַרשע וועגן די אַנפאַלן פון די לעגיאָנערן אויף אַ יידישער לאַנדווירט-שאַפטלעכער שולע פון דער געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט“. ווען די פוילישע רעגירונג האָט באַשלאָסן, אונטער פאַרשיידענע אויסריידן, די יידישע שולע צו ליקווידירן, האָט די געזעלשאַפט געבעטן הרב רובינ-שטיינען אַפצושרייען די גזירה. מיר זענען אַוועק צום „קאָמיסאַר פון די מזרח-געביטן“, גראַף קאַסאַקאָווסקי. איך וועל קיינמאַל נישט פאַרגעסן מיט וואָס פאַר אַ יראת הכבוד דער דאָזיקער גראַף האָט אויפגענומען הרב רובינשטיינען. ווען מען האָט אים ראַפּאָרטירט, אַז אַ דעלעגאַציע מיט הרב רובינשטיין איז געקומען, איז ער אַרויס פון זיין קאַבינעט און טיף זיך פאַרנייגט, מיטן אויסרוף: „גוט מאַרגן, הער ראַבינער“, גענומען אים אונטערן אַרעם און אַריינגעפירט צו זיך אין קאַבינעט און אויפמערקלעך אים אויסגעהערט.

ווער עס קען די גאווהדיקע פוילישע אַריסטאָקראַטיע און איר פאַראַכ-טונג צו אַ נישט-טיטולירטן מענטשן, בפרט צו אַ יידן, קען פאַרשטיין, אַז נאָר הרב רובינשטיין מיט זיין שטאַלצער האַלטונג האָט געקענט אַרויס-רופן צו זיך אַזאַ אַכטונג.

אין פיל פּאַלן, ווען עס פלעגן קומען יידן און דערציילן, אַז אויף די גאַסן איז נישט רואיק, פלעגט הרב יצחק רובינשטיין גלייך אַפרופן דעם

סטאראסטע און פאָדערן תיכף אָפצושטעלן די כוליאָגנישע מעשים. ער האָט נישט געבעטן, נאָר געמאָנט מיט אויפרעגונג, מיט צאָרן, נישט ווי קיין נכנע.

די פוילישע כוליאָגעס האָבן נישט איינמאָל פיקעטירט הרב רובינ-שטיינס וויינינג, אויסגעהאַקט ביי אים די שוויבן און בכלל געמאַכט אים פאָרן סימבאָל פון גאַנצן פוילישן יידנטום. אָבער רובינשטיין האָט זיך נישט אָפגעשראַקן און ווייטער מוטיק געקעמפט, געמאָנט, געפאָדערט.

ווי אַ מיטגליד פון דער פאָרלאַמענטאַרישער קאָמיסיע אין דער קול-טורקאָמיסיע ביים פעלקערבונד, איז ער אַרויסגעטראָטן אויפן אינטערנאַ-ציאָנאַלן פאָרום וועגן די פאָרפאָלגונגען אויף יידן אין היטלער־דייטש-לאַנד.

ער האָט דאָרט געוואָרנט, אַז היטלער הייבט נאָר אָן מיט יידן, וועלנ-דיק אַנטאַפן דעם באַראָמעטער פון מענטשלעכקייט ביי אַנדערע פעלקער. אויסלאָזן וועט זיך נישט נאָר צו יידישע קעפּ, נאָר טאַקע צו גויישע אויך. מען מוז אָפּשטעלן היטלערן באַצייטנס, אויב נישט וועט איראָפּע אונ-טערגיין. די רייד פון הרב רובינשטיין האָבן דאָן נישט געוויקט, אָבער די נבואה איז צום אומגליק מקוים געוואָרן.

הרב רובינשטיינען איז אויסגעקומען אין דער וועלט־שריפה זיך צו שיידן מיט זיין באַליבטער ווילנער קהילה און ווערן אַ פּליט.

זיין שטיים האָט זיך געלאָזט הערן אין די ערשטע יאָרן פון זיין עמיג-ראַנטישן לעבן. ער פלעגט אַרויסטרעטן אויף גרויסע יידישע פאָרזאַמלונ-גען און ריידן וועגן דער גרויסער יידישער טראַגעדיע, צו וועלכע די וועלט איז טויב און שטום. צום לעצטן מאָל האָט ער אויסגעשריען פאָר פיל טויזנטער מענטשן זיין צער און צאָרן ביי דעם סיטי האָל אין ניו־יאָרק, בעת דער גרויסער מאַסן־דעמאָנסטראַציע פון פוילישע יידן אין 1944. ער איז שוין אָבער דאָן געווען שווער קראַנק, די יידישע צרות האָבן אים צע-בראַכן. און פאָר די לעצטע צוויי יאָר איז ער געווען נאָר אַ שאַטן פון דעם גרויסן יידישע פאָלקסטריבון, וועלכער איז געווען אַ גוטזאַגער נישט נאָר פאָר די פרומע, נאָר פאָרן גאַנצן פאָלק, אַן אונטערשייד פון ריכטונגען. יעדער ייד איז אים געווען טייער.

ה י ר ש א ב ר א מ א ו ו י ט ש

אין גאנצן איז הרב יצחק רובינשטיין אלט געווען 65 יאר. זיין הארץ
האָט נישט אויסגעהאלטן און געפלאַצט.
אין דער יידישער געשיכטע פון 20טן י"ה, וועט הרב יצחק רובינ-
שטיין פארנעמען איינס פון די חשובסטע ערטער.

„ליטווישער ייד“, אפריל־מאי, 1946.
„מאָרגן־זשורנאַל“, דעצעמבער 30, 1951.

ז'מן רייווען

1. רייווענען האָב איך צום ערשטן מאל געווען סוף 1915, בעת די רוסן האָבן פאַרלאָזט ווילנע. ס'האָט זיך געענדיקט די צייט פון די צאָר-רישע פאַרפאלגונגען און עס האָט זיך געדוכט, אַז מען וועט מיט די דייטשן קענען „דוּרמקומען“, בכל אופן וואָס איז נוגע זען יידישער שפראַך, דרוקזאַכן, שולוועזן און קולטור בכלל. מען דאַרף דערמאָנען, אַז אין זומער 1915 האָט ניקאַלאַי ניקאַלאַיעוויטש, דער צאַרישער אייבערקאָמאַנדיר און כמעט דיקטאַטאָר, פאַרבאָטן צו ריידן עפנטלעך יידיש, פאַרמאַכט אַלע יידישע צייטונגען אא"וו.

די דייטשן האָבן פאַרווערט רוסיש, ווי די לימוד-שפראַך אין די שור-לעס. יעדע נאַציאָנאַלע מיעוט האָט געדאַרפט פירן לפחות איר שולוועזן אויף איר אייגענער מוטערשפראַך. ס'האָבן זיך ספּאַנטאָן אָנגעהויבן צו עפענען יידישע שולעס, דער איבערגאַנג צו יידיש אין דער לערן-פראַקטיק איז גאַרנישט געווען קיין גרינגער ענין, ס'איז נישט געווען גענוג אַדער ס'האָבן אינגאַנצן אויסגעפעלט לערנבילכער, עס איז כמעט גאַרנישט געווען קיין יידישע טערמינאָלאָגיע, עס זענען געווען ווייניק לערער, וואָס האָבן גוט געקענט יידיש, אַפילו נישט ביי אַלע עלטערן איז יידיש געווען צום האַרצן, ווי אַ לימוד-שפראַך, אָבער דאָס געבאָט פון צייט איז געווען: מוטערשפראַך — יידיש!

די יידישע האַלב-אַסימילירטע און נאַציאָנאַלע אינטעליגענץ, וועלכע איז געבליבן אין אַ קליינער צאָל אין ווילנע (די גרעסטע טייל האָט זיך עוואָקואירט), האָט דערפילט, אַז אין די שווערע צייטן פון מלחמה, אַקור-פאַציע און צוגעשפיצטע נאַציאָנאַלע באַציאָונגען מוז מען זיך האַלטן צוזאַמען. דערביי דאַרף דערמאָנט ווערן, אַז אין ווילנע האָבן געקעמפט פאַר העגעמאָניע עטלעכע פעלקער: פּאָליאַקן, רוסן, ווייסרוסן, ליטווינער און יידן, וועלכע זענען געווען נישט די לעצטע לויט זייער צאָל — כמעט אַ העלפט פון דער גאַנצער באַפעלקערונג — און אַוודאי נישט די לעצטע לויט זייער קולטור.

אין דער פריוואטער דירה פון קאָוונער פליט, דעם שוישפילער לייב קאָדיסאָן, ערגעץ אויף גרויס פאָהולאַנקע, האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן ביי אַ 40-50 מענטשן: דאָקטוירים, שרייבער, לערער, אַקטיאָרן, פּלאַסטיקער און סתם יידן מיט אַן אינטערעס צו געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. צווישן זיי זענען געווען אַזעלכע ווי ד"ר שאַבאַד, ש. ל. ציטראָן, מ. שאַליט, דן קאַפּלאַנאָוויטש, יאַשע ראָזענבוים, פּאַעט און שפּעטער דירעקטאָר פון "האַיאָס" אין ריגע, דער פּאַרלעגער ש. שרעברעק, אַדוואָקאַט שמשון ראָזענבוים (שפּעטערדיקער מיניסטער אין ליטע), פון די אַרטיסטן אַזרא, עלמית, נאכבוש, קאָדיסאָן א"אנד.

מען האָט געפילט, אַז מען מוז זיין צוזאַמען, אַרומריידן פּאַרשיידענע ענינים, וואָס די צייט און די נייע אומשטאַנדן האָבן גורם געווען, לייזן קולטור־פּראָגעס. ס'איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז די דירה אויף גרויס פּאַהולאַנקע זאָל טראָגן דעם נאָמען "יידישער לאַקאַל". דאָ פּלעגט מען זיך צונופּוקמען כּמעט יעדן אַוונט, אַ סך אַוונטן זענען אויסגעפילט געווען מיט אַ פּראָגראַם. עס זענען געווען רעפּעראַטן, לעקציעס, רעציטאַציעס, סאַלאַ-געזאַנגען, קלאַוויר־שפּילן.

היות דער "יידישער לאַקאַל" איז געוואָרן אַ קלוב, האָט מען געמוזט עפּענען אַ בופּעט, וווּ מען האָט סערווירט טיי מיט סאַכאַרין און צובייסן, וואָס איז באַשטאַנען פון שוואַרצן ברויט אַדער אַ שטיקל "בולבע־טייגעכין" — דעמאָלט איז עס געווען אַ יקר המציאות, ווייל האַלב־הונגער האָט געהערשט אין שטאָט — דער עיקר איז אָבער געווען — מען האָט פּאַר־בראַכט צוזאַמען אין אַ קולטור־סביבה; גייסטיקע אינטערעסן האָבן גע־האַט די איבערוואָג. דער עולם איז געווען אַ יונגער און טיילווייז אַ מיטל־יאַריקער.

און אַט באַווייזט זיך צום ערשטן מאַל אויפן ווילנער האַריזאָנט, בכל אופן פאַר מיר, אַ יונגערמאַן, מיט ענערגישע באַוועגונגען, מיט ברענענדיקע אויגן. ער רעדט מיט געפיל, שאַרף, שניידיק, ער ציט אַלעמענס אויפּערקומקייט. ער רעדט יידיש און נאָר יידיש, קיין שום אַנדער שפּראַך. אַט דער יונגערמאַן, וואָס מען האָט ווייניק געוואוסט וועגן אים, איז געווען אברהם רייזענס יינגערער ברודער, זלמן רייזען. דאָס איז גע־

ווען גענוג, מען זאל זיך מיט זלמןען פאראינטערעסירן און זיך צוהערן צו זיין ווארט. איך רייד דא וועגן דער אינטעליגענץ, וואס יידיש איז איר געווען פרעמד. זלמן טרעט ארויס מיט א רעפערעט וועגן יידיש. ער שפריצט מיט פייער.

ער האט פארגעשטעלט אזא טעזע: יידיש איז די איינציקע שפראך פון יידישן מאסן-לעבן. יידיש גיט צו די געהעריקע פיזיאנאמיע דעם יידישן פאלקסטומלעכן לעבנסשטייגער. קיין שפראך האט אזוי נישט אויסגעדריקט דעם כאראקטער פון יידישן פאלק, ווי יידיש. זי איז זיין באגלייטער, ווי מען וואלט עס איצט געזאגט, פון וויגעלע ביזן קבר. אבער יידיש מוז ווערן אויך די שפראך פון דער אינטעליגענץ און נישט נאר פון די מאסן. יידיש מוז ווערן די לימודים-שפראך. ס'מוז זיין שו-לעס מיט יידיש, גימנאזיעס, אוניווערסיטעטן אפילו.

אויסער דעם איז פאליטיש דאס געבאט פון דער שעה צו ריידן און מעטום יידיש, פאדערן גלייכע רעכט פאר יידיש. גענוג שוין צו זיין א געצייג אין די הענט פון דער מערהייט: זיך רוסיפיצירן, „געראמאניזירן“, איז א נאציאנאלער פארברעך און קען אפילו ווערן א לעבנסגעפאר ביי די צוגעשפיצטע נאציאנאלע באציאונגען און נאציאנאליסטישע שטרעמונגען. קיינער וועט אונדז נישט טאדלען, אויב מיר וועלן נישט נוטה זיין צו דער אדער יענער נאציע. גענוג צו זיין פארשקלאפט צו פרעמדע געטער. נישט קשה, יידיש קען שוין דאס שטעטל באשטיין, און א זינדיקער איז דער ייד, וואס פארראט יידיש. ס'פעלן נאך דער שפראך א סך זאכן: איינ-הייטלעכער אויסלייג, טערמינאלאגיע, עקזאקטע גראמאטיק, פילאלאגישע אויספארשונגען אא"וו. אבער דאס וועט קומען, ווען מיר אלע וועלן זיך נעמען דערצו מיטן פולן באוויסטזיין און ליבע צו דער שפראך.

דאס איז געווען שטארק ניי, אפילו פאר ווילנע, וואס האט שוין גע-האט אן אומלעגאלע שולע מיט יידיש, א פרעסע און א מאסע, וואס איז שפראכלעך געווען נישט אסימילירט. נאר מען האט זלמן ריזענען גע-הערט. ער פלעגט ארויסטרעטן אויף פארזאמלונגען פון לערער, מעדי-קער, אדוואקאטן. ער האט מיט שוים גערעדט וועגן דער יידישער אינטע-ליגענץ, וואס איז מערסטן טייל פאררעטעריש בנוגע דעם טייערסטן, וואס

א פאלק פארמאגט: דאָס לשון. בפרט איז עס לעבנסנייטיק איצט בנוגע אונדזערע שכנים און די נייע מושלים, די דייטשן. ז. רייזענס רייד האָבן געצונדן הערצער. זיי זענען געפאלן אויף אַ גינסטיקן באַדן. אין ווילנע האָט זיך געקליבן די נאַציאָנאַלע פּאַטענץ. אָבער עס איז נישט געווען, ווער ס'זאָל איר געבן די פּאַרעם, די ענערגיע, דעם אימפעט.

דאָס האָט געטאָן זלמן רייזען. מיט זיין געזונטן פּאַלקס־חוש האָט ער, נישט זייענדיק קיין פעדאָגאָג, געפילט, אַז כדי די יידישע קולטור זאָל ווערן פּאַרפעסטיקט, מוז מען אָנהייבן בויען פון אונטן, פון די תּינוקות של בית רבן, דער עיקר אויסבויען אַ יידישע פּאַלקסשולע, אַ נאַרמאַלע, וואָס זאָל אַרייננעמען אין זיך אַלע עלעמענטן פון דעם בעסטן און שענסטן, וואָס דאָס יידישע פּאַלק און אַנדערע פעלקער האָבן געשאַפן. מיט איין וואָרט, די יידישע שולע דאַרף זיין אַ סינטעז פון אַלמענטשלעכן וויסן און יידישע היסטאָרישע און מאָדערנע אוצרות.

און דעמאָלט האָבן זיך אָנגעהויבן צו גרינדן שולן, געזעלשאַפטלעכע און פריוואַטע. די געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אַרום די שולן האָט זיך קאָנ־צענטרירט אַרום און אין דער חברה „מפיצי־השכלה“. אין דער „מפיצי־השכלה זענען געווען פּאַרטראָטן סיי יידישיסטן, סיי העברעי־סטן. די קאַמפּן האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין קאָמיטעט און זיי זענען אַריבערגעגאַנגען אויף די אַלגעמיינע פּאַרזאַמלונגען. נאָך אַ ריי פּרוכטלאָזע פּאַרזאַמלונגען אין הייסע דעבאַטן איז — ווי געוויינלעך — יעדער צד געבליבן ביי דאָס זיי־ניקע. ביי ד״ר צמח שאַבאַד זענען פּאַרגעקומען זיצונגען סיי פון „מפיצי־השכלה“־קאָמיטעט, סיי פון דער ענגערער גרופּע יידישיסטן. מען איז גע־קומען צום באַשלוס, אַז מען מוז זיך אויפן קולטור־וועג צעשיידן און אָנ־שטאַט דעבאַטן דאַרף מען זיך נעמען צו דער אַרבעט. נאָך אַ גרויסער צו־גרייטונגס־אַרבעט האָט מען באַשלאָסן צו עפענען אין דער ערשטער ריי אַ יינגל־שולע און אַלץ זאָל מען דאַרט לערנען אויף יידיש.

צווישן די קעמפּער פּאַר דער שולע זענען געווען, אויסער ד״ר צמח שאַבאַדן, זלמען רייזען, ש. באַסטאַמסקי, ג. פּלודערמאַכער, מ. שאַליט, מ. שור און אַ ריי אַנדערע לערער און געזעלשאַפטלעכע טוער. מען האָט גלייך אויסגעאַרבעט פּראָגראַמען. לערער מיט זלמן רייזענען בראש האָבן גע־

אַרבעט אויף אַ גענויער פּראָגראַם פון יידיש. אויסער דעם האָבן זיך גע-
שאַפן אַ ריי טערמינאָלאָגישע קאָמיסיעס. זיי האָבן צוגעגרייט טויזנטער
ווערטער, כדי דאָס לערנען זאָל אָנגיין אומגעשטערט.

זלמן רייזען איז געווען דער אויטאָריטאַטיווסטער מענטש בנוגע שאַפן
אַדער באַשטעטיקן גוטע יידישע טערמינען. זלמן רייזענען האָט מען באַ-
שטימט פאַר אַ לערער אין דער ערשטער שולע מיט דער יידישער לערנ-
שפּראַך.

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס בראש פון „מפיצי־השכלה“ זענען גע-
שטאַנען יידישיסטישע עלעמענטן, האָט מען אַריינגעפירט אין שולע אַ
היפשע צאָל שעהן פאַר טראַדיציאָנעלע לימודים און העברעיִש. אַביסל
שפעטער האָט מען אַיינגעפירט העברעיִש אין אַלע יידישע שולן מיט דער
יידישער לערנשפּראַך.

זלמן רייזען האָט זיך נישט באַנוגנט מיט לערעריי. פייוול מאַרגאָלין,
דער געוועזענער אַרויסגעבער פון „הזמן“, האָט פון דער דייטשער אַקופאַ-
ציע־מאַכט באַקומען אַ דערלויבעניש אַרויסצוגעבן אַ צייטונג אויף יידיש
אונטערן נאָמען „לעצטע נייעס“. מאַרגאָלין האָט צוגעצויגן צו דער רעדאַק-
ציע אַזעלכע שרייבער ווי ש. ל. ציטראָן, מ. שאַליט, ז. רייזען, דן קאַפּלאַן
נאָוויטש א״אנד. די דריי־פיר שרייבער האָבן געשפּילט אין דער צייטונג
די גרעסטע ראָלע. נישט קוקנדיק אויף דער שטרענגער צענזור, האָבן די
רעדאַקטאָרן זיך באַמיט צו מאַכן די צייטונג וואָס לעבעדיקער מיט באַ-
ריכטן וועגן יידישע פאַרזאַמלונגען, שול־לעבן, קולטורעלע אונטערנעמונג-
גען.

די צייטונג „לעצטע נייעס“ האָט די ערשטע אין מזרח־אײראָפּע אַריינ-
געפירט די מאַדערניזירטע אַרטאָגראַפיע. דאָס איז געווען ז. רייזענס אויפ-
טו. ער האָט בשום אופן נישט געוואָלט דערלאָזן, אַז מען זאָל באַנוצן די
שטומע אותיות. שוין דער נאָמען פון דער צייטונג „נייעס“ (און נישט
„נייעס“) האָט רעוואָלוציאָניזירט דעם גאַנצן אופן שרייבן נאָכן אַלטן
שטייגער.

לכתחילה האָט „געריסן“ די אויגן „בריוו“ (אַנשטאַט „ברייף“), זונ-
טיק, מאָנטיק (אַנשטאַט זונטאָג, מאָנטאָג), אָבער ז. רייזען און זיינע רע-

דאקציע־חברים האָבן זיך נישט אָפּגעשראַקן פאַרן ערשטן איינדרוק. אין אין ווילנע האָט זיך איינגעבירגערט די פּאַנעטישע אַרטאָגראַפיע, וואָס האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ גרויסן דערפאַלג. די העברעיִשע עלעמענטן האָט מען נישט נאַטוראַליזירט — אָבער געוויסע פּאַפּולערע ווערטער האָט מען געשריבן מיטן ייִדישן אויסלייג (באַלעבאַטיס, באַלמעלאַכעס אַאָ״ו). די טערמינאַלאָגישע קאָמיסיעס ביים ייִדישן לערער־פּאַראַיין האָבן געשאַפן און געזאַמלט הונדערטער ייִדישע ווערטער פאַרן טאַג־טעגלעכן געברויך און טערמינען פאַר פאַרשיידענע לימודים אין די שולן. מערסטן טייל האָט די ווערטער באַשטעטיקט ז. רייזען, אין אַלע ספּקדיקע פּאַלן האָט מען זיך געווענדט צו אים.

אַדאַנק זלמן רייזענס השפּעה האָט די ייִדישע שפּראַך באַקומען אַ באַזונדערע חשיבות ביי דער ייִדישער באַפּעלקערונג גופּא. דאָקטוירים האָבן גערעדט מיט זייערע פּאַציענטן אויף ייִדיש, וואָס פּריער איז עס גע־ווען נאָר אַ זעלטנהייט. דער ערשטער אויפן פּלאַץ איז געווען ד״ר צמח שאַבאַד, דער גרויסער הומאַניטאַרער און געזעלשאַפּטלעכער עסקן פון ווילנע. זיין ביישפּיל האָבן נאָכגעטאַן כמעט אַלע ייִדישע מעדיקער און אַנדערע פּראַפעסיאָנאַלן. צווישן דער ווילנער ייִדישער אינטעליגענץ, וואָס האָט לויט דער אַלטער געווינהייט אונטערגעזינדיקט מיט דער רוסישער שפּראַך, פּלעגט מען מיט אַ שטיקל ציטער זיך פּרעגן: „און וואָס וועט זאַגן זלמן רייזען?“ און זלמן רייזען איז טאַקע געווען אַ קנאי פון דער ייִדישער שפּראַך.

קיין איין ייִדישע געזעלשאַפּט האָט עפּנטלעך נישט באַנוצט קיין שום אַנדער שפּראַך אויסער ייִדיש. שפּעטער־צו, אין דער צייט פון פּוילישער הערשאַפּט, האָבן אַ ריי ייִדישע ראַטמענער אין שטאַטראַט, וווּ די מער־הייט איז געווען אַ נאַציאָנאַליסטיש־פּוילישע, געמאַכט פּרווון, און טאַקע זייער דרייסטע צו האַלטן רעדעס אין ייִדיש. די פּאַליאַקן האָבן געמאַכט סקאַנדאַלן, געשריען, געליאַרעמט און נישט געלאָזן ריידן ייִדיש. מיט אַ באַזונדער דרייסטקייט האָט זיך אויסגעצייכנט דעמאָלט דער לערער פון דער ייִדישער רעאַל־גימנאַזיע — ראַטמאַן ברוך לובאַצקי. האָבן די „קול־טורעלע“ פּוילישע ראַטמענער זיך געוואָרפן אויף אים שלאָגן.

א פאר מאָל האָט מען געמאַכט פרווון זיך צו טרעפן מיט די מער פראַגרעסיווע פוילישע שרייבער און זשורנאַליסטן. דאָרטן האָט ז. רייזען און אַנדערע יידישע שרייבער גערעדט יידיש (זיין רעדע און פון די אַנדער־רע יידישע רעדנער האָט מען איבערגעזעצט אויף פויליש). קיין טיפערע פאַרבינדונגען מיט די פוילישע שרייבער האָבן זיך דאָך נישט געשאַפן צו־ליב די הערשנדיקע אַנטיסעמיטישע שטימונגען ביי די פּאָליאַקן.

ז. רייזען איז געווען דער ערשטער, נאָכן פאַרגאַם פון די פוילישע לעגיאָנערן אין אַפּריל 1919, אַרויסצוגעבן אַ יידישע צייטונג „ווילנער טאָג“, וואָס האָט אַלעמאָל געטראָגן אַ קעמפּערישן, ראַדיקאַלן כאַראַקטער סיי בנוגע אַלגעמיינע, סיי בנוגע יידישע פּראַבלעמען. נישט איינמאָל האָט די פוילישע מאַכט דעם „טאָג“ פאַרמאַכט און אויף רייזענען אַרויפגעלייגט שטראַפּן. אָבער דער „טאָג“ פּלעגט אונטער געאַנדערשטע נעמען ווידער דערשיינען. ז. רייזען האָט צוגעצויגן צו דעם „טאָג“ אַלע שעפּערישע כּו־חות און געזעלשאַפטלעכע טוער. צווישן די מיטאַרבעטער פון „ווילנער טאָג“ זענען געווען ד׳ר צמח שאַבאַד, יוסף טשערניכאַוו (דניאַלי), ג. פּלו־דערמאַכער און פּיל אַנדערע. די צייטונג איז געווען זייער פּאָפּולער נישט נאָר אין ווילנע, נאָר אויך אין דער גאַנצער פּראָווינץ. דעם טאָג האָט געבן רייזען. ער האָט אין זיינע לייטאַרטיקלען אַדער נאָטיצן געטאַדלט אַלץ, וואָס איז געווען אין יידישן לעבן צעקראַכן, אַפּאַרטוניסטיש, גאַנץ אַדער האַלב אַסימילאַטאָריש.

ז. רייזען האָט דערמוטיקט צו שרייבן אַרטיקלען אויך אַזעלכע, וואָס זענען נישט געווען קיין פּראַפעסיאָנעלע שרייבער, וואָס האָבן אָבער גע־קענט האַלטן אַ פען אין האַנט און געקענט זאַגן אַ ניי דערפּרישנדיק וואָרט אין פּאַרשיידענע געביטן פון יידישן געזעלשאַפטלעכן און קולטור־לעבן. קיין איין יידישער אינטעליגענט און האַלב־אינטעליגענט האָט זיך נישט געקענט אין דער פּרי באַגייין אָן דעם „ווילנער טאָג“. עס זענען געווען אין ווילנע אויך אַנדערע צייטונגען, וואָס זענען געשטאַנען אויף אַ געוויסער זשורנאַליסטישער הויך. אָבער אין ווירקונג און וואָג האָט זיך קיינער נישט געקענט פאַרגלייכן מיטן „ווילנער טאָג“. מיט דער דאָזיקער צייטונג האָט יעדער יידישער קולטור־מענטש אין ווילנע אין דער פּרי „געדאַוונט“. אויך

אלע ארבעטער אין ווילנע און די יוגנט האבן געהאלטן דעם „ווילנער טאג“ פאר זייער אייגענער צייטונג. זי האט געהאט גייסט און נאציאנאלן פאטאס. און דעם פאטאס האט זלמן רייזען אונטערגעהאלטן די גאנצע צייט. מיטן „טאג“ האט זיך גערעכנט די מאכט. און דערפאר האט זי רייזענען און זיין צייטונג אזוי שטארק גערודפט.

אין דער זעלביקער צייט האט רייזען נישט פארזען קיין שום קולטור-דערשיינונג אין יידישן לעבן. פרייטיק פלעגט ער ארויסלאזן א נומער פון 10-8 זייטן, ווו עס זענען געווען ליטערארישע אפהאנדלונגען און ארבעטן פון יידישע דיכטער. ז. רייזען איז געווען דער גייסטיקער פאטער פון דער גלענצנדיקער גרופע „יונג-ווילנע“. אין א געוויסן פרייטיק האט ז. רייזען אפגעגעבן א פיר-זייטיקע ביילאגע דער גרופע מיט דעם דרייטן זעקס-שפאלטיקן קאפ „דער אריינמארש פון יונג-ווילנע אין דער יידישער קול-טור“. דארט זענען געווען פארטראטן כמעט אלע יונג-ווילנער, ווי ה. גראדע, א. סוצקעווער, א. וואגלער, ש. קאטשערגינסקי, ל. וואלף, מ. לע-ווין, פ. מיראנסקי, ש. קאהאן א"אנד. זלמן רייזען פלעגט נאך דעם „אריינ-מארש“ גאנץ אפט פארעפנטלעכן שאפונגען פון דער מערקווערדיקער חברה, וואס האט באקומען אזא גוטן נאמען אין דער גאנצער יידיש-שריי-בערישער וועלט.

ווען נאך ער איז געקומען אויף א וועלכער-עס-איז יידישער אונטער-נעמונג, דער עיקר אויף די אונטערנעמונגען אין די יידישע שולעס, האט רייזענס פנים געשיינט פאר שמחה, בעת ער האט געהערט א יידיש ליד, א רעציטאציע, א פארשטעלונג. דאס יידישע שולוועזן און זיינע פראבלעמען זענען געווען די הויפטפראגן, וואס „ווילנער טאג“ האט באהאנדלט און געשטיצט. רייזען האט נישט געזשאלעוועט קיין פלאץ פאר באריכטן וועגן יידישע שול-יום-טובים, טעאטער-פארשטעלונגען. דאס שונד-טעאטער האט ער באקעמפט מיט אלע זיינע כוחות. דאקעגן פאר אלץ, וואס איז אין יידישן טעאטער געווען קינסטלעריש, פאלקסטימלעך, ליטעראריש, האט רייזען געהאט א גוט ווארט און נישט געזשאלעוועט קיין פלאץ. ער האט אפט אליין געשריבן רעצענזיעס, דערמוטיקנדיק די ארטיסטן און די אונ-טערנעמער ממשיך צו זיין זייער קינסטלערישן וועג אויף דער יידישער בינע.

נאטירלעך איז, אז זלמן רייזען זאל זיין איינער פון די טיכטיקסטע בויער פון יידישן וויסנשאפטלעכן אינסטיטוט (ייווא). ער איז געווען איינער פון די דריי, וואס אויף זיי האט זיך געהאלטן די גאנצע ארבעט פון ייווא (ד"ר מ. וויינרייך, ז. קלמנאוויטש און ז. רייזען). ער מיט זיינע חברים האבן גע-געבן די ריכטונג און איניציאטיוו. כמעט יעדן אָוונט, אַלע שבתים און בכלל זיין גאנצע פרייע צייט האט ז. רייזען אָפגעגעבן דעם ייווא. ער האט אַנטיילגענומען כמעט אין אַלע קאָמיסיעס, וואָס זענען ביים ייוואָ געגרינדעט געוואָרן, כדי צו אַנטוויקלען די וויסנשאַפֿטלעכע און זאַמל־אַרבעט. רייזען האָט זיך נישט באַנוגנט נאָר מיט פּובליציסטישער, וויסנשאַפֿט־לעכער און געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט. ער איז געווען אויך פּאַרליבט אין אַלץ, וואָס דאָס ייִדישע פּאַלק האָט געשאַפֿן, באַזונדערס אין דער ייִדישער ליטעראַטור, וואָס ער האָט גרינדלעך געקענט אין אַלע אירע פּאַזעס און אַנטוויקלונגען. איך קלייב זיך נישט אויסצושעפֿן דאָ אַלץ, וואָס ז. רייזען האָט אויפֿן געביט פון ייִדיש־פּאַרשונג געשאַפֿן אין פּילאָלאָגיע, גראַמאַטיק, ליטעראַטור. דאָס זאַל טאָן זיין ביאַגראַפֿי. מ'קען אָבער נישט פּאַר־בייגיין זיין אויפטו אויפֿן געביט פון געבן דעם ייִדישן שרייבער, זשורנאַליסט, געלערנטן און בכלל פּענ־מענטש אַ תּיקון אין דער פּאַרעם פון זיין באַרימטן ביאַ־ביבליאָגראַפּישן לעקסיקאָן פון דער ייִדישער ליטעראַטור, פּרעסע און פּילאָלאָגיע.

נאָך ביז זיין קומען קיין ווילנע האָט ז. רייזען אַרויסגעגעבן אין איין באַנד אַזאַ מין לעקסיקאָן פון דער ייִדישער ליטעראַטור. אָבער ער אַליין האָט געפּילט, אַז דאָס איז ווייט נישט קיין אויסשעפּלעכע אַרבעט. ער האָט אויף זיך גענומען צו פירן ווייטער די אַרבעט, כדי צו שאַפֿן אַ גרויס ווערק. דער באַוווסטער פּאַרלעגער באַריס קלעצקין האָט זיך אונטערגענומען אַרויסצוגעבן רייזענס אַרבעט אין וויפּל בענדער ס'וועט זיך פּאַדערן.

ער האָט זיך פּאַרבוּדן שריפּטלעך כמעט מיט אַלע ייִדישע שרייבער. פון זיי האָט ער אויך געבעטן, זיי זאַלן אים צושטעלן ידיעות וועגן פּאַר־שטאַרבענע שרייבער, מיט וועלכע זיי זענען געווען נאָענט. רייזען האָט נישט דורכגעלאָזן קיין איין געלעגנהייט אויסצופּרעגן מענטשן, וואָס זענען אַזוי אַדער אַנדערש געווען באַקאַנט און באַהאַונט וועגן פּרטים פון

אָוועקגעגאַנגענע שרייבער. פאַר רייזענען איז יעדע ידיעה, יעדער שטריך וועגן לעבן פון אַ שרייבער געווען וויכטיק. ער האָט זיך אָבער אָפט גע- קלאַגט, אַז „מע קען זיך אויף קיינעם נישט פאַרלאָזן, מע מוז אַלץ נאָכ- קאָנטראָלירן“. ער האָט טאַקע, אַזוי צו זאָגן, קאָנפּראָנטירט די אַלע באַקור- מענע ידיעות איינע מיט די אַנדערע און מיט די מאַטעריאַלן, וואָס ער האָט געהאַט אין זיין רשות, כדי פעסטצושטעלן ווירקלעכע פאַקטן. נישט אַלע האָבן געענטפערט, ער האָט געדאַרפט שרייבן נאָכאַמאָל און אַ דריט מאָל. אַ פּילפאַכיקע קאַרעספּאָנדענץ האָט ער פאַרפירט מיט די פאַראינ- טערעסירטע און זייטיקע מענטשן. ביי זיינע וועלט־ניסיעות האָט ער באַ- געגנט אַלע יידישע שרייבער און ווי ווייט מעגלעך באַקומען ידיעות פאַרן לעקסיקאָן. ער האָט אונטערגענומען אַ רייזע קיין רוסלאַנד מיטן ציל צו זאַמלען ידיעות וועגן סאָוועטישע יידישע שרייבער, וואָס צו זיי איז שריפט- לעך געווען כמעט ווי אוממעגלעך צוצוקומען, אַ פּשיטא שוין באַקומען פון זיי שריפטלעכע תשובות.

עס איז געווען צו באַווונדערן רייזענס התמדה און אויסדויער ביים שאַפן די פיר בענד פון זיין ביאָגראַפישן לעקסיקאָן. קיין אַרבעט אַרום דעם איז אים נישט געווען צו שווער. אָנהייב די 20ער יאָרן איז סוף־כלי- סוף דערשינען דער ערשטער באַנד פון זיין נייעם לעקסיקאָן. עס איז גע- ווען ממש אַן איבערראַשונג פאַר אַלע ליבהאַבערס און פאַרערערס פון יידי- שער ליטעראַטור און סתם קולטור־מענטשן. ז. רייזען האָט זיך באַמיט, אַז מען זאָל קיינעם פון די יידישע פען־מענטשן נישט פאַרגעסן. ער האָט דער- מוטיקט צו געבן ידיעות פאַרן לעקסיקאָן אַזעלכע מענטשן, וואָס זענען נאָך דעמאָלט געווען ווייט פון זיין פּראָפעסיאָנעלע שרייבער, נאָר פון צייט צו צייט געשריבן אַרטיקלען, וואָס מען האָט געקענט קוואַליפֿיצירן ווי ליטע- ראַטור אָדער זשורנאַליסטיק. ס'איז געווען גענוג, מען זאָל האָבן אַ 20-30 געדרוקטע אַרטיקלען, אַז רייזען זאָל דעם אָדער יענעם מסמך זיין פאַר אַ שרייבער. ער האָט נאָר אַפּגעשאַצט ריכטיק מענטשן, וואָס זענען געווען נישט אַזוי זיכער, אַז זיי קומט אַן אַרט אין „פּאַנטעאָן פון יידישע שרייבער“ — נאָר ער האָט מיט זיינע וואַרעמע און פּריינדלעכע רייד דער- מוטיקט זיי צו שרייבן און גלייבן אין זייערע אייגענע כוחות. און זעלטן ווען רייזען האָט געמאַכט אַ טעות.

פ א ר ש ו ו ר נ ד ע ו נ ע ג ע ש ט א ל ט ו ן

עס איז זיכער נישט געווען און עס איז נישטאָ אַזאַ שרייבער ווי ז. רייזען, וואָס איז פּערזענלעך געווען באַקאַנט כּמעט מיט אַלע לעבעדיקע יידישע פּענמענטשן.

ער איז שאַרף אַרויסגעטראָטן קעגן רענעגאַטן, יידיש־פּרעסער, קעגן די, וואָס פּאַראַכטן דאָס יידישע פּאַלקסלעבן. צו אַזעלכע עלעמענטן איז ער געווען אומברחמנותדיק. קומענדיק קיין וואַרשע האָט ער שטאַרק פּאַר־דאַמט יענע יידישע שרייבער, וואָס זענען געווען נוטה צו אַסימילאַציע בנוגע שפּראַך (פויליש).

ז. רייזען האָט געהאַט אַ חוש פּאַר אַלץ, וואָס איז געווען שאַפּעריש אין יידישן לעבן. ער האָט ברייט געגעבן פּלאַץ אין „ווילנער טאַג“ פּאַר פּראַגעס וועגן פּראָדוקטיוויזאַציע, אַגראַריזאַציע, פּאַר ראַציאָנאַלער קאַ-לאַניזאַציע. דערפּאַר איז ער אויך געווען אַ סימפּאַטיקער צו דער באַווע-גונג „פּריילאַנד“, צום חלוציזם און צו אַלע באַוועגונגען, וואָס האָבן גע-האַט דעם ציל צו דערנענטערן יוגנט צו פּראָדוקטיווער אַרבעט.

„צוקונפט, נ"י, מיינוי, 1952.

„די אידישע צייטונג“, ב. איירעס, פעב. 24, מאַרץ 3, 1953.

ד"ר צמח שאבאד

ד"ר צמח שאבאד איז אין משך פון 40 יאר געווען פארבונדן מיט טויזנטער פעדים מיט ווילנע, מיט יעדן ווילנער מענטשן. ס'וועלן זיך געפינען גאנץ ווייניק מענטשן סיי אין ווילנע, סיי אין פראווינץ, וועלכע זאלן ווען עס איז זיך נישט ווענדן צו דעם פאפולערן דאקטאר, ווי צו א מעדיקער. שאבאד איז אפט געווען דער פוסק אחרון אין שווערע דיאגנאס־טישע פראגן. אין זיין וויסנשאפטלעך אוועקגעשטעלטער קארטאטעק זענען געווען פאררעגיסטרירט טויזנטער מענטשן. א פאציענט האט געמעגט זיין ביי שאבאדן (ד"ר שאבאדן האט מען שוין גערופן אן א טיטל) מיט צענדליקער יאר צוריק; ווי נאר ער איז ווידער געקומען, איז זיין אמאלי־קע קארטע שוין געלעגן אויפן טיש.

ווי א מעדיקער האט ד"ר שאבאד געהאלטן שטארק פון נאטירלעכ־קייט. די נאטור איז לויט זיין אויפפאסונג געווען דער בעסטער דאקטאר, אויב דער מענטש אליין האט איר נישט פארגוואלדיקט. געהאלטן האט ער מער פון פראפילאקטישע מעדיצין, ווי פון דער לאטיינישער קיך. ער פלעגט אַנלאָדן דעם פאציענט מיט אַפטימיזם, מיט גלויבן. זיין פרינציפ בנוגע דעם כראַנישן פאציענט איז געווען נישט צו באַשווערן זיין לעבן מיט כללים „מען טאר נישט“... „טוט וואָס אייך איז אַנגענעם“ — איז געווען זיין עצה, וואָרום ער האָט געהאַלטן, אַז עצבות איז אַ שלעכטער דאָקטאָר און חדרוה היילט, גלייכט אויס דעם מענטשן.

אין זיין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, וואָס איז געווען אומגעהויער פאַרצווייגט און פרוכטבאַר, האָט ער אויך אַנגעווענדט דעם מעטאָד פון אַפטימיזם, מען דאַרף גלייבן אין יעדער זאַך, וואָס מען טוט אָדער צו וואָס מען טרעט צו צו טאָן.

זיינע באַליבטע געביטן פון געזעלשאַפטלעכער אַרבעט זענען געווען: געזונט פון גייסט, קערפער און פאַלקס־קולטור. אויפן ערשטן געביט איז ער געווען דער איניציאַטאָר פון אַ ריי פראַפילאקטיש־מעדיצינישע אינס־

טיטוציעס, יארנלאנג זייער פירער און עצה־געבער. ער שאפט צוזאמען מיט ד״ר אברהם מאַקאווער די אַנשטאַלטן פון „אַזע“, די זויג־קינדערהיים, די קאַלאַניעס, אַמבולאַטאָריעס, טראַפנס־מילך, באַראַטונג־שטעלעס פאַר מוטערס, סאַנאַטאָריעס פאַר לונגען־קראַנקע אַאָװו. ער פירט אַן מיט דער פראַפּאָגאַנדיסטישער אַרבעט אויפן געביט פון היגיענע. ער לייענט אַליין אומצאָליקע מאָל לעקציעס וועגן פראַגעס פון היגיענע, קראַנקייטן און בכלל וועגן אַליץ, וואָס איז פאַרבונדן מיטן געזונט. ער שאפט אַ טיפּ פון אַ ווונדערבאַרן פּאָפּולערן מעדיצינישן זשורנאַל „פּאַלקס־געזונט“, וואָס דרינגט אַריין כמעט אין יעדער יידישער שטוב און ווערט אַ האַנט־זשור־נאַל פאַר יעדן יידישן מענטשן.

שאַבאַד אַליין פילט אויס מער ווי אַ העלפט פון דעם זשורנאַל. נאָר אויסער דעם שרייבט נאָך שאַבאַד אַ רייע וויסנשאַפטלעכע אָפּהאַנדלונג־גען וועגן געזעלשאַפטלעך־מעדיצינישע פראַגן. כל ימיו שטודירט ער די מעדיצינישע וויסנשאַפט פון די ערשטע קוואַלן, און ווערט איינער פון די גרעסטע בקיאים אויף דעם דאָזיקן געביט אין ווילנער געגנט.

נישט קוקנדיק אָבער אויף זיין גרויסע מעדיצינישע פראַקטיק אין זיינע וויסנשאַפטלעכע פאַרשונגען, איז שאַבאַד איינער פון די אינטענ־סיווסטע עסקנים, וועמען עס זענען נאָענט אַלע פראַגן פון יידישן געזעל־שאַפטלעכן לעבן. ער שאפט אין זיין צייט, צוזאמען מיט ש. דובנאָוו, די יידישע פּאַלקס־פּאַרטיי און אין משך פון אַ ריי יאָרן בלייבט ער איר אָנער־קענטער פירער. שוין אין יאָר 1919 ווערט ד״ר שאַבאַד דער ערשטער פאַר־זיצער פון דער ערשטער ווילנער קהילה.

ער געהערט לויט זיין גייסט צו די בעסטע פאַרשטייער פון דער אַמאַ־ליקער רוסיש־יידישער אינטעליגענץ, וואָס האָט איינגעזאַפט אין זיך די בעסטע שטרעמונגען פון דער השכלה מיט די שענסטע אייגנשאַפטן פון די הומאַניטאַרע רוסישע געשטאַלטן, ווי קאַראַלענקאַ, מיכאַילאָווסקי, אוס־פענסקי אַאָנדי קעמפער פאַר די פּאַלקס־רעכט. פון דער השכלה האָט שאַ־באַד איבערגענומען דעם „אני מאמין“ צו פירן אַן אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן די ברייטע יידישע מאַסן.

ער גרינדעט טאַקע אין ווילנע אַן אָפּטיילונג פון דער אַמאַל באַרימ־

טער חברה „מפיצייהשכלה“. ער ווערט איר פארזיצער און איר לעבעדיג קער גייסט. עס ווערט דאָ געגרינדעט די ערשטע יידישע געזעלשאַפֿטלעכע ביבליאָטעק „מפיצייהשכלה“, שפעטער די שולע „מפיצייהשכלה“. שאַבאָד נעמט אַנטייל אין אַלע צוגרייטונגראַרבעטן צו עפענען די אַנשטאַלטן, און שפעטער איז ער זייער אמתער פּאָטער.

אין דער צייט פון מלחמה בלייבט שאַבאָד אין ווילנע און ווערט דער פירער פון יידיש־וועלטלעכן שולוועזן, קינדערהיימען, קיכן אַ אַנד אַב־שטאַלטן פון גיכער הילף.

אין דער שרעקלעכער צייט פון דער אַקופאַציע גיט שאַבאָד אַרויס „די ווילנער זאַמליכער“, וועלכע ברענגען דער וועלט דעם ערשטן גרוס פון דער אונטערדריקטער ווילנע.

נאָך דער וועלט־מלחמה נעמט שאַבאָד אַן אַקטיוון אַנטייל אין דער רעקאָנסטרוקטיווער אַרבעט פון „יעקאָפּאַ“, „אַרט“, „אַזע“. ער איז פאַר־זיצער פון די געזעלשאַפֿטן. גלייכצייטיק איז שאַבאָד דער אַלוועלטלעכער אַדרעס אין ווילנע, אויף וועמענס נאָמען עס קומען אָן הילפֿס־געלטער און זאָכן פאַר די נויטליידנדע יידישע מאַסן פון שטאָט און פּראָווינץ.

מיט דער גרינדונג פון צ. ב. ק. ווערט שאַבאָד דער אַפּוטרופּוס פון יידיש־וועלטלעכן שולוועזן. ער אינטערווענירט, ער באַטייליקט זיך אין אַלע וויכטיקע באַראַטונגען וועגן דער אַרבעט אין די שולן, ער איז דער ערן־פּאַרזיצער פון צענטראַלן בילדונגס־קאָמיטעט.

זיין פאַרבאָרגענער און אינטימסטער אידעאַל איז געווען די פּראָ־דוקטיוויזאַציע פון יידישע מאַסן און ספּעציעל דאָס אַריבערפירן כּאָטש אַ טייל פון יידישע שטאָט־מענטשן אויפן דאָרף. אין דעם פּרט נעמט ער אַליין די איניציאַטיוו, שאַפט ספּעציעלע געזעלשאַפֿטן פאַר דעם צוועק (צ״ב די געזעלשאַפֿט „ווילטאר“). אַדער ווערט אַן אַקטיווער טוער אין אַנדערע געזעלשאַפֿטן, וואָס זייער ציל איז צו באַזעצן יידן אויף ערד. ער ווערט דער פירער פון ווילנער עקספּאָזיטור פון יידישע אַנדווירטן (יל״ג, צענטראַלע אין לעמבערג).

ער איז אויך אַ טעטיקער מיטגליד פון ערשטן טאַג פון דער געזעל־שאַפֿט „הילף דורך אַרבעט“. ער לאָזט נישט דורך קיין געלעגנהייט צו פאַר־

שטארקן די יידישע עקאנאמיק דורך שאַפן נייע פרנסות, וואָס זענען פאַר-
 בונדן מיט ערדאַרבעט און מלאכה בכלל.
 ס'איז בוכשטעבעלעך נישטאָ קיין ווינקעלע פון געזעלשאַפטלעכקייט,
 ווו ד"ר שאַבאָד זאָל נישט אַריינטראַגן זיין פשוטן און קלאַרן שכל, זיין
 אַפטימיזם, זיין שטענדיקע גוטמוטיקייט האָט נישט געלאָזן צו פונאַנדער-
 פלאַקערן זיך די ליידנשאַפטן פון פאַרטיי־מענטשן, וואָס האָבן געוואָלט
 שטעלן לאַקאַלע פאַרטיי־אינטערעסן העכער פון טובת־הכלל.
 דער גרויסער צוטרוי און ליבע וואָס אַלע האָבן געהאַט צו ד"ר שאַ-
 באַדן האָט גורם געווען דעם דערפאַלג פון אַלע טעטיקייטן, ווו ד"ר שאַבאָד
 איז געווען פאַרטראַטן.
 ס'זענען געבליבן ווייניק אַזעלכע אומבאַפּלעקטע, קרישטאָל־ריינע
 מענטשן, ווי עס איז געווען ד"ר צמח שאַבאָד. זיין נאָמען איז געווען באַ-
 ווסט אין דער גאַנצער יידישער וועלט.

„צייט“, ווילנע, דעם 22סטן יאָנואַר, 1935.

משה שאליט

עס איז שווער צו געפינען נאך איינעם, ביי וועמען ליטערארישע טע-
טיקייט זאל זיך אזוי פארן מיט א ברייט-פארצווייגטער געזעלשאפטלעכער
ארבעט, ווי ביי משה שאליטן. ער איז געווען אן אידעאליסט אין זיין אופן
דענקען, א הומאניסט אין זיין פילן און א פאזיטיוויסט אין פראקטישער
ארבעט. די אלע דריי אייגנשאפטן האבן ביי שאליטן הארמאניזירט אויפן
שלמותדיקסטן אופן.

שאליט איז געווען א ווארעמער חבר צו זיינע אומציייליקע פריינד. און
אויך אין זיין געזעלשאפטלעכער טעטיקייט האט ער שטענדיק געהאט
אויפן אויג די אינטערעסן פון יחיד, אזוי אז דער לעצטער זאל נישט ווערן
פארגוואלדיקט פון געזעלשאפטלעכע תקיפים, וואס זענען אויסן כבוד,
„מאכט“ אדער אנדערע מ'ער מאטעריעלע צילן.

צום גרויסן כבוד פון אונדזער ווילנע — אויף וויפל איך געדענק און
ווייס פון דער פארגאנגענהייט — איז דארטן קיינמאל נישט אויפגעדעקט
געווארן וועלכע-עס-איז גרויסע אדער אפילו קלענערע געלט-אפערע אין די
פילצאליקע ווילנער געזעלשאפטן און אגשטאלטן.

כיגלייב, אז דאס איז געווען נישט אין א קליינער מאס דער פאר-
דינסט פון די שאליטס, שאבאדס, וויגאדסקיס, רובינשטיינס, קרוקס א"א,
וואס האבן אנגעפירט מיטן ווילנער געזעלשאפטלעכן לעבן.

מ. שאליטס טעטיקייט האט זיך געשפרייט ווייט-ווייט איבער די
גרענעצן פון ווילנע, איבער דער גרויסער ווילנער פראווינץ צו גאנץ פוילן
אפילו. אין דער ווילנער פראווינץ — דורך דער הילף-ארבעט פון יעקאפא,
אין פוילן — דורך דער פארצווייגטער ארבעט פון דער גרויסער נעץ קאא-
פעראטיווע בענק, פון פראדוצירן און קאנסום-קאאפעראטיוון א"א אינסט-
טוציעס פון געזעלשאפטלעכן נוצן.

אויב ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה איז שאליט געווען מער שריפט-
שטעלער, פארטייטוער, איז ער אין זיין גאנצער גרויס ווי א געזעלשאפט-

לעכער טוער אויסגעוואקסן אין דער צייט צווישן די ביידע וועלט-מלחמות. צום באדויערן האָבן מיר נישט קיין גענויע ביאָגראַפֿיע אָדער אַפֿילו וועל־כע־עס־איז גענויערע פּאַקטן וועגן זיין פּאַרבנרייך לעבן. איבעריקנס, איז עס אַ מין „מכת מדינה“ פּאַר אַלע ווילנער פּערזענלעכקייטן, וואָס מיר האָבן געקענט און געאַכט. עס איז אונדזער קאַלעקטיווער חוב צונויפקלייבן אַלץ, וואָס איז נוגע אונדזערע אומפּאַרגעסלעכע קדושים, כדי מיר זאָלן קענען כאַטש אין אַלגעמיינע שטריכן האָבן זייערע ביאָגראַפֿיעס.

משה שאַליט איז געבוירן געוואָרן אין אַ ווילנער באַלעבאַטישער משפּחה. צו דריי יאָר איז ער שוין געווען אַ יתום נאָך זיין פּאַטער. ער האָט באַזוכט אַ שטיקל צייט אַ חדר און דערנאָך אַנגעקומען אין דער ייִדי־שער קאַזיאַנער שולע. וואָס ער האָט מיט דערפּאָלג געענדיקט. דער דאָזי־קער טיפּ שולעס אין ווילנע איז געשטאַנען אויף אַ גאַנץ הויכן ניוואָ. שאַליט האָט נישט געהאַט די מעגלעכקייט ממשיך צו זיין זיין בילדונג אין אַ מיטלשול — אַ פּשיטא שוין אַ הויכשול. זיינע „אוניווערסיטעטן“, ווי ביי גאַרקין, זענען געווען ביכער און דאָס לעבן אַליין. זיין שווערע לאַגע האָט אים אויסגעלערנט צו קוקן מיט אַפּענע אויגן אויף דער אַרומיקער וועלט, און פון דעם — זיין פּאָזיטיוויזם איבער פּראַבלעמען סיי ייִדישע, סיי אַל־געמיינע. דער שטראָם, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט די ייִדישע יוגנט מיט רע־וואַלט קעגן דעם צאַריזם, פּאַר סאַציאַליזם — האָט נישט אויסגעמיטן דעם פּילעוודיקן משהלען. נאָר ביי אים איז עס געגאַנגען דורך דעם סענסיטיוון ספּעקטאַר פון ציוניזם — גרופּע „וואָרזאַזשדעניע“ (י. ס.).

שאַליט איז געווען עטלעכע מאָל אַרעסטירט, ער האָט פּאַרזוכט דעם טעם פון צאַרישע תּפּיסות און קלעפּ. ער האָט געמוזט אַ געוויסע צייט עוקר זיין קיין דייטשלאַנד און זיך באַזעצט אין קיניגסבערג.

אַנגעהויבן שרייבן האָט ער אין רוסיש אין עלטער פון 19-20 יאָר. גייסטיק און אידעיש האָבן אים געלאַקט די אידעאָליסטישע סטודענטן פון „בילוו“, וואָס האָבן אַוועקגעוואָרפּן זייערע הויכשולן און אַוועק מיטן איי־גענעם שטערן און הוילע הענט האַקן דעם שטיינערנעם באַדן פון ארץ ישראל. ער האָט וועגן זיי אַנגעשריבן אַ סאַלידע מאַנאָגראַפֿיע, וואָס איז שפּעטער איבערגעזעצט געוואָרן פון רוסיש אויף ייִדיש. דאָ האָט שוין שאַ־

ליט אַרויסגעוויזן זיינע ליטעראַרישע אייגנשאַפטן — קלאַרקייט פון אינ-
האַלט און פּשטות פון סטיל. ער האָט געשריבן אויך רעצענזיעס. זיין זאַכ-
לעכער אָפּן אין באַהאַנדלען טעמעס האָבן פאַר שאַליטן געעפנט כמעט
אַלע טויערן פון יידישע זשורנאַלן און צייטונגען. ער ווערט אַ שטענדיקער
מיטאַרבעטער פון ציוניסטישן וואַכנבלאַט „דאָס יידישע פּאָלק“ אונטער
דער רעדאַקציע פון באַקאַנטן פעטערבורגער שריפטשטעלער י. לוריע.

אין 1909 אַרבעט ער אין דער „יידישער צייטונג“, וואָס דער באַ-
ווסטער פּאַרלעגער פון „הומן“, פייוול מאַרגאַלין, גיט אַרויס. פון דעמאָלט
אַן איז שווער צו געפינען אַ יידישע צייטשריפט סיי אין רוסיש, סיי אין
יידיש, וווּ שאַליט זאָל נישט מיטאַרבעטן. מיר וועלן אַנרופן די וויכטיק-
סטע: „ראַזסוויעט“, „דאָס נייע לעבן“ פון ד״ר זשיטלאַווסקי, „יידישער
קעמפּער“, „דאָס יידישע פּאָלק“ און אַנדערע.

צוזאַמען מיט דוד איינהאַרן האָט ער אַרויסגעגעבן די צייטונג „דאָס
פּאָלקסבלאַט“. שאַליט האָט אויך געשריבן אין די העברעישע זשורנאַלן
„העולם“ און מאַרגאַלינס „הומן“, נישט געקוקט דערויף, וואָס שאַליט
שרייבט נישט קיין העברעיש. אין 1910 רעדאַקטירט ער דעם זאַמלבוך
„פּאָלק און לאַנד“, וואָס איז געווידמעט דער פּילאָזאָפּיש-געזעלשאַפטלעך-
כער אויפקלערונג און דער קריטיק פון ציוניזם. צוזאַמען מיט באַריס
גאַלדבערג, אַ באַקאַנטן ווילנער ציוניסט, שטעלט שאַליט צוזאַמען דעם
זייער פּאָפּולערן לוח „קדימה“. אָנהייב 1914 פּאַרט שאַליט אַוועק קיין
ניר-יאַרק און באַטייליקט זיך ווי אַ רעדאַקטאָר אין דאָס „נייע לעבן“ און
אַרבעט אין אַנדערע אויסגאַבן. אָבער קענטיק, אַז די ניר-יאַרקער ליטעראַ-
רישע אַטמאָספּער איז אים נישט שטאַרק געווען צום האַרצן.

מ. שאַליט באַווייזט קוים צו קומען קיין ווילנע, ווי די מלחמה ברעכט
אויס. ער אַרבעט ווייטער אין דער יידישער פרעסע, ביז זי ווערט זומער
1915 פאַרמאַכט דורך דער רוסישער מיליטער-קאָמאַנדע. אין אַ פּאַר
חדשים אַרום ווערט ווילנע פאַרנומען דורך די דייטשן.

דער קאָמיטעט „מפיצי השכלה“ באַשליסט צו עפענען די ערשטע
יינגל-שולע „מפיצי השכלה“ מיט יידיש אַלס לימוד-שפּראַך. ווי אַ מיט-
גליד פון קאָמיטעט העלפט ער אויסאַרבעטן אַ גענויעם פּראָגראַם פאַר דער

שולע. דער קאָמיטעט באַשטימט שאַליטן פאַר איינעם פון די לערער פון דער שולע. גלייכצייטיק פירט אָן שאַליט מיטן פּאַלקס-אוינווערסיטעט, וואָס די „מפיצי השכלה“ האָט געעפנט אויף גראַנסקע גאַס אין גרויסן זאַל פון האַנטווערקער-שולע (שפּעטער טעכניקום). דער פּאַלקס-אוינווערסיטעט האָט גרויס דערפּאָלג. אויף געוויסע לעקציעס קומען 5-6 הונדערט מענטשן. שאַליט האָט זיך אָבער מיט דעם נישט באַנוגנט. ער האָט די גאַנצע צייט מיטגעאַרבעט אין מאַרגאַלינס „לעצטע נייעס“. ער האָט מיט ד״ר שאַבאַד צוזאַמענגעשטעלט די באַרימטע 2 בענד פון „ווילנער זאַמליכער“, וווּ די צוויי רעדאַקטאָרן האָבן, אויף ווי ווייט די דייטשע צענזור-באַדינ-גונגען האָבן דערלויבט, געגעבן צו וויסן דער וועלט, אַז ווילנע לעבט, ווילנע האָט נישט צופיל צו עסן (בלשון סגי-נהור — הונגערט), אָבער זי שאַפט: שולעס, יתומים-הייווער, קיכן, האַנטווערקער-קאַאָפּעראַטיוון און פּראַפעסיאָנעלע שולעס, ביבליאָטעקן, אַמבולאַטאָריעס, גאַרטן-אַרבעט פאַר שול-יונגט אַזױ. טיילן פון די זאַמליכער זענען איבערגעזעצט געוואָרן אויף דייטש און געמאַכט אַ רושם אין די קרייזן פון הילפס-פאַראַייז פון דייטשע יידן. די ביכער האָבן דורך אומוועגן דערגרייכט אויך פעטערבורג און אויך דאַרטן איז אַרגאַניזירט געוואָרן הילף פאַר ווילנע.

אין מאַסקווע האָט זיך געשאַפן אַ געזעלשאַפט צו העלפן די יידישע מלחמה-קרבנות אונטערן נאָמען „יעקאַפּאַ“, און גלייך ווי ווילנע איז באַ-פרייט געוואָרן פון די דייטשן האָט יעקאַפּאַ אָנגעהויבן איר טעטיקייט אין ווילנע. די אָנפירונג מיט דער אַרבעט האָט אויף זיך גענומען שאַליט.

בינתים איז געקומען קיין ווילנע ש. אַנ-סקי. ער האָט אַרגאַניזירט דאָ אַלע ליטעראַטן און זשורנאַליסטן אין אַ פאַראַיין און שאַליט איז גע-ווען וויצע-פּאַרזיצער. ערשטער פּאַרזיצער איז געווען אַנ-סקי, דערנאָך ש. ל. ציטראָן, אַ געוויסע צייט ז. רייזען און אין די לעצטע אַנדערהאַלבן צענדליק יאָר, מיט קליינע איבעררייסן, איז שאַליט געווען דער אומפאַר-בייטלעכער פּאַרזיצער פון דער פאַרוואַלטונג. אָנהייב 1920 האָט שאַליט אַרויסגעגעבן העפּטן „לעבן“, וואָס זענען געווידמעט געווען דעם אַנדענק פון אַנ-סקי, זיין באַרימט-געוואָרענעם „דיבוק“ און אַנדערע ליטעראַרישע פּראָבלעמען. אין די העפּטן האָט, צווישן אַנדערע, פאַרעפנטלעכט עטלע-

כע אַרבעטן אויך ת. לונסקי מיט רירנדיקע זכרונות וועגן ש. אַנסקי, דעם מענטשן, וואָס האָט געהאַט אַן אויג און הייס האַרץ פאַר אַלץ, וואָס קומט פאַר אין יידישן לעבן. אַנסקיס פּערזענלעכקייט האָט שאַליט אָפּגעשפּיגלט אויף אַ סובטעלן אופן אין דעם זשורנאַל „לעבן“.

שאַליט איז געוואָרן אויך אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פון די „ליי-טעראַרישע בלעטער“. נאָר פון די צוואַנציקער יאָרן האָט שאַליט זיין הויפּט-ענערגיע געווידמעט דער געזעלשאַפּטלעכער אַרבעט פון יעקאַפּא. ער האָט אַרגאַניזירט געזעלשאַפּטלעכע קאַמיטעטן כמעט אין אַלע שטעט-לעך פון ווילנער, באַראַנאוויטשער און נאַוואַרעדקער פּראָווינצן. דער ציל פון די קאַמיטעטן איז געווען העלפּן יעקאַפּא אין דער אויפבויע-אַרבעט, וואָס דער „דזשאַינט“ האָט איר אָנגעפאַרטרייט. אין די שטעט און שטעט-לעך האָט זיך אָנגעהויבן אַן אינטענסיווע געזעלשאַפּטלעכע טעטיקייט. שאַליט און זיינע נאָענטסטע מיטאַרבעטער א. קליאַנסקי, י. וואַלק, מ. יעווערזאָוו א״א פלעגן אַרומפאַרן איבער דער פּראָווינץ און אינסטרואַירן די אַרטיקע טוער, וועלכע זענען נישט געווען צופיל דערפאַרן אין געזעל-שאַפּטלעכער אַרבעט.

זייער אינטערעסאַנט פלעגן זיין די צוזאַמענפאַרן פון יעקאַפּא, וואָס שאַליט פלעגט צוזאַמענרופן. אויף די צוזאַמענפאַרן האָבן זיך באַטייליקט רבנים, לערער, האַנטווערקער, קליינהענדלער און פאַרשטייער פון אַרבע-טער, אויף וויפל זיי זענען אין די געגעבענע ערטער געווען אַרגאַניזירט. דער פאַרשיידנאַרטיקער צוזאַמענשטעל פון די קאַנפּערענצן פלעגט אָפט זיין טומלידיק צוליב די קעגנזעצלעכע מיינונגען. בראש פון יעקאַפּא איז געשטאַנען אַ קורצע צייט ד״ר שאַבאַד. אָבער אויך דער באַרימטער רב ר' חיים עוזר גראַדזענסקי, דער אָנערקענטער מנהיג פון די אַרטאָדאָקסן, האָט געהאַט דורך די רבנים-דעלעגאַטן אַ היפּשע דעה.

ווען די אויפבויע-אַרבעט אין די שטעטלעך האָט זיך מער אַדער וויי-ניקער פאַרענדיקט, האָט זיך יעקאַפּא, ד״ה שאַליט, קאַנצענטרירט אויף די קרעדיט-קאַאָפּעראַטיוון, פּאַלקסבענק, גמילת-חסדים קאַסעס, יתומים-פאַר-זאָרגונג, עמיגראַציע, היצעם.

אויפן געביט פון יתומים-פאַרזאָרגונג איז מיר אויסגעקומען צו אַר-

בעטן מיט יעקאפא. שאליט איז געווען די צענטראלע פיגור אין דער הויפט-פארוואלטונג פון יתומים-פארווארגונג («צענטאס»). ער האט אלע יתומים פון די שטעטלעך, וואס האבן דורכגעמאכט א פאלקסשול, באזארגט מיט לערנען א פאך, אויב דאס איז געווען מעגלעך אויף די ערטער. אויב נישט — איז אין ווילנע אין די האנטווערקער-שולן „הילף דורך ארבעט“, פרויען-פאראיינ, טעכניקום און אויך אויפן פריוואטן וועג דורך פאטרענאטן. איין צייט האבן אין „הילף דורך ארבעט“ געלערנט ביי א 50 מלחמה-יתומים, וואס ס'האט אויסגעמאכט ביז 10 פראצענט פון דער אלגעמיינער צאל שר-לער אין דעם אנטשאלט. פאר די יתומים איז לכתחילה געגרינדעט גע-ווארן אן אינטערנאט אין א וואלד-געגנט פון אנטאקאל. דערנאך האט מען זיי געדארפט באזארגן אויף פריוואטע דירות. שאליט און זיין געהילף איבער דער יתומים-פארווארגונג, מאטיע יעוועראָוו, האבן נישט אויפגע-הערט זיך צו אינטערעסירן מיט אלע פרטים אינעם לעבן פון די יתומים און מיט זייערע פעולות אין דער ארבעט.

שאליט האט ארגאניזירט אויפסניי די היסטאריש-עטנאגראפישע גע-זעלשאפט און מוזיי אויפן נאמען פון ש. אַנ-סְקִי.

אין דער צייט פון יעקאפא-טעטיקייט האט שאליט ארויסגעגעבן א שטענדיקן זשורנאל „אונדזער הילף“, וואס האט באהאנדלט פארשיידענע ענינים וועגן אויפבויר-קאאפעראציע, יתומים-הילף אאז״וו. דער גרעסטער טייל פון די ארטיקלען האט געשריבן שאליט אליין. ער איז געווען א בא-זונדערער ספעציאליסט אויף סטאטיסטיק און דעמאגראפיע. אונטער זיין רעדאקציע איז דערשינען דאס בוך „די עקאנאמישע לאגע פון די יידן אין פוילן און די יידישע קאאפעראציע“. אויך אין יערלעכן לוח „פון יאר צו יאר“, וואס דער יתומים-פארבאנד האט ארויסגעגעבן אונטער דער רע-דאקציע פון שאליט, זענען געווען זייער וויכטיקע סטאטיסטישע טאבע-לעס און ידיעות, וואס האבן אפגעשפיגלט אין א גרויסער מאס דאס יידי-שע לעבן אין פארשיידענע לענדער. דעם לוח „פון יאר צו יאר“ האט ער אליין צוזאמענגעשטעלט.

בכלל איז שאליט געווען אן אויסגעצייכנטער רעדאקטאר, יעדע נאך, וואס איז אריין אין זיין האנט, האט באקומען א פנים פון א מאנאגראפיע.

אן דברים בטלים. אין די יארן 1937-1939 האָט ער אַרויסגעלאָזט אַ ווערטפּולן היסטאָרישן זשורנאַל „פּון נאַענטן עבר“.

אַ באַזונדער קאָפיטל פּון שאַליטס טעטיקייט איז געווען זיין אַרבעט אין ווילנער ליטעראַטור און זשורנאַליסטן-פאַראיינ. ווי באַקאַנט, איז דער וואַרשעווער יידישער זשורנאַליסטן-סינדיקאַט אַריינגעטראַטן אין אַלגע-מיינעם פּוילישן פאַרבאַנד פּון זשורנאַליסטן. די מיטגלידער פּון סינדיקאַט האָבן געהאַט געוויסע רייזע-פּריווילעגיעס, אַפילו אומזיסטע באַן-בילעטן א.א. דער ווילנער יידישער סינדיקאַט האָט זיך אָפּגעזאַגט פּון די פּריווילעגיעס, ווייל דער פּוילישער סינדיקאַט האָט נישט געוואָלט נאַכגעבן די פּאַדערונג פּון יידישע אויפּשריפטן אין די מיטגלידס-קאַרטן פּון יידישן סינדיקאַט. שאַליט איז געווען פאַרטראַטן אין די אַלע דריי אַרגאַניזאַ-ציעס. אין דער צייט פּון זיין פּרעזידענטשאַפּט, ביי דער מיטאַרבעט פּון סעקרעטאַר א. י. גראַדזענסקי, און דעם געשעפּט-פירער ב. טערקעל, איז די קאַנצעלאַריע געווען אין אַ מוסטערהאַפּטן סדר. סיכסוכים זענען דורך דער פאַרוואַלטונג פּון פאַראיינ דערליידיקט געוואָרן סיי צווישן חברים, סיי צווישן מחברים און פאַרלעגער; אַ גרויסע ראַל אין אויסגלייכן סיכסוכים האָט געשפּילט די שטרענגע נייטראַליטעט פּון פאַרזיצער פּון פאַראיינ. מען האָט געוואוסט, אַז שאַליט וועט קיינעם נישט נושאַ פנים זיין.

אַ דאַנק שאַליטס ברייטע פאַרבינדונגען מיט די גרעסטע יידישע וועלט-אַרגאַניזאַציעס און דעם פּולן צוטרוי צו אים פלעגן די אַרגאַניזאַציעס אַסיג-נירן ספעציעלע סומעס פאַר הילף צו חברים שרייבער, וואָס נייטיקן זיך. דער ווילנער פאַראיינ פּון יידישע ליטעראַטור און זשורנאַליסטן איז געווען די פעסטונג פּון יידישן געשריבענעם און גערעדטן וואָרט. שאַליט האָט צוגעגעבן חשיבות דער גאַנצער אַרגאַניזאַציע. אים האָט געקענט די גרויסע יידישע וועלט.

שאַליט איז שוין אין די ערשטע טעג פּון היטלערס אינוואַזיע אין רוסלאַנד אָפּגעפירט געוואָרן אין הריגה-טאַל פאַנאַר. זיין פרוי דבורה-לע, וואָס איז געווען אַ גוטע קענערין פּון דער יידישער ליטעראַטור און אויס-געצייכנטע פאַרלייענערין פּון יידישער פּאַעזיע, איז מיט דער יינגערער טעכטערל אומגעקומען אין גלובאַק אויף צוואַנגאַרבעט.

יהושע שטיינבערג

זייער קאָרגע ביאָגראַפישע ידיעות זענען געבליבן וועגן דעם גרויסן משכיל און געלערנטן יהושע שטיינבערג, באַזונדערס פון זיינע יוגגע יאָרן. ער האָט נישט געלאָזט קיין מעמואַרן, אויך אַנדערע האָבן לפי ערך ווייניג געשריבן וועגן זיין פאַרבנרייכער קאַריערע. ער האָט דורכגעמאַכט דריי פערטל פון 19טן יאָרהונדערט און דעם ערשטן צענדליק פון 20סטן יאָרהונדערט. אַ סך האָבן אים אָפט דערמאָנט לגנאי, ווי אַ „קאַזיאַנעם“ מענטשן, אַ יידישן „טשינאוויק“, וואָס האָט זיך געוואָלט אויסדינען ביי דריי צאַרישע רעגירונגען. איך האָב אים געקענט, אין משך פון 4 יאָר, ווען ער איז שוין געווען אַ זון. ער איז געווען אינספּעקטאָר פון יידישן לערעראַינסטיטוט, געווען מיין לערער און פּראָפּעסאָר פון העברעיִש און תּנ"ך. ביים אָפּשאַצן זיינע נעגאַטיווע זייטן, פאַרגעסט מען אָפט צו נעמען אין באַטראַכט די היסטאָרישע פּערספּעקטיוון, די עפּאָכע פון די רעגירונגס־טרייע משכילים, צווישן וועלכע ס'זענען געווען אַזעלכע פּערזענלע לעכקייטן ווי ר' יצחק בער לעווינסאָן, אדם הכהן, ש. י. פיין, א. ב. גאַט־לאַבער און אַ סך אַנדערע.

שטיינבערג איז געווען אַ תּלמיד פון דעם ערשטן אַרויסלאָז פון דער ווילנער ראַבינער־שולע. דער ציל פון די ראַבינער־שולעס אין ווילנע און זשיטאָמיר איז געווען צוצוגרייטן לערער פאַר די יידישע רעגירונג־שר־לעס, פון איין זייט, און געבילדעטע רבנים, וואָס זאָלן זיין די אָפיציעלע פאַרטרעטער פון יידישע קיבוצים פאַר דער מאַכט, פון דער אַנדער זייט. דער קורס פאַר רבנים האָט געדויערט צען־עלף יאָר, מיט דריי יאָר מערער, ווי פאַר לערער.

ווי אזוי יהושע שטיינבערג איז אויסגעקליבן געוואָרן פאַרן ערשטן ראַבינער אין ביאַליסטאָק איז ווייניק באַווסט. ביז 1860 בערך האָבן די מעטריקאַציע געפירט אין ביאַליסטאָק, ווי אין אַנדערע שטעט, די געוויינלעכע רבנים. אָבער ווען אויף דער אַרענע האָבן זיך באַוווּזן די ערשטע

אבסאלווענטן פון ראבינער־שולעס, האָט די רעגירונג אַרויסגעגעבן אַ שטרענגע פּאַראַרדענונג, אַז קאַזיאַנע רבנים מוזן זיין פון די געענדיקטע „ראַוויניסטן“. משמעות, אַז בעת די ערשטע אַרויסלאַזן האָט מען די „ראַוויניסטן“ צוגעכאַפט, בפרט אַזאַ עילוי, ווי שטיינבערג.

דער ביאליסטאָקער היסטאָריקער, א. ש. הערשבערג, ווידמעט שטיינ־בערגן ביי אַ צען שורות און איז זיך מודה, אַז וועגן אים האָט ער אַזוי גוט ווי נישט קיין ידיעות. שטיינבערג איז געווען ראַבינער אין ביאליסטאָק אין משך פון יאָר 1861. זיינע דרשות וועגן דער תורה האָבן אַרויס־גערופן אינטערעס אין די פּראַגרעסיווע קרייזן פון די משכילים. אין אַ קאַרעספּאָנדענץ פון ביאליסטאָק דערציילט אין „המגיד“ א. ד. ליבער־מאַן, אַז אין דער דעלעגאַציע פּאַרצושטעלן זיך דעם קיסר אַלעקסאַנדער דעם 2טן בעת זיין באַזוך אין ביאליסטאָק, אַקטאָבער 1861, זענען געווען צוזאַמען מיטן ניי־אויסגעוויילטן ראַבינער יהושע שטיינבערג, אויך מ. זאָלדאָווסקי, י. ב. וואַלקאָוויסקי און אַנדערע נכבדי העיר. שטיינבערג האָט דערלאַנגט דעם קיסר ברויט מיט זאַלץ און אַ שיר, אין אַ קינסטלע־ריש־געשניצט שאַכטל, אין העברעיש, מיט אַ רוסישער איבערוזעצונג. שטיינבערג איר געווען דער מחבר פון שיר, וווּ ס'זענען אויסגערעכנט גע־וואָרן גוזמאדיקע מעלות און מליצהדיקע הללויהס, לויטן משכילישן סטיל און מינהג פון יענע צייטן.

דערנאָך האָט אים גענומען פּאַר אַ ראַבינער די גרעסערע און באַרימ־טערע שטאָט ווילנע. דאָ האָט ער חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון באַוויסטן משכילישן משורר דובער אדם הכהן לעבענסאָן.

ווי אַ קאַזיאַנער רב אין ווילנע איז ער געבליבן אויף זיין אַמט אַ זיבן־אַכט יאָר. אַדאָנק זיין השתדלות האָט מען אין ווילנע אין די זעכצ־קער יאָרן פון פּאַריקן י"ה געעפנט עטלעכע רוסישע עלעמענטאַר־שולעס פאַר יידן.

ער איז באַשטימט געוואָרן ווי אַ לערער פון דער כאַלדעישער שפּראַך און העברעיש אין דער ווילנער ראַבינער־שולע.

עס איז שווער צו זאָגן, ווי אַזוי און וווּ האָט שטיינבערג געלערנט די אלע מזרח־שפּראַכן, אויסער די אייראָפּעישע. אָפּנים, אַז ער איז געווען אַ

גרויסער מתמיד פון זיין פריער יוגנט און אויך אַ גרויסער בעל-זכרון. רוסיש האָט ער זיך אויסגעלערנט — דאָס איז באַוווסט — פון דער סינאָדאַלער איבערזעצונג פון דער ביבל, און כל ימיו האָט ער באַנוצט דעם אַרכאַישן זאַצבוי און ספּעציעלע ביבלישע אויסדרוקן טאַקע לויט דער דערמאָנטער איבערזעצונג פון תנ"ך אויף רוסיש. דאָס איז געווען אַן אויס-געצייכנטער שפּאַס-שטאַף פאַר די סטודענטן פון דער ראַבינער-שולע און שפּעטער פון ווילנער לערער-אינסטיטוט, וווּ שטיינבערג איז אַריבער ווי אַ לערער פון תנ"ך און העברעיִש, נאָכן פאַרמאַכן די ראַבינער-שולע. מען האָט זיינע אויסדרוקן פון דעם מין אַפילו רעגיסטרירט. געמאַכט כלומר-שטע קאָנווערסאַציעס צווישן אים און דעם דאַצענט פון יידישער געשיכ-טע און איבערזעצער פון תפילות אויף רוסיש, אשר וואָל. דער לעצטער איז שוין געווען אַן אייראָפּעיִשער געבילדעטער, פון דייטשן שניט, אין חכמת ישראל. ער האָט שוין געקענט דעם מאָדערנעם רוסיש, אָבער ער האָט באַנוצט די מליצה-שפּראַך פון יידישע תפילות אין דער רוסישער רייד-שפּראַך.

ווען איך האָב זיי ביידן געקענט, זענען זיי, שטיינבערג און וואָל, גע-ווען גאַנץ אַלטע לייט. וואָל איז אין 1898 שוין אַרויס אין דימיסיע. איך האָב אים געקענט נאָר איין יאָר. די הענט האָבן ביי אים געציטערט. ער האָט זיך זייער לאַנגזאַם באַוועגט, ווי אַ טיף אַלטער מאַן. דאַקעגן איז שטיינבערג נאָך געווען גאַנץ שטייף. ער האָט בלויז אונטערגעהונקען אויף אַ פוס, געווען אינגאַנצן ווייס, ריין ראַזירט. געווען געקליידט אין אַפּי-ציעלן בלויזן פּראַק מיט די באַגילדטע אַדלער-קנעפּ און שפּעטער אַ ״וויצ״-מונדיר, אָבער אַן עפּאַלעטן, אין אונטערשייד פון די קריסטלעכע לערער. זיין היטל מיט אַ קאַקאַרדע און אַ בלויזן סאַמעטענעם ״אַקאַליש״ איז אויך געווען שטייף, אַזוי ווי ער אַליין. פון פאַרנט איז עס געווען הויך פאַרריסן, אויף אַזאַ אופן האָט זיך מסתמא די קאַקאַרדע בעסער אַנגעזען.

ווען ער האָט געוואַלט ציען די אויפּמערקזאַמקייט פון די סטודענטן אויף געוויסע זאַכן אַדער וועלנדיק באַרואיקן די צוהערער, וואָס האָבן לויט דער טבע פון יוגנט, געוואַלט בעסער שמועסן, ווי הערן זיינע גראַ-מאַטישע חידושים, האָט שטיינבערג געקלאַפּט אין טיש מיט דער רעכטער

זייט פון צונויפגעלייגטע פינגער. די סטודענטן האָבן נישט געקענט באַ-
גרייפן, ווי אזוי ער באַקומט פון דער קאַמבינאַציע טיש און פינגער אַזאַ
מעטאַלענעם קלאַנג. עס האָט זיך געדוכט, אַז נישט לעבעדיקע פינגער
נאָר שטאַלענע, קלאַפן אין טישברעט, אָדער זיינע פינגער זענען אזוי פאַר-
שטיינערט, אַז שטיינבערג פילט זיי שוין אַליין נישט.

דעם נאָמען שטיינבערג האָבן געקענט אַלע יידישע עקסטערנס, אַרע-
מע בחורים, אויטאָדידאַקטן, וואָס האָבן געלערנט אָפּט די רוסישע שפּראַך
פון זיינע העברעיִש־רוסישע, רוסיש־העברעיִשע ווערטערביכער און פון זיין
רוסישער גראַמאַטיק פון דער העברעיִשער שפּראַך. דערביי זענען אָפּט
אויסגעלערנט געוואָרן אויף אויסנווייניק גאַנצע זייטלעך מיט בלוז איינ-
צלנע ווערטער. ווי אזוי פון דעם האָט זיך ביי די קלויזניקעס אויסגעביל-
דעט אַ רוסישע רייד־ און שרייב־שפּראַך — בלייבט אַ סוד. אָבער דאָס
רוב איז עס געווען אַ צעקאַליעטשעטע שפּראַך.

ביי שטיינבערגן איז דאָס וויכטיקסטע אין שפּראַך געווען דאָס קע-
נען אַלע גראַמאַטיקאַלישע פאַרמען. דער עצם באַגרייפן די ריינקייט און
שיינקייט פון שפּראַך איז געווען ביי אים אַ צווייטראַנגיקער ענין.

פאַר מיין צייט בין איך געווען אַ גאָר גוטער קענער פון דער דע-
מאָלטיקער העברעיִשער שפּראַך און ליטעראַטור. אָבער נישט געקוקט אויף
מיינע קענטענישן אין העברעיִש האָט שטיינבערג נישט אָנערקענט פאַר
מיר מער ווי אַ דריי מיט אַ פּלוס. אין מיין קורס איז געווען אַ קאַלעגע,
וואָס האָט קוים געקענט איבערלייענען אַזאַ ווערק, ווי מאַפּוס „אהבת
ציון“, אָבער ער האָט געקענט אַלע ניואַנסן פון אַ שוואַנע, שוואַנח. אים
האָט שטיינבערג אַלע מאָל געשטעלט אַ פינף. ערשט אין פאַרלעצטן און
לעצטן קורס האָט שטיינבערג מיך „אָנערקענט“, געשטעלט מיר „פינפן“
און אַפילו איבערגעגעבן מיר די פּירונג פון דער גאַנץ אַרעמער העברעיִ-
שער ביבליאָטעק, וואָס איז געווען אין אינסטיטוט און וואָס איז אָנגע-
טרויט געוואָרן דעם בעסטן העברעיִש־קענער.

שטיינבערג האָט מיט אונדז געלערנט תנ"ך, אָבער זייער זעלטן פלעגט
ער גיין מיט אונדז ווייטער פון אַ פשוטער איבערזעצונג פון די טעקסטן
פון ישעיהו און ירמיהו אויף דער רוסישער שפּראַך. ער האָט אַליין איבער-

געזעצט און לויט דער איבערזעצונג האָבן מיר עס געלערנט. ער האָט זעלטן אונדז מנהג געווען מיט זיין גרויסן וויסן פון דער אַלטער ליטעראַטור אין אַ צענדליק שפראַכן, וואָס ער האָט געקענט און מיט די מעטאָדן פון מאַ- דערנער ביליפּאַרשונג.

מעגלעך, אַז פאַר אים זענען מיר געווען צו גרויסע עס-האַרצים. אַז ער זאָל וועלן פאַר אונדז פונאַנדערוויקלען די גאַנצע טיפּקייט און שיינ- קייט פון די נביאים. ווען ער פלעגט עס אַמאָל יאָ טאָן, האָבן מיר פשוט זיך געקוויקט מיט זיינע פילאַלאָגישע הידושים און היסטאָרישע פאַר- ראַלען.

יענע צייטן, סוף 19טן און אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט. זענען נישט געווען גינסטיק פאַר פאַרטיפּן זיך אין העברעיש. עס האָט נאָך געגאַלטן י. ל. גאַרדנס שטאַרק פעסימיסטיש ליד „למי אני עמל“... מען איז געווען פאַרטאָן אין ענין רעוואָלוציע און רוסיש. די רוסישע ליטעראַטור האָט פאַרכאַפט די נשמות און הערצער פון דעם גרעסטן טייל פון יידישע יוגנט- לעכע.

שטיינבערג האָט אויסגעזען, ווי אַן אַלטער פּוילישער פּריץ. אויסער- לעך איז ער נישט געווען ענלעך צו אַ יידן, און ווען נישט זיין סינאָדאַ- לער רוסיש און אַביסל יידישער אַקצענט, וואָלט מען אים אין גאַס נישט אָנגענומען פאַר אַ יידן.

ער האָט געהערט צום גאַר אַלטן טיפּ משכילים, פאַר וועלכע אַלץ, וואָס די רוסישע רעגירונג האָט געטאָן בנוגע בילדונג פאַר יידן, איז גע- ווען כּשר וישׂר. דער קיסר איז געווען דער גאַט-געזאַלבער מאַנאַרך, פאַר וועמען יידן דאַרפן בעטן גאַט.

שטיינבערג האָט אַרויסגעוויזן זיין געטרייקייט צום צאַרישן רעזשים אויך זייענדיק אַ צענזאָר איבער יידישע און העברעישע ביכער.

ער איז געווען זייער אַ שטרענגער צענזאָר. אויב אין אַ בוך איז עפעס געווען, וואָס מען האָט געקענט אויסטייטשן אָדער אַריינטייטשן ווי אַ רמו אויף קריטיק פון רעזשים, האָט ער עס אויסגעמעקט.

פּרץ הירשביין דערציילט וועגן שטיינבערגן דעם צענזאָר פאַרשיי- דענע האַלב-ערנסטע, האַלב-קאָמישע מעשיות, וואָס ווען נישט הירשביין

וואָלט עס דערציילט, וואָלט מען עס קוים געגלייבט. מיר האָבן אויך גע" הערט, אז אַן אַנדערש מאָל האָט זיך אונדזער גרויסער געלערנטער פֿיר לאַלאַג געלאָזט באַאיינפלוסן פון אַ מתנת־יד, אין דער פּאַרעם פון אַ בלו־ ראָזן "25קער" אָדער גאָר אַ רויטן צענערל. אָבער אונדז האָט זיך נישט געוואָלט אין דעם גלייבן. הירשביין אָבער באַשטעטיקט עס, ווי אויך אַ צאָל יידיש־העברעיִשע שרייבער־מיטצייטלעך.

שטיינבערג האָט נישט פּאַרטראָגן די נייע שטרעמונגען אין דער לי־ טעראַטור. דעם נאַטוראַליזם האָט ער געהאַלטן פּאַר פּאַרנאָגראַפֿיע; סימ־ באַליזם — פּאַר פּאַרשטעלטער קראַמאַלע. הירשביין דערציילט, אז שטיינ־ בערג איז געווען דער בלוטיקער שונא פון אַזעלכע יונגע שרייבער, ווי הירשביין און ז. שניאור, שוין נישט פּאַר זייער "קראַמאַלע", נאָר פּאַר פּאַרנאָגראַפֿיע און אוממאַראַלישקייט. הירשביין האָט אָנגעשריבן אַ דראַ־ מע "מרים", אין וועלכער די העלדין איז געוואָרן פּאַרפֿירט פון איר גע־ ליבטן. שטיינבערג האָט דעם אַקט אויסגעמעקט, געפינענדיק, אז די דראַ־ מע וועט אָן דעם פּערטן אַקט אויך זיין אַ דראַמע. ווען הירשביין איז גע־ קומען בעטן שטיינבערג, אז ער זאָל דורכלאָזן דעם פּערטן אַקט (אין זאַמלבוך פון פייוול מאַרגאָלינס "הזמן"), האָט שטיינבערג געזידלט דעם שרייבער, ווי אַן אויסגעלאַסענעם יונג. ער האָט געטופּעט מיט די פֿיס, זיך פּאַרמאַסטן אַפֿילו מיט דער פּויסט.

"איך האָב אים געפרוּווט באַווייזן — דערציילט הירשביין — מיט ביישפּילן אין דער רוסישער ליטעראַטור, ווי באַרימטע שרייבער, ביים מאָן רעאַליסטיש דאָס לעבן אין אַלע זיינע שאַטירונגען, האָבן זיך נישט אָפּגעשטעלט אויפּצודעקן דאָס, וואָס איז טראַגיש און פּאַרברעכעריש... איך האָב געבראַכט ביישפּילן פון גאַרקי, אַנדריעווי, טאַלסטאָי — האָט ער זיך נאָך מער אָנגעצונדן; וואָס גייען מיר אָן די רוסישע שרייבער! ווען איך בין זייער צענוואָר וואָלט איך זייערע שרייבעכצן צעפיצלט אויף שטיקלעך... אָבער אין דער יידישער ליטעראַטור, אַזוי לאַנג ווי איך בין צענוואָר, וועל איך נישט דערלאָזן, אַז יינגלעך פּאַטשקונעס זאָלן פּאַר־ דאַרבן די יידישע מאַראַל.

נאָר אין משך פון חודש האָט אַ געניטערע האַנט פון מיינער דעם

יידישן צענוואָר איבערצייגט, אַז אין ״מרים״ ווערט שטאַרק פאַרטיידיקט די יידישע מאַראַל, און ער האָט דערלויבט אַפצודרוקן דעם פאַרבאַטע־נעם אַקט״.

אין איין סצענע זאָגט איינע פון די מוטערס: ״עס איז אַ נאַרישקייט, וואָס מאַמעס באַקלאַגן זייערע (קליינע) קינדער, ווען זיי שטאַרבן.״ ווען דער מחבר האָט געפרעגט באַשיידן, וואָס האָט דער צענוואָר געהאַט צו אַזאַ אומשולדיקער פּראָזע, וואָס ער האָט אויסגעמעקט, האָט שטיינבערג געפילדערט: ״וואָס הייסט, איר זאָגט, אַז נאַריש זיינען מאַמעס? ... און אַז די צאַריצאַ וועט באַקלאַגן דעם נאַסלעדניק, אויב ער זאָל, חלילה, שטאַרבן, וועט עס אויך זיין אַ נאַרישקייט? דאָס איז קראַמאַלע!״ — האָט ער גע־טופעט מיט די פיס.

אין מ. דאָליצקיס ווערק איז דאָ אַ באַרימט ליד ״במעון נחשים״ (אין דער געסט פון שלאַנגען).. ס'ליידן די קינדער פון יידישן פּאָלק. דער וויל־נער קאָמפּאָזיטאָר, חזן א. בערגשטיין, האָט צו דעם ליד פאַרפּאַסט מוזיק און געבראַכט שטיינבערגן דעם טעקסט. דער לעצטער האָט אויסגעמעקט דעם ״במעון נחשים״, מחמת אין ״שלאַנגען־געסט״ קען מען אַריינטייטשן, אַז דאָס איז רוסלאַנד, און האָט צוגעשריבן: ״שם, בפרס ומדי״ (דאָרטן אין לאַנד פון פרס ומדי).

שטיינבערג איז געווען עטלעכע מאָל פאַרהייראַט. פון דער ערשטער פרוי האָט ער געהאַט עטלעכע געראַטענע קינדער, צווישן זיי דער באַ־קאַנטער קאָמפּאָזיטאָר שטיינבערג, באַליבטער תלמיד און איידעם פון באַ־רימטן רימסקי־קאָרסאַקאָוו און שיינע, אינטעליגענטע טאַכטער, דער זון האָט אַנגענומען דעם פּראָוואַסלאַוונעם גלויבן און איז געגאַנגען פאַרלירן פאַרן יידישן פּאָלק, ווען דער יונגער שטיינבערג, דער קאָמפּאָזיטאָר, האָט געפרוווט באַרואיקן דעם פּאָטער צוליב זיינע צענוואַלע אויפּרעגונגען, האָט זיך דער אַלטער שטיינבערג געוואָרפן אויף אים מיט די פויסטן. די טאַכטער האָט געפרוווט אין דער ווילנער געזעלשאַפטלעכקייט פאַרטיי־דיקן איר פּאָטער, וואָס וויל מחזיר למוטב זיין צעלאַזענע קינדער מיט שטרענגקייט, אָבער ער מיינט זייער טובה.

שוין גאָר אין די שפּעטע יאָרן זיינע, זייענדיק אַן אַלמן, האָט ער

חתונה געהאט מיט א יונג יידיש מיידל, א קורלענדערין, וועלכע האט אים שוין ביי זיינע זיבעציק יאר, געבוירן א פרעכטיק טעכטערל. שטיינבערגס ווייבל האט גערעדט, ווי דער גרעסטער טייל קורלענדישע יידן, זייער א שלעכטן רוסיש. אבער רוסיש איז געווען אַנגענומען, ווי די ריידישפראך ביי דער העכערער ווילנער אינטעליגענץ. נאטירלעך האט שטיינבערג גע- הערט צו דעם מין אינטעליגענץ, וואָס האט גערעדט סיי אפיציעל, סיי אין דער היים רוסיש. אויף א גרויסער פאַרזאַמלונג ביים באַרימטן שמריהו לעווין האט פרוי שטיינבערג אויסגערופן: „וואו איז מיין אַלט־העברעישער מאַן?“ זי האט פון דעם נישט געוואָלט מאַכן קיין וויץ. אויף רוסיש איז העברעיש באַצייכנט געוואָרן ווי אַלט־יידיש (דרעווניע־עוורייסקי יאַזיק). זי האט געמיינט צו זאָגן: וואו איז מיין העברעער? אבער אויסגעקומען איז עפעס אַנדערש, אַביסל סימבאָליש. אַלע האָבן זיך פונאַנדערגעלאַכט, און מער פון אַלעמען דער אַלט־העברעער, איר מאַן אַליין...

די קורלענדערין איז געווען שטיינבערגס דריטע אָדער פערטע פרוי. און געווען איז פשוט רירנדיק, ווען מען האט געזען דעם „אַלט־העברעער“ „אוכאַזשעווענדיק“ זיין יונגע פרוי און פעשטשענדיק זיין קליין טעכטערל, וואָס האט איר טאַטן געמעגט האָבן פאַר אַ זיידן אָדער עלטער־זיידן אַפֿי-לו. אבער צווישן די משכילים זענען אַזעלכע נישט־גלייכע הייראַטן בעת אלמנשאַפט געווען גאַר נישט קיין זעלטנקייט. צו דערהאַלטן זייערע יוגנט־לעכע כוחות האט גורם געווען זייער שטאַרקער גייסט — וואָס דער גרעסטער טייל פון די גרויסע משכילים איז געווען באַשאַנקען מיט אים — און אויך זייער איינגעהאַלטן, צניעותדיק לעבן. דאָס מוז אַנערקענט ווערן. אַזאַ גייסטיק שטאַרקער מענטש איז געווען יהושע שטיינבערג.

איינער פון זיינע איידעמס איז געווען דער באַווסטער קאַפעלמייס-טער, דיריגענט פון אַרקעסטער אין לערער־אינסטיטוט, קאַנצערטריסט און שפעטער מוזיקאַלישער קריטיקער פון „פאַרווערטס“, יצחק פיראַזשניקאָוו (אין ווילנע האט ער אויך געגרינדעט אַ קונסט־דרוקעריי).

אין די ניינציקער יאָרן האט מען שטיינבערגן באַשטימט צו רעווי-דירן די וואַלאַזשינער ישיבה. ער האט אויפגעפאָדערט די הנהלה פון דער ישיבה איינצופירן דאָרטן לפחות אַן עלעמענטאַרן קורס פון רוסיש און

חשבון. מען האָט אויך גערעדט, אַז ער האָט געהאַט אַ חלק אין שליטן דל וואָלאָזשינער ישיבה אויף אַ קורצער צייט צוליב דער פֿאַרשפּרייטונג פֿון רעוואָלוציאָנערע אידעען.

יהושע שטיינבערגס וויסנשאַפטלעכע אַרבעט, באַזונדערס אויפֿן גע- ביט פֿון סעמיטישע און מזרח־שפּראַכן, האָט פֿאַרנומען אַ בכבודיק אָרט צווישן די פּילאָלאָגן. זיינע פּילאָלאָגישע אויפקלערונגען פֿלעגן פֿאַר אונדז, סטודענטן, נישט זעלטן וואַרפֿן אַ ליכט אויף שווער־פֿאַרשטענדלעכע פֿסו- קים אין תנ"ך.

מיר האָבן זיך געוונדערט, וווּ נעמט דער אַלטער מאַן אַזוי פּיל צייט און ענערגיע צו שרייבן און צוזאַמענשטעלן זיינע לעקסיקאָגראַפּישע ווערק, דיקע ווערטערביכער און גראַמאַטיקעס? איך געדענק זיין פּיין אַרויסגעגעבענע אַנטאָלאָגיע פֿון פֿאַרשיידענע דענקערס מיט פּיל אייגענע סענטענצן אונטערן נאָמען: „משלי יהושע“. אָבער אַ סך לייענער האָט דאָס פּיינע בוך מיט אַ פּינקטלעכער רוסישער איבערזעצונג נישט געהאַט. ווען איך האָב איבערגענומען די העברעישע ביבליאָטעק אין אינסטיטוט, איז די אַנטאָלאָגיע גאָר ווייניק געווען אַפּגענוצט.

איך האָב קיינמאַל נישט געהערט שטיינבערגן, וואָלן, אָדער אַנדערע פּראַפעסאָרן פֿון יידישע לימודים, אַז זיי זאָלן אויסריידן אַ יידיש וואָרט. איבעריקס, האָבן די סטודענטן פֿון יענער צייט זיך ווייניק געקומערט וועגן יידישער ליטעראַטור אויף יידיש. נאָר יחידים האָבן געלייענט מענ- דעלען, פרצן, פּינסקין, אויף צו ברענגען אַ בוך אין אינסטיטוט האָט מען געדאַרפט האָבן אַ דערלויבעניש. למען האמת דאַרף געזאָגט ווערן, אַז שטיינבערג האָט גרינג אַרויסגעגעבן אַזעלכע דערלויבענישן אויף יידישע אָדער העברעישע ביכער.

שטיינבערגס איבערלעכע וועלט איז בכלל פֿאַר אונדז געווען פרעמד- לעך, ריכטיקער געזאָגט, אומבאַקאַנט. ער האָט אונדז נאָענט נישט צוגע- לאָזט צו זיך.

ערשט מיט יאָרן שפּעטער האָבן טייל פֿון אונדז באַגריפֿן וואָס פֿאַר אַ גרויסן געלערנטן מיר האָבן געהאַט אין דער פּערזאָן פֿון דעם געוועזענעם ביאָליסטאָקער קאָזיאָנעם רב, פֿאַר אַ לערער. מיר האָבן אַפּשר נישט פֿאַר-

ה י ר ש א ב ר א מ א ו י ט ש

שטאַנען, ווי אויסצונוצן דעם דאָזיקן געלערנטן, כדי צו באַרייכערן זיך מיט יודאָיסטישן וויסן.

צו זיינע 75 יאָר האָט ער לויט די כללים פון בילדונגס־מיניסטעריום געמוזט זיך אָנגעבן אין דימיסיע. געשטאַרבן איז ער מיט 4 יאָר שפעטער אין 1908, זייענדיק אַלט קרוב צו 80.

צו זיין לווייה איז געקומען די גאַנצע ווילנער יידישע אינטעליגענץ, די רעשטלעך פון אַלטע משכילים.

זיינע העברעיִש־רוסישע גראַמאַטיקעס מיט די משונהדיקע צוגע־טראַכטע זאַצן אויף איבערזעצונגען זענען שוין לאַנג פאַרגעסן געוואָרן. אָבער די ווערטערביכער זיינע מיטן אַפּשטאַם פון העברעיִשע שרשים זע־נען נאָך ווייט נישט איבעריק אויך פאַר איצטיקע פאַרשער פון סעמי־טישע שפּראַכן.

וואַלט שטיינבערג זיך געשמדט, ווי דאָס האָט געטאָן זיין בן־עיר און מיטצייטלער דניאל כוואַלסאָן, וואַלט ער אויך געקענט ווערן פּראַפּע־סאָר אין אַ רוסישן אוניווערסיטעט פון סעמיטישע שפּראַכן און סעמיטי־שער קולטור, וואָרעם רוסלאַנד האָט נישט פאַרמאָגט צופיל אַריענטאַ־ליסטן פון שטיינבערגס פאַרנעם.

צו זיין שבח דאַרף מען זאָגן, אַז ער האָט דאָס רענדל נישט אויס־געביטן ...

„ביאליסטאָקער שטימע“, סעפטעמבער, 1952.

אינזשיניער מ. שרייבער

ווילנע איז אַ סך מאָל געווען די וועגווייזערין פון יידישע געזעל־שאַפטלעכע טעטיקייטן. און אויך אויפן געביט פון פאַרשפּרייטן צווישן דער יידישער יוגנט קוואַליפּיצירטע פּאַך־אויסבילדונג איז ווילנע געווען אַ מוסטער.

דער געדאַנק פון צופאַסן די יידישע יוגנט צו מאַדערנער האַנטווער־קעריי און מעכאַנישע פּאַכן האָט שוין געשלאָגן וואַרצלען אין ווילנע אין סוף פון 19טן י"ה, און באַזונדערס זיך אַנטוויקלט אין אָנהייב פון 20סטן יאָרהונדערט.

אין 1915, צוליב דער מלחמה, האָט די ווילנער גוט־אייגענעפונדעווע־טע האַנטווערקער־שולע געווען עוואַקואירט קיין פּאַלטאַווע. צוריק האָט זי זיך שוין נישט אומגעקערט. אין 1918 האָבן זיך אָנגעהויבן צונויפקומען קיין ווילנע איינצלנע טוער אויף פאַרשיידענע געביטן פון געזעלשאַפט־לעכער טעטיקייט. צווישן זיי איז געווען דער אינזשיניער ישראל אָקון, וואָס איז גלייך צוגעטראָטן צום אַרגאַניזירן העכערע טעכנישע קורסן פאַר יוגנט פון 16 יאָר אָן. ער האָט צוגעצויגן די ביסל יידישע אינזשיניערן און מאַטעמאַטיקער, וואָס זענען צו יענער צייט געווען באַשעפטיקט אין וויל־נע ווי לערער. יוגנט האָט זיך אַ וואַרף געטאַן אויף די קורסן.

צוליב מאַנגל אין מאַשינען און רוישטאַפן האָבן די לימודים גע־טראָגן אַ טעאָרעטישן כאַראַקטער, ביז די קורסן זענען אין 1919 איבער־גענומען געוואָרן פון „אַרט“. אונטער דעם זעלבן דירעקטאָראַט פון י־אָקון האָבן די קורסן זיך פאַרוואַנדלט אין אַ טעכניקום, וווּ אַלץ איז גע־לערנט געוואָרן אין יידיש. עס זענען צוגעקומען נייע לערער־כוחות. צווישן זיי איז געווען דער באַרימטער בונדישער טוער אַרקאַדי קרעמער און דער אינזשיניער מתתיהו (מאַטוועי סאַמילאַוויטש) שרייבער. די אָנפירונג פון טעכניקום איז געלעגן בעיקר אין די הענט פון די דערמאַנטע דריי, מיטן אַנטייל פון ווירגיליכען פון „אַרט“־קאַמיטעט.

י. אָקון איז אוועקגעפֿאַרן קיין אַרגענטינע (שפּעטער קיין קאַנאַדע). און אינזשיניער שרייבער איז געוואָרן דער דירעקטאָר פון טעכניקום. דעם פּאַסטן האָט ער פּאַרנומען ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן. ער איז איינער פון די מאַרטירער, וואָס איז אומגעקומען פון די דייטשע מערדער, און ער פּאַרדינט, אַז מען זאָל זיך אויף אים אָפּשטעלן אויספירלעכער.

מ. שרייבער איז געווען אַ חשובע פּערזענלעכקייט אין ווילנער גע- זעלשאַפטלעכן לעבן בכלל. און אויפן געביט פון טעכנישער בילדונג פּאַר יידישער יוגנט האָט ער געוווּזן נייע וועגן אויף וועלכע מ'דאַרף גיין.

מתתיהו שרייבער איז געבוירן געוואָרן אין אַן אַסימילירטער פּאַ- מיליע. זיין פּאַטער, שמואל שרייבער, איז געווען געהילף־ראַבינער אין ווילנע און אַ געוויסע צייט אויך פּאַרנומען דעם ראַבינער־אַמט. ווי דער שטייגער פון יענער צייט, האָבן אַפילו פירנדיקע יידישע פּערזענלעכ- קייטן נישט געגעבן קיין יידישע דערציאונג זייערע קינדער. מתתיהו שריי- בער האָט קוים געקענט עברי און בפרט לייענען און שרייבן יידיש. אין הויז איז די אומגאַנגס־שפּראַך געווען רוסיש. מ. שרייבער האָט געלערנט אין אַ רוסישער גימנאַזיע און איז פרי אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער אַל- געמיינער רוסישער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אַלס סאַציאַל־רעוואָלוציאָ- נער. ווען ער האָט זיך שוין געדאַרפט גראַדואירן, איז ער אַרעסטירט געוואָרן און פּאַרלוירן דאָס רעכט צו באַקומען דאָס רייפּקייט־צייגעניש, וואָס איז דער איינציקער שליסל צו באַקומען העכערע בילדונג. נאָר אַדאַנק דעם וואָס ער איז געווען אַן אויסגעצייכנטער שילער און באַליבט ביי די לערער ווי זייער אַ פעאיקער מאַטעמאַטיקער, האָבן זיי זיך איינגעשטעלט פאַר אים און געפּעלט, אַז ער זאָל אָפּגעבן אַ סעפּאַראַטן עקזאַמען.

זיין פּאַטער, וועמען עס איז אויסגעקומען אויסצופירן פּאַרשיידענע אַפיציעלע פונקציעס ווי אַ ראַבינער אָדער געהילף — איז געווען זייער רעספּעקטירט צווישן די העכערע ווילנער שררות און אויך דאָס האָט גורם געווען, אַז מ'זאָל מוחל זיין דעם געראַטענעם ראַבינערס זון זיינע „פּאַ- ליטישע זינד“. נאָכן באַקומען די מאַטורע איז מ. שרייבער אַנגענומען גע- וואָרן אין פעטערבורגער אוניווערזיטעט אויפן מאַטעמאַטישן פּאַקולטעט. ער שטודירט צוויי יאָר מאַטעמאַטיק, פיזיק, אַבער אים ציט מער צו טעכ-

ניק, צו פראקטישער אָנווענדונג פון מאַטעמאַטיק, צו מאַשינערייע. ער האַלט אויס דעם קאָנקורס־עקזאַמען אין פעטערבורגער טעכנאָלאָגישן אינסטיטוט אויף „פינפן“ און קומט־אַן אַהין אויפן מעכאַנישן פּאַקולטעט. צוליב פּאַמיליע־אַנגעלעגנהייטן טראַגט ער אַריבער זיין שטודיום אין וואַרשעווער פּאַליטעכניקום און ענדיקט דאָרט מיט אַן אויסצייכענונג ווי אַן אינזשיניער.

זומער 1914 קומט ער אַן ווי אַ „פּרייוויליקער“ אין מיליטער־דינסט. נאָך ער באַווייזט נישט צו קומען אין לאַגער, ווי עס ברעכט אויס די ער־שטע וועלט־מלחמה, און אין ערשטן טאָג פון דער מאַביליזאַציע, נישט באַקומענדיק קיין שום מיליטערישע צוגרייטונג, ווערט ער געשיקט אויפן פּראַנט. ער באַטייליקט זיך אין די ערשטע צוזאַמענשטויסן. אָבער מסתמא האָט מען באַמערקט, אַז ער איז נאָך נישט קיין „אַמתער סאַלדאַט“, אַט דער יונגער אינזשיניער, און מען שיקט אים אויף מיליטערישער אויס־בילדונג אין „טיל“. דאָ לייגט מען אים אָפּ, צוליבן שוואַכן געזונט, די מיליטער־דינסט אויף אַ יאָר. ווילנע דאָרף פאַרנומען ווערן פון די דייטשן. אָבער אינזשיניער שרייבער וויל נישט בלייבן ביי די דייטשן און ער פאַרט אַריבער קיין ניוזשי נאָוואַראַד, ווו ער טרעט אַריין אין באַטאַליאַן, וואָס דאָרף געשיקט ווערן אויפן פּראַנט.

אין דער זעלבער צייט דאָרף אין ניוזשי נאָוואַראַד געעפנט ווערן אַ פּאַבריק פון פעלד־קיכן פאַרן מיליטער. דאָס אַרגאַניזירן און פאַרוואַלטן מיט דער פּאַבריק, וואָס עס האָט געבויט אַ יידישער ליפּעראַנט (סאַרנע) ווערט איבערגעגעבן צום אינזשיניער שרייבער. ער אַרגאַניזירט און פּראַדוצירט קיכן אויפן בעסטן אופן. דערביי הערט ער נישט אויף צו זיין אַ סאַלדאַט. נאָך דער פעברואַר־רעוואָלוציע פון 1917 ווערט ער אַריינגענוי מען אין מיליטערישן ראַט. אַ געוויסע צייט פאַרנעמט ער אויך דעם אַמט פון אַ מאַיאָר פון אַ גרויסן מאַסקווער דיסטריקט. אומעטום צייכנט זיך שרייבער אויס מיט מוט, אויסערגעוויינלעכער ערלעכקייט און געוויסנ־האַפּטיקייט אין די באַציאַונגען מיט מענטשן און אין געזעלשאַפטלעכע אַנגעלעגנהייטן.

ווען עס ווערט מעגלעך צו פאַרן אין זיין היימשטאַט, ווו ער האָט

געלאָזן אַ מוטער און אַ שוועסטער, קומט ער קיין ווילנע און בלייבט שוין דאָ. ער ווערט דער דירעקטאָר פון דער באַוווסטער יידישער גימנאַזיע ס. מ. גורעוויטש און הייבט אָן צו אַרבעטן ווי אַ לעקטאָר און אינסטרוקטאָר אויף די טעכנישע קורסן, וואָס ווערן אין אַ פּאָר יאָר, ווי אויבן דערמאָנט, פאַרוואַנדלט אין אַ יידישן טעכניקום פאַר יוגנט אין באַטרעפנדיקן על-טער. דער טעכניקום האָט נישט געקאָנט געבן גענוג אויף פרנסה און שרייבער נעמט אָן אַ שטעלע ווי פּראַקטישער אינזשיניער אין אַ טעכני-שער פירמע וואָס שטעלט איין טורבינען און דיזעל-מאָטאָרן אין פאַבריקן. שפעטער מוז ער צוליב דעם וואָס די טעטיקייט אין טעכניקום פאַר דערט זיין גאַנצע צייט, אויפגעבן אַלע פּריוואַטע אַרבעטן און ווערן דער דירעקטאָר און אָנפירער פון דעם איינציקן אין זיין מין לערן-אַנשטאַלט. עס זענען געווען אין אַלע גרעסערע שטעט פון תּחום האַנטווערקער-שולעס פאַר שלאַסעריי, עלעקטראַ-טעכניק, שמידעריי, סטאַלעריי, וואָס האָבן צוגעגרייט גוטע בעל-מלאכות. נאָר דאָס האָט „געשפּייזט“ בלויז די יידישע קליין-אינדוסטריע פון פּריוואַטע „איינ-צוויי-פּערזאָן“-וואַרשטאַטן. אָבער עס זענען געווען ווייניק צווישן יידן גוט טעאָרעטיש און פּראַקטיש צוגעגרייטע מייסטער פאַר שווערער אינדוסטריע, אָדער גרעסערער פאַבריקאַציע. מיט דער אונטערשיצונג פון „אַרט“, וואָס האָט איבער-גענומען דעם ווילנער טעכניקום, אַרבעט אויס אַ קאָמיסיע פון אינזשי-ניערן, אונטער דער אָנפירונג פון דירעקטאָר שרייבער, אַ פּראָגראַם פאַר אַ העכערן טיפּ פון אַ טעכניקום, וווּ טעאָריע און פּראַקטיק זאָלן גיין האַנט אין האַנט אויף צוצוגרייטן יידישע טעכנישע מייסטער. היות אָבער די לערנשפּראַך אין טעכניקום איז געווען יידיש, זענען געווען טעכנישע שווער-ריקייטן מיט דער טערמינאָלאָגיע, וואָס האָט כמעט אַבסאָלוט געפעלט אין דער יידישער שפּראַך. דער אַסימילירטער שרייבער לערנט זיך אויס יידיש און שאַפט אויסגעצייכנטע טעכנישע האַנטביכער און ליטאַגראַפֿיע-שע לעקציעס וועגן מעכאַניק, טעכנאָלאָגיע און פאַרשיידענע צווייגן פון פּראַקטישער פיזיק. די אינזשיניערן פון דער עלעקטראַ-טעכנישער און ראַדיאָ-אַפּטיילונג שאַפן אויך טערמינאָלאָגיעס און הילפּסביכער. אַזוי אַרום האָט דער „אַרט“-טעכניקום אונטער דער דירעקציע פון

מ. שרייבער ארויסגעגעבן ביז 15 טעכנישע טעקסטביכער אין אַ ריינעם און גלייכצייטיק שטרענג-וויסנשאַפֿטלעכן ייִדיש.

דער גרעסטער טייל אינזשיניערן, באַזונדערס די אַפֿשטאַמענדיקע פון פּוילן, האָבן ייִדיש כּמעט ווי נישט געקענט, אָבער אין טעכניקום פון „אַרט“ האָבן זיי געמוזט זיך אויסלערנען ייִדיש. דער דירעקטאָר אַליין האָט קאַנסעקווענט אומעטום איינגעפירט די ייִדישע שפּראַך.

מ. שרייבער האָט זיך באַצויגן זייער שטרענג צו די שילער, פּאָדערנדיק פון זיי גוטע אַרבעט. ער האָט זיך נאָך שטרענגער באַצויגן צו זיך. ער פּלעגט זעלטן אוועקגיין פון טעכניקום פריער פון 11 אַוונט. ער האָט זיך געמוזט באַטייליקן אין אַלע זיצונגען פון קאַמיסיעס, עקזאַמינירו און בכלל קאַנטראָלירן דעם ברייט־פּאַרצווייגטן אַפּאַראַט פון אַ מיטעלער טעכנישער שולע, וואָס איז געוואָרן אַ מוסטער נישט נאָר אויף דער ייִדישער גאַס.

נישט קונדיק אויף זיין שטרענגקייט בנוגע דעם וויסן פון די שילער, האָבן זיי אים ממש פּאַרגעטערט. אינזש. שרייבערס וואָרט איז געווען ביי זיי הייליק, מען האָט זיך באַצויגן אַפילו צו זיין האַרבן וואָרט מיטן גרעסטן יראַת הכּבוד. מ'האַט געוואוסט, אַז שרייבער וועט קיינעם נישט נושאַ פנים זיין, און אויב ער „לאַזט נישט דורך“ אויף דעם העכערן קורס — איז עס פּאַרדינט, און אַלץ צוזאַמען מיינט די טובה פון דער יוגנט און פון דער ייִדישער פּראָדוקציע.

אַפילו די פּוילישע שול־מאַכט און בכלל די העכערע שטאַט־באַאַמטע, האָבן געהאַט גרויס דרד־אַרץ פאַרן אינזשיניער שרייבער. דער אינספּעקטאָר פון טעכנישע שולן האָט אין אַ געשפּרעך מיטן מחבר פון די שורות זיך אויסגעדריקט, אַז ער „האַט דעם גרעסטן רעספּעקט פאַר אינזשיניער שרייבער, הגם ער וויל אונדז אַפט נישט פּאַלגן. ער איז אויפֿ־ריכטיק דורך און דורך און אים מוז מען מוחל זיין דאָס וואָס אַן אַנדערן וואָלטן מיר נישט מוחל געווען“.

קענענדיק אים ווי אַ קרישטאַל־ריינעם מענטשן פּלעגט מען שרייבערן אַפט צוציען ווי אַ בורר אין סיכסוכים צווישן געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס אַדער פּערזאָנען.

אינזשיניער שרייבער פלעגט נעמען אַנטייל אין אַלע באַראַטונגען און צוזאַמענפאַרן פון „אַרט“ און אַלע געזעלשאַפטן פאַר פּראַפעסיאָנע-לער בילדונג („איקא“ „וואוועט“ אַ געזעלשאַפט צו פאַרשפּרייטן ערד-אַרבעט און טעכנישע בילדונג אין מערב־פוילן). ער פלעגט אַרויסטרעטן מיט רעפּעראַטן וועגן פאַרשיידענע טעכנישע אָנגעלעגנהייטן פון פּראַפע-סיאַנעלן שולוועזן אין פּוילן.

דער ווילנער טעכניקום האָט אַפּט אַיינגעאַרדנט אויסשטעלונגען פון די שילער־אַרבעטן. עס איז פשוט געווען צו באַוווּנדערן די עקזאַקטע אינס-טרומענטן וואָס די שילער פון טעכניקום האָבן געמאַכט אין די וואַרשאַטן פון טעכניקום, די קאַמפּליצירטע און אויסערגעוויינלעך פּרעציזע צייכע-בונגען פון מאַשינען און פּראַיעקטן צו קאַנאַליזירן, אָדער עלעקטריפּיצירן פאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך אין ווילנער געגנט. אין דעם פּרט זע-נען די אַבסאָלווענטן פון טעכניקום געווען פּולשטענדיק צוגעגרייט צו זייער ראַל ווי געהילף־אינזשיניערן פון אַ פאַבריק.

דער טעכניקום האָט מיט דער הילף פון „אַרט“ געגרינדעט אַ קאַמי-סיע צו באַזאָרגן מיט אַרבעט די אַבסאָלווענטן פון טעכניקום. אַ באַדייטנ-דיקע צאַל שילער האָט געאַרבעט אויף עלעקטרישע סטאַנציעס, ביי וואָ-סער־לייטונג און אין אַנדערע טעכנישע אַנשטאַלטן פון דער שטאַט־פאַר-וואַלטונג. עטלעכע אַבסאָלווענטן זענען אַוועקגעפאַרן קיין אַרץ־ישׂראל און דאַרטן געבראַכט היפשע גוצן דעם לאַנד וואָס האָט זיך געהאַלטן אין בויען. אין אַלגעמיין האָבן זיך די אַבסאָלווענטן פון „אַרט“־טעכניקום אַיינגעאַרדנט אומעטום וווּ עס איז געווען אַן אינדוסטריע. אַייניקע זענען אויך געהאַט געפאַרן קיין ביראַבידזשאַן.

אין טעכניקום זענען געווען צוויי גרונט־אַפּטיילונגען: אַ מעכאַנישע און אַן עלעקטראַ־טעכנישע. אַבער יעדע אַפּטיילונג האָט געהאַט אונטער־אַפּטיילונגען, ווי וואָסער־לייטונג, ראַדיאָ, הידראָליק א״א. דער קורס האָט געדויערט מינימום דריי יאָר, געוויינלעך — פיר יאָר. די צאַל שיל-לער איז דערגאַנגען ביז 300. אין טעכניקום פלעגן שטראַמען יידישע יונ-געלייט פון גאַנץ פּוילן, אַ סך אַזעלכע, וואָס האָבן שוין געענדיקט מיטל-שולן. זיי האָבן אַבער געדאַרפט האַלטן אין טעכניקום אַן אַריינטריט־

עקזאמען און געמוזט ארויסווייזן פעאיקייטן צו מאטעמאטיק א"אנד עק-
זאקטע וויסנשאפטן.

אפט פלעגן קומען אינגאנצן אסימילירטע יוגנטלעכע פון אנדערע
פוילישע שטעט, וואס האבן נישט געקענט קיין יידיש. זיי פלעגט דירעקט
טאר שרייבער געבן א געוויסע צייט אויף אויסצולערנען זיך יידיש. אין
דעם פרט איז דער ווילנער טעכניקום פון „ארט“ געווען דער איינציקער
יידישער לערן-אנשטאלט ווו יידיש איז געווען דורכגעפירט אויף הונדערט
פראצענט. אבליגאטאריש איז געווען אין טעכניקום א קורס פאר יידישער
ליטעראטור. דעם קורס האט געפירט גרשון פלודערמאכער. נאטירלעך איז
דאס לערנען די מלוכה-שפראך אדער געאגראפיע און פוילישע געשיכטע
געווען געפירט אין פויליש, ווי דאס האט געפאדערט דער געזעץ.

ביים טעכניקום זענען געווען איינגעארדנט פארשיידענע צייטוויילי-
קע קורסן פאר דערוואקסענע וואס ווילן זיך אויסלערנען א פאך: וואסער-
לייטונג, ראדיא, קורסן פאר צעמענט-ארבעט א"אנד. דער אנפירער מיט
די אלע קורסן, לויטן אויפטראג פון „ארט“, איז געווען אינזשיניער שריי-
בער. אגב האט די מאכט געגעבן קאנצעסיעס אויף אלע נייע קורסן אונ-
טערן באדינג, אז שרייבער זאל זיין דער פארוואלטער פון די קורסן.
ער האט געארבעט איבער די מענטשלעכע כוחות און „ארט“ האט
איינגעזען, אז מען מוז געבן דעם דירעקטאר, וואס ארבעט טאג און נאכט,
איינעם אדער צוויי געהילפן. עס איז אבער אנגעקומען דער בלוטיקער
שטורעם און א סך נייע פלענער זענען צעשטערט געווארן.

אונטער אלע רעזשימען האט דער „ארט“-טעכניקום אין ווילנע עק-
זיסטירט מיט דעם אינזשיניער שרייבער ווי דירעקטאר. סיי די ליטווי-
נער, סיי די סאוועטישע מאכט האבן זיך גיך איבערצייגט, אז מ. שריי-
בער, דער גרויסער פאכמאן און פעדאגאג, איז דער פאסיקסטער מענטש
אויף צו פירן דעם „ארט“-טעכניקום.

אפילו ביי די דייטשע תלינים אין געטא האט שרייבער „פון גאר-
נישט — ווי עס טיילט מיט די ביבליאטעקארין פון ווילנער אוניווערסי-
טעט, אנא שימאיטע, — געשאפן און געפירט אן אויסגעצייכנטע טעכני-
שע שול מיט א מעכאנישער, עלעקטרא-טעכנישער און שמידערייאפטטי-

ה י ר ש א ב ר א מ א ו ו י ט ש

לונגען. אפילו א קליינע ביבליאטעק פאר טעכנישער ליטעראטור האט שרייבער געגרינדעט“.

אבער ביים ליקווידירן דאס ווילנער געטא האט מען שרייבערן מיט זיין איינציקן זון (אויך א שילער פון טעכניקום) ארויסגעשיקט אין דעם שרעקלעכן עסטאנישן לאגער קלאגע, ווו ביידע זענען אומגעקומען פון הונגער און אויסשעפונג. לויט אנדערע ידיעות האט מען שרייבערן מיט אנדערע ווילנער פראפעסיאנאלן (דאקטוירים, אינזשיניערן) דערשאסן מיט צוויי שעה פריער, איידער די רויטע ארמיי איז אריין אינעם לאגער. זיין פרוי וואלענטינע — איז אומגעקומען אין מאידאנעק. בלויז זייער טאכטער, שולמית, האט זיך געראטעוועט...

קולטור און דערציאונג, נאָוועמבער, 1946.

צווייטער טייל

אין יארן פון אויפברויז

פון הירש לעקערטס צייטן

אין 1901 האָט דער צאָרישער אינערן־מיניסטער פאָן פּלעווע באַ-
שלאָסן אַראָפּצושיקן קיין ווילנע אַלס אַ גובערנאַטאָר דעם פּריערדיקן
גראַדאַנאַטשאַלניק (שטאַט־שעף) פון פעטערבורג, דעם מקורב פון די באַל־
טישע באַראָנען, פּאָן־וואַל. דאָס איז געווען אַ נאַטאַרישער אַלקאהאָלי־
קער, אַ נואף, דערצו נאָך אַ פּאַליטישער ציניקער. ווען ער איז געווען דער
גראַדאַנאַטשאַלניק פון פעטערבורג און דאָרטן איז אויסגעבראַכן אַ שטרייק
אין דער גרויסער טאַבאַק־פאַבריק „לאַ־פּערם“, האָט ער רעקאַמענדירט די
טויזנטער אַרבעטערניס פון דער פאַבריק, וועלכע האָבן זיך געקלאָגט אויף
זייערע נישטיקע הונגער־פאַרדינסטן — צוצופאַרדינען אין די אַוונטן אין
נעכט דורך אַרויסגיין אויף דער גאַס...

נישט איין מאָל האָט מען דעם דאָזיקן פאַרשוין געפונען אַ שיכורן
וואַלגערנדיק זיך אונטער די טישן פון די אַריסטאָקראַטישע רעסטאָראַנען
אין פעטערבורג און מאַסקווע. כאַראַקטעריסטיש פאַר דער מענטשאַליטעט
פון דער צאָרישער רעגירונג איז דער פאַקט, וואָס פאַר דעם אַמט פון וויל־
נער גובערנאַטאָר האָט פּאָן־וואַל פאַרנומען דעם הויכן אַמט פון דירעק־
טאָר פון אַריסטאָקראַטיש־געשלאַסענעם פּרויען־אינסטיטוט (סמאָלני אינס־
טיטוט). קיין בעסערן דערציער פאַר די שפּעטערדיקע הויף־פּריילינס פון
ווירובאַוועס (ראַספּוטינס געליבטע) חדר האָט מען טאַקע נישט געקאַנט
געפינען.

האַרבסט 1901 איז פּאָן־וואַל אַראָפּגעקומען קיין ווילנע. דער „בונד“
האָט אים מקבל פנים געווען מיט פּראַקלאַמאַציעס. דער גובערנאַטאָר האָט
גערופן די העכערע פּאָליציי־באַאַמטע מיטן פּאָליציי־מייסטער נאַזימאָוו
בראש און געדונערט אויף זיי, וואָס זיי דערלאָזן „אָזעלכע מעשים“ און
קענען נישט אַנטדעקן די „פאַרברעכערס“ און די מורדים במלכות. ער
וועט ווייטער אָזעלכע זאַכן נישט טאָלערירן.

פּאָן־וואַל האָט אויך פאַררופן די יידישע פאַרשטייער און געמוסרט
זיי פאַר דער „צעלאָזענער און גאַטלאָזער“ יוגנט. צווישן די פאַרשטייער

איז געווען א ייד מיטן נאמען שעפטל קליאטשקא. ער איז געווען א פריער-דיקער קאזיאנער רב אין ווילנע און איצט „אוטשאני יעוורעי“ ביים גר-בערנאטאָר, דאָס הייסט אַן עקספּערט איבער יידישע ענינים. ער האָט זיך געוואָלט אויסדינען און דערקלערט, אַז יידן האָבן גאַרנישט צו טאָן מיט די רעוואָלוציאָנערן. ס'זענען דאָ יידישע יונגאַטשעס, וועלכע מען דאַרף נאָר אָפּשמיסן, וועלן זיי זיך „באַרואיקן“. אין שטאָט האָט מען זיך דער-וויסט וועגן דעם, און אין דעם נאַענטסטן נומער פון „קלאַסן-קאַמף“ איז געווען געדרוקט אַ פעליעטאָן וועגן דעם: קליאטשקא מיטן גוברנאטאָר פאָרוואַל זענען מחדש די לבנה, האַלטנדיק ריטער אין האַנט און שרייענ-דיק איינער צום אַנדערן „שלום עליכם, עליכם שלום“.

דער שרייבער פון די שורות האָט פּערזענלעך געקענט דעם דאָזיקן קליאטשקא, וואָס איז געשטאַנען בראש פון די דעמאָליטיקע ווילנער גבאים און ממילא פון די „שיינע“ ווילנער באַלעבאַטיים. ער איז געווען אַ גוט אויסגעפּאַשעטער מיט אַ פיין געקעמטער באָרד, גאַלדענע ברילן, גערעדט האָט ער מיט אויטאָריטעט און זיכערקייט, נישט צווייפלענדיק, אַז פון זיינע רייד טריפט דער אמת און אַז די רעגירונג וואָלט נישט געווען אזוי שלעכט צו יידן, ווען נישט די „יונגאַטשעס“. אָבער דאָך גלייבט זיך מיר נישט, אַז פאָרוואַל האָט זיך גענייטיקט אין קליאטשקאס שמיץ-עצות און זיי אָנגענומען, אויב עס איז טאַקע אמת, אַז קליאטשקא האָט זיי דעם גר-בערנאטאָר געגעבן. די דייטשע באַראָנען האָבן עס פּראַקטיצירט אַן אַ יידישן בעל-יועץ אין יאָר 1905 און 1906 ביים ליקווידירן די ערשטע רוסישע אַקטאַבער-רעוואָלוציע (פאָן מין, פאָן רימאָן, רענעקאַמף א"א „אוסמיריטעלעס“ — פאַציפיקאַטאָרן).

ווי ס'זאָל נישט זיין, האָט מען פון די פּאָליציי-קרייזן לאַנסירט די קלאַנגען וועגן שמיץ אין פּאַל ווען די „יידישע יינגלעך“ וועלן וואַגן אַרויס-צוגיין אויף די גאַסן מיט אַן ערשטער מאַי-דעמאָנסטראַציע. די פּאָליטישע ווילנער אַרגאַניזאַציע פון „בונד“ איז געשטאַנען פאַר אַ שווערער דילעמע. פון איין זייט איז די ווילנער אַרגאַניזאַציע געווען היפש אַפּגעשוואַכט דורך די אַפּטע אַרעסטן, ס'זענען געבליבן ווייניק אַקטיווע און פאַראַנטוואָרטלעכע טוער. די דעמאָנסטראַציע וועט פאַדערן אַ סך קרבנות. די גרויסע רעפּרעסיעס, וואָס וועלן זיכער זיין בעת און נאָך

דער דעמאָנסטראַציע, וועלן אָפּשרעקן די מאַסן. פאַראַן אַ סכּנה, אַז די באַוועגונג וועט ווערן נאָך מער אָפּגעשוואַכט.

פון דער אַנדער זייט איז געווען אַרויסגערוקט דער מאַטיוו פ א ר דער דעמאָנסטראַציע, אַז אויב מען זאָל זיך אָפּזאָגן פון איר, וועט די חוצפּה פון די סאַטראַפּן נאָך מער וואַקסן און דאָס וועט זיין אַ טריאומף פאַר דער פּאָליטיק פון טעראָר מצד דער מאַכט, און די אַרבעטער־באַוועגונג וועט פאַרלירן איר דינאַמישן כאַראַקטער. רעוואָלוציאַנערן דאַרפן זיך נישט שרעקן פאַר רעפּרעסיעס. מיט אַ קליינער מערהייט איז באַשלאָסן געוואָרן צו אַרגאַניזירן די דעמאָנסטראַציע.

ביי די פּוילישע און ליטווישע אַרבעטער האָט וועגן אַן אַלגעמיינעם שטרייק דעם ערשטן מאַי נישט געקאָנט זיין קיין רייד. די באַווסטזיניקע רעוואָלוציאַנערע טעטיקייט פון זייערע מאַסן איז נאָך געווען גאַר אַ ניש־טיקע. זייערע פירער האָבן אָבער יאָ צוגעזאָגט צו קומען צו דער דעמאָנסטראַציע נאָך דער אַרבעט. דאָס איז געווען זייער וויכטיק, וואָרעם אַ דע־מאָנסטראַציע נאָר פון יידישע אַרבעטער אַליין וואָלט סיי ביי דער באַפעלקערונג, סיי ביי דער מאַכט נישט אַרויסגערופן די געהעריקע באַציי־אונג, ווי צו אַ פּאָלקס־באַוועגונג פון אינטערנאַציאָנאַלן כאַראַקטער.

די דעמאָנסטראַציע איז דעריבער באַשטימט געוואָרן אויף 7 אַזיגער אין אָונט, ווען די קריסטלעכע אַרבעטער וועלן אַראָפּ פון דער אַרבעט. דעם ערשטן מאַי האָט כמעט קיין יידישער אַרבעטער נישט געאַרבעט. לויט דעם באַפעל פון דער פּאָליציי זענען אַלע הויז־טויערן געווען געשלאָסן און די הויז־וועכטער האָבן געמוזט שטיין מיט בולאוועס ביי זייערע טויערן.

איז אַנדערע הייף מיט גרעסערע פּלעצער איבערווייניק זענען געווען באַהאַלטן קאָזאַקן און פּאָליציי גרייט אויף יעדן פּאַל צוצעטרייבן יעדע קאַנצענטראַציע אויף די גאַסן.

ס'איז געווען אַ שוואַכע גאַסן־באַוועגונג. „באַלעבאַטישע“ מענטשן האָבן יענעם טאָג אויסגעמיטן אויף ווי ווייט מעגלעך זיך צו באַווייזן אין דרויסן, מורא האַבנדיק צו ריזיקירן מיטן „בינטל ביינער“.

פאַרנאַכט, נענטער צו 7 אַזיגער, האָבן זיך אָנגעהויבן אַנצופּילן די גאַסן מיט יידישער יוגנט, בחורים און מיידלעך, אָנגעטאַן אין יום־טוב־

דיקע קליידער. די גרעסטע טייל געסלעך, וועלכע פירן צו דייטשער גאס, זענען געווען אָפגעשלאָסן דורך פּאַליציי־פּאַטרוֹלן. אָבער דאָך האָט זיך איינגעגעבן די קלענערע גרופּעס אַרײַנצושלייכן זיך — דורך רודניצקער, ברייטע, טראַקער, דאָמיניקאַנער, וועלכע מען האָט נישט געקענט איבֿ גאַנצן פּאַרצוימען — אין דער דייטשער גאס, דעם באַשטימטן הויפּט־צענטער פון דער ערשטער מאַי־דעמאָנסטראַציע.

דער זייגער איז שוין נאָך 7, האַלב 8, דריי פּערטל אויף 8, מען וואַרט אויף די פּוילישע אַרבעטער, אָבער זיי זענען נישטאַ. די מאַסע יידישע אַר־בעטער ווערט צוליב דעם אַביסל נערוועז, ס'ווערט פון צענטער, וואָס דאַרף געבן די סיגנאַלן, איבערגעגעבן, אַז די דעמאָנסטראַציע ווערט אָפֿ גערופן. אָבער צו אַ טייל דערגייט נישט די פון מויל צו מויל פליסטערנ־דיקע פּאַראַרדענונג. און ווען לעבן שירווינטס אַפטיק באַווייזט זיך אַ קליינע צאָל קריסטלעכע אַרבעטער, לאָזן זיך די יידישע פּאַנען־טרעגער מיט זייערע באַגלייטער פון די טראַטואַרן אויף דעם ברוק.

די פּאַנען זענען געווען באַהאַלטן אונטער די מאַנטלען אין באַזונדער־רע טיילן פון די פּונאַנדערגעשרוּיפטע שטעקנס. מען האָט זיך פּריער אין דעם געאיבט אַזוי, אַז די פּאַנען אויף די שטעקנס זאָלן צוזאַמענגעשטעלט ווערן אין סעקונדן און בילדן אַ פּלאַטערדיקע גאַנצקייט מיט די געהעריקע אויפּשריפטן. ווען די מאַסע האָט דערזען די אויפּגעהויבענע רויטע פּאַן, איז זי געוואָרן ווי עלעקטריזירט. ס'האַבן זיך דערהערט מעכטיקע אויס־געשרייען: „זאָל לעבן דער ערשטער מאַי!“ „נידער מיט דער זעלבסט־הערשאַפט!“ און ענלעכע. אָבער אין זעלביקן מאַמענט האָבן זיך אַרויס־געריסן פון די הייף מחנות „גאַראַדאָוואַיעס“ און קאַזאַקן. דער פּאַליציי־מייסטער נאַזימאַוו, וועלכער איז געפּאַרן אין דער באַגלייטונג פון אַ קאַנ־וואַי פּאַליצייאישע באַאַמטע, האָט געגעבן אַ קורצע קאַמאַנדע צו אַלע „באַוואַפנטע קרעפטן“: „שלאַג די לומפּן!“ די קאַמאַנדע איז שוין געווען כמעט ווי איבעריק, ווייל די קאַזאַקן, גאַראַדאָוואַיעס און די הויזוועכטער מיט די בולאוועס האָבן שוין דאָס סיי ווי געטאַן. ווי ווילדע חיות האָבן זיי זיך געוואַרפן אויף די פּאַנען־טרעגער און זייערע באַגלייטער און אויף אַלע יונגע לייט און מיידלעך, וואָס זענען געווען אויף דער גאס. די פּאַ־

נען-טרעגער זענען געפאלן פארבלוטיקטע. די פאָנען זענען צעריסן גע' וואָרן אויף שטיקער.

עס איז געוואָרן אַ געיעג אויף די מענטשן איבער די גאַסן, מען האָט געיאָגט און געשלאָגן מכות רצה. ביי אַ סך זענען געווען בלוטיקע ווונדן אויף די קעפּ, ביי אַ טייל זענען באַזונדערע גלידער געווען באַשעדיקט, אויסגעדרייט. דער גרעסטער טייל דעמאָנסטראַנטן זענען זיך צעלאָפּן, גע' בליבן זענען די צעשלאָגענע און ס'זענען פאַרהאַלטן געוואָרן עטלעכע און דרייסיק מאָן יידישע אַרבעטער און בס"ה 3-2 קריסטלעכע.

אַלע אַרעסטירטע האָט מען אין פּאַליציי-אַרעסט ווייטער געשלאָגן מיט נאַגייקעס און געגעבן די באַרימטע רוסישע „זובאַטישינעס“ (זעצן אין די ציינער). דער גובערנאַטאָר פּאַן-וואַל איז אויפן וועג אין טעאַטער אַריינגעפאַרן אין פּאַליציי-אַרעסט, כדי אַליין צו זען די געפּאַנגענע בונד-טאָוּשטיקעס. ער האָט גלייך געפרעגט: „ווער זענען עס די פּאַנען-טרעגער?“. מען האָט אים אָנגעוויזן אויף די צעמזיקטע באַטוויניקן און פיינבערגן. ער האָט זיי געהייסן פאַרשפּאַרן אין אַ באַזונדערן קאַמער און געבן צו 100 שמיץ, אַלע אַנדערע צו 50.

פּאַראַלעל מיט דער „גרויסער דעמאָנסטראַציע“ אויף דער דייטשער גאַס איז דעם זעלביקן אָונט אין ווילנער שטאָט-טעאַטער פּאַרגעקומען אַ קליינע אָבער איינדרוקספולע דעמאָנסטראַציע, פון וועלכער איך בין אויך געווען אַן אַנטיילנעמער. מען האָט דאָרט אויפגעפירט זודערמאַנס „היי-מאַט“. אַ גרופּע אינטעליגענץ מיטן הסכם פון קאַמיטעט פון „בונד“ האָט באַשלאָסן צו פאַרשפּרייטן אין טעאַטער מאַי-אויפרופן. עס איז געווען אַ בענעפיס פון אַ באַרימטן אַרטיסט און מען האָט געוואָלט, אַז פּאַן-וואַל וועט זיין אין טעאַטער אין דער גובערנאַטאַר-לאַזשע. דאָס פּובליקום איז באַשטאַנען בעיקר פון העכערע מלוכה-באַאַמטע מיט זייערע פּרויען. אין זעלביקן טאָג האָט מען גענומען קליינע צעטלעך מיט די אויפשריפטן אויף רוסיש: „דער אַרבעטער-יום-טוב פון ערשטן מאַי! אַראָפּ די אַליינהער-שאַפּט!“ און מען האָט זיי אַריינגעוואָרפּן אין די פּאַסט-קאַסטנס אויף די ראַגן פון די גאַסן און אין די בריווקעסטלעך ביי די טירן; מען האָט זיי אויך צעשיקט אין קאָנווערטן אויף די אַדרעסן פון די העכערע פּאַרשטייער

פון דער מאַכט. די צעטלעך האָט מען פונאַנדערגעשיקט אויך דער אויבן־
דערמאָנטער גרופע אינטעליגענץ.

געקומען אין טעאָטער איז די גרופע פון אַן ערך צען מאָן אַרויף
אויף דער גאַלעריע און זיך צעזעצט אויף פאַרשיידענע ערטער צווישן
חברים. מען האָט פריער באַשלאָסן, אַז אין אָנהייב פון צווייטן אַקט וועט
איינער וואָרפן די פּראַקלאַמאַציעס אין זאַל, דער צווייטער אין גובער־
נאַטאַר־לאַזשע. כּך הוה. נאָכן ערשטן אַנטראַקט, ווי נאָר דער פאַרהאַנג
האָט זיך אויפּגעהויבן און אַלע אויגן האָבן זיך געווענדט צו דער בינע,
האָט זיך מיטאַמאַל אַ שאַט געטאַן איבערן טעאָטער אַ פּעקל שניי־ווייסע
צעטלעך און פּראַקלאַמאַציעס. עטלעכע זענען אַריינגעפאַלן צו פּאָן־וואָלן
אין לאַזשע. אין טעאָטער איז געוואָרן אַ באַוועגונג. די דאַמען און הערן
פון פאַרטער האָבן זיך אַיינגעבויגן אויפּצוהייבן די צעטלעך, מיינענדיק,
אַז דאָס זענען באַגריסונגען פאַר די אַרטיסטן. נאָר דערזען דעם שם
המפורש „גידער די אַליינהערשאַפט“, האָט דער עולם גלייך מיט האַס גע־
וואָרפן צוריק די צעטלעך אויף דער ערד. עטלעכע האָבן אָנגעהויבן איי־
ליק צו פאַרלאָזן דעם טעאָטער. פּאָן־וואָל איז אָנגעצונדן געוואָרן. ער האָט
גלייך צוגערופן דעם פּאָליציי־מיסטער און שטילערהייט אָפּגעגעבן אַ באַ־
פעל. די וואָרפער זענען גלייך נעלם געוואָרן. די פּאָליציי האָט זיך אין
ערשטן מאָמענט פאַרלוירן און גאַרנישט געטאַן צו אַנטדעקן די „פאַר־
ברעכער“. אָבער אין אַ פאַר מינוט אַרום איז שוין דער אַרויסגאַנג פון דער
גאַלעריע געווען פאַרצוימט און ביי דער טיר זענען געשטאַנען גאַראַדאָואַיס
מיט אַ פּריסטאָוו.

די פאַרשטעלונג איז נישט איבערגעריסן געוואָרן. מיר זענען געזעסן
און געוואָרט, וואָס וועט זיין און געקוקט אויף דער בינע. אָבער אויף
אונדז פון הינטן האָט שוין געקוקט נישט איין פאַר אויגן פון די „געזעץ־
היטער“. פון צייט צו צייט איז עמיצער פון זיי צוגעגאַנגען צו איינעם
פון אונדזער חברה און מיט אַ שטילן קלאַפּ אין פליצע אַרויסגערופן אויף
די טרעפּ. דאָרטן האָט מען אים באַזוכט און ווען לויטן פנים און קליידער
האָט מען אים געקענט אָננעמען פאַר אַן אינטעליגענט, האָט מען אים באַ־
פוילן זיך שטעלן אָן אַ זייט, נישט אַריין צוריק אין טעאָטער און נישט

ארויס אויף דער גאס. סוף-כל-סוף איז דערגאנגען די ריי צו מיר. „איי, דו, גיי ארויס!“ האָב איך דעהערט לעבן זיך אַ קול פון אַ פריסטאָוו. איך בין אויפגעשטאַנען און אין אויפרעגונג געזאָגט: „איך בעט מיך נישט דוצן!“ נאָר די גאַראַדאָוואַיעס האָבן מיך אַזוי שטאַרק אַ שטויס געטאַן, אַז איך בין געפאַלן. איך האָב אַ געשריי געטאַן: „דערוועגט זיך נישט צו שלאָגן“. דאָ איז צו מיר צוגעגאַנגען דער פריסטאָוו פון ערשטן פּאַליציי־צירקל, דער באַוווסטער סניטקאַ, וואָס איז געווען באַרימט מיט די קלעפּ, וועלכע ער פלעגט מיט זיינע אייגענע הענט געבן די אַרעסטירטע, בפרט די אַרבעטער, וואָס זענען אַרעסטירט געוואָרן פאַר „פּאַליטיק“. ער האָט מיך געפרעגט, ווער איך בין, איך האָב געזאָגט, אַז איך בין אַ לערער אין אַ רעגירונג־שולע. דערויף האָט ער מיר געענטפערט: איך וועל דיך אָנ־לערנען!... נאָר מער האָט מען מיך שוין נישט געטשעפעט. מען האָט מיך נאָר באַזוכט, אויסגעקערט אַלע קעשענעס, באַטאַפּט פון אַלע זייטן און צו־געשטעלט צו דער גרופּע פאַרדעכטיקע. מיר האָבן פּראַטעסטירט, פאַרוואָס מען פאַרהאַלט אונדו, בעת מען האָט ביי קיינעם קיין זאַך נישט געפונען. פּאַליציי האָט זיך געטאַן דאָס איריקע, מ'האַט פאַרשריבן גענוי אונדזערע נעמען, פאַמיליעס און אַדרעסן און דאָ אויפן אַרט האָט מען אָפּגעגעבן אַ באַפעל צו מאַכן רעוויזיעס אין אונדזערע ווינונגען. די טרעפּ זענען געווען פול מיט פּאַליציי. צווישן די, וואָס מען האָט אָפּגעשטעלט אָן אַ זייט, זע־נען געווען גאַנץ זייטיקע מענטשן, זיי זענען געשטאַנען בלאַסע, צעשראַ־קענע. צו איינעם פון זיי האָט זיך סניטקאַ געווענדט: „ווי ביסטו אַרייַן־געפאַלן צווישן די סוואַלאַטשעס?“ יענער האָט אָנגעהויבן וויינען: „סטייטש, וואָס האָב איך פאַראַ שייכות צו דער חברה? דער הער פריסטאָוו קען דאָך מיר“. סניטקאַ האָט זיך מרחם געווען אויף זיין באַקאַנטן און געהייסן אים אָפּלאָזן. פאַר גרויס דאַנקבאַרקייט איז דער באַפרייטער צוגעפאַלן קושן סניטקאַן די האַנט. דער פריסטאָוו האָט מיט עקל אים אָפּגעשטויסן „גיי צום טייוול“.

נאָכן דורכזיפן די גאַלעריע האָט מען ענדגילטיק פאַרהאַלטן אַ 13־14 פּערזאָן, בתּוכם 3 פּרויען. פון אַט די פאַרהאַלטענע האָט איך כמעט אַ העלפט נישט געהאַט קיין שייכות צו דער גאַנצער זאַך. ווען דער עולם

איז זיך פונאנדערגעגאנגען פון טעאטער, האט מען אונדז אראפגעפירט אויף דער גאס, וואס איז שוין געווען ליידיק. מיט אנטבלויזטע שווערדן האבן אונדז די גאראדאוואיס ארומגערינגלט און אוועקגעפירט אין פאליציי־צירקל, ווו ס'זענען שוין געזעסן די דעמאנסטראנטן. מען האט אונדז אריינגעפירט אין א קאמער מיט פארשטיקטער לופט. די קאמער איז שוין געווען פול מיט שיכורים, גאסן־כוליגאנעס און אקערשט ארעסטירטע פארברעכער, וועלכע מען האט נאך נישט געהאט באוויזן אפצופירן אין טורמע. די "חברים", צו וועלכע מען האט אונדז אריינגעפירט, האבן ליידיק געמאכט פאר אונדז איין באנק, אבער דא איז אויך נישט געווען קיין ארט צו זיצן פאר אונדז אלעמען. כדי אויסצונוצן וואס בעסער די ליידיק קע באנק, וואס מען האט געשטעלט אין אונדזער רשות, האבן מיר אויס־גערעכנט, אז יעדער פון אונדז קאן אויף איר שלאפן 20 מינוט — א "דרעמל טאן" און "גלייך אראפ". ווען עמעצער פלעגט נישט אזוי גיך אויפשטיין, האט מען אים פשוט אראפגעשלעפט פאר די פיס און געלייגט אן אנדערן.

אזוי איז אריבער די נאכט. אזייגער זעקס אין דער פרי האט מען אָנהויבן ארויסלאזן איינציקווייז אויפן הויף אויף באַדערפעניש. דער אויפ־זעער איבערן אַרעסט־הויז איז געווען אַן עלטערער גאַראַדאוואַי, אַ ניקאַ־לאַיעווער סאַלדאַט מיט מעדאַלן. אַ שלאַגער און פּייניקער פון די אַרעסטירטע. פלעגט זיך עמעצער פאַרשפעטיקן אויפן הויף, האַט ער געכאַפט אַ שטורך, אַ שטויס. מיר האָבן מיט אים געפרוּווט פאַרפירן אַ שמועס וועגן פאַרלייכטערונגען. דער "דיעדושקאַ" (זיידע), ווי מיר האָבן אים גערופן, האַט צו זיך פון אָנהייב נישט געלאָזט ריידן. מיט פאַפיראַס און מיט זילבערנע מטבעות האָבן מיר געפונען אַ וועג צו זיין האַרץ, אז ער איז מיט אונדז געוואָרן ווייכער, אויפגעהערט צו רופן "זשידעס" אד"גל.

אזייגער אַכט האָבן מיר דורכן פענצטער דערזען, ווי די פּייערלעשער האָבן אריינגעפירט אויפן פּאָליציי־הויף ריטער. מיר זענען פאַרציטערט געוואָרן. ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוויסט, האַט אַט דער שוידערלע־כער וואָגן פּריער דעפּילירט איבער די הויפּט־גאַסן פון שטאָט, כדי צו וואַרפן אַן אימה אויף דער באַפעלקערונג. 9 אזייגער איז האַסטיק אַרייַן־

געלאָפֿן אין אונדזער קאָמער דער פֿריסטאָוו סניטקאָ מיט אַ 5-4 פֿאַלי־ ציאַנטן און אָנגעהויבן יעדן פֿערזענלעך צו באַזוכן. צווישן אונדז איז גע־ ווען אַ זון פֿון אַ רייכן טאַבאַק־פֿאַבריקאַנט ד., וועלכער האָט נישט גע־ האָט קיין שייכות צו אונדזער ענין. ער איז געווען בלאַס און האָט זיך אינגאַנצן פֿאַרלוירן. דער פֿריסטאָוו האָט אים פֿערזענלעך געקענט און, ווייזט אויס, נישט געצויגן קיין קליינע יניקה פֿון זיין פֿאַטערס פֿאַבריק. דער סטודענט האָט אים ציטערנדיק געפֿרעגט, וואָס וועט זיין מיט אונדז. סניטקאָ האָט געענטפֿערט: „איך גופא וועט מען נישט אָנרירן“. דער סטודענט האָט געבעטן אַ פֿאַפֿיראַס. סניטקאָ האָט גלייך אויסגעשטרעקט אַ גאַנצן פֿאַרטסיגאַר: „נעמט“.

אַז די באַזוכונג האָט זיך געענדיקט, איז מיט אימפֿעט, און באַגלייט פֿון העכערע פֿאַליצי־באַאַמטע, אַריין דער גובערנאַטאָר פֿאַן־וואָל. ער איז געווען אַ נידעריקער, אַ גראַבער, מיט אַ רויט פֿנים. ער האָט גלייך צו אונדז אַ זאָג געטאָן: „איך דאַנק אייך פֿאַר דער באַגריסונג מיטן יום־טוב פֿון ערשטן מאַי. מיין באַגריסונג וועט באלד קומען“. באַמערקט דעם סטודענט ד., האָט ער אים אַ וואָרף געטאָן: „איר וועט זיך שוין ביי מיר בונ־טעווען“.

אין אַ פֿאַר מינוט אַרום האָבן מיר דערהערט אוממענטשלעכע קור־לות. דאָס האָט זיך אָנגעהויבן די עקזעקוציע איבער די דעמאָנסטראַנטן, וועלכע מען האָט פֿאַרהאַלטן אין גאַס, זיי זענען געזעסן אין אַ צווייטן קאָרידאָר. מיר האָבן נישט געקענט זען, וואָס דאָרט קומט פֿאַר. אָבער מיר האָבן געהערט און דאָס בלוט איז אונדז פֿאַרגליווערט געוואָרן. ביזן לעצטן מאָמענט האָבן מיר זיך נישט געקענט גלייבן, אַז דאָס זאָל מעגלעך זיין, און איצט איז עס געשען. טייל פֿון אונדז האָבן געבראַכן די הענט, געריסן די האָר פֿון קאָפֿ, געוויינט. עטלעכע זענען ווי פֿאַרשטיינערט גע־וואָרן. מיר האָבן דערפֿילט אונדזער אומבאַהאַלפֿנקייט און מאַכטלאַזיקייט. ווי מיר האָבן זיך דערנאָך דערוואָס, איז פֿאַן־וואָל אליין געווען ביים אָנ־הייב פֿון דער עקזעקוציע, דערנאָך איז ער אַוועקגעפֿאַרן. אויסגעפֿירט די עקזעקוציע האָבן די פייערלעשער. מען פֿלעגט זיך אַריינרייסן אין אַ קאָ־מער, אַרויסשלעפֿן מיט געוואָלד דעם קרבֿן. איינער פֿלעגט זיך זעצן אויפֿן

קאפ, דער אַנדערער אויף די פיס און דער דריטער פלעגט מיטן גאַנצן כוח שמייסן. ווען עמעצער האָט געחלשט, פלעגט מען אים אָפּגיסן מיט וואַסער און די עקזעקוציע פלעגט דויערן ווייטער. איינעם אָן אינטעליגענט האָט מען נישט געשמליסן, מ'האָט אים אָבער געצווונגען צו קוקן אויף דעם, ווי מען שמייסט די חברים, דערביי האָבן פּאַליציאַנטן מיט פיקעס פון ביידע זייטן אונטערגעהאַלטן דעם קאָפּ פון „צושויער“, ער זאָל אים נישט אַראָפּ-לאָזן, נישט אָפּווענדן אָן אַ זייט. ווי אַ פּאַרשטייער פון מעדיצין איז געווען דער שטאַט-דאָקטאָר מיכאַילאָוו. די גאַנצע „אַרבעט“ האָט געדויערט אַ גענויע שעה, וועלכע האָט זיך אויסגעדוכט ווי אַן אייביקייט. עס זענען אָפּגעשמיסן געוואָרן אַ מאָן צוואַנציק, ווי מען האָט דעמאָלט געזאָגט, אויך אייז פרוי. פון אונדזער קאַמער האָט מען קיינעם נישט גענומען צו דער עקזעקוציע. געשמיסן האָט מען ביז בלוט, און אַ סך זענען געווען קראַנק דערנאָך.

בליצשנעל האָט זיך די דערשיטערנדיקע ידיעה פאַרשפּרייט איבער דער שטאַט, און אַזויגער צען-עלף האָבן אָנגעהויבן קומען אויפן פּאַליציי-הויף די קרובים פון די אַרעסטירטע מיט פאַרצווייפלטע פּנימער און מיט געוויין. די פּאַליציי האָט זיי באַלד דורכגעטריבן. אָבער אין אַ קור-צער צייט אַרום האָט מען פאַר קליינגעלט צוגעלאָזן צו די פענצטער אונ-דזערע באַקאַנטע, וואָס זענען געקומען זיך דערוויסן וואָס עס איז דאָ פאַרגעקומען. צו זייער פאַרצווייפּלונג איז נישט געווען קיין גרענעץ. אַנ-דערע האָבן געפרעגט, וואָס טוט מען, ווי רעאַגירט מען? ווייניקער פון אלע האָבן מיר זיי געקאַנט ענטפערן אויף דער דאָזיקער פּראָגע.

מען האָט אונדז אָנגעהויבן ברענגען עסן. מיר פלעגן אַראָפּלאָזן פון צווייטן שטאַק שטריקלעך, אונטן האָט מען צו זיי צוגעבונדן פעקלעך מיט שפייז און פאַפּיראַסן און מיר פלעגן עס אַרויפציען צו זיך. נישט געקוקט אויף דעם, וואָס פיל האָבן אַ גאַנצן מעת-לעת נישט געגעסן, האָבן מיר דעם ערשטן טאָג כמעט זיך נישט צוגערירט צום שפייז. כדי מען זאָל אונדז נישט שטערן צו ריידן מיט די באַזוכער, האָבן מיר דעם גרעסטן טייל פון די געבראַכטע מתנות אָפּגעגעבן אונדזערע שומרים; לפנים וועגן האָט מען געטריבן פון הויף און פון די פענצטער, אָבער אין אַ וויילע אַרום פלעגן זיי

שוין ווייטער זיין ביים פענצטער שמועסן און ברענגען טראַנספּאָרטן
"פעקלעד".

מען האָט אונדז אַריבערגעפירט אין אַ גרעסערער קאַמער, וווּ קיין
פרעמדע זענען נישט געווען. און דאָן האָבן מיר זיך דערפילט בעסער. אין
קאַמער איז געווען פייכט, אָבער מען האָט געבראַכט זעגעכץ און עס
אויסגעשאַטן אויף דער פּאָדלאַגע. בלויז די באַרימטע "פּאַראַשע" האָט זיך
שטאַרק געלאָזט פילן און האָט פאַרפעסטעט די לופט. גאָר גיך האָבן מיר
קעגן דער "שיקסע" אויך געפונען אַ מיטל. מיט אונדז איז געווען אַ פּאַר-
מאַצעווט, וועלכער האָט אָנגעזאָגט אין זיין אָפּטייק, אַז מען זאָל שיקן
גרויסע סכומים קאַלי-היפּערמאַנגאַניקום. דאָס האָט מען הויפּנווייז גע-
שאַטן און פון דעם האָט דער ריח כמעט מאַמענטאַל אויפּגעהערט.
אויפן דריטן טאָג האָט מען צו אונדז אַריינגעלאָזט עטלעכע פּאַר-
דעכטיקע סוביעקטן, כלומרשט אויך אַרעסטירטע, זיי זאָלן עפּעס דערגיין,
אויסשמעקן. מיר האָבן אָבער גלייך פאַרשטאַנען מיט וועמען מיר האָבן
צו טאָן. די פּאַרשוניגען האָבן זיך דערפילט נישט היימיש און זיך געבעטן
אין אַן אַנדער קאַמער. זייער בקשה איז, פאַרשטייט זיך, דערפילט געוואָרן.
גלייכצייטיק האָבן מיר אָנגענומען מיטלען, אַז די עטלעכע זייטיקע, וואָס
זענען אַריינגעפּאָלן, ווי מען זאָגט, מיט אַ געזונטן קאַפּ אין אַ קראַנקן
בעט, זאָלן זיך האַלטן אָנשטענדיק ביים פּאַרהער, נישט ריידן קיין איבע-
ריקע ווערטער. דאָס האָט זיך איינגעגעבן, הגם אַ פּאַר פון זיי האָבן נישט
אויפּגעהערט צו טענהן, אַז בעסער וואָלט זיי אַ דונער אַריינגעשלאַגן, איי-
דער זיי זענען געגאַנגען אין דעם פאַרשאַלטענעם אַוונט אין טעאַטער.
בערך אויפן פּערטן טאָג איז צו אונדז אין קאַמער אַריין אַ זשאַב-
דאַרם-ראַטמייסטער, האָט אונדז באַזוכט און איז אַרויס. אין אַ קורצער
צייט אַרום האָט מען אונדז אָנגעהויבן איינציקווייז אַרויסרופן צו אים.
דורכן לאַך פון טיר האָבן מיר באַמערקט, אַז אַ היפשע פּאַר אויגן באַמיען
זיך אונדז צו דערקענען. באַזונדערס האָט זיך אונדז געוואָרפן אין די אויגן
אַ קריסטלעכע פרוי, וועלכע איז עטלעכע מאָל צוגעגאַנגען צו דער טיר.
מיט אַט דער פרוי, וועלכע איז קענטיק ווי אַ געדונגענע אַדער פרייוויליקע
שפּיאַנקע געווען אין טעאַטער אויף דער גאַלעריע, בעת מען האָט פונאַ-
דערגעוואָרפן די פּראַקלאַמאַציעס, האָט דער ראַטמייסטער אָפּגעשפּילט

אזא מין קאמעדיע. דער פארהער איז פארגעקומען אין דער וווינונג פון א קלענערן פאליציי-באאמטן אין ארעסטוהויז גופא. די פרוי, איז כלומרשט געווען די באלעבאסטע פון דער דירה. ביים אריינפירן אן ארעסטירטן, פלעגט זי ארויסגיין, דערנאך אין צייט פון פארהער האט זי זיך ארומגע- דרייט עטלעכע מאל איבער דער שטוב, געזוכט שליסלען, אדער אן אנדער קעגנשטאנד. דער ראטמייסטער זאגט צו איר: „זייט מוחל, ליבע, מיר שטערן אייך. נו, נישט לאנג: מיר וועלן באלד באפרייען די דירה“. דער ביי פלעגט די „באלעבאסטינקע“ דערלאנגען א באהאלטענעם ווונק, וואס האט געזאלט באווייזן, צי דער אריינגעפירטער איז פון די ווארפערס אדער נישט און מיט א שמייכל ענטפערן „דעם ליבן גאסט“: „נישקשה, נישקשה, איר שטערט מיך נישט“.

ווען מען האט מיך אריינגעפירט, איז דער ראטמייסטער אויפגע- שטאנען פון ארט, האט זיך העפלעך פארנייגט און דערלאנגט מיר א שטול, געפרעגט, ווי איך פיל זיך, אויסגעשטרעקט זיין פארטסיגאר צו נעמען א פאפיראס. „ווי זייט איר ה. א. אריינגעפאלן צווישן דער חברה און בכלל ווי גייט איר דאס אויף דער גאלעריע?“ איך האב געענטפערט, אז איך בין אן אפטער באזוכער פון טעאטער און אזוי ווי איך פארמאג באגרענעצטע מיטלען, קען איך זיך נישט דערלויבן צו נעמען טייערע פלעצער און בלית ברירה גיי איך אויף דער גאלעריע.

דער ראטמייסטער האט זיך פארקאפט: „נו, איך מיין אייך נישט, חלילה, צו באשולדיקן דערפאר אדער געבן אייך אנווייזונגען, איר זייט דאך אן אינטעליגענטער מענטש און ווייסט אליין, וואס איר האט צו טאן. איך אליין, זייענדיק א סטודענט אין פעטערבורג, פלעג שטענדיק גיין אויף דער גאלעריע“. און דא האט ער מיר אנגעהויבן צו דערציילן גאנצע מעשיות וועגן זיינע „גליקלעכע יונגע יארן“. ער האט געבעטן דער בא- לעבאסטינקע פאר מיר אויך א גלאז טיי. איך בין געווען גאנץ איינגע- האלטן צו זיין פריינדלעכקייט, האב זיך אפגעזאגט פון די פאפיראסן און פון דער טיי און געזאגט, אז איך וויל, אז מען זאל מיך תיכף באפרייען, ווייל איך ווייס נישט, צוליב וואס איך זיך דא.

„יא, ה' א, אפשר ווייסט איר, ווער ס'האט געווארפן אט די פאס-“

קודסטווא אין טעאטער? דאס איז דאך אזא נאָרישקייט, נישט שוין־זושע וועלן זיי איבערשרעקן די רעגירונג מיט שטיקלעך פּאַפּיר?... איך פּאַר־שטיי, אַז איר האָט דאָס מסתמא נישט געטאָן, אָבער מיר קאָנען נישט באַפּרייען קיינעם, איידער מיר וועלן נישט וויסן, ווער דער שולדיקער איז. דערוויסן מיר זיך דאָס, וועלן מיר באַלד אַלע אומשולדיקע באַפּרייען...“ איך האָב אים געענטפּערט, אַז איך ווייס גאָרנישט, האָט ער זיך מיט מיר גאַנץ קאַלט געזעגנט און געהייסן אַריינפירן אַן אַנדערן.

דער פּאַרהער האָט אַזוי אַרום געדויערט אַ פּאַר טעג, און כמעט מיט יעדערן זענען פּאַרגעקומען ענלעכע שמועסן. עס ווייזט אויס, אַז די שפּיאַנקע האָט אויף דריי אָנגעוויזן, אַז זיי זענען פּאַרדעכטיקט, און אַן ערך אין אַכט טעג אַרום האָט מען אונדז אַלעמען, אויסער די דריי, באַפּרייט. שפּעטער זענען די דריי (אַלפּעס, רעכעס און פּרוי) טאַקע פּאַר־שיקט געוואָרן אויף עטלעכע יאָר קיין סיביר. הגם, ווי איך האָב פּריער געזאָגט, זענען די אמתע וואַרפּערס פּאַרשוונדן פון דער גאַלעריע, נאָך איידער די פּאָליציי האָט זיך געכאַפּט. פּאַר מיר פּערזענלעך האָט נאָך די געשיכטע געהאַט אַ געוויסן המשך. אין די דעמאָלטיקע צייטן האָט אַ לע־רער פון אַ רעגירונג־שולע געדאַרפּט זיין אויסער דעם קלענסטן פּאָליטישן חשד. וועגן מיין אַרעסט האָט זיך דערוויסט דער בילדונגס־קוראַטאָר און האָט פּאַראַרדנט פּאַר מיר אַ חקירה ודרישה. נאָך מיין באַפּרייאַונג האָט מיך איינגעלאָדן צו זיך דער דירעקטאָר פון די פּאָלקסשולעס. איך בין געקומען אין אַ גרויסן זאַל, וווּ ס'זענען געזעסן אַלע אינספּעקטאָרן בראַש מיטן דירעקטאָר, אַן אַלטער מאַן פון אַ יאָר עטלעכע און זיבעציק מיט אַ לאַנגער גרויסער באַרד און אַ פנים פון אַ פּאַטריאַרד. דער „פּאַטריאַרד“ האָט מיך גענומען אויף אַ פּאַרהער, ווי אַזוי און ווי און וואָס איז פּאַר־געקומען אין טעאָטער. איך האָב דערציילט, אַז מען האָט מיר געזאָגט „דו“, מ'האַט מיך אַ שטויס געטאָן. דער דירעקטאָר האָט זיך געוואַלט דערקונדיקן באַשיינפּערלעך, ווי האָבן די סאַקראַמענטאַלע צעטעלעך גע־קאָנט פון דער גאַלעריע זיך צעשפּרייטן איבערן גאַנצן טעאָטער. דער זקן האָט גענומען צוויי טאַליעס קאַרטן, אוועקגעשטעלט אַ קלענער טישל אויף אַ גרויסן און פון אויבן אַ שטול, אַרויפּגעקלעטערט בכבודו ובעצמו אויף

דער שטול און א וואָרף געטאָן די קאַרטן פון דער הייד. די קאַרטן זענען געפאלן צו די פיס פון די אינסצעניזירטע צושויער, די אינספעקטאָרן. די לעצטע האָבן מסכים געווען, אַז מען וואָרפט פון אויבן — פּאַלט... אונטן. מיין שולד איז אויף דעם פאַרהער דאָך נישט דערווייזן געוואָרן. וועגן דעם, אַז מען האָט מיך באַליידיקט, האָט דער דירעקטאָר מיר פאַרגעשלאָגן, אַז איך זאָל אַנשרייבן אַ ראַפּאָרט און אים דערלאַנגען. פון דעם האָט זיך גאַרנישט אויסגעלאָזן, אויסער דעם, וואָס איז אַ האַלב יאָר אַרום האָט מען געפונען פאַר „צוועקמעסיק“ מיך אַרויסצושיקן אין אַ קליינער קרייז-שטאַט, כדי מיך צו דערווייטערן פון „שעדלעכע ווירקונגען“.

איצט אַ פאַר ווערטער וועגן די שטימונגען נאָך דער עקזעקוציע. די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג איז געווען גוואַלדיק אויפגערינגט. כאַטש די באַלעבאָטים האָבן געהאַלטן, אַז די „באַדייטונגען פאַרדינען שמיץ“, אָבער אַזוי ווי דער דאָזיקער ברוטאַלער אַקט איז אויסגעפירט געוואָרן כמעט נאָר איבער יידישע אַרבעטער, האָבן די באַלעבאָטים אין דעם דערווען אַנ-טיסעמיטיזם. מען קען דאָך נישט זיין זיכער מיט דער אייגענער פעל, זי איז דאָך אַ יידישע, און וויבאַלד זי איז אַזוי הפקר איז דאָך נישט שייך. ביי די מער אַדער ווייניקער דעמאָקראַטישע עלעמענטן האָט זיך פאַר-שטאַרקט דער האָס צו דער רעגירונג, פיל דאָקטוירים האָבן באַשלאָסן גיט צו באַגריסן זיך מיטן דאָקטאָר מיכאַילאָוו. באַזונדערע נקמהגעפילן האָבן באַהערשט די ווילנער יידישע אַרבעטערשאַפט. אַלע זענען געווען איבער-צייגט, אַז דער שרעקלעכער שאַנדפּלעק מוז אָפּגעוואָשן ווערן מיט בלוט. דער „בונד“ איז שטענדיק געווען קעגן טעראָר, וואָס שוואַכט אָפּ די אַק-טיוויטעט פון די מאַסן און וואָרפט די לאַסט פון קאַמף אויף איינצלנע פּערזאָנען. אָבער אין דעם פאַל האָט זיך די מאַסע אַבסאָלוט נישט גע-רעכנט מיט דער מיינונג פון דער אַרגאַניזאַציע און געטראַכט נאָר וועגן איין זאך, ווי זיך אָפּצורעכענען מיט פּאָן-וואָלן. אַ טעראָריסטישער אַקט האָט געמוזט קומען סטיכיש. פיל אַרבעטער, איינציקווייז און אין גרופּן, האָבן זיך געבראַכן דעם קאַפּ, ווי אויסצופירן דעם אַטענטאַט. מען האָט אַנגעהויבן אויסצושפירן ווען און וווּ פּאָן-וואָל פאַרט אַרויס. אַנטקעגן דעם גובערנאַטאָרס הויז איז פּאַראַן אַ סעדל, וווּ עס זענען געווען בענק אויף

צום זיצן. די פאליציי האט באַמערקט עטלעכע מענטשן, וועלכע זענען צו לאַנג געזעסן אויף די דאָזיקע בענק. מען האט זיי אַרעסטירט. און אין סעֶדל איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אַ פאַרשטאַרקטער פּאַסטן פון פּאַליציי. עטלעכע בענק זענען אינגאַנצן אַוועקגענומען געוואָרן. עס איז אַרויפגע־שווומען אַ פּלאַן צו מאַכן דעם אַטענטאַט דעם 6טן מאַי אין קאַטעדראַל, וווּ מען ריכט אָפּ די פּייערלעכע תּפּילה צוליב דעם נאַמענטאַג פון ניקאַלאַי דעם צווייטן, און דערביי מוזן זיין אַלע העכערע באַאַמטע מיטן גובערנאַ־טאָר בראש. צו דער תּפּילה פּלעגן אויך דאַרפן קומען אַלע שילער פון די מיטלשולעס. איינער האט געזאָלט זיך אַנטאָן ווי אַ גימנאַזיסט און ווי אַזעלכער אומגעשטערט אַריינגיין אין קאַטעדראַל, צוגיין צו פּאַן־וואַל און אים דערשיסן. מען האט שוין געזוכט קליידער אויף דעם צוועק. אָבער צו־ליב אומבאַקאַנטע סיבות איז דער דאָזיקער פּלאַן נישט פאַרווירקלעכט גע־וואָרן, און דער אַטענטאַט איז פאַרגעקומען כּמעט נישט צוגעגרייטערהייט, בעת פּאַן־וואַל איז 11 אַזייגער אַוונט אַרויס פון צירק. אויב איך האָב קיין טעות נישט, איז דאָס געווען טאַקע דעם זעלביקן 6טן מאַי. נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס דער גובערנאַטאַר איז אַרויס באַגלייט פון אַ גרויסער וואַך, האט דער שוסטער הירש לעקערט צוויי מאַל אויסגעשאַסן אין אים און האט אים לייכט פאַרוונדעט אין פּוס. דער גובערנאַטאַר איז געפּאַלן, מען האט אים גלייך אויפּגעהויבן און אַפּגעפירט אַהיים. לעקערטן האט מען אויפן אַרט אַרעסטירט. מען האט אים ווילד געשלאָגן און דער־נאָך אונטער אַ שטאַרקער שמירה אַוועקגעפירט אין טורמע. אַ געפּיל פון באַפּרידיקונג האט זיך אַרויסגעריסן ביי אַלעמען און צוגלייך אַן אַנטווי־שונג, וואָס דער אַטענטאַט איז געווען נישט קיין געלונגענער. די יידישע בורזשואַזיע האט געטענהט: „הלמאי אַ ייד?“. בכלל האט מען אין ווילנע נישט בלויז אין יידישע קרייזן, נאָר אַפילו צווישן דער ביוראַקראַטיע אַזוי פּיל גערעדט וועגן די אַלע געשעענישן, אַז פּאַן־וואַלס פאַרטרעטער, דער וויצע־גובערנאַטאַר באַליאַסני, האט געפונען פאַר נייטיק צו שיקן קיין פעטערבורג אַ שטרענג געהיימע דעפעשע „ווילנע איז אויפּגערעגט“. נאָר פעטערבורג בכלל און דער אינערן־מיניסטער פּלעווע בפרט האָבן זיך נישט אַפּגעשראַקן פאַר דער אויפּרעגונג, און הגם פּאַן־וואַלס ווונד איז

געווען א לייכטע, איז פלעווע באשטאנען אויף דעם, אז לעקערטן זאל מען משפטן לויט די געזעצן פון קריגסצייט. ווען די טעלעגראפן-אגענטור האט פונאנדערגעשיקט וועגן דעם א קאמוניקאט, האבן אלע שוין פארשטאנען, אז דער טויטאורטייל איז א פארטיקער און דער משפט איז נאר א קאמע-דיע. דאך האט נאך געטליעט א האפענונג. אבער דאס געריכט האט ארויס-געטראגן א קורצן פסק-דין: טויטשטראף דורך הענגען. די אפעלאציע איז אפגעווארפן געווארן. דעם 28סטן מאי אין אונט האט די מיליטערישע מאכט מיטגעטיילט דעם ראבינער, ער זאל זיין גרייט אויף ביינאכט. דער ראבינער איז קראנק געווארן, נאר אפזאגן זיך פון בייזיין ביים אויספירן די טויטשטראף וואלט אויסגעטייטשט געווארן, ווי אן אנטמימלובהשער אקט. עס האט זיך געפונען א ייד, וועלכער האט פארביטן דעם ראבינער. אין דער זעלביקער נאכט זענען צונויפגעצויגן געווארן עטלעכע פאלקן פון היגן גארניזאן אויף די גרויסע מיליטערישע פעלדער אויף שניפישאק. דארטן איז שוין געווען צוגעגרייט א תליה. לעקערטס טויטן קערפער האט מען אריינגעווארפן אין א גרוב, וואס איז געווען צוגעגרייט פון פריער* און פארשאטן מיט זאמד. דאס פעלד איז געווען פון א זאמדיקן באדן. א פאר פאלקן האבן דורכגעמארשירט איבער דעם ארט, כדי צו פארטרעטן יעדן שפור פון קבר.

דער רושם פון לעקערטס טויט איז געווען א געוואלדיקער, מענטשן זענען נעכט נישט געשלאפן. מען דארף געדענקען, אז אין יענער צייט זענען טויטאורטיילן געווען א גרויסע זעלטנהייט. די טעלעגראפן-אגענטור האט פונאנדערגעשיקט א קאמוניקאט, אז דער טויטאורטייל איז אויס-געפירט געווארן און גאנץ רוסלאנד האט זיך וועגן דעם דערוויסט. כמעט גלייכצייטיק איז געמאלדן געווארן, אז לויטן באפעל פון צאר האט פאך וואל באקומען אן אויסצייכענונג און שפעטער אויך א העכערן אמט. מען קאן דרייסט זאגן, אז די גאנצע געשיכטע האט געהערט צו די דערשיי-נונגען, וואס האבן שטארק מיטגעהאלפן אויפצובלאזן די שריפה, וואס איז אויסגעבראכן אין 1905.

„אונדזער שטימע“, פאריז, דעצעמבער, 1952.

* אין דער קורצער צייט, ווען די ראטנמאכט איז געווען אין ווילנע, זענען געמאכט געווארן פרוון צו געפינען דעם קבר, אבער דאס האט זיך נישט איינגעקעבן.

אין צאָרִישער תּפֿיסה

די אוקראַינער יידן, באַזונדערס פון יעקאַטערינאַסלאָווער און כער־סאַנער גובערניעס, האָבן אין גרעסטן טייל געשטאַמט פון ליטוויש־ווּיס־רוסישע געגנטן. זיי האָבן פון דאָרטן אויסגעוואַנדערט אין אָנהייב פון פּאָריקן יאָרהונדערט, ווען עס זענען אַרומגעגאַנגען גאַנצע לעגענדעס וועגן דער שפּע פון אוקראַינע. מיט דער צייט האָט זיך אין די דאָזיקע גובער־ניעס אַנטוויקלט אַ ישוב, וואָס האָט זיך אונטערגעשיידט פון ליטווישן סיי מיטן אופן לעבן, סיי מיטן שפּראַך־דיאַלעקט. אין מאַטעריעלן זין האָט זיך די אוקראַינער יידן געלעבט אַ סך בעסער, ווי אין די אַרעמע געגנטן פון ליטע און ווייסרוסלאַנד. די פּויערים זענען דאָרט געווען רייכער, זאָ־טער, די שוואַרצע ערד איז געווען אַ מאַמע פאַר אַלע אירע איינוווינער, בתּוכם יידן, די לעצטע האָבן זיך פאַרנומען מערסטנטייל מיט מסחר. יידישע האַנטווערקער און אַרבעטער זענען געווען דאָ אין אַ קלענערער צאָל, ווי אין ליטע־ווייסרוסלאַנד.

מיט דעם קאָן מען דערקלערן, פאַרוואָס די רעוואָלוציאַנערע באַווע־גונג אין אוקראַינע אין אָנהייב פונעם יאָרהונדערט איז צווישן יידן געווען קלענער, ווי אין צפון־מערבדיקן קאָנט פון רוסלאַנד.

אַבער אין די עטלעכע יאָרן פאַרן שטורעם פון 1905 האָט מען גע־קאָנט באַמערקן אַן אויפברויז אויך צווישן דער יידישער יוגנט און דער גישט גרויסער צאָל יידישע אַרבעטער אין די אוקראַינער געגנטן.

עס האָבן אינטענסיווער אָנגעהויבן צו אַרבעטן דער „בונד“, די פאַר־שיידענע ציוניסטישע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציעס (סיימאַוועס, ס.ס. פּעלי ציון א״א). עס זענען אויך געווען יידישע אַנאַרכיסטישע קרייזלעך.

די פאַרשפּרייטער פון די רעוואָלוציאַנערע אידעען זענען ס׳רוב גע־ווען יוגנטלעכע, וואָס זענען צוליב די אַדער יענע צוועקן געקומען קיין אוקראַינע. אויך דער שרייבער פון די שורות איז אין 1904 געקומען פון ווילנער געגנט אין דער קרייזשטאָט פּאַוּלאַגראַד (יעקאַטערינאַסלאָווער

גוברניע). אין דער שטאָט איז געווען אַ יידישע מלוכה־שולע. איך האָב באַקומען דעם אַמט פון געהילף־פאַרוואַלטער אין דער דאָזיקע שולע. דער פאַרוואַלטער איז געווען אַ רוס. אין דער זעלביקער שולע האָט ווי אַ לע־רער שוין געאַרבעט מיינער אַביסל אַ יינגערער חבר פון ווילנע. איך מיט מיין יונגן חבר האָבן זיך גענומען פאַרשפּרייטן יידישע ליטעראַטור. די ווילנער „פּאַלקס־צייטונג“, ביי 15-20 עקזעמפּלאַרן. די „מאַסע“ איז באַ־שטאַנען פון עטלעכע שניידער־געזעלן, אַ פאַר אַנגעשטעלטע, סטודענטן און סתם יוגנטלעכע, וואָס האָבן געהאַט סענטימענטן פאַר יידיש און יידי־שע ביכער. מיר האָבן אַפילו אַרויסגעלאָזן אַ מין פּראַקאַמאַציע (אין רו־סיש) אין נאָמען פון „בונד“. איינער פון אונדזערע טוער און צייטונגס־פאַרשפּרייטער איז געווען דער פּאָעט מ. באַסין.

אין די יאָרן 1906-1907 האָב איך באַקומען אַ „באַשטימונג“ צו ווערן געהילף־פאַרוואַלטער פון דער יידישער רעגירונגס־שולע אין יעקאַטערי־נאָסלאָוו. איך בין אָבער געווען גלייכצייטיק אַ סטודענט פון יורידישן פּאַ־קולטעט אין כאַרקאָוער אוניווערסיטעט. אין אַקטאָבער 1906 איז קיין יעקאַטערינאָסלאָוו גערופן געוואָרן אַ ראַיאָן־קאָנפּערענץ פון „בונד“. מען האָט מיר מיטגעטיילט, אַז איך ווער פאַרבעטן ווי אַ גאַסט אויף דער דאָ־זיקער קאָנפּערענץ.

איך גיי אַוועק לויטן אַנגעוויזענעם אַדרעס. איך צי עטלעכע מאָל ביים גלעקל, מען עפנט נישט. איך צי שטאַרקער און שטאַרקער. ערשט די טיר דערלאָנגט זיך אַ האַסטיקן פּראַל. אַ גאַראַדאָוואַי מיט אַ זשאַנדאַר דערשיינען פאַר מיר מיט געצילטע רעוואָלווערן אין די הענט און שרייען אויס: „רוקי וו'ויערך?!“ זיי שטויסן מיך אַריין אינעווייניק. דאָרטו זע־נען געווען עטלעכע פּאָליצייאישע אַפיצירן מיט אויסשפּירער און אַנדערע אַכראַניקעס. זיי האָבן געמאַכט אין שטוב אַן איבערקערעניש, געזוכט, גע־נישטערט, געעפנט אַפילו דעם דיל. אין אַ זייט זענען געשטאַנען ביי אַ זיבן־אַכט „דעלעגאַטן“ פון פאַרשיידענע פּראָווינציעלע אַרגאַניזאַציעס. צווישן זיי אויך דער ראש פון דער קאָנפּערענץ נחמיה*, אַ רואיקער, אַן

* זיין פּאָמיליע־נאָמען איז געווען סיכמאַן. געשטאַמט האָט ער פון דרום־רוסלאַנד.

אַנטשלאָסענער. די גרופע איז געווען באַוואַכט פון פּאָליציי־לייט מיט אַנטבלויזטע שווערדן. צוויי „שפיקעס“ האָבן גענומען אויסקערן מיינע קעשענעס, צונעמענדיק אַלץ, וואָס דאָרטן איז געווען. ווען זיי האָבן גע־זען, אַז קיין געווער האָבן מיר נישט, האָט מען אונדז געהייסן אַראָפּלאָזן די הענט. אויפן אַרט האָט מען יעדן אויסגעפרעגט דעם אַדרעס, באַשעפֿ־טיקונג און צוליב וואָס מיר זענען געקומען אַהער. איך האָב געזאָגט, אַז איך בין געקומען זוכן אַ צימער לויט אַ „באַקלייקע“ (אויסגעהאנגענעם צעטל ביים אַריינגאַנג פון גאַס).

ווי מען האָט מיר שפּעטער איבערגעגעבן, האָבן שכנים פון אַרום, וואָס זענען געשטאַנען אויף דער גאַס, געווונקען צו מיר און געמאַכט צייכנס, אַז איך זאָל נישט ציען דאָס גלעקל. איך האָב עס אָבער נישט באַמערקט. אַ טייל דעלעגאַטן האָבן טאַקע אויסגעמיטן דעם אַרעסט צו־ליב די סיגנאַלן פון די שכנים.

די אויספאַרשונג האָט געדויערט ביז אַוונט. ס'איז אַרויסגערופן גע־וואָרן אַ שטאַרקע שמירה, כדי אָפּצופירן אונדזער גרופע אין אַרעסט־הויז. אין דרויסן זענען מיר אַרומגערינגלט געוואָרן פון אַ פּאַר צענדליק באַ־וואָפּנטע קאָזאַקן און פּאָליצייאַנטן מיט אויסגעשטעלטע ביקסן. ס'איז גע־ווען אַ קאַלטלעכער האַרבסט־אָוונט. מען האָט אונדז אַריינגעלאָזט מיט עטלעכע סטוסאַקעס אין די רוקנס אין אַ קאַלטער קאַמער מיט אַ צעמענ־טענעם דיל. ס'זענען געווען נאָר עטלעכע טאַבורעטן. אַפילו די „באַרימ־טע“ פּאַראַשע (צעבער אויף באַדערפענישן) איז נישט געווען. מען האָט געדאַרפט אַנקומען צום וואַכמאַן, ער זאָל אַרויסלאָזן אין קאַרידאַר. דער וואַכמאַן איז נישט געווען צו העפלעך און האָט די בקשות אָפּגעפּטרט מיט

פון קעשענען אָדער אומגעגנט. ער האָט געהאַט אַן עכטידיש אויסזען, אַ טונקלער, מיט גרויסע שוואַרצע ברענענדיקע אויגן. נחמיה איז געוואָרן באַשטימט דורכן צ.ק. פון „בונד“ צו פירן די אַרבעט אין יעקאַטערינאַפּאָליצער ראיאָן. ער האָט געהאַט אַלע אייגנ־שאַפּטן פון אַ פּאַראַנטוואָרטלעכן טוער פּאַר אַן אונטערערדישער באַוועגונג. אינטעליגענט, באַלייענט, אַ גוטער רעדנער, גערעדט אַ גוטן יידיש, הגם אָפּט האָט מען אין דעם ראיאָן געמוזט באַנוצן רוסיש, ווייל די אומגאַנגשפּראַך פון יונגן דור, אַפילו אַרבעטער, איז געווען רוסיש.

דער „מאמען אריין“. א גאנצע נאכט האבן מיר פארבראכט אין קעלט. וועגן שלאפן האט קיין רייד נישט געקאנט זיין.

אבער נחמיה האט פאר אונדז אנטוויקלט דאס, וואס ער האט גע- דארפט זאגן אויף דער קאנפערענץ. מען דארף זיך נישט אפטרעקן פאר דער רעאקציע. מען מוז איבערהאלטן און אויסהאלטן. דער „בונד“ דארף זען ארייננעמען יידישע ארבעטער, וואס האבן ספעציעלע קולטורעלע און נאציאנאלע נויטן. די ארעסטירטע ווייסן נישט, פארשטייט זיך, וואס זיי דערווארט. אפשר לאנגע יארן תפיסה און פארשיקונג. דארף מען אויס- ניצן די צייט אויף צו פארפולקאמען זיך אין וויסן.

אין דער קורצער צייט, וואס מיר זענען געווען צוזאמען, האט זיך נחמיה ארויסגעוויזן נישט נאר ווי אן ערשטקלאסיקער פאליטישער טוער, נאר אויך ווי א גוטער און געטרייער חבר. ער האט זיך באמיט, אז אונז דוער גרופע זאל זיך האלטן צוזאמען. ער איז געווען דער עלטסטער צווישן אונדז, הגם נישט מער ווי א יאר 26-28.

נאך אין דער זעלביקער נאכט האט מען אונדז מיט א פארשטארקטער שמירה אריבערגעפירט אין דער הויפט-גובערניאלער תפיסה. פארן אריינגיין אהין האט מען אונדז נאכאמאל „באטאפט“, אבער שוין נישט גע- שטויסן און נישט „געבענטשט“ מיט דער מאמען. הייסט עס, אז מען האט אונדז שוין גענומען ערנסט. מען האט אונדז אריינגעפירט אין א גרויסער אלגעמיינער קאמער, ווו ס'זענען געווען עטלעכע הונדערט ארעסטאנטן, דער גרעסטער טייל קרימינעלע פארברעכער, אבער אויך א היפשע צאל „פאליטישע“.

אונדזער גרופע האט זיך געוואלט איינפלאצירן אויף נארעס איינער לעבן די אנדערע. דאס האט זיך אבער נישט איינגעגעבן. איין שכן מיי- נער איז געווען א קרימינעלער, דער אנדערער א „פאליטישער“, א פאליאק. די ארעסטירטע פאליאקן זענען געבראכט געווארן פון אלעקסאנ- דראווסק, א גרויסער באזיקנופ אויפן וועג קיין קרים. דער גרעסטער טייל זענען געווען מיטליעריקע מענטשן. ארבעטנדיק אין די באזווארשטאטן, האבן זיי אין אקטאבער 1905 געשטרייקט. עמיצער פון זיי האט אפשר געהאלטן א רוטע פאן, אדער אין אלגעמיינעם ענטוויאזם געשריען „דא-“

לאי סאמאדיערזשאוויע. אבער איצט האָבן זיי קענטיק חרטה אויפן גאַנצן עסק. מײן שכן האָט מיר געזאָגט: ״וואָס ווילט איר פון אונדז? מיר האָבן גוט פאַרדינט, מיר ווילן נישט אַריינגעצויגן ווערן אין דער רעוואָלוציע״. אויך די איבעריקע פון זיי האָבן געזאָגט דאָס זעלביקע. מען האָט זיי טאַ-קע אין אַ פאַר וואַכן אַרום באַפרייט.

מײן שכן פון רעכטס, דער קרימינעלער, האָט זיך דאַקעגן געהאַלטן פאַר אַ רעוואָלוציאַנער. ער האָט געטאַדלט דעם קיסר און די מיניסטאַרן, מען דאַרף זיי אַלעמען צעשיסן. זיי פייניקן דאָס אַרעמע פּאָלק און שיטן זיך אָן מיט גאַלד.

בכלל האָבן די קרימינעלע געוואַלט זיין אויף איין שטופע מיט די פּאָליטישע. דאָס האָט אַבער נישט געשטערט מײן שכן אַרויסצונעמען ביי מיר אַ פאַרנייטן אין רעקל 5 רובל גאַלדשטיק. דאָס רעקל האָב איך גע-האַלטן צוקאַפנס. און דאָך איז דאָס גאַלדשטיקל פאַרשווונדן. מײן שכן האָט געמוזט זיין אַ גרויסער ספּעציאַליסט אין קעשענע-ענינים. אַרויסגע-מען פון אונטערן קאַפּ מײן רעקל און פון רעקל די מטבע, צוריק פאַרנייען און צוריקלייגן אויף אַן אַרט און איך זאָל גאַרנישט פילן און באַמערקן. ביז היינט קען איך נישט באַגרייפן, ווי פאַכמעניש-קינסטלעריש ער האָט דאָס געמאַכט.

די לופט אין קאַמער איז געווען געדיכט, ״מיט אַ מעסער צו שניידן״, מען האָט אַרויסגעלאָזן אויף באַדערפעניש איין מאָל אַ טאַג אין דער פרי. אין משך פון טאַג און נאַכט האָט מען זיך געדאַרפט באַנוצן מיט דער ״פאַראַשע״ פאַר אַלעמען אין די אויגן.

שוין פון די ערשטע טעג זענען מיר באַפאַלן געוואָרן פון אומפלייט. איין מאָל אין וואָך האָט מען די אַרעסטאַנטן געפירט אין דער טורמע-באָד. דאָס איז געווען אַ יום-טוב, ווייל כאַטש אויף אַ וויילע האָט מען זיך געקענט באַפרייען פון שמוץ און אומפלייט.

דאָס עסן איז באַשטאַנען פון אַ שטיקל ראַזאַווע ברויט מיט הייס וואַ-סער אין דער פרי און פאַרנאַכט... אין מיטאַג-זופּ פלעגן אַרומשווימען צעהאַקטע קרויטבלעטער, בוריקעס, ברוקווע און קאַרטאַפּל. אַמאָל זענען געווען צוגעמישט פּערלגרויפן, און אַ פאַר מאָל אין וואָך זענען געשווומען

שטיקלעך פון א צעהאקטן אקסענעם קאפ. די „באלאנדע“ (די זופ) איז פונאנדערגעגאסן געווארן אין גרויסע בלעכענע שיסלען, אומגעפער פאר צען מענטשן יעדערע. די ארעסטאנטן האבן געפרוווט מיט די לעפל גרייכן דעם דעק, האפנדיק ארויסצוכאפן א קארטאפל, א גרויפ, א ביין. נישט זעלטן האט מען ארויסגעכאפט א קיעש אויג. איך האב זיך בשום אופן נישט געקענט צוגעוויינען צו די שותפותדיקע שיסלען, אין וועלכע צענדליק מענטשן האבן געמישט די „באלאנדע“ און גיריק געשטופט דאס לעפל אין מויל און צוריק אין שיסל... א 3-4 טעג האב איך גארנישט געקענט טועם זיין.

ביז נחמיה האט געמאלדן דעם עלטסטן פון די ארעסטאנטן און יעדער דעם דאקטאר, וועלכער האט פארארדנט פאר מיר א באזונדערע דיעטע פון קיך, וואס איז באשטאנען פון א געהאקטן קאטלעט (מער ברויט ווי פלייש אין אים) מיט גריקענער קאשע. ער האט אויך פארארדנט א גלאז „קיפיאטאק“ (זודיק וואסער) מיט א שטיקל צוקער אנטשטאט דער זופ. אבער פון דער „באלאנדע“ בין איך פטור געווארן.

אין צווישן האט אין תפיסה פאסירט א זאך, וואס האט אויפגערוירט די גאנצע אדמיניסטראציע און אלע ארעסטירטע. ומעשה שהיה כך היה: אין שכנות מיט דעם תפיסה־הויף איז געווען א בראנפן דעסטיליר־פאבריק, וועלכע האט געהערט צום אקציו־אמט. דארט האבן געארבעט עטלעכע הונדערט מענטשן, צווישן זיי א גרויסע צאל פרויען. איין געביידע פון דער פאבריק, אן איין־עטאזשיקער מויער, איז געשטאנען הארט ביי דער טורמע־וואנט און געהאט א בערך פלאכן דאך. די ארעסטאנטן האט מען אלע אין דער פרי גרופעווייז ארויסגעלאזן אויף 20-30 מינוט שפאצירן, וואס איז פארגעקומען אויפן טורמע־הויף אין שכנות מיטן דערמאנטן „זאוואד“. פון א געוויסן פונקט האט מען געקאנט זען דעם הויף פונעם זאוואד.

די טורמע איז געווען איבערבאפעלקערט, מחמת די רעגירונג האט געוואלט נאך איר טריאומף איבער דער רעוואלוציע זיך אפרעכענען מיט די אלע, וואס האבן אנטהילגענומען אין די שטרייקן; מען האט ארעסטירט אויף רעכטס און אויף לינקס. ביי אזא איבערבאפעלקערונג אין די תפיסות

האָט די אַדמיניסטראַציע פאַרקוקט אַ סך זאַכן און די שומרים האָבן נישט אַלץ געקאָנט באַמערקן און אויפפאַסן. דערווייל האָבן זיך איינגעשטעלט באַציאונגען צווישן די אַרעסטאַנטן מיט די אַרבעטער פון דער רעקטיפי-קאַציע. ווי אַזוי די באַציאונגען האָבן זיך אָנגעהויבן, געדענק איך נישט, מעגלעך דורך די, וואָס מען האָט אַרויסגעלאָזט אויף דער פּריי.

גייענדיק אויף „שפּאַציר“ פלעגן די מער דרייטע אַרעסטאַנטן מיט-נעמען פעקלעך בריוו, וואָס די „פּאַסט-טרעגער“, מערסטנטייל קרימינעלע, פלעגן צונויפזאַמלען בעתן ראַמען די קאַמערן, קאַרידאָרן און אַנדערע געברויך-ערטער... די דאָזיקע אומלעגאַלע בריוו, וואָס די „בריוו-טרעגער“ האָבן אויפגעקליבן אין די קאַמערן, פלעגט מען אַריבערוואַרפן איבערן פאַרקאַן אויפן הויף פון דער בראַנפן-דעסטילאַציע און די פּרויען-אַרבעטערניס פלעגן עס שוין באַזאָרגן אויף פּאַסט. אויפן זעלבליקן אופן זענען אָנגעקומען צו אונדז בריוו פון דרויסן נישט צענזורירטע.

מיט דער צייט האָט די „דאָך-פּאַסט“ אָנגענומען אַ גראַנדיעזן פאַר-נעם. מען פלעגט פון דרויסן איבערוואַרפן גאַנצע פעקלעך, אין וועלכע עס פלעגן זיך געפינען שפייז-אַרטיקלען, פלעשער בראַנפן, סיי פאַר די אַרעסטאַנטן סיי פאַר די שומרים („ווייך“ צו מאַכן זייערע הערצער) און אויך... פאַרשיידענע זעגעלעך אויף איבערצושניידן די פענצטער-קראַטעס און קליינע גראַב-מכשירים. געגראָבן האָט מען נאָר ביינאַכט, עפענענדיק אַ פאַר פּאָדלעגאַע-ברעטער פון אונטער די נאַרעס; די ערד אָדער זאַמד האָט מען באַהאַלטן אונטער די נאַרעס אָדער צוקאַפנס. בעת די שפּאַצירן האָט מען עס שפּעטער צעשאַטן אומבאַמערקטערהייט איבערן טורמע-הויף אָדער אין די ערטער, ווו עס זענען געווען געלייגט בוי-מאַטעריאַלן פאַר די טור-מערעמאַנטן. מען האָט אויך אויסגענוצט די קעשענעס פון אַרעסטאַנטן, וועלכע מען פלעגט פירן אויף אַרבעט אויסער די תּפּיסה-ווענט. זיי, די אַרעסטאַנטן, וואָס האָבן געאַרבעט אין דרויסן, איז געווען לייכט צו „באַ-שטאַטן דעם חמץ“ פון די אונטערגראַבונגען.

די אייזערנע שטאַכעטן האָבן געדאַרפט אונטערגעזעצט ווערן, ווען קיינער האָט נישט געזען; מען האָט געמאַכט געהיימע אַנקעטעס, ווער עס וויל אַנטלויפן. אין דער ערשטער ריי האָט מען אַריינגענומען אַזעל-

כע, וואָס האָבן באַקומען טויטשטראַף אָדער וועמען אַזוינס האָט געדראָט. איך געדענק איינעם אַזאַ. ער איז געווען פאַרמישט אין אַ מאַרד פון אַ באַאַמטן, אפשר אויך אין אַן עקספּראָפּריאַציע, וואָס איז דעמאָלט גע- ווען זייער שטאַרק פאַרשפּרייט. זיין נאָמען איז געווען סקאַטשענקאַ-פּעט- רענקאַ.

סקאַטשענקאַ איז געווען לויט זיין וווקס און קאָמפּלעקציע אַ ריז. אַפילו די טורמע-וועכטער האָבן פאַר אים געהאַט אַביסל מורא. אויף ווע- מען און ווו ער לייגט אַרויף אַ האַנט „וואַקסט שוין דאָרטן נישט קיין גראַז“. איך בין געווען אַן עדות פון אַזאַ סצענע, בעת דעם אַפיציעלן „שפּאַציר“ פון די אַרעסטאַנטן.

אַ טורמע-שומר האָט זיך פאַרוואַלט אַרויסצוכאַפּן אַ פעקל, וואָס אַ שפּאַצירנדיקער אַרעסטאַנט האָט געוואַלט איבערוואַרפּן אויף יענער זייט וואַנט אין בראַנפּן-זאַוואַד. סקאַטשענקאַ האָט עס דערזען און גלייך אַ שפּרונג געטאַן צום שומר, אַ שליידער געטאַן אים ווי אַ פּילקע אויף דער ערד און אַריבערגעוואַרפּן דאָס פעקל איבער דער טורמע-וואַנט אין בראַנפּן- זאַוואַד. דעם שומר האָט נישט געפּאַסט צו דערציילן זיין „נאַטשאַלסטויע“, אַז אַן אַרעסטאַנט האָט אים „באַזיגט“ און ער האָט געמאַכט אַ שווייג. שפּעטער, ווען איך בין שוין געווען פּריי, האָב איך זיך דערוואַסט, אַז סקאַטשענקאַן האָט מען אין טורמע אויפּגעהאַנגען. געוויס האָט דער דרייטער ריז זיך נישט געלאָזט לייכט בינדן און גיין צו דער תּליה...

כ'דערמאַן זיך נישט גענוי, ווי אַזוי איז די פאַרשווערונג וועגן אַנט- לויפּן אַנדעקט געוואָרן. אין איין קאַמער זענען די קראַטעס אונטערגעזעגט געוואָרן. אין פּלאַן איז געווען פאַראַויסגעזען, אַז אַ גרופּע אַרעסטאַנטן זאָלן זיך וואַרפּן אויף די עטלעכע שומרים, אַנטוואַפּענען זיי, בינדן, צו- נעמען די שליסלען און עפענען די אַרויסגאַנג-טירן.

אין אַ פּרייאַקער שעה זענען מיטאַמאַל אַנגעקומען אַ מחנה פּאַליציי- לייט, קאַזאַקן, זשאַנדאַרמען און מיט אימפעט זיך אַריינגערירן אין די גרעסערע אַלגעמיינע קאַמערן. די אַרעסטאַנטן זענען אַרומגערינגלט גע- וואָרן, און ס'האַט זיך אַנגעהויבן אַ רעוויזיע איבער די נאַרעס און זאַכן. ס'איז נאָטירלעך אַנטדעקט געוואָרן די אונטערגראַבונג און עס איז

געפונען געוואָרן געווער מיט פאַרשיידענע ברעך־ און עפּן־מכשירים. די, ביי וועמען מען האָט געפונען די „טרייפּענע זאַכן“, האָט מען געזעצט אין קאַרצער. די פאַרדעכטיקטע אין אָנפירערשאַפט פון „בונט“ האָט מען אײַ־ בערגעפירט אין אַ ספּעציעלן טורמע־קאַרפּוס.

די געשעעניש האָט אויפגערודערט די גאַנצע תּפּיסה־באַפּעלקערונג. באַזונדערס, פאַרשטייט זיך, די „סמיערטניקעס“ (די צום טויט פאַרמשפטע) און די, וועלכע האָבן געהאַט אַפּצוויצן לאַנגע תּפּיסה־ און קאַטאַרגע־ טערמינען.

די טורמע־אַדמיניסטראַציע האָט געמאַכט אויך אַ סוף צו דער „פּאַסט“ דורך דעם באַראַפּן־זאַוואַד; דאָס האָט אָפּגעשניטן די טורמע־באַפּעלקערונג פון דער אויסערלעכער וועלט. אויך אין שטאַט זענען פאַרגעקומען אַ גרעסערע צאָל אַרעסטן.

מיך האָט מען אַוועקגעשיקט אין אַן איינצל קאַמער. נאָר היות ווי עס זענען געווען צו ווייניק אַזעלכע קאַמערן — זענען אין יעדער איינצל קאַמער געזעסן צוויי אַרעסטאַנטן.

אין דער קאַמער, וווּ מען האָט מיך געבראַכט, איז שוין געזעסן אַ העכערער באַן־באַמטער, אַן אינזשיניער, דער שעף פון די באַן־וואַגן־ שטאַטן אין אַלעקסאַנדראָוסק. ער איז געווען אַ פּאַליאַק, מען האָט אים באַשולדיקט, אַז ער האָט אין זיין האַלטונג בנוגע די אַרבעטער דערמאָ־ טיקט דעם אַלגעמיינעם באַן־שטרייק (אין אַקטאָבער 1905). ער איז גע־ ווען אַפּאָזיציאָנעל געשטימט צו דער צאַרישער מאַכט. פּאַליטיש — אַ זייער מעסיקער ליבעראַל; געשטאַמט פון פּריצים. ער האָט זיך באַצויגן צו מיר זייער קאַרעקט. די באַן־אינזשיניערן האָבן באַקומען גרויסע גע־ האַלטן. פון שטאַט האָט אים זיין פּרוי און קרובים געשיקט פון כל טוב; פּאַשטעטן פון קוראַפּאַטווע־פּלייש, די טייערסטע קעזן און פּליישן. ער פּלעגט עס אויך מיר פּאַרלייגן. איך אָבער האָב נאָך געהאַט די פּאַרבע־ סערטע טורמע־דיעטע; באַקומען צו מיטאַג אַ קאַטלעט מיט אַ טעלער פּערלגרויפּן, און האָב נאָר פון קאַרעקטייט וועגן פאַרוכט פון זיינע מאַכלים.

דאָס זיין אין אַ באַזונדער קעמערל האָט געהאַט נעגאַטיווע און פּאַ־

זיטיווע זייטן. זייענדיק זאלבענאנד מיט א קולטורעלן שכן, האבן מיר געקאנט אנהאלטן א מינימאלן היגיענישן סטאנדארט. מיר האבן כמעט ווי נישט געהאט קיין אומפלייט, די פלאג פון די רוסישע טורמעס; מיר האבן נישט געדארפט מורא האבן פאר די פארשיידענע קרימינעלע טיפן, וואס האבן געגנבעט יעדע זאך, וואס א שטאטישער ארעסטאנט האט ביי זיך געהאט, און וואס האבן געקאנט אפטאן מיאוסע שפיצלעך די פאליטישע. אבער דאס שטענדיקע זיין אויג אויף אויג מיט א פרעמדן מענטשן אין דעם בוכשטעבלעך ד' על ד' אמות מענטשלעכן שטייג, האט פסיכיש גע- דריקט און געפירט צו שווערע שטימונגען. איין מאל האב איך זיך דער- פילט אין א שטימונג פון טיפער דעפרעסיע. ס'האט זיך מיר אויסגעדוכט, אז איך וועל דא בלייבן אלע מאל, אז איך וועל קיינמאל נישט זען מיינע נאענטע, אז איך פארשפיל מיינע יונגע יארן. כ'האב געפילט, אז כ'פאר- ליר מיין פארשטאנד. איך האב אנגעהויבן צו שפרייזן נערוועז איבער דעם שטח פון דריי טריט. מיין שכן האט באמערקט מיין אויפגערגטן צו- שטאנד, האט מיך אנגערופן ביים נאמען און זיך באמיט מיך צו באר- איקן. איך דערמאן מיט דאנקבארקייט זיינע פשוטע אבער לאגישע רייד, וואס האבן מיך געצווונגען דאן „אריינצוגיין צוריק אין מיינע כלים“.

רייניקן גרינדלעך די קארידארן, בתוכם אונדזער קאמער, פלעגן קו- מען קרימינעלע. כ'דערמאן זיך איינעם, בערך א 30 יעריקן, וואס- פלעגט אריינקומען ראמען אונדזער קאמער. נאך די געוויינלעכע פראגעס ווי לאנג ער איז דא אין תפיסה, פון וואנען ער איז אד"גל איז ארויסגעשוו- מען די אומפארמיידלעכע פראגע, פארוואס איז ער פון די פרייע אוקרא- אינישע פעלדער מגולגל געווארן אין תפיסה.

האט ער דערציילט אפנהארציק, אן קיין שום סימן פון באדויערן אדער חרטה, די געשיכטע פון זיין פארברעכן. ער מיט אנדערע האבן גע- ארבעט ביי א גוטבאזיצער. דער לעצטער האט זיי עפעס פארגעווארפן. „מיר האבן עס נישט געוואלט הערן, האבן מיר אים א כאפ געטאן פון הינטערווייל, ארויפגעווארפן א שטריק אויפן האלדז און אים אויפגע- האנגען אויף א דערבייאיקן בוים“. איך און מיין שכן האבן געשטימט צו

הערן פון א נארמאלן מענטשן זיין רואיקע דערציילונג וועגן דעם קאלט-בלוטיקן מאָרד.

איך האָב געטראַכט דערביי מיין יידישע טראַכטונג, ווי גרינג עס קענען דעמאָגאָגן-אַנטיסעמיטן אַנרייצן אויף יידן אָט די פרימיטיווע פויערים, ביי וועמען אַ מענטשלעך לעבן שפילט נישט קיין שום ראל און איז ווייניקער ווערט, ווי דאָס לעבן פון אַן עוף...

בעת די דעמאָלטיקע פּאָגראַמען (אַקטאָבער 1905) זענען פּאָרגעקומען פּאַלן, ווען פּאָגראַמשטיקעס האָבן געוואָרפן יידישע רעוואָלוציאָנערן לע-בעדיקערהייט אין די אַנגעגליטע שמעלצאוויונס אין יוזעפקע, קאַטערינאַ-סלאָווער גובערניע.

איך האָב זיך אָנגעהערט פון די קרימינעלע זייער אַ סך מעשיות פון זייערע פּאַרברעכנס. זיי האָבן עס דערציילט גאַנץ גערן, אַזוי ווי עס וואָלט געווען אַ טייל פון זייער לעבנשטייגער. דערביי איז כאַראַקטעריסטיש, אַז די מערסטע פּאַרברעכנס זענען באַגאַנגען געוואָרן אין אַ שיכורן צושטאַנד. כ'דערמאָן מיך נישט, אַז אין דער קאַטערינאַסלאָווער טורמע זאָלן זיין יידישע קרימינעלע פּאַרברעכער. אויף איינעם האָבן מיר יאָ געהאַט אַ פּאַרדאָכט פון אַ גנבה, אָבער „נאַסע“ אַרבעט האָבן יידן אין רוסלאַנד קיינמאַל נישט געטאַן. עס זענען נישט געווען קיין יידישע גזלנים, מער-דער. דאָס איז געווען די „פּריווילעגיע“ פון גוים...

אין יענע צייטן זענען רעוואָלוציאָנערע שטימונגען געווען פּאַרשפּרייט צווישן די ברייטסטע שיכטן פון דער באַפעלקערונג. און אויך די קרימי-נעלע האָבן געפּרוּווט שפּילן אויף די דאָזיקע סטרונעס. זיי האָבן זיך אויפּמערקזאַם צוגעהערט צו די רייד פון די פּאַליטישע, אָבער זיי האָבן עס געפּרוּווט אויסנוצן פּאַר זייער טובה וועגן, אַז זיי זענען קרבנות פון סאַציאַלן אומיושר, און די פּאַרברעכנס זייערע זענען אַ פּועל-יוצא פון דער אומגלייכהייט...

אין אַ סך פרטים זענען די קרימינעלע געווען ראַדיקאַלער פון די פּאַליטישע אַרעסטאַנטן. דער פּאַליטישער טעראָר לגבי די הויכע באַאַמטע און באַזונדערס לגבי די גידעריקע פּאַליציאָלייט איז געווען נאַענט זייער מענטשאַליטעט פון... רציחה.

די קרימינעלע, וואס פלעגן גיין אין שטאָט אויף פאַרשיידענע אַר-
בעטן, האָבן גערן גענומען ביי אונדז ברוי-צעטעלעך, און פלעגן געשיקט
אַריינזאָרפן זיי אין די פאַסט-קעסטלעך פאַר די אויגן פון די שומרים,
וועלכע האָבן זיי באַגלייט. די צעטעלעך מיט די אַדרעסן פלעגן זיי אונז
טערוואָרפן מערסטנטייל פאַרבייגייענדיקע אַרבעטער-פרויען מיט אַ ווונק,
אַז דאָס דאָרף באַזאָרגט און איבערגעשיקט ווערן.

עס איז געווען די צייט, ווען דאָס ווונדערלעכע בוך פון אַרעסטאַנטן
לעבן אויף קאָטאַרגע „אין דער וועלט פון אַפגעוואָרפענע“ פון דעם דיכ-
טער ל. מעלשין, באַקאַנט אונטערן נאָמען פ. יא. — פ. יאַקובאַוויטש —
האָט באַהערשט די מוחות פון דער פּאָלקס-אינטעליגענץ און דאָס געפיל
פון סימפּאַטיע צו די קאָטאַרוזשניקעס און אַרעסטירטע פּאָליטישע און ניט
נאָר פּאָליטישע איז געווען זייער שטאַרק. כמעט אַלע צעטעלעך זענען אַב-
געקומען אין די הענט פון די אַדרעסאַטן.

די גובערניאַלע תּפּיסה איז געווען געפּאַקט. אַ טייל אַרעסטאַנטן
האָט מען אַריבערגעפירט אין באַראָקן מיט אַרומגעצוימטע שטעכיקע
דראָטן. דאָ האָט שוין נישט געקאַנט זיין קיין רייד וועגן איינצלנע קאָ-
מערן. אויך די שמירה איז נישט געווען אַזאַ שטרענגע. זעאוונגען האָט
מען צוגעלאָזט טעגלעך. נישט ווייט פון אַריינגאַנג זענען געשטאַנען לאַב-
גע טישן, די באַזוכער פון דער פּריי זענען געשטאַנען ביי איין זייט, און
די אַרעסטאַנטן פון דער אַנדער זייט, אַזוי, אַז מען האָט זיך געזען און גע-
רעדט פנים אל פנים, נישט דורך טאַפּלטע קראַטעס און דראַטענע נעצן,
ווי דאָס איז געווען אין דער הויפּט-תּפּיסה. עס האָט געטראָפּן, אַז אַרעס-
טאַנטן, וואָס האָבן געוואָלט מאַכן פּליטה פון תּפּיסה, האָבן זיך ביי אַ
גינסטיקן מאַמענט אויסגעמישט מיט די באַזוכער און זענען אַרויס מיט
זיי צוזאַמען פאַר די אויגן פון דער וואַך. מען האָט געבראַכט אין די באַ-
ראָקן פון דרויסן כלערליי שפּייזן, כמעט אַן קיין שום קאַנטראָל.

צו מיר איז געקומען פון אַדעס מיין צוקונפּטיקע פּרוי, אַ סטודענטין
אויפן היסטאָרישן פּאַקולטעט, כדי עפּעס צו טאָן פאַר מיין באַפּרייאַונג.
זי פלעגט באַזוכן די באַראָקן כמעט אַלע טאָג. זי האָט אַפּגערעדט אין
אַדעס מיט דעם באַווסטן אַדוואָקאַט, פּאַרטיידיקער פון פּאָליטישע אַרעס-

טאנטן, צווילינג, אז ער וועט איבערנעמען מיין ענין. צו דעם איז אָבער נישט געקומען. עס האָט זיך אונטערגערוקט די דאָטע פון 6טן דעצעמבער, דער נאָמענטאָג פון (הייליקן) ניקאָלאַי, וואָס איז אַלעמאַל געפייערט גע- וואָרן ווי אַ מלוכה־יום טוב פאַר ניקאָלאַי דעם צווייטן. די רעגירונג האָט געוואַלט פאַרצייכענען דעם טאָג מיט דעם קיסרס „חסדים“, און צווישן אַנדערע, איז די גרופּע, וואָס איז פאַרכאַפט געוואָרן אויף דער בונדישער קרייז־קאַנפּערענץ, אַמנעסטירט געוואָרן.

מיר האָבן זיך וועגן דעם דערוווסט פון די צייטונגען, וווּ עס זענען געווען אויסגערעכנט אונדזערע נעמען. פאַרשטייט זיך, אַז צווישן די אַמ- נעסטירטע איז געווען ששון ושמחה. מען האָט זיך געקושט, געזונגען, גע- טאַנצט. אין זעליקן טאָג האָט מען אונדז גערופן אין דער קאַנצעלאַריע פון דער גובערניאַלער טורמע, אַרויסגעגעבן אונדז די זאַכן, וואָס מען האָט ביים אַרעסט צוגענומען, און געהייסן גיין ווהיין יעדער וויל.

די יורנדיקע שטימונג פון פולשטענדיקער פרייהייט שטילט זיך ביס- לעכווייז איין און מען גייט אַריין אין די ראַמען פון לעבן. אין מיין ציי- מער האָב איך געפונען אַלע מיינע זאַכן איבערגעקערט פון די הויז־זוכנ- גען, וואָס זענען דאָרט פאַרגעקומען, אָבער עס האָט קיין זאַך נישט גע- פעלט ...

ווען איך בין געקומען אין דער שולע צוריק צו דער אַרבעט, האָט מיר דער דירעקטאָר געוויזן אַן אַפיציעל פאַפיר פון דעם גובערניאַלן שעה פאַרן שולוועזן קאַלאַבאָנאַוסקי, אַז ווייטער אַרבעטן אין דער שולע טאָר איך נישט.

קאַלאַבאָנאַוסקיס פרוי איז געווען די גובערניאַלע פאַרזיצערין פון דער שוואַרץ־מאהדיקער פאַגראַם־אַרגאַניזאַציע „סאַיוו רוסקאוואַ נאַראַ- דאַ“, וועמעס גרויסער פריינד און שטיצער איז געווען דער קיסר ניקאָלאַי דער צווייטער אַליין. קאַלאַבאָנאַוסקי ווי אַ הויכער רעגירונגס־פונקציאָ- נאַר האָט נישט געטאַרט אַפיציעל געהערן צו וועלכער עס איז פאַליטישער אַרגאַניזאַציע, אָבער אויך ער איז געווען אַ „סאַיוזניק“ בלב ונפש. ער האָט אויך געהאַט אַ פערזענלעכע סיבה צו זיין אויף מיר אין כעס. ווען עס איז באַפרייט געוואָרן די שטעלע פון אַ געהילף־פאַרוואַלטער אין דער

יעקאטערינאסלאווער שולע, האט ער עס מיך באשטימט אויף דעם פאסטן. דאס האט זיך גערעכנט פאר א היפשער פריווילעגיע. יעדערער האט גע- וואלט בעסער ארבעטן אין א גרויסער שטאט איידער אין א פראווינציעל קרייזשטעטל. אויף א שטעלע אין א גרויסער שטאט האבן געווארט און אויסגעקוקט א גרויסע צאל קאנדידאטן. און מיטאמאל אזא אנטוישונג. זיין קאנדידאט האט זיך גאר געברט מיט סאציאליסטן, וואס ווילן משלח זיין דעם „באליבטן צאר-באטיושקא“. וחמתו בערה בו. ער האט מיר דאס נישט געקענט מוחל זיין. אמנעסטירט נישט אמנעסטירט, אבער געזעסן עטלעכע חדשים אין תפיסה — דאס איז געווען גענוג, אז איך זאל פון קאלאבאנאוויסקיס שטאנדפונקט מער נישט קאנען ארבעטן אין שולעס בכלל און אין רעגירונג-שולעס בפרט. און טאקע לעולם ועד...

איך האב זיך אבער נישט געוואלט אונטערגעבן דעם באפעל פון די- רעקטאר. א פולע אמנעסטיע האט באטייט, אז אלע רעכט פון אמנעסטירטן ווערן צוריקגעשטעלט, בכל אופן פארמעל. אויף דעם סמך האב איך זיך געווענדט פערזענלעך צום יעקאטערינאסלאווער גובערנאטאר פאן קלינ- גענבערג.

די פאמיליע קלינגענבערג איז געווען „גוט באקאנט“ אין רוסלאנד פון דער פארקערטער זייט. דעם יעקאטערינאסלאווער גובערנאטארס א לייב- לעכער ברודער איז געווען גובערנאטאר לכתחילה אין קאוונע און דער- נאך אין מאהילעוו. שוין אין קאוונע האט מען אים דערקענט ווי א צורה, נאך זיין גאנצן האס צו יידן און רעוואלוציאנערן האט ער ארויסגעוויזן, ווען ער איז געווען ראש פון מאהילעווער גובערניע. ער האט דערלאזן פאגראמען אין מאהילעוו און אין א ריי שטעט פון זיין גובערניע בעת די רעקרוטן-גאבארן אין דער צייט פון רוסיש-אפאנישן קריג. די נאואבראנג- צעס האבן ראבירט יידישע קראמען, געשלאגן יידן, אפילו זיך אריינגע- ריסן אין יידישע דירות, אנמאכנדיק דארטן חורבנות. די פאגראמען זע- נען פארגעקומען ביי דער פולער גלייכגילטיקייט פון דער פאליציי און מיליטער, וואס האט געקענט איינצוימען די צעיושעטע שקצים, די קו- מענדיקע „פארטיידיקער פון פאטערלאנד“. ווי עס האט זיך שפעטער ארויסגעוויזן, האט ער טאקע ארויסגעגעבן באפעלן, אז מען זאל די יונגע

„פארטידיקער“ נישט שטארק שטערן אין זייערע „פריילעכקייטן“ בעת די נאכאָרן, מחמת פּאַטריאַטישע מאַטיוון. טויזנטער און טויזנטער יידישע פּאַמיליעס זענען פון די רעקרוטן „שטיפּערייען“ רואינירט געוואָרן. דער מאָהילעווער גובערנאַטאָר האָט זיך אויך אויסגעצייכנט ווי אַ „פּאַציפיקאַ-טאָר“ פון דער רעוואָלוציע אין 1905-1906. ער האָט אָרגאַניזירט שטראַף-עקספּעדיציעס מיט שמייסן, פייניקן און שיסן פויערים און בכלל פאַר-מישטע אין רעוואָלוציאָנערע אַקטן אַפילו אַן געריכטן.

אַבער דער יעקאַטערינאַסלאַווער קלינגענבערג איז געווען אַ שטיקל יוצא מן הכלל. ער איז געווען דאָס, וואָס מען האָט דעמאָלט גערופּן אַן „איראַפּעער“. בכל אופן האָט ער נישט אַרויסגעוויזן קיין אויסערלעכע סימנים פון „פּאַמפּאַדורס“-סאַטראַפּן. ער האָט צוגענומען ביי מיר די צו-געגרייטע בקשה און געזאָגט: „קומט, זייט אַזוי גוט, אַהער אין דריי טעג אַרום, וועל איך אייך קענען געבן אַן ענטפּער“.

ווען איך בין געקומען צום גובערנאַטאָר אין דריי טעג אַרום, האָט נר מיר קורץ, אַבער גאַנץ העפלעך געזאָגט: „איך האָב אייער ענין באַטראַכט און האָב קעגן אייך גאַרנישט. אין דעם זין האָב איך אָנגעשריבן צום דיר רעקטאָר פון די שולעס אין יעקאַטערינאַסלאַווער גובערניע. איך גלייב, אַז איר וועט נישט האָבן קיין שוועריקייטן ביים באַקומען צוריק אייער פּאַסטן“.

קאַלאַבאַנאַווסקי האָט געמוזט נישט ווילנדיק צוריקציען זיין ערשטע פּאַראַרדענונג. איך האָב אָנגעהויבן צו אַרבעטן צוריק אין שולע. דאָס האָט געדויערט ביז סוף לערניאַר. אַבער קאַלאַבאַנאַווסקי האָט שוין מער נישט וויזיטירט די שולע און אַפילו נישט געקומען צום אַרויסלאַדעקזאַמען, ווי ער האָט עס פּראַקטיצירט אין די פּריערדיקע יאָרן. ער האָט נישט גע-וואָלט זיך טרעפּן מיט מיר.

דערפאַר האָט ער זיך אָפּגערעכנט מיט מיר בשעת די זומער-וואַקאַ-ציעס.

פאַרברענגענדיק די וואַקאַציעס ביי מיינע עלטערן איז ווילנער גר-בערניע, באַקום איך פון קאַלאַבאַנאַווסקי אַן אַפּיציעלע מעלדונג תיכף אָנצוגעבן אַ בקשה, אַז איך גיב זיך אַן אין דעמיסיע צוליב פּערזענלעכע

סיבות, אין קעגנפאל וועט ער זיין געצווונגען מיך צו באזייטיקן אין די אינטערעסן פון שולוועזן. וואלט איך געלאזן קאלאבאנאווסקין אויספירן זיין דראאונג, וואלטן פאר מיר געווען פארמאכט אלע וועגן צו א לעגאלער טעטיקייט. האב איך אנגעשריבן א בקשה וועגן דעמיסיאנירן מיך צו ליב פאמיליע־אנגעלעגנהייטן. איך האב איבערגעריסן מיין וואקאציע און מיט דער בקשה אוועקגעפארן קיין יעקאטערינאסלאוו, כדי פערזענלעך צו ריידן מיט דעם דירעקטאר פון שולוועזן קאלאבאנאווסקין און פרווון אפ־שרייען מיין דעמיסיע. ער האט מיך אויפגענומען מיט בייזע בליקן.

— איר זייט געקומען דערלאנגען די בקשה וועגן דעמיסיע?

— יא, ניין. איך וויל אייך אויפקלערן...

— קיין שום אויפקלערונגען! איר האט אפגענארט מיין צוטרוי און גוטע מיינונג, וואס איך האב געהאט וועגן אייך פריער. איך האב געקענט מיט מיין מאכט געבן אייך דעמיסיע. איך האב אבער אייך געגעבן אן אויסוועג. טוט עס תיכף.

איך האב נישט געהאט קיין ברירה און דערלאנגט אים מיין דעמיסיע־בקשה. אין יעקאטערינאסלאוו האט זיך דעמאלט געעפנט א געזעלשאפט־לעכע שולע פאר מיידלעך, וואס בראש פון איר זענען געשטאנען באקאנטע געזעלשאפטלעכע טוער. איך דערמאן מיך די נעמען בראגיןסקי און קאכען. אויך דער ראבינער מטעם הממשלה ברושטיין איז געווען פאראינטערע־סירט אין דער שולע. לויט דעם פארשלאג פון ברושטיינען האט דער שול־קאמיטעט פארגעלייגט מיר איבערצונעמען די פארוואלטעריי איבער דער ניי־געגרינדעטער שולע. איך האב דעם קאמיטעט אויסגעדריקט מיין צווייפל, צי קאלאבאנאווסקי וועט מיך באשטעטיקן. די קאמיטעט־מיט־גלידער זענען געווען זיכער, אז אויב עס וועט קומען א דעלעגאציע פון אזעלכע „בלאגאנאדיאזשנע“ (פאליטיש־זיכערע) בירגער פון יעקאטערינאסלאווער יידישער באפעלקערונג, וועט קאלאבאנאווסקי איינגיין אויף מיין קאנדידאטור. אין דער דעלעגאציע איז אויך געווען ראבינער ברושטיין. קאלאבאנאווסקי האט אבער נישט נאך נישט באפרידיקט די בקשה פון דער דעלעגאציע. נאך פארגעווארפן זיי, פארוואס זיי לייגן אים גאר פאר צו באשטעטיקן אזא „נישט זיכערן“ קאנדידאט. עס האט נישט גע־

האלפן. קאלאבאנאווסקי, דער בילדונגס־דירעקטאר, האט אויף קיין זאך נישט געוואלט איינגיין.

עס איז כדאי ביי דער געלעגנהייט צו זאגן עטלעכע ווערטער וועגן ברושטיינען. ער איז געווען א טיפ פון א וויללערנער, א בלאנדער מיט א פראנצויזיש בערדל, אין די שפעטיקע דרייסיקער יארן. ער האט דורכגע־מאכט אן עקזאמען אויף רייפקייט־צייגעניש; און אויף דעם סמך געהאט רעכט צו פארנעמען די שטעלע פון א קאזיאנעם ראבינער.

איז עטלעכע וואכן ארום נאך מיין באפרייאונג פון תפיסה האט מען מיר איבערגעגעבן אומאפיציעל, אז ראבינער ברושטיין וויל מיך זען אין בעט מיך אריינקומען צו אים אין אונט.

איך בין אוועק צו אים. מיר האבן זיך ביז דעמאלט נישט געקענט. איך בין געווען נייגעריק צו וויסן צוליב וואס ער האט מיך געבעטן קומען. עס איז געווען א פארטרוילעכער ענין. מען האט אים איבערגעגעבן — ער האט נישט געזאגט ווער, אבער ס'איז געווען קלאר פון וואנען — איבערזעצן א בריוו, וואס איז געווען אדרעסירט צו מיר פון דער שטאט פאוולאגראד. אין בריוו זענען דא ערטער, וואס ווייזן אן קלאר אויף מיין רעוואלוציאנערער טעטיקייט. דאס קען ברענגען טרויעריקע רעזולטאטן פאר מיר און פארן שרייבער פון דעם בריוו. ער, דער ראבינער, איז גרייט מיר אויסצולייען דעם בריוו, און זאל דער שרייבער עס איבערשרייבן אויף דעם זעליקן מין פאפיר אין דער זעליקער פארעם, ארויסלאזנדיק די געפערלעכע זאצן, אזוי אבער, אז דער נייער בריוו זאל זיין אינגאנצן עני־לעד צום פריערדיקן פארשריבן אויף אלע 4 זייטלעך.

דער בריוו איז געווען פון מיין יונגן לערער־קאלעגע אין דער רעגירונג־שולע פון פאוולאגראד, געשריבן אין יידיש. דעם בריוו האט מען גע־פונען ביי מיר בעת דער הויז־זוכונג נאך מיין ארעסט. ברושטיין האט גע־בעטן נישט פארציען דעם ענין צוליב פארשטענדלעכע טעמים. נישט וועלן־דיק פארטרויען דער פאסט דעם דאזיקן בריוו, בין איך אוועקגעפארן צו מיין חבר דעם זעליקן אונט. מיר האבן ביידע צוזאמענגעשטעלט א נייעם טעקסט, וואס זאל זיך פאסן צו די אומשטענדן און צו א גוטברודערשער קארעספאנדענץ צווישן צוויי קאמעראדן. אין בריוו האט מיין חבר געהאט

מיך געבעטן צו דערליידיקן אן ענין אין דער יעקאטערינאסלאווער סאָ-
ציאל-דעמאָקראַטישער אַרגאַניזאַציע. פאַרשטייט זיך, אַז די זאַצן, וואָס
זענען געווען פאַרדעכטיק, זענען אַרויסגעפאַלן. עס האָט זיך באַקומען אינ-
גאַנצן אַן אומשולדיקער בריוו. דעם איבערגעשריבענעם בריוו האָב איך
צוגעשטעלט ברושטיינען. ער איז געווען זייער צופרידן מיטן אינהאַלט.
ער האָט אים איבערגעזעצט און צוגעשטעלט אין דער זשאַנדאַרן-פאַר-
וואַלטונג.

נאָך דער טובה, וואָס ער האָט מיר געטאָן, האָבן מיר זיך באַפריי-
דעט, און ווען איך האָב געזוכט אַ צימער, האָט ער מיר פאַרגעלייגט זיך
צו באַזעצן ביי אים אין דער דירה.

ברושטיין איז געווען אַן אויסערגעוויינלעך מילדער און צוגעלאַזענער
מענטש מיט אמתן רחמנות-געפיל פאַר ליידנדיקע.

עס איז גראַד געווען די צייט פון עקספּראַפּריאַציעס, פאַר וועלכע די
אַנפאַלער פלעגן קריגן אַ שטראַף: „סטאַליפּינס האַלדזוטן“* — תליה.
צו טויט-פאַראורטיילטע יידן פלעגט מען פאַר דער תליה „איינלאַדן“ דעם
ראַבינער אויף צו זאָגן מיט זיי ווידוי, אויב זיי האָבן עס געוואָלט. כמעט
קיינער פון זיי האָט עס נישט געוואָלט. אַבער אָפט האָבן זיי געבעטן דעם
ראַבינער איבערצוגעבן די לעצטע גרוסן צו זייערע נאָענטע.

דאָס אַרט פון דער תליה איז געווען אַרומגערינגלט מיט געדיכטע
קאַרדאַנען פון סאַלדאַטן, וועלכע זענען פון זייער זייט געווען אַרומגע-
רינגלט מיט קאָזאַקן, מיט אויסגעשטרעקטע פיקעס. די אויספירער פון
דער אינקוויזיציע האָבן מורא געהאַט, אַז די סאַלדאַטן, פויערים און אַר-
בעטער-זיין זאָלן נישט ווענדן די אַנגעצילטע ביקסן קעגן די אויספירער
פון דער שטראַף.

ברושטיין האָט מיט שוידער מיר איבערגעגעבן עטלעכע איינצלעהייטן
פון די עקזעקוציעס, ביי וועלכע ער האָט געמוזט בייזיין. די זעלנער פלעגן
ציטערן ביים אויספירן די עקזעקוציעס. אַנדערע האָבן געשעפטשעט קללות
מיט טראַדיציאָנעלע רוסישע „מי שברך'ס“ אויפן אַדרעס פון די אַפיציע-

* אַ באַרימטער אויסדרוק פון ליבעראַלן דעפּוטאַט ראַדיטשעוו קעגן דעם פרעמיער-
מיניסטער סטאַליפּין, וועלכער האָט איינגעפירט פעלדגעריכטן מיט אומענדלעכע תליות.

פֿאַרשױנדענע געשטאלטן

לע פֿאַרשטייער פֿון דער רעגירונג. נאָך אַזעלכע „פֿאַרטאָגס“ פֿלעגט ברוי־שטיין קומען אַ צעבראַכענער, אַ קראַנקער. עס פֿלעגט דויערן עטלעכע טעג, ביז ער פֿלעגט קומען צו זיך. ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער טראַכט ערנסט וועגן אַפֿזאָגן זיך פֿון דעם ראַבינער־אַמט צוליב די תּליות, צו וועלכע ער מוז אַמטלעך קומען.

איך האָב אין גיכן פֿאַרלאָזט אויף שטענדיק יעקאַטערינאַסלאָוו און מער איז מיר נישט אויסגעקומען זיך צו טרעפֿן מיט דעם הומאַניטאַרן ראַבינער ברושטיין.

„לעבנס־פֿראַגן“, יוני־יולי, 1954.

יידישע גימנאזיעס און פראצענטן

די ערשטע רוסלענדישע רעוואלוציע קעגן צאריזם אין 1905 איז גע-
ווען א דורכפאל. נאך די קורצע „ליבעראלע“ אקטאבער-טעג 1905 האט
דער צאר מיט דער הילף פון דער ארגאניזירטער דורך פאליציי שווארצער
מאה און אומצאליקע פאגראמען אויף יידן דערשטיקט די רעוואלוציע.
אבער ווי נאך יעדער גרויסער רעוואלוציע און קאנטררעוואלוציע
בלייבט עפעס איבער פון ליבעראליזם, וואס מען קאן שוין נישט כאפן
צוריק.

איינע פון אזעלכע איבערבלייבעכצן פון דער אקטאבער-רעוואלוציע
1905 איז געווען די ליבעראליזירונג פון אקאדעמישער בילדונג און די
אנטוויקלונג פון פריוואטן שולוועזן, באזונדערס ביי יידן. מיט אומוועגן
איז געבראכן געווארן די פראצענט-נארמע דורך דער געגעבענער מעגלעכ-
קייט צו עפענען ספעציעלע מיטלשולן פאר יידישע קינדער מיט יידישע
אנפירער און לערער. שפעטער האבן די יידישע פארוואלטער פון די
גימנאזיעס געמוזט פארבעטן אויך גויישע דירעקטארן מיט א גאנץ גוטן
געהאלט.

די פריוואטע יידישע גימנאזיעס האבן זיך געעפנט אין א ריי יידישע
שטעט (ווילנע, מינסק, האמעל, ווארשע, אדעס, ביאליסטאק און אפילו אין
פעטערבורג). די בילדונגס-מיניסטארן קאסא און שווארץ האבן געגעבן
„רעכט“ די יידישע שילער צו באקומען רייפקייט-צייגענישן אין זייער
אייגענער גימנאזיע, אויב ביי די עקזאמענס איז געווען אנוועזנדיק א דע-
לעגאט פון בילדונגס-קוראטאר.

דער שרייבער פון די שורות איז אין די יארן 1907-1912 געווען טע-
טיק אין דער האמלער גימנאזיע פון ד"ר א. ראטנער, איין צייט ווי א
אינספעקטאר פון די יינגערע קלאסן און ווי א שטענדיקער לערער פון רו-
סישער און יידישער געשיכטע („זאקאן באזשי“ האט עס אפיציעל גע-
הייסן).

אין דער גימנאזיע איז געווען א פערסאנאל פון 15-20 לערער און אנגעשטעלטע יידן און רוסן. איין לערער פון מאטעמאטיק אַנאַטאָלי סאַ-
דיעוויטש גוראָוויטש איז געווען זייער אַ באַגאַבטער פּעדאַגאָג, אַבסאַל-
ווענט פון מאַסקווער אוניווערסיטעט. ער איז געווען אַ געזעלשאַפטלעכער
טוער, אַ פיינער רעדנער און בכלל באַשאַנקען מיט אַ סך מעלות: ערנסט-
קייט מיט אַ נויג צו הומאָר, שטאַרק נאַציאָנאַל יידישלעך. לויט זיינע פּאַ-
ליטישע איבערצייגונגען איז ער געווען אַ בונדיסט. אים האָט אַבער נישט
אימפּאַנירט צו בלייבן כל ימיו אַ לערער אין אַ פרעמדער גימנאָזיע, ער
האַט געהאַט אַמביציעס צו עפענען ערגעץ־ווי אַן אייגענע גימנאָזיע.

און געוואָרפן אַן אויג האָט ער אויף ביאָליסטאָק, דער קאַזאַקער
שטאָט, וווּ יידן האָבן אַנטוויקלט אַזוי שטאַרק די טעקסטיל־אינדוסטריע.
די ביאָליסטאָקער יידישע באַפעלקערונג איז עפעס נישט געווען
שטאַרק באַגייסטערט פאַר דער יידישער גימנאָזיע וואָס האָט דאַרט עק-
זיסטירט. דאָס האָט סטימולירט גוראָוויטשן, נאָכדעם ווי ער האָט זיך
געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט אַ פּאַר פון זיינע ביאָליסטאָקער פּריינד,
צו דערלאַנגען אַ בקשה צום ווילנער בילדונגס־קוראַטאָר וועגן דערלויבן
אים עפענען אַ פּריוואַטע גימנאָזיע אין ביאָליסטאָק. מען האָט שוין דע-
מאָלט, אַרום 1911-1912, נישט געגעבן לייכט קיין דערלויבעניש אויף
יידישע גימנאָזיעס, און אַוודאי נישט מיט די אַזוי גערופענע „רעכט“, און
אַוודאי נישט אַ סאַציאַליסט און בונדיסט.

אין 1912 האָט אין אַ „שיינעם“ טאַג פון פעברואַר חודש דער די-
רעקטאָר פון ד״ר ראַטנערס גימנאָזיע, סטאַטסקי סאַוועטניק מאַקסימאָוו,
באַקומען פון קוראַטאָר אַ פאַראַרדענונג מיך צו באַזייטיקן תּיכּף ומיד פון
אַלע מיינע „פּאַסטנס“, ווי לערער און אינספּעקטאָר, פאַר מיינ „שעדלע-
כער“ טעטיקייט אין 1906-1907.

דאָס איז שוין געווען נאָך מיינע פינף יאָר פּעדאַגאָגישער אַרבעט
אין דער האַמלער גימנאָזיע. איך בין תּיכּף אָפּגעפּאַרן קיין ווילנע דער-
וויסן זיך די סיבות פון מיינ באַזייטיקונג. אמת, איך האָב געהאַט הינטער
זיך פּאַליטישע אַרעסטן, אַבער איך בין נאָך זיי רעהאַביליטירט געוואָרן
פון ביידע גובערנאַטאָרן. נאָך לאַנגע באַמיאונגען האָב איך זיך דערוואָסט

אין די קאנצעלאריעס פון בילדונגס־קוראטאָר און גובערנאָטאָר, אַז איך ווער באַשולדיקט אין סאַציאַל־דעמאָקראַטישער אַגיטאַציע אין כאַרקאָווער גובערניע און אַנטייל אין לאַנדאָנער ס. ד. צוזאַמענפאַר, מיט אַ צוגאַב, אַז איך האָב אין כאַרקאָווער גובערניע פאַרכאַפט די פאַרטייקאַסע, מיט איר אַנטלאָפּן אַאָזװו. מיט איין וואָרט אַ גאַר פיינער פּויגל: אי אַ סאַ־ציאַל־דעמאָקראַט און נאָך דערצו אַ גנב. דאָס האָט מען מיטגעטיילט פון טשערניגאָוו דעם ווילנער גובערנאָטאָר. דער ווילנער גובערנאָטאָר האָט איבערגעשיקט דעם ראַפּאָרט פון זיין טשערניגאָווער קאַלעגע צום קוראַ־טאָר פון ווילנער לערן־קרייז. דער לעצטער האָט געטאָן דאָס זייניקע און מיך באַזייטיקט. ווען איך האָב אָבער פאַרגליכן אַלע פאַפּירן, וואָס אַ באַ־אַמטער פון בילדונגס־קוראטאָר האָט מיר אַרויסגעגעבן, האָב איך באַ־מערקט, אַז ביים איבערטראַגן דעם ראַפּאָרט פון טשערניגאָווער גובערנאָ־טאָר אויף דער צווייטער זייט איז דורכגעלאָזן געוואָרן צום סוף שורה דאָס וואָרט „ניע“ (נישט).

ווייזט זיך אַרויס אַט וואָס: איך בין געווען אַ סטודענט פון כאַרקאַ־ווער אוניווערסיטעט, און היות ווי עס זענען ברוך השם נישט קאַרג געווען מענטשן מיטן זעלביקן פאַמיליע־נאָמען ווי מיינער — זענען אויך געווען אין אוניווערסיטעט נאָך סטודענטן מיטן נאָמען אַבראַמאָוויטש.

דער גובערנאָטאָר פון טשערניגאָוו שרייבט אַזוי: „די אויספאַרשונג האָט פעסטגעשטעלט, אַז דער סטודענט הירש אַבראַמאָוויטש איז נישט דער אַבראַמאָוויטש, וואָס האָט פאַרכאַפט די קאַסע און וואָס איז געווען אין מאַי 1907 אויפן לאַנדאָנער סאַציאַל־דעמאָקראַטישן צוזאַמענפאַר.“ און איצט ליענט איבער דעם גובערנאָטאָרס אַפּאָזיץ אָן דעם „נישט“ און עס באַקומט זיך דער אמתער פּרצוף — פנים מיינער...

דער בילדונגס־קוראטאָר אויף ווילנער קרייז איז געווען אַ טשינאוּר־ניק אַסטראָאומאָוו, אַן אַלקאהאָליקער, אַדער פשוט גערעדט אַ „פּיאַנ־צע“. אין זיין אויפנעם־קאַבינעט האָט מען געקענט זען פלעשער מיט און אָן בראַנפן. געווען איז אַט דער אַסטראָאומאָוו אויך אַ פלאַכער אַנטיסע־מיט. קומענדיק איין מאַל מיט אַן אַפיציעלן באַזוך אין ד״ר ראַטנערס האַמלער גימנאַזיע, וועלכע איז געווען אין דריי באַזונדערע געביידעס, האָט

ער אַרויסגעשטעלט אַ פּאָדערונג דעם ד"ר ראַטנער, אַז די גימנאַזיע מוז אויסבויען אַן אייגענעם ספּעציעלן בנין, ווען מען האָט אים געענטפּערט, אַז דאָס איז פּאַר דער גימנאַזיע אוממעגלעך מאַטעריעל דורכצופירן און אַז אַזאַ פּאָדערונג באַטייט אַ פּאַקטישע שליסונג פון אַנשטאַלט מיט זיי-נע איבער זעקס הונדערט תלמידים — האָט אַסטראַאומאַו אויפגעוויבן די פּאַלע פון זיין מונדיר און קלאַפּנדיק איבער זיין קעשענע אַ זאַג געטאַן ווילגאַר: „ניטשעוואָ, או יעוורייעו יעסט געלדי“ (יידן, הייסט עס, זענען אַנגעשטאַפט מיט געלט). דערביי האָט ער נאַכגעקרימט אויף רוסיש דאָס יידישע „געלט“ אויף „געלדי“.

איך בין געווען באַפּריינדעט מיט גוראַוויטשן. ער איז געווען זיכער, אַז איך וועל שוין פּאַרבלייבן אין ווילנע, האָט ער מיך געבעטן אייסקוקן אויף אַ געלעגנהייט צו באַווירקן דאָס קוראַטאָריום, אַז עס זאַל אַרויס-געגעבן ווערן גוראַוויטשן די דערלויבעניש צו עפענען אַ גימנאַזיע אין ביאַליסטאַק. גוראַוויטשעס ביטע וועגן זיין פּראַיעקטירטער ביאַליסטאַקער גימנאַזיע האָט זיך שוין געהאַט אויסגעוואַלגערט אין פּאַרשיידענע קאַנ-צעליאַריעס, זיינע „פּערסאָנאַליען“ האָבן ביי דער פּאָליטישער פּאַליציי נישט אַרויסגערופן קיין ספּיקות. נאָר דער שיכורער אַנטיסעמיט אַסטראַ-אומאַוו האָט נישט געוואַלט, אַז אַ ייד זאַל האָבן אַ גרינגן שליטווענס און כּסדר זיך אַרויסגעדרייט אונטערצושרייבן דעם סטאַטוט אונטער פּאַרשיי-דענע אויסריידן.

ס'איז געווען קענטיק, אַז אַסטראַאומאַוו וועט פּאַרציען דאָס אַרויס-געבן די קאַנצעסיע פּאַר אַ יידישער גימנאַזיע אויף יאַרן.

גוראַוויטש האָט פּאַרשטאַנען, אַז אַפילו נאָך מיינע אַלע רעהאַבילי-טאַציעס, וועט דער צורר אַסטראַאומאַוו זיך איינעקשענען און אַזוי צי אַנ-דערש מיר נישט דערלויבן מער פּעדאַגאָגיש צו אַרבעטן. אַבער אין איין זאַך איז גוראַוויטש געווען זיכער, אַז מיר וועט נישט איין מאַל אויסקו-מען צו זיין אין קוראַטאָריום וועגן מבטל זיין די גזרה קעגן מיר. מיין ענין איז דערגאַנגען צום געהילף אינערן־מיניסטער ביעלעצקי, וועלכער האָט אַפּיציעל אַנגעשריבן צו אַסטראַאומאַוו, אַז בנוגע דעם כּאַרקאווער סטו-דענט הירש אַבראַמאָוויטש איז באַגאַנגען געוואָרן אַ טעות און אַ פּאַרזען.

אזא פאפיר איז דורכן פאליציידעפארטאמענט אוועקגעשיקט געווארן. ווען
איך האב זיך אומגעקערט פון פעטערבורג און זיך דערוויסט וועגן דאזיקן
דאקומענט, בין איך אוועק צו אסטראאומאון און געפאדערט מיינע רעכט
וואס שייך דער ארבעט אין ראטנערס גימנאזיע. אבער יענער האט אי-
בערגעריסן מיינע רייד און געזאגט: „ביי מיר, ברודערל, וועסטו נישט
ארבעטן, מעגסט זיין הונדערט מאל גערעכט, — מיר קענען אייך גוט!...
מי וואס זנאיעם!“

איך האב געזען, אז איך וועל שוין פון דעם דאזיקן בילדונגס-זומפ
נישט ארויסקריכן. עס איז מיר שטארק דערעסן געווארן צו פטרן צייט
און געזונט אויף גיין און פארן פון איין קאנצעלאריע צו דער אנדערער.
איך האב א מאך געטאן מיט דער האנט אויף אסטראאומאון און באקן-
מען א שטעלע אין באנק, וואס די יידישע קעגנזייטיקע קרעדיט-געזעל-
שאפט האט דעמאלט געעפנט אין ווילנע.

אבער גוראויטשעס ענין מיטן עפענען די גימנאזיע אין ביאליסטאק
האט זיך מיר איינגעגעבן א ריר טאן פון טויטן פונקט. און אט ביי וועל-
כער געלעגנהייט:

בעת מיינע פילצאליקע באזוכן אין ווילנער קוראטאריום מיט זיין
שיכורן שעף האב איך נישט זעלטן געטראפן דארטן א קליין-געוויקסיק
מענטשל מיט א יידיש אויסזען — עס האט געמאכט אויף מיר אן אייני-
דרוק, אז ער איז דא אן אפטער איינגייער. זיצנדיק אין אויפנעם-צימער
צוזאמען, ווי עס טרעפט אין אזעלכע פאלן, האבן מיר זיך פונאנדערגע-
רעדט. זיין נאמען איז געווען לעווין. און היות זיין מינאטור פיגור האט
זיך געווארפן אין די אויגן אויף ווילנער גאסן, האבן אים א כח ווילנער
געקענט מיט זיין נאמען. איך האב זיך אויך דערוויסט, אז ער קומט אפט
פריוואט צו אסטראאומאון און שפילט מיט אים אין קארטן. עס האט זיך
אויך דא באשטעטיקט דאס יידישע ווערטל, אז יעדער איטיסעמיט האט
זיך זיין „ייד“, וועמען ער פאוואריזירט. דער לעווין איז גראד געווען אן
אנשטענדיקער סוחר. איך האב אים נישט געוואלט אריינמישן אין מיין
„פאליטישן ענין“ בעת אונדזערע באגעגענישן. איך האב אים אבער דער-
ציילט, אז מיינער א יידיד האט אנגעגעבן צום קוראטאר א ביטע וועגן

עפענען אַ גימנאַזיע אין ביאַליסטאָק און אַסטראָאָמאָוו גיט גישט אַרויס די דערלויבעניש. דערווייל ווערט מיין פריינד גוראַוויטש רואינירט, נישט קאַנענדיק איינאַרדענען סטאַביל זיין לעבן. לויט גוראַוויטשן איז עפענען אַ גימנאַזיע אין ביאַליסטאָק געווען אַ רענטאַבעלער ענין, ווייל אין אַזאַ גימנאַזיע, גוט אַוועקגעשטעלט, וועלן שטראַמען קינדער פון ביאַליסטאָק און פון דער גרויסער ביאַליסטאָקער פּראָווינץ, און ער, גוראַוויטש, איז גרייט אַריינצונעמען אין שותפות, מיט אַ געוויסן פּראָצענט פון הכנסה, דעם יעניקן, וואָס וועט אויספועלן ביי דער בילדונגס־מאַכט די קאַנצעסיע אויף דער גימנאַזיע אין ביאַליסטאָק.

לעוויין האָט זיך פאַראינטערעסירט מיט דעם ענין און האָט ביי אַסטראָאָמאָוו געפועלט, אַז ער זאָל זיינעם אַ „גוטן פריינד“ אַרויסגעבן די דערלויבעניש, זאָל זיין דערווייל אַן רעכט.

אַרום 1913 יאָר האָט גוראַוויטש געעפנט אין ביאַליסטאָק די גימנאַזיע, וועלכע האָט אינגיכן באַקומען אַ גוטן נאָמען. די גימנאַזיע איז דורך די קרייז־אינספּעקטאָרן געלויבט געוואָרן. פאַרשטייט זיך, אַז לעוויין, וועלכער איז שוין געווען אין דירעקטן קאַנטאַקט מיט גוראַוויטשן האָט געהאַלפן ביים אויספועלן ביי אַסטראָאָמאָוו „רעכט“ פאַר דער גימנאַזיע. זיע. ער איז געווען פאַראינטערעסירט דערין ווי אַ שותף צו דער גימנאַזיע, לויטן אָפּמאַך, וואָס איז געשלאָסן געוואָרן צווישן אים מיט גוראַוויטשן. גוראַוויטש האָט פאַרנומען אַ חשוב אַרט אין ביאַליסטאָקער געזעל־שאַפטלעכן לעבן, זיין גימנאַזיע איז געוואַקסן. עס האָט זיך אַבער אינ־גיכן אָנגערוקט דער שטורעם פון 1914, ביאַליסטאָק איז געשטאַנען אויפן ערשטן פייער אין דער דייטש־רוסישער מלחמה. און גוראַוויטשעס גימנאַזיע האָט זיך געמוזט ליקוידירן.

ווי איך האָב געהערט, האָט גוראַוויטש שפעטער פאַרנומען אַ הויכן פּאַסטן אין סטאַטיסטישן אַמט אין אַ מאַסקווער רעגירונגס־קאַנצעליאַ־ריע און איז געוואָרן אַ סאָוועטישער בירגער.

„לעבנס־פּראָגן“, אַפּריל־מיי, 1955.

חיים וויצמאן און קארליע טעפער אין א היסטארישער דעבאטע

געווען איז עס אין א צייט, ווען מען האט נאך געהאלטן פון דיסקור-
סיעס מיט קעגנער, הגם די פארטייען אויף דער יידישער גאס זענען גע-
ווען אויך דעמאלט גאנץ שטארק צעטיילט. מען האט זיך אבער נאך בא-
געגנט און דיסקוטירט צוליב אגיטאציע-צוועקן.

דאס איז געווען פסח צייט 1903, אין דער עכט יידישער פאלעסיער
שטאט פינסק.

כמעט אין יעדער שטאט און שטעטל פלעגן פארקומען דיסקוסיע-
אונטן אויף דער טעמע: בונדזום, ציוניזום, סאציאליזום. נישט זעלטן האָבן
זיך אזעלכע אונטן געענדיקט מיט „שלאַגנדיקע אַרגומענטן“ (פשוטו
כמשמעו). דער פאנאטיזם פון יעדער פארטיי איז נאך געווען אזוי צו זאגן
אן ענטוואקסטישער און אנגרייפערשער. ביידע הויפט-פארטייען אויף דער
יידישער גאס האָבן געהאט דערפארענע פראַפאָגאָנדיסטן און גוטע מי-
טינג און נישט מיטינג-רעדנער. עס האָט געטראָפן, אַז מענטשן פון דער
מאָסע פלעגן אָפט איבערגיין פון איין פארטיי אין דער אנדערער, אָפהע-
גיק פון דער רעדנער-קונסט פון דעם אָדער יענעם רעדנער. דערביי האָבן
יידישע סאציאליסטן — פון בונד אָדער פועלי ציון — געוואָלט זיך אי-
בערליצטירן אין טרייקייט צום מאַרקסזום*, און איינע די אנדערע פאַר-
געוואָרפן אָפיקורסות (בערנשטייניאניזם און אנדערע „אַפנייגונגען“).
אָבער אַלגעמיינע ציוניסטן האָבן אויך מיטגעהאַלטן אין די טורנירן. זיי
האָבן זיך נישט געשעמט צו פאַרנייען דעם סאציאליזם. איינער פון זיי

---

* כּיגדענק אַ קאַריקאַטור פון אַרום 1905 אין אַ יידישן הומאַריסטישן זשורנאַל:
קאַרל מאַרקס אין אַ יאַרמולקע, מיט אַ טלית קטן און זיין רבנישע באַרד, שטייט אויף
אַ בענקל. אַרום אים דער „בונד“, פֿ״צ, ס.ס., סיימאָזיעס א״אנז. זיי ציען מאַרקסן
פאַר די ציצית פון טלית קטן, יעדערער אין זיין זייט. מאַרקס האָט אויפגעהויבן די
הענט און שרייט: „יידן, ראַטעוועט!“

איז געווען חיים ווייצמאן, וועמענס גרויסע משפחה (עלטערן, ברידער און שוועסטער) האָבן געווינט אין פינסק.

דעם שרייבער פון די שורות איז אויסגעקומען צו זיין יענעם ערב פסח אין פינסק און זיך פארהאלטן דאָרטן ביי אַ פאָר חדשים צייט. ביי דער פינסקער יידישער אינטעליגענץ און אין אייניקע אַרבעטער־קרייזן איז אויפגעקומען דער געדאַנק פון איינאַרדענען אַ גרויסן דיסקוסיע־אָוונט, אויסנוצנדיק די געלעגנהייט פון חיים ווייצמאָנס אָנוועזנהייט אין שטאָט. ער איז דעמאָלט געווען אַ יונגערמאַן פון אַ יאָר 27, אָבער איז שוין געװען באַוווּסט מיט זיינע אַרויסטרעטונגען אויף די ציוניסטישע קאַנגרעסן, ווי אַ שאַרפער פּאָלעמיסט און קעגנער פון הערצלס דיפּלאַמאַטישע פּאַר־האַנדלונגען. וואָס־וואָס, קיין שעמעוודיקער איז ווייצמאָן נישט געווען*.

בכלל האָט די משפחה ווייצמאָן מיט אירע פּילצאָליקע מיטגלידער, וועלכע זענען זיך צוזאַמענגעקומען אויף די ימים־טובים אַהיים, געלאָזט מערקן אין שטאָט. אַלע ווייצמאָנס האָבן גערעדט הויך, געזונגען לידלעך ביי צוזאַמענקונפּטן. די יינגערע סטודענטן, אין די אַוניפּאַרמען פון די רוסישע הויכשולן, האָבן זיך געלאָזט ווילגיין. כ׳געדענק אַ לידל, וואָס איינער פון זיי, דוכט זיך שמואל, האָט אונטערגעזונגען: „איין באַטל ביר, צוויי באַטל ביר, דריי באַטל ביר און משקה“ אאז״וו. ס׳האָט זיך געשפּירט אין זיי אַ גלויבן אין זייערע אייגענע כוחות, סיי גייסטיקע, סיי פיזישע. ס׳איז געווען אַ לעבנסלוסטיקע, אַ לעבנספעאיקע יוגנט. חיים איז שוין געווען פון אַלעמען אנערקענט ווי איינער פון די וואָרטזאָגער פון אַ גרויסן טייל רוסישע ציוניסטן.

אין דער זעלבער צייט איז געקומען קיין פינסק קאַליע טעפּער, וואָס איז שוין דאָן געווען פּאָפּולער אין די אַרבעטער־קרייזן ווי אַ גלענצנדיג־

* זשאַבאַטינסקי דערציילט אין זיינע מעמואַרן, אַז אויפן קאַנגרעס פון 1903 האָט ער, זשאַבאַטינסקי, דעמאָלט אַ דעבּוטאַנט אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, געזען צום ערשטן מאל ווייצמאָנען. ווען ער איז צוגעגאַנגען צו אַ טיש אין אַ קאַפּע, וווּ ווייצמאָן איז געזעסן און געפּירט אַ הייסן געשפּרעך מיט די אַרומיקע בייזצערס, האָט זשאַבאַטינסקי געפרעגט: — איך שטער איך נישט? — ווייצמאָן האָט שאַרף געענטפּערט: — „איר שטערט“ — און זשאַבאַטינסקי איז אָועק.

קער רעדנער און פאנאטישער בונדיסט. מיט א קורצער צייט פריער, איז ער נאך געווען א הייסער ציוניסט, גענומען אַנטייל אין די קאָנגרעסן. נאָר ער האָט זיך „אַנטישט“, באַזונדערס נאָך בערנאַרד לאַזאַרס צוריקציען זיך פון ציוניזם (צוליב דער גרינדונג פון קאַלאָניאַל-באַנק וואָס האָט בולט אַרויסגעבראַכט, לויט זיין מיינונג, דעם „בורושואַן“ כאַראַקטער פון ציוניזם). אַלס פּראָזעליט (גר) איז ער געווען אַ קנאי און אויף די פּאַרזאַמלונגען „געשמעטערט“ דעם ציוניזם.

זענען טאַקע די צייט, דאָס אָרט און די מענטשן געווען צוגעפאַסט פאַר אַ גענעראַל-דיסקוסיע וועגן יידישער פּראָבלעמאַטיק אין די ראַמען פון די צוויי הויפט-ריכטונגען: ציוניזם און סאַציאַליזם, מיט די צוויי „דועלאַנטן“ — חיים וויצמאַן און קאַליע טעפּער. ליתר תּוקף האָבן די אַרבעטער-ציוניסטן אַרויסגערופן פון מינסק רובענטשיק, אַ „וועטעראַן“ פון אַרבעטער-ציוניזם, וועלכער איז אגב געווען דער עלטסטער צווישן די דיספּוטאַנטן. ער איז געווען אין די שפּעטע דרייסיקער.

די אַלע פּאַרזאַמלונגען זענען געווען אומלעגאַלע. פּאַליציי האָט פון זיי נישט געטאַרט וויסן. האָט מען זומער אויסגענוצט וועלדער אַרום שטאַט און ווינטער — פּריוואַטע דירות, אַדער פּאַבריק-לאַקאַלן, פאַר-שטייט זיך אַז דעם וויסן פון די באַלעבאַטיים. אין זעלטענע פּאַלן האָבן „ליבעראַלע“ פּאַבריקאַנטן אַליין זיך באַטייליקט אין די פּאַרזאַמלונגען. זיי זענען נאַטירלעך געווען אין גרעסטן טייל אַלגעמיינע ציוניסטן.

אין פינסק איז געווען אַזאַ פּאַבריקאַנט, אויב מיין זכרון פאַרפירט מיך נישט, — איינער ליכטנשטיין, וואָס האָט געהאַט אַ פּאַבריק אויסער דער שטאַט, און דאָרטן האָט ער אויך אַליין געוווינט.

בכלל האָט פינסק אין יענע יאָרן זיך שטאַרק אינדוסטריאַליזירט. מען האָט געעפּנט אַ גאַנצע ריי פּאַבריקן, צווישן זיי אַ שוועבל-פּאַבריק מיט אַ טויזנט יידישע אַרבעטערניס; אַ פּאַניר-פּאַבריק, אַ פּאַבריק פון „היגיע-נישע“ קרייט (אייגנטימער גריגאָרי לוריע); אַ שיף-ווערף (אייגנטימער אַ'בריען דע-לאַסי, שפּעטער פאַרמישט געווען אין אַ סענסאַציאָנעלער מאָרד-געשיכטע, וואָס האָט אויפגערודערט גאַנץ רוסלאַנד) און אַ ריי אַנדערע אינדוסטריעס. אויסער דעם שיף-ווערף, זענען די אַרבעטער און אַר-

בעטערינס געווען אין גרעסטן טייל יידן. פינסק האָט פאַרמאָגט, ווי יע־
דער גרויסע יידישע שטאָט, איר „העק“, וווּ די אַרעמקייט האָט געווינט
אין חורבות, כמעט נאָרעס. אין האַמעל איז געווען „דער ראָוו“ (גראָבן),
אין ווילנע — נאָוויגאָראָד, אין ביעלאַיאַ צערקאָוו („שוואַרצע טומאה“
אויף יידיש) — „גרוזיע“, אין אָדעס — מאַלדאָוואַנקע, ערגעץ אַנדערש —
„קאָוקאָז“ אד״גל. אין פינסק האָט עס געהייסן „לינישטשעס“. דאָרטן
האָבן געווינט טויזנטער יידישע משפחות אָן אַ היינט און אָן אַ מאַרגן,
אין הונגער, שמוץ און חורבות, אָפט אָן דעכער, אויסגעבויגן און צעקרימט,
מיט פענצטער פאַרשטאָפּטע מיט שמאַטעס.

פון לינישטשעס האָבן די נייע פאַבריקן געצויגן די ביליקע מענטשן־
קראַפּט. לינישטשעס איז געווען הונדערט פראָצענט יידיש. די סאַציאַליס־
טישע יידישע פאַרטייען, און אין דער ערשטער ריי דער „בונד“, האָבן די
אַרבעטער געמאַכט באַוווּסטזיניק דורך סאַציאַליסטישער פראָפּאָגאַנדע און
עקאָנאָמישע שטרייקן. אזוי אַרום איז פינסק געווען איינער פון די צענ־
טראַלע פונקטן אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. אַנגעפירט מיט
דער אַרבעטער־באַוועגונג האָבן אינטעליגענטן, לערער, יוגנט און מער באַ־
וווּסטזיניקע אַרבעטער אַליין.

אָט פון דער לעצטער קאָטעגאָריע האָבן זיך פאַרמירט די פאַר הונ־
דערט צוהערער פון דער דיסקוסיע. ס׳איז געווען אַ פרייטיק־צונאַכטס, גע־
גאַנגען אויף פאַרזאַמלונג איז מען איינציקווייז, אָדער העכסטנס פאַרווייז,
כדי עס זאָל נישט פאַלן קיין פאַרדאַכט. די פאַרזאַמלונג איז פאַרגעקומען
אין אַ קאָלאָסאַלן עסצימער, וואָס איז געווען אַנגעפאַקט מיט עטלעכע
הונדערט מענטשן. אויפן וועג זענען פונאַנדערגעשטעלט געוואָרן „פיקעטן“,
וועלכע האָבן אַנגעוויזן וווּ צו גיין און אויך געדאַרפט סיגנאַליזירן די
געפאַר פון אַ בייו (פאַליציאַיש) אויג...

דער אָונט האָט זיך אַנגעהויבן אַרום 10.30. געעפנט די פאַרזאַמ־
לונג האָט איינער פון די אַרטיקע בונדיסטן מיט אַ קורץ וואָרט, און גע־
מאַלדן, אַז די הויפט־דיספּוטאַנטן וועלן זיין ח׳ קאַליע פון „בונד“ און
חיים ווייצמאַן און רובענטשיק — פון די ציוניסטן. דער פאַרשיידנאַרטי־

קער עולם, וואָס האָט פריער געזשומעט ווי אין אַ בינשטאַק, איז געוואָרן שטיל און אָנגעשטרענגט. טעפּער האָט באַקומען דער ערשטער דאָס וואָרט. דאָס איז געווען אַ שאַרפּער אָנגריף אויף דער ציוניסטישער אידעאָ-לאַגיע, וואָס איז — לויט טעפּערס אויפפאַסונג — די אידעאָלאַגיע פון דער יידישער בורזשואַזיע און פון קליינבירגערטום. דער איינציקער וועג פאַרן יידישן פּאָלק (אין רוסלאַנד) איז צו גיין מיטן רעוואָלוציאַנערן דרך המלך, קעגן זעלבסט־הערשאַפט צו סאַציאַליזם וואָס וועט לייען אויף אַ גליקלעכן אופן אַלע סאַציאַלע און נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען. טעפּער האָט אויך געמאַכט תּחת הרב די ציוניסטישע ליטעראַטור וואָס ער האָט כּאָ-ראַקטעריזירט ווי „בטלניש“. מיר וועלן נישט איבערחזרן אַלע אַרגומענטן פון די רעדנערס וואָס זענען געווען אין הסכּם מיט זייער צייט; ערב די גרויסע געשעענישן פון רוסיש־אַפּאַנישן קריג און דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע.

די רעדע פון קאַליע טעפּער האָט געדויערט ביי אַ שעה דריי און האָט פאַרכאַפט דעם עולם מיט איר רעדנערישער עקספּרעסיע און ליידנשאַפט־לעכקייט.

חיים ווייצמאַן איז צוגעגאַנגען צום רעדנער־טיש מיט ענערגישע טריט און אַנטשלאַסענעם אויסדרוק אויף זיין שאַרף געשניצטן פנים פון אַן אַמאָליקן אַסיריער. מיט זיין שוואַרץ בערדל און הויכן גלייכן ווקס האָט ער שטאַרקער אימפּאַנירט, ווי דער קליין־געוויקסיקער טעפּער מיט זיינע קורציכטיקע אויגן.

ווייצמאַן האָט אָנגעהויבן מיט דער פּראָזע, אַז אין איין זאַך איז ער מסכים מיט זיין קעגנער: „אייער (בונדישע) און אונדזער (ציוניסטישע) ליטעראַטור — ביידע אונטערן טיש“. מיט דעם האָט ער געוואַלט זאָגן, אַז עס איז קאַרב־ליטעראַטור, ראוי אַרויסגעוואַרפּן צו ווערן אין מיסט־קאַסטן.

מען דאַרף דערמאַנען, אַז אין יענע צייטן האָט פּראָפּאַגאַנדע נאָך געהאַט אירע גרענעצן. קיין גאַר גראַבע ליגנס, גוומאות און פאַרדרייען די פּאַקטן האָט מען זיך נאָך נישט דערלויבט. דער ליענער־עולם וואַלט אין האַנט נישט גענומען קיין ליטעראַטור, וווּ ער וואַלט זיך אָנגעשטויסן

אויף כסדרדיקע ליגנס. אבער בכלל איז די ליטעראטור געווען טרוקן און אויבנאויפיק. געווירקט האבן מער די באדינגונגען פון לעבן און דער פאקט, אז די ליטעראטור איז געווען אומלעגאל.

ווייצמאן האט „געדעקט“ די באדנלאזיקייט פון „בונד“, די בלינד-קייט לגבי דעם אַנטיסעמיטיזם פון די מאַסן, די אוממעגלעכקייט פון יידי-שע מענטשן זיך אַריינצופאַסן אין די העכערע פאַרמען פון אינדוסטריע, אין אַגריקולטור אַזױװ.

ווייצמאן האָט אויך גערעדט נישט ווייניקער ווי צוויי שעה. רובענ-טשיק האָט אָנגעוויזן אויף דער אוממעגלעכקייט פון יידן צו פּראָלעטאַר-זירן זיך אין גלות, צוגעבנדיק די אַלע אַנדערע אַרגומענטן פון דער פּועלי ציון אידעאָלאָגיע.

די דיסקוסיע האָט זיך אַבער דעם פּרייטיק-צונאַכטס נישט געענדיקט, הגם זי האָט געדויערט אָן איבעררייס ביזן העלן טאַג אַריין. שבת-צו-נאַכטס איז זי באַנייט געוואָרן נאָך מיט מער ליידנשאַפט פון ביידע צדדים, וואָס יעדער צד האָט געוואָלט פּראָקלאַמירן זיך אַלס דער „זיגער“. טעפּער האָט גערעדט דער לעצטער. זיין צווייטע רעדע האָט געדויערט פיר שעה. ס'איז נישט וויכטיק דער אינהאַלט פון די דעמאָלטיקע רעדעס. דער קליינגעוויקסיקער טעפּער איז אויסגעוואַקסן צו אַ גרויסן פּאַלקס-טריבון. ער האָט געהאַט אַ געדיכטע שוואַרצע שוועליווע, דורך די פענ-סנע האָבן די אויגן ביי אים געברענגט מיט קנאות, און ווען נישט די פענסנע וואָלט געקענט זיין אָן אילוזיע, אָן דאָס רעדט אַ נביא. שווייט האָט זיך פון אים געגאַסן, און די פענסנע פלעגן זיך אַראָפּגליטשן פון דער שאַרפּער נאָז.

כ'מוז מודה זיין, אָז דער איינדרוק, וואָס איז ביי מיר געבליבן און וואָס ווירקט נאָך איצט אויך איז, אָז קאַליע טעפּער איז געווען דער בעס-טער יידישער רעדנער, וואָס איך האָב ווען עס איז געהערט. אַפילו זשאַ-באַטינסקי אין זיין בליי-צייט האָט נישט גערעדט מיט אַזוי פיל עקספרע-סיע, ווי טעפּער. היים ווייצמאַן, נישט קיין דורכשניטלעכער רעדנער, אַ רעדנער מיט גלאַנץ און סטיל, מיט סאַרקאַזם און איראַניע, איז דעמאָלט, אין דעם רעדנער-טורניר, געבליבן ווייט הינטערשטעליק לגבי קאַליע טע-

פערן. א פשיטא שוין רובענטשיק, מיט זיין אויסזען פון אן עלטערן פרוש, כאַטש ער איז אויך געווען אַ גוטער רעדנער.

פאַרשטייט זיך, אַז יעדער צד האָט געהאַלטן, אַז ער האָט „געזיגט“. אין פינסק האָט מען דערציילט גאַנצע לעגענדעס וועגן די צוויי ווירקלעך מערקווירדיקע אַוונטן, אין וועלכע אַזעלכע גרויסע רעדנער האָבן זיך באַטייליקט. די פּאַליציי האָט זיך סוף-כל-סוף דערוווסט וועגן די דיספּוטן, אָבער שוין אַביסל צו שפּעט, נאָך די אַוונטן. ס'זענען פאַרגעקומען עטלעכע אַרעסטן. די רעדנער האָבן עוקר געווען פון פינסק. אין באַזונדערע קרייזלעך און אין פּריוואַטע הייזער האָט מען אָבער פאַרגעזעצט די דיסקוסיעס. יוגנט האָט זיך געהיצט נאָך עטלעכע אַוונטן. ס'האָט זיך אויך געטומלט אויף דער „בירזשע“ (אַרט), וווּ אַרבעטער פּלעגן זיך צוזאַמען-טרעפן) אויף קיעווער גאַס.

אָבער אינגיכן זענען די דיסקוסיעס איבערגעריסן און פאַרגעסן געוואָרן, וויכטיקערע געשעענישן זענען פאַרגעקומען: עס האָט אויסגעבראָכן דער קישניעווער פּאַגראַם, וואָס האָט ווי אַ דונער געטראָפּן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג און האָט אויך אַבסאַרברט אַ גרויסן טייל פון דער פּראַגרעסיווער רוסישער געזעלשאַפּטלעכקייט.

אין פינסק זענען יענעם זומער פאַרגעקומען שטורמישע דעמאָנסטראַציעס. און ס'איז דערשאַסן געוואָרן דער פּראָוואַקאַטאָר אַרנאַטסקי. גרויסע אַרעסטן און אַרויסשיקונגען אין סיביר זענען פאַרגעקומען.

איך ווער א מיליציאנער

אין אויגוסט 1915, א חודש פארן פארלאזן ווילנע, האט די רוסישע מאכט געגעבן צו פארשטיין, אז זי וועט נישט זיין קעגן ארגאניזירן א שטאטישע מיליץ. לויט א פארשטענדיקונג צווישן פאליאקן און יידן זענען געעפנט געווארן אין פארשיידענע ערטער פון שטאט ווערבריר-פונקטן צו פארשרייבן קאנדידאטן פאר מיליציאנערן, יידן און פאליאקן באזונדער. ד"ר צ. שאבאד האט זיך געווענדט צו עטלעכע יונגעלייט, צווישן זיי אויך צו מיר, צו נעמען אויף זיך די מיסיע פון ווערבירן קאנדידאטן. איבעריקנס, האט מען צופיל פאר דעם נישט געדארפט אגיטירן.

איך האב פארשריבן מיליציאנערן אין א פליטיס-קיך אויף סעמיא-נאווער גאס. ס'האבן זיך געמאלדן יונגע און מיטלעריקע מענטשן אין א גרויסער צאל.

א היפשער טייל האט געהאט אין זינען דעם געזעלשאפטלעך-פאליטישן באטייט פון עצם פאקט צו שאפן אן אלגעמיינע פאלקסטמיליץ. אבער דאס רוב קאנדידאטן האבן געהאלטן, אז דאס ווערן א מיליציאנער וועט זיין א שטיקל סגולה קעגן צוואנג-ארבעט, פארשלעפעניש קיין רוסלאנד, ארויסשיקונג, כאפעניש וכדומה. די רשימות זענען צוגעשטעלט געווארן אין מאגיסטראט. דארט האט די רשימה געדארפט באשטעטיקט ווערן פון א קאמיסיע. פאר יעדן באשטעטיקטן מיליציאנער איז אויסגעשריבן געווארן א צייגעניש. די שטאט איז פארטיילט געווארן אין "צירקלען". איך בין צוגעטיילט געווארן צום דריטן צירקל (מיצקעוויטשא 4).

אנהייב סעפטעמבער האט מען מיך מיט אנדערע מיליציאנערן פארבעטן אין צירקל. די מערהייט פון דער גייער "שוץ-פאליציי" זענען געווען פאליאקן, די מערהייט באנקבאאמטע. יידן אין "מיינ" צירקל זענען געווען זייער ווייניק. דער "קאמיסאר", אן עלטערער מענטש, האט גערעדט וועגן די פליכטן פון מיליציאנערן, וועגן באגיין זיך העפלעך, אבער שטייף מיטן עולם, רעגולירן די גאסן-באוועגונג, בעיקר פארן מיליטער אאז"וו.

איך האָב אויך גענומען אַ וואָרט און גערעדט וועגן די געמיינזאַמע אינטערעסן פון אַלע בירגער אָן אונטערשייד פון נאַציאָנאַליטעט, וועגן דעם, אַז אין אַזאַ צייט פון געפאַר איז נייטיק אַחדות און אַ קעגנזייטיקע הילף פון אַלעמען פאַר אַלעמען.

איך מוז זיך מודה זיין, אַז מיין וואָרט האָט נישט געמאַכט דעם מינדסטן איינדרוק ביי דעם צווייטן צד. מען איז טרוקן, טאַקע גאַר טרוקן, אַריבער צום סדר-היום און אונדז געגעבן בולאָועס, ביי אַ 30 סענטימע-טער די גרויס, מיט אַ גראַב קעפל און ווייסע אַרעמבענדער. אַט די צוויי זאַכן האָבן עס געדאַרפט סימבאָליזירן אונדזער מאַכט. מען האָט געמאַלדן, אַז מען דאַרף תמיד זיין גרייט און אויפן ערשטן רוף זיך תיכף צושטעלן אויף באַשטימטע ערטער. מיין ראַיאָן איז געווען יאָד-גאַס און אַ שטיקל ברייטע, לעבן דער פּאַסט.

ערב יום-כיפור, דעם 17טן סעפטעמבער, האָט מען שוין געזען, אַז די לעצטע רוסישע מיליטער-טיילן פאַרלאָזן ווילנע, שיקאַנעס לגבי יידן האָבן נאָך געדויערט. מען האָט נאָך געכאַפט מענטשן אויף די גאַסן און זיי אַוועקגעשלעפט אין אַן „אומבאַקאַנטער ריכטונג“ (גראַבן אַקאַפּעס, טאַן שוואַרצע אַרבעט). איבער די גאַסן האָבן געצויגן אַן אַ סוף „סאַטניעס“ פון דאַנער, קובאַנער און אוראַלער קאַזאַקן, וועלכע האָבן אָנגעוואָרפן אַן אימה אויף דער באַפעלקערונג, באַזונדערס אויף דער יידישער. ס'האַבן גערוישט די שווערע באַטאַרייען (אַרטילעריע). ציווילע מענטשן זענען כמעט אויף די גאַסן נישט געווען. די געוועלבער זענען געווען פאַרמאַכט. ס'האַט געגאַסן ווי פון עמערס. די סאַלדאַטן זענען געווען אויסגעווייקט, אַבער זיי האָבן געיאָגט פאַרויס.

קיינעם איז כמעט נישט געלעגן אין קאַפּ גיין צו כל-נדר. מען האָט בכלל מורא געהאַט צו באַווייזן זיך אויף דער גאַס און מען האָט זיך אויסבאַהאַלטן אַפילו נישט אין זייער בכבודיקע ערטער, אַבי אויסצומיידן קאַזאַקישע נאַגאַיקעס און נגישות.

די פאַרפּאָלגונגען, בילבולים, דער יקות האָבן אַזוי דערעסן, אַז כמעט גאַנץ ווילנע האָט שוין געוואַלט פטור ווערן פון די רוסישע באַר-באַרייען, מייגענדיק, אַז ביי די דייטשן וועט דאָך זיין בעסער.

אין דער נאָכט פון 17טן אויפן 18טן סעפטעמבער זענען די גאָסן גע-
ווען ליידיק פון ציווילע. טיר און טויער זענען געווען געשלאָסן, נאָר מי-
ליטער־טיילן אָן אַ סוף האָבן זיך געצויגן אין דער פינצטערניש איבער די
גאָסן. אָפטמאָל פלעגט זיך בילדן אַ „קאַרעק“ (פאַרשטאַפּונג) און דער
גאַנצער צוג פלעגט זיך פאַרהאַלטן. אויף טראַקער גאַס האָבן די קאַוואַ-
לעריסטן געפרוווט, ביים אָפּשטעלן זיך, ראַכירן אַ פאַר געשעפטן. אין אַ
פרוכט־געוועבל (טראַקער 1) זענען אָפּגעבויגן געוואָרן די שטאַכעטן און
די גאַנצע סחורה איז צעראַבירט געוואָרן.

ס'קלינגט נאָך איצט אין מיינע אויערן דאָס פאַרצווייפלטע קלאַנג פון
דער אייגנטימערין, וועלכע האָט אין דער פרי דערזען איר „אומגליק“.
אַבער אַזעלכע רויבערייען זענען געווען פאַראיינצלטע. די נאָכט איז דורכ-
געגאַנגען כמעט בשלום, נישט רעכנענדיק די שרעק פאַר די מוראדיקע
אויפרייסן צוליבן דעמאָלירן די בריקן און אַנדערע מיליטערישע אָביעקטן.
איך האָב זיך דינסטיק אין דער פרי געפונען אויף גרויס פּאָהולאַנקע.
די רוסן זענען שוין כמעט דורך און די דייטשן זענען נאָך נישט אַריין.
דער עולם האָט זיך געוואָרפן אין צווישנצייט אויף דער מיליטערישער בע-
קעריי. מען האָט אָנגעהויבן שלעפּן אַלין, וואָס איז דאָרטן נאָך געבליבן.
„גליקלעכע“ האָבן נאָך געפונען זעקלעך קאַרענע מעל. מען האָט זיך גענו-
מען אויך צום אינווענטאַר: געשלעפט טישלעך, בענקלעך, אייזערנע בעט-
לעך אַאָז״ו.

ס'זענען דערביי פאַרגעקומען טראַגי־קאָמישע סצענעס, ווען מענטשן
פלעגן אין זייער גיריקייט אָנלאָדן אויף זיך אוממענטשלעכע משאות. אויף
אייזערנע בעטלעך האָט מען געשטעלט בענקלעך, עמערס, טישלעך, און
וואָס נאָר עס האָט זיך געלאָזט פון דעם איבערגעבליבענעם „קאַזיאַנעם“
גוטס. די בעטלעך האָט מען געשטעלט אויף די אייגענע קעפּ. אָפט פלעגט
מען זיך אויסציען אויף דער ערד, אומפאַלן מיט אַלע מטלטלין, יעדערער
האָט געוואַלט אַריינכאַפּן וואָס מער. אומזיסט האָבן די מיליציאַנערן גע-
פרוווט ווירקן אויפן עולם, אַז מען טאָר נישט און אַז מען דאָרף נישט
נעמען קיין זאָך. דער עולם האָט נישט שטאַרק מורא געהאַט פאַר די נייע
„פּאָליציאַנטן“, ביי וועלכע עס האָט זיך געבאַמבלט אַ שטיקל ווייס האַלץ
אויף אַ רימענדל.

די באפעלקערונג איז נישט געווען פארכאפט פון א ראבירגייסט. מען האט פשוט געהאלטן, אז האב־אויך־גוטס פון „קאצאפ“ און „בורלאק“ איז נישט קיין פארברעכן צו נעמען. נישט קיין גזילה און נישט קיין גנבה. צווישן די, וואס האבן זיך אויף אזא אופן געמאכט א היתר צו „נעמען“, האבן איך צו מיין פארווונדערונג געזען אויך באלעבאטישע יידן, צו וועל־כע איך האב געפרוווט זאגן: „זאל דאס בעסער ליגן אויפן ארט, ס'פאסט נישט פאר אייך!“. ווי אן ענטפער האט מען עפעס נישט צופרידענערהייט געמורמלט. דער זין איז אבער געווען: „נישט אייער עסק“, „מאכט זיך נישט זעענדיק“, „זיי מעגן און מיר נישט?“ וכדומה.

קיין „אמתע מאכט“ איז נאך נישט געווען. „דער דייטש“ איז נאך אין שטאט נישט אריין. ס'איז געווען א פאר שעה פון „איש הישר בעיניו יעשה“. איבער די גאסן האבן נאך געבלאנקעט וו־נישט־ווו איינצלע רור־טישע זעלבער, אפגעשטאנענע פון דער הויפט־ארמיי. דער נייגעריקער עולם האט זיי ארומגערינגלט און „אינטערוויואירט“ וועגן דער סיטואציע אויף די פראנטן און אפילו וועגן גורל פון דער וועלט־מלחמה. מען האט זיך אויפגעהערט צו שרעקן פארן „יוון“, וואס האט אליין אויך אויסגער־זען אזוי נעבעכדיק, אז ס'וואלט נישט געשאדט צו געבן אים א שטיקל ברויט מיט א גלאז הייסע טיי. צעווייקטע, מיט צעקנייטשטע שינעלן און דערשלאגענע פנימער, מיט פארבלאטיקטע שטיוול, האבן אט די רוסישע סאלדאטן נישט אויסגעזען צו קריגעריש.

פארנאכט האט זיך צעטראגן א ידיעה, אז אויף די פארשטעט האבן זיך שוין באוויזן די ערשטע „שליחים פון ווילהעלמען“ — די אויסשפי־רער. אלע גאסן זענען פארפולט געווארן מיט מענטשן, וועלכע זענען צום ערשטן מאל ארויסגעקראכן פון די באהאלטענע לעכער. די שטימונג — מען מוז עס מודה זיין — האט זיך געביטן צום בעסערן. מען איז געווען איבערצייגט, אז עס וועט נישט זיין קיין ווילקיר, מען וועט שוין נישט כאפן קיין מענטשן, נישט מאכן קיין פאגראמען. ס'וועט אפילו זיין צו־קער אויך.

אזויגער 11-10 פרי האבן שוין אנגעהויבן שטראמען דייטשע „טרו־פען“, פוסגייערס און קאוואלעריע. לגבי די גוט אויסגעפאשעטע רוסישע

פערד האָבן די דייטשע אויסגעוויזן ווי ראַסינגאַנסן (פון „דאָן קיכאַט“), אויסגעמאַטערטע מיט אַרעמע שפּאַנען.

אין יענע שעהן בין איך געשטאַנען אויף מיין פונקט, לעבן דער הויפט־פּאַסט. די באַוועגונג איז געווען אַ גרויסע און אַן אויפהער. אויף די ראַגן זענען געשטאַנען טויזנטער מענטשן און זיך צוגעקוקט צום דייטשן מיליטער. איך האָב זיך געמוזט שטאַרק אַנשטרענגען, כדי נישט אַרויפ־צולאָזן דעם ציווילן עולם אויפן ברוק. די קלענסטע פּאַרשטאַפּונג פון גאַס מיט ציווילע וואַלט געשטערט דעם מיליטער, און דאָס איז געווען געפּער־לעך. איך האָב באַנוצט פּויליש, יידיש און געבעטן דעם עולם זיך פונאַב־דערצוגיין. געהערט דערביי אַפילו קאַמפּלימענטן, ווי „זשידאָוסקאַ מי־ליציאַ“. איך בין אָבער באַשטאַנען אויף מיינס.

מיר צו הילף איז דעלעגירט געוואָרן נאָך אַ מיליציאַנט, וועלכער האָט שוין באַנוצט אויך דעם רוסישן „ראַזאַידיס“. דעם מיליציאַנט איז אויסגעקומען אויסצוהאַלטן אַ קאַנטראַטאַק: אַ פּוילישער שניידער־מייס־טער, וועלכער האָט געווינט אַראַפּ שלאַס־גאַס, האָט אויפגעהויבן פּלוצ־לינג דעם פּוס, צוגעלייגט ביידע הענט צו דער פּאַדעשווע און אויסגע־שריען: „אַט דאָ האָבן מיר איצט דעם רוס מיט זיין שפּראַך“. פון נייגע־ריקייט וועגן האָבן זיך אויף דעם טומל אַ לאַז געטאַן מענטשן. קוים מיט צרות האָט זיך מיר איינגעגעבן צו ליקוידירן דעם „קאַרעק“ און אויס־מיידן שטערונגען אין דער באַוועגונג פון מיליטער.

אַביסל שפּעטער האָבן זיך באַוויזן איינצלנע דייטשע זעלנער מיט אונטער־אַפיצירן, וועלכע האָבן עפּעס געזוכט. ס'האַט זיך באַוויזן אַ מי־ליטערישער אויטאָ מיט עטלעכע אַפיצירן און סאַלדאַטן, ווי אויך אַ צי־ווילער מאַן. לעבן פּאַסט האָב איך איבערגעלאָזט אַ פּאַרטערטער און גע־לאַפּן אין דער ריכטונג פון אויטאָ, וואָס האָט זיך אַפּגעשטעלט לעבן דער געביידע פון שפּעטערדיקן אוניווערסיטעט, וווּ ס'איז געווען אַ געשעפט פון געווער.

קיין גרויסן מיליטערישן ווערט האָט אַזאַ געווער, ווי יאַגד־ביקסן אַדער פּיסטאַלעטן נישט געקענט האָבן. אָבער אין פּלאַן ביי די דייטשן איז געווען אַנגעמערקט, אַז ביים פּאַרנעמען די שטאַט זאָלן מען תּיכּף

רעקוויזירן די געווער-געשעפטן. די דייטשן האָבן קענטיק געהאַט צוגע-
גרייט אייגענע מענטשן, וואָס האָבן זיי געפירט אין באַשטימטע ערטער,
וון מ'האַט געקאָנט באַקומען שפּייד-פּראָדוקטן, פּאַרשיידענע אייזן-סחור-
רות אַאָז"וו.

דערזענדיק מיך האָט דער עלטערער אָפיציר פּאַראַרדנט, אַז די מי-
ליץ זאָל נישט צולאָזן נאָענט קיין ציווילע. דאָס וואָפּן-געשעפט איז גע-
ווען געשלאָסן, נאָר געהאַט האַלב-גלעזערנע טירן. נישט לאַנג קלערנדיק
האַבן די מיליטעריילייט מיט די קאַלבעס אויסגעהאַקט די שוויבן און דורך
זיי אַריין אין געשעפט. 2 זענען געשטאַנען אינעווייניק, גענישטערט און
צוגענומען אַלץ פון געשעפט, דער דריטער האָט געלאָדן אויפן אויטאָמאָ-
ביל, אַ פּערטער האָט געקוקט אויפן עולם. אויף מיר האָט עס געמאַכט אַן
איינדרוק פון אַ פשוטן רויב-אַנפאַל. ס'האַבן זיך צונויפגעזאַמלט מענטשן
און צוגעקוקט זיך צו די מעשים פון די „באַפּרייער“ פון ווילנע.

קענטיק, אַז די פּאַרווונדערונג און די נישט צו פּריינדלעכע בליקן
פון די אַרומיקע און פון די פּאַרשטייער פון דער מיליץ האָבן די אָפיצירן
אַרויסגעבראַכט פון די כלים. עטלעכע מאָל האָבן זיי אָנגעשטעלט רעוואַל-
ווערן און זיך שטאַרק געבייזערט אויף מיר, וואָס איך יאָג נישט פונאַ-
דער דעם עולם.

אויף מיין בקשה צו געבן אַ צעטל וועגן די צוגענומענע זאַכן, האָט
דער אָפיציר מיר געוווּזן אַ פּויסט. ענלעכע סצענעס האָבן זיך איבערגע-
חזרט, ווי מען האָט מיר איבערגעגעבן, אויך אין אַנדערע געשעפטן.

אין אַ פּאַר שעה נאָכן אַנקומען פון די דייטשן אין ווילנע זענען
אויסגעקלעפט געוואָרן פּראַקלאַמאַציעס פון מיליטערישן דייטשן גובער-
נאַטאַר, וואָס זענען פול געווען מיט קלינגענדיקע פּראַזעס וועגן באַפּרייען
פון רוסישן יאָך ווילנע „די פּערל פון פּוילישן קרוין“, וועגן אַנקומען פון
אַ נייער תקופה פון פּרייהייט וכדומה.

די פּריישישע „פּרייהייט“ האָט געלעבט קוים אַ שעה צייט. עס איז
גלייך אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ באַפעל אַראַפּצורייסן די צעקלעפטע פּראַ-
קלאַמאַציעס. די אַרטיקע באַפעלקערונג קאָן נאָך מיינען, אַז זי איז נאָר

דאָס איבערשטע פון שטייכל. אין דער אמתן דאָרף זי וויסן, אָז עס איז
 „וויי צו די באַזיגטע“.

עס האָבן זיך באַוווּזן אַנדערע פּראַקלאַמאַציעס און באַפעלן וועגן
 דער נייטיקייט צו פּאָלגן דער מיליטערישער מאַכט אָן שום טענות ומענות,
 וועגן אָפּגעבן געווער (אין קעגנפּאָל — טויטשטראַף), צושטעלן צו 2
 קאָלדרעס פון אַ פּאַמיליע, אָפּגעבן מעש, קופּער, בליי אַאָז״וו, נישט גיין
 אין די גאַסן פון 9 אָוונט ביז 6 פּרי. אין גרעסטן טייל האָבן די באַפעלן
 געמוזט אויסגעפירט ווערן תיכף ומיד.

אין אָוונט האָבן די מיליציאַנערן געמוזט זיך צונויפקלייבן אויף אַפֿ-
 צוגעבן באַריכטן און אויסהערן באַפעלן. דער קאָמיסאַר האָט, נאָך מיין
 ראַפּאָרט, מיר פּאַרגעלייגט אַנצושרייבן אַ באַריכט וועגן צעראַבירן דאָס
 געווער־געשעפט. דערביי האָט ער אָבער באַטאָנט, אָז מען קען זיך נישט
 קעגנשטעלן די נייע הערשער, זיי זענען באַוואָפנט און מיר זענען אָן גע-
 ווער. ער האָט איבערגעגעבן עטלעכע פּרטים פון די דייטשע פּאָדערונגען
 צו דער באַפעלקערונג, וואָס ער האָט געהערט פון ווילנער דייטשן קאָ-
 מענדאַנט. נישט נאָר אויספירן די באַפעלן, נאָר אויך יראת הכבוד צום
 דייטשן מיליטער פּאָדערט מען פון דער באַפעלקערונג. אָפּטרעטן דעם
 וועג, אַראַפּגיין פון טראַטואַר, ווען ס׳גייען דייטשע אָפיצירן, גיין אויף
 רעכטס, דינען די דייטשע „טרופן“ מיט אַלע אינפּאַרמאַציעס. די מיליץ
 דאָרף צונויפזאַמלען פון דער באַפעלקערונג אַליץ, וואָס איז נייטיק פּאַרן
 מיליטער.

דער קאָמיסאַר האָט אויך איבערגעגעבן די מעלדונג פון קאָמענדאַנט,
 אָז די ציווילע מיליץ בלייבט נאָר אויף אַ קורצער צייט, זי וועט היינאַר
 רעאַרגאַניזירט ווערן, עס וועט זיין דייטשע פּאָליציי און די מיליץ וועט
 ווערן באַנוצט אויף „הילפס־דינסט“. אויטאָנאָם קען זי נישט זיין. די צאָל
 מיליציאַנטן וועט רעדוצירט ווערן. טייל מיליציאַנטן האָבן זיך באַקלאַגט,
 אָז דייטשע מיליטערי־לייט פּאָדערן פון זיי צו פירן זיי אין שאַנד־הייזער.
 איין מיליציאַנט האָט געקראָגן אין אויער. דער קאָמיסאַר האָט אויף דעם
 מעלאַנכאָליש ווידער אַ מורמל געטאָן, אָז „זיי“ זענען באַוואָפנט.

מיט איין וואָרט — ס׳זענען געווען טרויעריקע גרוסן.

ה' י' ר' ש' א' ב' ר' א' מ' א' ו' י' ט' ש'

2 ביינאכט בין איך ווידער געשטאנען אויפן פאסטן. ס'האט געגאסן א רעגן. די גאסן זענען געווען ליידיק. אין דער פינצטערניש האבן זיך נאך געהערט שיכורע געזאנגען פון דייטשע מיליטער-לייט. וועלכע האבן געזוכט מקיים צו זיין דעם פסוק „וויין, ווייב, געזאנג“...
די ציווילע ווילנע האט אויך מוצאי יום-כיפור רואיק נישט געקאנט שלאפן. שווערע, פינצטערע וואלקנס זענען ווייטער געהאנגען אין דער לופט.

„ווילנער אלמאנאך“, ווילנע, פארלאג „אונט-קוריער“, 1939.

די דייטשן אין דער ערשטער וועלט-מלחמה

1. די פלאַגן פון די פליטים

נאָכן פּאַלן פון קאַוונע, אין יאָר 1915, האָט דער גאַנצער צפון־מערב־דיקער קאַנט פון רוסלאַנד פּאַרגעשטעלט אַ גרויזאַם בילד פון דם ואש ותמרות עשן. די דייטשן האָבן געשפּאַרט אויף די אָפּטרעטנדיקע רוסישע חיילות, וועלכע זענען אייליק געגאַנגען אויף צוריק, זיך אָפּהאַלטנדיק נאָר צייטווייליק, כדי צו געבן אַ מעגלעכקייט די הויפּט־כוחות אָפּצו־טרעטן אין אַ שטיקל סדר. די באַפעלקערונג האָט מען געטריבן צו מאַכן אַקאַפּעס; גלייכצייטיק האָט מען ביים אָפּטרעטן אין אַ סך ערטער געהייסן אַלעמען אַרויספאַרן. מען האָט זיך באַמיט, אַז פאַרן „דייטש“ זאָלן נישט בלייבן קיין שום דערנערונגס־מיטלען און הייזער אויף צו ווינטערן. דערי־בער איז דאָס אָפּטרעטן פון די רוסן געווען באַגלייט מיט שרפות פון ישר־בים, דערפער און אַפילו גאַנצע שטעטלעך.

באַזונדערס איז דאָס בילד געווען שרעקלעך ביינאַכט: פון אַלע זייטן איז דער הימל געווען רויט. צווישן די רוסישע חיילות האָבן זיך געפּלאַגט טערט פליטים, מיט אַן אַ צאַל פורן, געפּאַקט מיט בעבעכעס און פּאַרשיי־דענע שטוב־חפּצים. אַ סך האָבן געטריבן מיט זיך בהמות, שעפּסן, חזירים, וועלכע פּלעגן שרייען פון הונגער. דאָס אַלץ האָט געשאַפּן אַ טייולאָנישע מוזיק, אויסגעמישט מיט די דונערן פון די האַרמאַטן, שיסעריי פון ביקסן און געיאַמער פון מענטשן, באַזונדערס קינדער און פרויען.

קיינער האָט נישט געהאַט די מינדסטע פּאַרשטעלונג, ווהיין צו פאַרן און וואָס צו טאָן. לכתחילה האָט מען גערעכנט, אַז מען קאָן זיך אויס־באַהאַלטן „אַן אַ זייט“, עד יעבור זעם, אין די זומפן, וועלדער און טאַלן, וואָס ליטע פּאַרמאַגט. דאָס איז אַבער געווען אַ גרויסער טעות, ווייל גראַד אַט די פּאַרוואַרפענע ווינקעלעך, וווּ אין די בעסטע צייטן האָט מען נישט געקאַנט דורכפאַרן, זענען געוואָרן אַרענעס פון די פּאַרעקשנטע קאַמפּן. עס איז גישט געווען קיין אַרט, וווּ עס זאָל נישט האַגלען מיט גראַנאַטן און

קוילן. די 100 טויזנט חיילות האָבן זיך געקייקלט ווי כוואַליעס, וואָס פאַרפלייצן אַלץ אויף זייער וועג. און נישט איין ציווילער איינוווינער האָט געפונען דעם טויט זיך באַהאַלטנדיק אין די העקן און די וויסטע ערטער. די באַפעלקערונג איז געווען אין אַ ביטערער לאַגע. פאַרבלייבן אין דער היים איז געווען אוממעגלעך, ווייל אויסער דער טויט־סכנה פלעגן אַלע בנינים גלייך פאַרנומען ווערן פון מיליטער. און אין אַזאַ מהומה האָט יעדער סאָלדאַט גענומען, וואָס עס איז נאָר געווען אונטער דער האַנט; אַוועקפאַרן פון דער היים האָט אָבער באַטייט אַ פולשטענדיק אונטערגאַנג פון באַלעבאַטישקייט און אַן אומזיכערן צושטאַנד פון נע־ונד. דאָס רוב האָט געמוזט אַוועקגיין, צוליב דעם האַגל פון גראַנאַטן און קוילן.

טויזנטער פרוך, געפאַקטע מיט פרויען, קינדער און זקנים און צענד־ליקער טויזנטער פוסגייער און אומצאָליקע בהמות האָבן „פאַרשטאַפּט“ אַלע וועגן און פלעגן אָפּט זיין אַ שטער פאַר דער באַוועגונג פון די אָפ־טרעטנדיקע חיילות. פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט זיך מיט זיי נישט גע־רעכנט און זיי זענען געווען די ערשטע כפרה ביי וועלכער־עס־איז מהומה. ביינאַכט פלעגט מען זיך אָפּשטעלן אויף פעלדער, לאַנקעס און וועל־דער, גראַבן קאַרטאַפּל, פיטערן אויף דער נישט־אָפּגעשניטענער תבואה די בהמות. צום אומגליק זענען געווען דעמאָלט שטאַרקע גוסרעגנס. קראַנ־קייטן האָבן זיך אָנגעהויבן צו פאַרשפרייטן, הגם עס איז כדאי צו באַ־מערקן אַ טשיקאַווע פסיכאָלאָגישע דערשיינונג: מענטשן קרענקלעכע האָבן פאַרגעסן אין זייערע שלאַפקייטן און פלעגן „מיטהאַלטן“ נישט פילנדיק די מחלות, גיין צופויס, עסן אַלץ.

2. די לאַגע פון די יידן

אַ באַזונדער אַרט האָבן צווישן די פאַרוואַגלטע פאַרנומען די יידן. די לופט איז געווען אָנגעזאַפּט מיט שנאה און די באַקאַנטע באַשולדיקונגען אין שפיאָנאַזש און דייטש־פריינדלעכקייט. אַלע גוים האָבן געגלויבט אין דעם. עס האָבן זיך געטראָגן פעסטע קלאַנגען, אַז די קאָזאַקן וועלן פאַר־טיליקן אַלע יידן, און אין בעסטן פאַל — אַנטאָן זיי די גרעסטע עינויים. די ווירקלעכקייט האָט צוגעשטעלט גענוג באַווייזן דערויף. מען האָט גע־

זאגט, אז ווו מען וועט געפינען א יידן צוזאמען מיט א קריסט וועט מען אלעמען „גלייך דערשיסן“. זייער שווער איז דעריבער געווען פאר די יידן צו קריגן א נאכטלעגער ביי די פויערים. די יידן האבן זיך געהאלטן באַ זונדער אויף די פעלדער און לאַנקעס. דאָך דארף מען קאַנסטאַטירן, אַז ס'זענען געווען קריסטן, וואָס האָבן אַרויסגעוויזן די גרעסטע פריינדלעכ־ קייט צו די יידישע פליטים.

די מיליטערישע מאַכט האָט זיך אומעטום אַרויסגעשטעלט שאַרף אַנטיסעמיטיש. אַט קומען אַן אין אַ שטעטל די לעצטע רוסישע אָפטיילן. „אַ, יידן, איר וואַרט אויף די דייטשן“ — דאָס זענען געווען די ערשטע ווערטער, מיט וועלכע די עלטערע מיליטערי־לייט פלעגן באַגעגענען די יידישע פאַרשטייער. וועגן די פּראָסטע סאַלדאַטן איז דאָך שוין אָפּגערעדט. אויף יעדן טריט האָבן זיי נישט אויפּגעהערט צו שרייען: „זשידעס, שפּיאַ־נען“ וכדומה. אין איין שטעטל וויסאַקאָדוואַר איז געווען אַביסל אַנדערש. דאַרטן האָבן די יידן געשיקט אַ טעלעגראַמע צום קיסר וועגן „שענקען אַ נצחון איבערן שונא“. דערויף האָט דער רב דורכן גובערנאַטאָר באַקומען אַ דאַנק אין פאַרעם פון אַן אָפיציעלן פּאַפּיר. ביים רב איז עס געווען אייב־ געפּאַסט אין אַ ראָם און געהאַנגען אויף דער וואַנט. ווען אַהין זענען אַריין רוסישע אָפיצירן און פאַרנומען אַלע צימערן, האָט דער רב געבעטן, אַז איין צימער זאָל מען נישט פאַרנעמען. אויף אַזאַ „חוצפּה“ האָבן די אָפּ־ צירן, פאַרשטייט זיך, געוואַלט שאַרף רעאַגירן. ווען עס איז אָבער קלאַר געוואָרן צוליב וואָס דער רב האָט עס געבעטן, האָט מען גלייך געאַנדערשט די באַציאונג און דאָס צימער באַפּרייט. די יידן האָט מען שוין נישט גע־ צוונגען צו פאַרלאָזן דאָס שטעטל און עס נישט אונטערגעצונדן, ווי מען האָט געהאַט לכתחילה פאַראַרדנט. דאָך זענען כמעט אַלע יידן מיטן רב פון וויסאַקאָדוואַר אַרויסגעפּאַרן, איבערלאַזנדיק דעם גרעסטן טייל האָב־ אויך־גוטס אויף גאַטס באַראַט*.

אין די שטעטלעך פלעגן פאַרבלייבן נאָר געציילטע מענטשן, וועלכע האָבן זיך אַנטשלאָסן בעסער צו ריזיקירן אין דער היים, איידער זיך וואַל־

* דאָס זעלביקע פּאַפּירל האָט זיי געראַטעוועט אין וועג, ווען איין אָפטייל האָט זיי אָנגענומען פאַר „שפּיאַנען“.

גערן און ווערן פארוואגלט אין דער פרעמד. אין וועג פלעגן די פערד, אנגעמאטערטע און נישט דערעסענע, אפט צושטיין און דעריבער האט מען א טייל זאכן, וואס זענען שוין געלעגן אויף די וועגענער, איבערגעלאזט ביי פויערים, פארשטייט זיך, אויף הפקר.

דערפארנדיק צו אייזנבאך-ליניעס, אויף וועלכע עס איז נאך אנגע- גאנגען א באוועגונג, האבן א טייל פארקויפט פאר „גארנישט“ פערד און וואגן און געפארן קיין רוסלאנד. א גרעסערער טייל האט „געצויגן“ צו ווילנע, האפנדיק, אז דארטן וועט מען קאנען ווי עס איז „איבערוויין“ דעם איבערבייט פון דער מאכט און דערנאך וועט מען זיך אומקערן אין דער היים.

שוידערלעך איז געווען די לאגע פון די עטלעכע יידן, וואס זענען פארבליבן אין די שטעטלעך. דער טויט האט געשוועבט איבער זייערע קעפ פון קוילן און גראנאטן, און אויסער דעם זענען זיי פאר יעדן קאזאק געווען שפיאנען און בוגדים, וועלכע מען דארף „שיסן ווי הינט“.

און דאס האט טאקע נישט איין מאל געטראפן. פארשטייט זיך, אז בארויבט ווערן איז געווען פון די קלענסטע זאכן. ביי יעדער באגעגעניש פלעגט מען גלייך אונטערזוכן און צונעמען געלט, אראפנעמען שטיוול אאז״וו. קלעפ האבן אויך נישט געפעלט. עס איז קיין ווונדער נישט, אז ביי אזעלכע דערנידערונגען און סכנות האט מען שוין געווארט, אז די איבערגאנג-צייט זאל זיך ענדיקן און עס זאל שוין טאקע קומען דער „שפאלט“ (ווי מען האט פארשטעלטערהייט גערופן די דייטשן). און דעם אמת זאגנדיק, איז „דער שפאלט“ אפטמאל געווען דער גואל פון טויט.

3. די לעצטע שעהן פון די רוסן

אין די לעצטע שעהן פארן אוועקגיין, ווען עס בלייבן נאר די אריער- גארדן, איז מען דאך אינגאנצן הפקר און קיין מאכט אין דער וועלט, אפילו ביים בעסטן ווילן, קאן נישט איינהאלטן די מאראדערן. בפרט נאך, ווען עס האנדלט זיך וועגן יידן.

אין א שטעטל איז דא א געמויערטער קעלער. די זאכן, וואס מען האט נישט געקענט מיטנעמען, האט מען צונויפגעווארפן אהינצו. דארטן

האָבן זיך אויך באַהאַלטן די פאַרבליבענע עטלעכע נפשות. עס איז שבת. פון איין זייט שטעטל די דייטשן, פון דער אַנדערער, און אין שטעטל גופא — די רוסן. אַ שיסעריי. די יידן ווילן האָבן אַ מנין. באַמערקט דאָס אַ קאָזאַק און געפינט דעם קעלער מיט די זאַכן און די יידן. וואָס דאָס באַ- טייט, ווייס מען שוין. אַנטדעקט אַ חברה יידן, וואָס האָבן אַנגעגרייט אַלץ אויף מקבל פנים זיין דעם דייטש. די זאַכן לאַדט מען אָן אויף גיך איז די וועגענער, און די יידן שלעפט מען אַרויס פון קעלער און מען פירט הינ- טערן שטעטל שיסן. מען בינדט זיי די הענט, זיי זאָגן ווידוי. מיטאַמאָל אַ שטאַרקער אַנגריף פון די דייטשן. די קאָזאַקן באַווייזן נישט אויסצור- פירן דעם פסקדין. מען וואַרפט האַק און פאַק און מען אַנטלויפט. פאַר די יידן איז אַנגעקומען ריוח והצלה. מען בענטשט גומל אונטערן האַגל פון קוילן, אַז מען איז נישט אומגעקומען אויף אַ שענדלעכן אופן פון קאָ- זאַקישע הענט.

4. דער צוריקקער פון די פליטים

ווי געזאָגט, האָט דער גרעסטער טייל יידן פון די שטעטלעך דער- גרייכט ווילנע און געוואַלגערט זיך דאָ אין די געזעלשאַפטלעכע בנינים, ביי באַקאַנטע, קרובים אַאָז'וו. אויפן צווייטן טאַג נאָכן אַריינמאַרש פון די דייטשן, האָט זיך די גאַנצע מחנה פליטים אַ לאַז געטאָן אויפן לוקיש- קער פלאַץ. וווּ מען האָט געזאָלט אַלע אַרויסגעבן אַרויספאַרשיינען אויף אומצוקערן זיך אַהיים. צענדליקער טויזנטער מענטשן האָבן נישט געקענט באַפרידיקט ווערן אין איין טאַג אַדער אין צוויי. מען האָט זיך געשטויסן און געשטופט איבער די קעפּ. די ניי-געשאַפענע מיליין האָט נישט גע- קענט איינשטעלן קיין שום אַרדענונג. אַ סך האָבן זיך מייאש געווען צו באַקומען די שיינען און האָבן אַנגעהויבן צו פאַרן און גיין צו זייערע חרובע היימען אָן אַ דערלויבעניש.

אין די שיינען איז געווען אַנגעוויזן, אַז מען טאָר ביי די היימלאַזע נישט רעקוויזירן די פערד און די חפצים.

די וועגן זענען געווען פאַרנומען מיט די מאַסן פון די דייטשע חיילות. די דייטשע פערד זענען דורך די לאַנגע און גיכע מאַרשן געווען

אויסגעמאטערט ביזן לעצטן גראד. אויף די וועגן פלעגן די דייטשן אינ-
גאנצן צונעמען אָדער „אויסבייטן“ די פערד ביי די צוריקוואַנדערער אין
אָפגעבן זיי פגירות. אמת, פערזענלעך האָט מען קיינעם נישט גערירט.
ווען מען פלעגט צונעמען די פור מיט דעם פורמאָן, פלעגט מען דעם
לעצטן געבן עסן אויך.

אויף די וועגן און די פעלדער האָבן זיך געוואַלגערט פאַרשיידענע
מיליטערישע מכשירים פון די אָפגעטראַטענע רוסן; ביקסן, באַגנעטן א"א,
אויך שמוציקע וועש, צעריסענע שטיוול, קעסלעך, „פליאָגעס“ (אויף וואַ-
סער) וכדומה. אין אַ סך ערטער זענען אויך געלעגן דערהרגעטע סאַלדאַטן.
די דערפער צעברענטע, צעראַבירטע, די פעלדער צעטראַטן, אָפגעפיטערט.
בלויז אַביסל קאַרטאָפּל איז נאָך געבליבן אויף די פעלדער. דאָס יאָר איז
גאָר געווען אַ גערעטעניש אויף קאַרטאָפּל.

אין גרעסערע אָדער קלענערע גיטער, וווּ די אייגנטימער האָבן איי-
בערגעלאָזן סטאַדעס מיט בהמות און עופות, האָט מען גאָר געפונען גאַנ-
צע קופעס ביינער. די דייטשן, פאַרהאַלטנדיק זיך אין קאַמף מיט די רוסן,
האָבן אַלץ אויפגעגעסן.

דאָרט וווּ די הייזער זענען נישט פאַרברענט געוואָרן, זענען זיי אַפט
פאַרבליבן אָן פענצטער, טירן, די מעבל צעברענט.

און דאָך זענען די מענטשן געווען צופרידן, וואָס זיי זענען אין זייער
רע אייגענע ווינקלעך, וווּ זיי האָבן פאַרבראַכט דעם גרעסטן טייל פון זייער
לעבן. דחקות איז אויסגעקומען אויסצושטיין אָן אַ שיעור. דערהויפּט האָט
זיך געפילט אַ מאַנגל אין זאַלץ. פאַר אַ הייפל פון זאַלץ האָט מען ממש
געקענט באַקומען אַ גאַנצן זאַק קאַרטאָפּל אָדער תבואה. און גרויס איז
טאַקע געווען די ספעקולאַציע מיט זאַלץ.

5. די ערשטע שריט פון די אָקופאַנטן

אויף די ערטער איז נאָך דערווייל נישט געווען קיין שפור פון דער
נייער מאַכט. בלויז אין די גרעסערע שטעטלעך זענען געווען טעלעפאָניסטן
און אַ פאַרשטייער פון מיליטער, וואָס האָבן רעפּרעזענטירט די מאַכט.
אַבער זיי זענען צו ווייניק געווען באַקאַנט מיט די אַרטיקע באַדינגונגען.

אז זיי זאלן קאנען עפעס טאן. און די ערשטע צייט זענען זיי טאקע געווען פאסיוו. ווען אין די גרויסע שטעט איז שוין געווען פארבאטן דער פרייער האנדל און ברויט איז געווען ראציאנירט, האט מען נאך אין די קלענערע שטעטלעך וועגן דעם נישט געוויסט.

די דייטשן האבן געפרוויט ארגאניזירן א מין ארטיקע מיליציע, אבער זיי האבן עס ערנסט נישט דורכגעפירט, און דאס איז טאקע נישט פאר-וויקלעכט געווארן. זיי האבן, למשל, באשטימט פאר „עלטערע“ עטלעכע באלעבאטים און בעלי-גופים (רייכערע פויערים). אבער די לעצטע האבן נישט געוויסט זייערע פליכטן און אגב נישט שטארק חשק געהאט צו „רוקן“ זיך. מען האט געציטערט פארן „רוס“, וועלכער וועט געוויס קומען (קיינער האט אין דעם נישט געצווייפלט) און זיך נוקם זיין אן אלעמען, וואס האבן געהאט עפעס א מגע ומשא מיט די דייטשן.

עטלעכע דייטשע דעזערטירן האבן אויסגענוצט די צייטווייליקע אנארכיע און האבן זיך ארויסגעגעבן פאר „בעהערדע“ און גענומען, וואס דאס הארץ האט געגלוסט, בעיקר ביי די פויערים, וועלכע האבן זיך מיט זיי נישט געקענט צונויפריידן. עס זענען אבער געווען פאלן, ווען מיט דער הילף פון די דעזערטירן האט זיך די יידן איינגעגעבן אפצונעמען די צע-ראבירטע זאכן פון די פויערים.

6. די ארגאניזאציע פון דער נייער מאכט

דער צושטאנד האט אבער נישט געדויערט לאנג. די דייטשן האבן אנגעהויבן אויף זייער שטייגער תופס זיין די לאגע. אין אלע ערטער זע-נען באשטימט געווארן זשאנדארן, וועלכע האבן זיך געדארפט פארנעמען מיט ענינים פון דער ציווילער באפעלקערונג, ריכטיקער געזאגט, אויספירן די באפעלן פון דער מיליטערישער מאכט, אויסנוצן די באפעלקערונג פאר די צילן און נויטן פון קריג. אביסל שפעטער זענען באשטימט געווארן „אמטספארשטייערס“, וואס האבן קאנצענטרירט אין זייערע הענט די גאנצע מאכט און דורכגעפירט די צילן פון דער דייטשער אימפעריאליס-טישער פאליטיק. דער ווירקונגסקרייז פון „אמטספארשטייערס“ באצירק

איז געווען בערך אין דער זעלביקער גרויס, ווי די פריערדיקע וואלאסטן (ביי א 10 טויזנט נפשות, היפש פארקלענערט צוליב דער מלחמה).

די ערשטע עובדה פון „אמטספארשטייער“ איז געווען צונויפן פון אלע „סטארקסטעס“ פון זייער באצירק און אנוואגן זיי שטרענג, אז זיי מוזן אלע זונטיק קומען צו אים אין שטעטל. זיי מוזן פינקטלעך אויספירן די באפעלן, וואס זיי וועלן פון אים באקומען.

אין א סך ערטער האבן זיך נאך געוואלגערט רוסישע הרוגים. די פויערים פון די ארומיקע דערפער האבן זיי געדארפט באגראבן. די קער פערס זענען שוין געווען צעפוילט און צורירן זיך צו די טויטע האט מען נישט געקאנט. דער ריח איז געווען א שרעקלעכער, דעריבער האט מען זיי מיט שטאנגען אריינגעשטופט אין די „ברידער־קברים“, אויף וועלכע מען האט געשטעלט ברעטלעך מיט אן אויפשריפט: „היער רוהען רוסישע קריע־גער“. אקעגן זשע די דייטשע „קריגער־מתים זענען גלייך נאך די שלאכטן באגראבן געווארן, יעדער באזונדער, און אויף א גוט ברעטל זענען געווען פארצייכנט אלע נייטיקע ביאגראפישע דאטעס.

באלד איז פארבאטן געווארן דער משא ומתן מיט תבואה, ווי אויך דער אריבערפאר פון איין באצירק אין דעם צווייטן, שפעטער פון איין קרייז אין דעם אנדערן אן „שיינען“. און אזוי האט אָנגעהויבן אפצור־שטארבן דאס לעבן און דער פארקער צווישן די געגנטן.

בלויז די ערשטע צייטן האבן די „אמטספארשטייערס“ דערלויבט די ארטיקע קאמיטעטן פאר ארעמע, יידישע און קריסטלעכע, איינצוקויפן א געוויסן סכום תבואה, כדי צו פארטיילן צווישן דער באפעלקערונג. די פארשטייער פון די קאמיטעטן פלעגן בעיקר זיין די רבנים און די גלחים, וואס האבן געקראגן די פריווילעגיעס צו פארקויפן זאלץ, צוקער, ליכט, מען פלעגט עס קויפן אין די קאנטינעס, אדער דירעקט פון די „קרייז־הויפטסמענער“ (דאס זענען געווען די פארשטייער פון דער מאכט אין די

* די פויערים האבן אין דער צייט פון די רוסן געהאט דאס רעכט אויסצוקלייבן אן עלטסטן אין דארף, וועלכער האט געדארפט איבערגעבן די פויערים די פארארדע־נינגען פון דער מאכט קלייבן שטייערן וכדומה.

קרייזשטעט). ביי אַ דריי פערטל יאָר צייט איז אין די שטעטלעך נישט איינגעפירט געוואָרן קיין ראַציאָנירונג.

אַבער ווען דער מצב פון דערנערונג איז געוואָרן ערגער, האָט מען שוין אָנגעהויבן „צוצוטיילן“, אמת, נישט אין דער פאַרעם פון ברויט, נאָר אין מעל אָדער קאָרן. און אַז עס איז נישט געווען קיין קאָרן, פלעגט מען געבן האָבער, גערשטן, וויקע. עס זענען געקומען צייטן, ווען עס איז נישט געווען וואָס אַרויסצוגעבן — האָט מען גאַרנישט געגעבן. די שטעטלשע באַפעלקערונג פלעגט שוין ווי עס איז זיך אַן עצה געבן; די טעגלעכע פאַר-ציע איז געווען אַ האַלב פונט (אין די בעסטע צייטן) און אַ פערטל פונט אָדער אַן אַכטל פונט אין די ערגסטע צייטן.

7. דער אויספֿרעם־אָפֿאַראַמ

כדי אויסצופאַמפען פון דער אַרטיקער באַפעלקערונג אַלץ, וואָס איז נאָר מעגלעך, איז ביי די אַמטספאַרשטייערס געשאַפן געוואָרן אַ באַזונדערער „ווירטשאַפֿטס־אויסשוס“ — אַ קאָמיסיע, וועלכע האָט געדאַרפט אָנפירן מיט אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צו לאַנדווירטשאַפֿט. אויף דעם איז געווען באַשטימט אַ באַזונדערער אונטער־אַפיציר מיט עטלעכע סאַלדאַטן. די מאַדוסן פון נעמען ביי די פויערים די פראָדוקטן זענען אין פאַר-שיידענע צייטן געווען פאַרשיידן. מען פלעגט אַרױפֿלייגן אויף דעם „אַמטסבאַצירק“ אַ שטייער אין נאַטור אויף אַ סכום תבואה פון 8 ביז 10 טויזנט פוד. די סטאַראַסטעס האָבן דאָס געדאַרפט פאַרטיילן לויט די דערפער און לויטן פאַרמעגן פון פויער. ווען דאָס האָט נישט געגעבן דעם גאַנצן סכום, האָט מען גענומען מיט צוואַנג און אַ סך מער, וויפל עס איז געווען באַשטימט. דערנאָך האָט מען אַריינגעפירט אַ געוויסע אָפֿשאַ-צונג פון גערעטעניש. צו דעם ציל פלעגן די מיטגלידער פון „ווירטשאַפֿטס־אויסשוס“ אַרומפאַרן און באַקוקן יעדע באַלעבאַטישקייט און באַשטימען וויפל יעדער דאַרף געבן. אין סעפטעמבער האָט מען געדאַרפט אין די שפייכלערס פון „ווירטשאַפֿטס־אויסשוס“ אַריינפירן אַן אַוואַנס פון דעם גאַנצן קאָנטינגענט און אין אַקטאָבער־נאָוועמבער — דעם גאַנצן קאָנטיני-גענט. דאָס איז אויך געווען שייך צו קאַרטאָפֿל. די קאַרטאָפֿל האָט מען

געדארפט גלייך פירן פון פעלד אויף דער נאָענטסטער באַן־סטאַנציע און לאַדן אין די וואַגאַנען. די דייטשן אָבער האָבן אויסגערעכנט נישט דעם פּראָצענט, וואָס מען דאַרף אָפּגעבן, נאָר וויפּל דער פּויער דאַרף האָבן ביון נייעם שניט. פאַרשטייט זיך, אַז דאָ איז געווען אַן אַרט פאַר הפּקרות. נאָר גיך האָט מען זיך אויסגעלערנט אין דעם „באַרבאַרישן לאַנד“ צו נעמען שוחד אויפן שטייגער פון רוסישן טשינאַווניק, מיט דעם חילוק, וואָס דעם לעצטן האָט עס מחייב געווען צו פאַרלייכטערן „דאָס געזעץ“ פאַרז אינ־טערעסאַנט, בעת דער דייטש האָט גענומען אַן שום התחייבות און אין אַ גרעסערער מאָס. ווען מען פּלעגט זיך דערוויסן, אַז ביי עמיצן בלייבט מער פּראָדוקטן, ווי עס איז דערלויבט, האָט מען דאָס אַן שום טענות און מענות רעקוויזירט, צונעמענדיק אַפילו דאָס, וואָס דער פּויער דאַרף האָבן פאַר זיך.

נאָר גיך האָבן די פּויערים פאַרשטאַנען, אַז מען טאַר קיין „איבערי־קע“ נישט האַלטן פון אויבנאויף און אַנגעהויבן אַלץ צו „פאַרשטעקן“. אין די פעלדער און וועלדער, האָט מען געגראָבן ביינאַכט גריבער און גע־שאַטן קאַרטאַפּל. אויף תבואה פּלעגט מען מאַכן קאַסטנס, טונען און באַ־האַלטן אין היי, שטרוי, אָדער אויך אין גריבער. די גריבער פּלעגט מען פאַראַקערן פון אויבן און אַפטמאַל אַפילו פאַרוייען אָדער פאַרזעצן ביימ־לעד, קוסטעס, עס זאָלן נישט בלייבן קיין שפורן. נאַטירלעך, נישט אַלע־מאַל האָט דאָס געהאַלפּן: „גוטע“ שכנים פּלעגן אַ שושקע טאָן און דער דייטש האָט שוין געטאָן דאָס זייניקע...

8. רעקוויזיציעס

פאַר אַ קאַנטינגענט קאַרטאַפּל האָט מען געצאָלט העכסטנס צו 7 מאַרק אַ צענטנער (3 פּוד), בעת אין דער ווירקלעכקייט איז דער פּרייז געווען 20-30 מאָל העכער. פאַר רעקוויזירטע תבואות האָט מען גאַרנישט געצאָלט.

די דייטשן האָבן אויסגענוצט יעדע געלעגנהייט, כדי צו נעמען אַלץ, וואָס ביים לאַנדווירט איז דאָ. אַט בעט אַ פאַטער, וואָס האָט אַ זון אין ווילנע, אַ דערלויבעניש ביים „אַמטספאַרשטייער“ אַוועקצופירן פאַרן זון

2 צענטנער קארטאָפּל. יענער זאָגט נישט אָפּ, אָבער עצהט זיך צו ווענדן צום קרייזהויפטמאַן, וועלכער וועט דאָס זיכער דערלויבן. אין עטלעכע טעג אַרום קומט אַ טעלעפּאָנישער באַפעל: „צונעמען אַלע פּראָדוקטן און די קארטאָפּל ביים פּאָטער, היות ווי ער האָט איבעריקע צו שיקן פּאַרן זון“. די לעצטע צוויי יאָר איז שוין געווען אַזוי שטרענג, אַז ווען מען פּלעגט נישט אַריינפירן די תבואה צום טאָג, פּלעגן די דייטשן אַוועקפּאַרן מיט אַ דרעשמאַשין אין די שיערן, אויסדרעשן די תבואה און צונעמען אַלץ.

כדי די באַפעלקערונג זאָל נישט קענען עסן קיין איבעריקן ביסן, האָט מען צוגענומען ביי אַלע פּויערים די הויז־מילשטיינער (זשאַרנעס). יעדער האָט געמעגט נאָר מאַלן אין אַ פּאַרויס באַשטימטער מיל לויט אַ דערלויב־בעניש פון „ווירטשאַפּטס־אויסשוס“. אַ סך מילן זענען אינגאַנצן פּאַר־מאַכט געוואָרן. דאָרטן, וווּ מען האָט געבייטלט מעל, האָט מען די בייט־לען (אַפּאַראַטן ספּעציעל צום זיפּן די דינע מעל) צוגענומען, און אַז וויי־צענע מעל האָט מען טאַקע די גאַנצע צייט פון דער דייטשער אַקופּאַציע כמעט ווי פּאַרגעסן. בכלל פּאַר ווייך איז נישט געווען קיין קאָנטינגענט — דאָס האָט מען געדאַרפט אָפּגעבן אינגאַנצן.

אַלע איבעריקע פּראָדוקטן זענען געשטעלט געוואָרן אונטער אַ שטרענג־גער קאָנטראָל. אין דעם ערשטן ווינטער איז פּאַראַדנט געוואָרן, אַז אַלע באַצירקן מוזן צושטעלן אַ פעסטגעשטעלטן סכום פּוטער און שמאַלץ. אַזוי ווי ווינטער איז כמעט ווי נישטאָ קיין מילך, האָט איין אַמטספּאַרשטייער געשריבן דעם קרייזהויפטמאַן, אַז די באַפעלקערונג האָט נישט לחלוטין קיין איבעריקע פעטס־פּראָדוקטן און זי נייטיקט זיך אין דעם אַליין. דער אַמטספּאַרשטייער איז גלייך באַזייטיקט און אָפּגעשיקט געוואָרן צום פּראָנט מיטן אויסרייד, אַז ער דאַרף אויספירן באַפעלן און נישט צושטעלן זיין מיינונג, ווען מען פּרעגט אים נישט.

שפעטער איז איינגעשטעלט געוואָרן, אַז יעדער איינגטימער פון אַ קו מוז צושטעלן אַלע טאָג דעם סטאַראַסטע איין ליטער מילך. שפעטער איז די מאָס פּאַרגרעסערט געוואָרן ביז 2 ליטער. די מילך האָט דער סטאַ־ראַסטע געדאַרפט אַלע טאָג צושטעלן אין „ווירטשאַפּטס־אויסשוס“, וועל־

כער האָט אין אַלע שטעטלעך געהאַט „מילכערייען“, וואָס האָבן פון מילך געמאַכט קעז און פוטער אין די צענדליקער פודן פער וואָך. ווען עס פלעגט זיך אַרויסווייזן, אַז די מילך איז געפעלשט (מיט וואַסער) אָדער האָט נישט קיין באַשטימטן סכום פעטס („אַפגעשמאַנט“), האָבן די שולדיקע באַצאָלט גרויסע שטראַף ביז רעקוויזירן די קו. ווען מען האָט נישט גע- קענט פעסטשטעלן, ווער דער שולדיקער אין, האָט געליטן די גאַנצע גמיי- נע, באַצאָלנדיק שטראַף. עס האָבן נישט געהאַלפן קיין תירוצים, אַז די קו האָט „פאַרריסן“ אָדער קראַנק געוואָרן. „אויב זי גיט קיין מילך נישט, מוז מען זי ברענגען אויף פלייש פאַרן מיליטער“. אַזאָ ענטפער פלעגט באַ- קומען יעדערער, וואָס האָט געמאַלדן, אַז די קו גיט קיין מילך נישט. אין האַרבסט, ווען די קו גיבן קיין מילך נישט אַ חודש צוויי, פלעגט דער מילך־שטייער אָפגעלייגט ווערן. אויסער מילך איז אין פיל ערטער געווען איינגעפירט אַ „פוטער־שטייער“ — איין פונט אַ וואָך, ווינטער — אַ האַלב פונט.

מער ווי איין קו האָט קיינער נישט געטאַרט האָבן. די איבעריקע האָט מען אומברחמנותדיק צוגענומען אויף פלייש. שעכטן בהמות, שעפסן, חזירים און עופות האָט מען נישט געטאַרט אָן אַ ספעציעלער דערלויבע- ניש. בכלל האָט מען אַלע אונטערגעהאָדעוועטע ביקלעך און קעלבער צו- גענומען אויף פלייש. פון יעדן שעפס האָט מען געדאַרפט צושטעלן צוויי מאָל אַ יאָר נישט ווייניקער ווי צוויי פונט וואָל; פון יעדער הון — איין איי אַ טאָג. אין אַנדערע שטעטלעך האָט מען איין מאָל אין וואָך געגעבן אַ דערלויבעניש צו קוילען אַ בהמה פאַר דער באַפעלקערונג. קיין ווונדער נישט, וואָס די באַפעלקערונג האָט געלעבט כמעט נישט ניצנדיק קיין מילך, אייער, פוטער און פלייש. דאָס אַוועקנעמען די בהמות איז געווען אַן אמתע פלאַג פאַר דער באַלעבאָטישקייט. דאָס לעצטע יאָר פון דער דייטשער אָקופאַציע האָט זיך איינגעגעבן צו פועלן, אַז די באַפעלקערונג אַליין זאָל צושטעלן דעם נייטיקן סכום פלייש. די גמיינעס האָבן איינגע- פירט אָן אויסקויף־אַפצאָל פון יעדער קו (צו 15-20 רובל), פאַר דעם געלט האָט מען געשאַפן פלייש. עס זענען געווען רייכערע געגנטן, וואָס האָבן נאָך פאַרמאַגט איבעריקע בהמות און דאַרטן האָט מען געקויפט און געגעבן די דייטשן.

פאר אַליק, וואָס די דייטשן האָבן גענומען, איז כלומרשט געווען איינ-געשטעלט אַ טאַקסע, צום ביישפּיל, 10^{-4} פעניג אַ ליטער מילך אָדער אַן איי. אָבער אויך דער נישטיקער אָפּצאָל איז ס'רוב געבליבן ביי די סטאַ-ראַסטעס און די אַמטספּאַרשטייערס.

פּלאַקס, האַנף, זוּימען האָט מען געמוזט אָפּגעבן אינגאַנצן, ווען די דייטשן האָבן באַמערקט, אַז די באַפעלקערונג שטעלט עס נישט צו, פּלעגט מען מאַכן הויז־זוכונגען פון שטוב צו שטוב. דעמאָלט האָט מען שוין צו-גענומען אַליק; געוועבטע לייונט, פאַרשיידענע מעטאַלענע חפּצים, וואָל-אויסאַרבעטונגען, שפייז־פּראָדוקטן אַאָז״וו. אַזעלכע הויז־זוכונגען פּלעגן פאַרקומען גאַנץ אָפט און צוליב פאַרשיידענע טעמים, בעיקר נאָכן אַרויס-געבן פאַראַרדענונגען וועגן צושטעלן וועלכע עס איז זאַכן (פּעלכלעך, קור פּער, חזיר־האַר אַאָז״וו).

די אַקופּאַנטן האָבן געזען אַרויסצוציען פון לאַנד דאָס גאַנצע רוי-וואַרג, וואָס דייטשלאַנד מיט אירע שותפים האָבן זיך שטאַרק גענייטיקט אין דעם. יעדע זאָך האָט מען געזען אויסצוניצן, אַפילו אַזוינס, וואָס אויפן ערשטן בליק האָט אַ נישטיקן ווערט.

מען האָט אין אַ סך ערטער געהייסן קלייבן קראַפּעווע; דער שטענגל פון קראַפּעווע האָט אַ דין הייטל, פון וואָס מען קאָן מאַכן אַ סאַרט פּאַדעם. אויף די לאַנקעס אין ליטע וואַקסן אַזעלכע גראַזן, וואָס ביים צייטיק ווערן האָבן זיי אַ מין פּוך, האָבן קינדער דאָס געמוזט צושטעלן די דייטשן. פאַר-שיידענע אָפּפאַלן האָט מען אויך געמוזט צושטעלן אין די ספּעציעלע „זאַמלפּונקטן“.

די פּערד האָבן נישט געטאַרט האָבן קיין לאַנגע עקן און גריוועס. צוויי מאָל אַ יאָר פּלעגט מען זיי אָפּשערן און אָפּגעבן די האַר.

די געפּאַלענע פּערד און בהמות האָט מען נישט געטאַרט באַגראַבן, די נבלות האָט מען געמוזט צושטעלן אויף די אוטיליזאַציע־זאַוואַדן אָדער „פאַרווערטונגס־אַנשטאַלטן“.

גאַר דאָס אייבס און יאַגדעס פון אַלע סעדער האָט געהערט צו דער מאַכט און דאָס האָט מען נישט געטאַרט פאַרקויפּן פּריוואַט. עס זענען באַשטימט געוואָרן צושטעלערס, וואָס האָבן געדאַרפט אַראַפּנעמען דאָס

גאנצע אייבס פאר די מארמעלאד-פאבריקן, וועלכע האבן געארבעט נאר פאר די באדערפענישן פון פראנט. געצאלט האט מען פאר דעם אלעם שפאטביליקע פרייזן, עפעס עטלעכע מארק א צענטנער.

9. מאביליזאציעס אויף פערד

א שווערע פלאג זענען געווען די אפטע מאביליזאציעס פון פערד. אין דער צייט, ווען בנוגע די קי האט מען נאך געזען נישט אוועקצונעמען די לעצטע, איז בנוגע פערד קיין שום איינזעניש נישט געמאכט געווארן. דער איינציקער מאדוס איז געווען צוצונעמען יעדעס פערד, וואס איז גע-זונט און טויג פאר דער ארמיי. די אייגנטימער האבן געדארפט צושטעלן די פערד צום באשטימטן ארט, ווהין עס פלעגט אראפקומען א מיליטע-רישע רעקוויזירקאמיסיע. קיין שום טענות האבן נישט געהאלפן. די קאמיסיע באשטימט, צו וועלכער קאטעגאריע דאס פערד געהערט, און לויט דער קאטעגאריע איז געצאלט געווארן. דערביי פלעגן פארקומען הארצרייסנדיקע סצענעס. די פויערים, באזונדערס זייערע ווייבער און קי-נער, ווען מען פלעגט ברענגען צו מאביליזאציע דאס איינציקע פערד אין זייער באלעבאטישקייט, פלעגן זיך איינקלאמערן אין פערד, זיך אים אג-הענגען אויפן האלדז און נישט לאזן פירן צו דער קאמיסיע. די דייטשן אבער האבן נישט ליב צו מאכן קיין שהיות. סאלדאטן האבן שטעקנס און מען שלאגט מכות-רצח די גאנצע פאמיליע, וואס שטעלט זיך איין פארן פערד. פון צער און יאוש ווילן די פויערטעס קיין געלט נישט נעמען, נאר מען שלעפט זיי אריין מיט גוואלד צום „שאצמייסטער“ (קאסיר), מען שטופט זיי אריין דאס געלט און מען ווארפט זיי ארויס.

צוגענומען דאס איינציקע פערד, איז שוין די באלעבאטישקייט אינגאנצן רואינירט. אמת, עס זענען ארויסגעגעבן געווארן פאררעדענונגען, און די „פערדלאזע“ זאלן ביי די שכנים „לייען“ פערד אויף צו באארבעטן דאס פעלד. אבער די, וואס זענען באקאנט מיט די פארהעלטענישן אין דארף און די פאדערונגען פון דער לאנדווירטשאפט, וועלן פארשטיין, און דאס איז געווען א קנאפע סגולה. פארן נישט צושטעלן דאס פערד צו דער רעקוויזירקאמיסיע האט מען באקומען א גרויסע שטראף, אחוץ וואס

דאָס פערד איז פאָרט מאָביליזירט געוואָרן. אַזעלכע מאָביליזאַציעס פלעגן פאָרקומען כמעט צוויי מאָל אַ יאָר. אויסער זעם האָבן אַלע פערד גע- דאַרפט זיין רעגיסטרירט און געשטעמפלט.

10. די עקספלאַטאַציע פון הויפן און פעלדער

פון דער אַנדער זייט האָבן די ״ווירטשאַפּטס־אויסשוין״ געדאַרפט זאָרן, אַז די פעלדער זאָלן נישט שטיין פּוּסט און זאָלן באַאַרבעט ווערן. צו דעם צוועק האָבן די דייטשן פאַרנומען אַלע פאַרלאָזטע הויפן און גע- נומען זיי באַאַרבעטן. אַזעלכע הויפן זענען געווען אין אַ היפשער צאָל. אַ גרויסער טייל פּריצים זענען אַוועקגעפאַרן קיין רוסלאַנד. די הויפן זענען געבליבן אַן אינווענטאַר, אָבער דאָס האָבן שוין די דייטשן געשאַפן. באַאַרבעטן דאָס פעלד פלעגן די דייטשן אויף אַ פשוטן אופן. מען האָט צונויפגעטריבן די אַרומיקע פויערים מיט זייערע פערד און זיי האָבן גע- אַקערט, געבראַנגעוועט, געזיט. מען האָט געצאָלט אַ מענטשן מיט אַ פערד העכסטנס צוויי מאָרק אַ טאָג אַן עסן, אויף שניידן, גראָבן קאַרטאַפל, יעטן האָט יעדער דאָרף געדאַרפט צושטעלן פויערטעס, וועלכע האָבן נאַמינעל באַקומען 30 פעניג אַ טאָג (אויך אַן עסן). פאַקטיש האָט מען אָפט דעם דאָזיקן נישטיקן לויף אויך נישט באַצאָלט. פאַר שלעכט אַרבעטן פלעגן די דייטשן שלאָגן מיט נאַראַפניקעס און שטעקנס. דאָס לעצטע איז אויך גע- ווען אַ מיטל, ווען מען האָט נישט פאַרשטאַנען זייערע באַפעלן וועגן אַר- בעט. די פויערים האָבן זיי טאַקע זייער שוואַך פאַרשטאַנען. אויסער פויע- רים איז נאָך געווען אַ קאַטעגאָריע אומזיסטע אַרבעטער, די אַרויסגעטרי- בענע פון די פּראַנט־ליניעס. די זענען געווען אמתע קנעכט אויפן מיצרישן שטייגער. מען האָט זיי באַזעצט אין די פאַרלאָזענע הייזער און געגעבן זיי נאָר צו האַלב פונט ברויט און שוואַרצע קאַווע. די ווייבער מיט די קינ- דער האָבן אויך געמוזט אַרבעטן. פאַרלאָזן דאָס אַרט האָבן זיי נישט גע- טאַרט. די שווערסטע אַרבעט האָבן געדאַרפט טאָן די דאָזיקע היימלאָזע. אויסער פעלדאַרבעט האָבן זיי געמוזט קלייבן שטיינער, ברוקירן די וועגן, וואַשן די וועש פאַר די סאָלדאַטן וכדומה. קיין ווונדער נישט, וואָס אַ סך פון זיי זענען אויסגעשטאַרבן פון הונגער און פאַרשיידענע קראַנקייטן.

אין ערשטן יאָר האָבן די דייטשן געגעבן תבואה צו פאָרוייען פאָר די, וואָס האָבן נישט געהאַט, און אויף נישט קיין טייערע פרייזן. אין די קרייזשטעט האָט מען אין דער צייט פון פעלדאַרבעט נישט אַרויסגעגעבן קיין שיינען אויף צו פאָרן, סיידן אין אַ באַזונדערן נויטפאַל און נאָך גרויס מאַטערניש. דער ענטפער אויף אַ בקשה וועגן פאָרן איז געווען: די פויערים און די פערד מוזן באַארבעטן די ערד. די שמענדיקע אַרבעטער (פאַראַבקעס) פון די הויפן זענען אויך געבליבן ביי די דייטשן, און זייער לאַגע איז געווען אַ ביטערע. אין די לעצטע פאָר יאָר האָבן די נישט טויר געוודיקע סאַלדאַטן צום פראַנט אויך געאַרבעט אויף די הויפן צוגלייך מיט די פויערים, אָבער זיי האָבן באַקומען אַ מיליטערישע פאַרציע. די הויפן האָבן געגעבן אַ סך תבואה צום אַרויספירן, הגם קיין פראַגרעסיווע לאַנדווירטשאַפט־מעטאָדעס זענען נישט אָנגעווענדט געוואָרן.

11. פישווירטשאַפט

אינטערעסאַנט איז אויך די פישווירטשאַפט, וואָס די דייטשן האָבן געפרוווט פירן אויף זייער שטייגער. די פיש־פאַנגעריי איז אין אונדזערע קאַנטן געווען אַ היפּשער פרנסה־צווייג. די אונטערנעמער זענען ס'רוב יידן. די ערשטע דריי חדשים זענען קיין באַגרעניצונגען פאָרן פאַנגען און אַרויס־פירן די פיש נישט געווען. די פרייזן זענען טאַקע געווען גאַנץ הויכע און די פישער מיט די שטאַטישע קאַמיסיאָנערן האָבן דעריבער געשמאַק פאַר־דינט. אין דער דייטשער פרעסע האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן אַרטיקלען אַז היות ווי קיין פלייש איז נישטאַ, דאַרף פיש מער אויסגעניצט ווערן. דעמאָלט איז אין ווילנע (יאַנואַר 1916) אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ פאַראַר־דענונג, אַז אויסערן פיש־מאַרק טאָר אין ערגעץ קיין פיש נישט פאַרקויפט ווערן און עס זענען באַשטימט געוואָרן גאַר קליינע פרייזן, עפעס טייערער ווי אין שלום־צייט. דאָס האָט גלייך פאַרקלענערט דעם פיש־פאַנג און גע־טריבן צום אומלעגאַלן האַנדל מיט פיש. די פישער האָבן דערלאַנגט אַ פעטיציע צום בירגערמייסטער, אַז עס מוז פאַרגרעסערט ווערן די טאַקסע אויף פיש, ווייל עס לוינט נישט צו פאַנגען און פירן די פיש אין שטאַט. דער בירגערמייסטער האָט די בקשה נישט באַפרידיקט, פון דעסטוועגן איז

אין עטלעכע חדשים אַרום די טאַקסע געהעכערט געוואָרן. אָבער דער אומ־ לעגאַלער האַנדל מיט פּיש איז שוין פאַרבליבן אויף דער גאַנצער צייט. אויפן מאַרק איז שוין פּיש געווען זייער ווייניק. דערצו האָבן די קרייז־ הויפטמענער נישט געגעבן קיין אַרויספאַרשיינען, פּאָדערנדיק, אַז די פּיש זאָל פאַרקויפט ווערן אויפן אַרט. אין אַ צייט אַרום איז אינגאַנצן פאַר־ באַטן געוואָרן דער פאַרקויף פון פּיש „פאַר ציוויל“. אַלץ האָט געמוזט אָפֿ־ געגעבן ווערן אין די האַנדל־אַפטיילן פון די קרייז־אַמטן צו גאָר נידעריקע פּרייזן (דער העכסטער פּרייז איז געווען 1 מאַרק אַ פונט גרויסע פּיש, און 20-25 פּעניג קליינע).

די גרעסערע פּיש זענען געגאַנגען פאַר מיליטער. עס זענען איינגע־ אַרדנט געוואָרן „רויכערייען“, וווּ מען האָט די גרעסערע פּיש געווענדזלט. די קליינע פּישלעך פלעגט מען אָפשיקן קיין ווילנע צום פאַרקויפן דעם שטאַטהויפטמאַן (בירגערמייסטער), וועלכער האָט דאָס אָפגעגעבן די יידי־ שע קאַמיסיאָנערן. דאָס רוב פלעגן די קליינע פּישלעך אַנקומען אָן אייז, צעריבענע און ממילא פאַרדאַרבענע, וואָס קיינער האָט זיי נישט געקענט נוצן. אָבער ווינטער, ווען די פּיש ווערן נישט אַזוי גיך קאַליע, איז דער פּיש־מאַרק געווען געפאַקט און עס פלעגן זיין די גרעסטע רייען אויף צו באַקומען 2-1 פונט קליינע פּיש צו 20-25 פּעניג.

איינמאַל האָבן די דייטשן אויסגענוצט די תּאוּוה צו פּיש פון דער ווילנער באַפעלקערונג אויף אַ גאַנץ אַריגינעלן אופן: עס זענען אויסגע־ קלעפט געוואָרן מודעות אויף יידיש אין אַלע יידישע קוואַרטאַלן, אַז פּריי־ טיק וועט מען פאַרקויפן פּיש אויפן מאַרק צו 10 פּעניג. אַ פונט אין אַן אומבאַגרענעצטן סכּום. דער עולם האָט זיך פּרייטיק געלאָזט אין פּיש־ מאַרק אַריין אין די טויזנטער. קיין פּיש איז אויפן מאַרק נישט געווען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס האָט מען געדאַרפט אַראַפּנעמען קינעמאַ־ טאַגראַפּישע בילדער פון ווילנער יידישן עולם, און גאָר אויף אַזאַ אופן האָט מען געקענט צונויפקלייבן גרויסע מאַסן אין יענע צייטן.

די אַזערעס, סיי די פּריוואַטע (פון די פאַרלאָזענע), סיי די קרוינישע האָבן די דייטשן, אַזוי ווי די רוסן, אָפגעגעבן אין אַרענדע. מען האָט גע־ מאַכט אַ פּרוּוו צוצוציען דייטשע אונטערנעמער און איין מאָל האָט מען

אלע אַזערעס פון גאַנץ קאַשעדאַרער קרייז אָפגעגעבן אַ דייטש. דער לעצטער טער האָט נישט באַצאָלט און נישט צוגעטראָטן צום פאַנג און מען האָט דאָס געמוזט אָפגעבן יידן.

אלע מכשירים צום פאַנגען זענען געווען פון דייטשלאַנד און היות ווי פיש זענען אַנערקענט געוואָרן פאַר אַ גוטן פראָדוקט פאַר דער אַרמיי, האָט די „מיליטער־פאַרוואַלטונג ליטאוען“ אַרויסגעגעבן פאַר די פישער נעצן פאַר באַשטימטע פרייזן, לפי ערך נישט קיין הויכע, שפעטער אָפילו פאַר קרעדיט. אָבער דעם חוב פלעגט מען דעקן מיט פיש. ווען נישט דאָס איבערשמוגלען פיש אין שטאָט אַריין, וואָלט מען נישט געקענט פאַנגען, ווייל צו גרויס זענען געווען די הוצאות, אַז די טאַקסע פון קרייז־אַמט זאָל קענען דעקן. די פישער האָבן געהאַט די פריוילעגיע, וואָס זיי האָבן גע־מעגט האַלטן 2-1 פערד, וועלכע מען האָט ביי זיי נישט געטאַרט צונעמען. כאַפן פיש האָט מען געמעגט נאָר פון אַ באַשטימטער גרויס, הגם אויף דעם האָט מען נישט זייער מקפיד געווען.

12. דער שמוגל

בכדי נישט דערלאָזן קיין שמוגל, זענען אויף אלע וועגן פונאַנדער־געשטעלט געוואָרן וואַכן. די וואַך איז באַשטאַנען פון מיליטערישער פאַ־ליציי, פעלד־זשאַנדאַרמעריע און ספעציעלע קאַנטראָלן. די וואַך איז גע־שטאַנען אויף די שטילערע וועגן 10-15 וויאָרסט איינע פון דער אַנדערער, נענטער צו שטעט און שטעטלעך — אַ סך געדיכטער. דאָסגלייכן אויף די גרויסע שליאַכן, די הויפט־וועגן צו ווילנע, די עובדה פון די וואַכן איז געווען צו קאַנטראָלירן יעדן דורכגייער און דורכפאַרער, זען צי זענען אלע באַזאָרגט מיט די געהעריקע שיינען און צי מען פירט נישט קיין פראָדוקטן. יעדע פור האָט געדאַרפט האָבן ביי דער זייט פון וואַגן אַ ברעטל מיט אַן אויפשריפט פון דעם נאָמען און פאַמיליע און פון וועלכן אָרט און קרייז דער אייגנטימער פון דער פור איז.

אין משך פון דער אָקופאַציע זענען געווען פאַרשיידענע צייטן אין פרט פון שטרענגקייט מצד די וואַכן. אַ געוויסע צייט, ווען עס איז גע־ווען רואיקער, האָט מען פוסגייערס אָפט דורכגעלאָזן אַן שיינען און קליי־

נע פעקלעך נישט צוגענומען. דעמאלט איז אפילו געווען א פארארדענונג, אז מען זאל נישט אראפנעמען פון די פלייצעס ביו 1 פוד. דאס האט אבער אנגעהאלטן א קורצע צייט.

די שטעט זענען לחלוטין געווען פארמשפט צו הונגער־טויט ביי די אלע ראציאגירונגען. די פרייזן אויף לעבנסמיטלען זענען אומגעהויער גע־שטיגן, אויף 50-60 מאָל, און דעריבער איז דאָס ברענגען און פארקויפן אין שטעט פראָדוקטן געוואָרן דער איינציקער מיטל פאַר טויזנטער מענטשן צו פאַרדינען און אומדירעקט צו ראַטעווען זיך פון הונגער. דער אומלעגאַלער האַנדל איז טאַקע געווען די הויפט־באַשעפטיקונג ביי אַ גרויסן טייל פון דער באַפעלקערונג. און אַלע טאַג פלעגן זיך ציען רייען מענטשן פון שטאָט און צוריק. דאָס איז מען געאַנגען אָפט פאַר צענד־ליקער וואַרסטן אין די דערפער אַריין אויפקויפן ביי די פויערים תבואה, פוטער, קעז וכדומה און טראָגן דאָס אין שטאָט אויף זיך (״פעקלטרע־גער״).

דורכגיין פאַרביי דער וואַך מיט דער משא איז געווען געפערלעך. דערפאַר האָבן די פעקל־טרעגער געמוזט גיין מיט זייטיקע וועגלעך, שטעג־לעך און פעלדער, כדי אויסצומיידן די דייטשן. נאָר די פעלד־זשאַנדאַר־מעריע פלעגט אָפט כאַפן די ״פאַרברעכער״ און אַרעסטירן. זיי האָבן באַ־צאָלט מיט פאַרלירן די סחורה און שטראַף דערצו.

פורן זענען אויך געפאַרן מיט זייטיקע וועגן, אויסמיינדיק די הויפט־פאַסטנס פון דער וואַך. נאָר אויסמיידן אַלע איז נישט אַלעמאַל גע־ווען מעגלעך, ווייל אין די פאַרדעכטיקע ערטער זענען געריטן פעלד־זשאַנ־דאַרן און וויי איז געווען צו דער פּור, וואָס איז שוין אַריינגעפאַלן צו זיי אין די הענט. אויסער דער סחורה האָט מען דערביי געקענט פאַרלירן דאָס פּערד מיטן שפּאַן.

פון דעסטוועגן האָבן די שטענדיקע שמוגלער געמוזט געפינען אַ מיטל, ווי אַזוי צו פירן לעבנסמיטלען אַן אַזאַ ריזיקע. דער דאָזיקער מיטל איז געווען אַ פשוטער און אין רוסלאַנד אַן אויסגעפרוּווטער: דאָס איז די ״וויאַטקע״, וואָס די דייטשן האָבן זיך אויסגעלערנט צו נעמען גאַר אין גיכן נאָך זייער אַנקומען.

די וואך האָט אויך געליטן דחקות און דעריבער זענען די וואַכלייט געווען זייער להוט צו אייער, פוטער און „שפעק“. די שטענדיקע פוס-גייער מיט די פעקלעך פלעגן זיי אָפּפטרן מיט עטלעכע אייער, אַ שטיקל קעז אָדער פוטער. די גרעסערע שמוגלער פלעגן דאַרפן אויסער די פראַ-דוקטן געבן נאָך געלט אויך, אַמאָל האַניק און אַנדערע זאַכן. פאַרן פאַרן ביינאַכט איז אויך געקומען אַ גרויסע שטראַף — מען פלעגט צונעמען דאָס פערד. אָבער ביינאַכט איז געווען גרינגער דורכצוגעבען זיך דורך די וואַכן, וועלכע מען האָט נישט געקענט אונטערקויפן. און אַלע גרויסע שמוגלער האָבן טאַקע געפירט די סחורות ביינאַכט, „אַפּמאַכנדיק“ פריער מיט עטלעכע פאַסטנס.

עס זענען געווען שמוגלער, וואָס האָבן ריזיקירט און געפאַרן אָן שום אָפּמאַך, „אולי יעבור“. ווען מען פלעגט זיי אָננעמען און בעטן אַ שיין, פלעגן אַנדערע אַרויסנעמען אַ 20- אָדער 50-מאַרקשיין אָדער מער, אויב די פור איז געווען אַ גרויסע און געבן דעם סאָלדאַט. אָפט איז דאָס דורכגעגאַנגען, אָבער טיילמאָל פלעגן די זשאַנדאַרן אָדער סאָלדאַטן צו-שטעלן צו די געהעריקע אַמטן די שמוגלער מיט דער סחורה, מיט דעם פאַרגעלייגטן שוחד, און דעמאָלט האָט שוין אויף דעם פאַרהאַלטענעם גע-וואַרט אַ מיאוסער פסק: אי דאָס פערד, אי די סחורה זענען געגאַנגען פאַר-לויזן, אויסער אַ גרויסן קנס און אַמאָל אַפילו תפיסה.

אַפּהאַלטנדיק אַ פור, פלעגט די וואַך קודם-כל פאַדערן שיינען און דערנאָך, אויב עס איז זיי געווען עפעס פאַרדעכטיק, הייסן אַרונטערגיין די פאַסאַזשירן און רעווידירן די פור: אויסטרייסלען אַלע פעקלעך, אויס-טאַפן דאָס היי מיטן שטרוי, דעם האַבער פאַרן פערד אַזוי וו.

אָפט פלעגט מען דערביי מאַכן פערזענלעכע אונטערזוכונגען, אַרומ-טאַפן די קעשענעס, פאַרשיידענע ערטער אונטער די קליידער, ווייל מען האָט אויף אזא אופן דורכגעשמוגלט לייוונט, אַרומוויקלענדיק דאָס אַרום זיך, וואָל, פעל וכדומה*.

* אין פערזענלעך האָב זיך איין מאַל אומגעקערט מיט מיינע קליינע קינדער פון מיינע עלטערן, וועלכע האָבן מיר מיטגעגעבן עפעס פון פראָדוקטן. אין קאַפליצע, לעבן ווילנע, האָט מען אין וואַגן געפונען אַ פוד קאַרטאָפּל, 12 פונט אַרבעס און 25 אייער.

די שמוגלער האָבן געמאַכט אין די וועגענער טאַפלטע דעקן, וווּ מען האָט באַהאַלטן פּראָדוקטן, ווי פלייש, פוטער, קעז און אַלערליי טייערע רוימאַטעריאַלן; אָבער גאַר אין גיכן איז דאָס אויפגעדעקט געוואָרן און דער דאָזיקער מיטל האָט שוין נישט געקענט גילטן.

מיט דער צייט האָט מען זיך צוגעוויינט צו דער לאַגע און דער שמוגל איז געוואָרן אַן אומגעזעצלעך-געזעצלעכער האַנדל, וואָס איז געווען נייע-טיק פאַר דער עקאָנאָמיק פון לאַנד. די דייטשן אַליין, ווי יחידיים, האָבן זיך גענייטיקט דערין, כדי צו האָבן די מעגלעכקייט צוצוקויפן פּראָדוקטן פאַר זיך און פאַר זייער הויזגעזינד אין דייטשלאַנד אויף צו שיקן פער פאַסט און מיטצונעמען, ווען מ'פאַרט אויף אורלויב.

13. די דעמאָראַליזאַציע פון די אַקופאַנטן

בכלל האָט זיך אין דער לעצטער צייט פון דער אַקופאַציע אָנגעהויבן צו פילן אַ שטאַרקע דעמאָראַליזאַציע בנוגע דעם חוב צום פאַטערלאַנד און צו דער אַרמיי. יעדער סאַלדאַט און באַאַמטער, וואָס איז געשטאַנען אין רשות פון דער „מיליטער־פּאַרוואַלטונג ליטאוען“ און „עטאַפּן־קאַמענדאַ־טור“ האָט מער געזאַרגט פאַר זיך, ווי אַזוי צו מאַכן געלט און אָפּשיקן דאָס אַהיים און ווי אַזוי צו לעבן אַליין אַ גוטן טאַג אין דעם אַקופירטן לאַנד. מיט „לאַיחרקן־געלט פלעגט מען קענען כשרן אַ סך פאַרבאַטענע זאַכן. אַלע אַמטספּאַרשטייער האָבן געהאַט פון כל־טוב. יעדער באַלע־באַס אַדער פּריץ האָט צוגעשיקט צום אַמטספּאַרשטייער דאָס בעסטע, וואָס זיי האָבן פאַרמאַגט. אייער, פוטער, האַניק, ווייץ, פעטס, פרוכט — אין דעם האָבן די העכערע דייטשע באַאַמטע זיך ממש געבאָדן. די דינסטן

דער אונטער־אַפיציר, וואָס האָט געמאַכט די אונטערזוכונג, האָט מיך געמוסט פאַרן פאַרברעכן. איך האָב אָנגעוויזן, אַז איך פיר דאָס נישט צום פאַרקויפן. „דאָס איז לעגאַל פאַרבאַטן“. די קינדער האָבן געוויינט פאַר שרעק, אָבער דאָס האָט נישט געמאַכט קיין איינדרוק. קאָנפּיסקירט די קאַנטראַבאַנדע, האָט דער אונטער־אַפיציר מיר אַרויסגעגעבן אַ צעטל אויף דעם, וואָס ער האָט צוגענומען. דערנאָך איז פאַרגעקומען איבער מיר דער משפט אין ווילנע. איך האָב געדאַרפט באַצאָלן הונדערט מאַרק שטראַף. די פּראָדוקטן זענען צוריק נישט אָפּגעגעבן געוואָרן.

זייערע פלעגן זיך אָפּט באַרימ'ען, אַז עס איז זיי שוין ביטער אין האַלדן פון צופיל האַניק עסן. דאָס זעלביקע איז געווען ביי די זשאַנדאַרן. אויך ס'ער פּראָדוקטן אין נאַטור, וועלכע זיי האָבן דאָך געקענט פאַרברויכן נאָר אין באַגרענעצטן סכּום און וועלכע זיי פלעגן טאַקע פאַרקויפּן צו די שמוג'לער, פלעגן זיי נעמען געלט, כדי צו מאַכן פאַרשיידענע הנחות ביי רעקוויזיטן זירן תּבואה, בהמות וכדומה. די זשאַנדאַרן, בפרט די, וואָס זענען לאַנג געזעסן אויף איין אָרט, האָבן אַנגעקליבן גאַנץ היפשע סומעס.

אַ גרויסער טייל באַאַמטע האָבן געהאַט פון דער אַרטיקער באַפעלקער־ רונג דינסטן, וועלכע זענען געווען אויך קעבסווייבער ביי זייערע האַרן. אין דאָרף ד. האָט דער פאַרשטייער פון דער מאַכט פשוט אַרויסגעטריבן דעם מאַן פון דעם הויז, וווּ ער האָט זיך באַזעצט מיט נאָך צוויי סאַלדאַטן און געמאַכט פאַר קעפּסווייבער די מוטער מיט דער טאַכטער, וועלכע האָבן געבוירן קינדער פון די "שכנים". אַזעלכע פּאַלן זענען געווען נישט זעלטן.

ווען מען פלעגט שוין אָפּזיין אַ לענגערע צייט אויף איין אָרט און שליסן באַקאַנטשאַפט, פלעגן די אַמטספאַרשטייערס און זשאַנדאַרן, אויפן שטייגער פון די רוסישע פּריסטאָוועס און אוראַדניקעס, גיין אויף "כיבוד" צו אַלע יידישע באַלעבאַטים בשעת יום־טובים, ביחוד פּסח, זיך "באַקענען" מיט די ספּעציפישע יידישע מאכלים. ווען צו אַן אַמטספאַרשטייער איז געקומען צו גאַסט זיין פּרוי*, איז ער כּמעט יעדן טאַג אין משך פון זעקס וואָכן געפאַרן מיט איר אויף כיבוד צו אַלע פּריצים, רייכערע פּויעריים און יידישע באַלעבאַטים. דערביי האָט ער זיך נישט אָפּגעזאַגט אויך פון געלט־כיבודים אַדער מתנות פאַר דער פּרוי. און די "גאַטין" האָט אַרויס־ געפירט פון "ליטאָוען" אַ היפש ביסל האָב און גוטס.

גאַר אַ סך האָבן די באַאַמטע פאַרדינט אויף דער וואַלד־ווירטשאַפט (פּערסטער). לכתחילה האָבן די דייטשן געפרוּווט אַליין פירן די ווירט־ שאַפט, האַקן האַלץ מיט דער הילף פון די צוואַנג־אַרבעטער. אָבער ווען

* בכלל איז געווען פאַרבאָטן צו ברענגען די פאַמיליע פון דייטשלאַנד. אין זעל־ טענע פּאַלן אָבער פלעגן איינזלנע באַאַמטע יאָ באַקומען אַ דערלויבעניש צו ברענגען אויף אַ קורצער צייט זייערע פּרויען.

דאָס האָט נישט געקענט דעקן די גוואַלדיקע נויט פון פּאַטערלאַנד אין גע-
הילף, האָט מען געמוזט אַנקומען צו פּריוואַטע האַלף־הענדלער, וועלכע
האַבן לויט קאַנטראַקטן געדאַרפט צושטעלן האַלף, אָדער מען פּלעגט אַ
באַשטימטע צאָל ביימער פון די וועלדער אָפּגעבן אין אַרענדע אויף אויס-
צוהאַקן און פאַרקויפן פּריי די „פּאַטערלענדישע“ פּירמעס. דאָ פּלעגן פאַר-
קומען די גרעסטע שווינדלערייען. די אַמטספּאַרשטייער אָדער זייערע באַ-
פּולמעכטיקטע פּלעגן דאַרפן צונעמען דאָס האַלף. באַשטימען זיי, אַז עס
איז אויסגעהאַקט געוואָרן אַזוי פּיל פּעסמעטער, פאַר וועלכע די האַלף־
הענדלער דאַרפן באַצאָלן. דער הענדלער מאַכט פּריער אָפּ מיטן אַמטס-
פּאַרשטייער אָדער „פּערסטער“, אַז ער וועט פאַרשרייבן נאָר אַ העלפט
אָדער אַ דריטל און מיטן רעשט וועלן זיי זיך טיילן.

אויף אַזאַ אופן זענען אויסגעהאַקט געוואָרן צענדליקער טויזנטער
דעסיאַטין וואַלד און מיליאָנען ביימער. און מען קען זיכער זאָגן, אַז די
הויפּט־עשירות פון ליטע, וואָס איז באַשטאַנען אין די געדיכטע וועלדער,
איז נאָך דער ממשלה פון די דייטשן פּילפאַכיק פאַרקלענערט געוואָרן. אין
די גרויסע וועלדער פּלעגט מען שטעלן זעגמילן, וואָס פּלעגן אַרבעטן טאַג
און נאַכט. כדי צוצופירן די מאַטעריאַלן צו די באַן־סטאַנציעס, האָט מען
אָפט געבויט „קליין־באַנען“, געלייגט רעלסן און מיט וואַגאַנעטקעס גע-
פּירט אין די זאַמלפּונקטן. אויף אויסצוהאַקן די וועלדער האָט מען גע-
דאַרפט האַבן צענדליקער טויזנטער מענטשן און צו דעם צוועק האַבן די
דייטשן איינגעפירט צוואַנג־אַרבעט.

14. צוואַנגס־אַרבעט. פּאַפּילוץ

די גזירה פון צוואַנגס־אַרבעט האָט זיך מיטן גאַנצן אימפעט אויס-
געגאַסן אויף די דערפער און שטעטלעך סוף 1916. אַלע יונגעלייט אין
עלטער ביז 40 יאָר האַבן זיך גערעכנט פאַר מאַביליזירטע, בעיקר אַבער
פּלעגט מען באַשטיין אויף די 17-25 יאָריקע. די סטאַראַסטעס האַבן גע-
מוזט צושטעלן די רשימות פון די יונגעלייט. די פאַררעגיסטרירטע האַבן
זיך אַליין געמוזט מעלדן. ווער עס איז נישט געקומען צו דער צייט, פּלעגן
סאַלדאַטן ביינאַכט אים כאַפּן ווי אַ פאַרברעכער. די ערשטע זאָך נעמט

מען צו ביי די צוואנגס־ארבעטער זייערע אַסט־פעסער*. דורך דעם פלעגט מען ווי פאראליזירט ווערן; מען האָט שוין אין ערגעץ נישט געקענט אַרויסגיין, סיידן די גאַנצע צייט ליגן אויפן בוידעם.

די אַנגעקומענע מענטשן, איידער מען פלעגט זיי אָפשיקן צו דער צוואנגס־ארבעט, זענען געווען פאַרשפאַרט און אַ וואָך האָט זיי געהיט, זיי זאָלן זיך נישט צעלויפן. דערנאָך האָט מען זיי פונאַנדערגעשיקט אין פאַר־שיידענע ערטער, ביחוד אין די גרויסע וועלדער צו האַקן האַלץ, אויף שאַ־סייען צו בויען נייע וועגן, אָדער ווי שוואַרצע אַרבעטער אויפצושטעלן די נייטיקע מיליטערישע בנינים, אַמאָל אויך צום פראַנט — גראַבן אַקאַ־פעס אאַז״וו.

פאַר איינעם פון די ערגסטע ערטער פון צוואנגס־אַרבעט אין אונ־דזער קאַנט האָט זיך גערעכנט פאַפּילווע, נישט ווייט פון קאַוונע. דאַרטן האָט מען געהאַקט די גרויסע קאַזלאַווע־רודער וועלדער. דערצו זענען גע־ווען באַשטימט איבער 3 טויזנט מאַן, וועלכע זענען געווען צעטיילט אויף פאַרטייעס אָדער קאַמפּאַניעס, צו 150־300 מאַן. איין טייל האָט געהאַקט ביימער, אַ צווייטער האָט זיי געלאָדן אויף דער קליין־באַן, אַ דריטע אויף דער גרויס־באַן, אַ פּערטע אויף די זעג־מילן אאַז״וו.

עס זענען אויסגעבויט געוואָרן באַראַקן פון ברעטער פאַר די אַרבע־טער. אינעווייניק זענען געווען הוילע נאַרעס אויף צו שלאָפן, אַמאָל באַ־דעקט מיט סטרוזשקעס. בסך־הכל זענען געווען פיר באַראַקן, איינער נאָר פאַר יידן, ווינטער איז אין די באַראַקן געווען קאַלט ווי אין דרויסן. האַלץ איז געווען, עס האָבן אָבער געפּעלט אויוונס און עס איז נישט געווען, ווער עס זאָל דאָס אויפפאַסן. די אַרבעט פלעגט זיך אָנהייבן 5 אַזייגער אין דער פרי און זיך ענדיקן 6 אַזייגער אין אָונט, אין דעם איין שעה, פון 12 ביז 1. אויף מיטאַג. אויפשטיין האָט מען געדאַרפט 4 אַזייגער, דערצו האָט מען נאָך אָפט געדאַרפט אַ 7־6 וויאַרסט גיין צו די ערטער, ווו מען האָט געאַרבעט, און צוריק. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע און נישט אַלע האָבן

* אזוי האָבן געהייסן די פעסער מיט פאַטאַגראַפיעס, וואָס די דייטשן האָבן אַרויס־געגעבן אַלעמען פון 10 יאָר אָן. די פעסער פאַר יידן אין ליטע האָבן געהאַט אויך אַ יידישן טעקסט.

געקאנט אויסהאלטן, קיין רחמנות אָבער איז נישט געווען; ביו אַ מענטש פלעגט נישט פאלן — און עס האָבן שוין נישט געהאלפן קיין שטעקנס און נאָגאַיקעס אים אויפצוהייבן — פלעגט מען מוזן אינטענסיוו אַרבעטן. ביי אַזאַ שווערער אַרבעט האָט מען געגעבן אויף 4 מאָן 1 קילאָ ברויט אויף אַ טאָג, אין דער פרי שוואַרצע קאַווע, 12 אַזייגער מיטאַג — אַ לייטער זופ, וואָס איז אַפט באַשטאַנען פון צעפּוילטע רונקלס (בוראַקעס פאַר בהמות), אַדער ברוקווע מיט געטריקנטע קאַרטאַפּל. אין אָונט אַ לעפל מאַרמעלאַד מיט שוואַרצער קאַווע. און דאָס אַלץ.

מען דאַרף געדענקען, אַז די ווינטערס זענען געווען זייער האַרבע, די קליידער מיטן שוּכוואַרג פלעגן זיך ביי אַזאַ אַרבעט צערייסן זייער גיך, און די אַרבעטער זענען געגאַנגען אַרומגעריסן און אַן גאַנצע שיך. די סאַלדאַטן פלעגן אַרומזען, צי האָט ווער נישט צעריסן די שטייול מיט אַ כיוון, כדי זיך צו באַפרייען פון דער אַרבעט. אין אַזאַ פאַל האָט דער שולדיקער באַקומען שטאַרקע קלעפּ און איז דאָך געשיקט געוואָרן צו דער אַרבעט. ווען דאָס שוּכוואַרג איז שוין געווען אינגאַנצן צעפּאַלן, האָט מען אַרויסגעגעבן הילצערנע שיך, פאַר געלט. דאָס געלט האָט מען אַראַפּערעכנט פון שכירות. שכירות אַ טאָג האָט זיך גערעכנט 30 פעניג. וועגן היגענישער אויפפאַסונג האָט נישט געקאָנט זיין קיין רייד. טיילמאַל האָט מען כלומרשט געפירט אין אַ „באַד“, וווּ עס איז געווען בלויז קאַלט וואַסער. אַנשטאַט זייף האָט מען רעקאַמענדירט זיך צו וואַשן מיט זאַמד.

אַ קורצע צייט איז געווען דערלויבט צו גיין זונטיק אין די נאַענטע דערפער איינקויפן ברויט; אָבער ווען עטלעכע האָבן די דאָזיקע געלעגנ-הייט אויסגענוצט צו אַנטלויפן, איז דאָס פאַרבאַטן געוואָרן. איין מאָל איז אויפן באַדן פון הונגער און שלעכטן עסן אַפילו אויס-געבראַכן אַ פּראָטעסט. וועגן דעם שלעכטן עסן האָט מען געמאַלדן דעם לייטענאַנט, ער האָט זיך אָבער אויסגעלאַכט. דעמאָלט האָבן אַ טייל אַר-בעטער באַשלאָסן נישט צו גיין צו דער אַרבעט און אַראַפּגעריסן פון זיך די נומערן*. די אַקציע איז אַנגענומען געוואָרן פאַר אַן אויפשטאַנד. די

* יעדער צוואַנגס-אַרבעטער האָט געהאַט אויפן היטל און אַרבל אַנגענייט אַ נומער.

אָנטיילנעמער זענען פעסטגעשטעלט געוואָרן דורך רעווידירן די קליידער. ביי וועמען עס האָט געפעלט דער צוגענייטער נומער, איז אַרעסטירט און מערדעריש צעשלאָגן געוואָרן. 14 (6 יידן און 8 קריסטן) מענטשן זענען איבערגעגעבן געוואָרן צום געריכט, פון זיי זענען 2 פאַרמשפט געוואָרן צום טויט, נאָר זיי זענען באַגנאַדיקט געוואָרן אויף 16 יאָר שווערער טור-מע, די איבעריקע צו געפענגעניש פון אַ האַלב ביז אַ יאָר.

ביים צעטיילן די זופּ האָט איינער זיך אַ שטופּ געטאָן צום קעסל נישט אין דער ריי און דערפאַר איז ער אויפן אַרט דערשאַסן געוואָרן דורך דעם וואַך־סאַלדאַט.

שרייבן אַהיים איז געווען פאַרבאָטן, נאָר איין מאָל אין דריי־פיר חדשים האָט מען געגעבן אורלויב אויף 10 טעג. באַן־געלט איז געווען אויפן אייגענעם חשבון און דערצו האָט מען געמוזט לאָזן 50 מאַרק ערבות. ווער עס האָט פון אורלויב פאַרשפעטיקט, האָט דאָס ערבות־געלט פאַר-לירן.

טייל האָבן זיך אָפּגעהאַקט די פינגער, כדי פטור צו ווערן פון אַזאַ גהינום. אָבער דאָס האָט אויך נישט געהאַלפּן: ווען דער דאָקטאָר פלעגט פעסטשטעלן, אַז דאָס איז געמאַכט געוואָרן בכוונה, האָט דער בעל־מום געדאַרפט אַרבעטן מיט צעשעדיקטע הענט אַדער פיס.

נישט ווייניק מענטשן זענען אומגעקומען ביי דער אַרבעט, צע-קוועטשט געוואָרן פון ביימער אויף טויט אַדער צעקאַליעטשעט געוואָרן. נאָך מער האָבן אָפּגעפרוירן די הענט מיט די פיס, געקראַגן רעוומאַטיזם אַדער גיכע שווינדזוכט. באַפרייט ווערן פון דער אַרבעט פלעגט מען נאָר דאָן, ווען מען האָט שוין אינגאַנצן פאַרלוירן די אַרבעטס־פעאיקייט אַדער ווען מען האָט צוגעשטעלט אַנשטאָט זיך אַן אַנדערן (אַ „זאַצמאַן“). אָבער אויך אין דעם לעצטן פאַל האָט נישט איין מאָל געטראָפּן, אַז ביידע זע-נען פאַרהאַלטן געוואָרן ביי דער אַרבעט.

מענטשן האָבן ביי דער ערשטער מעגלעכקייט געזען צו אַנטלויפן פון פּאָפּילווע, נישט טראַכטנדיק, וואָס וועט זיין מאַרגן; וואָרעם לויפן איז נישט געווען ווהיגן, און אַן דעם פּאַס פלעגט מען סוף־כל־סוף אַרייַן-פּאַלן אין די הענט פון דער פּאָליציי.

לכתחילה האָבן אין פּאַפּילױע געאַרבעט געפּאַנגענע פּראַנצױזן. װען זײ האָבן אַבער נישט געקענט אױסהאַלטן אַזאַ רעזשים און אַנגעהױבן מאַסנוױז אױסצושטאַרבן, האָט מען זײ פּאַרביטן מיט דער אַרטיקער באַ- פעלקערונג.

די גזירה פון צוואַנגס-אַרבעט בײ אַזעלכע באַרבאַרישע באַדינגונגען האָט געדויערט בערך אַ יאָר אַנדערהאַלבן, ביז מען האָט, װײזט אױס, דורך נײטראַלע מלוכות װעגן דעם אײנטערווענירט.

15. די באַציאונג צו דער באַפעלקערונג

בכלל האָבן די דײטשן זיך באַצױגן צו דער אַרטיקער באַפעלקערונג כמעט װי צו בהמות, װעלכע דאַרפן דעם באַלעבאַס ברענגען נוצן, אַבער האָבן אַבסאָלוט קײן שום רעכט נישט. רײדן האָט מען גערעדט נאָר מיט דער שפּראַך פון באַפעלן, זײער אַפט זיך באַנוצט מיט פיזישע מיטלען, געשלאַגן מיט שטעקנס אַדער נאַראַפּניקעס פאַר אַ װאָרט אַדער פאַר נישט אױספירן עפעס אַ זאַך, װי עס פּאָדערט זיך. דעריבער טאַקע פּלעגן די פּױערים צײטערן װען זײ האָבן דערזען אַ דײטש. זײ האָבן געװוסט, אַז עס שמעקט שױן מיט אַ גזירה, אַ רעקװײזיציע, אַ רעװױזיע וכדומה.

דאָס נישט פּאַרשטיין די שפּראַך פון די אַקופּאַנטן האָט אין די דער- פער געפירט אַפט צו פּאַרשיידענע מיספּאַרשטענדענישן, װעלכע האָבן זיך טײלמאַל אױסגעלאָזט זײער טראַגיש. אַט קומט אין דאָרף אַ דײטשער סאַלדאַט און פּאָדערט גלייך אַ פּור. דער פּױער זיצט אױפן דאָך און דעקט אים. ער גיט צו פּאַרשטיין דעם סאַלדאַט, אַז אַט ענדיקט ער די אַרבעט און גײט גלייך אַראָפּ. בײ דער אַרבעט באַנוצט ער אַ האַק. דעם דײטש דאַכט זיך אױס, אַז דער פּױער האָט אים אַנגעבאַטן צו שפּאַלטן דעם קאַפּ. ער לױפט נאָך זײנע קאַלעגן און מען נעמט דעם פּױער שלאַגן. מען אַרעסט- טירט אים. עס װערט פּאַרפירט אַ פּראַצעס פאַר װידערשטאַנד מיט כוח קעגן מיליטער. דעם פּױער דראַט טױטשטראַף. אַבער ער שטאַרבט אין געפענגעניש פון אַז אומבאַװוסטער סיבה.

אַדער נאָך אַ פּאַל: עס קומט אַ דײטש אין דאָרף קרונטשיק נאָך אַ פּור. דער פּױער דערקלערט, אַז ער קאַן אײצט אים קײן פּור נישט געבן.

דער סאלדאט הייבט אן צו שלאגן מיט דער קאלבע דעם פויער מיט זיין פאמיליע. די באפאלענע ווערן זיך. דער סאלדאט כאפט ארויס א מעסער און האקט אפ דעם פויער די פינגער. דאן האבן אלע הויזלייט זיך גע- ווארפן אויפן סאלדאט און אים געבונדן, און אזוי האבן זיי אים אוועק- געפירט צום אמטספארשטייער, מיינענדיק, אז דער רוצח וועט באקומען זיין שטראף. ווי אבער זיי דייטשע סאלדאטן אין שטעטל זענען דערפון געווייר געווארן, זענען זיי שרעקלעך אויפגעבראכט געווארן: „סטייטש! אויב די באפעלקערונג וועט פארלירן די מורא פאר אונדז, וועלן זיי אונדז אויסשעכטן! וויפל זענען מיר דא?“. דעם פויער האט מען געוואלט שיסן אויפן ארט. נאר איינער האט עס קיים אפגעהאלטן. מען האט אים אויף טויט געשלאגן און אוועקגעשיקט אין טורמע. אים האט געדראגט טויט- שטראף, אבער דאס איז שוין געווען דאס לעצטע יאר און ער איז געבליבן לעבן.

אפט פלעגן זשאנדארן שיסן גלייך אויף אן ארט, נישט ארעסטירן- זיך, ביי דעם מינדסטן חשד פון ווידערשטאנד אדער ביים נישט אפשטעלן זיך נאך דעם רוף „האלט“. דער זשאנדאר סטאכאוויטש (אין רודזשישקי), למשל, האט דערשאסן א קריסט אורבאנאוויטש, וואס האט געפירט האלץ פון רעגירונגס-וואלד אן א דערלויבעניש. אויך איז פון אים דערשאסן גע- ווארן א יונגער קריסט פון דארף אנגלעניק, וואס האט געפירט בהמות און נישט דערהערט דאס ווארט „האלט“. דער זעלביקער זשאנדאר פלעגט שטענדיק האלטן ביי זיך א שטעקן און גלייך שלאגן אדער אנרייצן דעם הונט, וועלכער איז מיט אים מיטגעלאפן. ער באגעגנט א יידן, וואס פירט קארן אין מיל, ער פרעגט אים, צי דאס איז שמוגל. דער ייד ענטפערט, אז ער פירט אביסל קארן צו מאלן. דער זשאנדאר הייבט אן צו שרייען, אז דאס איז שמוגל און שלאגט מיטן שטעקן דעם יידן, ביז ער צעברעכט אים איבער זיין קאפ. ער באנוגנט זיך אבער דערמיט נישט און רייצט נאך אן דעם הונט, וואס צעבייסט דעם יידן.

אן אנדער זשאנדאר האט געהאט א קייטעלע, וואס ער האט פאר- צויגן איבערן קאפ יעדערן, אויף וועמען עס איז געפאלן א חשד, אז ער באהאלט עפעס. ער פלעגט דאס קייטעלע אזוי פארציען אויפן האלדן, אז

ביי דעם „באַשולדיקטן“ פלעגט אַרױסקריכן די צונג. אַחוץ אַלעמען פלעגן די דײַטשן פון יעדער קלײַניקײַט זיך אַזױ אױפֿרעגן, שרײַען און טופֿען מיט די פֿיס, אַז אַלע פלעגן פֿאַרציטערט װערן.

װעגן אַ װידערשטאַנד האָט נישט געקאַנט זײַן קײַן רײַד. געװער האָט מען נישט געטאַרט האַלטן. אין דאַרף פֿאַדװאַראַנץ האָט מען בײַ אַ פֿױער געפֿונען עטלעכע באַהאַלטענע ביקסן. ער האָט עס געטאַן אַן שױם פֿניה, האַפֿנדיק אױסצונוצן דאָס װען עס איז אױף זײַן פֿױערישן שטייגער אױף מעטאַל, װאָס קען נוצן אין באַלעבאַטישקײַט. אמת, עס איז געװען אַ באַפעל אַפֿצוגעבן דאָס געװער, אָבער קנאַפּ באַפעלן זענען אַרױסגעגעבן געװאָרן? אײַנער אַ שכן, װאָס איז אין כּעס אױפֿן פֿױער, מסרט אים. מען געפֿינט די ביקסן. דעם פֿױער משפֿט אַ פעלד־געריכט, װאָס פֿאַרװרטײַלט אים צום טױט דורך שיסן. װילהעלם באַשטעטיקט דעם פֿסק־דין, װעלכער װערט אױסגעפֿירט אין לאַנדװאַרְאָװע פֿאַר אַלעמען אין די אױגן. די חברים, װאָס זענען מיט אים געזעסן, האָבן געדאַרפט אױסגראַבן פֿאַר אים אַ גרוב, װוּ ער איז נאָכן שיסן באַגראַבן געװאָרן.

16. די באַציאָנונג צו יידן און זײַער לאַגע

די דײַטשע אַקופֿאַציע אין ערשטן װעלט־קריג האָט געדריקט אַלעמען כּמעט גלײַך. פון ייִדישן שטאַנדפֿונקט איז דאָס געװען די אײַנציקע נחמה. נאָך מער, היות װי מיט יידן האָבן זיך געקענט די דײַטשן בעסער צונױפֿ־רײַדן, איז די באַציאָנונג צו זײַ געװען אַביסל אַ לײַכטערע. בכל אופן האָבן יידן נישט אַזױ אַפֿט געקראַגן קלעפּ, װי די פֿױערײַם. אגב, זענען די יידן געװען דער נײַטיקסטער עלעמענט פֿאַר די פרעמדע אַקופֿאַנטן, װעלכע האָבן זיך נישט געקענט צונױפֿרײַדן מיט דער מערהײַט פון דער באַפעל־קערונג און געמוזט אױסניצן די יידן װי דאַלמעטשער. דערמיט דערקלערט זיך אױך דער פֿאַקט, װאָס אַ צאָל בױראַ־אַנגעשטעלטע זענען געװען ייִדי־שע יונגעלײַט און מײַדלעך, װעלכע האָבן זיך גיך צוגעלערנט פֿראַקטיש די שפּראַך.

עס איז אַפֿט טאַקע פֿאַרגעקומען, אַז בײַ די אַמטספֿאַרשטייער זע־נען די ייִדישע שרײַבער געװאָרן די גאַנצע געשעפֿט־פֿירער אין באַצירק

און ממילא אויך אומדירעקטע דעה־זאגער וועגן באַפרייען פון רעקוויזי־
ציעס אאז״וו. די שרייבער האָבן זיך אין אַזאַ פּאַל אויך נישט גענאַרט
און פאַרשטאַנען, ווי אַזוי אויסצונוצן די פּריווילעגירטע לאַגע... די באַ־
עוולטע פּויערים פּלעגן טאַקע קומען זוכן שתדלנות צו די יידן, מיט וועל־
כע זיי האָבן געקענט זיך צונויפּריידן און דורך זיי עפעס פּוועלן.

מען קאַן זאָגן, אַז דאָס האָט אין אַ געוויסער מאָס אויפּגעוויבן די
חשיבות פון די יידן אין די אויגן פון דער פּויערישער און בכלל קריסט־
לעכער באַפּעלקערונג, וועלכע האָט באַשיימפּערלעך געזען, אַז אַט אַזאַ
שטאַרקע מאַכט באַציט זיך צום יידן, ווי צו אַלעמען און אפשר נאָך אַביסל
בעסער. דאָס האָט פּראַקטיש אײנגעפּלאַנצט דעם געדאַנק, אַז יידן זענען
בירגער, וואָס איז פּסיכאָלאָגיש פאַרן פּויער געווען אוממעגלעך זיך פאַר־
זושטעלן אין די צאַרישע צייטן.

אמת, צווישן די דייטשן, ספּעציעל צווישן די פּויוזער פּאַליאַקן, וועל־
כע מען האָט געשיקט אין אונדזערע קאַנטן צוליב שפּראַכלעכע טעמים,
האָבן נישט געפּעלט קיין ייִהן־פּרעסער, וואָס האָבן איבערגעחזרט די
באַקאַנטע באַשולדיקונגען, אַז יידן זענען שמוגלער, שווינדלער, דרייען
זיך אַרויס פון צוואַנגס־אַרבעט אאז״וו. אַזאַ מיינונג האָבן אונטערגעהאַלטן
בעיקר אַפיצירן, וואָס האָבן געשטאַמט פון פּרייסישן יונקערטום.

פון דעסטוועגן האָבן יידן זיך געפּילט זיכערער. ווען אין שטעטל
בוטרימאַנץ האָט אײנער אַ קריסט געוואָלט מאַכן אַ עלילת־דם און דער
גלח האָט אים אונטערגעשטיצט, האָט מען זיי ביידן גלייך אַרעסטירט און
שטרענג באַשטראַפּט. און מער האָט מען שוין קיינמאַל נישט געהערט
קיין רייד אַפילו וועגן „באַנוצן בלוט“.

דאָס איז געווען דער אײנציקער ליכטיקער שטראַל פאַר יידן אין יע־
נער פּינצטערער צייט, וואָרעם עקאַנאָמיש זענען די יידן געוואָרן אינגאַנצן
רואינירט. דער לעגאַלער מסחר איז כמעט אַפּגעשטאַרבן. סחורה איז נישט
געווען ווי און פון וואָנען צו ברענגען. די עטלעכע אַרטיקלען, וואָס זענען
איבערגעלאָזן געוואָרן פאַרן פּרייען האַנדל, האָבן נישט געקאַנט האָבן קיין
ממשות צוליב זייער נישטיקייט (דהיינו — ליכט, סאַכאַרין, ציקאַריע).
דערצו האָט מען דאָס געדאַרפּט קויפּן נאָר אין „קאַזיאַנע“ ערטער. די

יידישע בעלי-מלאכות אין שטעטל זענען געזעסן און ארבעט. דער איינציגער קער אויסוועג איז געווען זיך צו פארדינגען אויף ארבעט ביי די דייטשן אדער צו שמוגלען. דער גרעסטער טייל האָט אויסגעקליבן דעם צווייטן וועג. אַ געוויסער טייל האָט זיך „געשמירט“ אַרום די דייטשן ווי ביוראַ-אַרבעטער, ליפּעראַנטן, דאָלמעטשער, טעלעראַלעקער, וואָס ברענגען די דייטשן פּערזענלעכען נוצן און לעקן דערביי אָפּ אַ ביינדל.

מען מוז אויך קאָנסטאַטירן, אַז אַ טייל יידן איז דעמאָלט אויך אי-ברעגעגאַנגען צו פּראָדוקטיווער באַשעפּטיקונג (ביי וואָלד-אַרבעט אָדער אין פּאַבריקן). מען האָט זיך אויך גענומען צו ערדאַרבעט. יעדער האָט געזען צו פּאַרזעצן פּאַר זיך קאַרטאָפּל, באַאַרבעטן אַ שטיקל גאַרטן. עס איז אַראָפּ דאָס קליינשטעטלשע „דאָס פּאַסט פּאַר מיר נישט“. איצט האָט שוין אַלץ „געפּאַסט“, אַפּילו די ערגסטע אַרבעט, אַבי עס זאָל נאָר זיין וואָס צו עסן. די אַרעמקייט פּון דער יידישער באַפּעלקערונג איז געווען אַזוי גרויס, אַז אַ סך געזינדן זענען אין די שטעטלעך ממש אויסגעגאַנגען פּון הונגערי. אַ שטיקל ישועה זענען געווען נאָר די סומעס, וואָס פּלעגן אַריינפּליסן פּון די אויסלענדישע הילף-קאָמיטעטן. אַבער אויך דאָ האָבן די דייטשן געוואָלט אַוועקלייגן די האַנט אויף די געלטער, וואָס זענען אַנגעקומען דורך זיי, צעטיילן לויט זייער איינזען, עס זאָל גיין פּאַר קריסטן אויך, הגם דאָס איז געשיקט געוואָרן ספּעציעל פּאַר יידן. וווּ זיי האָבן נישט געטראָפּן קיין ווידערשטאַנד, האָט זיך דאָס זיי איינגעגעבן. דאָרט אַבער, וווּ די אַרטיקע יידישע פּאַרשטייער האָבן זיך איינגעשטעלט, איז דאָס געלט צעטיילט געוואָרן צווישן די, פּאַר וועמען עס איז געשיקט געוואָרן.

אין די שטעטלעך ווי אין די שטעט האָבן די יידישע קרעמלעך גע-מוזט זיין אָפּן עטלעכע שעה אויך שבת און דורך דעם איז בטל געוואָרן אין שטעטל די פּסיכאָלאָגישע מורא פּאַר מחלל שבת זיין. די דייטשן האָבן נישט געשווינט די רעליגיעזע געפּילן און אָפּט אום שבת געטריבן די יידן צו רייניקן די גאַסן, ברוקירן אַזאָוו. אין דער צייט פּון שניט און פּוכגראַז האָבן יידישע קינדער געמוזט גיין געצוונגענערהייט צו דער אַרבעט פּון זאַמלען פּאַרשיידענע נוצלעכע גראַזן. צו קלייבן שטיינער זענען צוגעצויגן געוואָרן די לערער מיט די קינדער פּון די פּאַלקשולן.

17. די לאגע פון די רייכע פויערים

דעם פויער האָט זיך, נישט קוקנדיק אויף אַלע רעקוויזיטעס, געלעבט גרינגער. ער איז פאַרט נישט געווען אונטער דעם שטענדיקן אויג פון די זשאַנדאַרן און אַנדערע באַאַמטע. אים פלעגט זיך איינגעבן צו באַהאַלטן אַ היפּשן טייל פון זיינע פּראָדוקטן און אַפּט אַפּילו בהמות. פאַר דעם האָט ער געקאַנט קריגן ביים אויסגעהונגערטן שטאַטישן מענטש אַלץ, וואָס ער האָט פאַרלאָנגט. אַלע „העכערע“ באַדערפענישן, ווי קליידונג אַדער לוקס סוסדיקע זאַכן, זענען ביים שטאַטישן איינוווינער אַפּגעפּאַלן. עס איז גער בליבן נאָר דער נאַכפרעג אויף פּראָדוקטן. פאַר דעם האָט דער פויער פּריער געפּאַדערט רוסיש געלט, דערנאָך דייטשע מאַרקן (קיינ אַסטאַגעלט אַדער באַנעס, ווי מען האָט עס גערופּן, האָט ער קיינמאַל גערן נישט גענומען). ווען דער ווערט פון געלט איז געפּאַלן און דערצו איז דער פויער שוין געווען גענוג רייך אין דעם, האָט ער שוין אָנגעהויבן פּאַדערן פּאַרשיידענע חפּצים און ער האָט זיי באַקומען.

דער פויער האָט אָנגעהויבן לעבן בעסער ווי פּריער. ער האָט אַליין אויפגעגעסן פוטער, אייער, פלייש, וואָס אַמאַל פלעגט ער עס פאַרקויפּן. עס האָבן זיך געביטן די ראַלעס פון דעם דאָרפסמאַן מיט דעם שטאַטישן איינוווינער.

18. שולעס

עס איז כדאי צו דערמאָנען די באַציאונג פון די אַקופאַנטן צום ענין שולעס. זיי האָבן געזאָרגט, אַז אין יעדן שטעטל זאָל זיין איינער אַדער צוויי שולעס (אַ יידישע און אַ קריסטלעכע). דאָרטן, וווּ זיי האָבן געהאַט אַ מעגלעכקייט, פלעגן זיי זעצן סאַלדאַטן פאַר לערער און לערנען אויף דייטש. וווּ דאָס איז נישט געווען מעגלעך, זענען באַשטימט געוואָרן לערער אַדער לערערינס פון דער אַרטיקער באַפעלקערונג. די בכורה האָבן געהאַט די, וואָס האָבן געקענט דייטש.

לויט די ריכטליניעס פון הינדענבורג האָט די שפּראַך אין די שולעס געדאַרפט זיין די מוטער־שפּראַך, אָבער בנוגע די יידישע שולעס האָט מען געזען זיי וואָס מער צו גערמאַניזירן, אַפּגעבנדיק די גרעסטע צאָל שעהן

אויף דייטש און אפט פאָדערנדיק, אַז דער גאַנצער לימוד זאָל גיין אין דייטש, וואָרעם „יידיש איז נאָר אַ פאַרדאַרבן דייטש“, האָבן די דייטשע שררות נאָכגעזאָגט אונדזערע היימישע יידיש־פרעסער. די באַפעלקערונג האָט געמוזט אויסהאַלטן די שולעס צאָלנדיק אַ שול־שטייער און אויסער דעם צושטעלנדיק אין גאַטור אַלע הצטרכותן פון דער שולע, ווי האַלץ, וואַסער אַאָז״וו. אין כמה ערטער איז דורכגע־פירט געוואָרן אַ צוואַנג־באַזוך פון דער שולע. קיין טיפע וואַרצלען האָבן דאָך זייערע שולעס אין לעבן נישט גע־לאָזן; די איינציקע מעלה איז געווען, וואָס עס האָט זיך שוין אין די שטעטלעך געשאַפן אַ נויטווענדיקייט פאַר אַ וועלטלעכער שולע און דער חדר האָט שוין נישט געקענט קיינעם באַפרידיקן.

19. דער קאַמף מיט קלעפיקע קראַנקייטן

גאַנץ אַריגינעל האָבן די דייטשן דורכגעפירט דעם קאַמף מיט קלע־פיקע קראַנקייטן. אין יעדן שטעטל איז באַשטימט געווען אַ הויז ווי אַ שפיטאַל פאַר קלעפיקע קראַנקע. ווען איינער איז קראַנק געוואָרן, למשל, אויף טיפּוס (די פאַרשפּרייטסטע קראַנקייט, פון וועלכער עס זענען אויס־געשטאַרבן אפשר איין פּערטל פון דער באַפעלקערונג און איבערגעקערענקט מער ווי אַ העלפט), פלעגט מען אים אַריינװאַרפן אין „שפיטאַל“. דער פאַרוואַלטער פון „שפיטאַל“ איז מערסטנס געווען דער אַרטיקער פעלד־שער, וועלכער פלעגט גאַנצע טעג אַפילו אַהין נישט אַריינשמעקן. קיין באַדינונג איז אויך נישט געווען. דער אַריינגאַנג פאַר זייטיקע איז געווען שטרענג פאַרבאָטן, און אַזוי אַרום איז דער קראַנקער געווען פאַרמשפּט צום טויט. די באַפעלקערונג האָט טאַקע אויפן „שפיטאַל“ געקוקט ווי אויף אַ מתים־שטיבל.

אין די שטעטלעך זענען איינגעפירט געווען כלומרשט די „אַנטלוי־זונג־אַנשטאַלטן“, איבערגעמאַכט פון די אַרטיקע בעדער, אָבער דאָס איז געווען בלויז אַ קאַריקאַטור, ווו עס איז נישט געווען נישט קיין הייס וואַ־סער, נישט קיין הייסע לופט און ווו דער ריינער מענטש האָט ערשט גע־קענט באַקומען אַלערליי קראַנקייטן דורך פאַרשיידענע אומפלייט.

עס זענען דורכגעפירט געוואָרן צוואַנג־איינשפּריצן אויף פּאַקן. זייער קאַמיש איז אויסגעקומען אין די אויגן פון די קליינשטעטלשע איינוווינער די זאַרג פון די דייטשן פאַר די בית־הכסאָס. די דייטשן האָבן געפּאָדערט, אַז זיי זאָלן אויפּגעהאַלטן ווערן ריין. ביי רעוויזיעס זענען נישט ווייניק מענטשן באַשטראַפּט געוואָרן פאַר נישט אויספּאַלגן די פּאַר־שריפטן פון דער מאַכט בנוגע דעם ענין. פאַר שטעטלשע לצים איז דאָס געווען אַ גאַנגבאַרער שטאַף...

20. פּאַזיטיווע זייטן

מען דאַרף דערמאָנען עטלעכע פּאַזיטיווע זייטן פון דער דייטשער טעטיקייט, הגם דאָס איז אויך געווען דורכגעדרונגען מיט צילן פון אייגן־נוציקייט.

גרויס אויפּמערקזאַמקייט איז געלייגט געוואָרן אויף צו האַלטן און ברענגען אין אַרדענונג די וועגן. עס זענען דורכגעפירט געוואָרן נייע שאַ־סייען, בלאַטיקע און ליימיקע ערטער זענען אויסגעברוקירט געוואָרן. אַלע בריקן זענען פאַרריכט געוואָרן; אַ סך וועגן זענען באַזעצט געוואָרן מיט ביימלעך, אויף אַלע וועגן זענען געווען אַנווייזן וועגן דער ריכטונג און דער צאָל קילאָמעטער פון איין אָרט צו אַ צווייטן. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס אַלץ איז אויסגעפירט געוואָרן דורך דער אַרטיקער באַפעלקערונג.

אין די שטעטלעך זענען איינגעפירט געוואָרן פייערלעשער־קאַמאַנ־דעס. צו איבונגען האָבן געמוזט קומען אַלע מענלעכע איינוווינער. ביי יעדן הויז האָט געמוזט שטיין אַ טון מיט וואַסער. אין פּאַל פון אַ שריפה האָבן אַלע געדאַרפּט זיך צונויפקומען צו דעם ברענענדיקן אָרט און זען לאַקאַליזירן דאָס פייער. און מען דאַרף קאַנסטאַטירן, אַז אַ שריפה אין דער צייט פון דער דייטשער אַקופּאַציע איז געווען אַ זעלטנהייט.

מערקווירדיק איז אויך געווען די באַציאונג פון די דייטשן צו זייערע געפּאַלענע סאָלדאַטן, וואָס זענען באַגראָכן געוואָרן אין פאַרשיידענע ערטער אין ליטע. פון צייט צו צייט פלעגט אַ ראַטע סאָלדאַטן קומען אַרומזען די קברים; שטעלן צויםען, אַרומלייגן מיט שטיינדלעך, באַפּוצן מיט גראַז, אַרויפשטעלן נייע קרייצן מיט גענויע אויפשריפטן, אַפּט גאַנץ

סענטימענטאָלע. נישט זעלטן פלעגט מען זען אויף די קברים רירנדיקע אויפשריפטן פון עלטערן אָדער פרויען, וואָס זענען געקומען באַזוכן זייער רע ליבע „אויף אייביק פאַרשווונדענע“ אין דעם פרעמדן לאַנד.

דאָרט, וווּ ס'זענען געווען אַ סך געפאַלענע, האָבן די דייטשן געמאַכט גרויסע בית-עולמס, ווהיין מען האָט אַריבערגעטראָגן אַלע איינצלנע, אין פאַרשיידענע ערטער באַהאַלטענע הרוגים. אַזאַ בית-עולם איז געווען אַרומ-געצוימט מיט שיינע שטאַכעטלעך, אין מיטן אַ מויער, אויף וועלכן עס איז געווען אויפגעשריבן דער נאָמען פון „פרידהאָף“. די קברים אַלע אין גלייכע רייען, הויך אַנגעשאַטן, מיט צלמים און אויפשריפטן. אין מיטן די אַלייען אַ סימבאָלישער דענקמאַל פון צעמענט, וואָס דעקט איבער דאָס געפלעכט פון פאַרשיידענע מינים כלי-זיין אונטער אים. אויף די ווענט-לעך פאַרשיידענע אויפשריפטן: „צום אַנדענקען פון דער גרויסער נייע מאַן-שלאַכט אין אַוּגוסט 1915. דאָס האָבן זיי געזיגט און געפאַלן“. אויפן הויפט-מויער אַן אויפשריפט: „טריי ביז דעם טויט“ און נאָך אַנדערע (אַזאַ מיליטערישער בית-עולם געפינט זיך 4 וויאָרט פון טראַק לעבן דערפל זאָדראַשאַץ). די בית-עולמס זענען געווען באַפּוצט מיט בלומען אָדער ביימעלעך. אין לעצטן יאָר פון דער אַקופאַציע זענען כמעט אַלע הרוגים אַריבערגעטראָגן געוואָרן אויף די בית-עולמס, אויף וועלכע עס האָט זיך געפילט די דייטשע אַרדענונג און סענטימענטאַליטעט.

21. באַנדיטיזם

די רואינירונג פון גאַנצן לעבן, די שרעקלעכע לאַגע פון די קריגס-געפאַנגענע און די צוואַנגס-אַרבעטער האָבן געבראַכט צו אַ שטאַרקער אַנטוויקלונג פון באַנדיטיזם, וואָס איז ביז דער דייטשער אַקופאַציע אין ליטע געווען כמעט אומבאַוואוסט.

פון די אַפטרעטנדיקע רוסישע חיילות זענען פאַרבליבן אין אונדזער געגנט סאַלדאַטן מיט געווער, און נישט קוקנדיק אויף אַלע התראות, האָבן זיי זיך נישט געוואָלט איבערגעבן צו די דייטשן אין געפאַנגענשאַפט. זיי האָבן זיך ווי עס איז איינגעבעטן ביי טייל פּויערים, מען זאָל זיי לאָזן

ארבעטן אויף די פעלדער. קיין לויז האבן זיי נישט געפאָדערט. זיך באַ-
נוגנט נאָר מיטן עסן.

ווען די דייטשן פלעגן זיך אָבער דערוויסן, אָו ערגעץ־ווו האַלט זיך
אויף אַזאַ „פלעניק“, פלעגט מען זיי תיכף אַרעסטירן. עס האָט דערביי
אויך געליטן דער באַלעבאָס, ביי וועמען זיי האָבן זיך אויפגעהאַלטן. אַזוי
אַרום איז מיט דער צייט פאַר די פלעניקעס געוואָרן אוממעגלעך צו
בלייבן אויף איין אָרט: זיי האָבן זיך געדאַרפט אויסבאהאַלטן. די לאַגע
פון די געפאַנגענע אין דייטשלאַנד איז אויך געווען שרעקלעך און די, וואָס
זענען געווען נישט ווייט פון דער רוסישער גרענעץ, פלעגן אַנטלויפן.
בעיקר האָט זיך פאַרמערט די צאָל פון די אַנטלאַפּענע סוף 1917 און אין
1918. בייטאָג האָבן זיי זיך באַהאַלטן אין די וועלדער, אָדער אין גריבער
און ביינאַכט פלעגן זיי אַרויסגיין פון די באַהעלטענישן. ביי די איינזויי-
נער, וואָס ביים וועג, פלעגן זיי אַנקלאַפן אין די פענצטער, בעטן ברויט
און מען זאָל זיי ווייזן דעם וועג. לכתחילה האָט זיי די באַפעלקערונג גע-
שטיצט. אָבער דערנאָך, ווען פון די בלאַנדזשענדיקע גרופּעס האָבן זיך אַנ-
געהויבן שאַפן באַנדעס מיט געווער, האָט מען זיך באַצויגן צו זיי פֿינד-
לעך און מיט פחד. נישט האָבנדיק די מעגלעכקייט דורכצוגיין און זיך
דערנערן אויף אַ פרידלעכן אופן, האָבן די אַנטלאַפּענע אַנגעהויבן צו
נעמען מיט גוואַלד.

צו די באַנדעס זענען צוגעשטאַנען די אַרטיקע פאַרברעכערישע עלע-
מענטן, וועלכע זענען געווען נייטיק פאַר די פרעמדע ווי אינפאַרמאַטאָרן.
פון די אַרטיקע פלעגן זיי גענוי געווייר ווערן, ביי וועמען עס איז דאָ
געלט, פּראָדוקטן, חפצים אַזוֹו. די אַנפאַלן פלעגן פאַרקומען אויף ריי-
כערע פויערים, גוטבאַזיצער, דאַרפסיידן, וועלכע פלעגן וווינען איינזאַם,
אַן שכנות און אויף די וועגן. די ערשטע צייטן פלעגט מען צוקומען צום
אַנגעמערקטן הויז, דער גרעסטער טייל פון דער באַנדע (אַפט צו 15-20
מאַן) פלעגט אַרומרינגלען די שטוב, כדי קיינער זאָל נישט אַנטלויפן.
עטלעכע פלעגן שטילערהייט צוגיין (קיין הינט זענען אין ערגעץ נישט
געווען, די דייטשן האָבן אַלע געשאַסן), אַנקלאַפן, מען זאָל עפענען. ווען
דער באַלעבאָס האָט געעפנט, האָט מען אים באַרואיקט, אָו מען וועט אים

קיינ בייז נישט טאן, ווען ער וועט אפגעבן דאס גאנצע געלט, וואס ער פארמאגט. ווען דער באַלעבאָס האָט אַלץ אָפּגעגעבן און די סומע האָט זיי באַפּרידיקט, פּלעגן זיי צונעמען די שפּייז־פּראָדוקטן און אוועקגיין מיט אַ באַפעל צו פּאַרשווייגן דעם אָנפּאַל.

וואָס ווייטער אָבער האָט זיך דאָס „פּרידלעכע“ בילד פון די ראַבי־רונגען געביטן אויף בלוטיקע מערדערישע גוואַלד־טאַטן. די באַנדעס זענען געוואָרן גרעסער און געפּאָדערט מער געלט. די ריזיקע איז געווען אַ גרויסע און זיי זענען שוין געגאַנגען, ווי מען זאָגט, אויף איינס. די פּריער־דיקע אָנפּאַלן פּלעגן פּאַרקומען אין מיטן נאַכט, אין די שפּעטערדיקע צייטן אין אָוונט. די הייזער פּלעגן אויך ווערן אַרומגערינגלט מיט אַ שמירה, און עטלעכע באַנדיטן פּלעגן זיך אַריינרייסן אין שטוב, אָפּט נישט וואַרטנ־דיק, ביז מען וועט עפענען, אויסברעכן די טיר אָדער אַרויסזעצן דאָס פענצטער. די ביקסן אַרויסגעשטרעקט פּאַרויס, עטלעכע שאָסן אין דער לופט, כדי איבערצושרעקן אויף טויט די גאַנצע פּאַמיליע, אַז זי זאָל זיך נישט אַ ריר טאָן פון אַרט. אַלע האָבן געמוזט אויפהייבן די הענט אין דער הויך אָדער זעצן זיך אַרום דעם טיש און אַרויפלייגן אויף אים די הענט. די באַנדיטן האָבן זיך געווענדט צום באַלעבאָס און אים געמאַלדן, אַז ער מוז תּיכּף שאַפּן אַזאַ און אַזאַ סומע געלט. פּאַרשטייט זיך, אַז מען פּלעגט זיי עס געבן, אַבי צו בלייבן לעבן, אָפּט אָבער איז די געפּאָדערטע סומע געווען אַזוי גרויס, אַז דער באַפּאַלענער, אָפּגעבנדיק אַלץ, האָט דאָך נישט געקינט באַפּרידיקן די באַנדיטן. חושד זייענדיק, אַז דער באַלעבאָס וויל דאָס געלט פּרייוויליק נישט אָפּגעבן, פּלעגן די באַנדיטן אים אָנהייבן צו פּייניקן אויף אַ שרעקלעכן אופן. צוערשט האָט מען אים געשלאָגן, ווען דאָס האָט נישט געגעבן קיין רעזולטאַטן, פּלעגט מען אים שלעפּן, הענגען, שטיקן, שטעכן מיט נאָדלען, ברענען מיט שוועבעלעך אַזאַ־וּ. טיילמאַל פּלעגט מען דאָס זעלביקע דורכמאַכן מיט דער באַלעבאָסטע אָדער מיט די עלטערע קינדער. די עקזעקוציע פּלעגט דויערן 3-4 שעה, דערביי פּלעגן די באַנדיטן אויסטרייסלען אַלץ, וואָס איז געווען אין שטוב, און אַלע בע־סערע קליידער, וועש, שוּכוואַרג און חפּצים אַנלאַדן אין זעק און אוועק־טראָגן צו די איבעריקע באַנדיטן וואָס האָבן אויף דעם געוואַרט.

ווען די באַנדיטן האָבן זיך אָבער דערקונדיקט, אַז זיי וועלן באַמט שוין מער גאַרנישט אויספרעסן, פלעגן זיי לאַזן דעם קרבן צורו, אָנוואַגן דיק, אַז מען זאָל אין משך פון אַ שעה זיך נישט רירן פון אַרט, אויב נישט וועלן אַלע אומגעבראַכט ווערן. אין אַ סך פּאַלן פלעגן די באַנדיטן מעלדן, אַז זיי זענען באַלשעוויקעס און באַרופן צו פאַרשפּרייטן גערעכטיקייט, אָפּנעמענדיק פון די רייכע זייער האָב און גוטס.

טאַמער פלעגט עמעצער פון הויזגעזינד פאַלן צו די פיס און בעטן, מען זאָל נישט פייניקן דעם פאַטער אָדער מאַן, פלעגן זיי נאָך מער שלאַגן. נישט איינער איז טאַקע דערשאַסן געוואָרן, ווען ער האָט געמאַכט וועל-כע עס איז באַוועגונג, וואָס די באַנדיטן האָבן עס געקענט אויסטייטשן פאַר אַ ווידערשטאַנד. פיל האָבן נישט געקענט איבערטראַגן די עינويים און געשטאַרבן אין עטלעכע טעג אַרום. אָפט פלעגן פויערים (ווען עס איז געווען אַ גרויס הויזגעזינד) אַרויסווייזן אַ ווידערשטאַנד. נאָר וויי איז גע-ווען צו זיי, ווען די באַנדיטן פלעגן גובר זיין. דעמאָלט איז שוין קיינער נישט געבליבן לעבן. ביים אָנפאַל האָבן די באַנדיטן נישט געלאָזט ברע-נען קיין פייער, נאָר באַלויכטן מיט עלעקטרישע לעמפלעך. אויף אַזאַ שטייגער זענען באַרויבט געוואָרן טויזנטער פאַמיליעס. כמעט יעדע נאַכט פלעגט פאַרקומען וויעס-איז אַן אָנפאַל.

די באַנדיטן האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין ישובים ביי פאַרדעכטיקטע פּערוואַנען, דורך וועלכע זיי פלעגן איינקויפן, וואָס זיי האָבן געדאַרפט. בייטאַג פלעגן זיי זיצן אין די גרויסע אַקאַפּעס, וועלכע זענען געבליבן פון קריג, ווינטער האָבן זיי דאַרטן אַריינגעשטעלט אַפילו אייוועלעך.

די באַפעלקערונג האָט מער אָדער ווייניקער געוואוסט, ווו זיי האַלטן זיך אויף, אָבער מען האָט געציטערט אויסצוואַגן, ווייל אין פאַל פון מעלדן די דייטשן פלעגן די באַנדעס נקמה נעמען פון דער באַפעלקערונג, אונ-טערצינדנדיק אָדער אומברענגענדיק די, וואָס זיי האָבן חושד געווען אין דער מסירה.

איין מאָל האָבן זיי באַגעגנט אַ יונגן קריסט פון ישוב אויקשלינע, און האָבן אים פאַרגעלייגט צו גיין מיט זיי; דערביי האָבן זיי פון אים אָפּגעלאַכט, וואָס ער גייט אַרבעטן אין דער צייט, ווען זייער ברויט איז

אַזאַ גרינגס און שפעדיקס. מורא האַבנדיק זיי אָפּצוזאָגן, האָט ער דער־קלערט, אַז ער וועט זיך באַדענקען. די באַנדיטן האָבן אים אָנגעזאָגט קיי־נעם נישט צו דערציילן וועגן דעם. דער קריסט האָט אָבער דערציילט, און עס איז דערגאַנגען צו די באַנדיטן. איין מאָל ביינאַכט זענען זיי געקומען צו זיין פּאָטער, אָנגעקלאַפט אין פענצטער, אַרויסגערופן אים ביים נאַמען און געזאָגט צו אים: „דו האָסט אַ לאַנגע צונג“ און אים אויסגעשניטן אַ האַלבע צונג.

די דייטשן האָבן לכתחילה געקעמפט מיט די באַנדעס. וועמען מען פלעגט טרעפן מיט געווער, פלעגט מען שיסן. אָבער דערנאָך האָט זיך די צאָל באַנדעס פאַרגרעסערט. אַגב, פאַרן עוואַקואירן זיך האָבן די דייטשן מער געטראַכט ווי צו ראַטעווען זיך אַליין און זיי זענען געווען צופרידן, אַז באַגעגנדיק זיך מיט די באַנדיטן, בלייבן זיי אַליין לעבן. און עס זענען טאַקע געווען פּאַלן, ווען באַנדיטן זענען אָנגעפּאַלן אויף באַוואַפנטע דייטשן און זיי אויסגעהרגעט.

ווען די געליטענע פלעגן מעלדן דער זשאַנדערמערע וועגן זייער חשד, אַז די באַנדיטן האַלטן זיך אויף אין דעם אַדער יענעם אָרט, האָבן די דייטשן נישט געהאַט קיין צו שטאַרקן חשק צו פאַרן אַהין זיי זוכן. די לעצטע חדשים פון 1918טן יאָר זענען דעריבער אַלע רויב־אַנפּאַלן גע־בליבן נישט אויפגעדעקט. די מיליטער־פאַרוואַלטונגען פלעגן טעגלעך באַ־קומען צענדליקער מעלדונגען פון די קרייז־הויפטמאַנס וועגן די אַנפּאַלן און הריגות. זיי האָבן אָבער דעמאָלט נישט אָנגענומען קיין שריט צו ליק־ווידירן אַדער באַקעמפן דעם באַנדיטיזם.

דער באַנדיטיזם האָט זיך אזוי צעוואַקסן, אַז גאַנצע שטעטלעך האָבן אָנגעהויבן מורא צו האָבן פאַר די אַנפּאַלן פון די באַוואַפנטע באַנדעס, וואָס זענען פאַרגעקומען. אין די שטעטלעך האָט מען אַרגאַניזירט אַ וואַך, וועלכע פלעגט אַרומגיין ביינאַכט, אין וועלכער ס'האַט אַנטיילגענומען די גאַנצע באַפעלקערונג.

22. די ליקווידאציע

די לעצטע חדשים פארן אוועקגיין, האבן די דייטשן פיבערדיק גע-
נומען ארויספירן די רעקוויזירטע תבואה מיט די איבעריקע פראדוקטן.
אבער גאר צום סוף האבן די פויערים שוין אנגעהויבן נישט צו לאָזן.
די דייטשן האבן מורא געהאט פאר דער אויפגערעגטער באפעלקע-
רונג און שלאפנדיק אנגעטאנערהייט געהאלטן ביי זיך געווער און האנט-
גראנאטן. אין א צאל ערטער האט מען אנטוואפנט די דייטשן. די דייטשן
פלעגן שיסן אין דעם אויפגערעגטן המון, און עס זענען געפאלן געהרגעטע.
די מורא פאר די דייטשן איז שוין אראפ. די לעצטע האבן געזען
וואס גיכער זיך אפצוטראגן, דערביי האט מען אויסגעפארקויפט קאזיאנע
זאכן, כדי צו מאכן פאר זיך וואס מער געלט. די מאכט איז אריבער צו די
ארטיקע קאמיטעטן פון בירגער, וועלכע האבן ארגאניזירט אן אייגענע
מיליץ.

די דייטשן זענען אפגעפארן ראטעסווייז מיט אנגעלאדענע ביקסן. די
תבואה, וואס מען האט נישט באוויזן צו פארקויפן אדער וועלכע מען האט
נישט דערלויבט ארויסצופירן, איז איבערגעגעבן געווארן די ארטיקע קא-
מיטעטן (טאריבעס).

די דייטשן זענען בחיפזון אנטלאפן פון דער געגנט.

געוויזמעט זעם ליכטיאן אַנדענק 119 מײן
אומפאַרגעסלעכן פּאַטער ר' זעליק בר' אברהם
אַבראַמאָוויטש ז"ל, שנפטר ז' ניסן ותרפ"ב.

אין די אפריל-טעג 1919

אין אפריל 1919, איז אין ווילנע דאָס לעבן שוין געוואָרן צו שווער.
דער הונגער האָט זיך געלאָזט שטאַרק פילן. מען האָט נישט געטאַרט
קויפן, נישט געטאַרט פאַרקויפן. אין שטאַט האָט מען מורא געהאַט וואָס
עס איז צו ברענגען, ווייל מען פלעגט אַוועקנעמען די סחורה און דערצו
צונעמען די פּור. עס פלעגט טרעפן, אַז מען האָט דאָס פּערד אָפּגעהאַלטן
אַ וואָך און מערער. ברויט איז געווען שווער צו קריגן, אַ טעלער זופּ „מיט
נישט“ איז געווען אויך אַ יקרה־מציאות. די ראַטנמאַכט האָט געהאַט הונד-
דערטער אָנגעשטעלטע, וואָס האָבן רעגיסטרירט די באַפעלקערונג, כדי
אַרויסצוגעבן „קאַרטעס“; מען האָט געמעקט און געשריבן און פאַר די
גאַנצע 4-3 חדשים צייט האָט מען נאָר איין מאָל אַרויסגעגעבן צוקער און
הערינג.

קיין ווונדער נישט, וואָס ווער נאָר עס האָט געקענט, איז געלאָפּן פון
ווילנע. אויב נישט אויף שטענדיק, איז כאַטש צייטווייליק ערגעץ אין אַ
קליין שטעטל אָדער דאָרף, כדי עפעס צו קריגן, ברענגען אַהיים, זיך אָפּ-
כאַפּן.

האַבנדיק עלטערן אויף דער פּראָווינץ אַ וויאַרט 60 פון ווילנע און
איבערלעבנדיק צוגלייך מיט אַנדערע דעם ווינטער 1918-1919, האָב אין
באַשלאָסן פאַר יעדן פּרייז זיך אַרויסצורייסן אויף פּסח פון דער שטאַט
און זיך אָפּפּרישן אַביסל.

אויף קיין פּור איז נישט געווען צו האָפּן, ווייל קיין קאַמוניקאַציע
איז נישט געווען. איך האָב געמוזט „עולה רגל“ זיין. כ'האָב זיך געוואַלט
באַזאַרגן מיט אַ „פּראָפּוסק“, אָבער דערזענדיק גרויסע רייען און זי

הערשנדיקע אומאָרדענונג. האָב איך זיך מייאש געווען דאָס צו באַקומען און באַשלאָסן צו גיין אָן דעם פּאַפּירל.

עס איז געווען די „רעכטע בלאַטע“ אויף די וועגן. די פּיס האָבן גע-
זונקען. אויפן וועג האָבן זיך דאָך געפונען נישט ווייניק מענטשן, וואָס
פלעגן גיין „וואו די אויגן טראָגן“, פאַרהונגערטע, פאַרשמאַכטע, כמעט
באַרוועסע, צווישן זיי ווייבער מיט קינדער. זייער אויסזען איז געווען
שרעקלעך. אויפן וועג זענען אויך אָפט געגאַנגען רויטאַרמייער, מערסטנ-
טייל זוכן עפעס מיט וואָס זיך צו „פּאַזשיווען“. די אייזנבאַן־בריק ביי
וואַקע* איז געווען צעריסן ממש אויף פּיצלעך. אויף דעם שטח פון אַ
וויאַרסט האָבן זיך געוואַלגערט שטיקלעך אייזן, טשונון, אמת, די באַל-
שעוויקעס האָבן געפרווט צונויפּשטעלן די בריק, אָבער די אַרבעט איז
נישט געגאַנגען כמעט פון אַרט. ווי מען האָט מיר דערציילט אין לאַנד-
וואַראַווע, פלעגן כמעט טעגלעך קומען קאַמיסאַרן און בעטן זיך ביי די
אַרבעטער, אַז מען זאָל טיכטיק אַרבעטן, עס האָט אָבער נישט געהאַלפּן.
נאָר נישט געקוקט אויף דעם, האָט זיך אין לאַנדוואַראַווע געפונען אַ גאַנץ
צער שטאַב אייזנבאַן־אַנגעשטעלטע. אין וואָס איז באַשטאַנען זייער עובדה,
דאָס האָבן זיי אַליין אויך נישט געוויסט. מען פלעגט באַקומען גאַנצע
בויגנס „קערענקעס“ און פון דעם ווי עס איז לעבן, גוט צוהונגערנדיק דער-
ביי. די יידן פלעגן אַרומגיין, ווי שאַטנס איבער די גאַסן, נישט האָבנדיק
וואָס צו טאָן. אין אַלע הייזער זענען געווען סאַלדאַטן און סיי די באַלע-
באַטיים, סיי די „קוואַרטיראַנטן“ האָבן גלייך געליטן הונגער.

מיין האַפּענונג, אַז עס וועט זיך מיר דאָך איינגעבן פון לאַנדוואַ-
ראַווע צו באַקומען אַ פּור, איז נישט דערפּילט געוואָרן. האָב איך אָנגע-
שטרענגט אַלע מיינע כוחות, כדי איך זאָל קאַנען דורכמאַכן די 40 וויאַרסט
און באַווייזן אויף פּסח צו זיין ביי מיינע עלטערן. הינטער טראַק בין איך
אַריין אין אַ דערפל עפעס צובייסן. די פּויערים האָבן גאַרנישט פאַרקויפּט,
זאַגנדיק, אַז זיי האָבן שוין קיין כוח נישט פון די דורכגייער, וואָס לאָזן
נישט רוען גאַנצע טעג און נעכט. דערביי האָבן זיי זיך ביטער געקלאַגט,
אַז די באַלשעוויקעס נעמען ביי זיי צו די בהמות און אפילו די זריעה; עס

* אַ טייך צווישן ווילנע און לאַנדוואַראַווע.

וועט פשוט נישט זיין מיט וואָס צו פאַרזייען די פעלדער. אויב ווער עס איז האָט געהאַט פאַרבליבענע תבואה און קאַרטאָפּל, האָט מען געפרוווט „וואַרפן עס אין דער ערד“ (זייען), „פון דאָרטן וועלן שוין די באַלשעוויי-קעס נישט קענען צונעמען“, הגם עס איז געווען אַ געפאַר, אַז די זריעה וועט גיין לאיבוד. אָבער דאָך האָט מען עס געטאָן בלית ברירה. סיי-ווייסי פאַרפאלן „זאָל כאַטש זיי נישט אַנקומען“.

האַבנדיק מיט זיך אַ שטיקל ברויט, האָב איך צוגעביסן און אַוועק ווייטער. דער רעגן האָט געגאַסן ווי פון עמעריס און עס איז שווער געווען צו געפינען אַ האַרט שטעגל אויף צו גיין. ווו עס איז געווען אַ ליימיקער באַדן, איז דער פוס געבליבן שטעקן, קוים מען האָט אים געקענט אַרויס-ציען. מען קאָן זיך פאַרשטעלן, ווי קליינע קינדער, פרויען און אַלטע האָבן דורכגעמאַכט אַזאָ וועג.

אַט יאָג איך אַן צוויי קריסטלעכע פרויען, ביידע אין לייזונטענע „שיך“ מיט געשוואַלענע פיס, אויסגעמאַטערטע ביזן לעצטן גראַד, קוים וואָס זיי באַוועגן זיך. איך רייד זיך פונאַנדער מיט זיי. איינע דערציילט מיר פון אירע שרעקלעכע איבערלעבענישן. זי איז גוטבאַזיצערין פון אַרום סווענציאָן, אַ יאָר 30 אַלט, האָט געענדיקט אינסטיטוט און געווען אויף בעסטשושעווער קורסן. איר מאַן איז געווען אַן אַפיציר, אומגעקומען אויף מלחמה, זי איז פאַרבליבן אַן אַלמנה מיט צוויי קליינע קינדער און מיט אַן אַלטן פאָטער, האַרט ביים רוסיש-דייטשן פראַנט. די דייטשן האָבן זיי לכתחילה אַרויסגעטריבן, אָבער דערנאָך האָט מען זיי דערלויבט ווי עס איז צו פירן די באַלעבאַטישקייט, און אונטערן דונער פון האַרמאַטן און קוילן האָבן זיי אַפגעלעבט עטלעכע יאָר. ווען די דייטשן זענען אַפגע-טראָטן, איז אויף זיי באַפאלן אַ באַנדע און מען האָט אַלץ צוגענומען פון שטוב און שפייכלער און אַפילו די קליידער, וואָס זיי האָבן געהאַט אויף זיך. דערביי האָט מען דעם פאָטער מערדערש געפייניקט, (געשטיקט, גע-האנגען, געשטאַכן מיט נאָדלען) ער זאָל אויסזאָגן ווו עס ליגט דאָס געלט. קיין געלט אָבער האָבן זיי נישט געהאַט. דאָס עלטערע קינד האָט געקראָגן שרעקלעכע קאַנוולסיעס. אַלץ האָט מען געפאַקט אויף פורן און אַוועק-געפירט. דאָס איז געווען ביינאַכט. אויף מאַרגן אין דער פרי איז געקומען

נאך א באנדע, מען האט שוין אבער גארנישט געפונען. דורך נאכט זענען זיי געווארן בעטלערס, וואָרעם עס איז נישט געווען נישט קיין בגד, נישט קיין שטיקל ברויט צו שטילן דעם הונגער כאָטש פאַר די קינדער.

די שכנים האָבן צוזאַמענגעבראַכט עפעס פאַר זיי. עס האָט זיך וועגן דער ראַבירונג דערוואָסט די מיליציע, וואָס איז געווען אַראַגאָניזירט דורך דער באַפעלקערונג. מען האָט באַמערקט, אַז צווישן די באַנדיטן זענען גע- ווען אַ ריי באַקאַנטע פּויערים. די אַלע אַנגעראַבירטע זאָכן האָט מען גע- פונען אין אַ דאַרף, אָבער דאָ איז אַנטשטאַנען אַן אמתע שלאַכט צווישן די ראַבירער מיט דער מיליציע און די לעצטע האָט „גאַרנישט געקאַנט מאַכן“. ווען די באַלשעוויקעס זענען געקומען, האָט מען ווייטער אַנגע- הויבן צו פאַרשן דעם ענין און מען האָט עס פאַרגעשטעלט אויף אַזאַ אופן, אַז דאָס איז געווען אַ קאַנפּיסקאַציע ביי אַ בלוטזויגער, אַ פאַמעשטישק, וּבכּן איז דאָס נישט פון די גרויסע פאַרברעכנס. אמת, מען האָט אַרעס- טירט צוויי־דריי פון די, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט ביים אַנפאַל ווי פשוטע מערדער, אָבער אויפן וועג זענען זיי אַנטלאָפן אַדער די וואָך האָט זיי אַפּגעלאָזן מיט אַ כיוון. בינו לבינו איז די פרוי געבליבן בעירוּם וּבחוּסר כל. זי האָט געמוזט לאָזן איר קלענער קינד מיטן פאַטער און אַליין גיין צו איר קרוב, אַ גלח, זיך צו ראַטעווען פון הונגערטויט. זי אין שוין אין וועג אַ טאָג 10 און גלייבט שוין נישט, אַז זי וועט „ווען עס איז דערגיין“. די אַנדערע, וואָס גייט מיט איר, איז אירע אַ געוועזענע טרייע דינסט, וואָס האָט געוואָלט טיילן מיט איר דעם הונגער־גורל.

איך האָב אַנגעשטרענגט מיינע לעצטע כוחות, כדי נישט צו פאַר- בלייבן ביינאַכט אויפן וועג און אַנצוקומען צום סדר צו די עלטערן. ס'איז נאָך געבליבן אַ וויאָרסט 10. אַלץ איז שוין געווען אויף מיר דורכגענעצט פון דעם רעגן פון אויבן און דער בלאַטע פון אונטן. די שיד זענען זיך פון נאַסקייט „פּונאַדערעפּפאַרן“. אויף די פיס זענען שוין געווען ווונדן, נאָר מיך האָט געטראָגן דער „אימפעט“. אַזייגער 7 פאַרנאַכט בין איך אַרייַן געפאַלן נישט־טויט נישט־לעבעדיק אַהיים צו מיינע עלטערן, וועלכע זע- נען געווען זייער איבערראַשט מיך איצטער צו זען. אַ פאַר טעג בין איך געזעסן אַדער געלעגן, נישט קענענדיק באַוועגן קיין גליד. די פיס האָבן שרעקלעך ווי געטאַן.

דער מקום פון מיינע עלטערן האָט זיך געפונען אַ וויאַרסט 7 פון דעם באַלשעוויסטיש-ליטווישן, מ'שטיינס געזאַגט, פּראָנט, אַדער דעמאַרקאַציע-ליניע. דאָס איז אַ קליין גוט, וווּ מיינ פאָטער האָט געווינט שוין עטלעכע און פּערציק יאָר און געפירט דאָרט לאַנדווירטשאַפט. עס איז שוין אויס-געקומען אין 1915 אַלץ צו וואַרפן און אַנטלויפן פון דער מלחמה-כוואַליע. דערביי זענען פאַרלוירן געגאַנגען די בהמות, דער אינווענטאַר, די מעבל. נאָר ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען ווילנע, האָבן זיך מיינע עלטערן צו-ריקגעקערט, געפונען ביי אַ שכן אַ קו, אַ ביסל תבואה איז אין שיער געבליבן און זיי האָבן ביסלעכווייז אויפגעשטעלט צוריק אַ קליינע באַלע-באַטישקייט. זיי האָבן נאָך געהאַט די מעגלעכקייט צו געבן די דורכגייענ-דיקע אביונים עסן און אַפילו מיטגעבן צו היפשע שטיקלעך ברויט אזו צו פאַר קוואַרט תבואה.

די ידיעה וועגן אַזאַ מין הכנסת-אורחים האָט זיך פאַרשפּרייט צווישן ווילנער אַרעמעלייט און קיינער פון זיי פלעגט שוין נישט אויסמיידן דעם „גוטן יידן“. מען דאַרף באַמערקן, אַז איך האָב געהערט פון אַ סך מענטשן, וואָס האָבן דערציילט, אַז אויך אין אַנדערע ערטער זענען די דאַרף-יידן געווען די איינציקע, וואָס פלעגן קיינעם נישט אַפּוואַגן פון געבן עסן. די פּויערים פלעגן זיך באַציען גאַנץ פיינטלעך צו די פאַרהונגערטע שטאַט-לייט און נאָר פאַר חפצים פלעגט מען ביי זיי קריגן ברויט. דייטשיש געלט, איבערהויפט אַסטגעלט, האָט מען פון אָנהייב נישט געוואַלט נעמען. פאַרן אַוועקגיין פון די דייטשן האָט זיך בכלל פאַרמערט די צאָל באַנ-דיטן-באַנדעס. איינע פון זיי האָט געמאַכט אַן אַנפאַל אויף מיינע עלטערן. אויסער דעם, וואָס מען האָט ביי זיי צוגענומען אַלע שטוביקע זאַכן, האָט מען זיי שרעקלעך צעשלאָגן און געפייניקט. די תבואה איז פאַרבליבן, ווייל זי איז געווען באַהאַלטן. מען האָט זיך געריכט אויף שלעכטע צייטן. ווען די דייטשן זענען אַוועק, איז געשאַפן געוואָרן אַ מיליץ, וועלכע האָט באַ-קומען געווער און האָט ענערגיש גענומען באַקעמפן דעם באַנדיטיזם. אין דער מיליץ זענען געווען פאַרטראַטן גלייך יידן און קריסטן. אויף אַזאַ אופן איז געווען אַ שטיקל גאַראַנטיע קעגן אַנטי-ידישע אַרויסטריטן.

די היצקעפּ, די דאַרפישע יונגעלייט, האָבן אין עטלעכע פּאַלן זיך

אָפּגערעכנט מיט די סטאַראַסטעס, וועלכע זענען געווען די משרתים ביי די דייטשן און דערביי גוט „אַנגעוואַרעמט די הענט“. מען האָט ביי זיי צוגענומען די „איבעריקע רייכקייט“, אָבער אין אַלגעמיין האָט די מיליץ געהאַלטן אַרדענונג און די באַפעלקערונג האָט פאַר איר מורא געהאַט. ביי אַ חודש צייט איז געווען רואיק. עס האָבן זיך נישט געהערט קיין גנבות און גזלות. עס האָט זיך געשאַפן אַ מין בירגערלעך געריכט, וואָס האָט געפסקנט וועגן אַלע סכסוכים.

ווען עס זענען אָנגעקומען די באַלשעוויקעס, האָבן זיי, פאַרשטייט זיך, גלייך אָפּגעשאַפט די מיליץ און אָנגעהויבן איינצופירן די „רעווקאַמען“ (רעוואָלוציאָנערע קאַמיטעטן). וווּ די בעלי־דעות זענען געווען 17-18 יאָר־ריקע יינגלעך. קודם כל האָט מען אַרעסטירט די מענטשן, וואָס האָבן געהאַט אַ השפעה אין דער בירגערלעכער מיליץ און די יעניקע גוטבאַזיר־צער, וואָס האָבן נישט באַוווּזן צו אַנטלויפן. פאַקטיש האָבן די רעווקאַמען געהאַט גאָר אַ קליינע דעה. דאָס איז געווען אַ שטיקל דעקאַראַציע צו דער „אַרבעטער־פּויערים רעגירונג“. די גאַנצע מאַכט האָבן געהאַט די מילי־טערישע קאַמיסאַרן. די רעווקאַמען פלעגן דאַרפן אָנווייזן וווּ און ביי ווע־מען ס'איז דאָ עפעס וואָס צו רעקוויזירן, און דאָס איז טאַקע דורכגעפירט געוואָרן כדבעי. אגב, זענען אין שטעטל געשטאַנען עטלעכע ראַטעס סאַל־דאַטן, וואָס האָבן זיך גענייטיקט אין פּראַוויאַנט, באַזונדערס אין ברויט און פלייש. מען האָט צוגענומען ביקן און טעלעצעס (יונגע קי). ביי מיינע עלטערן, צום ביישפּיל, האָט מען צוגענומען צוויי שטיק בהמות און אַ פּערד, אַחוץ איבער 60 פּוד תבואה, וואָס איז געווען אָנגעגרייט אויף זריעה און געווען באַהאַלטן אין היישייער. ביי די שטעטלשע איינוווינער האָט מען צוגענומען כמעט דאָס גאַנצע אָנגעגרייטע עסנוואַרג. באַזונדערס האָט מען גענומען ביי די פּריצים, דערביי פלעגט מען פון זיי מאַכן חוּק. די פּאַרוואַלטונג פון הויף פלעגט איבערגיין כלומרשט צו די אַרבעטער, אין אמתן צום מיליטער, אָבער קיין באַלעבאַטישקייט האָט מען נישט געפירט.

די מלחמה, וואָס די באַלשעוויקעס האָבן געפירט מיט די ליטווינער ביי דעם „פּראַנט“, איז געווען אַ מין קינדערשפּיל. די ליטווינער האָבן גע־דונגען צו הילף די דייטשן, וועלכע זענען אויף יענער זייט דעמאַרקאַציע־

ליניע נאך געווען די דעה־זאגערס. די דאזיקע דייטשן פלעגן באַקומען ביי דער ליטווישער רעגירונג געהאַלט און אויסהאַלט, אָבער קיין גרויסן חשק צו שלאָגן זיך האָבן זיי נישט געהאַט. פּאַקטיש איז געווען אַזוי, אַז ביידע צדדים האָבן מורא געהאַט איינער פאַרן אנדערן, און דערהערנדיק אַ שאַס, פלעגט מען גלייך „אַפציען“. און אַזוי איז מען אָפגעשטאַנען איינע אַנט־קעגן די אנדערע אַ חדשים דריי־פיר. לפנים פלעגט מען אַמאָל זיך דורכ־שיסן, אָבער קיין געליטענע זענען דערביי נישט געווען. סך־הכל עפעס איין מאָל איז דערהרגעט געוואָרן אַ דייטש. די באַלשעוויקעס זענען גע־גאַנגען עפעס אין אַ דערפל נאָך „באַרשטש“. עס זענען אַנגעריטן עטלעכע דייטשן, און פון „שרעק“ האָט אַ באַלשעוויק אויסגעשאַסן און דערהרגעט אויפן אָרט אַ דייטשן סאַלדאַט. די דייטשן האָבן געענטפערט מיט עט־לעכע שאַסן און אָפגעטראָטן, איבערלאָזנדיק דעם דערהרגעטן. די באַלשע־וויקעס האָבן אים אָפגעפירט אין שטעטל און מקבר געווען לעבן קלויס־טער. דער פּאָל האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט צו פאַרבינדן כמעט פריינט־לעכע באַציאונגען צווישן ביידע פּראָנטן. די דייטשן האָבן געשיקט פאַר־לאַמענטאַרער מיטן ציל צו באַקומען דעם טויטן קערפער פון זייער חבר. די באַלשעוויקעס האָבן עס גערן געטאָן און מיט פּאַראַד באַגלייט דעם געפאַלענעם. פון דעמאָלט אָן פלעגט מען פאַרן צוגאַסט איינע צו די אַנדערע, געמאַכט „באַליקעס“. דערביי האָבן די דייטשן מכבד געווען די רו־סישע קעגנער מיט „בראַנטוויין“ און זיי האָבן באַקומען רוסישן טאַבאַק, צוקער. דעם „פּראָנט“ האָט מען ווייטער „געהאַלטן“ לפנים וועגן.

נישט קוקנדיק אויף אלע שוועריקייטן, האָט דאָס שטעטל זיך אַנגע־הויבן צוגעווינען צו די באַלשעוויקעס. פאַר ברויט האָט מען פון זיי גע־קענט קריגן זאַכן, בעיקר וואַרעמע וועש, שיד, צוקער, געלט האָבן זיי נישט געקאַרגט און געצאָלט „וויפל מען האָט געהייסן“. די קרעמערס איז אַזאַ אויפפירונג געפּעלן געוואָרן: „מ'לייזט!“.

דערצו האָבן די רויטאַרמייער גלאָט ליב געהאַט צו משמח זיין. מען האָט איינגעאַרדנט אַ טעאַטער, און איין מאָל, צוויי מאָל אין וואָך פלעגט מען מאַכן פאַרויילונגען מיט טענץ. דעם לאַקאַל האָט מען איינגעאַרדנט אין „פּאַפּס הויז“, ווהיין מען האָט געבראַכט מעבל און אַ ראַיאַל, וואָס

מען האָט צוגענומען ביים שטעטלשן גוטבאַזיצער, אַ דאָקטאָר. אויף די אַוונטן פלעגט זיך צונויפקומען דאָס שטעטלשע יונגוואָרג, יידן און קריסטן, און מען פלעגט גאַנץ געשמאַק פאַרברענגען. אין זעלביקן לאַקאַל פלעגן אַלע זונטיק פאַרקומען מיטינגען אויפן באַלשעוויסישן שטייגער. פאַר קינדער פלעגט מען מאַכן ספּעציעלע אַגיטאַציע־אָוונטן, מען פלעגט פאַר זיי פאַרלייענען אַדער ריידן, שפּילן אויפן ראַיאַל, עטלעכע מאָל זיי געגעבן מתנות. מען דאַרף קאַנסטאַטירן, אַז די באַלשעוויקעס האָבן געפונען אַ וועג צו די קינדער און האָבן געלאָזן ביי זיי אַ גוטן אַנדענק.

די קינדער, די קליינשטעטלשע פאַרהויטשעטע קינדער, האָבן אַנגע־הויבן צו פּילן, אַז זיי זענען „עפעס“, אַז זיי האָבן אויך אַ וועלט, און די אידעאַלן פון גערעכטיקייט, וועגן וועלכע זיי האָבן געהערט אויף זייערע קינדערשע מיטינגען, אפשר צום ערשטן מאָל, זענען זיי שטאַרק באַענט געוואָרן...

און אזוי האָבן די באַלשעוויקעס אַנגעהויבן „איינצולעבן זיך“, ביז עס האָט דערלאָנגט אַ דונער...

אויפן קריסטלעכן פסח האָט מען געזאָלט איינאַרדענען אַ גרויסע פאַרוויילונג פאַר קינדער, און דער מיליטערישער קאַמאַנדיר איז אַוועק־געפאַרן קיין ווילנע ברענגען פאַר זיי מתנות. אין זעלביקן טאָג איז ער איי־ליק צוריקגעקומען מיט אַ בשורה, אַז ווילנע איז פאַרנומען דורך די פאַ־ליאַקן, אַז טראַק, פון וואַנען ער האָט זיך צוריקגעקערט, האָט שוין נישט קיין פאַרבינדונג מיט ווילנע, דער קאַמיסאַר האָט אויך דערציילט, אַז אין ווילנע קומט פאַר אַ פאַגראַם.

מיינע עלטערן האָבן געווינט אַ וויאַרסט פיר פון שטעטל, און ווען צו אונדז איז דערגאַנגען די געשיכטע וועגן ווילנע, זענען מיר געוואָרן פאַרציטערטע. אַוועקגייענדיק פון ווילנע, האָב איך גאַרנישט געקענט קלערן אַז אין פאַרלוף פון עטלעכע טעג זאָל מען אַרויסשטויסן די באַלשעוויקעס, וואָס האָבן זיך שוין, ווי עס האָט דעמאָלט אויסגעוויזן, אַזוי באַפעסטיקט, אַז זיי האָבן גאַרנישט געטראַכט וועגן אַפטרעטן. די ידיעה וועגן פאַגראַם האָט אונדז אַריינגעוואָרפן אין גרויס יאוש.

דער מיליטערישער קאַמיסאַר האָט צונויפגערופן אין שטעטל אַלע

רויטע חיילות, דערציילט זיי די לאגע, געשילדערט דעם שרעקלעכן פאָ-
 גראָם, וואָס קומט פאָר אין ווילנע און דערביי געזאָגט, אַז איצט האָבן זיי
 פון צוויי זייטן שונאים, אָבער אַ טייל מוז גיין צו הילף די ווילנער חברים,
 כדי צו ראַטעווען זיי און זיך אַליין פון דער געפערלעכער לאַגע. דערביי
 האָט ער זיך פונאַנדערגעוויינט. אַלע יידן, וואָס זענען געווען אויפן מאַרק-
 פלאַץ (דאָס איז געווען שביעי של פסח), האָבן אויך שטאַרק געוויינט.
 צווישן די רויטאַרמיער האָט זיך אַרויסגערופן מער ווי אַ ראַטע פרייווי-
 ליקע, צווישן זיי אַלע יידישע סאַלדאַטן. דער קאַמיסאַר האָט זיך מיט זיי
 אַלעמען געקושט. ווי מען האָט דערנאָך איבערגעגעבן, איז די ראַטע נישט
 דעראַנגעגן ביז ווילנע און איז צעטריבן געוואָרן דורך די פוילישע חיילות.

דער שטעטלשער גאַרניזאָן איז נאָך אָבער געבליבן זיצן אויפן אַרט,
 הגם אַלע האָבן געפילט, אַז זיינע טעג דאָ זענען געציילטע. עס האָט זיך
 אַנגעהויבן צו פילן ביי זיי אַ נערוועאישע שטימונג. און אויך די יידישע
 באַפעלקערונג האָט געפילט אַן אומרו. דערצו האָט קיינער נישט געהאַט
 קיין ריכטיקע ידיעה. די קריסטן האָבן דערציילט, אַז יידן האָבן געשאָסן
 פון די פענצטער און דערפאַר האָבן זיי „אונדזערע“ דערנאָך געקוילטעט ווי
 די באַראַנעס. אַזאַ ווערסיע איז געאַנגען ביי זיי פון מויל צו מויל.

איך האָב זיך קיין אַרט נישט געקענט געפינען. גיין איז געווען אומ-
 מעגלעך. איך האָב זיך גענומען צו פעלדאַרבעט מיט גרויס התמדה, גע-
 אַקערט, געזיט. מיר האָט זיך געדוכט, אַז נאָך די אַלע איבערלעבענישן
 בלייבט נאָר איין וועג איינצושטילן דאָס צעבראַכענע געמיט. און דאָס איז
 דורך געזונטער, נאַטירלעכער באַשעפטיקונג אויפן פעלד. די מלחמה-יאָרן
 האָבן געוויזן, אַז דאָס איז די זיכערסטע „פרנסה“. עס האָט אונדז אויס-
 געפעלט נאָר אַ פערד. איך בין אַוועק מיט מיין ברודער פועלן ביי די באַל-
 שעוויקעס, אַז זיי זאָלן כאַטש איצט אָפגעבן צוריק דאָס רעקוויזירטע פערד.
 דאָס פערד האָט זיך געפונען אין פראַוויאַנט-לאַגער, עטלעכע וויאַרסט פון
 שטעטל. די ערשטע זאָך, וואָס האָט זיך דאָרט געוואָרפן אין די אויגן,
 זענען געווען גאַנצע בערג מיט ביינער, ווייל די באַלשעוויקעס פלעגן עסן
 פלייש אנשטאַט ברויט, און דעריבער האָט מען געשאַכטן בהמות, וועלכע
 מען פלעגט צונעמען ביי דער באַפעלקערונג. פון קאַמענדאַנט האָבן מיר

געהאט א פאפיר, אז אויב דער פראוויאנט-מאגאזין דארף נישט דאס פערד, קען מען עס אונדז אפגעבן צוריק. דאס פערד איז געווען זייער א גוטס, אבער נאך פיר וואכן ביי די באלשעוויקעס, איז פון אים געווארן א תל. דער „קאניוך“ איז ביי זיי געווען א יידישער זעכצניערקער בחורל פון ווילנע, א געוועזענער שניידער-יונג. ער האט נישט געהאט קיין שום פאר-שטעלונג, ווי ארומצוגיין ארום פערד. די פויערים האבן דערציילט, אז ער פלעגט נישט וויסן, ווי אַנצוטאָן אַ ציימל אויפן פערד. ער פלעגט אים געבן היי און מעת-לעתו געלאָזן אָן וואַסער. קיין ווונדער נישט, וואָס אַזאַ „געניטער“ מענטש האָט שוין געהאַט אַוועקגעפטרט נישט איין פערד. דער עלטערער פון פראוויאנט-מאגאזין האט נישט געוואלט אפגעבן דאס פערד. דער פויער, ביי וועלכן זיי זענען געשטאַנען, האָט געזאָגט, אז מען דארף יא אפגעבן דאס פערד; „דער ייד איז אַן אַרנטלעכער מענטש און מען דארף עס טאָן, ווייל אַזוי וועט פאַרלוירן גיין זיין באַלעבאַטישקייט“. דער פראוויאנט-קאמיסאַר איז געוואָרן ווייכער און האָט אָנגעהויבן צו פרעגן, ווי גייט מען אַריבער צו די ליטווינער. ער אליין איז פון קאוונער גובער-ניע און אים איז שוין דערעסן די גאַנצע שפּיל. אפשר קענען מיר אים העלפן זיך אַריבערפעקלען. פאַרשטייט זיך, אז מיר זענען געווען איינגע-האַלטן און זיך ארויסגעדרייט פון אַ דירעקטן ענטפער. דאָס פערד האָט ער אפגעגעבן.

די לאַגע פון די רויטאַרמייער האָט זיך פאַרערגערט פון טאָג צו טאָג און זיי האָבן געמוזט וואָס גיכער זיך עוואַקואירן. עס זענען צונויפגעטריבן געוואָרן פורן פון אַלע אַרומיקע דערפער און אייליק האָט מען זיך אָנגע-הויבן צו לאָזן אויף די וועגענער. אויפן שטעטל איז געפאַלן אַן אימה. מען האָט געציטערט פאַר דעם, וואָס וועט אַנקומען נאָך די „גדולים“ (דער יידישער נאָמען פאַר די באַלשעוויקעס). דער פחד איז נאָך געוואָרן גרע-סער, ווען דער קאָמיסאַר האָט זיך געזעגנט מיט אַלע יידן און אפילו מיטן רב. בעטנדיק מחילה פאַר די צרות, וואָס די באַפעלקערונג איז אויסגע-שטאַנען אין די עטלעכע חדשים פון זייער ממשלה. אין דעם מאָמענט האָט זיך שוין קיינער נישט געפרייט מיט דעם, וואָס די „גדולים“ גייען אַוועק. אויף אַפצוטערעטן האָבן די רויטע געהאט פאַר זיך נאָר איין שמאַלן

פאס, וואָס האָט געפירט דורך די שטעטלעך סומעלישאַק, יעוויי, שיר-
ווינט; אויף אַזאַ אופן האָבן זיי געקאנט זיך דורכשניידן אויף דווינסק.
דער וועג איז געלעגן אַ האַלב וויאָרסט פון דעם אָרט, וווּ איך האָב פאָר-
בראַכט. גענוי וואָס עס האָט זיך געטאָן אין שטעטל האָט מען ביי אונדז
נישט געוויסט, נאָר מיר האָבן שוין פון דער ווייטנס געזען אַ שטאַרקע
באַוועגונג אויפן שליאַך. אין דעם טאָג, ווען די באַלשעוויקעס זענען אָפ-
געטראָטן, האָב איך מיט מיין ברודער געאַקערט. דער אָבאָז פון די רויטע
האָט זיך זייער פאַמעלעך באַוועגט, מחמת די פּערד זענען געווען שוואַך
און אויסגעמאַטערט. וווּ נאָר מען האָט געקענט, האָט מען צוגענומען
פּרעמדע פּערד, כדי זיי צוצושפּאַנען. עס זענען צוגעפאָרן צו אונדז צוויי
רייטערס מיט אַ פּאָדערונג צו העלפן אַרויפפירן אויפן באַרג אַ שווערע
פּור. „איר וועט מער נישט זיין פאַרנומען ווי אַ האַלבע שעה, און מיר
לאָזן אייך אָפּ צוריק“. מיר האָבן איינגעשפּאַנט אינעם וואָגן אונדזער
פּערד, און דער ברודער, שטיצנדיק זיך אויף זייערע ווערטער, איז אַרויס
פון שטוב אָן אַ רעקל, נישט מיטנעמענדיק מיט זיך קיין זאַך. ווי ער איז
צוגעפאָרן, האָט מען אָנגעלאָדן אויף זיין פּור פּולעמיאָטן און מען האָט
אים שוין מער נישט אָפּגעלאָזן, און אנשטאַט אַ האַלבע שעה איז ער אונ-
טער דער גרעסטער געפאָר געווען אין וועג 10 טעג.

נישט אַלץ האָבן די באַלשעוויקעס באַוויזן מיטצונעמען מיט זיך. עס
איז געבליבן נאָך זיי אַ מאַסע פּראָפּאַגאַנדע־ליטעראַטור. מיר איז אין אַ
פאָר טעג אַרום אויסגעקומען דורכגיין דעם וועג, אויף וועלכן זיי זענען
אָפּגעטראָטן. אומעטום ביים וועג האָבן זיך געוואַלגערט בראַשורן, בלע-
טער אָן אַ שיעור. דער וועג איז געווען ממש ווייס. פאָרן אַוועקגיין, זענען
דער קאָמאַנדיר פון פּאָלק מיט אַן אַרדינאַרעץ אַוועקגעריטן האַסטיק צו
מערב פון שטעטל אין דער ריכטונג צו דער דייטש־ליטווישער דעמאַרקאַ-
ציע־ליניע, כלומרשט אויף אַ „ראַזוויעדקע“, אָבער אין דער אמתן כדי זיך
איבערצוגעבן אין געפאַנגענשאַפט. דאָס האָט זיך זיי איינגעגעבן. זייער
ביישפּיל האָבן נאָכגעטאָן אַנדערע חברים פון די איינפאַכע סאָלדאַטן. די
אויפּרעגונג פון די לעצטע אויף דער „נאַטשאַלסטוואַ“ איז געווען אַ שרעק־
לעכע. מען איז אויף זיי געווען אין כּעס, פאַרוואָס זיי האָבן דאָ געוואַרט

און נישט אפגעגאנגען גלייך, ווי ס'האט זיך באקומען די ידיעה וועגן פאר-
נעמן ווילנע. עס איז שוין געווען נאענט דערצו, אז מען זאל מאכן א סוף
מיט די קאמיסארן, אבער א טייל האט געזאגט, אז עס וועט נישט העלפן,
מען קען נאך גיכער אריינפאלן אין זי הענט פון די פאליאקן, ווייל עס
וועט זיך אנהייבן אן אנארכיע, און דעם וועג ווייס קיינער נישט. און אז
די פאליאקן וועלן מאכן מיט זיי א סוף, איז ביי קיינעם קיין צווייפל נישט
געווען.

ווי עס פאסירט אפט אין אזעלכע פאלן, האט זיך דא אויך אנגעהויבן
א דעמאראליזאציע. א סך סאלדאטן פלעגן מיט זייערע פורן אנגעלאדענע
מיט צוקער, מעל, זייף א"א אפפארן אן א זייט פון שליאך און פלעגן דאס
אלץ פארקויפן, אפט שוין דעזערטירנדיק דערביי.

אין שטעטל גופא זענען קיין ראבירונגען נישט פארגעקומען פון דעם
טייל סאלדאטן, וועלכע זענען דארט געשטאנען, אבער אנדערע אפטרעטן-
דיקע חילות האבן געמאכט א "רושם" אין פיל דערפער און ביי ישובני-
קעס. מען האט צוגענומען בהמות, וועש, קליידער, שיד און מכל הבא
בידם, וועגן פוראזש איז שוין אפגערעדט — דאס האט מען גענומען וויפל
עס איז נאר געווען. מיר האבן זיך אויך געריכט אויף באזוכער און קיין
אויג נישט צוגעמאכט; אבער די נאכט איז אריבער רואיק. אויף מארגן,
א זייגער 7 אין דער פרי, ווען אלץ איז שוין געווען אויסערלעך רואיק און
די באלשעוויקעס זענען שוין נישט געווען, האט זיך מיטאמאל דערהערט
א שטארקע שיסעריי. איך בין דעמאלט געווען אויף א פישער-שיפל אויף
דער אזיערע און ארויסגענומען בוטשעס (מכשירים פון פישפאנגעריי).
פלוצעם האבן אנגעהויבן פייפן קוילן איבער מיין קאפ, איך האב זיך קוים
באוויזן צו לייגן אויפן דעק פון שיפל. א קויל האט דורכגעלעכערט דעם
דעק פון שיפל. ווי עס האט זיך דערנאך ארויסגעוויזן, זענען די קוילן
געווען געצילט בסך הכל נאר אויף איין פארשפעטיקטן באלשעוויק, וועלכן
די דייטשן, אגעריטענע פון ליטע, האבן דערזען פון דער ווייטנס. דערצו
האט זיך נאך באוויזן אן אעראפלאן, וואס איז געפליגן אין דער ריכטונג,
וזהין די באלשעוויקעס זענען אפגעטראטן. אין א קורצער צייט ארום
האט זיך דערהערט אן אויפרייס פון א באמבע. דאס האט א דייטשער

אעראפלאן געווארפן א באמבע אין אבאז פון די באלשעוויקעס. מיר האבן זיך געקענט ריכטן, אז דארטן געפינט זיך מיין ברודער...

אינעם זעלביקן טאג זענען אין שטעטל אריינגעריטן ליטווינער און דייטשן, וועלכע מען האט איצט גערעכנט פאר די שענסטע און בעסטע אקופאנטן. מיט דער ליטווישער מאכט האט מען זיך נאך ווייניק גערעכנט און אלץ איז נאך געגאנגען אויפן „דייטשס“ חשבון. יידן זענען אלע ארויס אויף די גאניקעס און מען האט זיי פריינטלעך באגריסט. געענטפערט האבן זיי איינגעהאלטן. גלייך האט מען אנגעהויבן צו מאכן זוכונגען מיטן ציל אפצונעמען די זאכן, וועלכע די באלשעוויקעס האבן געלאזן. דערביי האט מען עטלעכע, וועלכע מען האט חושד געווען אין באלשעוויזם, מכבד געווען מיט נאגייקעס, אבער מיט „חסד“. דעם זעלביקן טאג זענען די דייטשן אפגעפארן צוריק, און די יידן האבן עס שטארק באדויערט.

דערווייל האבן זיך אנגעהויבן באווייזן קריסטלעכע פוסגייער פון ווילנע. מיט יידן פלעגן זיי כמעט נישט וועלן ריידן. אבער צווישן דער פויערישער באפעלקערונג פלעגן זיי דערציילן די מעשים תעתועים פון די „זשידעס“ און ווי מען האט זיך מיט זיי אפגערעכנט.

עס איז כדאי צו פארצייענען אזא פאקט. מיט א טאג 4-5 פאר פסח איז צו מיינע עלטערן אריין אן ארעמער קריסט פון ווילנע. מען האט אים געגעבן עסן, טרינקען, וואס ער האט אין פארלויף פון גאנצן וועג נישט אנגעזען פאר די אויגן. דאס האט אים גערירט און ער האט אפגערופן דעם פאטער אן א זייט און אים געזאגט: איך מוז דיר דערציילן א סוד, ווייל דו ביסט א גוטער מענטש. זיי וויסן, אז פסח וועט זיין אין ווילנע א פאגראם און אויב דו האסט דארטן וועמען, זאל ער פון ווילנע ארויס-פארן. דעמאלט האט מען נישט צוגעגעבן צו זיינע ווערטער קיין גרויסן באטייט. ערשט ווען זיין „נבואה“ איז מקוים געווארן, האט מען זיך אן אים דערמאנט. עס האט זיך שוין אנגעהויבן צו פילן צווישן דער באפעל-קערונג א פיינטלעכע שטימונג. איך האב מער נישט געקענט בלייבן אין אומוויסנהייט וועגן ווילנע און וועגן מיין פאמיליע. איך האב זיך צונויפ-געערעדט מיט צוויי יונגעלייט, וועלכע האבן געהאט ברידער און שוועסטער אין ווילנע, אז מיר זאלן ריזיקירן און זיך דורכרייסן קיין ווילנע, און אויב

אונדזערע לעבן, ברענגען פאר זיי וועלכע עס איז לעבנסמיטל און באזונ-
 דערס ברויט. מיר האָבן גענומען פעקלעך צו 15-20 פונט אויף די פליי-
 צעס און געזעגענענדיק זיך מיט די עלטערן, וועלכע האָבן אונדז באַוויינט,
 האָבן מיר זיך געלאָזט אין וועג. דאָס איז שוין געווען אַן אַכט טאָג אַרום
 נאָך דעם, ווי די פּאַליאַקן זענען אַריין אין ווילנע. קומענדיק קיין טראַק,
 זענען מיר אַריין אין דער ערשטער יידישער שטוב, וווּ אַ יונגע פרוי האָט
 געהאַט איר מאַן אין ווילנע און נישט געוויסט, וואָס עס האָט מיט אים
 פאַסירט. אין טראַק האָט מען פון אַנהייב אַנגעהויבן צו ראַבירן, אָבער
 גלייך אויפן אַנדערן טאָג איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ באַפעל, אַז עס זאָל
 זיין רואיק. מיר זענען דורכגעגאַנגען ביז לאַנדוואַראַווע און געטראַפן אַ
 גרופע יונגע מיידלעך (מענער האָבן זיך נישט באַוויזן אין די גאַסן), און
 דאָ האָבן מיר זיך דערוויסט, אַז דער מאַן פון דער יונגער פרוי פון טראַק
 איז דערהרגעט געוואָרן. איינע האָט מיר געזאָגט, אַז אין דעם הויז וווּ איך
 האָט געווינט, איז פאַרגעקומען אַ ראַבירונג. צי עס זענען דאָ קרבנות —
 דאָס ווייסט זי נישט. דאָס ערשטע יידישע הויז, וווּהין מיר זענען אַריין,
 האָט געהאַט אַ קרבן; און דערצו נאָך די ידיעה וועגן רויב־אַנפּאַלן ביי
 אונדז. איך האָב זיך שוין געקאַנט ריכטן אויף אַליק...

לאַנדוואַראַווע אַליין האָט שרעקלעך געליטן. ביים אַפּטרעטן האָבן די
 באַלשעוויקעס צוגענומען פערד מיט קי און אַנדערע זאַכן. און נאָך מעשה
 ווילנע האָט זיך אַנגעהויבן אַ סדרה רויבערייען מיט נגישות אַן אַ שיעור.
 עס פלעגן קומען אַלע וויילע פרישע באַוואַפנטע באַנדעס פון ווילנע, און
 דאָס וואָס איינע האָט נישט באַוויזן אַוועקצונעמען, פלעגן עס טאָן די אַנ-
 דערע, דערביי האָט מען אַנגעטאָן פאַרשיידענע עינויים. דעם רב מיט נאָך
 אַ פאַר עלטערע בעלי־בתים האָט מען צופוס געטריבן פון לאַנדוואַראַווע
 קיין ווילנע און זיי מערדערלעך געשלאָגן, פאַרוואָס זיי זענען נישט גע-
 גאַנגען אַזוי גיך. אויף קיין פור האָט מען זיי נישט געלאָזט זיך זעצן.
 דער גרעסטער טייל יידן האָבן זיך באַהאַלטן. עס זענען אַריבערגעגאַנגען
 עטלעכע טעג אין שרעקלעכע רויבערייען פון באַנדיטן, ביז וואַנען דער קאַ-
 מענדאַנט האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל צו שמייסן די רויבער. נאָך דעם
 האָט זיך גלייך באַרואיקט...

אויף די וועגן האָבן מיר קיין איין יידן נישט געטראָפֿן און אַלע האָבן זיך געוונדערט, ווי גייען מיר דאָס אין אַזאַ געפערלעכער צייט. דעם וועג פֿון לאַנדווואַראָווע ביז ווילנע האָבן מיר דורכגעמאַכט מיט גרויסע מאַראַלישע ליידן. וועמען מיר פֿלעגן נישט באַגעגענען, בעיקר פֿרויען, פֿלעגן זיי אַלע נישט דורכלאָזן אונדז אָן גיפטיקע באַמערקונגען, שטעכ־ווערטלעך און זלזולים. די ערשטע ווערטער פֿלעגן זיין „זשידאָוסקע קאַ־מיסאַריי“. אין איין אַרט האָבן מיר באַגעגנט עטלעכע פֿויערים מיט הויז־געזינדן. איינער פֿון זיי האָט געזאָגט אויף מיין חשבון: „איך האָב זיין טאַטן אויף יענער וועלט אַוועקגעשיקט, מען דאַרף אים אויך אַהין אַוועק־שיקן“. די פֿויערטעס האָבן גערעדט, אַז איצט טאָר מען שוין נישט קויפֿן און פֿאַרקויפֿן צו אַ יידן, פֿאַר דעם קענען „אונדזערע“ דערשיסן.

צוגייענדיק צו דער וואַקער־בריק, האָבן מיר געטראָפֿן אַ פֿאַסאַזשיר־צוג, וואָס האָט געדאַרפט אָפּגיין קיין ווילנע און נעמען פֿאַסאַזשירן. מיר זענען צוגעגאַנגען פֿרעגן, וווּ קויפט מען אַ בילעט. דער שומר אַדער קאַג־דוקטאָר האָט אונדז געענטפֿערט: „איר קענט נישט פֿאַרן“. מיר האָבן אַג־געוויזן, אַז אַט פֿאַרן דאָך מענטשן. „דאָס זענען מענטשן, אָבער נישט איר, פֿאַרבעס“. נישט געקוקט אויף דער מידיקייט און צעבראַכנקייט פֿון אַלץ, וואָס מיר האָבן געזען און געהערט, זענען מיר געגאַנגען ווייטער עס האָט זיך געפֿילט אויף יעדן טריט, אַז מען ברענט דאָס אַרט וווּ מיר שטייען און גייען. און מערקווירדיק איז, אַז די פֿאַרבייגייענדיקע סאַלדאַטן האָבן אונדז נישט אָנגערירט מיט קיין זאַך. דאָס איז נאָך מער געווען צו באַ־וונדערן, ווייל ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערווסט, זענען אויף די וועגן דערמאַרדעט געוואָרן פֿיל מענטשן.

אַריינגייענדיק קיין ווילנע דורך נאַוויגאַראַד, האָבן איך מיט פֿאַר־וונדערונג דערזען עטלעכע יידישע קינדער, וואָס האָבן זיך געשפֿילט אויף דער גאַס. פֿון די טויערן האָבן אַרויסגעקוקט דערשראָקענע פֿנימער און אַלע האָבן שפּעטשענדיק געפרעגט דערשראָקן, פֿון וואַנען מיר זענען. צי קאָן מען שוין גיין אויף די וועגן. עס ווייזט אויס, אַז מיר זענען געווען די ערשטע יידן, וואָס זענען אַריין אין שטאָט נאָך די „געשעענישן“.

איך האָב מורא געהאַט גלייך אַריינצוגיין אַהיים. פֿון ווייטנס האָב

איך דערזען דעם דאקטאר צמה שאבאד. דאס האט מיך אביסל דערמור-
טיקט, אט איז דא א באקאנטער, וואס לעבט דאך, דעריבער דארף איך
נאך די האפענונג נישט פארלירן. אבער איך האב זיך דאך נישט געקאנט
באשליסן צוצוגיין צו אים, איך זאל נישט דערהערן די בשורה, פאר וועל-
כער איך האב אזוי געציטערט.

איך געדענק שוין נישט, ווי איך בין דערגאנגען אהיים. אויפן וועג
האב איך זיך דאך צוזאמענגעשטויסן מיט א באקאנטער, וועלכע האט
מיר די ערשטע דערציילט, אז אלע פון מיין הויזגעזינד זענען גאנץ...
קיינער האט דא נישט געוואלט גלייבן, אז איך בין דורכגעגאנגען
דורכן פראנט און געבליבן לעבן. אלע האבן געזאגט, אז איך האב דאס
נישט געטארט טאן, און דער אמת איז, אז איך האב טאקע געקענט אומ-
קומען אויף דער נסיעה צוריק קיין ווילנע.

פנקס פאר דער געשיכטע פון ווילנע אין די יארן
פון מלחמה און אקופאציע. ווילנע, 1922.

דריטער טייל

פראדוקטיוויזאציע

די ווילנער געזעלשאפט „הילף דורך ארבעט“

— 1 —

סוף פארגאנגענעם יארהונדערט איז ביי יידן אין רוסלאנד געווען א באוועגונג פון פארשפרייטן פראדוקטיווע, פאכמענישע ארבעט צווישן דער יידישער באפעלקערונג.

ביי א צאל רעגירונגס-שולעס — יעוורעסקיע נאטשאַלניע אוטשי-לישטשע — האָבן זיך געפונען פרימיטיווע שלאָסעריי אָדער סטאַלעריי-וואַרשטאַטן, וווּ די עלטערע שילער האָבן אַ פאַר מאָל אין וואָך געלערנט האַנט-אַרבעט, אונטער דער השגחה פון אַ פשוטן בעל-מלאכה.

אַבער ביי די תלמוד-תורה'ס אין די גרעסערע שטעט האָבן אין 1890טן יאָר שוין עקזיסטירט עטלעכע רעגולערע פראַפעסיאָנעלע שולעס, וואָס האָבן געזאָלט אויסבילדן אינטעליגענטערע בעל-מלאכות, דערהויפּט פון די יתומים-עלעמענטן, וואָס האָבן געהאַט זייער היים אין די תלמוד-תורה'ס און זענען דאַרטן דערצויגן געוואָרן.

די פאָרוואַלטער פון די שולעס זענען געווען מערסטן טייל לערער, וואָס האָבן צו פאָך-אַרבעט נישט געהאַט קיין נאָענטע שייכות. קיין ראַ-ציאָנעלע, בפרט פראַגרעסיווע, מעטאָדן פון לערנען מלאכה זענען אין די דאָזיקע האַנטווערקער-שולעס נישט געווען אָנגעווענדט.

די לאַגע האָט זיך קאָרדינאַל געביטן, ווען אין סוף פון פאַריקו יאָר-הונדערט האָט ייִק"א עטאַבלירט, נאָך לאַנגע באַמיאונגען ביי דער רוסי-שער רעגירונג, אַן אָפטייל פאַר שטיצן אַלערליי אונטערנעמונגען, וואָס האָבן דעם ציל אַריינצוציען יידן אין פראַדוקטיווער באַשעפטיקונג.

די „ייִק"א“ האָט אָנגעשטעלט פאַכלייט ספעציאַליסטן אויף אַנצופירן מיט דער גאַנצער אַרבעט פון פראַפעסיאָנעלער אויסבילדונג סיי פאַר בחו-רים, סיי פאַר מיידלעך.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן ספּאַנטאַן צו עפענען אין פאַרשיידענע שטעט אַ גרעסערע צאַל האַנטווערקער-שולעס פאַר ייִנגלעך און מיידלעך. די

אַרטיקע טוער האָבן נישט געהאַט קיין דערפאַרונג אין סיסטעמאַטישער פּאָך-אויסבילדונג. די ״יק״אַ האָט זיך באַמיט צו באַזאָרגן די שולעס מיט פּאַכלייט, וואָס זענען אויך גוט באַהאוונט אין פּעדאַגאָגישע פּראָגעס. פאַר די האַנטווערקערישע מענערשולעס זענען אָנגעשטעלט געוואָרן אינזשינערן און אויסגעבילדעטע מער אָדער ווייניקער אינטעליגענטע אינסטרוקטאָרן, פאַר די מיידלשולעס — דערפאַרענע פּעדאַגאָגיס, וואָס האָבן געהאַט ידיעות אין האַנטאַרבעט, אין צייכענען און בכלל אין פּרויען-מלאכות (שניי-דעריי, וועשנייטעריי, האַפּטעריי אא"וו).

״יק״אַ האָט באַשטימט פאַר אינספּעקטאָרן פון די פּראָפעסיאָנעלע שולעס פאַר יינגלעך — דעם אינזשינער באַלאַטין, פאַר מיידלעך — די פּרוי בער, אַ באַקאַנטע פּעדאַגאָגין — ביידע מיט אַ ברייטן קוק אויף די אויפגאַבעס פון פּראָפעסיאָנעלער בילדונג צווישן דער יידישער באַפעלקער-רונג. אויסערדעם זענען ביי ״יק״אַ געווען אויך אַנדערע ספּעציאַליסטן, צום ביישפּיל, אַגראָנאָמען, טעכנאָלאָגן א״אנד, וואָס האָבן אינסטרוואירט אויף אַלערליי געביטן פון מלאכה אָדער ספּעציעלע באַשעפטיקונגען.

״יק״אַ האָט אויך רעקאָמענדירט יונגע, אַבער ענערגישע אינזשיניערן אויף די פּאָסטנס פון פאַרוואַלטער-דירעקטאָרן פון די פּראָפעסיאָנעלע שולעס.

דאָ מוז פאַר ירושלים דליטא געווידמעט ווערן אַ באַזונדער קאַפיטל, ווייל אויך אויפן געביט פון פּראָפעסיאָנעלער בילדונג האָט ווילנע געעפנט אַ נייע בלאַט.

— 2 —

ווילנע האָט פאַרמאַגט צווישן אירע פּילצאָליקע פּילאַנטראַפּישע מוסדות אויך איינע פון די גרעסטע תּלמוד תּורה'ס אין רוסלאַנד. די צאָל יתומים, וואָס די תּלמוד תּורה האָט אויסגעהאַלטן אין איר אינטערנאַט, האָט געגרייכט נישט זעלטן צו 250-300. לויט דער פּאָדערונג פון דער בילדונגס-מאַכט איז ביי דעם אינטערנאַט געגרינדעט געוואָרן אַ רוסישע פּאַלקשולע, וווּ צוגלייך מיט די ״לימודי קודש״ האָט מען געמוזט אָפּגעבן דעם לימוד פון רוסיש, אין חשבון אַ גרעסערע צאָל שעהן. אין דער שולע

ביי דער תלמוד תורה האָבן געקאנט לערנען אויך האַלבע יתומים, וואָס האָבן געקראָגן באַשפּייזונג בייטאָג, אָבער גענעכטיקט ביי זיך אין דער היים, אָדער ביי קרובים.

נאָכן ענדיקן דעם קורס לימודים אין דער תלמוד תורה זענען די קינד-דער, אין עלטער פון אַ יאָר 12-13, געשיקט געוואָרן צו לערנען פאַרשיי-דענע פּאָכן סיי ביי בעלימלאכות, סיי אין האַנטווערקער-וואַרשטאַט, וואָס האָט עקזיסטירט ביי דער תלמוד תורה. דער וואַרשטאַט איז געווען היפש אַפּגעשטאַנען סיי טעכניש, סיי קולטורעל, מיט פּרימיטיווע אינסטרוקטאָרן. אָבער ס'האָבן זיך שוין גערוקט נייע צייטן. עס זענען צוגעקומען נייע

גבאים, צווישן זיי עטלעכע טיכטיקע אינזשיניערן, און עס איז אין לעצטן פּערטל פון 19טן יאָרהונדערט געשאַפן געוואָרן אַ באַזונדער האַנטווער-קער-שול, וווּ די אַבסאָלוטענטן פון תלמוד תורה זענען אָנגענומען געוואָרן און אויך זייטיקע שילער פון אַלערליי שולן. ווי אַ דירעקטאָר איז באַ-שטימט געוואָרן אַ געוועזענער פאַרוואַלטער פון אַ קרונישול (בראָנבורג).

עס זענען איינגעפירט געוואָרן אין דער האַנטווערקער-שולע פאַרשיי-דענע אויסבעסערונגען אין די טעכנישע און אלגעמיינע לימודים, ס'איז אויך אויסגעבויט געוואָרן אַ ספּעציעלער בנין אין שכנות מיט דער תלמוד-תורה, אָבער אין גאַנצן אומאַפּהענגיק פון איר. אַ חלק פון דעם געלט אויף דעם בנין האָט געגעבן די „ייק-אַ“. זי האָט געפּאָדערט, אַז בראש פון דער האַנטווערקער-שולע, וואָס האָט פאַרמאָגט שוין עטלעכע אַפּטיילן (שלאַ-סעריי, שמידעריי, עלעקטראַטעכניק) זאָל אַוועקגעשטעלט ווערן אַ פּערזאָן מיט טעכנישער בילדונג. אויף דעם אַמט פון דירעקטאָר איז רעקאַמענדירט געוואָרן אָנהייב פון דעם יאָרהונדערט דער יונגער אינזשיניער ל. פּרענקעל, וועלכער האָט אויסער זיינע גרינטלעכע פּאָר-ידיעות פאַרמאָגט קינסטלע-רישע פעאיקייטן און אַ שטאַרקן חוש פאַר יידישע אַלטערטימלעכקייטן.

פּרענקעל, צוזאַמען מיט עטלעכע אינזשיניערן פון דער פאַרוואַלטונג (צווישן זיי דער פאַרזיצער אַדאָלף גאַרדאָן), האָט רעאַרגאַניזירט די האַנט-ווערקער-שולע אין אַ העכסט-מאָדערנעם אנשטאַלט פאַר פּאָר-אויסבילדונג. עס זענען איינגעפירט געוואָרן קורסן פון פּרייהאַנט-צייכענען, טעאַרעטי-שע לימודים (פיזיק, כעמיע), טעכנישע פּאָר-צייכענונגען אא"וו.

אונטער דער ווירקונג פון די יונגע אינזשיניערן האָט זיך ביי דער שול געגרינדעט די ווילנער קינסטלעריש-אינדוסטריעלע געזעלשאַפט. דער ציל פון דער געזעלשאַפט איז געווען צוצוציען דעם יידישע אַרבעטער-עלע-מענט צו העכערע פאַרמען פון מאַדערנעם האַנטווערק, וואָס קאָן און דאַרף גישט קאָנקורירן מיט פאַבריק-פּראָדוקציע, אָבער דאַרף אַריינלייגן אין זיין אַרבעט אינדיווידועלע מאַטיוון סיי פון באַקוועמלעכקייט-כאַראַקטער, סיי פון קינסטלערישן געשמאַק. אינזשיניער פרענקעל האָט איינגעפירט קורסן פון צייכענען, פון מאַלעריי, פון שניצעריי, פון מאַדעלירונג, אונטער אַנ-פיר פון ערשטקלאַסיקע היימישע און אויסלענדישע ספעציאַליסטן. אַרום דער קינסטלעריש-אינדוסטריעלער געזעלשאַפט האָט זיך אָנגעהויבן צו שאַפן אַ באַוועגונג פאַר פאַרשענערן די יידישע מלאכה, צוציען צו איר די יוגנט, וואָס האָט שוין געהאַט אַ געהעריקע עלעמענטאַרע בילדונג.

פאַראַלעל מיט דעם האָבן די פּראַגרעסיווע משכילים, וואָס זענען גע-שטאַנען בראש פון דער ווילנער געזעלשאַפטלעכקייט, געזוכט מיטלען, ווי צו לינדערן די שרעקלעכע ווילנער אַרעמקייט דורך שאַפן פאַר דער דאָזי-קער אַרעמשאַפט וועלכע עס איז אַרבעט, לויט די מוסטערן פון דער גויי-שער געזעלשאַפט „אַרבעט-הייזער“, וווּ מען האָט געגעבן אַרבעט סיי אויף אַהיים, סיי אין די וואַרשטאָטן פון די הייזער: שטריקן, נייען, פּלעכטן, פאַרשיידענע מינים האַלץ-אַרבעט אָדער סאַרטירן געוויסע סחורות.

הקיצור, ביי די ווילנער כלל-טוער איז אַנטשטאַנען אַ געדאַנק צו שאַפן אַ יידיש אַרבעטסהויז אין אַ ברייטערן מאַסשטאַב. אין 1900 איז געשאַפן געוואָרן אַ געזעלשאַפט אונטערן נאָמען „הילף דורך אַרבעט“, אָבער צו ערשט האָט מען געדאַרפט קריגן אַ דערלויבעניש פון דער צענטראַלער רעגירונג. און היות דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען דער „בונד“ האָט אין תחום המושב אַנטוויקלט זיין אינטענסיווע רעוואָלוציאָנערע טעטי-קייט צווישן אַרבעטער, איז דאָס וואַרט „אַרבעט“ אין דעם נאָמען פון אַ יידישער געזעלשאַפט געווען טריף פאַר דעם אינערן-מיניסטעריום. אָבער בראש פון די אַלגעמיינע אַרבעטסהייזער אין גאַנץ רוסלאַנד איז געשטאַ-נען די קייסערינע אַליין, ווי זייער ערן-פאַרזאָרגערין; האָט זיך די פעטער-בורגער יידישע עסקנים, מיט אַלעקסאַנדער ברוידע בראש, איינגעגעבן צו

געפינען אַ וועג צו די מאַסגיביקע פּאַקטאַרן פון אינערן־מיניסטעריום, און די דערלויבעניש אויף צו עפענען די געזעלשאַפט אין ווילנע איז אין 1903 אַרויסגעגעבן געוואָרן נאָך דריי יאָר שתדלנות אין פּאַרשיידענע קאַנצע־לאַריעס.

מיט דער געשיכטע פון „הילף דורך אַרבעט“ איז פּאַרבונדן אַ טשי־קאָוע געשעעניש אין יידישן לעבן, וואָס האָט פּאַסירט אין דער משפּחה פון באַרימטן משכיל, ש. י. פּין.

— 3 —

ווילנע איז געווען אַלע מאָל רייך מיט אינטעלעקטועלע כּוחות סיי צווישן טראַדיציאָנעל־יידישע, סיי צווישן יידיש־וועלטלעכע קרייזן. ווילנע איז געווען די שטאָט פון ווילנער גאון, זי איז אַבער אויך געווען די שטאָט פון אדם הכהן, מ. א. גינזבורג, קלמן שולמאַן, א. מ. דיק און פון גבירים משכילים, מתתיהו סטראַשון, שמואל יוסף פּין א״אנד.

די גרופע פון ש. י. פּין איז געווען פּרום, אַבער נישט פּאַנאַטיש, הגם אין די אויגן פון יראים והרדים האָבן זיי געקאנט פּאַררעכנט ווערן שיעור נישט פאַר גרויסע „אפיקורסים“, וואָס זיי זענען זיכער נישט געווען.

ש. י. פּין איז געווען אַ טיפּער בקי אין דער רעליגיעזער ליטעראַטור, ווי אויך אין דער העברעאישער און אַנדער־שפּראַכיקער (דייטש, רוסיש) יודאיקא און יידישער געשיכטע.

דער ווילנער גענעראַל־גובערנאַטאָר האָט אים צוגעטיילט אין זיין קאַנצעלאַריע דעם אַמט פון אַ „געלערנטן יידן“ (אויטשאַני יעוורעי), אַן עקספּערט איבער יידישע אָנגעלעגנהייטן.

ש. י. פּין האָט, נישט קוקנדיק אויף זיין הויכן אַמט, זיך נישט אָפּ־געזאַגט פון זיין טראַדיציאָנעלער יידישקייט. געזעסן שטענדיק אין יאָר־מעלקע און אַפילו געטראַגן קורצע פּאות. וועגן אַ באַרד איז אָפּגערעדט.

ער האָט אויך געהאַט אומבאַוועגלעכע גיטער אין ווילנע (באַרימטע „פינס באַד“ אויף זאַרעטשע). ער איז געוואָרן, ווי מיר דוכט, פּרי אַן אלמן מיט צוויי קינדער, אַ יינגל מיט אַ מיידל, ווייזט אויס, אַז זייענדיק אַן אַ מאַמעס השגחה, איז די טאַכטער אַרונטערגעפאַלן אונטער דער השפּעה

פון אַ פרום־קאטוילישער דינסט און זיך שוין נישט געקאנט באַפרייען פון איר פוילישן פאַטריאַטיש־ און קאַטוילישן קאַמפלעקס. דאָס יינגל האָט באַזוכט אַ רעגירונג־גימנאַזיע און איז שפּעטער געוואָרן אַ דאָקטאָר־מע־דיקער. ד"ר פּין האָט געהאַט אַן אייגענעם „אַרויספאַר“ * און איז געווען דערפאַלגרייך אין די רייכערע קרייזן פון יידישע פאַציענטן און אויך צווישן פאַליאַקן.

דאָס מיידל (איר נאָמען געדענק איך נישט) האָט פאַרלאָזן דעם פאַ־טערס הויז און איז פאַרשווונדן. עס האָט גענומען אַ לענגערע צייט. ביז מען האָט אויסגעפונען איר באַהעלטעניש: זי איז אוועק צו מאַנאַשקעס אין אַ מאַנאַסטיר און זיך נישט באַוויזן אויף דער ליכטיקער שייַן. אַלע פרווון פון פאַטער אַרויסצוקריגן זיין טאָכטער פון מאַנאַסטיר האָבן זיך נישט איינגעגעבן, נישט קוקנדיק אויף ש. י. פּינס פאַרבינדונג־גען מיט דער אַדמיניסטראַציע. מען האָט דעם אַלטן נישט צוגעלאָזן צו זען זיך מיט זיין טאָכטער.

ש. י. פּין האָט דערלאָנגט אַ בקשה אויפן קייסערס נאָמען מיט דער „אַלאונטערטעניקסטער“ בקשה צו פאַראַרדענען דעם מאַנאַסטיר, אַז מען זאָל אים צולאָזן זען און רעדן מיט זיין איינציקער טאָכטער. נאָך לאַנגן וואַרטן איז סוף־סוף אָנגעקומען פון פעטערבורג אַזאַ פאַראַרדענונג צום גענעראַל־גובערנאַטאָר, מיטן באַדינג, אַז דער שמועס פון פאַטער מיט דער טאָכטער זאָל פאַרקומען אין אַנוועזנהייט פון אַ הויכן רעגירונג־באַאַמטן פון גענעראַל־גובערנאַטאָרס קאַנצעלאַריע. היות דאָס איז געווען אין נאָמען פון „אַלערהעכסטן באַפעל“, האָט די זעאונג געמוזט דורכגעפירט ווערן כּדת וכדין.

די טאָכטער איז אַרויס צום אַלטן האַלב־רבנישן טאַטן און נישט גערן אַריין אין אַ שמועס מיט אים. אויף זיין בקשה צוריקצוקערן זיך אַהיים און אויף דער פּראַגע, צי האָט מען זי געצווונגען אָנצונעמען דעם קריסט־לעכן גלויבן, האָט זי קלאָר געענטפערט, אַז אַהיים וועט זי זיך נישט אומ־קערן, קיינער האָט זי נישט געצווונגען איבערצוגיין אויף דעם „אַמתן

* „הויעזי“, אַ פּערד, אַן עקיפּאזש מיט אַ קוטשער. ער איז געפאַרן רחבותדיק אין אַ צילינדערהוט צו זיינע פאַציענטן.

גלויבן, „אז יעזוס קריסטוס איז גאָטס זון“ און אויסגערעכנט אַ ריי אָנ־
דערע קריסטלעכע דאָגמעס, וואָס מען האָט מיט איר גוט איינגעזערט...
די מאַכט האָט גאַרנישט געקאנט טאָן פאַרן פּאָטער, ווייל די טאָכ־
טער איז שוין געווען אַ דערוואַקסענע און אַליין געמאַלדן, אַז זי איז פּריי־
וויליק אַריבער צום קריסטלעכן גלויבן.

ש. י. פּין איז געשטאַרבן אין 1890. אין זיין צוואה האָט ער זיין
פאַרמעגן אָפּגעשריבן פאַרן זון ד״ר ב. פּין, איבערלאָזנדיק פאַר דער טאָכ־
טער דעם סימבאָלישן פאַרמעגן פון איין רובל, כדי זי זאָל נישט קענען
אָפּפרעגן די געזעצלעכקייט פון דעם ירושה־אַקט.

ד״ר ב. פּין איז געווען אַן אַלטער בחור און נישט געהאט קיין פאַ־
מיליע. נאָך זיין טויט האָט זיין גאַנצער פאַרמעגן געדאַרפט איבערגיין צו
זיין שוועסטער דער משומדת.

כדי דאָס זאָל נישט געשען, האָבן אים די געזעלשאַפטלעכע טוער,
אריה ניישול און דער באַקאַנטער ווילנער ציוניסט י. ל. גאַלדבערג, צוגע־
רעדט צו פאַרשרייבן זיין פאַרמעגן פאַר דער פּראַיעקטירטער געזעלשאַפט
„הילף דורך אַרבעט“, וואָס האָט זיך טאַקע אָנגערופן „געזעלשאַפט הילף
דורך אַרבעט אויפן נאָמען פון ד״ר ב. פּין און זיין פּאָטער ש. י. פּין“.

ד״ר פּין האָט אַזוי געטאָן. פאַר די אַפּוטרופּסים איבער זיין ירושה
האָט ער באַשטימט די אויבנדערמאַנטע צוויי עסקנים מיטן צוגאַב פּין
וואַלד־סוחר יעקב בן־יעקב, אַ זון פון באַרימטן ביבליאָגראַף.

ד״ר ב. פּין איז געשטאַרבן אין יאָר 1899.

פאַר אַ טייל פון פינס געלט האָבן די אַפּוטרופּסים געקויפט אַ הויז
אויף סובאַטש גאַס נומער 19 און איבערגעשריבן עס אויף דעם נאָמען פון
דער געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט“.

די געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט“ אין ווילנע, וואָס איז באַשטאַנען
אין אָנהייב פון באַלעבאַטישע עלעמענטן, האָט געוואַלט דאָס „הויז פון
אַרבעט“ פאַרוואַנדלען מער אין אַ פּילאַנטראָפּישער אינסטיטוציע, ווי אין
אַ שאַפּנדיקן צענטער פאַר פּראָדוקטיווע באַשעפּטיקונגען.

אין גרעסערע געשעפטן, ביוראען און ווארשטאטן זענען דורך דער געזעלשאפט אוועקגעשטעלט געווארן קאסטנס, אין וועלכע מען האט גע- בעטן אריינצוארפן די אומגייטיקע פאפירן, אויך דעם אפפאל פון פרא- דוקציע ביי די נאדלפאכן. די קאסטנס פלעגט די געזעלשאפט צוריקברענ- גען אין ארבעטסהויז. דארטן האבן ארבעטסלאזע יידישע פרויען טאג-טעג- לעך געסארטירט דעם אפפאל-מאטעריאל. זיי פלעגן באקומען, לויט די לויז-באדינגונגען פון יענער צייט (1903) ביז 40 קאפיקעס א טאג. אין דער „ביליקער קיך“ האט מען געקאנט באקומען פאר דריי קאפיקעס א טעלער פליישיקע זופ מיט ברויט און פאר פינף קאפיקעס א שטיקל פלייש אויך.

דעם אפפאל האבן יידישע פרויען געפאקט אין זעק, אויססארטירנ- דיק זיי לויט די מאטעריאלן, פון וועלכע דער אפפאל איז אויסגעארבעט געווען, און דאס איז שפעטער געגאנגען אין טעקסטיל- אדער פאפיר-פאב- ריקן. דאס געלט פארן פארקויפטן אפפאל האט נישט געקלעקט אויף צו באצאלן די פרויען פאר דער ארבעט.

עס איז געקומען די רוסיש-אפאנישע מלחמה פון 1904-1905 און „הילף דורך ארבעט“ האט אויסגעפועלט ביי דער אינטענדאנטור באשטע- לונגען אויף סאלדאטסקע שיינעלן און שטיוול. אויסצופירן די דאזיקע בא- שטעלונגען זענען גערופן געווארן ארבעטסלאזע שניידער און שוסטער. סיי באלעבאטיים, סיי ארבעטער.

די געזעלשאפט האט געהאט גרויסע שוועריקייטן ביים אויספירן די באשטעלונגען. די ארבעטער פלעגן ארויסשטעלן פאדערונגען, וועלכע די געזעלשאפט האט נישט געקאנט נאכקומען. זי האט געדארפט פון איי- גענע מיטלען אויסהאלטן די ווארשטאטן מיט באהייצונג, באלייכטונג און אדמיניסטראציע, און האט אויף דעם פארנוצט די סומעס, וואס זענען גע- ווען באשטימט פאר לוינען. די ארבעטער האבן געדראט מיט שטרייקן.

ארום 1905 איז עטאבלירט געווארן א באנדעריי (ווארשטאט פאר מאכן פעסער). אין דעם ווארשטאט האבן געארבעט כמעט אלע יידישע באנדארעס פון ווילנע. די געזעלשאפט „הילף דורך ארבעט“ האט געקראגן אפזעצמערק ביי ווילנער בירגרויער און אויך אין אנדערע שטעט. צוליב

די מהומות פון די איבערגאנגיאָרן איז שפעטער אויסגעקומען צו ליקוו־
דירן דעם וואַרשטאַט.

ווילנע איז געווען אַ צענטער פאַר האַלץ־אינדוסטריע. סטאַלער האַבן
געמאַכט פאַרשיידענע מעבל, ראַמען פאַר טירן און פענצטער איז נייע
הייזער, ווי אויך אַלערליי אַנדערע קעגנשטאַנדן פון האַלץ פאַר דער בוי־
אינדוסטריע. דאָס מעבל איז אָבער געווען גישט פון הויכער קוואַליטעט
און געמאַכט לויט פאַרעלטערטע מוסטערן. די סטאַלער האַבן אין גרעסטן
טייל גישט געקענט זיך פונאַנדערקלייבן אין טעכנישע צייכענונגען. „הילף
דורך אַרבעט“ האָט געעפנט קורסן פון דעם וויכטיקן קעגנשטאַנד און אַ
מוסטער־וואַרשטאַט פון קינסטלערישע מעבל, ווי אויך אַ סקלאַד פאַר פאַר־
טיקע מעבל, וואָס סטאַלערעס האַבן ביי זיך אין די וואַרשטאַטן אויסגע־
אַרבעט.

„הילף דורך אַרבעט“ האָט פאַרבעטן אַן אויסלענדישן, דייטשן אינס־
טרוקטאָר אויף אָנצופירן מיטן מוסטער־וואַרשטאַט, וווּ ס'זענען אויסגע־
אַרבעט געוואָרן ספעציעלע מעבל פאַר קאַבינעטן, גרויסע געשעפטן און
וויניצימערן. באַשטעלונגען פלעגן אָנקומען פון די גרויסע רוסישע שטעט.
אין גיכן האָט דער מוסטער־וואַרשטאַט געקראָגן אַ שם פון אַ קינסטלערי־
שער אַטעליע פון מעבל־אויסאַרבעטונג.

דער אויסלענדישער אינסטרוקטאָר האָט אויך אָנגעפירט מיט די
אָונטקורסן פאַר דערוואַקסענע סטאַליער, וווּ פאַר־צייכענונג איז געווען
דער עיקר קעגנשטאַנד. עס זענען אָבער אויך געגעבן געוואָרן לעקציעס
איבער פאַרשיידענע סטיל־אַרטן, טעכנאָלאָגיע פון האַלץ־באַאַרבעטונג
א״אנד. זאָל דאָ דערמאָנט ווערן, אַז דער טאַלאַנטפולער סטאַליער בערמאַן
(בונדיסט „לייבעטשקע“) האָט צוזאַמענגעשטעלט אַ זייער סאַליד בוך אין
יידיש וועגן דעם סטאַלערי־פאַך, אַ מין פאַר־ענציקלאָפּעדיע איבער אַלע
צווייגן פון דער דאָזיקער אינדוסטריע.

אינגיכן איז די ווילנער מעבל־אויסאַרבעטונג געוואָרן זייער פאַפּו־
לער, און דער מעבל־לאַגער פון „הילף דורך אַרבעט“ פלעגט באַקומען באַ־
שטעלונגען פון גאַנץ רוסלאַנד.

נאָך איין ווילנער אינדוסטריע האָט אין אָנהייב פון דעם י״ה באַ־

שעפטיקט פיל הונדערטער יידישע אַרבעטער און באַלעבאַטים. דאָס איז די שיק-אינדוסטריע. „הילף דורך אַרבעט“ האָט געעפנט פאַר דעם פּאָך קורסן פון צייכענען, צושניידן לעדער פאַר פאַרשיידענע מינים שיק, טעכ-נאַלאַגיע פון לעדער-אויסאַרבעטונג אא"וו. ס'איז אַפילו געעפנט געוואָרן אַ מוסטער-וואַרשטאַט אונטער דער אַנפירונג פון אַ דייטשן אינסטרוקטאָר. אָבער דער מוסטער-וואַרשטאַט האָט נישט געהאַט קיין אריכת ימים. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די ווילנער יידישע שוסטער מאַכן עלעגאַנטערע שיק, ווי די דייטשע שוסטער, און די ווילנער האָבן אין דעם פרט גאַרנישט געהאַט וואָס צו נעמען ביי די בערלינער „רביים“.

ביסלעכווייז איז די פאַרוואַלטונג פון „הילף דורך אַרבעט“ געקומען צו דער מסקנה, אַז מען מוז אַריבער אין פרט פון צוציען יידישע מאַסן צו פּראָדוקטיווער פּאַכאַרבעט צו רעגולערער שולמעסיקער אויסבילדונג פון דער יוגנט. ס'איז געעפנט געוואָרן די ערשטע שניידער-שול פאַר מיידלעך מיט אַ ספעציעלן מוסטער-וואַרשטאַט פאַר אויספירן באַשטעלונגען. ס'איז אויך עטאַבלירט געוואָרן אַ קינסטלערישע אַטעליע פאַר „נאָדל-מאַלעריי“ און שטיקעריי.

אַנהייב 1908 איז אין ווילנע דורך דער איניציאַטיוו פון „ייקא“ און „הילף דורך אַרבעט“ צוגיפגערופן געוואָרן אַן אַלרוסלענדישער צוזאַמענ-פאַר פון פּראָפעסיאָנעלע שולן פאַר מיידלעך און אין סוף פון זעלביקן יאָר, אַזאַ צוזאַמענפאַר פון מענערישע פּראָפעסיאָנעלע שולן. דער ערש-טער צוזאַמענפאַר איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין די לאַקאַלן פון „הילף דורך אַרבעט“, דער צווייטער אין בנין פון דער ווילנער האַנטווערקער-שול. אויף ביידע צוזאַמענפאַרן זענען געלייענט געוואָרן רעפּעראַטן איבער פאַרשיי-דענע אַלגעמיינע און ספעציעלע פּראָבלעמען פון פּאָך-בילדונג. ס'איז באַ-שלאָסן געוואָרן צו פאַרגרעסערן די צאָל פּראָפעסיאָנעלע לערנאַנשטאַלטן, ווי אויך איינפירן אין זיי אַלגעמיינע און יידישע לימודים. די ביידע צו-זאַמענפאַרן זענען געווען אַ מיילשטיין אין דער געשיכטע פון פּראָפעסיאָ-נעלער אויסבילדונג צווישן דער יידישער באַפעלקערונג.

די געזעלשאפט „הילף דורך אַרבעט“ אין ווילנע האָט מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק זיך געשטעלט פאַר אַ ציל נישט נאָר העלפן מיט אַרבעט די, וואָס נייטיקן זיך אין דעם צום מערסטן, נאָר אויך העלפן דורך אַרבעט: צוציען צו קוואַליפיצירטער פאַכאַרבעט ברייטערע שיכטן פון דער אונטער־וואַקסנדיקער יוגנט פון איין זייט און פאַרשענערן די יידישע מלאכה, דערפרינדיק זי צו דער מדרגה פון קונסט, פון דער צווייטער זייט.

אויף אַנצופירן מיט דער פאַרצווייגטער אַרבעט פון דער דאָזיקער געזעלשאַפט איז פאַרבעטן געוואָרן אַרום 1910 דער דערמאָנטער אינזשיניער ל. פּרענקעל, דער פּריערדיקער דירעקטאָר פון דער גרויסער ווילנער האַנטווערקער־שולע. ער איז שוין געווען באַקאַנט דער ווילנער געזעלשאַפטלעכקייט מיט זיין איבערגעגעבנקייט צו די אינטערעסן פון יידישן האַנטווערק און זיין שטרעבונג צו אַנטוויקלען די עסטעטיק אין יידישער מלאכה, אַזוי אַז דער האַנטווערקער זאָל זיין קאַנקורענץ־פּעאיק לגבי זיין יידישן שכן פון זעליבן פּאָך.

שוין פּריער האָט ער אַרגאַניזירט קורסן פאַר אינסטרוקטאָרן פון מאַלעריי ביי דער קונסט־אינדוסטריעלער געזעלשאַפט, און קורסן פאַר שניידעריי און סטאַלעריי־אינסטרוקטאָרן ביי „הילף דורך אַרבעט“.

דער שניידער פּאָך האָט זיך אָנהייב 20סטן יאָר גערעכנט פאַר אַ ריין יידישן פּאָך. אַבער אויך דאָ האָט געפּעלט די געהעריקע צוגרייטונג. דאָס רוב שניידער־אַרבעטער האָבן נישט געקאַנט צושניידן און אַפילו אַ סך באַלעבאַטימ־שניידער זענען געווען „קאַליקעס“ אין צושניידעריי. ביי ס'האַבן זיי אויך געפּעלט די עלעמענטאַרע ידיעות אין סחורה־קענטעניש. ביי „הילף דורך אַרבעט“ זענען געעפּנט געוואָרן אַזעלכע דעראַנג־קורסן. אין די אַלערליי קורסן און מוסטער־וואַרשטאַטן זענען געווען אַנגעשטעלט מערסט־טנטייל דייטשע אינסטרוקטאָרן, וועלכע האָבן געהאַט די געהעריקע פּאַכ־מענישע און קינסטלערישע אויסבילדונג.

נעמענדיק אין באַטראַכט די פאַרשפּרייטקייט פון שניידער ביי ייִדן האָט די געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט“ געעפּנט די ערשטע אין גאַנץ

רוסלאנד שניידערשול פאר יינגלעך. ביז דאן פלעגן יוגנטלעכע לער-
נען א מלאכה ביי פריוואטע מייסטער, וועלכע פלעגן אויסנוצן זייערע
לערן-יינגלעך פאר הויזארבעט, אויף שליחות אד"גל. די ניי-געעפנטע פאכ-
שולן האבן זיך געשטעלט פאר א ציל ארויסצונעמען די לערן-יינגלעך פון
דעם רשות פון די מייסטער און פארלייכטערן זיי אויסצולערנען זיך א
מלאכה.

תחילת איז די שניידערשול געעפנט געווארן מיט אן איינ-יאריקן קורס.
די געענדיקטע האבן געקענט צוזאמעננייען הויזן, וועסטלעך, אויסנייען
לעכלעך, שטעפן מיט דער האנט און אויף דער מאשין א"אנד עלעמענט-
טארע ארבעט אין פאך. ביי פריוואטע שניידער פלעגן זיי נאך א דריי-
יאריקן טערמין קוים קענען מאכן אזעלכע ארבעט. אין דער שניידער-שול,
ווי אויך אין אנדערע פאכאפטיילן אין "הילף דורך ארבעט" זענען איינ-
געפירט געווארן אלגעמיינע און פאך-לימודים. פאר פרוען-פאכן איז איינ-
געפירט געווארן א מוסטער-ווארשטאט פאר שניידערריי, פארזאלעל מיט א
דריי-יאריקער פאכשול פאר מיידלעך. אין מוסטער-ווארשטאט, ווו מען
פלעגט אננעמען פריוואטע באשטעלונגען, פלעגן קומען ארבעטערניס-שניי-
דערקעס צו פארפולקאמען זיך אין צושניידן, פאסן און אויספארטיקן קאמ-
פליצירטע פאסאנען. דאס האט די ארבעטערניס געגעבן א מעגלעכקייט
צו ווערן זעלבשטענדיק אין זייער פאך און צו פארלייגן אייגענע וואר-
שטאטן.

ס'איז אויך איינגעפירט געווארן א צוויי-יאריקע שול פאר קאלירטער
העפטעריי ("נאדל-מאלעריי"), וואס איז דעמאלט געווען אין דער מאדע.
די אינסטרוקטארין פון אפטייל איז געווען א באקאנטע פעטערבורגער פאך-
קינסטלערין, קאטיא שטיינבאק. "ייק"א" האט געשיקט ידישע פאך-קינסט-
לער זיך פארפולקאמען קיין אויסלאנד, און אויף אזא אופן געהאלפן זיי
זיך צו ספעציאליזירן.

פאר דער צייט פון פרענקעלס דירעקטאריאט זענען עטאבלירט גע-
ווארן קורסן פאר פרייהאנט צייכענונגען. דער ווילנער קינסטלער משה ליי-
באווסקי איז געווען אינסטרוקטאר פון די קורסן, ווו אויך פון צייכענען-
לימוד אין די פארשיידענע פאכשולעס פון "הילף דורך ארבעט".

דער אַנשטאַלט האָט אָבער נישט אינגאַרירט די דערפאַרונגען פון היגן יידישן אַנטווערקערטום. ס'זענען צוגעצויגן געוואָרן די פעאיקערע פון זיי אין דער פאַרוואַלטונג פון דער געזעלשאַפט, ווי עקספערטן, זאַקקענער און יועצים. אליעזר קרוק (טאַקער), שפּעטערדיקער פאַרזיצער פון ווילנער קהילה און לאַווניק אין ווילנער מאַגיסטראַט, און שמואל הורוויטש (שלאַ-סער), שפּעטער פאַרזיצער פון ווילנער אַנטווערקער-פאַראייניג, זענען גע-ווען אין דער פאַרוואַלטונג פון דער געזעלשאַפט.

„הילף דורך אַרבעט“ האָט זיך באַמיט אויסצושפּרייטן איר טעטיקייט אויף פאַרשיידענע געביטן פון יידישן לעבן, וואָס האָבן געטראָגן אַ קאַנס-טרוקטיוון כאַראַקטער. דעמאָלט איז עס אויך געווען עמיגראַציע. קיין „האַיאָס“ איז נאָך נישט געווען. ביי דער מיטהילף פון „ייקא“ האָבן זיך אין די גרעסערע שטעט אָנגעהויבן צו גרינדן געזעלשאַפטלעכע עמיגראַ-ציע-ביראָס. די הילף האָט זיך קאַנצענטרירט בעיקר אַרום דער טראַנס-פאַרטאַציע פון די עמיגראַנטן. פון יאָר צו יאָר איז דער פאַרנעם פון דער טעטיקייט ביים עמיגראַציע-ביראָ געוואַקסן. ווי איך געדענק, האָט דאָס ביראָ, אַרום 1910 אָדער 1911, געהאַלפן אַן ערך 1500 עמיגראַנטן מיט ראַט און טאַט.

די פאַרשיידנאַרטיקע טעטיקייט פון דער מערקווירדיקער ווילנער גע-זעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט“ איז אין די יאָרן 1908-1914 געוואָרן אַ שם-דבר אין רוסלאַנד. נישט אומזיסט זענען אין ווילנע צוזאַמענגערופן געוואָרן צוויי אַלרוסלענדישע צוזאַמענפאַרן פאַר יידיש-פּראַפעסיאָנאַלער בילדונג אין 1908 און 1909, וועלכע האָבן געשפילט אַ קאָלאָסאלע ראַלע אין דער געשיכטע פון פּראַפעסיאָנעלן שולוועזן אין גרויסן רוסלענדישן ישוב, וואָס האָט שוין געהאַלטן ביי זיין זיבעטן מיליאָן נפשות.

פרוון צו גרינדן ענלעכע געזעלשאַפטן זענען געווען אין מינסק, באַ-ברויסק, האַמעל און אַנדערע גרעסערע יידישע שטעט.

„אונזער שטימע“, פאַריז, יוני, 29-30, 1935.

יולי, 2-1, 1953. " " "

סעפט. 15-16, 1953. " " "

א יידישע לאנדווירטשאפט-שולע אין פוילן

— 1 —

די יידישע באפעלקערונג פון ליטע און ווייסרוסלאַנד, האָט זיך אויס-געצייכנט נישט נאָר מיט איר באַשיידענעם לעבנסשטייגער און קאַרגער דערנערונג, נאָר אויך מיט אַרבעטזאַמקייט און פּראָדוקטיוויטעט. אויסער דער היפשער צאָל קליינהענדלער, קרעמער, לופטמענטשן זענען געווען בעלי-מלאכות פון איבער 60 פּאַכן, וואָס אַ סך פון זיי זענען געווען פאַר-רעכנט פאַר ריין-יידישע (שניידער, קאַמאַשן-שטעפער, היטלמאַכער, בלע-כער, מאַלאַרעס, זייגערמאַכער, פוטער-קירושנער, פאַרבער אא"וו). אַ סך יידן זענען געווען פאַרטראַטן אויך אין אַנדערע, נישט קיין ריין יידישע פּראָפּעסיעס — האַלצזעגער, שטריק-פלעכטער, פישער, בוי-אַרבעטער (טעס-לער), סטאַלער, שוסטער, קאַנזאַרטניקעס און אַנדערע.

אַ באַזונדער שיכט יידן זענען געווען ישובניקעס, יידישע שווער-אַר-בעטער ביי לאַנדווירטשאַפט, סיי ווי ערדאַרבעטער און סיי ווי אַרענדאַ-טאַרן פון קלענערע פּריצישע מאַיאַנטקעס. זיי זענען אויך געווען באַשעפ-טיקט אין ביי-פּאַכן פון און אַרום לאַנדווירטשאַפט: מילנער, שמידן, קאַלכ-ברענער, סטאַלער, רימער א"אַנד.

נישט אומזיסט האָט די צאַרישע רעגירונג צום ערשטן קאַלאָניזירט אויף לאַנד די ליטווישע יידן. ביז דער לעצטער מלחמה האָבן זיך נאָך אין ליטע און ווייסרוסלאַנד איינגעהאַלטן דערפער מיט יידישע ערדאַרבעטער. צווישן ביידע וועלט-מלחמות זענען אין ליטע און מערב-ווייסרוסלאַנד, וואָס האָט געהערט צו פוילן, געווען ביי אַ 25 לאַנדווירטשאַפטלעכע דערפער פון יידישע ערדאַרבעטער, אויסער איינצלנע ישובניקעס, וואָס האָבן זיך פאַרנומען אין אַ ריי ערטער מיט אַקערבוי.

די יידישע קאַלאָניאַציע-געזעלשאַפט „ייק"אַ" האָט זיי געשטיצט; געהאַפּן מאַדערניזירן די אַגריקולטור, פּלאַנצן סעדער און פּרוכטגערטנער,

זייען נייע מינים געוויקסן, פֿאַרנעמען זיך מיט אַמעליאָראַציע פֿון באַדן; זי האָט אויך געגעבן קרעדיטן אויף לאַנדווירטשאַפטלעכע מאַשינען.

אויך צווישן דער יידישער יוגנט האָט זיך אָנגעהויבן (באַזונדערס אין די לעצטע יאָרן פֿאַרן צווייטן וועלט־קריג) אַ באַוועגונג פֿאַר אַגריקולטור־רעלער טעטיקייט. ס'האָבן זיך געגרינדעט אַרום ווילנע עטלעכע חלוצישע פֿאַרמעס. די קינדער, וואָס זענען געפֿאַרן אויף זייערע זומער־וואַקאַציעס פֿון פֿאַרשיידענע אַרגאַניזאַציעס, האָבן זיך געניט אין לאַנדווירטשאַפטלעכע און גערטנערישע אַרבעטן.

וועגן איינעם אַזאָ עקספּער־מענט פֿון אַ גרעסערן פֿאַרנעם, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין 1916, וויל איך דאָ דערציילן גענויער.

ווען די דייטשן האָבן אין סעפטעמבער, 1915, פֿאַרנומען די גאַנצע צפֿון־מערבדיקע געגנט פֿון רוסלאַנד, זענען געבליבן פֿיל גיטער, פֿאַרלאָזענע פֿון זייערע באַלעבאַטיים, וועלכע האָבן זיך עוואַקואירט אין טיף־רוסלאַנד. צווישן די גיטער איז אויך געווען וויעליטשאַניקאַ (אָדער וויליו־ציאַן), 13 קילאָמעטער פֿון ווילנע.

אין דעם גוט האָט דאָס רוסישע יוסטיץ־מיניסטעריום איינגעאַרדנט אַ קאָלאָניע פֿאַר מינדעריאָריקע פֿאַרברעכער. פֿאַרמעל האָט דער גוט גע־הערט צו אַ פֿאַטראַנאַט, וואָס האָט געדאַרפט זאָרגן פֿאַר דער צוקונפט פֿון די באַפֿרייטע יוגנטלעכע פֿאַרברעכער און האָט פֿאַרמאַגט 50 העקטאַר לאַנקעס, וועלדלעך און אַ גרויסע צוויי־שטאַקיקע געביידע, וואָס איז געווען דאָס וווינאַרט פֿון די „שילער“. עס זענען דאָרט אויך געווען גרויסע ווירטשאַפטלעכע געביידעס, ווי שייַערן, שטאַלן, דירות פֿאַר די יוגנטלעכע און אַרבעטער. אַרום דעם רעזידענץ־פּלאַץ האָבן זיך געפונען גרינסגערט־נער און אַ סאָד מיט איבער 400 ביימער און יאַגדעס־קוסטן. דער דאָזיקער פֿאַרמעגן איז בעת דער איבערגאַנג־צייט פֿון דער רוסישער מאַכט צו דער דייטשער געבליבן אין רשות פֿון די באַדינער. אין אָקטאָבער, 1915, איז דער גוט פֿאַרנומען געוואָרן פֿון דער דייטשער מיליטערישער ווירטשאַפט־פֿאַרוואַלטונג.

דער פעלד־ראַבינער פֿון דער צענטער דייטשער אַרמיי, וואָס האָט אַקופירט די גאַנצע ווילנער געגנט, ד"ר סאלי לעווי פֿון ברעסלוי, איז גע־

ווען א גרויסער דייטשער פאטריאָט, אָבער ער האָט אויך פאַרמאָגט אַ געזונטן געזעלשאַפטלעכן חוש פאַר יידישע ענינים. ער האָט זיך באַמיט צו העלפן די יידישע אינסטיטוציעס מיט סומעס, וואָס ער האָט אויסגע־פּוּעלט ביים „הילפּספאַראַיין דער דויטשן יודען“. האָט ד״ר לעווי באַ־שלאָסן צו שאַפן אַ נייעם אָנשטאַלט צו פאַרשפּרייטן מאָדערנע לאַנד־ווירטשאַפט צווישן יידן.

דער פּסיכאָלאָגישער מאַמענט פאַר דעם איז געווען אַ גינסטיקער. צוליב דער אָלגעמיינער אַרבעטסלאָזיקייט, צעשטערונג פון נאַרמאַלן מסחר און אינדוסטריע איז לאַנדווירטשאַפט געווען די איינציקע באַשעפֿ־טיקונג, וואָס האָט מער אָדער ווייניקער געזיכערט דעם מאַטעריעלן קיום. די יידישע יוגנטלעכע זענען געווען פאַרוואַרלאָזט; די לערן־אנשטאַלטן פון די צאַרישע צייטן זענען געווען צעשטערט און קיין נייע זענען נאָך נישט געשאַפן געוואָרן.

די געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט“ האָט שוין אין אָקטאָבער 1915 באַגייט איר טעטיקייט און געעפנט אירע פּראָפעסיאָנעלע שולן פאַר יוגנט־לעכע. די געבליבענע מיטגלידער פון איר פאַרוואַלטונג האָבן געבעטן ד״ר לעווי צו פּוּעלן ביי דער דייטשער אויבערקאָמאַנדע, אַז אַ גרעסערער טייל פון דעם גוט וויליציאָן זאָל אָפּגעגעבן ווערן פאַר יידיש־לאַנדווירטשאַפט־לעכער אויסבילדונג. די פאַרוואַלטונג פון „הילף דורך אַרבעט“ האָט צו־זאַמען מיט ד״ר לעווי אויסגעאַרבעט אַ גענויעם פּלאַן. די דייטשע מילי־טער־פאַרוואַלטונג האָט דערויף מסכים געווען. זי האָט אָפּילו צוגעזאָגט, אַז אין די ערשטע צוויי יאָר וועלן די שילער און דער אָנגעשטעלטער פּער־סאָנאַל באַקומען פון דער אינטענדאַנטור לעבנסמיטלען צו מינימאַלע פּרייזן. די דייטשן האָבן דערביי געהאַט זייערע חשבונות. זיי האָבן גע־האַפּט אין אַ פאַר יאָר אַרום צו באַקומען פון דער פאַרעם אַ סך תּבואה. גרינסן און פּרוכטן פאַר דער דייטשער אינטענדאַנטור.

אַנהייב אָפּריל 1916 האָט די פאַרוואַלטונג פון „הילף דורך אַרבעט“ געמאַלדן דורך דער איינציקער ווילנער יידישער צייטונג „לעצטע נייעס“, אַז עס ווערן אָנגענומען יונגעלייט אין עלטער פון 15-19 יאָר. עס האָבן זיך דאָן פאַרשריבן 120 יוגנטלעכע, געוועזענע שילער, בעיקר פון מיטל־

שולעס. די קאנדידאטן זענען מעדיציניש אונטערזוכט געוואָרן, און בלויז אַ העלפט פון זיי זענען אָנגענומען געוואָרן ווי שילער פאַר דער ניי־גע־ גרינדעטער לאַנדווירטשאַפּטלעכער שולע.

אַדאַנק דער ענערגישער האַנדלונג פון ד״ר לעווי זענען כמעט אַלע געביידעס און געבליבענע מכשירים פאַר אַגריקולטור איבערגעגעבן גע־ וואָרן אין רשות פון דער שולע מיט אַ קליינעם צוגאַב פון די נייטיקע זאַכן פאַר אַן אינטערנאַט. ד״ר ס. לעווי האָט צוגעגעבן דעם אַרײַנקום אין שולע אַ פּייערלעכן כאַראַקטער. ער איז געריטן אויף אַ פּערד פאַרויס. נאָך אים זענען געפאַרן די פאַרוואַלטונג־מיטגלידער פון ״הילף דורך אַרבעט״. דאַן זענען געגאַנגען אין שטרענגע רײען די ניי־אַנגעקומענע יונגעלייט, וועלכע האָבן געזונגען ייִדישע און העברעיִשע לידער. דער צוג האָט געמאַרשריט איבער די הויפטגאַסן פון שטאָט, אַרויסרופּנדיק ביי דער ייִדישער באַ־ פעלקערונג אַ מונטערע שטימונג.

עס איז גלייך אַרגאַניזירט געוואָרן פּראַקטישע אַרבעט אין די גערט־ גער אַרום דער קאָלאָניע און אין סאָד, אונטער דער השגחה פון דייטשע לאַנדשטורמיסטן.

דער אַרמײַראַבינער האָט אויך געזאַרגט, אַז די ״קאָלאָניסטן״ זאָלן דאַוונען אַלע טאַג און בכלל אָפּהיטן דעם ייִדישן שטייגער לעבן, דער עיקר כשרות. עס איז געווען אַ ייִדישער עקאַנאָם און אַ ייִדישע קעכין. אין דעם ערשטן זומער זענען די קאָלאָניסטן געווען נישט שלעכט באַזאַרגט מיט עסנוואַרג דורך דער אינטענדאַנטור. די דייטשן האָבן אויך צוגעשטעלט אין רשות פון דער ייִדישער קאָלאָניע פינף מילך־קי און עט־ לעכע פּערד.

אין לערניאַר 1916-1917 איז דורך דער מיליטער־פאַרוואַלטונג באַ־ שטימט געוואָרן אַ דייטשער אונטעראַפיציר ווי אַ פאַרוואַלטער. ער האָט געקענט פּראַקטיש און טעאָרעטיש גערטנעריי און די בייצווייגן פון לאַנד־ ווירטשאַפּט. ווינטערצײט האָט דער זעלביקער געלערנט די שילער די דײִ־ טשע שפּראַך און אויך טעאָרעטישע אַגריקולטור־לימודים.

די מיליטער־פאַרוואַלטונג האָט, נישט קוקנדיק אויף דעם ליבעראַ־ ליזם פון די ערשטע צײַטן, געוואַלט זיין די גאַנצע באַלעבאָסטע איבער

דער קאלאניע. די פארוואלטונג פון „הילף דורך ארבעט“ האָט נאָר ארייַב געשיקט אַ לערער פאַר יידישע לימודים (״רעליגיע״, יידישע געשיכטע). די שילער פלעגן זיך אַליין דאַרפן באַדינען: פאַרן אין ווינטער „אַראַפֿ-לאָזן“ ביימער, ברענגען דאָס האַלץ, צעזעגן און צעשפאַלטן, אויפראַמען די צימערן, טאָן די שוואַרצע אַרבעט אין קיך און שפייזן דעם לעבעדיקן אינווענטאַר. די אַרבעט פלעגט זיך אָנהייבן 6 אַזייגער אין דער פּרי. דער גאַנצער טאָג-אַרדענונג איז אויסגעפילט געוואָרן מיט פינקטלעכקייט אונטערן אָנפיר פון דעם אונטער-אַפיציר.

גם די ערשטע צוויי און אַ האַלב יאָר האָבן די דייטשן געהאַלטן זייער האַנט אויף דער קאלאָניע, האָבן די שילער דאָך זיך צוגעבונדן צו איר, אַריינגעלייגט אין איר אַ סך פּראַצע.

זייער געזונט-צושטאַנד איז געווען אַ גוטער. זיי האָבן זיך פּיזיש גוט אַנטוויקלט, געוואָרן פאַרהאַרטעוועט, זייענדיק מערסטן טייל אויף פּרישער לופט ביי פעלדאַרבעט און גערטנעריי.

שבת האָבן די שילער געהאַט פּולקאָמע רוי, אויסער אומפאַרמיידלעך-כער אַרבעט אין דער באַלעבאַטישקייט, ווי געבן געפּיטער די בהמות, פּערד און עופות, אויף שבתים און ימים-טובים פלעגן די שילער אָפּגעלאָזט ווערן אַהיים, לויט זייער ווונטש.

פּסח פלעגט ד״ר לעווי אַיינאַרדענען פאַר די שילער סדרים. פאַרן דאַוונען ציבור איז געווען באַשטימט אַ באַזונדער צימער מיט סידורים, מחזורים און ספרים פון רעליגיעזן אינהאַלט. די שטאַטישע שול פון וויל-נע האָט אויסגעליען אַ ספּר-תורה. „הילף דורך אַרבעט“ האָט אויסגעטיילט אַ סכום ביכער פון איר ביבליאָטעק פאַר די שילער פון דער וויליזיאַנער קאלאָניע. ס׳זענען אויך אַיינגעקויפט געוואָרן ביכער און בראַשורן, וואָס האָבן אַ שייכות צו לאַנדווירטשאַפט און ספּעציעל נאַטור-וויסנשאַפט.

אָנהייב זומער 1918 איז ד״ר לעווי אַריבערגעפירט געוואָרן קיין מיינין. פאַרן אָפּפאַרן האָט ער געפּועלט ביי דער מיליטער-פאַרוואַלטונג, אַז דער גאַנצער אינווענטאַר פון דער קאלאָניע זאָל איבערגעגעבן ווערן פאַרמעל אין רשות פון דער געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט“.

עס איז אויסגעטיילט געוואָרן אַן ענגערע קאָמיסיע פון די פאַרוואַל-

טונג-מיטגלידער, וועלכע זאל אנפירן מיט די ענינים פון דער קאלאניע. אין דער קאמיסיע זענען אריין אדוואקאט ווילענסקי, דער ארץ-ישראלדי-קער קינסטלער יצחק סירקין און דער שרייבער פון די שורות. סירקין האט אנגעפירט מיט דער קינסטלערישער זייט אין די פראפעסיאנעלע שולעס און ווארשטאטן פון „הילף דורך ארבעט“. ווילענסקי איז געווען דעמאלט דער פאקטישער פארזיצער פון דער געזעלשאפט.

די שילער, וועלכע זענען שוין געווען א פאר יאר אין דער קאלאניע, האבן פיל באוויזן. זיי האבן זיך געקענט באנוצן מיט די וויכטיקסטע לאנדווירטשאפטלעכע מאשינען. ס'זענען דורך דער פארוואלטונג בא-שטימט געווארן לערער פאר יידישע און אלגעמיינע לימודים. די קאלאניע האט דעם גרעסטן טייל פון די פראדוקטן פאר אייגענעם געברויך פראדור-צירט אויפן ארט גופא. אביסל האט זי נאך באקומען פון דער אינטענדאנט-טור (צוקער, קינסטלעכן האניק א"א) פאר גידעריקע פרייזן.

אין סעפטעמבער-אקטאבער 1918, נאך די מפרות פון די דייטשן אויף די שלאכטפעלדער, איז שוין געווען קלאר, אז זיי מוזן עוואקואירן דאס גאנצע געביט, זיי האבן אנגעהויבן צו מאכן די הכנות דערצו. דער דייטשער אונטער-אפיציר, וועלכער איז נאך געווען אין קאלאניע, האט געמאלדן, אז ער מוז פארלאזן זיין פלאץ און בעט תיכף צו שיקן א פאר-וואלטער מצד דער געזעלשאפט.

די דייטשן האבן אנגעהויבן צו ליקוידירן זייער באעבאטישקייט. עס האט זיך איינגעגעבן אפצוקויפן ביי זיי א גרויסן סכום תבואה, אויך פערד און בהמות און געצייג-אינווענטאר פאר די גייטן פון דער קאלאניע. עס איז אבער קלאר געווארן, אז די עוואקואציע פון דייטשן מיליטער און די מאכט-בייטעניש וועט רואיק נישט אריבער. צווישן די פויערים ארום דער קאלאניע האט זיך געלאזט מערקן אז אומרואיקע שטימונג. א טייל זאפאסן תבואה און אנדערע פראדוקטן האט מען ביינאכט אריבערגעפירט אין די לאקאלן פון די פראפעסיאנעלע שולעס פון „הילף דורך ארבעט“ אין ווילנע.

עס איז כמעט געווען אוממעגלעך צו געפינען א פאסיקן פארוואל-טער פאר דער לאנדווירטשאפטלעכער שול, וועלכער זאל אין יענער צייט

וועלן בלייבן און אָנפירן מיט דער קאַלאַניע. מען האָט קוים געקראָגן און אויפזעער, וואָס זאָל, לכה־הפחות, אימפּאָגירן און פירן די באַלעבאַטיש־קייט.

— 2 —

די פּויערים פון די נאַענטסטע דערפער האָבן גערעכנט, אַז איצט קומט שוין די רעכטע צייט צו ירשענען אַלץ, וואָס געפינט זיך אין ווילנער ציאַן צוזאַמען מיטן גאַנצן באַדן, וועלכן מען וועט צעטיילן צווישן זיך. מיט די „זשידקעס“ וועט מען זיך ספּראַווען איינס און צוויי — מען וועט זיי פשוט אַרויסיאַגן. אויף אַזאַ אופן האָט די שילער געדראַט אַ געפאַר. די פאַרוואַלטונג פון „הילף דורך אַרבעט“ האָט געמאַלדן, אַז אין קאַלאַ־ניע קאָנען פאַרבלייבן נאָר פּרייוויליקע. ווער עס האָט מורא זאָל איר פאַר־לאָזן. דער גרעסטער טייל פון די עלטערע שילער האָבן נישט געוואַלט פאַרלאָזן די שולע און די אַריינגעלייגטע פּראַצע לאָזן אויף גאַטס באַראַט. זיי האָבן באַשלאָסן ביי אַלע אומשטאַנדן צו בלייבן.

היות ווי אין ווילנע ציאַן זענען פאַר דער לעצטער צייט געווען עטלעכע לאַגערן פונעם „ווירטשאַפּט־אויסשוס“ — איז נאָך דאָרטן געבליבן אַ די־טשע וואָך פון אַ גענויעם צענדליק סאַלדאַטן. דאָ און דאָרט האָבן זיך אַרגאַניזירט באַנדעס פון רויבער און רוצחים, בעיקר פון די אַנטלאַפּענע געפאַנגענע, מיט דער באַטייליקונג פון אַרטיק־אָוואַנטוריסטישע פּויערים־עלעמענטן, וועלכע פלעגן באַפאַלן דורכפאַרער און זייער אַפט אַטאַקירן קליינע די־טשע קאַמאַנדעס, יידישע ישובניקעס און רייכערע לאַנדווירטן. די קליינע וואָך און די פּרייוויליק־געבליבענע שילער האָבן אין משך פון די לעצטע 3-4 וואָכן (דעצעמבער און אָנהייב יאַנואַר) געווען אויף גאַנצע נעכט. די סאַלדאַטן זענען געווען באַוואַפנט פון קאַפּ ביז די פיס, אַרומגעגאַרטלט מיט האַנטגראַנאַטן. די רויבער־באַנדעס האָבן דערפאַר נישט געוואַגט איינצושטעלן דאָס לעבן.

אין די לעצטע טעג פון דעצעמבער 1918 האָבן אַלע די־טשן בחפּזן פאַרלאָזט די ווילנער געגנט.

פאַרן איבערנעמען די מאַכט האָבן געקעמפט עטלעכע בעלנים אין

ווילנע: אַרבעטער־ראַט, פּוילישע ווייסע, ליטווינער און פּאַרשיידענע אַנאַר־כּיסיטשע גרופּעס. פּאַקטיש איז קיין מאַכט, וועלכע זאָל פּאַרדינען דעם נאַמען, נישט געווען. די רויבערייען און סתּם־אַנפּאַלן האָבן זיך געמערט. די פּויערים אַרום וויליזיאַן האָבן זיך גראַד אַרגאַניזירט מיטן ציל צו באַזעצן די קאָלאָניע. ווי נאָר די דייטשן זענען אַרויס, זענען צו דער קאָלאָניע געקומען ביי אַ 50 פּויערים און געמאַלדן, אַז פּון איצט איז די קאָלאָניע זייערע. זיי האָבן אין אַ גערייצטער שטימונג גענומען אויף אַ פּאַרהער דעם אויפּזעער און די עלטערע שילער: פּאַרוואָס זענען די בהמות און תּבואה אַרויסגעפּירט געוואָרן קיין ווילנע? ס'איז אָבער געלונגען די פּויערים צו באַרואיקן מיט גוטע רייד.

די געשעענישן האָבן זיך אַנטוויקלט בליץ־שנעל. אין ווילנע האָט די מאַכט אויף אַ פּאַר טעג איבערגענומען דער אַרבעטער־ראַט. דעם 2טן יאָ־נואַר 1919 איז דער אַרבעטער־ראַט געוואָרן באַלאַגערט פּון די ווייסע פּוילישע חיילות פּון גענעראַל מאַקשעצקי. די מיטגלידער פּון באַלאַגערטן אַרבעטער־ראַט, נישט ווילנדיק אַריינפּאַלן לעבעדיקערהייט אין די הענט פּון די פּאַליאַקן, זענען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. פּאַר יידן האָבן זיך אָנ־געהויבן אומרואיקע צייטן, ווי ערב אַ פּאַגראַם. ס'האָבן זיך געמערקט פּאַלן פּון רויבערייען, פּוילישע פּרייוויליקע זענען גרופּעסווייז געגאַנגען איבער די גאַסן און סתּם געשאַסן. פּאַר די פּאַרבליבענע שילער אין ווילנע־ציאָן האָבן אָנגעהויבן אויסצופּעלן פּראָדוקטן, וועלכע מען האָט געקענט באַקומען נאָר פּון ווילנע. די פּוילישע פּרייוויליקע פּון גענעראַל מאַקשעצ־קי ס אַרמיי האָבן אויך קאַנפּיסקירט אַ גרויסע לאַדונג פּראָדוקטן, וואָס אַ גרופּע שילער האָט געפּירט קיין וויליזיאַן.

ווייניקער ווי אַ וואַך האָט געדויערט מאַקשעצקי ס ממשלה. דעם 6טן יאַנואַר, נאָך אַ קורצער שלאַכט אין די גאַסן פּון ווילנע, זענען די פּוילישע חיילות פּאַרטריבן געוואָרן פּון ווילנער געגנט דורך די באַלשעוויסטישע חיילות. די אַנאַרכיע האָט זיך ביסלעכווייז אָנגעהויבן איינצושטילן. די פּויערים אַרום וויליזיאַן האָבן שוין נישט אַרויסגעוויזן אַזאַ אָנגרייפּע־רישקייט לגבי די יידישע קאָלאָניסטן. אָבער עס זענען אויסגעוואַקסן פּאַר דער קאָלאָניע נאָך גרעסערע שוועריקייטן: די באַלשעוויקעס האָבן געהאַט

א טענדעניץ צו קאנפסקירן אלע לעבנסמיטלען, ווו זיי האבן זיי נאר גע-
קענט געפינען.

די קי, און א גרויסן טייל תבואה האט מען געדארפט ברענגען צוריק
פון ווילנע קיין ווילוציאן. דערויף האט מען געדארפט א ספעציעלע דער-
לויבעניש פון דעם "רעווקאם". ווען דער שרייבער פון די שורות האט זיך
דערשלאגן צום פארזיצער און אים דערקלערט די לאגע, אז די קי וועלן
אין גיכן אויסגיין פון הונגער, האט ער געענטפערט קורץ: "גיט זיי אפ
אין דערנערונג קאמיטעט", דאס הייסט פאקטיש — אויף פלייש פאר דער
ארמיי. אבער אין די ערשטע טעג פון דער באשעוויסטישער ממלה איז
נאך געווען א היפשער מישמאש. איין אמט האט נאך נישט געוואוסט פון
צווייטן, אין עפעס אן אנדער אינסטאנץ האב איך יא באקומען א פאפירל,
א דערלויבעניש צו עוואקואירן די בהמות צוליב "סאניטארע טעמים".
אבער ברענגען די תבואה צוריק קיין ווילוציאן האט דער "רעווקאם"
נישט דערלויבט.

מיט די גרעסטע שוועריקייטן פלעגט זיך איינגעבן אריינצושמוגלען
פאר די שילער פון דער קאלאניע פראדוקטן אין באגרענעצטע קוואנטומס.
אגב האט מען געמוזט מאסקירן דעם לאגער, כדי נייע מאכטהאבער זאלן
נישט קאנפסקירן די תבואה, וואס מען האט געדארפט פארן פארזיי.

די קאלאניסטן, אזוי ווי אלע איינוווינער פון ווילנע און ווילנער
געגנט, האבן געפירט א האלב-הונגעריק לעבן. דאך האבן זיך כמעט אלע
שילער אוימגעקערט פון שטאט, ווו די שפיזלאגע איז געווען נאך ערגער.

די פארוואלטונג פון "הילף דורך ארבעט" האט פארבעטן, בלית
ברירה, א פוילישן אגראנאם, וואס האט זיך אומגעקערט פון רוסישער
געפאנגענשאפט. קיין יידישע קאנדידאטן זענען אויף דעם אמט נישט גע-
ווען, צום אגראנאם איז צוגעגעבן געווארן א יידישער פארוואלטער.

ביסלעכווייז האבן זיך באנייט די טעארעטישע לימודים. די געלט-
מיטלען ביי דער פארוואלטונג האבן זיך כמעט אויסגעשעפט. ס'איז גע-
ווען א האפענונג, אז די נייע מאכט וועט ארייננעמען די לאנדווירטשאפט
לעכע שול אין דער אלגעמיינער שולנעץ. די דערנערונג-פראגע איז געווען
זייער שארף. אבער די שילער-קאלאניסטן האבן געדולדיק געטראגן די

לאַסט פון יענער צייט, האָפּנדיק, אַז עס וועלן אַנקומען בעסערע צייטן. פאַר יעדן פּרייז האָבן זיי געוואָלט איינהאַלטן די קאַלאַניע אין יידישע הענט.

דעם 19טן אַפּריל 1919, די צווייטע טעג פּסח, האָבן די פּוילישע איינזבאַנער, דורך פאַרראַט, אַריינגעלאָזט קיין ווילנע אַ געפאַנצערטן צוג מיט די פּוילישע ווייסע לעגיאָנערן, אונטער פּילסודסקיס קאָמאַנדע. נאָך גאַנסשלאַכטן מיט די פּלוצלינגבאַפאַלענע רעשטלעך פון דער רויטער אַרמיי איז ווילנע מיט דער אומגעגנט פאַרנומען געוואָרן דורך די פּוילישע לעגיאָנערן. ווי באַקאַנט, האָבן פּילסודסקיס לעגיאָנערן מיט גרופּעס פון אַרטיקע פּאַליאַקן פאַגראַמירט די יידישע באַפעלקערונג. אין ווילנע זענען דערהרגעט געוואָרן קרוב צו הונדערט און פאַרוונדעט געוואָרן אייבער 400 יידישע נפשות. וועגן נגישות פון די לעגיאָנערן איז אָפּגערעדט. אויך דאָס הויז, וווּ ס'איז געווען די הויפט־רעזידענץ פון דער פאַרוואַל־טונג און פון די שולן „הילף דורך אַרבעט“, איז טיילווייז באַשעדיקט געוואָרן פון די שייסערייען. באַנדעס האָבן גערויבט מאַטעריאַלן פון דער פּראָפּעסיאָנעלער שולע און אויך צוגענומען אַ גרויסן טייל פון תּבואה און פּראָדוקטן, וואָס האָבן געהערט צו דער קאַלאַניע.

אין דער קאַלאַניע גופא האָבן די לעגיאָנערן גענומען געפּיטער און אַ טייל אינווענטאַר און בכלל אַלץ, וואָס האָט זיך געמאַכט אונטער דער האַנט. הגם מען האָט אַרויסגעקראָגן אַ שוּצשיין פון דער פּוילישער קאַמאַנדע, אַז מען זאָל אין דער קאַלאַניע קיין רעקוויזיציעס נישט מאַכן, האָט עס ווייניק געהאַלפּן.

אין אַ וואָך אַרום נאָכן פאַרנעמען די געגנט דורך די לעגיאָנערן האָבן די באַלשעוויקעס געמאַכט שטאַרקע קעגנאַנגריפּן און אָפּגעשטויסן די פּאַליאַקן אויף עטלעכע קילאָמעטער. אַ פאַר טעג האָט זיך די וויליוציאָנער קאַלאַניע געפונען אין זייער רשות. אויך זיי האָבן צוגענומען ביי די שיי־לער אַ טייל פון זייער פאַרמעגן — שייך, בגדים און וועש.

אַרום דער קאַלאַניע האָבן געבושעוועט שלאַכטן און אָפּט איז זי געווען אין צענטער צווישן ביידע קעמפּנדיקע צדדים. סוף־כל־סוף האָבן די פּאַליאַקן גובר געווען און פאַרטריבן די באַלשעוויקעס.

פון די אלע געשעענישן איז דאס לעבן אין קאלאניע שטארק צע-
שטערט געוואָרן. דער הונגער האָט זיך פאַרשטאַרקט. די בהמות און פערד
האַבן נאָך געקאַנט געניסן פון דעם שפּראַצנדיקן פּרישן גראַז, אָבער די
מענטשן האָבן שטאַרק געליטן.

ס'האַבן אָנגעהויבן אַנצוקומען פון פאַרשיידענע אַמעריקאַנער הילף-
אַרגאַניזאַציעס, איבערהויפּט פון „דזשאַינט“, אַלערליי שפייז-פּראָדוקטן,
אין דער ערשטער ריי פאַר שולן, קינדער-אַנשטאַלטן און פּאַלקסקיכן. דאָס
האַט געלינדערט דעם הונגער. די קאלאָניע האָט אויך גענאָסן פון דער
הילף.

ס'האַבן זיך אָנגעהויבן די אַרבעטן אין פעלד און אין גאַרטן. מען
האַט געבראַכט די געבליבענע תבואה פון „הילף דורך אַרבעט“ און דער-
מיט אָנגעהויבן דעם פאַרזייסעוואָן. דאָ האָט זיך געמאַכט ווידער אַ שטער.
יאַגאַדזינסקי, דער אַגראָנאָם פון דער שול, וועלכער האָט אין דער צייט
פון די איבערפּאַלן אויף דער קאלאָניע זיך איינגעשטעלט פאַר די שילער
איז צוליב די מסירות פון די אַרומיקע פויערים — פּאַליאַקן — אַרעס-
טירט געוואָרן דורך דעם פוילישן מיליטער און איבערגעגעבן געוואָרן צום
פעלדגעריכט. דעם שרייבער פון די שורות האָט זיך איינגעגעבן צו דער-
שלאַגן צום פאַרזיצער פון געריכט, אַ פוילישן פּאַלקאַוויק, און איבער-
צייגן אים, אַז דער אַגראָנאָם האָט נאָר געטאַן זיין פליכט צו שיצן די
יונגע שילער, וואָס זענען אים אָנגעפאַרטרויט געוואָרן פון „הילף דורך
אַרבעט“. יאַגאַדזינסקי איז טאַקע באַפרייט געוואָרן.

ווען די אויסערלעכע לאַגע פון דער קאלאָניע איז געוואָרן מער אַדער
ווייניקער זיכער, האָט די פאַרוואַלטונג פון „הילף דורך אַרבעט“ אָנגע-
הויבן אַן ענערגישע אַקציע, כדי צו באַזאָרגן די שולע מיט רעגולערע
פינאַנסיעלער אונטערשטיצונג. עס האָט זיך איינגעגעבן צו פאַראַינטערע-
סירן דעם „דזשאַינט“ און „ייק“ מיט דער קאלאָניע, ווי אַן ערשטן פרוו
אין ליטע און ווייסרוסלאַנד פון אַגריקולטורעלער אויסבילדונג ביי יידן.
דער „דזשאַינט“ האָט געגעבן מיטלען צו פאַרגרעסערן דעם אינווענטאַר
זון דער שולע מיט מכשירים, מאַשינען און בהמות.
די פאַרוואַלטונג פון „הילף דורך אַרבעט“ האָט באַשלאָסן אויסצו-

ברייטערן די טעטיקייט פון דער קאלאניע דורך אויפנעמען נייע שילער. דאָס מאָל אויך יונגע מיידלעך, וואָס האָבן צוליב חלוצישע צוועקן זיך געוואָלט אויסלערנען פאַרשיידענע אַרבעטן, וואָס זענען פאַרבונדן מיט גאַרטן־קולטור און אַלערליי אַנדערע לייכטע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע צווייגן. פאַר דער פּרויען־יוגנט איז אויסגעטיילט געוואָרן אַ באַזונדער בנין צווישן די געביידעס פון דער שולע. ס'זענען אָנגענומען געוואָרן 110 נייע שילער פון ביידע געשלעכטער. אויף אַזאַ אופן איז די „באַפֿעלקערונג“ אויסגע־וואַקסן ביז 160. עס איז פאַרבעטן געוואָרן אַ געהילף־אַגראַנאַם און נאָך אַ גערטנער. ס'איז אויך פאַרגרעסערט געוואָרן דער טויטער און לעבע־דיקער אינווענטאַר פון דער קאלאניע מיט עטלעכע פּערד, מילך־קי און שעפֿסן.

די נייע־אַנגעקומענע מיידלעך מיט די יינגערע שילער האָבן געאַרבעט אויף די גערטנער. די עלטערע שילער האָבן געטאָן די שווערערע פעלד־אַרבעט. אויסער דעם האָבן די אַגראַנאַמען געפירט אַ שעה אָדער צוויי אין טאָג טעאָרעטישע סעזאָן־שמועסן. ס'זענען איינגעקויפט געוואָרן עטלעכע בינשטאַקן, כדי צו באַקענען די שילער מיט האַדעווען בינען.

די קאלאניע האָט אָבער געהאַט פיל אויסצושטיין פון די אַרטיקע פּויערים. זיי פלעגן כּסדר, דורך זייערע פאַרשטייער, דערלאַנגען מעמאַ־ראַנדומס צו דער העכערער מאַכט, אַז מען זאָל אַוועקנעמען וויליוציאַן „פון יידישע הענט“ און איבערגעבן די ערד צו די שכנישע דערפער. די שוואַרץ־מאהדיקע קאַטוילישע פרעסע האָט אויך געהעצט, אַז ס'איז „נישט נאַטירלעך“ אַ גוט פון אַזאַ גרויסן ווערט זאָל בלייבן אין יידישע הענט.

די פאַרוואַלטונג פון „הילף דורך אַרבעט“, מיט דער הילף פון הרב יצחק רובינשטיין, האָט אָנגעווענדט אַלע מעגלעכע מיטלען איינצוהאַלטן די אויסגעבויטע פּאַזיציע. ס'זענען דערלאַנגט געוואָרן אויספירלעכע מע־מאַראַנדומס אין פאַרשיידענע רעגירונג־אינסטאַנצן, סיי אין ווילנע און סיי אין וואַרשע.

סוף־כל־סוף האָט זיך איינגעגעבן צו באַקומען פון הויפֿט־קאַמיסאַר פון די מזרח־געביטן, אַסמאַלאַווסקי, אַ פּאַפּיר, אַז דאָס גוט וויליוציאַן

ווערט צייטווייליק איבערגעגעבן אין רשות פון דער געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט“.

די פאַרוואַלטונג איז צוגעטראָטן צו רעאָרגאַניזירן די שולע און אוועק שטעלן זי אויף דער געהעריקער הויך. אויף אַ גאַנצער ריי באַראַטונגען מיט פאַכמענער איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אַ גענויער פּלאַן פון אַ דריי יאָריקן קורס פון פּאָד-לימודים, וואָס האָבן אַ שייכות צו עלעמענטאַרער אַגריקולטור און מילך-ווירטשאַפט, גערטנעריי און סעדעריי.

עס זענען אין פּראָגראַם אויך אַריין יידישע לימודים. ס'איז באַנייט און פאַרגרעסערט געוואָרן דער לערער און אינסטרוקטאָרן-פּערסאָנאַל.

עס זענען איינגעאַרדנט געוואָרן עקספּערימענטאַלע סטאַנציעס פאַר פאַרשיידענע געוויקסן און תּבואה-קערנער. עס זענען אָנגעקניפט געוואָרן באַציאונגען מיט דעם מעטעאָראָלאָגישן אינסטיטוט ביים וואַרשעווער און ניווערסיטעט, און ס'איז איינגעאַרדנט געוואָרן אַ קליינע מעטעאָראָלאָגישע סטאַנציע מיט די נייטיקסטע מכשירים. די דאָזיקע סטאַנציע פּלעגט שיקן, ווי אַלע אַרטיקע מלוכהשע סטאַנציעס, באַריכטן צו דער מעטעאָראָלאָגישער צענטראַלע.

די שולע האָט זיך דערנענטערט צו די טיפּן פון אַלגעמיינע נידערי-קערע לאַנדווירטשאַפטלעכע שולעס.

סוכות-צייט האָט מען איינגעאַרדנט אַ חג האסיף. די שילער מיט די שילערינס האָבן צוגעגרייט פון די גרינסן און מילכוואַרג פאַרשיידענע וועגעטאַרישע מאכלים. ס'זענען פאַרבעטן געוואָרן געסט פון ווילנע. דער פאַרויצער פון דער קהילה, ד"ר יעקב וויגאַדסקי, איז געווען צווישן די געסט. אויסערן צובייס האָבן די שילער איינגעאַרדנט אַ בייטאָגיקן קאַנ-צערט מיט סצענקעס פון קאַלאָניע-לעבן, געזאַנג און טענץ.

דער עולם געסט און די שילער האָבן זיך פיין משמח געווען. אין ווינטערדיקן סעזאָן האָט מען זיך אָפּגעגעבן מיט טעאַרעטישע לימודים.

דורך דער פאַרמיטלונג פון ביכער-לאַגער „יעקאפּא“ זענען געקויפט געוואָרן צו ביליקע פּרייזן יידישע און העברעישע ביכער און פאַר דער ספּעציעלער פּאָד-ביבליאָטעק — ביכער אין אַלע דריי אַרטיקע שפּראַכן:

יידיש, רוסיש, פויליש. דער „דזשאַינט“ האָט אויך צוגעשיקט פאַרשיי-
דענע נאַטור־וויסנשאַפטלעכע קאָלעקציעס (פון פּלאַנצן, אינוועקטן, א״א).
ביז אָנהייב חודש יולי 1920 האָט די אַרבעט אין דער קאָלאָניע גע-
קאַכט סיי אויפן פעלד, סיי אויפן גאַרטן.

היות ווי צווישן פוילן און רוסלאַנד האָט זיך נאָך געפירט אַ בלוז-
טיקע מלחמה, איז די אַלגעמיינע לאַגע פון דער קאָלאָניע ווייטער געוואָרן
אומזיכער. די פּראָבלימינע האָט זיך אָנגעהויבן שנעל צו דערנענטערן צו
ווילנע.

אַלע וויילע פּלעגן קומען פאַרשיידענע מיליטערישע אָפּטיילן און
רעקוויזירן אַן קיין שום שאלות היי, האַבער און אַנדערע פּראָדוקטן. די
רויטע אַרמיי איז געגאַנגען פאַרויס זייער שנעל. די פוילישע איז כּסדר
אָפּגעטראָטן. די פוילישע מאַכט איז שוין געוואָרן שוואַך און שטאַרק דע-
מאָראַליזירט. עס זענען פאַרגעקומען עקסצעסן און נגישות קעגן דער יידי-
שער באַפעלקערונג, אויך קעגן די שילער פון דער קאָלאָניע. נאָך די פריי-
ערדיקע דערפאַרונגען האָבן שוין די שילער נישט געוואַלט בלייבן אין דער
קאָלאָניע און זיין אויסגעשטעלט אויף געפאַר. מען האָט געמוזט ווייטער
אַרויספירן אַלץ, וואָס ס'האָט געקאָנט צעראַבירט ווערן; בהמות, שפּייז-
זאַפּאַסן אא״וו. דעם 13טן יולי 1920, איז עוואַקואירט געוואָרן דער גרעס-
טער טייל שילער, אויסער אַ צאָל עלטערע, וואָס האָבן נישט געוואַלט לאָזן
אויף הפּקר די קאָלאָניע.

אַ מיטגליד פון דער פאַרוואַלטונג, ד״ר אברהם מאַקאווער, ווי אַ
מעדיצינער מיט אַ רויטן קרייץ אויפן אַרבל, איז געווען דער איינציקער
פאַרבּינדונג־מענטש צווישן די באַלאַגערטע קאָלאָניסטן און דעם פּערסאָ-
נאַל פון „הילף דורך אַרבעט“.

דעם 14טן יולי האָבן זיך אין שטאָט אַריינגעריסן די ערשטע טיילן
פון דער רויטער אַרמיי. די לעגיאָנערן, וועלכע מען האָט געטראָפּן אויף
דער גאַס מיט אָנגערויבטע זאַכן, האָבן די רויטאַרמייער דערשאַסן אויפן
אַרט.

די יידישע באַפעלקערונג האָט פּרייער אָפּגעאַטעמט און איז אַרויס-
געגאַנגען אויף די גאַסן. דעם 16טן יולי האָט די קאָמאַנדע פון דער רוי-

טער ארמיי געגעבן א דערלויבעניש דער „הילף דורך ארבעט“ אריבער-
צופירן דעם לעבעדיקן אינווענטאר קיין ווילוציאן. אבער אויפן וועג זענען
צוויי פערד מיט די פורן רעקוויזירט געווארן דורך די רויטארמייער.

די גאנצע ממשלה פון די באַלשעוויקעס האָט געדויערט קוים זעקס
וואָכן. ווילנע איז איבערגעגעבן געוואָרן אָדער, ריכטיקער געזאָגט, צוגענו-
מען געוואָרן דורך די ליטווינער פון די רוסן, נאָך זייער מפלה הינטער
וואַרשע. צוליב די אַלע געשעענישן און איבערלעבונגען האָט זיך די צאָל
שילער פאַרקלענערט ביז 50. די פעלדער האָבן אויך גוואַלדיק געליטן. אַ
טייל פון די צייטיקע תבואות און קאַרטאָפֿל זענען צעטראָטן געוואָרן פון
די דורכגייענדיקע חיילות.

ס'האָט אויסגעוויזן, אַז די ליטווינער, וועלכע האָבן נאָך דעמאָלט זיך
באַצויגן צו יידן נישט שלעכט, וועלן נישט אַנטאָן קיין נגישות דער ווי-
ליוציאַנער לאַנדווירטשאַפטלעכער שולע. נעמענדיק אין אַכט די דאָזיקע
פערספעקטיוו, איז דאָס לעבן אין דער קאַלאַניע ביי אַ געמינערטער צאָל
תלמידים ווידער באַנייט געוואָרן.

באַלד האָט זיך די מאַכט ווידער געטוישט: פּוילישע לעגיאַנערן, אונ-
טערן אָנפיר פון גענעראַל זשעליגאַווסקי האָבן „נישט מסכים געווען“ מיט
דעם ליטווישן שלום-אַפמאַך אין סוואַלק, אַז ווילנע גייט אַריבער צו ליטע.
דעם לעצטן טאָג סוכות האָבן זיך דערהערט שיסערייען אַרום ווילנע און
אין אַ פּאַר שעה אַרום האָבן שוין געפּייפט קוילן איבער די גאַסן פון דער
שטאָט. ווילנע איז צוריק אַרונטערגעפאַלן אונטער דער ממשלה פון פּיל-
סודסקים פּאַליאַקן. כלומרשט אונטער דער פּאַן פון אַן אויסגעטראַכטער
מלוכה א"נ „מיטליטע“. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז געווען אַ ריינע
פּיקציע. די דעה האָט געהאַט וואַרשע.

עס האָבן זיך ווידער אָנגעהויבן אומנאַרמאַלע צייטן פאַר דער לאַנד-
ווירטשאַפטלעכער שולע. נישט קוקנדיק אויף אַלע פאַרויכערונגען פון דער
העכערער מאַכט, זענען פאַרגעקומען רויבערייען פון פּוילישע סאַלדאַטן
מיט אַפטע גוואַלדטאַטן קעגן די שילער.

די צאָל שילער האָט זיך דעם ווינטער 1920-1921 פאַרקלענערט ביז

30. דער פרויען-עלעמענט אין שול איז צוליב פארשטענדלעכע טעמים פארשוונדן.

די העצעם פון די פאליאקן און די ליקווידאציע פון דער שולע

בעת די שלאכטן ביי דער קאלאניע איז באשעדיקט געווארן דער צלם איבער דעם קלויסטער. איצט אבער האט עס ביי די העצער געהייסן, אז בעתן רעמאנטירן די דעכער האט די יידישע פארוואלטונג בכיוון ארונ-טערגעווארפן דעם צלם.

אין א פאפיר, וואס די פאליאקן האבן געפונען אין א פארכאפטן באלשעוויסטישן ארכיוו, אדרעסירט פון דער פארוואלטונג „הילף דורך אר-בעט“ צום רויטן קאמאנדאנט פון ווילנער געגנט, ווערט געבעטן שוץ קעגן באנדעס, וואס דרייען זיך ארום דער קאלאניע. האבן די צייטונגען צוגע-געבן צום ווארט באנדעס דעם אדיעקטיוו „פוילישע“, איז דאך דאס א דירעקטע באליידיקונג פארן פוילישן „ריטערלעכן פאלק“.

די פארוואלטונג פון „הילף דורך ארבעט“ האט אין א קעגן-מעמא-ראנדום באוויזן די פאלשקייט פון די מסירות, וואס האבן נישט אויפגע-הערט. די פארוואלטונג האט דורך יידישע דעפוטאטן (י. גרינבוים, א. הארטגלאס און הרב יצחק רובינשטיין) געוואלט פארפעסטיקן דעם רעכט-לעכן מצב פון דער שולע. האט זי זיך באמיט, אז די צענטראלע פוילישע רעגירונג זאל אנערקענען די גילטיקייט פון דעם פריערדיקן „טשארטער“ פון הויפט-קאמיטאר איבער די מזרח-געגנטן. אבער די מאסגיביקע פאק-טארן פון דער רעגירונג האבן זיך נישט געאיילט, אפשולעפנדיק מיט פאר-שיידענע תירוצים דאס ארויסגעבן פון אזא דערלויבעניש. דאקעגן האבן זיך אנגעהויבן באווייזן אין דער פוילישער פרעסע ארטיקלען פון פוילישע יוריסטן, אז די קאלאניע געהערט צו דער מלוכה.

דאך האט מען אין לערניאר פון ווינטער 1920-1921 געפירט נאר-מאלע לימודים און עס זענען געמאכט געווארן צוגרייטונגען צום פריילינג-פארזיי פון 1921. פלוצלינג, אין מארץ 1921, האט די פוילישע רעגירונג אריינגעשיקט א באפעל, אז ביזן 1טן אפריל זאל די פארוואלטונג פון

„הילף דורך אַרבעט“ איבערגעבן די קאַלאַניע אין רשות פון די געריכט־ אַרגאַנען. עס האָבן נישט געהאַלפן נישט קיין השתדלותן, נישט קיין פּראָ־ טעסטן. די מאַשינען און מכשירים, וואָס זענען געקויפט געוואָרן ביי די דייטשן פאַר ייִדישע געזעלשאַפטלעכע געלטער, האָבן געמוזט איבערגע־ געבן ווערן די פּוילישע מאַכט־אַרגאַנען, גאַר אַ קליינעם טייל פון פּאַר־ מעגן האָט זיך איינגעגעבן אַפּצוראַטעווען און דעקן דערמיט די דעפיציטן, וואָס די שולע האָט געהאַט.

אויף אַזאַ אופן איז ליקווידירט געוואָרן די לאַנדווירטשאַפטלעכע שולע, וואָס האָט אין די שווערסטע צייטן עקזיסטירט און אַפילו אַרויס־ געוויזן אַ טענדענץ צו אַנטוויקלען זיך אין משך פון 5 יאָר. אַ היפשער טייל פון די געוועזענע שילער האָבן זיך איינגעאַרדנט ווי אינסטרוקטאָרן פון שולגערטנער, וואָס זענען אין יענע יאָרן געווען פאַר־ שפּרײַט צווישן דער לעריווגנט פון פאַרשיידענע טיפּן ייִדישע שולעס; טייל האָבן עמיגרירט קיין אַרגענטינע, ארץ־ישׂראל, רוסלאַנד און אין אַנדערע לענדער, וווּ זיי האָבן אַנגעווענדט זייערע אַגריקולטורעלע פּראַקטישע און טעאָרעטישע ידיעות אין אַלערליי צווייגן, וואָס זענען פאַרבונדן מיט לאַנד־ווירטשאַפט.

„אידישער קעמפּער“, ניו־יאָרק, 22סטער סעפט., 1955.

די ביאליסטאָקער האַנטווערקער־שולע

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך ביסלעכווייז אָנגעהויבן אָפצובויען דאָס לעבן אָפילו אין די שטאָרק רואינירטע מזרח־געביטן פון דער נייער פוילישער מדינה. די אינפלאַציע האָט זיך געלאָזט שטאָרק פילן, אָבער די יידישע באַפעלקערונג, נישט געקוקט אויף די שווערע באַדינגונגן גען פון הונגער־דערנערונג און אַלגעמיינער פאַראַרעמונג, האָט זיך גענוי מען צו שאַפן סחורות און פאַרשיידענע געברויך־אַרטיקלען.

ס'איז געווען נישט מער ווי נאַטירלעך, אַז ביאליסטאָק, אָט דער „קליינער מאַנטשעסטער“, זאָל זיך שטעלן אין די ערשטע רייען פון די פראָדוצירנדיקע שטעט. ביאליסטאָק איז ווידער געוואָרן דער באַטייטנט־דיקער אינדוסטריעלער צענטער וואָס האָט אַמאָל באַזאָרגט גרויס־רוסלאַנד מיט געוואַנט, קאָלדרעס, היט און פאַרשיידענע אַנדערע טעקסטיל־וואָל סחורות.

אין יאָר 1922 האָבן נאָך נישט אַלע פאַבריקן געאַרבעט. די גרויסע דייטשע פאַבריק פון קאַמיכאָ (יידן האָבן אים גערופן „קאַמיכאָוו“) איז געווען אין רואינען, אָבער קלענערע פאַבריקן האָבן שוין געקאָכט מיט לעבן.

דער אַמעריקאַנער רויטער קרייץ, און אויך אַנדערע אַמעריקאַנער הילף־אַרגאַניזאַציעס (ארא) האָבן געהאַט זייערע צענטראַלע לאַגערן אין ביאליסטאָק.

אין ביאליסטאָק איז אויך באַנייט געוואָרן אין דער פולער מאָס די אַרבעט פון דער יידישער האַנטווערקער־שולע, וואָס דער אַמאָליקער טיי־מאַגנאַט און גרויסער יידישער נדבן קלמן־זאב וויסאַצקי האָט אויסגעבויעט מיטן צוועק צו פאַרשפרייטן אינדוסטריעלע אויסבילדונג צווישן דער יידי־שער יוגנט.

רעשטלעך פון די האַנטווערקער־שולע אין גאַנץ פוילן, אונטער דער אָנפירונג פון „אַרט“ און „ייק־אַ“, האָבן אָנגעהויבן זיך אויפבויען און

גרייטן פאר א נייעם לעבן. אבער מ'האט דערביי געדארפט האָבן אַן אייני-
הייטלעכן פּלאַן און פּראָגראַמען אויף צו פירן די פּראָדוקטיוויזאַציע אַר-
בעט צווישן יידישער יוגנט און דערוואַקסענע — אין דעם רעסטאָוירטן,
צוזאַמענגעשטוקעוועטן פּוילן, וואָס האָט אַקאַרשט געהערט צו דריי מלך-
כות — פּרייסן, עסטרייך און רוסלאַנד.

ביאַליסטאָק איז געווען די שטאָט וואָס מ'האָט אויסגעקליבן פאַר אַ
צוזאַמענפאַר — דעם 1טן צוזאַמענפאַר — פון אַלע פאַרשטייער פון פּראָ-
פעסיאָנעלע שולן איבער גאַנץ פּוילן, ד"ה קאָנגרעס-פּוילן, גאַליציע און
מזרח-געביטן. די אינדוסטריעלע פאַרגאַנגענהייט און קעגנוואַרט פון דער
שטאָט און איר געאַגראַפישע לאַגע זענען געווען פאַסיק פאַר די צילן פון
אַזאַ צוזאַמענפאַר, וואָס איז באַשטימט געוואָרן אויפן סוף פּעברואַר 1922.
ס'זענען געקומען פאַרשטייער פון די צענטראַלעס אין וואַרשע און
לעמבערג, און אַלע מער אַדער ווייניקער טעטיקע טועל פון די פּראָפעסיאָ-
נעלע אויסבילדונג-אַנשטאַלטן. צווישן זיי זענען געווען דירעקטאָרן פון
פאַך-שולעס, מיטגלידער פון לאַקאַלע געזעלשאַפטן פאַר האַנטווערקער-
שולעס, און בכלל פּערזאָנען וואָס האָבן געוואַלט און געקאַנט זאָגן עפעס
וועגן די פּראָבלעמען פון פאַך-בילדונג.

אין דעם צוזאַמענפאַר האָבן זיך באַטייליקט איבער הונדערט דעלע-
גאַטן, וואָס האָבן זיך שפּעטער איינגעטיילט אין סעקציעס (פאַר טעכנישע,
האַנטווערקערישע אויסבילדונג; פאַר פּראָפּאַגאַנדע, פאַר פּראָגראַמען; צו-
גרייטונג פון אינסטרוקטאָרן; נייע צווייגן פון פּרנסות אַאָוו — אַלץ
זייער וויכטיקע פּראָגן פאַר פּראָפעסיאָנעלער בילדונג).

דער שרייבער פון די שורות איז געווען אַ פאַרשטייער פון דער וויל-
נער האַנטווערקער-שולע „הילף דורך אַרבעט“ און איז צום ערשטן מאַל
געווען אין ביאַליסטאָק. ס'איז געווען סוף ווינטער; דער שניי און אייז
האַבן אָנגעהויבן צו שמעלצן און די גאַסן פון ביאַליסטאָק זענען געווען
איבערפולט מיט צווישן פּויריס-פּסחדיקע, נישט זייער ריינע, וואַסערן,
איידיבערגלעך און גריבער; ביאַליסטאָק האָט דאָן נישט געקאַנט מאַכן
קיין אימפּאָזאַנטן איינדרוק אויף דעם וואָס זעט איר דעם ערשטן מאַל.
אַפילו אויף „נאַוואַליפּיע“ (ליפּאָווע גאַס) האָט מען זיך גאַנץ פּיין געקאַנט

אויסדרייען די פיס און אריינפאלן אין אַ בלאַטע. אָבער בכלל זענען די גאַסן געווען באַלעבט מיט פורן, וואָס האָבן געפירט נישט נאָר פּעק מיט שמאַטעס (אַ נייטיקער רוי-מאַטעריאַל פֿאַר דער ביאָליסטאַקער טעקט-טיידאינדוסטריע), נאָר אויך פֿאַרטיקע סחורות. מענטשן האָבן זיך גע-איילט, געלאָפֿן; ס'האַט זיך געפילט, אַז ביאָליסטאַק שלאָפֿט נישט, אַז זי גרייט זיך פיבערהאַפֿט צו באַנייען דאָס לעבן און שאַפֿן פֿאַרן לעבן נייע ווערטן (געברויך-אַרטיקלען וואָס זענען ממש געווען נייטיק ווי לעבן).

דער אינדוסטריאַליזירונג-פֿראַצעס האָט נאָך פֿון די פֿריערדיקע יאָרן געלייגט אַ שטעמפל פֿון רירעוודיקייט און אונטערנעמערישקייט אויף דער יידישער באַפֿעלקערונג. אין ביאָליסטאַק האָט מען ווייניקער געטראַכט און מער געטאָן. אַלס ביישפּיל קאָן דינען די דערמאָנטע האַנטווערקער-שולע. אין דער צייט פֿון דער דייטשער אַקופאַציע האָט די שולע כמעט ווי אויפֿ-געהערט צו עקזיסטירן. די גרויסע געביידע פֿון דער שולע איז פֿאַרנומען געוואָרן מיט פֿאַרשיידענע קהילה-קאָמיטעטן, קאָנצעלאַריעס, קיכן אד"גל. אַ גרופּע טוער האָט גלייך נאָך דער אַקופאַציע זיך גענומען צו רעס-טאָוירן די שולע. אָבער מ'האַט זיך געמוזט שטיקן אין נישט-צוגעפֿאַס-טע געביידעס, אַפילו אויף פֿאַרשיידענע גאַסן. יוגנט האָט געשטראַמט אין דער שולע, אָבער עס איז נישט געווען קיין פּלאַץ אויפֿצונעמען די קאָד-רען פֿון די נייע שילער; אַ פּשיטאַ שוין האָט מען נישט געקאָנט עפענען קיין לערן-וועבעריי-וואַרשטאַטן, וואָס איז געווען ממש אַ נויטווענדיקייט פֿאַר ביאָליסטאַק. די גרופּע טוער, מיטן ענערגישן דירעקטאָר פֿון דער האַנטווערקער-שולע, אינזשיניער יוסף שמיגעלסקי בראַש, האָבן געפירט לאַנגע אונטערהאַנדלונגען מיט דער קהילה-פֿאַרוואַלטונג וועגן דעם, אַז מ'זאָל איבערפירן די קאָנצעלאַריעס פֿון דער קהילה און אַנדערע נישט זייער וויכטיקע אַנשטאַלטן אין אַן אַנדער לאַקאַל און אַפּגעבן דער האַנט-ווערקער-שולע איר פֿריערדיקע היים.

די פֿאַרהאַנדלונגען האָבן זיך געצויגן אַן אַ סוף און נישט געפירט צו קיין רעזולטאַט. דאָן האָבן די טוער פֿון דער פֿראַפעסיאָנעלער שולע באַ-שלאָסן צו שטעלן די עפנטלעכקייט פֿאַר אַ געשעענעם פּאַקט. איין מאָל ביינאַכט האָבן זיך די טוער צוזאַמענגעקליבן מיט דער גאַנצער שילער-

יוגנט פון די לערן־וואַרשטאַטן, מען האָט אָפּגעהאַקט די שלעסער, געעפנט די טירן פון די קהילה־קאַנצעלאַריעס, אַרויסגעטראָגן דעם אינווענטאַר פון דער קהילה און אַרײַנגעשטעלט די מאַשינען, וואַרשטאַטן און אַלע מכשׂרים וואָס זענען נײטיק פאַר דער רעגולערער און צוועקמעסיקער פונקציאָן גירונג פון דער שולע. אין דער פרי האָבן די שילער, נישט אַוועקגייענדיק אַהיים, שוין געאַרבעט אין דעם נײעם לאַקאַל.

אַזוי האָבן זיך אין ביאַליסטאָק פאַרענדיקט פרוכטלאָזע פאַרהאַנדלונגען מיט אַ פראַקטיש־געוואָגטן טריט וואָס האָט געגעבן הונדערטער יונגעלייט אַ צוטריט צו דער הויך־קוואַליפיצירטער אַרבעט אין פאַבריקן, האַנטווערקער־וואַרשטאַטן א״אַנד צווייגן פון אינדוסטריעלן לעבן אין לאַנד.

די קהילה האָט זיך אײנגעאַרדנט אין אַן אַנדער געביידע און איז חלילה נישט אונטערגעגאַנגען. אָבער די שול האָט גענומען זיך אַנטוויקלען און דאָס האָבן די דעלעגאַטן צום צוזאַמענפאַר פאַרפאַעסיגאַנעלער בילדונג געזען מיט זייערע אויגן ביים באַזוכן די האַנטווערקער־שולע בעת די אַרבעט איז געווען אין פולן גאַנג. דעמאָלט איז אין דער ביאַליסטאָק קער האַנטווערקער־שולע געווען דער אײנציקער וועבער־לערן־וואַרשטאַט איבער גאַנץ פוילן. יידישע בחורימלעך פון 15 ביז 19 יאָר זענען געשטאַנען ביי די וועב־שולן און האָבן געשיקט מאַניפולירט מיט די שפינדלעך אונטער דער אָנפירונג פון די אינסטרוקטאָרן.

אויך אין דער סטאַלער־אַפטיילונג האָבן די יידישע יונגעלייט גע־אַרבעט ביי די ״הובל־בענק״ מיט זעגן, הובלען, דלאָטן. אין שלאָסער־וואַרשטאַט האָבן זיך געדרייט די מאַטאָרן און די בחורימלעך האָבן גע־פּיילט און געזעגט מעטאַל.

עס האָט געשמעקט מיט אַרבעט, מיט אויל, מיט מאַשין, מיט היל־צערנע סטרוושקעס, מיט סמאָלע־ריח פון סאַסנע־ברעטער און אַנדערע מינים האַלץ.

די געזונטע ביאַליסטאָקער יוגנט האָט געדאַרפט רעהאַביליטירן ביאַליסטאָק. זי האָט איר רעהאַביליטירט, מ'האַט געהאַפּט, אַז דער געזונטער יידישער לעבן וועט ווייטער אויפבליען אין ביאַליסטאָק. אַזוי איז עס גע־

פֿאַרשױוּנדענע געשטאַלטן

ווען פֿאַר גענויע צוויי צענדליק יאָר. אין 1939 האָט זיך עס איבערגעריסן
און געבראַכט דעם שוידערלעכן חורבן פון איצט...

**

דער ביאליסטאָקער צוזאַמענפֿאַר פֿאַר פֿראַפעסיאָנעלער בילדונג האָט
פֿאַרנומען אַן אַנגעזעענעם אָרט אין דעם דעמאָליטיקן ייִדישן געזעלשאַפֿט־
לעכן לעבן אין פּוילן. ער האָט אַוועקגעלייגט דעם גרונטשטיין פֿאַר דער
פֿרייער אַנטוויקלונג פון פֿראַפעסיאָנעלער אויסבילדונג פֿאַר צענדליקער
טויזנטער ייִדישע יוגנטלעכע איבער גאַנץ פּוילן אין די קרוב 100 שולעס
און לערן־אַנשטאַלען, וואָס „אַרט“, „ייִקאַ“ און אַנדערע לאַקאַלע ייִדישע
אָרגאַניזאַציעס איבער גאַנץ פּוילן האָבן געהאַט.

„ביאליסטאָקער לעבן“, פעברואַר, 1945.

פערטער טייל

שטיינער

א ליטוויש שמעטל

(אין ציפערן אין לעבן)

דאָס שמעטל איז געווען אונדזער דאָרף, דער לעבנס־יסוד פון דער יידישער באַפעלקערונג. קיינער האָט נאָך כמעט נישט געפרוווט באַלייכטן און אויספאָרשן דאָס שמעטל, ווי אַ שטייגער עס איז געטאָן געוואָרן מיטן דאָרף אין רוסלאַנד, וואָס איז אַלזייטיק אויסגעפאָרשט געוואָרן. איך וויל מאַכן אַן אָנהייב, וואָס זאָל שטויסן אַנדערע צו אַזעלכע אַרבעטן.

זייענדיק זומער 1925 אין ליטווישן שמעטל וויסאָקידוואָר, איז מיר אויפגעקומען דער געדאַנק אויסצונוצן די געלעגנהייט און צונויפצוקלייבן מאַטעריאַלן וועגן דאָרטיקן יידישן ישוב. איך האָב אויסגעאַרבעט אַן אַנ־קעטע און מיט דער הילף פון אַן אַרטיקן סטודענט האָב איך דעם מאַטעריאַל צונויפגעזאַמלט.

1.

דאָס שמעטל וויסאָקידוואָר, האָט זיך געפונען נישט ווייט פון דער פּויליש־ליטווישער גרענעץ, אין אַ זעלטן שיינער און מאַלערישער געגנט. צו דער נאָענטסטער אייזנבאַן־סטאַנציע איז געווען 35 קילאָמעטער. אין ערשטן פערטל פון דעם יאָרהונדערט זענען אויסגעהאַקט געוואָרן טויזנט־טער העקטאַר וואַלד.

די געשיכטע פון שמעטל איז איינגעהילט אין פינצטערניש. עס האָט זיך דאָרטן געפונען אַן אַלטער בית־עולם. אויף איין מצבה האָב איך געזען דאָס יאָר תק"ב. פון די אַרומיקע שמעטלעך פלעגט מען ברענגען קייז ווי־סאָקידוואָר מקבר זיין מתים. אַלטע לייט פלעגן דערציילן, אַז דער שמעטל־שער בית־עולם איז אַזוי אַלט, ווי דער ווילנער. ביי איין ברעג פון בית־עולם האָט מען נאָך געקענט זען שפורן פון לאַנגע 3 קברים, און אַ לעגענ־

דע דערציילט, אז דארט ליגן ריזן, אבער קיינער האט נישט געקאנט זאגן וועגן דעם מער, ווי די עטלעכע ווערטער.

אין וויסאָקידוואַר איז אויך געווען אַ „שלאָס-באַרג“ ביים טייך. אויבן האָט זיך געפונען אַן איינגעטיפטע פּלאַטע, אויף וועלכער עס איז געשטאַנען, ווי מען דערציילט, אַ פּאַלאַץ, וואָס איז „איינגעזונקען גע-וואָרן“. קיין פּרטים זענען וועגן דעם נישט באַקאַנט.

דאָס שטעטל האָט געהערט אַמאָל צו אַ פּריץ. דאָס אויסשליסלעכע רעכט צו טרייבן און פאַרקויפן בראַנפן האָט געהאַט אַ ייד, ר' הירשל, וואָס איז געווען אַ תקיף. פאַר וועלכן דאָס גאַנצע שטעטל האָט געציטערט. די „פּראַפּיאַציע“ האָט זיך איינגעהאַלטן אין שטעטל ביזן איינפירן דעם מלוכה-מאַנאַפּאָל אין וויטעס צייטן. ס'איז געווען נאָר איין קרעטשמע בעת אין אַנדערע שטעטלעך זענען געווען 7-8 קרעטשמעס. דער קרעטשמער איז געווען אַט דעם ר' הירשלס אָן אייניקל*. און אויך ער איז געווען דער „באַלעבאָס“ פון שטעטל. גויים האָבן צו אים געהאַט דעם גרעסטן צו-טרוי און האָבן אים ליב געהאַט, הגם נישט איינער האָט פון קרעטשמער געקראָגן פעטש פאַר טומלען שיכורערהייט. ווען ר' לייזער פלעגט דער-לאַנגען אַ קלאַפּ אין שטענדער, פלעגט ווערן שאַטטיל אין בית-המדרש. ער האָט געהייסן „זאָגן“ די לענגסטע פּיוטים און מען פלעגט מוזן זאָגן. איבערהיפן האָט ער נישט געלאָזן. נישט איין „יונגאַטש“ פלעגט פון אים כאַפן פעטש און עס אָננעמען פאַר רעכט. וועגן פּראַטעסט האָט נישט גע-קאַנט זיין קיין רייד.

נאָר עס זענען אָנגעקומען נייע צייטן. אַרום 1900 האָט זיך די „יונגאַטשעס“ פאַרוואַלט אַ רב. ביז דעמאָלט איז געווען נאָר אַ שוחט, וועל-כער האָט געפסקנט שאלות און די דעה האָט געהאַט ר' לייזער. דאָס גאַנ-צע שטעטל האָט זיך צעטיילט אויף צוויי צדדים. איינער פאַר אַ רב, דער צווייטער — קעגן. מנצח געווען האָט, נאָך לאַנגע מחלוקת און געשלעגן, דער ערשטער צד, און אַ רב איז געקומען. מען האָט אָבער פאַר אים קיין גרויס דרך-אַרץ נישט געהאַט, און אים גערופן „רבּל“ (ער איז נאָך געווען

* די נעמען זענען געביטן.

א יונגערמאן). אבער די תקיפות פון דעם קרעטשמער איז שוין אראפ. אמת, דער רב האט נישט געהאט פון וואס צו לעבן; אויסער דעם אפצאל פאר הייוון האט ער קיין שכירות נישט באקומען און הכנסות נישט גע- האט. ער האט אויך געעפנט, ווי אלע קליינשטעטלדיקע איידעמס, א קרעמל און דורך דעם ארויסגערופן קעגן זיך א פארביטערונג מצד די קרעמערס. דאך איז דער רב געבליבן א קרעמער און דאס שטעטל האט זיך איינגעלעבט מיט דעם.

צווישן די יארן 1900 און 1925 האט דאס שטעטל צוויי מאל אפגע- ברענט, אבער ביידע מאל זיך צוריק אפגעבויט. ס'זענען אפילו אויסגע- וואקסן אין מיטן מארק 2 „מויערן“, אבער ביידע זענען פארבליבן נישט פארענדיקט.

אין דער צייט פון די רוסיש־דייטשע שלאכטן זענען אלע יידן אנט- לאפן. געבליבן זענען נאר צוויי־דריי, צווישן זיי — לייזער דער קרעטש- מער. די קאזאקן האבן זיי געוואלט שיסן, נאר ס'זענען אנגעלאפן די דייטשן און זיי זענען ניצול געווארן. אלע יידן, וועלכע זענען אנטלאפן פון שטעטל קיין ווילנע, האבן זיך צוריקגעקערט אין עטלעכע וואכן ארום. איינער נאר איז פארבליבן אין רוסלאנד.

2.

די צאל פאמיליעס אין וויסאקי־דוואר נאך דער מלחמה פון 1914- 1918 האט זיך נישט געביטן. זי איז געבליבן די זעלביקע, ווי פאר דער מלחמה. מיט דעם איז נישט געזאגט, אז דאס זענען איינע און די זעלביקע פאמיליעס. אין עטלעכע זענען אפגעשטארבן די ראשי־משפחות, אבער אויף זייער ארט זענען צוגעקומען ניי־געשאפענע פאמיליעס. א טייל איז אריבערגעפארן אין אנדערע שטעטלעך.

דאס שטעטל האט געציילט בערך 65 פאמיליעס און בערך אזויפיל קריסטלעכע. בסך־הכל 272 יידישע נפשות. צווישן די יידן זענען מענער געווען — 139 (52%), פרויען — 133 (84%). דערוואקסענע פון 20 יאר — 81 מענער און 87 פרויען. סך־הכל 168 (52%), צווישן זיי 6 עלטערע פון 70 יאר (2.2%), איינער — א 90־יאריקער. די צאל קינדער

ה י ר ש א ב ר א מ א ו י ט ש

ביו 6 יאר — 42 (5%), פון 6 ביז 10 יאר — 14, פון 10 ביז 14 יאר — 12, פון 15 ביז 20 יאר — 36 (13%).

פון די ציפערן קאנען מיר מאכן דעם ווייטערדיקן אויספיר; די גרוי-סע צאל קינדער אין א פאמיליע פון די אמאליקע צייטן האט שוין גער הערט צום עבר. דורכשניטלעך האבן מיר געהאט אויף א פאמיליע $4\frac{1}{2}$ נפשות. אראפגעכענענדיק דעם פאטער און די מוטער, באקומט זיך 2 און האלב קינד אויף א פאמיליע. בעת פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה זענען פאמיליעס מיט 10-12 קינדער נישט געווען קיין זעלטנהייט און דער דורכשניט איז געווען נישט ווייניקער ווי 4-5 קינדער אויף איין פאמיליע.

די עקאנאמישע לאגע האט שוין אויך אין דעם פרט ארויפגעלייגט איר שטעמפל אויף דעם שטעטל. האבן פיל קינדער איז געווארן אוממעגלעך. אמת, מיר זענען, אז ביו 6 יאר זענען געווען 42 קינדער און פון 6 ביז 14 בלויז 25 קינדער; אבער מען דארף נעמען אין באטראכט די מלחמה-יארן, ווען געבורטן זענען געווען א סך ווייניקער. פון דער לפי ערך גרוי-סער צאל קינדער ביו 6 יאר לאזט זיך דעריבער נישט מאכן דער אויספיר, אז נאך דער מלחמה האבן זיך אומגעקערט „די אלטע גוטע צייטן“, ווען אין די שטעטלעך פלעגט מען טרעפן פאמיליעס מיט 10-12 קינדער. לויט דער באשעפטיקונג האט זיך די באפעלקערונג געטיילט אויף אזא אופן:

17 קרעמער, 17 בעלי-מלאכות (5 שניידער, 3 שמידן, 2 שוסטער), 1 שטעפער, 2 טאקער, — די לעצטע צוויי זענען געווען ברידער און זיך גלייכצייטיק אויך פארנומען מיט בלעכעריי, פריזירעריי, מאלעריי, שרי-רעם-מאכעריי וכדומה, — 1 קירזשנער, 1 גלעזערקע, 1 שטעלמאכער, 1 פישער, 4 היזאיןדוסטריע ארבעטער, 2 טשאכראלנעס, וואס קעמען וואל, 1 קאלכברענער, 1 קוואסניק, 1 פורמאן, 4 קצבים (אין איין פאמיליע), 3 קאראבעלניקעס, 4 לופטמענטשן, 2 סעדער-פאכטער, 3 כליקודש (רב, שוחט, חזן און שמש-מלמד), 2 לערנער, 1 בעדער, 1 פעלדשער, אויסער דעם זענען נאך אין שטעטל געווען 7 שניידערקעס (פון זיי 4 פארהייראטע), 1 זאקן-מאכערקע, 1 פארברערקע,

אנאליזירנדיק דעם פראפעסיאנעלן צוואמענשטעל פון דער באפעל-קערונג, זעען מיר קודם-כל, אז דער פראדוקטיווער עלעמענט אין שטעטל איז נישט געווען אזוי קליין, ווי מען שטעלט זיך עס אפט פאר. עס האט אויסגעמאכט, אריינרעכענענדיק אהער פורמאנעס, קצבים, שניידערקעס, קרוב 25% פון דער דערוואקסענער באפעלקערונג. איבעררעכענענדיק אויף נפשות וועלכע זיי האבן אויסגעהאלטן, איז דער פראצענט געווען א סך א גרעסערער. ביי די אלע בעלי-מלאכות זענען אבער קיין לערן-ינגלעך נישט געווען. איין יוגנטלעכער האט זיך געלערנט שלאסעריי (ביי א קריסט), 1 ביי א שמיד, 3 ביי שניידער; פאר שניידערקעס האבן זיך געלערנט 5 מיידלעך. פון דעם איז צו זען, אז די יידישע מלאכה לאזט כמעט נישט איבער קיין נאכפאלגער.

מערקווערדיק איז דער פאקט, אז אין פארלויף פון די לעצטע יארן האט זיך די צאל קרעמער פארקלענערט פון 30 אויף 17, ד"ה אויף 40%. די אומגעהויערע שטייערן, די קאנקורענץ און בכלל דער באגרענעצטער געברויך מצד דער באפעלקערונג האבן געפירט צו דעם, אז א טייל קראך-מען האבן זיך פארמאכט. די קראמען זענען געווען „אוינווערסאלע-מא-נופאקטור, גאלאנטעריי, קאלאניאל און אפטייק-ארטיקלען. כדי צו שפארן א פאר גראשן פלעגט דער פויער אוועקפארן אין אן אנדער שטעטל, ווו ס'זענען געווען אזוי גערופענע „איינגעצייגענע“ מערק, ד"ה אזעלכע מערק, וואס האבן שוין עקזיסטירט פאר דער מלחמה. אין יעדן שטעטל זענען געווען איינגעשטעלטע מארק-טעג. די אנדערע טעג פון וואך פלעגט מען אין קראם כמעט נישט לייזן, אבער אויך אויפן מארק פלעגן קומען סוחר-רימלעך פון אנדערע ערטער און אויף אזא אופן שאפן קאנקורענץ פאר די ארטיקע קרעמער. ס'איז אוממעגלעך פעסטצושטעלן דעם דורכשניטלעכן ריווח פון א קרעמער. אויב מען זאל נעמען זיין ברוטא-לייזונג, וואס האט באטראפן אין די קליינע קרעמלעך 3-6 דאלער א וואך, איז שווער זיך פארצושטעלן, ווי אזוי דער קרעמער פלעגט אויסקומען. פיל ארויסגע-האלפן האט די שטיצע פון אמעריקאנער קרובים. ביי 4 קרעמער איז פור-מאנעריי געווען א צוגאב-הכנסה. זיי האבן געפירט „פאסאזשירן“ פון באן, פון איין שטעטל צום אנדערן, אדער „צום באן“; אנדערע האבן

„געקאצעוועט“, ד"ה זיי פלעגן קויפן ביי די פויערים שעפסן אדער קעל-בער, געקוילעט זיי און „פארדינט פאר זיך א זייטל פלייש“.

בכלל אבער איז זייער שווער דורכצופירן א שטרענגע דיפערענציי-רונג פון די קליינשטעטלשע פרנסות, ווייל אפט איז איין און די זעלביקע פערזאן געווען א קרעמער, א בעל-מלאכה, א פורמאן, א לופטמענטש אאז"וו.

וואס שייך די „לופטמענטשן“ איז איינס קלאר, אז מיט לופט האבן זיי נישט געלעבט, אבער זייערע פרנסות פלעגן זיי ממש כאפן פון לופט. מען פלעגט כאפן אמאל א גראשן פון א מארק-טאג, מען האט געקויפט א הון, אייער, חזיר-האר, ווינטער פלעגט מען קויפן זוימען, אין הארבסט — אויבסט, זומער — תבואה, קארן. מען פלעגט פארדינען אמאל אין א יובל פון מעקלעריי פון אן „עסק“, פון שדכנות און נאך אזעלכע פרנסות.

עס פלעגט טרעפן, אז ארום שטעטל זענען געווען „אויסצוטאן“ וועל-דער, „דיעלאנקעס“ (באשטימטע וואלד-טיילן), און אין שטעטל זענען גע-ווען פיר-פינף „וואלד-סוחרים“. אין דער אמתן זענען דאס געווען אמתע לופטמענטשן, מערסטן טייל „איידעם אויף קעסט“. באקומענדיק די פאר הונדערט רובל נדן, פלעגט מען עס „אריינלייגן אין וואלד“. אפט אבער האבן די גישט-געניטע איידעם זייער גיך „געפטרט דעם נדן“.

בכלל האט די גרויסע צאל קראמען אין שטעטל געשטאמט פון די איידעם. עס איז נישט געווען וואס צו טאן, פלעגט מען עפענען א קראם. שפעטער האט זיך אבער דער צווייטער פון קראמען אינגאנצן אפגעשטעלט. דער „אגולניק“ (אנגראסיסט) פלעגט שוין מער נישט געבן קיין קרעדיט. כדי אויסהאלטן א קראם האט מען געדארפט צאלן גרויסע שטייערן: עס האט זיך שוין נישט געלוינט.

3

וועגן דער מלאכה אין קליינשטעטל לאזט זיך קיין גרויסע שבחים נישט זאגן. דאס איז געווען „פארטאטשעריי“, פארשטייט זיך נישט אן אויסנאמען. אגב, זענען כמעט אין קיין שטעטל נישט געווען קיין ספעציע-

לע אויסארבעטונגען, וואָס זאָלן באַשעפטיקן אַ באַדייטנדיקן טייל פון דער באַפעלקערונג.

איך ווייס נאָר פון איין ליטווישן שטעטל, דאָס איז יאַנעווע, וואָס איז געווען באַרימט מיט אירע יידישע סטאַלער.

וואָס שייך דער קאַטעגאָריע כלי־קודש איז כדאי צו באַמערקן, אַז אַ שוחט און אַ חזן זענען שטענדיק געווען פאַרטראַטן דורך איין פּערזאָן. דאָסגלייכן שמש און דרדקי־מלמד, אַ מלמד־שמש האָט פאַרדינט 6, 7 דאָלאַר אַ חודש. דער רב פון שטעטל האָט באַקומען דעם אַפּצאל פאַר הייוון, אויסער דעם, ווי געזאָגט פריער, איז ער געווען אַ קרעמער.

פון 65 פאַמיליעס האָבן 32 געהאַט קי, 5 — צו איין ציג. אין דער צייט פון דער דייטשער אַקופאַציע האָט כמעט יעדע פאַמיליע זיך איינגעשאַפט אַ קו, ווייל ס'איז אוממעגלעך געווען צו באַקומען מילך און איין קו פאַר אַ פאַמיליע איז געווען דערלויבט צו האָבן. שפעטער אָבער, ווען מילך האָט מען געקאַנט באַקומען אומעטום און ביליק האָט זיך נישט געלוינט צו האָבן די זאָרג, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט אויסהאַלטן אַ קו. קודם־כל האָט מען געמוזט אַנקומען צום שטעטלשן פריץ, כדי צו האָבן די מעגלעכקייט צו פיטערן די קי אויפן פעלד, און פאַרן זומער פלעגט מען דאַרפן באַצאָלן פון 10 ביז 15 דאָלאַר „פאַשע־געלט“. מען האָט געדאַרפט אויפשטיין פאַרטאָג צו טרייבן די קו אין פעלד אַריין, בייטאָג האָט מען געדאַרפט גיין, אַפטמאַל ווייט, זי צו מעלקן און אין אַוונט גיין די בהמה „באַגעגענען“. מיט איין וואָרט, די קליינשטעטלדיקע באַלעבאַסטעס פלעגן נישט וועלן האָבן די הכבדה אָדער, ווי מען האָט עס געזאָגט אין שטעטל „טרודאַ“. אַרעמע שטעטלשע איינוווינער האָבן געהאַלטן ציגן, וועלכע זיי פלעגן פאַשן אַליין אָדער אַנרייסן ערגעץ גראָז פאַר זיי.

אין שטעטל זענען געווען 9 „יידישע פּערד“, וואָס זענען אויסגענוצט געוואָרן אויף פאַרשיידענע אופנים, בעיקר צו פּורמאַנעריי. מיט די פּערד האָט מען באַארבעט אייגענע גערטנער אָדער מען פלעגט זיי פאַרדינגען אויף פאַרשיידענע צוועקן, ווי: „אונטערפאַרן נאָך סחורה“, פירן האַלץ פון וואַלד אַזוֹװ.

קיין ערדאַרבעטער זענען אין שטעטל נישט געווען. איין אַרענדאַר,

וועלכער איז געזעסן 39 יאָר אויף ערד און איז גלייכצייטיק געווען אַן אונטערנעמער פון פּיִש־פּאַנגעריי, האָט באַאַרבעט טיילווייז אַליין זיין פעלד. אין קאָרן־שניט פּלעגן מיידלעך אַראָפּשניידן די תּבואה, וועלכע זייערע עלטערן פּלעגן פּאַרזייען מיט געדונגענע קריסטלעכע אַרבעטער. קלענערע לאַנדווירטשאַפּטלעכע אַרבעט פּלעגט יאָ ווערן געטאָן דורך יידן אויף גערטנער און אייגענע פעלדער: צוזאַמענפירן די תּבואה. אַפּגראָבן אָדער אַרומגראָבן קאַרטאַפּל, קרויט, בוריקעס.

די צאָל באַשעפּטיקטע ביי דעם מין אַרבעט איז קוים דערגאַנגען ביז צע־פּופּצן פּערזאָן. 22 פּאַמיליעס (34%) האָבן ביי זייערע הייזער גע־ האָט גערטנער אויף גרינוואַרג און קאַרטאַפּל. אָדער די גערטנער פּלעגן בדרך כלל באַאַרבעט ווערן דורך גויעס. דערפּאַר פּלעגן אַלע שטעטלשע איינוווינער „זעצן“ אייגענע קאַרטאַפּל אויף די קריסטלעכע פעלדער, פּאַר וועלכע זיי האָבן געגעבן „ידישע מיסט“. די שטעטלשע פּויערים פּלעגן באַקומען דערפּאַר גוט באַצאַלט מיט געלט אָדער סחורה. בעלי־מלאכות האָבן געצאַלט מיט זייערע אויסאַרבעטונגען. די פעלדער ביי די פּויערים פּלעגן זיך שטאַרק פּאַרבעסערן פון די „ידישע מיסט“ און מען האָט גע־ קענט גלייך אונטערשיידן די פעטע שטעטלשע פעלדער פון די מאַגערע דאַרפישע.

אַנהייב דעם יאָרהונדערט האָבן אין ראַיאָן פון שטעטל (וואַלאַסט, גמינע) געווינט אויף ישובים* און אין דערפּער ביז 37 יידן. זיי האָבן געהאַלטן קרעטשמעס, אַרענדירט ערד, געהאַלטן גערטנער. אין גרעסטן טייל זענען עס געווען דאַרפישע בעלי־מלאכות: שמידן, שוסטער און שניי־ דער. שפעטער זענען פון די 37 ישובניקעס געבליבן נאָר 5: איין מילנער, איין אַרענדאַר, איין ערדאַרבעטער, איינער וואָס האָט געלעבט אויף דער שטיצע פון אַמעריקאַנער קרובים און איין אַרענדאַר, וואָס איז גלייכציי־ טיק אויך געווען אַן אייגנטימער פון אַ זעגמיל. די ישובניקעס פּלעגן זיך, אין די פּריערדיקע צייטן, צוזאַמענקומען שבת אין אַ צענטראַלן ישוב דאַוונען מיט אַ מנין. זינט אָבער מען האָט פּאַר די צאַרישע צייטן אַרויס־

* אין ליטע רופט זיך „ישוב“ אַן איינוואַס הויז, נישט אין אַ דאָרף (זאַסציאַנעק, כּוּטאַר, יעדנאַסעל).

געזעצט יידן פון דערפער, האָט זיך די צאָל ישובניקעס אָנגעהויבן צו פאַרקלענערן. עטלעכע זענען געשטאַרבן. טייל האָבן עמיגרירט. אַנדערע זענען אַריין אין שטעטל צוליב דערציען קינדער, הגם עטלעכע ישובני-קעס פלעגן ברענגען לערער פון ווילנע*. קיין נייע זענען נישט צוגעקור-מען. זינט עס האָט זיך אָנגעהויבן די אַזוי גערופענע אַגראַר־רעפּאַרם אין ליטע, פון וועלכער יידן זענען געוואָרן לגמרי באַזייטיקט, האָט זיך די צאָל ישובניקעס שטאַרק פאַרקלענערט און אין די 20ער יאָרן איז אַ ישובניק שוין געווען אַ זעלטנ־קייט. די ישובניקעס זענען געווען אַן אייגנאַרטיקער געזונטער פּאַלקסטימלעכער עלעמענט, אַביסל אַ פאַרגרעבטער, אָבער אַ קערנדיקער. דאָס שטעטל האָט ליב געהאַט אַפּצולאָכן פון דעם פאַרגרעבטן ישובניק, קוקנדיק אויף אים פון אויבן אַראָפּ. עס האָט זיך געשאַפּן אַ מאַ-סע קליינשטעטלדיקע אַנעקדאָטן וועגן ישובניקעס, אָבער אין דער צייט פון מיין אויספאַרשונג, איז עס שוין געווען נישט מער ווי געשיכטע און פּאַלקלאָר**.

* אויפן ווילנער שולהויף איז געווען אַ מעקלער פון מלמדים, לערער, האַלבע אַנאַלפּאַבעטן; דעם דאָזיקן „אינסטיטוט“ פלעגט מען אין שפּאַס רופן „גבעת הערות“.

** אַט זענען ביישפּילן פון אייניקע אַנעקדאָטן וועגן ישובניקעס:

מען רופט אויף אַ ישובניק אַ זון צו אַן עליה. ער מאַכט אַ ברכה... בור־רא מיני-מזונות. רופט זיך אָפּ זיין טאַטע: ער איז אַלץ געווינט צו דער בולקע.

דעם זעלביקן זון גיט מען אַן אַנדערש מאַל גלילה. ווען ער גייט אַרויף אויפן בימה פרעגט מען אים צי ער וועט עס קענען — ענטפּערט ער: „נישט אַזעלכע קלעצער האָב איך געקערט“.

זיצט דער טאַטע מיטן זון פאַר געילה. דער טאַטע כראַפּעט. ביי פתיחת געילה וועקט אים דער זון, „טאַטע, שטיי אויף, מעפנט שוין זי טויערלעך“. דער טאַטע כאַפט זיך אויף אַ דערשראָקענער און שרייט אויס „אַ יוש, אַ יוש“ (מיט דעם וואָרט טרייבט מען אַוועק חזירים. ביים עפענען אויפן ישוב אַ טויער, קריכן אַן די שכנישע חזירים).

אַ ישובניק עסט ערב יום־כיפור פיש, קרעפלעך, צימעס, אַ שטיקל הון און זאַגט מיט אַ קרעכץ: „ע! אַן אַ ביסל זויערס (באַרשטש) בין איך גאָר קיין מענטש נישט“.

ביים דערלאַנגען דעם הייסן צימעס, פון וועלכן עס גייט אַ „פאַרע“, פרעגט אַ ישובניק ביי דער ווייב צי זי זעט אים (דורך דער פאַרע). זי ענטפּערט, אַז גיין „גו, זאָלסט זוכה זיין איבעראַיאָר מיך נישט צו זען“.

אַ מאַמע אַ ישובניצע, וועלכע שטאַמט אַליין פון אַ שטעטל, שיקט דעם זון לערנען אין שטעטל און זאַגט אים אַן ווי זיך צו פירן: מען דאַרף נישט עסן אַלץ מיטאַמאַל,

די ישובניקעס זענען שוין לאנג געווארן קליינשטעטלשע באלעבאָ טים, אָדער קליינשטעטלשע אַרעמעלייט, אויב זיי זענען נישט אויפן עולם-האמת.

4.

יעדער קליינשטעטלשער ייד האָט געשטרעבט צו וווינען אין אַן אייגן הויז (אָדער ווי מען האָט געזאָגט אין שטעטל: „כאַלופּע“). עס זענען גע-ווען 37 (57%) באַלעבאָטיים, וואָס האָבן געוווינט אין אייגענע הייזער, אָבער כמעט אַלע הייזער זענען געווען געבויט אויף פּויערישע פּלעצער, פאַר וועלכע מען האָט געצאָלט יערלעכע „פּלאַצאָווע“ פּון 10 ביז 20 רובל אַ יאָר. אין געדונגענע דירות האָבן געוווינט 23 (35%). אויסער צוויי מויערן זענען אַלע הייזער געווען הילצערנע. די גרעסטע צאָל הייזער זע-נען באַשטאַנען פּון צוויי צימערן. בערך אַ 10 הייזער האָבן געהאַט מער צימערן. קיין איין וווינונג האָט נישט געהאַט קיין באַקוועמלעכקייטן. דאָס מַעבל איז מערסטן טייל געווען אַלט און אַפּגעלאָזן. אָנשטאַט שטולן — בענקלעך. אין דער צייט פּון דער מלחמה זענען פּיל זאַכן רואינירט גע-וואָרן און קיין נייע האָט מען נישט איינגעשאַפּט. די דילן פּלעגט מען וואַשן אין „באַלעבאָטישע“ הייזער נישט אַפּטער ווי איין מאָל אַ וואָך. אין אַרעמערע אַפּטמאַל נאָר צוויי מאָל אַ יאָר. שפּייקעסטלעך זענען אין גאַנצן שטעטל געווען נאָר אין 3-4 הייזער. די ווענט פּלעגן געווייסט ווערן איין מאָל אין אַ פּאַר יאָר, אַמאַל זעלטענער אויך. עס פּלעגט אָבער אויך טרעפּן, אַז אַלע ערב פּסח האָט מען געווייסט. אַ גאַנצן טאָג פּלעגט מען אַפּקומען מיט „אַבי-וואָס“: אַ שטיקל הערינג, קאַרטאָפּל, אַ גלאָז מילך. בייטאָג האָט מען געקאָכט נאָר אין געציילטע הייזער, און קיין באַשטימ-טע צייט פאַר מיטאַג איז כמעט אין ערגעץ נישט געווען. די עלטערע האָבן

שבת נאָכן דאַוונען זאָגט מען איינעם גוט שבת דעם אַנדערן נישט, אויף זיין עלטערן וואָרפט מען אַן אויג אא"וו. — דער ישובניצעס זון דערלאַנגט מען אַפּגעקאָכטע אַרבעס. אַ האַלבן אַרבעס בייסט ער אַפּ און אַ האַלבן לאָזט ער אויף דרך-ארץ. שבת נאָכן דאַוונען שטעלט ער זיך ביי דער טיר און שרייט צו די אַרויסגייענדיקע: „דיירר (דיר) גוט-שבת, דיירר נישט גוט-שבת“, אין רב האָט ער געוואָרפּן מיט אַ קעלבערנע אויג. — אא"וו.

געגעסן נישט מער ווי צוויי מאָל אַ טאָג, אַזייגער 10 אין דער פרי און 6 פאַרנאַכט. קיין פולע מאכלים האָט מען נישט געמאַכט: זופ מיט אַ שטיקל פלייש אָדער מילכיקע זופ, און פאַר דעם „עפעס“ מיט ברויט. „אַט אַז עסק וואָס מען עסט, אַבי צו דערהאַלטן די נשמה“ — פלעגט מען הערן אומע-טום. שבת, פאַרשטייט זיך, איז געווען אַנדערש. פלייש, לאַקשן-זופ און צימעס — פרייטיק-צו-נאַכט. שבת — געהאַקטע הערינג, טשאַלנט מיט פלייש און קוגל. צוליב דער שוואַכער דערנערונג און אַפגעלאַזנקייט האָט מען אין שטעטל נישט געפונען קיין דיקע, פולע מענטשן. די קינדער, דאָ-רע, מאַגערע.

אויף היגענישקייט איז מען אויך נישט אַזוי מקפיד. עס פלעגט טרעפן, אַז מען האָט די באַד נישט געהייצט חדשים-לאַנג (צוליב דעם וואָס מען האָט זי געדאַרפט רעמאַנטירן, אָדער ס'האַט געפעלט געלט אויף האַלץ).

נישט אַלע פרויען פלעגן באַנוצן די מקווה (ביי 60 פּראָצענט). סיי די מקווה, סיי די באַד פלעגט זייער זעלטן גערייניקט ווערן. די וואָסער אין מקווה פלעגט געביטן ווערן נישט אָפט און געהאַט אַ שלעכטן גערוך. דער רעליגיעזער גייסט אין שטעטל האָט זיך נישט געלאָזט אַזוי שטאַרק שפירן. ס'איז געווען מער טראַדיציע ווי רעליגיע. אמת, וויסאַקיר-דוואָר האָט געהאַט אַ שם פון אַ ליבעראַל שטעטל, און אין די אַרומיקע שטעטלעך האָט מען אירע באַלעבאַטיג גערופן „וויסאַקיר-דוואָרער שליאַכ-טע“. פון דער גאַנצער מענלעכער באַפעלקערונג האָבן אַלע טאָג געדאַוונט ביי 35 פּראָצענט. אין שול איז אַלע טאָג געווען אַ מנין, אָבער מער ווי צוויי מנינים יידן פלעגן נישט קומען. שבת זענען אַלע אָן אויסנאַם גע-גאַנגען דאַוונען, ס'פלעגט אָבער נישט אַריבער קיין איין שבת אָן מחלוקת אין שול.

מיר איז אויסגעקומען בייצוזיין ביי עטלעכע סיכסוכים. אויף איינעם אַ יידן האָט מען געמאַכט אַ פּראַטאַקאַל, פאַרוואָס ער האָט געקוילעט אַ בהמה נישט אין אַ באַשטימטן אַרט און אָן אַ דערלויבעניש. דער ראש-הפּאָליציי האָט געפּאָדערט 200 ליט (20 דאַלאַר), וועט ער מבטל מאַכן דעם פּראַטאַקאַל. דער שולדיקער האָט מעכב הקריאה געווען און געפּאַ-

דערט, אז היות אלע קוילען און אלע עסן פלייש, זאל מען צוזאמענמאכן די 200 ליט און פאר אים אריינטראגן. א נישט האָט ער געדראָט, וועט ער זיך "רעכענען" מיטן שטעטל. צוויי שעה האָט געדויערט די קריגעריי אין שול, ביז דעם בעל-דבר איז דערעסן געוואָרן צו שטיין ביים אַרונ-קודש און ער איז אַראָפּ פון דער בימה אבל וחפוי ראש. קיינער איז אָבער בעת דעם סיכסוך נישט געגאַנגען אַהיים און געדולדיק געוואָרט אויפן "לייע-נען".

אַ צווייטן שבת איז שוין נאָך דער קריאה פאַרגעקומען אַ קריג צו-ליב דעם, וואָס מען האָט איינעם נישט איינגעטיילט קיין עליה, ווען ער האָט געהאַט יאַרצייט.

תשעה באב האָט זיך יונגוואַרג געוואָרפן מיט בערעלעך און צום מערסטן פלעגט מען אַנגרייפן די, וואָס האָבן פּראָטעסטירט. ווען איינער פלעגט באַקומען אַ פּעקל בערעלעך אין באָרד אַריין און פלעגט שטילער-הייט אַרויסדראַפּען די שטעכיקע קייקעלעך און זיך זאָגן ווייטער זיינע קינות, פלעגט מען אים לאָזן צורו. אָבער ווען עמיץ פלעגט אָנהייבן צו ליאַרעמען קעגן די "באָד-יונגען", "יונגאַטשעס", פלעגט ער שוין קיין גאַנ-צער פון עסק נישט אַרויס. מען פלעגט אים ממש באַמבאַרדירן פון אלע זייטן און דעמאָלט פלעגט זיך פאַרקאָכן די ריכטיקע חתונה. דער פּראָ-טעסטירער פלעגט זיך וואָרפן אויפן ערשטן-בעסטן אונטער דער האַנט און דערלאַנגען פּעטש. דאָ נעמט זיך אָן אַ טאַטע, אַ קרוב און סתם חברה. ס'ווערט לעבעדיק, מען שרייט, מען שטויסט זיך, מען פּאַטשט איינע די אַנדערע. פאַר חברה ווערט פון תשעה באב אַ שמחת תורה, אַ הוהאָ, אַ געטומל. איין תשעה באב איז איינער, וועמען מ'האַט גערופן "שאַיע גע-רעכט" (ער האָט ביי עכוב פון קריאת התורה געזאָגט עטלעכע ווערטער, און חברה האָט איראַניש אַ געשריי געטאָן "שאַיע איז גערעכט". ער האָט עס אָנגענומען פאַר ראַיעלער סחורה און געזאָגט: "אָודאי איז שאַיע גע-רעכט". און אזוי איז ער שוין פאַרבליבן מיטן צונאַמען) אַרויסגעלאָפן פון שול זיך יאָגן נאָך די "יונגאַטשעס", וועלכע האָבן אים מכבד געווען מיט אַ גרעסערער צאָל בערעלעך. שאַיע האָט געשריען און געשאַלטן, און יינגלעך זענען געלאָפן און גערעשט: — "שאַיע איז גערעכט"...

אזעלכע און עלעכע סצענעס פלעגן זיך איבערחזון יעדן תשעה באב ביי קינות. נאך די קינות פלעגן קליין און גרויס גיין אויפן בית-עולם, דערמאנען די טויטע.

אפט פלעגן זיך די סקאנדאלן אין שול ענדיקן מיט פאליצייאישע פראטאקאלן און עס זענען געווען פאלן, ווען דער בית-מדרש איז צוליב דעם געווען געשלאסן א לענגערע צייט. ס'איז נישט געווען מער די אמאָ ליקע אויטאָריטעט פון קליינשטעטלשן תקיף, פאַר וועמעס "דוך" (גייסט) מען פלעגט ציטערן.

לעצטנס האָט שוין די יוגנט אָנגעהויבן גיין אין גאָס אָן היטלען. לכתחילה איז דאָס פאַרן שטעטל געווען אַ בייזער ווונדער. מען האָט גע- ליאַרעמט שבת אין בית-המדרש, הלמאי זענען אונדזערע יינגלעך "ער- גער ווי גויים". ס'האָט אָבער נישט געהאַלטן. דערפאַר מוז מען מודה זיין, אַז יונגוואַרג האָט דאָך געהאַלטן "אַביסל שטאַט". עלטערע מענטשן האָבן מיר דערציילט, אַז חברה דערלויבט זיך שבת צו רויכערן אין וואַלד אָדער פעלד, אָבער בפרהסיה אין שטעטל נישט. אפילו מיט אַ שטעקל האָט שבת קיינער נישט געוואָגט צו גיין. און עלטערע זענען געווען צופרידן כאָטש מיט דעם. איינער פון זיי — אַ פרומער, אָבער אַ פּקה — האָט אַזוי געזאָגט אויף די טענות פון טאַטע-מאַמעס, אַז בחורים און מיידלעך גייען אום שבת אין וואַלד און טראָגן אַהין קישנס, ביכער, שפייז: — "מילא, וואָס זיי טראָגן אין וואַלד איז נאָך אַ האַלבע צרה, די גאַנצע צרה וועט זיין, ווען זיי וועלן אָנהייבן טראָגן פון וואַלד"...

אונטערן איינפלוס פון דער דרויסנדיקער וועלט איז אין וויסאָקיי- דוואַר, ווי אין אַנדערע ליטווישע שטעטלעך געוואָרן "אַ פאַרכאַפּעניש" מיט פוטבאָל. ס'האָט זיך געגרינדעט אַ מכבי-גרופע פון 30 יונגעלייט (וועלכע האָט געמאַכט אפילו גימנאַסטישע איבונגען אויך), אָבער די גאַנ- צע פרייע צייט האָט מען געווידמעט דעם "פויקן מיטן פוס די פילקע". די עלטערן האָבן געקרעכצט: "געוואַלד די פילקע, די פילקע".

נאָר יונגוואַרג האָט זיך שוין נישט באַזוגנט מיטן שפּילן אַליין. מען פלעגט איינלאָדן די שכנישע מכבי-גרופעס פון אַנדערע שטעטלעך און מען האָט געמאַכט מאַטשן. דערביי פלעגט דאָס שטעטל, וועלכע האָט

איינגעלאָדן, געדאַרפט דעקן אַלע הוצאות פון די געסט: פּור־געלט, עסן אַזױװ. נאָך אַזעלכע מאַטשן איז מען אָפט געווען צעקײלט און צעביילט. אָבער די מכביסטן פּלעגט עט צוגעבן מער אימפּעט צו דער הייליקער עבודה פון „פּויקן“. ביי אײן מאַטש האָט די פּילקע געטראָפּן אַ באַלעבאַס, אַ צושויער. ער האָט אַ געשרײ געטאַן: „מען האָט מיר דערהרגעט“ און איז געפאַלן... אין חלשות. ס'איז געוואָרן אַ געפּילדער, אַ רעש אין שטעטל. מען האָט געוואַלט די שפּילער מחזרים זײן. דער באַלעבאַס אָבער איז אָפּ־געקומען בלויז מיט שרעק און מיטן טראַכטן. אַז ער איז שוין אויפן עולם האמת. די מאַטשן זענען פּאַרגעקומען ווייטער.

די מכביסטן אין ליטע פּלעגן אויספירן אַלע פּונקציעס פון דער צײַ־ניסטישער אָרגאַניזאַציע, קלייבן געלט אויף פּאַרשיידענע פּאַנדן. און די פּונקציעס זענען אָפּילו אַרײַן אין זײער סטאַטוט. די קאַמאַנדע איז געווען אויף העברעיִש.

בכלל איז אין וויסאַקײ־דוואָר אויסער דער צײַניסטישער אָרגאַניזאַציע קײן אַנדערע נישט געווען. ביז גאָר דער לעצטער צײַט זענען קלייבן און גרויס געווען ממש פּאַרכאַפט התלהבותדיק מיטן צײַנוזם. די יוגנט איז געווען פול מיט גלויבן אין צײַן. פון שטעטל האָבן צוויי געאַרבעט אין אַ קבוצה, וואָס גרייט צו חלוצים פאַר ארץ־ישׂראל.

די יוגנט האָט געעפּנט אַ ביבליאָטעק, וועלכע האָט געצײלט ביי אַ 400 ביכער, דערונטער 300 ייִדישע. די ביבליאָטעק האָט זומער געהאַט אַרום 30 לײענער, ווינטער 40-50. דער אָפּצאָל — 8 סענט אַ חודש. די ביבליאָטעק פּלעגט אויסשרײבן צוויי ייִדישע און אײן העברעיִשע צײַ־טונג. פּרײַוואַט האָט קײנער נישט אויסגעשריבן קײן צײַטונגען, אויסער איינעם, וועלכער פּלעגט באַקומען פון ארץ־ישׂראל אַ צײַטונג צוגעשיקט פון זײנעם אַ קרוב. אויף נײס איז מען אין שטעטל געווען זײער נײגע־ריק, אָבער אויסשרײבן אַ צײַטונג „ס'זאַל קאַסטן געלט“ — אויף דעם זענען קײן בעלנים נישט געווען. די באַזוכער סײ פון דער ביבליאָטעק סײ פון לײענזאַל זענען געווען אויסשליסלעך יוגנטלעכע.

אין דער אַטמאָספּער פון קליינשטעטל זענען אויסגעוועפּט געוואָרן אַלע לינקע רעוואָלוציאָנערע שטימונגען. ביחוד האָט זיך עס געמערקט ביי

„איידעמס“, וועלכע זענען געווען בונדיסטן. זיי זענען געבעך געגאנגען מיטן טלית-זעקל אין שול. „די פרנסה ברענגט מיט“, ווי מען האָט גע- שפּאַסט אין שטעטל.

.5

דאָס פּראָבלעם פון חתונה מאַכן טעכטער איז געווען זייער אַ האַרבֿע אין שטעטל. דער עיקר אין באַלעבאַטישע פּאַמיליעס. „די בחורים ווערן משוגע“, פּלעגט מען הערן פון די מאַמעס. „מען שעמט זיך נישט צו הייסן באַצאָלן 1.000 דאָלאַר“, 300-400 דאָלאַר איז שוין דער מינימום. אוי- סער דעם זענען נאָך צוגעקומען מתנות, חתונה-הוצאות. אָפט האָט מען נאָך געדאַרפט דעם חתן באַקליידן. פּאַרן קליינשטעטלדיקן ייִדן איז עס אין יענע צייטן געווען „נישט איינצובייסן“. אין שטעטל האָט מען גע- רעדט, אַז „עס פעלט אויס דער מין“. די סטאַטיסטיק פון שטעטל האָט באַוווּיזן אַז איבערוואָגן פון מענער, אָבער אין חתונה-עלטער זענען געווען ווייניקער בחורים ווי מיידלעך.

פּאַר די יאָרן 1925-1920 האָבן אויסגעוואַנדערט 7 קיין אַמעריקע, 7 קיין ארץ-ישראל, 1 קיין אורוגוויי, 2 קיין מעקסיקע. צווישן די אויס- געוואַנדערטע זענען 70% געווען בחורים. דאָס האָט נאָך שאַרפּער גע- מאַכט די חתונה-פּראָבלעם אין שטעטל.

פּאַקטיש און טעאָרעטיש איז נישט געווען ווי חתונה צו מאַכן אַ מיידל. „אָבער“, — פּלעגט דער קליינשטעטלדיקער באַלעבאַס זאָגן, — „איז עס דען אַ תּירוץ? מען מאַכט חתונה מיט ניסים“. די שטיצע פון די אַמעריקאַנער קרובים פּלעגט דאָ שטאַרק אַרויסהעלפּן.

דער דורכשניטלעכער לעבן אין שטעטל איז אויך אַ נס. פון וואָנען האָט געלעבט אַ ייד מיט זיין פּאַמיליע — איז איינע פון די סאַציאַלע רע- טענישן אין דער געשיכטע פון ייִדישן פּאַלק. מיינע סטאַטיסטישע מע- טאָדן האָבן גאַרנישט געקאָנט פעסטשטעלן.

אין דער לעצטער צייט האָט מען שוין די חתונות געפייערט באַשיידן. אַמאָל (50-60 יאָר צוריק) פּלעגט אַ חתונה דויערן דריי-פּיר טעג. צוויי טעג איז געווען דאָס מינדסטע. ס'פּלעגן קומען מחתנים פון אַלע אַרומי-

קע שטעטלעך. א קאפעלע קלעזמערס פון 5-6 מענטשן, צווישן זיי א צימ-בלער. פאר טעניץ האָבן געצאלט די באַשטעלער. איינער „פונדעוועט“ אַ קאָדרייל, אַ צווייטער אַ וואַלס („וואַלעץ“), אַ לאַנסע אַאָז״וו. עסן און טרינקען — אויפן חשבון פון דער כלהס עלטערן. בכלל פלעגן אַלע הור-צאות פון דער חתונה געדעקט ווערן פון דער כלהס צד. פאַר יעדן מחותן האָבן די קלעזמערס אויפגעשפילט אַ „דאָברידזיען“ (אַ צין שוש) פאַרוואָס זיי פלעגן באַקומען קליינגעלט. דער ברחן פלעגט יעדן באַגעגענען מיט אַ ווערטל: „חנה איז גאָר אַ קאָכאַנע“, „פאַר ר' חיימען וועלן מיר מאַכן אַ לחיים“, „פאַר ר' אידלען וועלן זינגען אַלע פידלען“, „ר' משה וועט אונדו געבן אויף אַ כוסה אַ גרויסע“.

טישן פלעגט מען אָפט איינאַרדענען אין שייערס, ווייל אין די היי-זער איז געווען צו ענג פאַר אַלעמען. דאָס גאַנצע שטעטל האָט געמוזט זיין ביים טיש. נאָך „וועטשערע“ פלעגט דער ברחן אויסרופן דרשה-גע-שאַנק, באַגלייטנדיק ווידעראַמאָל יעדן „וואַרפנדיקן“ (וואַרפן דרשה-גע-שאַנק) מיט ווערטלעך. ס'פלעגן „פאַלן“ בעכער, לעפל, צוקער-פושקעס און דאָס רוב געלט פון 1 ביז 5 רובל, אַזוי פלעגט זיך צוזאַמענקלייבן 150-200 רובל, וועלכע מען פלעגט איבערגעבן דעם חתן. ביי אַרעמע מענטשן פלעגט דרשה-געשאַנק זיין אַ מין מצווה פון הכנסת-כלה.

אויפן אַנדערן טאָג אין דער פרי פלעגט ביים חתן פאַרקומען אַ „טראַקטאַמענט“-רומפל: איבערבייסן לעקעך, בראַנפן, איינגעמאַכטס און אַנדערע זיסקייטן. מיטאַג — ווייטער ביי דער כלהס צד. ס'זענען געווען עטלעכע „ספעציאַליסטן“ אויף משמח זיין דעם עולם.

איינער לאָזט זיך אין שקאַרפעטקעס טאַנצן איבער די טישן, דער אַנ-דערער האָט געטאַנצט „קאַזאַטשקעס“, דער דריטער האָט געזונגען פויער-רישע שיכור-לידלעך. אַ פאַר פון די טענצערס פלעגן פאַרשטעלן פויעריים-שמועסן, הומאָריסטישע סצענעס. בראַנפן פלעגט זיך גיסן, ווי וואַסער. ס'איז געווען פריילעך.

אין די שפעטערדיקע צייטן זענען שוין קיין קלעזמערס נישט געווען. מען האָט געמאַכט שטילע חתונות, אָן די מחנות מחותנים. מען פלעגט אָפט זיך באַנוגענען מיט פאַרן „אַ חופה שטעלן אין שטאָט“, נאָכן צוריק-

קומען, האָט מען פאַרבעטן די סאַמע גאַענטסטע אויף שבע־ברכות, און מיט דעם איז מען יוצא געווען. אויס דרשה־געשאַנק, אויס האַפּקעס, אויס בדחנים און אַלע איבעריקע קלאַפּער־געצייג פון די אַמאָליקע שמחות. די מלחמה האָט דורכגעפירט אַ שוואַרצן שטריך אונטער די פריילעכע יידי־שע שמחות, וועלכע זענען געווען אַ שטראַל ליכט אין יידישן אייביק פאַר־זאַרגטן לעבן.

6.

אַמאָל איז געווען אַ גרויסער רעזערוו פון ישובניקעס, וועגן וועלכע איך האָב שוין דערמאָנט פריער. ימים־נוראים פלעגן זיך אַלע ישובניקעס מיט זייערע פאַמיליעס צוזאַמענקומען אין שטעטל. בלייבן צווישן ערלים אין די הייליקע טעג און מאַכן אַ מנין איז געווען נישט היימלעך. דאָס שטעטל פלעגט פאַרגרעסערט ווערן אויף אַ פּערטל אָדער אַ דריטל. יע־דער ישובניק פלעגט אַריינפאַרן צו אַ קרוב אָדער צו סתם אַ גוטן פריינד. נישט קוקנדיק אויף ענגשאַפט, האָט מען צו די אורחים אַרויסגעוויזן אַן אמתע ברייטע גאַסטפריינדלעכקייט. די בעסטע ערטער אין שטוב פלעגן אַפּגעגעבן ווערן די געסט. די ישובניקעס פלעגן קומען אין גרויסע פאַר־פּערדיקע וועגענער און ביים אַריינפאַרן באַגריסט ווערן פריינדלעך פון גרויסע און באַגלייט דורך קליינוואַרג, וועלכע פלעגן מיט נייגעריקייט קוקן אויף די אורחים און איבערהויפּט מקנא געווען די ישובניקישע קינדער, וועלכע „פאַרן אויף פּערד“.

בכלל איז די גאַסטפריינדלעכקייט געווען גרויס. נאָכן דאוונען, בעיקר אין שלש רגלים, פלעגט מען אַן אורח פאַרבעטן „אויף ברכה“, און אַפט האָט ער געדאַרפט „מאַכן אַ ברכה“ אין פיר־פינף ערטער, כדי קיינער זאָל נישט פאַריבל האָבן. ברכה־כיבוד פלעגט באַשטיין פון קיכל, איינגע־מאַכטס, געפּרעגלטע קרעפלעך, שטרודל, קאַמפּאַט, לעקעך אַ אַ יידישע מאַכלים; בראַנפּן, פאַרשטייט זיך, האָט אויך נישט געפּעלט.

אין דער לעצטער צייט זענען שוין געבליבן גאַר שוואַכע שפורן פון אַמאָליקן לעבן. אויסער דער השפּעה פון דער צייט האָט די אויסוואַנדע־רונג פון די אַרטיקע יידן אין די מעבר לים לענדער געלייגט אַ באַזונדערס

שטארקן שטעמפל אויפן שטעטל. מען אמפערט זיך שוין מער נישט צו ליב אַ גאַסט און מען ציט אים שוין נישט פון אַלע זייטן. נאָר דאָך איז ביים עלטערן דור אַלץ פאַרבליבן די פריינדשאַפט צו געסט, וואָס אין די שטעט זעט מען שוין אינגאַנצן נישט. אַלע מאָנספּערוואַנען פּלעגן האַלטן פאַר אַ חוב צוצוגיין צום גאַסט, אָפּגעבן שלום־עליכם, זיך נאָכפּרעגן אויפן געזונט פון ווייב און קינדער און דערנאָך אַריבערגיין צו „פּאַליטיק“, „וואָס וועט זיין“, „ביז וואָנען וועלן עס זיין די גרענעצן“ (א פּראַגע וואָס האָט אין יענער צייט זיי אינטערעסירט אַממערטן), ווי לעבט זיך דעם יידישן קיבוץ דאָ און דאָרטן וכדומה פּראַגעס.

אויף דער פּראַגע וועגן זייער לעבן, פּלעגט איר הערן איין תּשובּה: „וועגן אונדז איז שוין נישטאָ וואָס צו פּרעגן“ אָדער „וועגן אונדז איז אָפּגערעדט“, „מיר זענען כּחרס הנשבר“ אַאז״וו. און מען מוז זאָגן, אַז אַ היפּשע צאָל פּאַמיליעס איז טאַקע „כּחרס הנשבר“.

ביז דער מלחמה איז דער עמיגראַציע־שטראָם געווען אַזוי גרויס, אַז אויסער דעם, וואָס פּאַמיליעס פּלעגן אַוועקפאַרן אין גאַנצן צוואַמענשטעל קיין אַמעריקע, איז פּאַקטיש נישט געבליבן קיין איינציקע פּאַמיליע, וועל־כע זאָל נישט האָבן וועמען פון זיך אַוועקגעשיקט קיין אַמעריקע, אָפּריקע, קאַנאַדע. דערנאָך איז דאָס גאַנצע לעבן, דער גאַנצער אינטערעס פון קליינ־שטעטלשן יידן געווען געווענדט „אַהין“: מען האָט געוואַרט אויף בריוו, אויף געלט.

פון 65 פּאַמיליעס האָבן באַקומען געלט־שיטצע און זאַכן 55 פּאַמ־ליעס (85%). פון זיי האָבן 7 פּאַמיליעס (17%) געלעבט אינגאַנצן אויף „אַמעריקאַנער געלט“. בלויז 10 פּאַמיליעס (15%) האָבן נישט באַקומען קיין שטיצע, צוליב פאַרשיידענע טעמים, הגם אויך זיי האָבן געהאַט קרו־בים מעבר לים. ווען נישט די שטיצע וואָלט זיכער דאָס שטעטל, ווי פיל אַנדערע ליטווישע שטעטלעך, נישט געקאָנט עקזיסטירן. אַמעריקאַנער קרו־בים האָבן געשיקט אויף בגדים, אויף שיך און ועל־כולם — אויף נדן. שפּעטער איז די אונטערשטיצונג געוואָרן קלענער, אָבער דאָך איז עס גע־ווען אַ היפּשער טייל פון בודזשעט. אויף דורכצולעבן זיך אין שטעטל באַ־

לעבאטיש האָט זיך געפאָדערט פאָר אַ פאָמיליע פון פינף־זעקס פּערזאָן
25 דאָלאַר אַ חודש, אין „אַרעמען אופן“ — 10 דאָלאַר און 7-6 איז אויך
געווען אַ מטבע.

דאָס איז געווען מעגלעך ביי דער ביליקייט פון די פּראָדוקטן. אין
יולי 1925 האָב איך פּאַרצייכנט די ווייטערדיקע פּרייזן אין אַמעריקאַנער
סענטן: אַ קילאָ ברויט 2.5 ס., אַ קילאָ פּוטער 25 ס., אַ קילאָ פּלייש 9-
10 ס., אַ טאָפּ קאַרשן 10 ס.

.7

פון די געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלטן דאַרף מען קודם־כל פּאַרצייכע־
נען די מוסדות, אַן וועלכע עס קען זיך נישט באַגיין קיין ייִדישער ישוב:
דער בית־המדרש, אַ גאַנץ גרויסע הילצערנע געביידע און להבדיל דער
מרחץ און די מקווה.

דעם מרחץ פּלעגט מען הייצן איין מאָל אין דריי־פיר וואָכן. די באַד
איז געווען אין אַן אַנטי־היגיענישן צושטאַנד, צעפּוילטע פּענצטער און
פּאַדלאָגע, די ווענט פּאַרוואַקסן מיט שוואַמען. אין מקווה האָט מען דאָס
וואַסער געביטן זייער זעלטן, הגם די באַד איז געשטאַנען ביים סאַמע טייך
און האָט געהאַט אַ רער, וואָס האָט צוגעמירט וואַסער. אָפט האָט מען די
באַד נישט געקענט הייצן, ווייל עס איז נישט געווען קיין האַלץ, אָדער
ס'פּלעגט קאַליע ווערן דער אויוון, און ביז אין בית־המדרש איז מען נישט
מעכב געווען די קריאה, פּלעגט קיין טאַלק נישט זיין.

כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס מיט דער באַד האָבן זיך באַנוצט קריסטן
נאָך אפשר אין אַ גרעסערער מאָס ווי יידן, אָבער קיינעם איז נישט אייני־
געפּאַלן צו פּאַדערן פון דער גמינע מיטלען אויף אויסצוהאַלטן די באַד. זי
איז געווען פינאַנסיעל אַ ריין ייִדישלעכע אינסטיטוציע.

ס'איז נאָך געווען אַ שטיבל פאַר הכנסת־אורחים, וווּ ס'פּלעגן נעכ־
טיקן אַרעמעלייט. דער אינווענטאַר איז באַשטאַנען פון עטלעכע צעבראַ־
כענע טאָפּטשאַנעס מיט אַ פאַר שמוציקע שטרוי־זעק. דער הכנסת־אור־
חים האָט זיך געפונען לעבן בית־המדרש.

אין משך פון עטלעכע יאָר זענען קיין אַרעמעלייט כמעט נישט געווען

בנמצא. שפעטער צוליב דער פאררעמונג פון דער באפעלקערונג אין לייטע, זענען שוין זייער פיל געקומען פון אנדערע שטעטלעך, אפט גאנצע פאמיליעס. סוף פאריקן יארהונדערט איז געווען באוויסט א ראשהמשפחה פון א דור ארעמעלייט „בעזרוטשקע“ (אן א האנט). זיין נאמען האט קיין נער נישט געוויסט. ער פלעגט חתונה מאכן זיינע פיל קינדער אויך פאר ארעמעלייט און „נעמען זיי אויף קעסט“. ער האט געהאט א פערד און די איידעם און שניר מיט די „נאטירלעכע צוגאבן“ פלעגט ער ארומפירן איבער די שטעטלעך אויף קעסט ביי אלע באלעבאטיים. ווען די פאמיליע „בעזרוטשקע“ איז זיך צעוואקסן, האט דער אלטער „בעזרוטשקע“ „צע-טיילט“ ליטע אין ראיאנען און אפגעגעבן יעדן ראיאן מיט שטעטלעך און ישובניקעס פאר יעדן איידעם און זון באוונדער. אין די צוואנציקער יארן זענען די שפורן פון „בעזרוטשקעס“ פאמיליע פארשווונדן, אבער ס'זענען צוגעקומען פרישע ארעמעלייט, וועלכע זענען געגאנגען איבער אלע שטעטלשע הייזער. ס'איז געווען א נארמע וויפיל צו געבן אן ארעמאן, א מגיד, א לערנער און. די נתינה איז געווען נישט גרעסער פון 10-15 ליטווישע סענט. מען דארף אבער פארצייענען, און אין שטעטל זענען אפט פארגעקומען זאמלונגען פאר פאררעמטע פאמיליעס אדער אלמנות, אויסער די ציוניסטישע זאמלונגען. דעריבער מוז מען זאגן, אז אויף צדקה זאכן איז אוועק ביים קליינשטעטלשן איינווינער פראצענטועל מער ווי ביי שטאט-מענטשן.

די מעדיצין אין שטעטל איז געווען „פארטראטן“ דורך א פעלדשער, וועלכן מען האט גערופן „פראפעסאר“. ס'איז אפילו אויך געווען אן אמתער „דאקטאר“, א גוטבאזיצער לעבן שטעטל, אבער יידן און קריסטן פלעגן ווענדן זיך אפטער צום „פראפעסאר“. ער פלעגט געבן אן עצה מיט רפואות, וואס ער פלעגט אליין מאכן, הגם אין שטעטל איז געווען אן אפטייק שוין א יאר צוואנציק. דער פעלדשער האט אין דער יוגנט געאר-בעט אין א מיליטערישן שפיטאל, געווען באקאנט אביסל מיט דער רוסי-שער ליטעראטור און געהאט האלב-אינטעליגענטישע באדערפענישן. מיט דער צייט האט ער זיך אריינגעצויגן אין דער שטעטלשער אטמאספערע און האט זיך געמישט אין אלע קהלשע ענינים. אין שטעטל האט מען אים

געהאלטן פאר אן אינטריגאנט און פאר א מענטשן, וואס רופט ארויס קריג און דערפאר אים גערופן „דער פיסקאל“. דאס שטעטל האט אים אויך באשולדיקט אין „בארייסן“ און גיציקייט.

דער פעלדשער איז א פסיכאלאגישע רעטעניש. אין דער אנטוויקלונג איז ער געשטאנען העכער פון דער גאנצער ארומיקער סביבה, אבער ער האט קיינמאל נישט געפרוווט זי דערהייבן צו זיך, נאר פארקערט, איז תמיד געווען אין איר איינגעטונקט און פלעגט ארויסרופן מחלוקת צוליב נישטיקע ענינים. אפשר איז עס געווען אן אייגנארטיקע נקמה פון א מענטשן, וואס האט געפילט, אז ער מוז שוין אזוי פארבלייבן אין דער דאזיקער סביבה אויפן גאנצן לעבן.

אויסער אין מעדיצינישער הילף האט דער עלטערער דור אויך געגלייבט אין פארריידן, אפערעכען אן עין־הרע אין ספעציעלע פאלן, (ביים איינבייסן פון א משוגענעם הונט, ביי א רויז, ביי א מכה — דורכציען א פאררעדטן שנירל אאז״ו). ביי עפילעפסיע און משוגעת האט געדארפט פארריידן א טאטער (אין נאענטן שטעטל איז געווען א טאטערשע קאלאניע, וועלכע פלעגט ליפערן „פארריידערס“).

עס פלעגט זיך מאכן, אז עמעצער דארף פארן זיך היילן און האט נישט קיין מיטלען דערצו. „ווערט אין שטעטל געלט“ און מען שיקט אים אין שטאט זיך היילן. בכלל פלעגט זיך דאס שטעטל אפרופן אויף יעדער נויט. א מענטשן פלעגט מען נישט לאזן אויסגיין, פארט כל ישראל חברים. חברה קדישא איז באשטאנען פון 13 מענטשן. זיי פלעגן זארגן פארן בית־עולם. אבער דאך פלעגן אויך פארקומען עכט „יידישלעכע“ זאכן. צור ליב קבורה־געלט פלעגט מען א מאל אפהאלטן א מת א טאג־צוויי. די חברה איז געווען א געשלאסענע און ווי און אויף וואס דאס געלט גייט אוועק איז נישט געווען באווסט. יעדער פרווו פון קאמף מיט דער חברה האט נישט געבראכט קיין רעזולטאטן.

.8

קיין נארמאלע שולע איז אין שטעטל קיינמאל, אויסער יעקאפא־צייטן, נישט געווען.

אין יאָר 1919, ווען דאָס שטעטל איז געווען אונטער דער פוילישער הערשאַפט און ווען „יעקאָפּאָ“ האָט פאַרשפּרייט איר הילף־טעטיקייט אויף אַלע יידישע שטעטלעך אין ווילנער פּראָווינץ, איז אין וויסאַק־דוואָר גע־עפנט געוואָרן אַ שולע.

אין שטעטל האָט זיך געשאַפן אַ קאַמיטעט אָדער אַ מיך וועד־הקהילה, וועלכער פלעגט אויך פאַרטיילן די „יעקאָפּאָ“־שטיצע. די חשבונות און בכלל די געשעפּט־פירונג פון וועד איז געווען אַ גאַנץ פּרימיטיווע, הגם עס איז געווען אַ סעקרעטאַר, אַ האַלבער אינטעליגענט. די יוגנט איז גע־ווען פאַרטראַטן אין וועד און דאָרטן פלעגן פאַרקומען רייסערייען און מחלוקת מיט קעגנזייטיקע באַשולדיקונגען.

אַלע צדדים פלעגן קומען אָפּעלירן אין ווילנע צו „יעקאָפּאָ“, אָדער בעטן מער אָדער ווייניקער איינפלוסרייכע לאַנדסלייט, אַז זיי זאָלן „אויס־ווירקן“ דאָס אָדער יענץ אין „יעקאָפּאָ“.

אַרום דער שולע האָבן געפלאַקערט די געמיטער. דער רב האָט גע־פאָדערט אַ מלמד, די יוגנט — אַ לערער. נאָך פאַרשיידענע סיכסוכים איז מען דורכגעקומען: אי אַ לערער, אי אַ מלמד. „יעקאָפּאָ“ האָט באַשטע־טיקט אַ לערער (העברעיִש) און אַ לערערין אויף אַלגעמיינע לימודים (יידיש). דאָס שטעטל, וואָס האָט קיינמאָל קיין יידישע שולע נישט גע־האַט, האָט נישט געקענט זיך צוגעוויינען צום געדאַנק, אַז מען גייט מיט די קינדער שפּאַצירן (לעקציעס פון נאַטורוויסנשאַפט). אַז מען זינגט און טאַנצט (גימנאַסטיק) און „בכלל מען בטלט צייט אויף פּוסטע מעשיות“.

די שולע האָט נישט געקענט עקסיסטירן נאָר אויף די מיטלען פון „יעקאָפּאָ“ און די עלטערן האָבן געדאַרפט צאָלן שכר־לימוד (אמת אַ קליי־נעם שכר־לימוד). אָבער צו דעם האָט מען קיין גרויס חשק נישט געהאַט. ביי די קינדער איז אָבער די שולע געווען טייער, און גערן פלעגן זיי די שולע באַזוכן. צוליב דעם שוואַכן פינאַנסיעלן מצב פון דער שולע און ביי דער פיינדלעכער שטימונג פון אַ טייל עלטערן און דעם רב, האָט די שולע געהאַלטן ביים חרוב ווערן. די שולע וואַלט אפשר אָדורכגעטראָגן דעם קריזיס, זענען אָבער אַנגעקומען די געשעענישן פון 1920 (באַלשעוויסטי־

שע אינואזויע), וויסאקיי־דוואַר איז אַריבער צו די ליטווינער און אָפּגעריסן געוואָרן פון ווילנע — און די שולע האָט אויפּגעהערט צו עקזיסטירן. אַרום דעם יאָר 1925 איז די דערציאונג אין שטעטל געווען אַ געײַמיש פון מיטלעלטער און מאָדערניזם. מיט עטלעכע יאָר פּריער זענען נאָך געווען דריי דרדקי־מלמדים און איין גמרא־מלמד. געבליבן איז נאָר איי־נער, דער שמש. אַלע האָבן געוואוסט, אַז ער ״טוט נישט קיין פעולה״, אַז די 5־6־יעריקע קינדער, וועלכע ווערן אָפּגעגעבן צו אים ביז זייער 10־יע־ריקער עלטער, לערנען זיך קוים אויס עברי און אַ ״שטיקל חומש״, נאָר מען דאַרף דאָך געבן אַ קינד אין חדר, איז געווען דער תּירוץ. דער מלמד האָט אָפּילו די קינדער געשלאָגן און יעדערן געגעבן אַ צונעמעניש; יאָקום באַמבע, חיים טרייטל, הירשע זונדקע, פּיליפּאָס (פּילאָזאָף) אד״גל. דער מעטאָד איז געווען: קמץ א — אַ, ויאמר — געזאָגט, וידבר — גערעדט אאז״וו. אַ גרופּע פון פּינף־זעקס אינטעליגענטערע פּאַמיליעס האָבן אָנגע־הויבן צו דינגען אַ לערער, נאַטירלעך אַ העברעער, וואָס האָט געלערנט שעהנווייז אַלע לימודים: תּנ״ך, העברעיִש, ידיעות הטבע אאז״וו און אָפּילו ליטוויש אויך.

מיט איינעם אַ לערער, אַ געוועזענעם קלויזניק, איז מיר אויסגעקור מען זיך צו טרעפּן. זיין מעטאָד איז געווען צו וואַרפּן טעראַר אויף די קינדער. 6־7־יעריקע עופּהלעך פּלעגן פּאַרברענגען אין חדר פון 9 אַזייגער אין דער פּרי ביז זון־אונטערגאַנג (זומער). נאָר אויף איין שעה פּלעגט ער זיי אָפּלאָזן אָהיים. זיי פּלעגן דאַרפּן זיצן אין צימער אָפּילו ווען אַנדערע קלאַסן האָבן געלערנט און נישט טאַרן ריידן צווישן זיך. דער דאָזיקער לע־רער פּלעגט אָפט באַשטראַפּן די קינדער מיט ״אַריינלייגן זיי אין חרם״, וואָס איז באַשטאַנען אין דעם, אַז קיינער פון די חברים און חברטעס האָט גישט געטאַרט אויסריידן מיט די באַשטראַפּטע אַ וואַרט. אַ מין באַיקאַט. אויף די באַשטראַפּטע קינדער פּלעגט עס שרעקלעך ווירקן, זיי פּלעגן נישט עסן, נישט שלאָפּן, וויינען. אַ זיבן־יעריק מיידלעלע איז קראַנק גע־וואָרן. איין מוטער, וועמעס קינד איז געווען צעשלאָגן פון לערער, האָט אים געמאַכט אַ סקאַנדאַל: ״אויב שלאָגן, טאָ שלאָגט אייער אייגענעם קאַפּ אַן וואַנט״, האָט זי געשריען. אַזאַ לערער האָט זיך דאָך געהאַלטן אין

שטעטל צוויי גאנצע זמנים. „די קינדער אבער האבן געטאן פעולה אין תנ"ך און העברעיש" — האבן מיר עטלעכע טאטעס געזאגט. פאר העברעיש איז דער היינטוועלטיקער קליינשטעטלשער באלעבאס גרייט געווען אפילו צו ברענגען א קרבן זיין אייגן קינד.

אין שטעטל איז געווען א ליטווישע פראגיימנאזיע, אין וועלכער עס האבן זיך געלערנט 8 (12%) יידישע מיידלעך. יינגלעך האט מען נישט געשיקט אהין. „וואס מאכט מען מיט א מיידל“, פלעגט זאגן דער קליינ-שטעטלשער ייד. 6 יינגלעך (10%) פון פארמעגלעכע עלטערן האבן זיך געלערנט אין העברעישע גימנאזיעס אין גרעסערע שטעט, איינער האט זיך געלערנט אין א רוסישער גימנאזיע אין קאוונע. פון די געענדיקטע גימנאזיסטן זענען צוויי אנגעקומען אין קאוונער אוניווערסיטעט. אין סלאָ-באָדקער ישיבה האט זיך געלערנט איינער. אין שטעטל גופא האבן פינף יינגלעך געלערנט גמרא.

די האַרבסטע שאלה איז אבער געווען וואס טוט מען מיט די קינדער? אין דעם פרט איז די פסיכאלאגיע פון קליינשטעטל נישט געבראָכן. אין ארץ-ישראל איז מען גרייט צו טאן עבודת פרך, אבער דאָ, אין גלות, האבן זייער ווייניק געהאט מוט זיך צו פארנעמען מיט פיזישער אַרבעט. אמת, די חלוצישע באַוועגונג האט אויך דאָ דורכגעבראָכן אַ וואַנט, אַבער אַ סך פאַראורטיילן זענען נאָך געבליבן. צו מלאכה האט מען זיך נישט געאיילט.

9.

אויפן באַדן פון ירושה פלעגן פאַרקומען גרויסע סיכסוכים, דער עיקר צווישן שוואַגערס, אַבער אַפט אויך צווישן ברידער און שוועסטער, און מען איז געווען איינעם דעם אַנדערן „דם שונאים“.

ס'איז געווען אין שטעטל אַן איידעם, וועלכער האט 30 יאָר נאָך דער חתונה נישט געקאנט פאַרגעסן, אַז זיין שווער און שוויגער (וואס זענען שוין געווען אויפן עולם האמת) האבן אים נישט געגעבן, לויט זיינע חשבו-נות, קיין נדן. (אין שטעטל האט מען געשפּאַסט, אַז ער האט אַ גוטן זכרון און עס „געזולט“ זיך אים אַלץ נדן). די גאַנצע תביעות האט ער געהאַט

צום שוואַגער, הלמאי ער האָט געירשנט דאָס הויז, וואָס דער שווער האָט איבערגעלאָזט. היות ער איז באַעוולט געוואָרן, אמת מיט 30 יאָר צוריק — האָט ער געפֿאָדערט פון שוואַגער אַ טייל פון הויז. דערביי פלעגט אויך טרעפן, אַז די טאַטע־מאַמעס פון ביידע צדדים האָבן נישט גערעדט צווישן זיך, אָבער די קינדער (שוועסטערקינדער) זענען געווען איינע מיט די אַנ־דערע די בעסטע פריינד און פלעגן זיין אַפטע איינגייער אין די „צע־קריגטע הייזער“.

ס'פלעגט אויך טרעפן, אַז גלייך נאָך דער קבורה פון אַן אַלטן טאַטן, וואָס האָט געלאָזן אַן אַלטע כּאַלופּע מיט ליידיקע ווענט, פלעגט זיך אַנ־הייבן אַ מחלוקת צוליב דער כּאַלופּע. ס'פלעגן פליען קללות, חרמות און נאָך ערגערע זאַכן אויך, ביז ס'פלעגט זיך אַריינמישן דער רב אָדער זיין טיקע מענטשן און מאַכן וועלכע עס איז פּשרה. דער שלום פלעגט אָבער נישט דויערן לאַנג און די שנאה איז געבליבן.

ס'איז געווען אין שטעטל אַ בלינדע אלמנה („די שמידיכע“), אַלט אַ יאָר 80, וואָס קינדער פון אַמעריקע פלעגן איר שיקן שטיצע. פון מאַן איז איר געבליבן אַ קוזניע מיט אַ הויז אויף „צוויי עקן“. איין „עק“ האָט זי פֿאַרדונגען אַ שכן, אין צווייטן האָט זי געווינט מיט צוויי אייניקלעך, אַ מיידל און אַ יינגל, קינדער פון איר פֿאַרשטאַרבענעם זון. ביידן האָט זי אויסגעהאַלטן פון דער שטיצע וואָס זי פלעגט באַקומען. אין די יאָרן 1920-1923, ווען דער דאָלאַר איז געווען אין ליטע „אַ גרויסער יחסן“, און ביי די אַמעריקאַנער זענען עפעס געווען בעסערע צייטן, האָבן איר אַ סך שטעטלשע באַלעבאַטים מקנא געווען: קוילעט אפילו אַ הון אויף שבת און אין דער וואַכן עסט זי „אַ שטיקל פלייש“, טרינקט טיי נישט מיט סאַכאַ־רין, נאָר מיט אמתע צוקער. הכלל „הלוואַי אויף אַלע אַרעמעלייט געזאָגט געוואָרן“. אָבער די שטיצע האָט אָנגעהויבן צו ווערן מאַגערער און די דאָ־לאַרן זעלטענער. איר אייניקל, דאָס מיידל, האָט די אַלטע חתונה געמאַכט, „אַפּשרייבנדיק“ פֿאַרן איידעם דאָס הויז און אַפּגעבנדיק אירע אַפּשפּאַ־רונגען אין נדן. איר שכן האָט זי אַנטזאָגט פון דער דירה מיטן אויסרייד, אַז זי דאַרף עס אַפּגעבן דער יונגער פֿאַר.

אין הויז האָט זיך דאָן אַריינגעקליבן די מוטער פון דער יונגער פרוי

די געוועזענע שונד פון דער בלינדער), וואָס איז געוואָרן אַן אלמנה נאָכן צווייטן מאָן.

ס'איז אַריבער אַ יאָר און די גליקלעכע באַבע, וועלכע האָט אָפּגעגעבן איר אייניקל די דירה, איז געבליבן אַן אַן אייגן ווינקל. דער אייניקלס מאָן האָט, מיט דער צושטימונג פון די איבעריקע הויזלייט, אָנגעהויבן צו טרייבן די אַלטע פון שטוב, פון איר „עק“. „אין מיין שטוב וועט איר נישט זיין!“ די אַלטע פלעגט אַרומלויפן צו מענטשן זיך באַקלאַגן; מען לאָזט זי אַן אויפזיכט, מען טעראַריזירט זי אין איר אייגענער שטוב (וועלכע איז שוין פאַרמעל געווען נישט אירע), הגם זי לעבט פון שטיצע פון אירע אַמעריקאַנער קינדער און העלפט נאָך די אייניקלעך מיט געלט. זיי האָבן נישט געוואָלט האָבן די „ארורה“ (אַן אַלטע איז דאָך שוין במילא אַן ארורה...).

אָפט, אין דער פרי, פלעגט אין שטעטל ווערן אַ געלויף; דער איידעם טרייבט די זקנה פון שטוב. מענטשן פלעגן אָנהייבן צו מוסרן דעם צע-היצטן יונגמאַן. דער שלום פלעגט אָנהאַלטן בלויז עטלעכע טעג און די בלינדע פלעגט זיך ווידער באַגיסן מיט טרערן און יאַמערן אויף איר באמת פינצטערן מזל.

ס'זענען אָבער אויך געווען פאַרקערטע ביישפילן. ס'איז געווען אַ מוטער, אַן אַלטע, און אַלע דערוואַקסענע קינדער מיט גרויסע פאַמיליעס האָבן געוואָלט, אַז די מאַמע זאָל זיין ביי זיי. און צו דער מאַמען האָבן זיך געצויגן אַלע 15 אייניקלעך, פּרעגנדיק איר: „מאַמע, וואָס דאַרפסטו?“ אָבער די מאַמע האָט גאַרנישט געדאַרפט. זי האָט געהאַט פאַר יעדן אַ גוט וואָרט און אַמאָל עפעס וואָס צו געבן אויך. אַלע האָבן דאָ געלעבט בשלום.

די ליבע צו די קינדער אין שטעטל איז געווען אויסערגעוויינלעך שטאַרק און אין אַ געוויסער מאָס פאַטריאַרכאַליש. ווען אַ טאַטע פלעגט אויסגעבן קינדער, פלעגט ער זיי נאָך אַליץ „טוליען“ אַרום זיך, העלפן זיי, שיקן זיי שטענדיק „פעקלעך“, „פאַסילקעס“, אויב זיי האָבן זיך געפונען אין אַן אַנדער שטאַט.

די באַציאונג צווישן יידן און קריסטן וואָלט בכלל געווען זייער אַ פרידלעכע. אַ גוי האָט געוווּסט, אַז יידן דאַרפן האַנדלען, אַז יידן דאַרפן גייען אַ בגד, איינשמידן אַ וואָגן, מאַכן פּאַדקאַוועס, גייען היטלען אַאַוו. אמת, זיי פלעגן אויך אונטערמורמלען, אַז יידן זענען אַזעלכע און אַזעלכע, אַז ווייבער, מיידלעך זיצן זומער אויף די גאַניקעס און יידן דרייען זיך אַרום עפעס כּווייס וואָס, ווען אויפן פעלד ברענט די אַרבעט, אַז יידן זענען דאָס און יענץ. באַקאַנטע טענות. פון דעסטוועגן, ווען מען האָט געזי האָט אַ סיכסוך מיט אַ יידן, איז דער גוי געגאַנגען זיך קלאַגן צום רב. ביי אַ געלט־אַפּמאַך מיט אַ יידן — ווייטער צום רב.

אַבער דאָ האָט זיך אַריינגעמישט די קריסטלעכע אינטעליגענץ פון שטעטל, וועלכע איז געווען שאַוויניסטיש און קליינבירגערלעך ביז גאַר. זיי פלעגן טענהן: לאַמיר אויך האַנדלען, האַבן קרעמלעך, גרינדן קאַאַפּע־ראַטיוון, וועלן מיר דערשטיקן דעם יידישן האַנדל. האַבן זיי טאַקע געזי שאַפן אַ קאַאַפּעראַטיוו. נאָר אין דער יידישער קראַם האָט מען געקאַנט זיך דינגען און אויסקלייבן אַן צערעמאַניעס, האָט זיך דעריבער נישט אַזוי געפילט די קאַנקורענץ פון קאַאַפּעראַטיוו. ערגער איז געווען, ווען עס פלעגט קומען אַ גלח, אַ שונא־ישראל און אויסנוצן זיין השפּעה פון קלויס־טעריבימה צו רייצן דעם המון קעגן יידן. קעגן גלח איז נישט געווען קיין מיטל. אַבער אין מעשים האָט זיך עס נישט אויסגעדריקט. פון איין זוג־טיק ביזן אַנדערן פלעגט דער המון פאַרגעסן דעם גלח'ס העצע.

מיט דער מיטעלער און נידעריקער אַדמיניסטראַציע פלעגן יידן דורכ־קומען מיט אַ פּלאַש בראַנפן, מיט אַ „מתן בסתר“.

שלעכט איז געווען, ווען עס פלעגט זיך טרעפן אַ ווייסע קראַע, אַ נקי כּפּים. דעמאָלט פלעגן יידן „שפּייען מיט בלוט“, ווי עס איז געווען אַ פּאַל אין שכנישן שטעטל. דאָרט איז ממש געווען נישט צו שטיין און נישט צו גיין אַן פּראַטאַקלאַן. דאָס טאָר מען נישט און דאָס דאַרף מען נישט, דאָס איז נישט געמעלדעט און דאָס איז נישט פאַרשריבן, דאָ איז נישט ריין און דאָ איז נישט אַרויסגעהאַנגען קיין פּאַן אין אַ מלוכה־יום־טובּ.

און דער האָט זונטיק פאַרקויפט שפעטער ווי עס איז דערלויבט, הקיצור, — עס איז געווען שטאַף פאַר צענדליקער פראַטאַקאַלן אַ טאַג. איז מען טאַקע דאָרטן „אויסגעריסן“ געוואָרן. אַ גליק נאָר, וואָס מען פלעגט אָפט בייטן די קליינע סאַטראָפּן, האָט מען געקאַנט אָפּכאַפּן דעם אָטעם. פלעגט זיך אָבער אַרײַנכאַפּן צווישן די מלוכה-אַנגעשטעלטע אַן „אינטעליגענט“, איז געווען ביטער.

אין שטעטל איז געוואָרן אַ דירעקטאָר פון דער פראַגמאַזיע אַ געײַ וועזענער גלח. ער איז צום אַנטיסעמיטיזם צוגעגאַנגען „אידעיש“, פון שטאַנדפונקט פון „פאַטערלאַנד“, וואָס מען דאַרף ראַטעווען פון יידישע הענט. ער האָט זיך אַנגעזעצט אויף אַ יידן, וואָס האָט 45 יאָר געווינט אויף ערד; די ערד האָט געהערט צו אַ רוסישער צערקווע און גאָר אַמאָל צום קאַטוילישן קלויסטער. נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס דער ייד האָט געהאַט אַ קאַנטראַקט פון דער רעגירונג אויף דעם באַדן און ער האָט עס אַליין באַאַרבעט, האָט זיך דעם דירעקטאָר אײַנגעגעבן אויסצופועלן ביים מיניסטעריום, די ערד זאָל אָפּגעגעבן ווערן צו אַ קאַטוילישן פרויען-פאַר-באַנד. דער ייד איז אַרויסגעזעצט געוואָרן און האָט באַקומען אַ זיבעטל פון דער ערד, אַן אַלע בנינים, וועלכע ער האָט פאַר אַ האַלבן יאָרהונדערט אַליין אויסגעבויט.

דער דירעקטאָר פלעגט קויפן ביי יידן סחורה, אָבער ווען עס פלעגט קומען די צײַט צו צאָלן די חובות, פלעגט ער זיך יאָגן נאָך די יידן, וואָס פלעגן קומען מאַנען דעם חוב מיט אַ ביקס, אָדער פלעגט אַנרייצן אויף זיי אַ הונט. אײַן מאָל האָט אַ יידישער קירזשנער געמאַכט היטלען פאַר די סעמינאַריסטן, ווען ער האָט געבעטן אַביסל געלט פאַר זײַן אַרבעט, האָט דער דירעקטאָר אַנגעשטעלט די סעמינאַריסטן און זיי האָבן דעם יידן צע-שלאָגן. ווען דער גלח פלעגט אַוועקפאַרן, פלעגט אים דער דירעקטאָר פאַר-טרעטן און העצן פון דער בימה קעגן יידן. אין פרויאַטן לעבן איז ער נישט געווען קײַן פרוש (הגם אַ בחור), האָט ליב געהאַט אַ לעב צו טאָן. איז נישט געווען קײַן גרויסער שונא פון פרויען, לערער, וועלכע ער האָט חושד געווען אין ליבעראַליזם, פלעגט ער פאַרפאַלגן. סוף-כל-סוף זענען זײַנע „הויכע“ מעשים פאַרט דערגאַנגען צום ליטווישן סײַם און מען האָט אים

צוגענומען פון שטעטל, ווו ער האָט שוין איבערגעלאָזן עקאָנאָמישע חור־
בונות (קאָאָפּעראַטיוון נישט צו קויפן ביי יידן אַזױװ). ער האָט אָבער
באַקומען אַן אנדער פּאָסטן און מען האָט געשמעסט, אַז דער דזשענטעל־
מענישער לערער־גלח איז אַ קאַנדידאַט אויף אַ מיניסטער־פּאָסטן. המיצר
לישראל נעשה ראש — אַזוי איז דאָס שטעטל געווען איבערצייגט.

און דאָך זענען די באַציאונגען צווישן יידן און קריסטן געווען נישט
קײן שלעכטע. מען האָט נאָך נישט מורא געהאַט פאַר פּאַרגראַמען, אָדער
וועלכע עס איז אנדערע אַנטיסעמיטישע עקסצעסן. די געפאַר האָט דאָך
געדראַט, אַז די „קריסטלעכע דעמאָקראַטן“ וועלן מאַכן שטאַרקע באַמײ־
אונגען „אויסצובילדן“ אין דעם פּרט דאָס פּאַלק...

אין שטאַטראַט זענען געזעסן צוויי יידישע ראַטמענער (ביידע קרע־
מער). אין שווערע פּאַלן האָט מען זיך געווענדעט צו זיי נאָך אַן עצה. אין
שטאַטראַט איז אַפילו געווען אַ יידישער סעקרעטאַר. ביי די דייטשן איז
ער געווען דער גאַנצער פירער פון „באַצירק“. ביי די פּאַליאַקן איז ער גע־
וואָרן דער סעקרעטאַר ביים קרייזשעף און פּלעגט קומען אין שטעטל אויף
אַ פּאַר קאָזיאַנע פּערד. ווען ס'זענען געקומען די ליטווינער, האָט זיך דער
יונגערמאַן אויסגעלערנט ליטוויש און אַזוי באַהערשט די שפּראַך, אַז קײן
ליטווינער האָט אים נישט געקאַנט נאָכהאַלטן; האָט מען אים אויסגעקליבן
פאַר אַ גמינע־שרייבער. שפּעטער איז ער געוואָרן אַ לערער פון דייטש אין
אַ ליטווישער פּראַגמינאַזיע, ביז ער האָט זיך אַליין אָפּגעזאָגט פון אַלע
אַמטן, האָט אָפּגעגעבן עקזאַמען און אָנגעקומען אין ליטווישן אוניווער־
סיטעט.

11.

אַלץ, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען פון די געוויינלעכע ראַמען פון
שטעטלשן לעבנשטייגער פּלעגט אַרויסרופן די גרעסטע אויפּמערקזאַמ־
קייט. ס'איז געווען גענוג, אַז אַ ייד זאָל עסן מיטאַג אין אַ באַשטימטער
שעה, אַז ער זאָל שוין זײַן אַ „גראַף“ אָדער אַ „פּרינץ“. און ווען אין שטוב
איז געווען רײן און וועש האָט מען געביטן אַלע וואָך, און די פּאַמיליע
האָט געהאַט אַ שטיקל רעספּעקט צו זיך, פּלעגט שוין די משפּחה טראַגן

דעם צונאָמען „צאַרסקאַיאַ פּאַמיליאַ“. ווען איינער איז געקומען פון שטאָט אין אַ פעדערינע, איז ער גלייך געקרוינט געוואָרן מיטן נאָמען „האַווע-לאַק“. מען מוז אָבער מודה זיין, אַז אָפּט האָט דאָס שטעטל געהאַט אַ שאַרף אויג צו באַמערקן און אָפּשאַצן מיט איין ווערטל דעם גאַנצן מהות פון אַ מענטשן.

איך וועל ברענגען עטלעכע ביישפּילן:

„לייבע די קאַפּ“ — אַ בלינדער ייד מיט אַ גרויסן קאַפּ. זיצנדיק ביי זיך אין דער היים פּלעגט ער שטענדיק קאַמבינירן, טראַכטן און ריידן וועגן אַלעמען.

„שלום יאַק“ — האָט מען גערופן אַ קליין יידעלע, וואָס האָט אָנגע-טאָן אַ וואַטאָווע קורטקע. ער איז שוין געווען אין די זיבעציקער און קינד און קייט פּלעגן אים רופן „שלום יאַטשעק“. ער פּלעגט זיך שוין אָפּילו נישט באַליידיקן.

אַ גאַנצע משפּחה ברידער האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט לאַנגע נעזער (דאַכט זיך, נישט קיין זעלטנקייט ביי יידן). אין קהלשע ענינים פּלעגן זיי שטיין איינע פאַר די אַנדערע שטאַל און אייזן. „אַ, די נעזער“ — און אַלע האָבן שוין געווסט וועגן וועמען עס האַנדלט זיך.

„קייסער“ איז געווען אַ ייד אַן אַרעמאַן, אַ קאַראַבעלניק מיט קרומע אויגן. ער האָט געהאַט אַ „ביסטערען שטרענגן קוק“. לויט דעם שטעטלשן באַגריף קוקט אַזוי נאָר אַ קיסר. דעם זון האָט מען גערופן „נאַסלעדניק“, דאָס ווייב „קייסערינע“ און די טאַכטער — „קייסערינקע“. אָפּילו גויים האָבן אים גערופן „צעסאַזש“. קיין גרעסערע איראַניע ווי דער צונאָמען איז נישט געווען.

אין שטעטל האָט אַ ייד אויסגעבויט אַ הויז מיט אַ גלעזערנער שאַל-קע (באַלקאָן, אַנטרעסאַל), און אַריינגעלאָזן אַהין אַ שוסטער, אַ גרויסן וויצלונג און ליגנער. זיין ברית-נאָמען איז מיט דער צייט פאַרשווונדן, ווייל ער איז פאַרבליבן מיטן צונאָמען „באַלקאָן“. ווען עמיצער האָט אים געוואַלט טאַדלען פאַר נישט צו דער צייט צוגעשטעלטער אַרבעט, האָט מען אים געשאַלטן „אַ קלאַג צו באַלקאַנקען“.

אַ שניידער-פאַר, וואָס האָט צוזאַמען געוויגן נישט מער ווי פיר אַ

האלבע פוד, האָט מען גערופן „די גוואַרדיע“ און זייערע ראַכטישע קאַר־ליק־קינדער — „קאַזאַקן“.

באַזונדערס פלעגן באַקומען צונעמענישן איידעמס. ס'איז גענוג גע־ווען, אַז די מחותנים זאָלן זיך אַרויסכאַפן מיט אַן אומפאַרויכטיקן וואָרט וועגן איידעם, אַז דער וואָרט זאָל זיך שוין צוקלעפּן צום באַלעבעסל אויף זיין גאַנצן לעבן. איינער האָט געזאָגט, — אַז ער האָט שוין ענדלעך גע־טראָפּן אַ חתן „אַ צאַצקע“, האָט שוין דער איידעם געהייסן „די צאַצקע“ אויף שטענדיק.

„אַ פּראָפעסאָר“ האָט געהייסן איינער, וואָס האָט געטראָגן בריִלן. איין איידעם האָט אין דער צייט פון אַסט־מאַרקן גענומען 15.000 מאַרק נדן, איז ער פאַרבליבן מיטן צונאַמען „דער יקות“. אין קעגנפּאַל — „די מציאה“.

אַ שטילענקער איידעם, וואָס איז נישט דערבאַקן, הייסט — „דער אייזעלע“. אַן אַנדערער האַלט אַביסל אָפּן דאָס מויל איז ער „אַ וואַראַנע“. אַן איידעם מיט אַ האַלב לאַנגער קאַפּאַטע („האַלב יאַקיש האַלב פייוואַש“) רופט מען „פּולראַבינעק“.

אין שטעטל האָט מען געוואָסט, וואָס ביי יענעם טוט זיך אין חדר־חדרים, אַ שטייגער, איינער האָט אָפּגעזויגן די בריסט נאָך אַ קימפעט ביי זיין ווייב, לויט דער עצה פון פעלדשער, איז ער שוין געבליבן מיטן צו־נאַמען „סיסון“ (זויגער). ביי איינעם, מעשה שטן, איז געבוירן געוואָרן אַ קינד אין 3 חדשים אַרום נאָך דער חתונה, פאַרשטייט זיך, איז ער שוין „דער בריה“. (אגב טאַקע זייער אַ רירעוודיקער און האַרעפּאַשנער, פאַר וועלכן קיין זאָך איז נישט געווען צו שווער).

דעם ערשטן שניידער, וואָס האָט אויפּגעהערט מעסטן מיט אַ שנירל און באַנוצט אַ סענטימעטער־מאַס, האָט מען אַ נאַמען געגעבן „דער צעג־טימעטער“.

ווייטער גייען צונעמענישן, ווי: „קאַנאַריק“ — אַ שניידער, זינגט לידער ביי דער אַרבעט. „וואַראַבייטשיק“ — אַ קליין שוסטערל מיט אַ דינער שטים. „פאַרסיוק“* — נאַכגעמאַכט ווי עס קוויטשעט אַ חזיר.

* פאַרשיוק, אויף ליטוויש — אַ חזיר.

„איצע באַלבע“ — אַ כבד פה. אויך צונעמענישן ווי: „שוועלבעלע“, „פוקס“, „די פיקסלעך“ אאז״וו. פון אַ צונאַמען קאָן מען זיך שוין נישט באַפרייען אויפן גאַנצן לעבן.

עס האָט אָבער נישט געטראָפן, אַז מען זאָל געבן אַ צונאַמען אַ מענטשן, וועמען אַלע אַכטן. אמת, אַזעלכע זענען אין שטעטל געווען זייער ווייניק.

די טענדענץ פון אַפּשפּאַטן אין שטעטל איז געווען זייער גרויס, און אַ נייעם מענטשן פלעגט מען נעמען אַבסערווירן פון אַלע זייטן, ביז מען האָט געפונען עפעס אַריגינעלעס וואָס מען קאָן אויסדריקן אין איין וואָרט. דאָס שטעטל האָט נאָך פאַרמאַגט אַ גרויסן קוואַל פון הומאַר, ס׳זענען געווען יידן מיט שאַרפע קעפּ און אמתע לצים און דערציילער. ס׳זענען אויך געווען אין שטעטל יידן חכמים און פילאָזאָפּן, דענ-קער אויפן יידישן קליינשטעטלשן שטייגער.

אַזאַ איז, למשל, געווען אין שטעטל אברהם־חיים, דער ישובניק־פיי־לאָזאָף. אין דער יוגנט איז אברהם־חיים געווען אַ פריילעכער יונג. האָט געזונגען, געשפּילט פּידל, געטאַנצט אַזעלכע קאַזאַטשקעס און האַפּקעס, אַז מען פלעגט זיי רופן „אברהם־חיים קאַזאַטשקעס“. אויף אַ יידישער שמחה פלעגט ער זיין דער אַנפירער פון אַלע לאַנסע קאַדריל־טענץ, וואָלס, „דונאַיסקיאַ וואָלני“ און אַלע אַנדערע. האָט געקאָנט לערנען. אָבער ליב געהאַט זיך צו באַרימען. אַלץ, וואָס איז זיינס, איז אויסגעצייכנט, „אַן אַנ־טיק“: זיינע קינדער זענען ווונדער־קינדער, זיין פערד איז אַ פּקה, עפנט אַליין דעם שייער. דער הונט איז פשוט פון „הונטן־לאַנד“. געלעבט האָט ער ביי אַ פריץ, געהאַלטן ביי אים אַ טערפענטין־פאַבריקל מיט עטלעכע העקטאַר ערד. קיין אַרענדע האָט ער נישט געצאָלט. געמאַכט פאַרן פריץ פון מאָל צו מאָל אַוונטן און מיטן פּידל און „באַליקעס“ די אַרענדע אַפֿ־געקומען. אין דערפּל, וווּ ער האָט געווינט, האָבן גויים געהאַט פאַר אים דרך־אָרץ. ער האָט זיך געהאַלטן שטאַלץ: „פאַן אַבראַם“.

אברהם־חיים איז געווען אַ שטרענגער צו די קינדער: „זיי געהאַלטן אין צוויק“ און זיי האָבן אים טאַקע נישט ליב געהאַט דערפאַר. מיט דער צייט זענען די קינדער זיך צעגאַנגען, צעפאַרן און ער איז געבליבן אַליין

מיט דעם צווייטן ווייב, די קינדער פון אמעריקע פלעגן אים שטיצן. ער איז שוין דאן אלט געווען א יאָר פינף און זיבעציק און נאָך קרעפטיק. „מיד האַלט אויף אַ קאָפעלע“ (בראַנפן), — פלעגט ער זאָגן. אָן עטלעכע גלעזלעך אַ טאָג האָט ער טאַקע נישט געקענט אויסקומען. פלעגט זיצן אַ גאַנצן טאָג און לערנען תורה און טראַכטן וועגן גאַנג פון דער וועלט. גאַט איז ביי אים וועלט־השגחה. וואָס איז אַזוינס די השגחה — ווייסן מיר נישט. אפשר איז זי גאָר קליין, אָבער מיר דאַרפן זי האָבן. און ער פלעגט כסדר געבן משלים. אָט איז איינער פון זיי: אין ווילנע (פאָר די יידן פון שטעטל, איז ווילנע די אַלפּא און אַמעאַ פון דער וועלט) האָט ער אַמאָל געזען, ווי אַ פאָר יינגלעך טרייבן אַ 40-50 אַקסן שטאַבאַנעס (די גרויסע טשערקאַסער מינים) און די אַקסן גייען, ווהיזן דאָס בייטשל פון די בחורימלעך טרייבט זיי. ווען נישט אַלע, נאָר איין אַקס וואָלט זיך צעבושעוועט און בלוז אַ דריי געטאַן מיט די גרויסע הערנער, וואָלט דאָך פון די בחורימלעך געוואָרן אַ תל. אָבער דער אַקס טראַכט, אַז ביים בחורל ליגט אַ גרויסע קראַפט, און גייט ווי אַ שעפּסעלע. אָט אַזוי איז מיט דער השגחה אויך.

חוץ משלים האָט אברהם־חיים געהאַט אַן אַ שיעור מעשיות און איינ־פאַלך, פול מיט לעבנס־פקחות און אייגנאַרטיקן דענקען. נישט קוקנדיק אויף זיין האַרטקייט און אַפילו קאַרגקייט איז ער געווען אַ ברייטער מכניס אורח. מיט אינטערעס האָט מען געקאַנט פאַרברענגען מיט דעם זקן און אויסהערן זיינע אומענדלעכע מעשיות און דערציילונגען.

אַזעלכע יידן, ווי אברהם־חיים, זענען שוין געווען די לעצטע מאָהי־קאַנער. דער אוצר מיט מעשיות, ווערטלעך, איינפאַלך, המצאות איז מיט זיי פאַרשוונדן געוואָרן.

סומירנדיק, מוז איך זאָגן, אַז נישט קוקנדיק אויף די אַלע שאַטנס אין מיין שטעטל, האָט עס געהאַט אין זיך נאָך זייער פיל זאַפט און גע־זונט, אָבער עס איז פאַרוואַרלאָזט געוואָרן.

דאָס שטעטל איז געווען אַ גרויסער קוואַל פון אייגנאַרטיקייט, אַריי־גינעלקייט אין פאַלקסשאַפונג. אָבער עס איז אויך געווען אַ גרויסע יידישע פּראַבלעם וואָס די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט האָט געדאַרפט לייזן.

דארפישע יידישע פרנסות אין ליטע

די צייט, די געגנט, די באפעלקערונג

די צייט, די רעם פאר אונדזערע באשרייבונגען, איז דער סוף 19טער און דער אנהייב 20סטער י"ה, שפעטסטנס ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה. די געגנט* וואס מיר האבן אין זינען איז דער טייל פון יידישן תחום וואס איז באשטאנען פון דער געוועזענער קאוונער גובערניע, טיילן פון ווילנער, סוואליקער און גראדנער גובערניעס. קיין שטרענג באשטימטע גרענעצן זענען דא נישטא. מיר האבן גענומען פאר א באזיס יענע ערטער, ווו עס האבן געווינט ליטווינער אין קאמפאקטע מאסן, ווי אויך די געמישטע באפעלקערונג פון ליטווינער, וויסרוסן און קלענערע גרופעס פאליאקן. ווי עטנאגראפישע פינטעלעך זענען דא אויך געווען גרויסרוסן (דער עיקר סטאראווערן), טאטערן און פאראיינצלטע קאראימער (חוץ טראק, ווו זיי האבן געהאט א ישוב פון שיינע עטלעכע הונדערט נפשות).

מיט האנדל, אינדוסטריע און מלאכה האבן זיך פארנומען יידן. די ארטיקע באפעלקערונג האט כמעט קיין אספיראציעס נישט געהאט אויף אט די באשעפטיקונגען. עס זענען געווען גאר שוואכע סימנים פון א ווירטשאפטלעכן פראגרעס ביי דער ארטיקער באפעלקערונג. די פעלדער האט מען באארבעט אזוי ווי די זיידעס, אזוי ווי עס איז געווען איינגעשטעלט פון דורות.

ס'זענען געווען גרעסערע דערפער מיט צעפיצלטע פעלד־שטחים פון די פויערים (שנורעס). צווישן די דערפער זענען געווען פאראיינצלטע לאנדווירטן, ס'רוב פארארעמטע פוילישע שלאכטשיצן, וואס יידן האבן

---

* מיר האבן סיבות אנצונעמען אז די דארפישע פרנסות וועלכע מיר באשרייבן זענען אויך כאראקטעריסטיש פאר גאנץ וויסרוסלאנד און אויך טיילן פון פוילן. פאר א באזיס האט אונדז געדינט טראקער אויענד (קרייז) פון דער געוועזענער ווילנער גובערניע.

זיי גערופן איראניש „שלאכונדרעס“. עס האָבן זיך געצויגן גיטער פון פויר-לישע פריצים, אָפּט מיט אָזעלכע גרויסע שטחים ערד, וואָס האָבן אַריבער-געשטיגן אָפּילו גרויסע דערפער. אין זעלטענע פּאָלן האָבן אָט די פריצים געפירט אַ מער מאָדערנע ווירטשאַפּט (מילכערייען, בינערייען, סעדעריי, ברייזער — „גאָזשעלניעס“ אד“גל).

אין די דערפער האָבן געוווינט בלויו פויערים. אָבער כמעט אין יעדן דאָרף האָט מען געקענט געפינען עטלעכע יידן. די פויערים האָבן קוים זיך געקענט באַגייין אָן זיי. דאָס זענען געווען: שמידן, קרעטשמער, אויפקויר-פער פון דאָרפישע פּראָדוקטן און כמורקעמער. עס זענען אויך געקור מען אין דאָרף יידן שניידער, שוסטער, סטעלמאַכער (וועגענער-מאַכער), פישער, גערטנירער, סטאַליאַרעס, טשעסלערס, קאַלכברענער (וואָפעלני-קעס), סאַדאַווינקעס (די וואָס האָבן געהאַלטן סעדער אין אַרענדע) א“א. אַ גרופע פּאַר זיך זענען געווען די ישובניקעס.

יידן האָבן דערגאַנצט דעם ליטווישן עטנאָגראַפישן פּייזאַזש. זיי זענען געווען אַריינגעבראַקט אין דעם פויערישן ים. זיי האָבן ס'רוב געלעבט פריינדלעך מיט דער אַרומיקער באַפעלקערונג וואָס האָט זיך עקאַנאָמיש אין זיי גענייטיקט, הגם די פויערשע באַלעבאַטשיקייט איז אויף 80-90 פּראָצענט געווען אַ זעלבשטענדיקער, זיך אַליין באַדיגענדיקער עקאַנאָמיי-שער איינס.

שניידעריי

די פויערטע האָט אַליין געשפּונען, געוועבט און גענייט פּאַר זיך און פּאַרן הויזגעזינד. אָבער דאָך האָט מען פון מאָל צו מאָל געמוזט אַנקומען צום יידישן שניידער אָדער צו דער יידישער שניידערקע, באַזונדער ווען עס האָט זיך גערעדט וועגן אַ יום-טובדיקן בגד אָדער שעפּסענעם פעלצל, וואָס קיין פויער האָט זיך נישט געקאַנט באַגייין אָן אים. אויב דער שניידער האָט געווינט אַ גאַנץ יאָר אין דאָרף, האָט ער געהאַט אַרבעט וויג-טערציט און דעם זומער האָט ער זיך ווי נישט איז „דורכגעמאַטערט“.

דער שניידער איז ס'רוב געקומען פון שטעטל. ער איז געגאַנגען אין דאָרף אויף אַ גאַנצער וואָך און מיטגענומען מיט זיך אַ כשר טעפּל צו

קאכן בולבעס, אייער און מילך. ברויט האָט מען אויך מיטגענומען מיט זיך, נישט אַנצוקומען צו „פת עכום“. מען איז געשלאָפֿן אין דער איינציגער מערדיקער שטוב פֿון דעם פֿויער דעם באַשטעלער, אונטערגעלייגט אונטערן קאָפּ די אייגענע קאַפּאַטע, אין בעסטן פּאַל — אַ שטרױזאַק אָדער אַ בינטל שטרוי.

די שעפּסענע פעלצלעך האָט דער פֿויער פֿריער אָפּגעגעבן דעם טאַג טערשן גאַרבער (דעם באַלטושניק) אויף אויסצואַרבעטן, און נאָך דעם זעלבען זיי געגאַנגען צום שניידער וואָס איז קיין גרויסער ספּעציאַליסט נישט געווען. אַז דער בגד האָט געקענט אַרויפגיין אויף די פּלייצעס און די הענט אין די אַרבל, איז געווען גוט. די פּרייזן פֿאַר דער אַרבעט זענען געווען — אַזוי ווי עס האָט געשטימט מיטן גאַנצן לעבנס־ניוואָ — זייער נידעריקע. זעלטן ווען האָט דער פּרייז פֿאַר אַ שטיקל אַרבעט אַריבערגעשטיגן אַ קערבל. ס'רוב האָבן די פּויערים געצאָלט מיט פּראָדוקטן: מיט אַביסל בול־בעס, אַרבעס, אייער, גאַרטנוואַרג אד"גל. זעלטן ווען האָט דער דאַרפישער שניידער געהאַט אַ ניי־מאַשין. די אַרבעט איז אויסגעפירט געוואָרן מיט אַ נאָדל און אַ פינגער־הוט.

די פּויערים וואַלטן גערן געוואַלט, אַז דער יידישער שניידער זאָל עסן ביי זיי. אָבער זיי האָבן געוואוסט, אַז יידן טאַרן דאָס נישט — איז מען נישט באַשטאַנען. אַ ייד וואָס זאָל עסן טרפּות אין דאַרף איז געווען אַן אויסנעמפּאַל — איז ער אַ הפּקר־יונג. יידן האָבן אַזאַ מין „יונג“ גער האַלטן פֿאַר אַן אויסוואַך, פֿאַר אַן עוכר־ישׂראל, און די פּויערים גופּא האָבן ווייניק דרך־אַרץ געהאַט פֿאַר אַזאַ „כוואַט“.

די שניידער מיט די פּויערים האָבן זיך איינע די אַנדערע דערציילט מעשיות אין די לאַנגע ווינטערדיקע אָונטן, געזונגען לידער. פֿון דעם אפּשר שטאַמען די געמישטע יידיש־ליטווישע־ווייסרוסישע לידער, און אויך דאָס וואָס יידישע בעל־מלאכות, איבערהויפּט פֿון יונגן דור, האָבן געזונג גען דאַרפישע לידער.

אין די שעפּטערדיקע יאָרן האָבן דאַרפישע פּראַנטיכעס שוין געקויפּט ציץ (קאַרטון), באַרכאַן (טיגער) און אַנדערע באַוולנע שטאַפּן ביים יידישן שניטקרעמער אין שטעטל אָדער ביים וואַנדערנדיקן יידישן הענדלער אין

דאָרף און אָפּגעגעבן דאָס צו די יידישע נייטערקעס. די פרייזן זענען גע-
ווען זייער נידעריקע: 10-15-20 קאָפּיקעס. קיין גרויסע ספעציאַליסטקעס
זענען אַזעלכע נייטערקעס נישט געווען. שטעטלשע יידישע מיידלעך פלעגן
„פון זיך“ אָדער פון דער מאַמען זיך אויסלערנען נייען, און זיי האָבן שוין
געמאַכט בלוזקעס, קליידלעך פאַר די דאָרפישע שיקסעס און יונגע פויער-
טעס.

ווען יידן האָבן אָנגעהויבן ביסלעכווייז אַנטוויקלען די קלייך-אינדוס-
טריע אין ליטע און ווען וואָלוועלע שטאַפן האָבן אַלץ מער און מער אַרייב-
געדרונגען אין דאָרף, האָבן די פויערים און פויערטעס אַלץ מער און מער
זיך באַנוצט מיט יידישע שניידער און נייטערקעס און ביסלעכווייז פאַר-
וואָרפן די אַלטע געוויינהייט אַליין פאַר זיך צו נייען מלבושים.

שופטעריי

זומער איז דער פויער געגאַנגען באַרוועס, ער האָט אַליין זיך געמאַכט
די לאַפטשעס אַנשטאַט שיד — אָבער ער האָט דאָך געדאַרפט אין געווי-
סע פאַלן שטיוול. שפעטער-צו האָט דער יונגער דור פויערים זיך געשעמט
צו טראָגן לאַפטשעס, און אַלע זענען געוואָרן שטיוול- און שיד-טרעגער.
דער דאָרפישער יידישער שוסטער פלעגט פאַרריכטן, מאַכן „פאַ-
טשינקעס“ אויף אַלטע שטיוול און ווייבערשע שיד. ער האָט אויך אַרומ-
גענייט די לאַפטשעס מיט לעדער פון וואָלוולסטן סאַרט. ער האָט אויך
געמאַכט „פרישוועס“, ד"ה צוגענייט צו אַלטע כאַלעוועס „קעפלעך“. אויפ-
נייען דורכויס נייע שטיוול, וואָס דאָס איז געווען אַ גאַנצער פאַרמעגן,
פלעגט שוין דער פויער אָפּגעבן צום שטעטלשן שוסטער וואָס האָט זיך
גערעכנט פאַר אַ גרעסערן ספעציאַליסט. די ריזיקע איז געווען צו גרויס,
אַז מען זאָל עס אָפּגעבן דעם אייגענעם שוסטער: ער קאָן עס איבערפירן.
דער דאָרפישער שוסטער איז געווען אַזאַ ביטערער אַרעמאַן, אַז ער
האָט זיך אויסגעטיילט אַפילו פון די אַנדערע דאָרפישע בעלי-מלאכות. אים
האָט גאָר אָפט אויסגעפעלט אַרבעט, און ווען אַרבעט איז יאָ געווען, איז
זי געווען אַ גראַשנדיקע. ער האָט אָפּערירט מיט אַלטוואָרג, געלייגט אַ
לאַטע אויף אַ לאַטע, צוגעקלאַפט אַ פאַר זוילן (פאַדנאַסקעס) אָדער צו-

געקלאפט אַ שטיקל לעדער אין אַן אויסגעקרימטן שוך, געלייגט אַ „רוב־
טשיק“ (אַ שטיקל פּאָדעשווע).

זומער איז דער דאַרפישער שוסטער געווען אינגאַנצן אַן אַרבעט. דאָס
דאַרף איז זומער געגאַנגען באַרוועס. האָט דער שוסטער זיך גענומען צו
אַנדערע פּרנסות: ער האָט זיך פּאַרדונגען צו היטן סעדער, האָט זיך אַליין
אַביסל פּאַרנומען מיט גערטענירעריי.

שמידעריי

די אַנגעזעענסטע צווישן די יידישע בעלי־מלאכות אין דאַרף זענען
געווען שמידן. אמת, עס זענען אויך געווען קריסטלעכע שמידן, אָבער
סוף 19טן י״ה זענען זיי געווען קליין אין צאָל. ערשט אין אָנהייב דעם
יאָרהונדערט האָבן זיי גענומען וואַקסן אויפן חשבון פון די יידישע שמידן.

יעדער שמיד האָט געוויינלעך געהאַט אַן אייגענע כאַטע און אַ קוזש־
ניע דערביי. מען האָט אונטערגעשמידט פּערד, באַשמידט וועגענער, גע־
מאַכט אַקעראַייזנס, „געציינדלט“ סערפן, געמאַכט העק, מעסערס און אַנ־
דערע שטוביקע מכשירים פון אייזן. מען האָט אויך „געצויגן שינעס“ און
אַריינגעשטעלט „בוקסעס“ אין רעדער, אויך די „פּלאָזעס“ פון שליטנס
אַנגעצויגן אייזערנע פּלאַטן (פּאַדרעזעס). בעסערע בעלי־מלאכות האָבן
ווינטערצייט, ווען די אַרבעט פּלעגט ווערן שוואַכער, צוגעגרייט אויף זאָ־
פּאַס (אויפן לאַגער) פּאַרטיקע פּאַדקאָוועס, „אוכנאַלעס“ (טשוועקעס אונ־
טערצושמידן פּערד). שפּעטער־צו האָט מען שוין געניצט פּאַבריק־פּאַד־
קאָוועס, ווייל דאָס האָט אויסגעמאַכט וועלוועלער.

ס'זענען געווען פּויערים וואָס האָבן געהאַט אַ יאָריקן אָפּמאַך מיטן
שמיד: ער האָט געדאַרפט מאַכן די גאַנצע שמיד־אַרבעט פאַרן פּויער וואָס
עס האָט זיך געפּאַדערט אין זיין באַלעבאַטישקייט, און דערפאַר האָט יע־
נער אים געזעצט בולבעס, געגעבן אים אַ געוויסן סכּום תּבואה, גרינ־
וואַרג און אויך אַביסל מזומן. אַמאָל פּלעגט דער שמיד באַקומען עטלעכע
בייטן און די „שמדיכע“ האָט זיי אַליין באַאַרבעט, פּאַרזייענדיק „גע־
עכטס“ (ד״ה גאַרטן־פּראָדוקטן אויף צום קאַכן). צו די שמידן האָבן די

פויעררים זיך באצויגן זייער גוט, ווייל אן זיי וואלטן זיי נישט געוואסט ווי זיך אן עצה צו געבן אין זייער פרימיטיווער באלעבאטישקייט.

נישט געקוקט אויף אלע קאנאאלסקע גליקן, האבן אויך שמידן גע-
מוזט האבן א זייטיקע פרנסה — מען האט זיך פארנומען מיט גערטעני-
רעריי, מיט סעדעריי און מיט קאלברענעריי.

קאלברענעריי

קאלברענעריי איז געווען דורכויס א יידישע פרנסה. אין די בערגי-
קע געגנטן פון ליטע געפינען זיך אויף די פעלדער א סך שטיינער, צווישן
זיי א היפש ביסל קאלכשטיינער (וואפעלניקעס). פאר פונדאמענטן (פאד-
מורווקעס) צו הייזער, צו טינקען און צו „ווייסן“ (קאלכן) ווענט האט זיך
געפאדערט קאלך. די קאלברענערס (וואפעלניקעס) פלעגן אליין מיט זייע-
רע משפחות קלייבן די שטיינער אויף די פעלדער אדער קויפן זיי ביי די
פויעררים. די פויעררים האבן סיי-ווי געדארפט אויפקלייבן די שטיינער,
ווייל זיי האבן געשטערט ביים באארבעטן דאס פעלד, בפרט די קאלכ-
שטיינער, ווייל די פויעררים זענען געווען זיכער אז זיי „פארברענען די
פעלדער“, ד"ה די גערעטעניש בעת א טריקעניש.

די קאלכאוויונס האט מען געבויט אפגעלייגט פון די דערפער — איי-
בער דער סכנה פון א שרפה. דורכן זומער פלעגט מען אויסברענען ביי א
4-5 אויוונס מיט קאלך, מיט בערך הונדערט וועגענער שטיינער אין יע-
דערן. נישט ווינציקער ווי א קלאפטער* האלץ האט מען געדארפט ביים
אויסברענען איין קאלכאוויון. דאס ברענען האט געדויערט פון 4 ביז 6
טעג, טאג און נאכט. די וואפעלניקעס זענען שוין דארטן געזעסן די גאנ-
צע צייט, כדי אונטערצוהאלטן דאס פייער און אכטונג געבן אויף אים.
דאס איז געווען א גאנצע אונטערנעמונג, מען האט אויף דעם געדארפט
א „קאפיטאל“ פון 50 ביז 100 רובל. דאס צונויפקלייבן די שטיינער האט
געדויערט ביי א חודש, און אמאל אפילו מער.

* א קלאפטער איז 7 פוס.

נאכן אויסברענען די קאלך האט מען דעם אויוון געדארפט קילן עט- לעכע טעג, כדי מען זאל קענען צוקומען צו די קאלך און אנהייבן דאס „אויסשענקען“, ד"ה פארקויפן לאחדים. פויערים פון ארומיקע געגנטן פלעגן קומען קויפן קאלך ווער אכטלווייז, ווער האלבאכטלווייז. ווען אין דער געגנט האט זיך געמאכט עפעס א גרעסערע „פאסטראַיקע“ אדער גאר א „קאזיאַנער“ בנין, און עס האט זיך געפאדערט מער „אוינונקאלך“, האט דער וואפעלניק געקענט נעמען אביסל א העכערן פרייז.

די ארבעט ארום קאלך איז א שווערע און א שעדלעכע פארן געזונט. אבער ווער האט זיך געקומערט וועגן אזעלכע זאכן? — „אבי א שטיקע- לע פרנסה“. מען האט טאקע געהאט ווונדן אויף די הענט, געגאנגען אין קליידער פארברענטע פון קאלך, אבער מען האט דאך געזען פאר די אויגן א מטבע — „א גאנץ איידעלע זאך“, ווי מען האט געזאגט אויף דעם אין ליטע.

סמאלע- און סארפענטיין-טרייבעריי

ליטע האט געהאט א סך סאָסנאָווע און יאָדלאָווע וועלדער, נאָכן אויסהאקן א נאָדלוואַלד בלייבן די וואַרצלען, די אָפּגעהאַקטע שטאַמען, וואָס מען דאַרף זיי „אויסקאַרטשעווען“. קלייבט מען די אויסגעקאַרטשע- וועטע וואַרצלען צונויף אויף איין אָרט, און דער ייד דער סמאָליאַר קויפט זיי אָפּ. עס טרעפט זיך אויך, אַז די סמאָליאַרעס זאָלן אַליין דורכפירן דאָס אויסקאַרטשעווען. מען גראַבט נאָך דעם אויס „סמאָליאַרניעס“, מען פאַר- ברענט פאַמעלעך (מיט אַ קנאַפּן צוטריט פון לופט) די וואַרצלען, און דורך רערן רינט אָפּ די סמאָלע אין די צוגעגרייטע פעסלעך אַריין. די סמאָלע באַקומט זיך אין אַ שיטערן צושטאַנד. דאָס איז געווען דער פאַרשפּרייטס- טער מין שמירעכץ פאַר די פויערשע וועגענער. דערנאָך האָט מען אָנגע- הויבן ניצן פאַבריק-שמירעכץ (מאַזע) פון בהמות-פעטס, אָבער אויך גע- מישט מיט סמאָלע, ווייל אַזוי האָט עס אויסגעמאַכט וועלוועלער. נאָכן „אויסטרייבן די סמאָלע“ פלעגט דער סמאָליאַר אָנלאָדן אַ וואָגן מיט אַ גרויסער פאַס סמאָלע און פאַרן איבער דערפער פאַרקויפן עס די פויערים אויפן טאַפּ. אָבער עס זענען אין די שטעטלעך אויך געווען יידן סמאָליאַ-

רעס וואָס האָבן אָפגעקויפט די פאַרטיקע סחורה ביים פּראָדוצענט און פּלעגן אַליין דערנאָך אַוועקפאַרן מיט דעם. צווישן די סמאָליאַרעס זענען געווען גרעסערע אונטערנעמער וואָס פּלעגן איבערקאָכן די סמאָלע אויף האַרט. די האַרטע סמאָלע איז גע- גאַנגען אויף סמאָלעווען פּישערשע „באַטן“ (שיפלעך) און מען האָט עס אָפגעקויפט פאַר אויסאַרבעטן אָספאַלט. די סמאָליאַרעס האָבן אויך גע- האָט „טאַרפענטיגניצעס“ — פּאַבריקלעך אַרויסצוקריגן דעם טייערן פּראָ- דוקט, טאַרפענטיגן, וואָס דאָס איז שוין געגאַנגען אויף עקספּאָרט אין גרע- סערע שטעט און אַפילו קיין אויסלאַנד. אַזעלכע „פּאַבריקאַנטן“ האָבן שוין געהאַט געדונגענע אַרבעטסקראַפּט. די פּראָדוקציע האָט געטראָגן אַ פּרימיטיוון כאַראַקטער און איז גע- ווען קליין אין פאַרנעם. דאָך האָט זי פאַרנומען אַ געוויסן אַרט אין דער ווירטשאַפּט פון ליטע.

סטעלמאַכעריי, שינדל־מאַכעריי, טשעסלעריי

סטעלמאַכער, שינדל־מאַכער און טשעסלער האָבן געוויינט מערסטנס אין די שטעטלעך, אָבער זייער אַרבעט איז אָפט געווען פאַרבונדן מיטן דאָרף. אַ געוויסע צאָל האָט דאָרטן געוויינט אויך. דער סטעלמאַכער האָט געמאַכט וועגענער, אַקסן, רעדער, שליטנס, האַלאַבליעס. עס זענען געווען יידן וואָס האָבן געהאַט אין וועלדער „פאַר- נייעס“, וווּ מען האָט פון דעמבאַוון און יאַסינאַוון האַלץ געבויגן „אַבאַדעס“ צו רעדער, „פּלאָזעס“ צו שליטנס, „דוהעס“ פאַרן געשפּאַן. דאָס האַלץ האָט מען אין דער פאַרניע געדעמפט אין אַ הויכער טעמפעראַטור, כדי עס זאל זיך לאָזן בייגן. דערנאָך האָט מען עס געטריקנט. די אַבאַדעס און די פּלאָזעס האָט מען פאַרקויפט צום סטעלמאַכער אָדער צום פּויער וואָס האָט שוין אַליין געקענט מאַכן אַ שליטן אָדער אַ וואַגן. די שפּעטער באַוויסטע יאַנעווער סמאָליאַרעס ציען זייער יחוס פון אַט אַזעלכע סטעלמאַכער.

עס זענען אין ליטע געווען אַרטעלן (פּראָדוציר־קאָאָפּעראַטיוון) פון יידישע שינדל־מאַכער, באַזונדער אַרום אוטיאַן און טעלז. די אַרטעלן זע-

נען באשטאנען פון 6 ביו 12 מאן. זיי האָבן געאַרבעט ביי יידישע וואַלד־סוחרים אין די וועלדער גופא, אָדער אין פּאַלוואַרקעס, וווּ מען האָט דאָס געהילף אַרויסגעפירט פון די וועלדער. אויף שינדלען גייט יאָדלאָווע האַלץ וואָס טאָר נישט זיין דין און אַוודאי נישט סוקעוואַטע. ביי די שינדל־מאַכערס איז די אַרבעט געווען פּאַרטיילט: אַ פּאַר „זעגערס“, איין „שפּאַל־טער“, צוויי „הובלערס“ און צוויי „פּוגאַוושטשיקעס“ (פּוגעס — די פּאַר־טיפּונגען אין רוקן פון שינדל, כדי דער אַנדער שינדל זאָל זיך אַריינלייגן אין דער פּוגע מיט זיין דינער זייט). די שינדל־מאַכער האָבן זומער גע־שלאָפּן אין דאָרפישע ביידלעך, אויף שטרוי, ווינטער אין בעדלעך. דאָרטן האָבן זיי זיך געקאָכט דאָס עסן. טיילמאָל האָבן די דערבייאַקע יידישע אַרענדאַרקעס געקאָכט איין מאָל אַ טאָג געקעכטס פאַר די בעלי־מלאכות. אַ פּאַר מאָל אין יאָר (אויף יום־טובים) איז מען געפאָרן אַהיים, צו די פּאַמיליעס (אָפט איז די אַרבעט געווען ווייט פון די היימען, ביו אַ פּאַר הונדערט וויאַרסט).

די אַרבעט איז געווען אַ שווערע און אַן אַנגעשטרענגטע, איינער האָט אונטערגעיאָגט דעם צווייטן. די פּאַרדינסטן זענען געווען גאַנץ קליי־נע. אָבער די שינדל־מאַכער האָבן געהאַט אַ שם ווי ערלעכע, האָרעפּאַש־נע און גאַטספּאַרכטיקע יידן. קיין לומדים זענען זיי אַוודאי נישט געווען, אָבער שבת האָט מען געשמאַק געזאָגט תהילים און מען האָט אָפּגעהיט דאָס דאָוונען דריי מאָל אַ טאָג. אויב עס איז געווען אַ מנין, האָט מען גע־דאָונט בציבור.

אַט דער מין פשוטע האָרעפּאַשניקעס האָט אַנגעהויבן צו פאַרשווינדן, ווען די „טאַרטאַקן“ (זעגמילן) האָבן גענומען אויסאַרבעטן מאַשין־שינדל־לען, וואָס זיי זענען אמת געווען אַביסל ערגער אין קוואַליטעט, אָבער די שינדל־מאַכער האָבן דאָך נישט געקאָנט קאַנקורירן מיט דער מאַשין און זענען ביסלעכווייז אַראָפּ פון יידישן אַרבעטס־מאַרק.

„ריסטאַקראַטן“ צווישן די יידישע האַלץ־אַרבעטער זענען געווען די טשעסלער, די בויער פון הילצערנע הייזער. זיי האָבן געווינט אין די שטעטלעך, אָבער אָפט געאַרבעט פאַר פריצים און פויערים. די טשעסלער האָבן גוט פּאַרדינט. מען האָט זיי גערן געגעבן אַרבעט, ווייל דער

ידישער טשעסלער האָט נישט „געפושערט“, נישט אָפגענאַרט און גע-
מאַכט זיין אַרבעט ערלעך און סאַלד.

נאָך מינים האַליך-אַרבעטער

מיר מוזן דערמאָנען נאָך אַ פּאַר אינטערעסאַנטע מינים האַליך-אַר-
בעטער אין ליטע.

„קאַנזשאַרטניקעס“ זענען געווען די וואָס האָבן צונויפגעבונדן די
קלעצער אין „פּליטן“ (טראַטוועס), כדי צו שיקן דאָס האַליך מיט די גרוי-
סע וואָסער-וועגן (מיט זיער וויליע און דעם נייעמאַן), אָדער איבערגעבונדן
די פּליטן, איידער מען האָט זיי געלאָזט מיטן אונטערשטן שטראָם פון
נייעמאַן. דאָס איז געווען אַ שווערע אַרבעט, מען איז געווען דערביי שטענ-
דיק אין וואָסער. אָבער דאָס איז געווען אַ באַזונדערער פּאַך, און נאָך די
ידישע קאַנזשאַרטניקעס האָבן זיך אויסגעטויגט אויף דעם. קאָוונע, יא-
נעווע און דער עיקר אַניקשט האָבן געהאַט אַזעלכע קאַנזשאַרטניקעס.

„וואַשע-ווינקעס“ האָבן געצויגן די קלעצער פון וואָסער ביים פּונאַג-
דערבינדן די פּליטן. דערנאָך האָט מען צוגעטשעפעט די קלעצער צו קייטן
און צו די קייטן צוגעשפּאַנט פּערד. די וואַשעווינקעס זענען געזעסן רייטנ-
דיק אויף די פּערד און זיי אונטערגעטריבן. די קלעצער האָט מען געשלעפּט
צו „סקלאַדן“ (לאַגערן) אָדער טאַרטאַקן וואָס זענען געווען ביי די ברעגן
פון די גרויסע טייכן (נייעמאַן, וויליע). די אַרבעט האָט זיך געצאָלט ערגער
ווי די אַרבעט פון די קאַנזשאַרטניקעס. דער פּאַך איז געווען פּאַרשפּרייט
אַרום קאָוונע און אַרום ווילנע.

„פּליטניקעס“ זענען געווען די וואָס פּלעגן פּאַרן מיט די פּליטן. די
מלאכה איז געלעגן נאָר צום טייל אין יידישע הענט. מען האָט דערצו גע-
דאַרפט גוט קענען דעם טיך, מען האָט פּאַרבראַכט אויפן פּליט טעג און
אַמאָל וואָכן. די אַרבעט האָט זיך נישט שלעכט באַצאָלט.

„שאַפּאַרעס“ — דאָס זענען די אָנגעשטעלטע ביי די יידישע וואַלד-
סוחרים. זיי האָבן זיך אויסגעאַלטן ביי די ישובניקעס וואָס האָבן גע-
ווינט נישט ווייט פון וואַלד וואָס מען האָט געהאַקט. דער שאַפּער האָט
פּאַרטיילט די אַרבעט צווישן די פּויערים-אַרבעטער, צוגענומען פון זיי די

פארטיקע ארבעט און אלץ פארצייכנט אין די טאשנביכלעך. ער האט אכ"טונג געגעבן אויף די טאג-ארבעטער ביים אונטערזעגן די ביימער, צעזעגן די גרויסע שטאמען און מאכן "קלעפקעס" פון דעמבעס. קלעצער פון דעמב, ארומגעשעסעטע מיט "סקליוטן" (ברייטע שארפע העק), האט מען געשיקט קיין אויסלאנד (שליפערס).

ביים באשרייבן פארשיידענע מינים האלץ-ארבעטער זענען מיר אוועק אביסל אין א זייט, אבער אין תוך געהערן זיי אלע צו די יידישע דארף-פרנסות. איצט ווענדן מיר זיך צו עטלעכע פון די טיפישסטע פראפעסיעס אין דארף.

גערטנירעריי

אלע יידישע דארפס-עלעמענטן האבן זומער זיך פארנומען מיט גערטנירעריי, און אויב נישט די מענער, האבן עס געטאן די פרויען און די קינדער. אט די גערטנירעריי איז געווען זייער א באגרענעצטע. כמעט אויסשליסלעך האט מען געפלאנצט (געזעצט) אווערקעס, וואס די פויעריים האבן בכלל זיך מיט דעם נישט פארנומען.

געוויינלעך פלעגט מען מאכן שותפות מיטן יידישן ארענדאר אדער מיט א פריץ. זיי האבן געדארפט פארמיסטיקן און אויסאקערן דעם גארטן, מאכן פראוויזארישע בייטן און געבן פערד צו פירן די אווערקעס אין שטעטל אריין. אלע איבעריקע ארבעטן האבן געדארפט טאן די "אגראד-ניקעס". זיי האבן געמאכט "פליאנסן" (פלאנצן) פון קערנער, די פליאנסן האט מען געדארפט האלטן אין דער ווארעם, אין שטוב, ביז זיי פלעגן זיך "אויפהייבן" און לאזן שפראצונגען פון צוויי בלעטלעך: זיי האבן געדארפט מאכן די שטענדיקע רעגולערע בייטן מיט רידלען, זעצן די "פליאנסן". און נאך דעם האבן זיך אנגעהויבן די צרות:

די "פרימאראזקעס" (די פרילינגס-פרעסטלעך) פלעגן קאליע מאכן די "פליאנסן" און מען האט געמוזט אנהייבן די ארבעט פון דאסניי; ביי טאג, ווען די זון ווארעמט, טאג מען נישט באגיסן די אווערקעס, מוז מען עס טאן פארטאג, אדער ווען די זון איז שוין נידעריק; מוז מען די ארבעט מאכן אין איילעניש און ווערן אויסגעמאטערט; ווען עס איז נישטא קיין

רעגן, מוז מען באגיסן צוויי מאָל אַ טאָג, און פיל צענדליקער עמערס וואָסער קומט אויס צו שלעפּן העט פון ווייט, שלעפּן מיט „נאַסטשעס“; בייטאָג דאַרף מען די אוגערקעס אַרומגראָבן, „אויספלענען“ (יעטען) די ווילדגראָזן, וואָס האָבן „בויענע“ געוואַקסן אויף דער פעטער אוגערקע-ערד; מען באַווייזט נישט אויסצויעטען ביזן סוף דעם גאַרטן (אַפט אַ העקטאַר אַדער צוויי), און מען מוז שוין ווידער אָנהייבן פון דאָסניי. און זאָלן נאָר די ווילדגראָזן איבעריאָגן די אוגערקעס, וועט שוין קיין גערעטעניש נישט זיין. הכלל, עס האָט נישט אויסגעפעלט קיין עבודת-פּרָך ביי דער אוגערקע.

דערפאַר אָבער איז געווען אַ פרייד, ווען די אוגערקע איז זיך פונאַנ-דערגעוואַקסן, צעלאָזט די בלעטער, זיך פאַרצווייגט איבערן בייט. ווער רעדט נאָך, ווען עס האָט זיך באַוויזן די ערשטע בליאונג און די ערשטע „זאָוויאַנקעס“ (די קליינע אוגערקעלעך אונטערן בליט), איז די שמחה געווען אין לשער. געוויינלעך האָט מען אָנגעהויבן רייסן די אוגערקעס תשעה-באב-צייט. מען האָט טאַקע אויסגעמאַרקירט אין דעם טאָג פון תשעה-באב צו ברענגען אין שטעטל די בכורים. יעדער ייד האָט נאָכן תענית געוואַלט מאַכן שהחיינו איבער אַ „פרישינקע אוגערקעלע“. אגב האָט מען דערפאַר גענומען אַ „הויכן“ פרייז — אַזוי גוט ווי אַ קאַפּיקע אַ שטיק. אין פריאיקע זומערס, ווען עס זענען אין מאַי נישט געווען קיין פרעסטלעך, פלעגן שוין די גערטענירערס האָבן די ערשטע אוגערקעס אַרום שבע-עשר בתמוז (דריי וואָכן פאַר תשעה-באב), אָבער דאָס איז געווען אין זעלטענע פאַלן.

שווער איז צו דערוואַרטן זיך אויף די ערשטע אוגערקעס; אָבער דערנאָך וואַקסן זיי גיך, מען דאַרף זיי „אויסקלייבן“ 2-3 מאָל אַ וואָך און פירן זיי אויף די נאַענטע מערק. אַפט איז די גערעטעניש אַזוי גרויס, אַז מען האָט געהאַט 3-5 טויזנט שטיק, אַלץ איז אָפּהענגיק פון דעם „גוטן מאַרק“, אַנישט ליגן די פרייזן חלילה אין דר'ערד. עס האָט געטראָפּן, אַז מען האָט געמוזט פאַרקויפּן פאַר 5 קאַפּיקעס אַ הונדערט, כדי נישט צו דאַרפן פירן זיי צוריק פון מאַרק. פון קאַנסערווירן אוגערקעס אויף עקס-פאַרט אַדער פון אויפהיטן זיי אַזוי אַז מען זאָל זיי קענען ווייט פירן — האָט מען נישט געוואוסט.

מיטן געלייזטן געלט האָט מען זיך געדאַרפֿט טיילן אויף העלפט מיטן אַרענדאַר אָדער מיטן פּריץ.

די אוגערקעס וואָקסן ביז די יום־טובים, אָבער אַרבעט אַרום זיי איז פֿאַראַן פֿון אַפֿריל ביז סוף סעפטעמבער. יידן איז אויסגעקומען צו קאַנ־קורירן מיט די טראַקער קאַראַימער וואָס האָבן געהאַט אַ שם פֿאַר גוטע אוגערקעס־פֿלאַנצער. דער צענטער פֿון גערטענירעריי איז געווען קיידאַן, וווּ יידישע אוגערקעס־פֿלאַנצער האָבן זיך פֿאַרנומען מיט דעם פֿאַך אין אַ ברייטער מאָס.

אַחוץ אוגערקעס האָט מען נאָך געזעצט צום פֿאַרקויפֿן קרויט און מערן. בוריקעס, רעטעד, קרוטשקע האָט מען געזעצט כמעט נאָר פֿאַרן איי־גענעם געברויד.

סעדעריי

סעדעריי ווי אַ יידישע דאַרפֿישע פֿראַפעסיע האָט נישט צו טאָן מיטן פֿלאַנצן און האַדעווען פֿרוכטביימער, נאָר מיטן עקספּלאַטירן די פֿרוכטן פֿון די סעדער.

כמעט אַלע פֿריצים האָבן געהאַט סעדער און די רייכע פֿויערים — קליינע סעדלעך פֿון 10-20 ביימער. די ליטווישע פֿרות האָבן אַ שם מיט זייער אַראַמאַט און טעם. צוקער־וואַרג איז געווען טייער און פֿרות זענען געווען די איינציקע נאַשעריי סיי ביי דער דאַרפֿישער סיי ביי דער שטעטלשער באַפעלקערונג. דאָס יונגוואַרג אין דאַרף האָט אָדער נישט געהאַט די עטלעכע קאַפּיקעס צו קויפֿן פֿרות, אָדער זיי נישט געוואָלט „אַרויסוואַרפֿן“, בעת די פֿרות וואָקסן אונטערן נאָז, ממש מיטן האַנט צו דערגרייכן. די דאַרפֿישע סעדער זענען דעריבער שטענדיק געווען אויס־געשטעלט אויף דער סכּנה, אַז די ליבהאַבער פֿון אומזיסטע פֿרות וועלן זיי „אַרומפּוצן“ (רייסן בגנבה).

יידן האָבן אָפט געדונגען די סעדער ביים בליען, געגעבן האַנטגעלט אָדער באַצאַלט דעם פֿולן פֿרייז און זיך געריכט אויפֿן „גרויסן געווינס“. נאָכן בליען האָבן זיך געמאַכט פֿרעסטלעך. עס האָבן געקענט קומען שטור רעמווינטן און אַראַפֿרייסן אויבס פֿון די ביימער. אָבער דער „סאַדאַווינק“

האָט געמוזט נעמען די ריזיקע, זיך פאַרלאַזנדיק אויף דעם אָז דער איינער
בערשטער וועט רחמנות האָבן, ווייל ער האָט מורא געהאַט, אַז שפעטער
וועט קומען עמעצער און אים איבערשטייגן אין פרייז. דער פויער ווידער
האָט שטענדיק זיך גענייטיקט אין געלט, בפרט אין פּרילינג, ווען דער
ווינטער האָט אויסגערייניקט אַלע פאַרגרייטן.

נאָכן אָפּדינגען איז די גאַנצע זאַרג וועגן סאָד אַריבער צום יידן. סוף
יוני, אָנהייב יולי נעמט זיך ווייזן „אַ יאַגעדע“: אַ פאַרעטשקע, אַן אַרעס,
אַ מאַלינע, דערנאָך קומען קאַרשן. און דאָ איז דער סאָד קוים אַרומגע-
צאַמט און אַלע אַרום שאַרפן די צייך, מען וואַרט אַריינצוכאַפן זיך ביי-
נאַכט און אַ טרייסל טאָן די ביימער. האָט דעריבער דער „סאָדאָוויק“
געדאַרפט במשך פון דרייפיר חדשים (יוני, יולי, אויגוסט, סעפטעמבער)
היטן זיין פאַרמעגן סיי בייטאָג, סיי ביינאַכט. ער האָט געמוזט זיין אין
סאָד, ער אַליין אָדער עמעצער פון דער משפּחה, אָדער ער אינאיינעם מיט
דער משפּחה. ווען ער האָט געהאַט עטלעכע סעדער, האָט ער געדונגען
יידישע שומרים (די דאַרפישע יידן וואָס האָבן זומער נישט געהאַט קיין
אַרבעט: אַ שניידער, אַ שוסטער). מען איז געשלאָפן אין אַ שטרויביידל,
וואָס זיין דעכל האָט אָנגעשפאַרט אויף דער ערד און אינעווייניק איז עס
געווען אויסגעבעט מיט שטרוי. דאַרטן זענען אויך געווען די „אַפּאַדקעס“
— די פרות וואָס זענען פאַר דער צייט אַראַפּגעפאַלן פון די ביימער.

מען האָט געהאַט אַ כשר קעסעלע פאַר געקעכטס. אָבער ס'רוב האָט
מען געלעבט מיט אַ טרוקן שטיקל ברויט, מיט קעז, און פאַרטרונקען האָט
מען מיט קאַלט וואַסער. מען האָט אַמאָל אָפּגעקאַכט „עפּל-צימעס“ און עס
געגעסן מיט ברויט. אַפילו אויף שבת האָט מען נישט געקאַנט קומען
אַהיים — מען האָט דאָך נישט געקאַנט לאָזן דעם סאָד אויף הפּקר!

היטן דעם סאָד איז נישט קיין גרינגע אַרבעט. שקצים לויערן אַרום.
זשאַפּט דער שומר אייך, איז מען שוין אינעווייניק און מען כאַפּט זיך צו
צו די ביימער. עס טרעפט זיך, אַז עס נעמען זיך צונויף גאַנצע כאַפּטעס
און מען באַפאַלט דעם סאָד ביד חזקה. דעמאָלט איז שוין גלייכער זיך צו
מאַכן נישט זעענדיק, אויב מען וויל אַרויס מיט גאַנצע ביימער. דעריבער
טאַקע פּלעגן די שומרים האָבן ביזע הינט, אין זעלטענע פּאַלן אַ „שראַט“

ביקס". און אָפּט איז דאָס גלייכסטע — לעבן גוט מיט אַלעמען און אַליין אונטערטראָגן (באַזונדער די דאָרפישע „פּערזענלעכקייטן“) פּרות מיט דער ברייטער האַנט, מען זאָל נישט דאָרפן האָבן קיין אומגעבעטענע געסט ביינאַכט.

פּריער פון אַלץ האָט מען צו טאָן מיט די „אַפּאָדקעס“. מען פאַר-קויפט זיי, מען ניצט זיי אַליין און מען צעשניידט זיי אויף פּענצלעך, מען ציט אַרויף אויף שנירלעך און זיי טריקענען זיך אויפן זון. קיין בע-סערער מיטל צו קאַנסערווירן איז נישט געווען. נאָך די אַלע „יאַגעדעס“ וואָס מיר האָבן פּריער דערמאָנט, הייבן אָן אונטערצוקומען די שפּעטער-דיקע פּרוכטן. די „טולסקע“, „פּאַפּינקעס“, „אַליוונע“ (אַדער „נאַליוונע“), „סיערע“ עפל. די לעצטע צווישן עפל קומען די „אַפּאַרטן“, די „טשער-נאָהוזן“ (טשערנאַוזן) און אַנדערע מינים ווינטער-עפל. פון די באַרנעס זענען די באַרימטסטע: „מאַנגאַראַטקעס“, „סאַפּעזשאַנקעס“ און די „בע-רעס“. די בעסערע פּרות (באַזונדער ווינטעראויבס) פירט מען אין די גרע-סערע שטעט, און די קאָמיסיאָנערן פאַרקויפן זיי צו די לאַחדימניקעס. די אַפּאָדקעס און די זומערדיקע פּרות, וואָס מען קען זיי לאַנג נישט האַלטן, פאַרקויפט מען אין דעם דערבייאיקן שטעטל, אויף מ'ערק, אויף ירידן, די וואָלוועלע פּרות פאַרקויפט מען אויפן טאָפּ (צו 3-5 קאָפּיקעס), די בעסערע סאָרטן אויפן וואָג. די גאָר גוטע סאָרטן קויפן אָפּ די פּרוכט-סוחרים און שיקן זיי קיין פּעטערבורג, מאַסקווע, וואַרשע. קיין גרויסע רווחים האָט קיינער נישט געמאַכט פון דעם סאָד. האָט מען געקענט אויס-האַלטן פּרוכט ביז אין ווינטער אַריין, אַזש ביז פּסח, האָט מען דעמאָלט געקראָגן הויכע פּרייזן פאַר עפל. אָבער דער סאַדאָוויק האָט זעלטן ווען געקענט אָט די מלאכה. ער האָט אויך נישט געקענט וואַרטן אויפן געלט. סעדעריי האָט באַשעפּטיקט זומערצייט אַ היפש ביסל יידישע פּאַמיר-ליעס, סיי אין דאָרף, סיי אין שטעטל. נישט ווינציקער ווי 6-5 יידישע משפּחות אין יעדער שטעטל האָבן זיך מיט דעם פאַרנומען. אויף צו האַלטן גרויסע סעדער, אָפּט פון הונדערטער ביימער, פּלעגן זיך צונויפנעמען עט-לעכע שותפים, ווייל אַליין האָט מען נישט געקענט באַהייבן אַ געשעפט פון הונדערטער רובל, און צונויפגענומענערהייט האָט מען אויך געדאַרפט

פריער פון אלץ לייען געלט אויף צינזן פאר אזא גרויסער אונטערנעמונג. אויף די ירידן און אויף די מערק איז האַרבסט־צייט געווען טומלדיק: עס שטייען אויסגעשטעלט וועגענער מיט אויבס און זיי פאַרשפרייטן דעם ליבן עפל־ריח. אַרום — יידן און יידענעס וואָס „העקערן“ די פרוכטן. עס איז קאָכעדיק, עס הערן זיך פריילעכע קולות, און צווישן אַלערליי „ברכות־הבית־סחורות“ זענען אויפן ערשטן אָרט די פרוכטן.

פאַכטעריי

בערך אַ העלפט פון אַלע יידן אין שטעטל האָבן געהאַט אייגענע קי אָדער ציגן. האָט מען געהאַט מילך פאַר אייגענעם באַנוץ. אָבער די ריי־כערע און די גאָר אַרעמע האָבן געמוזט קויפן אַ „קווערטל מילך“, און געקראָגן האָט מען עס ביי די פאַכטערס אָדער פאַכטערקעס (פאַראַן אויך די פאַרעם: „פאַכטער“).

דער פאַכטער האָט אָפּגעדונגען ביים פרייץ (אָדער ביים יידישן אַרענ־דאַר) דאָס גאַנצע פרימאַרגנדיקע אָדער אַוונטדיקע געמעלק (קי האָט מען געמאַלקן צוויי מאָל, זעלטענער דריי מאָל אַ טאַג). אויף נאַכט האָט ער די מילך אַוועקגעשטעלט אויפן אייז, ס'זאָל נישט זויער ווערן, און פאַר־טאַג האָט מען די מילך אין קריג געטראָגן אין שטעטל אַריין (זעלטן ווער פון די פאַכטערס האָט געהאַט אַ פערד מיט אַ וועגעלע). די קריג האָט מען אָנגעטשעפעט אויף אַ „נאַסטשע“ און מען האָט געשפּאַנט אַפילו 5-6 וויאַרסט (קילאַמעטער) ביז צום שטעטל. די מילך האָט געדאַרפט אַנקור מען אין שטעטל צום אָנבייסן, וועלכער איז געווען געוויינלעך אַ גאַנץ פריי־איקער. אויפן וועג האָט מען דעריבער נישט געהאַט קיין צייט צו פאַררוען זיך, און אין די זומערדיקע „פאַרעניצעס“ (היצן) האָט די נאַסטשע אָפּ־געריבן די אַרעמס און די פלייצע, און דעמאַלט האָט מען שוין געמוזט טראָגן די קריג אין די הענט.

דער פאַכטער האָט געצאָלט דעם אַרענדאַר פון 9 ביז 11 קאָפּיקעס פאַר אַ טאַפּ (4 קוואָרט) מילך און האָט אַליין פאַרקויפט צו 5 קאָפּיקעס אַ קוואָרט. יעדער פאַכטער פלעגט טראָגן ביי 10-12 טעפּ, האָט מען גע־קענט אין סעזאָן פאַרדינען ביז אַ רובל אַ טאַג. אָבער ווען די מילך פלעגט

זיך „צעקאָכּן“, ווערן גרייפלדיק, האָט שוין דער פּאַכטער געמוזט ליידן דעם היזק. איז דעם פּאַכטער איבערגעבליבן מילך, האָט ער געמאַכט פון דעם קעז. אָבער זיין סחורה איז געווען זיסע מילך.

ס'זענען אויך געווען אמתע, נישט קיין סעזאָניקע פּאַכטערס. זיי פלעגן אָפּדינגען די גאַנצע מילך־פּראָדוקציע ביים פּריץ אויף אַ גאַנצן יאָר. זיי האָבן געצאָלט דעם פּריץ פון שטיק, פאַר יעדער מעלקעדיקער קו. דער פּריץ האָט געדאַרפט געבן פּאַשע. דער פּאַכטער (ד"ה די וויי־בערישע מיטגלידער פון זיין משפּחה און אויך געדונגענע גויישקע אַרויס־העלפּערנס) האָט געמאַלקן, געשלאָגן פוטער, געמאַכט קעז. די אַרבעט איז געווען אַוועקגעשטעלט ביז גאָר פּרימיטיוו: מען זייערט די מילך, מען נעמט אַראָפּ די סמעטענע; די זויערמילך שטעלט מען אַריין אין אויוון, זי זאָל זיך „צונויפהאַקן“ (ווערן געדיכט). נאָך דעם גייט מען אָפּ אין זעק, מען לאָזט אָפּרינען די „סראָוועטקע“ און מען קריגט „צוואַרעכץ“ (צוואַרעד). צוואַרעד קען מען אויך פּאַרקויפּן, און באַזונדער גוט גייט עס ערב שבועות אויף בלינצעס. אָבער געוויינלעך שיט מען דעם צוואַרעד אַריין אין „קעזיקעס“, וואָס מען פּרעסט זיי אונטער ברעטער מיט שטיי־נער. צוליב דער שפיציקער פּאַרעם פון די קעזיקעס האָבן מיר אין ליטע געהאַט די באַרימטע לאַנגע דרייעקן פון ליטווישן האַרטן קעז. נאָך דעם דאַרף מען נאָך דעם קעז טריקענען אויף דער זון. טאַמער קומט אַרויף שימל, שאַבט מען עס אַראָפּ. (אגב איז טרוקענער קעז און סוכאַרעס פון ראַזעווע ברויט געווען די צדה־לדרך פאַר די פרומע עמיגראַנטן וואָס האָבן בעת דער לאַנגער נסיעה קיין אַמעריקע נישט געוואָלט עסן קיין טרפות אויפן שיף). פון דער סמעטענע ווידער, וואָס מען האָט אַראָפּגענו־מען, האָט מען אין „באַיקעס“ (טונכלעד) געשלאָגן מיט דער האַנט פּו־טער. מען האָט די פוטער אויסגעוואַשן אין עטלעכע וואַסערן, זי געזאַלצן און געפּירט אין „שטאַט“ אויפן מאַרק אָדער צום קאַמיסיאָנער; ער האָט זי פּאַרקויפּט אין די מילכקראַמען.

די פּרייזן אויף מילכיקס זענען געווען זייער נידעריק; אַ פונט גע־זאַלצענע פוטער האָט געקאָסט 20-22 קאַפּיקעס, אַ פונט צוואַרעד — 3-4 קאַפּיקעס, און בעת אַ „מפּלה“ גאָר 1-2 קאַפּיקעס. די פּראָדוקטן האָט דער

פאכטער זומערצייט געפירט אין „שטאָט“ צוויי־דריי מאָל אַ וואָך, און ווען דער פרייך איז געווען אַ „גוטער“ און נישט אַרויסגעקוועטשט די נשמה, האָט מען דאָך ווי נישט איז געקענט ציען חיונה; ביי אַ בייזן און קאַרגן פרייך האָבן זיך די פאכטערס געמאַטערט מיטן טויט צו גלייך. די היגינישע און סאַניטאַרישע באַדינגונגען פון דער פאכטעריי זענען געװען נישט גאָר געהויבן.

מילנעריי

דער פרייך האָט געהאַט די וואַסערן, און ביי אים האָט דער מילנער אַרענדירט זיין וואַסער־מיל, וואָס זי איז געשטאַנען ביי אַ דאַמבע, אַ סטאַוו, עס זאָל שטענדיק זיין וואַסער אויף די מיל־רעדער.

דער מילנער איז געווען דער „פער“ (אַריסטאָקראַט) צווישן די דאָר־פישע יידן. אמת, עס זענען געווען פויערים וואָס האָבן נאָך באַנוצט „זשאַרנעס“ (שטיינער) און געמאַלן פאַר זיך תבואה מיט דער האַנט, אָבער דער פויער האָט שוין זיך איינגעווינגט צו פירן זיין זעקל מיט קערנער צום מילנער, און דאַרטן האָט מען פאַר אַ שיבוש, אַן ערך פאַר 5 קאַפּי־קעס אַ פוד, אים צעמאַלן די קערנער. דער מילנער האָט חוצן אַפּאַל געװען האָט דעם „פול“, שטויב פון מעל, און „אַזאַטקעס“ (דעם אַפּפאַל פון דער געזיפטער תבואה). מיט דעם אַפּפאַל האָט דער מילנער געקענט פּיטערן עטלעכע גוטע מילכקי (און מילנערשע קי זענען געווען אַ שמד־בר מיט זייער גלאַטקייט און פּעטקייט), אַ היפשע צאָל הינער און קאַטשקעס. נאָכן שניט זענען די מילן געווען „פאַרוואַליעט“ (פאַרוואַרפן) מיט מאַלונג, זיי האָבן געאַרבעט טאַג ווי נאַכט, און די פויערים האָבן געדולדיק געוואַרט אויף זייער ריי.

אין גרעסערע מילן איז געווען אַ געדונגענער מייסטער, געוויינלעך אַ קריסט. אָבער ס׳רוב זענען די מילנערס אַליין געווען די מעכאַניקער. ביי טייל מילן זענען געווען „טשאַכראַלניעס“ און „וואַליושן“. די טשאַכ־ראַלניעס זענען קיילעכדיקע דראַטענע בערשט וואָס באַוועגן זיך אַדאַנק דער וואַסער־ראַד און וואָס קאַמען און צופן די אַפּגעשוירענע שעפּסענע וואַל. כדי דער געוועבטער שטאַף זאָל זיין שטייף און די נעץ זאָל נישט

קענען דורכדרינגען, האָט מען אים געמוזט „וואַליענען“ אין וואַליוש; דאָס איז געווען אזאָ קאַרעטע, וווּ מען האָט אַריינגעלייט דעם שטאַף, געגאַסן קאַכיק וואַסער, און די ראַד האָט געהויבן און אַראָפּגעלאָזט קלעצלעך וואָס האָבן געקלאַפט אין נאַסן שטאַף במשך פון 12-24 שעה. די טשאַכראַל-ניעס און די וואַליושן האָבן געגעבן אַ גוטע צוגאַב־פּרנסה פאַר די מיל-נער. דערביי האָט דער פּויער געדאַרפט אַליין קאָכן דאָס וואַסער און אַכ־טונג געבן אויפן וואַליענען, ד"ה ביים דעגאַטירן (שטעמפּעווען) דעם שטאַף.

גרעסערע מילן האָבן אויך געהאַט „קרופּאַרניעס“, צו מאַכן גרויפן פון גערשטן (פּערלגרויפן), פון האָבער (האַבערגריץ) און פון גריקע. נאָר די גאָר גרויסע מילן האָבן אַיינגעפירט וואַלצן צו מאַלן ווייץ אויף חלה און ווייסן ברויט.

דעם מילנערס צרות פלעגן זיך אָנהייבן פּרילינגצייט, ווען דער שניי ווערט צעשמאַלצן און די איבערגעפּולטע וואַסערן אין טייך רייסן דורך די דאַמבע און אַמאָל טראָגן זיי אַראָפּ אַדער צעשעדיקן די גאַנצע מיל־אינ־סטאַלאַציע. אָבער דער מילנער האָט ס'רוב געהאַט אַן אָפּגעשפּאַרטן גראָשן, און עס האָט געקלעקט אויף אַלץ. ערשט אין די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען מילן נתרבה געוואָרן; פּויערים וואָס האָבן געוווינט ביי לויפיקע וואַסערן האָבן געמאַכט סטאַוועס און אַפילו אַריינגעשטעלט טורבינעס, אַזוי אַז די קלענערע יידישע מילנעריי איז כמעט אינגאַנצן אָפּגעווישט געוואָרן.

די ווינטמילן זענען געוואָרן זעלטענער און געשפּילט אַ קלענערע ראַלע ווי די וואַסערמילן.

די שטעטלשע יינגלעך האָבן געהאַט אַ לידל וואָס ווייזט אויף דעם דאַברע מזל פון די מילנער; דער רעפּריין פון לידל מאַכט נאָך דעם קלאַנג פון די מילשטיינער (דאָס לידל גופא געדענקט זיך שוין נישט):

קאַטייטל, קאַטייטל, קאַטייטל,

דעם מילנער אין בייטל,

דעם מילנער אין בייטל.

פישעריי

אונטער פישעריי מיינען מיר דאָ איבערהויפט דעם אייגנטלעכן פיש־פאָנג, די אונטערנעמונג ווי אַן אינדוסטריע און טיילווייז דעם האַנדל מיט פיש.

ווי באַוווסט, איז די געגנט פון דער עטנאָגראַפישער ליטע, ווי אויך טראַקער, סוועניציאַנער, בראַסלאַווער, פּאַסטאַווער און אַנדערע קרייזן רייך מיט אַזערעס, וועלכע האָבן אין זיך אַ גרויסע פאַרשיידנאַרטיקע פיש־פאָנע.

אַט די לעבעדיקע אוצרות פון די אַזערעס האָבן שטענדיק געלאַקט מיט זייער סודותדיקער פיש־רייכקייט די אַרומיקע באַפעלקערונג, סיי יידן, סיי קריסטן.

פאַר די פויערים איז עס מערסטנטייל אַ צוגאַב־באַשעפטיקונג צו לאַנדווירטשאַפט. פאַר אַ סך יידן איז עס געווען אַ מסחר, אַ מין „גרוי־סער געווינס“, פון וועלכן מען קאָן מיטאַמאַל רייך ווערן, וואָס מען וועט כאַפֿן אַ „פּאַימקע“, ד״ה אַרויסציען פון אַזערע אַ גרויסן סכום פיש פאַר איין מאָל. אמת, דאָס האָט געקאָנט טרעפן נישט אַזוי אָפט. אָבער זיידעס האָבן דערציילט, טאַטעס האָבן איבערגעגעבן, אַז זיי געדענקען אַדער האָבן געהערט פון אַזעלכע „פּאַימקעס“. אין וואָס זענען באַשטאַנען די „פּאַימ־קעס“? מען האָט דערציילט, אַז מען האָט אַרויסגעצויגן מיטאַמאַל 20-25 וועגענער פיש (צו 25-30 פוּד אַ וואָגן). אין בראַסלאַווער קרייז זענען דאָ אַזערעס, וואָס געהערן צום גראַף פּלאַנטער. מיט אַ פּופציק יאָר צוריק האָט דער יידישער אַרענדאַטאָר פון די אַזערעס אין חודש אָדר אין משך פון 3 יאָר געכאַפט „פּאַימקעס“ צו איבער טויזנט פוּד לעשטשן. מערסטנ־טייל פלעגן די „פּאַימקעס“ זיך באַציען אויף קליינע פיש, פון וועלכע דער פרייז פלעגט זיין פון 80 קאָפּיקעס ביז 1 רובל פאַר אַ פוּד. יידן־פישער האָבן בעיקר זיך פאַרמאַסטן אויף לעשטשן, וועלכע זענען גרויס־געוואַק־סענע (אַפט צו 20 פונט אַ שטיק) און טייערע פיש. „אַ לעשטש איז כיט־רע“, פלעגן זאָגן די פישער, ווען דער לעשטש זעט, אַז ער האָט קיין אויס־וועג נישט, ווי נאָר אַרײַנצופאַלן אין נעץ — לייגט ער זיך אויף אַ זייט

הארט ביים דעק פון אָזערע און גייט נישט אין „פאסטקע“. צי איז דער לעשטש טאקע אַזוי „כיטרע“, איז אַ פראַגע, אָבער אַז עס איז אים שווער צו כאַפן — איז אַ פאַקט. אפשר צוליב דעם, וואָס לעשטשן זענען דאָ ווייניקער ווי אַנדערע פישן. ווי ס'זאָל נישט זיין, האָבן די זעלטענע „פאַימקעס“ געלאַקט די יידישע אונטערנעמער צו טרייבן ווייטער דעם פישפאַנג מיט דער האַפענונג, אַז „גאַט וועט העלפן“ און מען וועט נתעשר ווערן — דאָס האָט אָבער קיינמאַל נישט געטראָפן.

צווישן די פישער אַליין איז געווען פאַרשפרייט אַן איבערצייגונג, אַז „פישער שטאַרבן אין פרעמדע תכריכים“ (ד"ה זיי זענען אָדער וועלן זיין אביונים). אַט דער שפּרוך האָט געהאַט אַ גרונד, וואָרעם נאָך אַלע „גליקן“ פלעגן די יידישע אונטערנעמער צוליב די הויכע אַרענדע-אַפּצאַלן, קליינע סכומים געכאַפטע פיש און גרויסע הוצאות ווערן סוף-כל-סוף אַרעם. „ער האָט דערטרונקען זיין געלט אין אַזערע“, פלעגט מען זאָגן וועגן דעם אָדער יענעם פישער. אָבער דאָך האָבן אַ היפש ביסל יידן „גע-לעבט פון פישל“. אין טראַקער קרייז אַליין זענען געווען ביז 40 יידישע אונטערנעמער. יעדע אונטערנעמונג האָט באַשעפטיקט נישט ווייניקער ווי 7-6 פישער-אַרבעטער זומער און ביי אַ 20 מענטשן ווינטער.

די זומער-נעצן זענען געווען קלענערע, צו 250-300 קלאַפּטער די לענג און האָבן געמוזט באַדינט ווערן דורך 4 מענטשן. ווינטער-נעצן האָבן געהאַט אַ לענג פון 500-600 קלאַפּטער (1 קילאָמעטער) און האָבן געפאַ-דערט 8 שטענדיקע פישער „ראַמאַווע“ (אַנפירער) און 12-15 אַרבעטער פון די אַרומיקע דערפער, וועלכע פלעגן נישט באַקומען קיין געצאַלט אין געלט, נאָר קריגן אַ טייל פון פיש פון פאַנג.

צווישן די שטענדיקע פיש-אַרבעטער זענען געווען ביי יעדן יידישן אונטערנעמער איינער אָדער צוויי יידן, וועלכע זענען געווען די באַגלייב-טע באַפולמעכטיקטע און אַפט די „זאַוואַדניקעס“ (אַנפירער) און די, וואָס האָבן געקענט „אַפּזעצן“ — אויפנייען און אויסריכטן אַ נייע נעץ. אין דעם „אַפּזעצן“ איז געלעגן אַ גרויסע ספעציאַליטעט. ביי דעם אויפנייען און באַנייען זי מיט שטריק, אַנבינדן אונטן שטיינער און אויבן „פלאַ-ווקעס“ (ברעטלעך, וואָס זאָלן הייבן די נעץ אין דער הינד). די שטיינער

ציען די נעץ צום דעק פון דער אָזערע, און אויף אַזאַ אופן „שטייט“ די נעץ אין וואַסער „ווי אַ וואַנט“ און פאַרצאַמט דעם וועג פאַר די פיש, וועלכע ווערן געטריבן מיט „באַלטאַקעס“ — שטעקנס מיט אַנגעקלאַפּטע קלעצלעך, וואָס „סטראַשען“ די פיש — צו דער „מאַטניע“, אַ גרויסער נעץ־זאַק (36 קלאַפּטער), ווהיין די פיש מוזן אַריין און שוין דאָרט בלייבן. אויב די נעץ איז נישט ריכטיק „אַפגעזעצט“, וועט זי גיין קרום, זיך קנייטשן און פלאַנטערן אין וואַסער, און די גאַנצע מי וועט קיין רעזולטאַט נישט געבן. דאָס אַפּזעצן די נעץ איז געווען מערסנטטייל די ספּעציאַליטעט פון די עלטערע יידישע פישער־אַרבעטער. די יידישע אַרבעטער פלעגן דערפאַר באַקומען אַ העכערע וועכנטלעכע שכירות (4-5 רובל, די „פּראַסטע“ פישער — 2-3 רובל אַ וואַך). אויסער געצאַלט האָבן די פישער באַקומען פריי ברויט, פיש, וועלכע מען פלעגט קאַכן אין אַ „פאַר רעוון קעסעלע“ אויפן ברעג נאָכן ענדיקן דעם טאַג־פאַנג און מילך אָדער געקעכטס, וועלכע זיי פלעגן אויך אַליין קאַכן. אויב מען האָט געפאַנגען לעבן אַ דאָרף, וווּ ס'איז „געזעסן“ אַ ייד, האָבן די יידישע פישער גע־געסן ביים יידן.

די יידישע פישער־אַרבעטער זענען געווען מערסנטטייל גאַטספאַר־כ־טיקע מענטשן. יעדער פישער האָט געהאַט ביי זיך טלית און תפילין און אין דער פרי, ווען מען פלעגט פאַרוואַרפן די נעץ און צופאַרן צום ברעג (נאָר ביים ברעג קען מען באַפעסטיקן די באַטן־שיפלעך און אַרויסציען די נעץ). פלעגן די יידישע פישער אַרויסגיין און דאָוונען אונטער אַ בוים. די איבעריקע גויים־פישער האָבן זיך באַצויגן מיט יראַת־הכבוד צום דאָוונען פון זייערע חברים און קיינמאַל נישט אַפגעלאַכט פון די „יידישע פאַציע־זשעס“. די קריסטן פלעגן שוין אַליין אַנדרייען די שטריק אויפן „קאַלאַ־וואַראַט“ (אַ דריי וואַל), ביז די נעץ איז צוגעצויגן געוואָרן צו די באַטן און מען דאָרף זי שוין ציען מיט די הענט און די דאָוונער פלעגן מוזן אַריין צוריק אין באַט.

די אַרבעט פאַדערט גרויסע פיזישע כוחות. זי מוז אויסגעפירט ווערן ביי יעדן וועטער, אַפילו אין שטורעמס, גוסרעגנס און אין די גרעסטע קעלטן. די יידן־פישער זענען אָבער קיינמאַל נישט אַפגעשטאַנען פון זייער

רע קריסטלעכע חברים. פאנגען פלעגט מען דארפן בעיקר ביינאכט אדער פארטאג. מען דארף ארויסציען 7-8 „טאָניעס“ אין אַ מעת־לעת. אַ טאָניע דויערט נישט ווייניקער ווי אַ שעה, אַ שעה מיט אַ פערטל. נאָכן ענדיקן דעם פאָנג, מוז מען די נעץ אויפהענגען טריקענען. דערנאָך מאַכן „פערע“ וואָזקעס“ (איבערפירן די נעץ מיט די באַטן פון איין אָזערע אויף דער צוויי־טער). די יידישע פישער פלעגן דארפן דינגען פורן ביי די אַרטיקע פויע־ריים. די זעלביקע יידישע „זאָוואַדניקעס“ פלעגן דארפן באַשליסן, צי עס לוינט צו בלייבן אויף דער אָזערע, צי מען האָט זי שוין ווי געהעריק „דורכגעשווענקט“. ווען דער אונטערנעמער פלעגט קומען אויף דער אָזערע אָפנעמען די געכאַפטע פיש — האָט דער יידישער „זאָוואַדניק“ געדאַרפט אָפגעבן אַ באַריכט, וויפּל „טאָניעס“ האָט מען געצויגן. אָפט פלעגט באַ־נצט ווערן אַ קלה אויפן אַדרעס פון דער אָזערע: „אַ קלאַג צו איר.“ „ברענען זאָל זי“, און דאָס איז צוליב דעם, וואָס דער סכּום געכאַפטע פיש איז געווען אַ נישטיקער און נישט געדעקט די הוצאות. דערהויפּט פלעגן באַגלייטן אָזערעס מיט אַזעלכע „ברכות“ די קלענערע אונטערנעמער, וואָס האָבן געהאַט ווייניק, און דאָס אויך נישט קיין גרויסע. אַזא אונטער־נעמער האָט געמוזט אָפּט „שווענקען“ זיינע אָזערעס און געכאַפט ווייניק פיש, ווייל אַן אָזערע „האָט האַלט צו רוען“.

די פּלאַג פון די יידישע אונטערנעמער איז אויך געווען דאָס, וואָס „אַ פישל איז הפקר“, מיט אַנדערע ווערטער: אויף צו קריגן פיש אומזיסט זענען געווען פיל בעלנים און קיינער פון זיי האָט עס נישט געהאַלטן פאַר קיין סחורה, וואָס קאָסט, אגב, דעם אונטערנעמער זייער טייער. דער ייד מוז דאָך מיט אַלעמען לעבן גוט. דער פריץ, פון וועלכן דער ייד האָט אַרענדירט די אָזערע, איז דאָך געוויס אַ יחסן. ער דאַרף באַקומען די בעס־טע און די שענסטע פיש. די פויערים פון אַרומיקן דאַרף, צו וועלכע עס געהערן די ברעגעס, די „אַביעזדטשיקעס“ (אַמטלעכע אויפזעער פון די רעגירונג־וועלדער און אָזערעס), די לעסניקעס (וואַלד־וועכטער), סתם ליבהאַבער פון אומזיסטע פיש, דער אוריאַדניק, סטראַזשניק (פּאַליציי) א״אַ.

ווען מען האָט „געפּאַנגען אַן אָזערע“ ביי אַ שטעטל, פלעגן שוין קר

מען אלע שטעטלשע אָרעמעלייט: דער שוחט, דער שמש, דער מלמד. „סטייטש, האָט זיך געקלאָגט דער פישער־אונטערנעמער, פאָרוואָס קומט מען דאָס נישט צום קצב נאָך אומזיסט פלייש, צום „פאָטער“ נאָך אומ־זיסטע מילך, צום שענקער נאָך אומזיסטן בראַנפן, וואָס פאַר אַן אומגליק ליגט אין דעם פישל?“

אַבער נאָך אלע יללות פלעגט מען די אלע „סוחרים“, ווי מען פלעגט זיי איראַניש רופן, באַטיילן מיט פיש.

אויף קאַלייד, ווען צו ניטל דאַרף פאַרפאַסט ווערן מיט פיש, האָט דער יידישער פישער געמוזט „אַנלייגן מיטן קאַפּ“ און שאַפן פאַר אלע פרי־צים, פאַליציי־לייט, וואַלד־באַאַמטע, גמינע־שרייבער, וואַיטן אד־גל. אויב נישט, פלעגן שוין די אלע זיך צו אים „טשעפען“, נישט לאָזן פאַנגען, מאַכן פראַטאַקאָלן פאַר נישט „געזעצלעכע פאַנגען“.

ביים אָפוועגן פלעגט מען די פיש סאָרטירן אויף דריי מינים: „צט־באַר“ (גרויסע פיש), „האַלבע אַטבאַר“ (מיטעלע) און „דראַב“ (קליינע). די גרויסע און מיטעלע פיש פלעגט מען פאַקן אין וועגענער (זומער מיט אייז) און שיקן אויפן „פרייטיקדיקן מאַרק“ קיין ווילנע אָדער קאָוונע. די קליינע פיש „אויף קניידלעך“ פלעגן נעמען די יידישע איבערפאַרקויפער פון די אַרומיקע גרעסערע שטעטלעך, דערהויפּט איז עס געווען אַ סחורה אין „די 9 טעג“. אויך דער פרייטיקדיקער פאַנג, וואָס פלעגט שוין נישט קענען אָפגעשיקט ווערן אין די „גובערניעס“ (גובערניאַלע שטעט), איז פאַרקויפט געוואָרן צו די זעלביקע איבערפאַרקויפער, וואָס פלעגן שוין אויף שבת צונעמען אויך גרעסערע פיש פאַר יענע שטעטלשע באַלעבאַסטעס, „וואָס האָבן זיך געקאַנט פאַרגינען אַ שטיקל געפילטע פיש“. מיט אַ יאָר 40-50 צוריק און פריער איז די „דראַב“ אויך געשיקט געוואָרן קיין ווילנע און קאָוונע. אַבער פאַר די לעצטע צענדליקער יאָרן איז עס שוין פאַר אַ גרויסער שטאַט נישט געווען קיין סחורה און איז געגאַנגען נאָר פאַרן אַר־טיקן געברויך.

כמעט יעדעס שטעטל האָט געהאַט פיש־הענדלער. די הענדלער זענען געווען גאַנץ פשוטע יידן, פאַר וועלכע מען האָט קיין גרויסן דרך־אַרץ נישט געהאַט, הגם ווייבער פלעגן פאַר זיי „ציטערן“.

די יידישע אונטערנעמער האָבן אַרענדירט די אַזערעס פון פריצים אָדער פון דער רעגירונג. יעדער פריץ האָט זיך געהאַט זיין ייד. אויב דער ייד איז אַליין נישט געווען קיין פישער, פלעגט ער שוין רעקאָמענדירן דעם פריץ זיין באַקאַנטן יידישן פיש־אַרענדאַטאָר.

מען דאַרף מודה זיין, אַז די אַמאָליקע פריצים זענען געווען אַפט זייער קאַרעקט בנוגע זייערע פישער־אַרענדאַטאָרן, זיי פלעגן נישט אָפֿ־געבן קיין פרעמדע אָפילו נישט פאַר אַ העכערן פרייז. נישט בייטן זייער וואָרט, אויפנעמען אָפט די אַרענדאַטאָרן און געבן זיי כבוד (אויבס, האָ־ניק־זאַכן, וואָס אַ פרומער ייד האָט געקענט „געניסן“). ערגער איז געווען מיט די רעגירונגס־אַזערעס. יידן האָבן דעמאָלט נישט געהאַט קיין רעכט פאַרמעל „צו האַלטן אַזערעס“ אויף זייער אייגענעם נאָמען. בעת די „טאַר־געס“ (קאָנקורסן) אויף צו פאַרדינגען אַזערעס, פלעגן די יידישע אונטער־נעמער מוזן קומען מיט „אונטערגעשטעלטע“ גוים, אויף וועמעס נאָמען מען האָט דערלאָנגט „קאָנווערטן“ מיטן אָנגעבאַטענעם פרייז. אַמאָל פלעגן זיך די יידישע אונטערנעמער צונויפריידן און מאַכן „יד אחת“, מען זאָל נישט שטייגן איינע איבער די אַנדערע. פאַר אַזאַ הסכם פלעגט יעדער קאָנקורסאַנט איינלייגן געלט ביי אַ שלישי און דער, ביי וועמען עס זענען געבליבן די אַזערעס, האָט געגעבן פינפערלעך, צענערלעך און אַמאָל אויך מער צו סתם יידן, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין שום שייכות צו פיש, אָבער האָבן זייער געהאַט חשק צו כאַפֿן אַ פאַר קערבלעך לאַ יחרץ־געלט. מערסטנטייל האָבן זיך אָבער די יידישע אונטערנעמער נישט געקאַנט איי־ניקן און דעמאָלט פלעגט מען „פּאַניען אַנשטאַפֿן מיט יידיש געלט“, הייבנדיק די אַרענדע־אַפּצאָלן פאַר אַזערעס, וועלכע קענען זיך נישט רעג־טירן. ס'זענען געווען פיל פּאַלן, ווען נאָך די טאַרגעס, אויף וועלכע מען האָט געמאַכט „יד אחת“, פלעגט ווער עס איז פון די נישט־צופרידענע מסרן. פלעגט די קאָנטראָלנע פּאַלאַטע אַנולירן די טאַרגעס און באַשטימען נייע. יידן פלעגן שוין דערביי מוזן „פאַרברענען געלט“. „לאַפּווקעס“ זען נען דעמאָלט אָנגעגאַנגען. נאָר דער כאַבאַרניק האָט זיך געפילט מחוייב עפעס צו טאָן פאַר זיין נותן.

„האַלטן“ (אַרענדירן) די אָדער יענע אַזערע פלעגט שוין ווערן אַ

חזקה פון פאָטער צום זון. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָבן שוין יידישע פּישער אָנגעהויבן איינע די אַנדערע „צו פאַרלויפן דעם וועג“ און קיין אַחַד דות איז שוין נישט געווען צווישן די פּישער און דעמאָלט פּלעגט מען זיך אָפּרעכענען איינע מיט די אַנדערע אויף טאָרגעס, אַריינשטייגנדיק אין אַלף השּׁוּי, וואָס האָט זיך קאָמערציעל בשׁוּם אופּן נישט קאַלקולירט. די פּישער אונטערנעמער פּלעגן צוליב דעם פאַראַרעמט ווערן. די מלחמה, דייטשע אָקופּאַציע און די שפּעטערדיקע נאָך־מלחמה־יאָרן האָבן כמעט אינגאַנצן אַראָפּגעשווענקט פון דער אויבערפּלאַך די יידישע אונטערנעמער.

אויסער די אונטערנעמער האָבן מיט לייכטער פּישעריי זיך פאַרנוֹר מען די אַזוי גערופּענע „סעטינקעס“. אַ „סעטקע“ איז אַ לייכטער מין נעץ (20-10 קלאָפּטער), וועלכער ווערט „אָוועקגעשטעלט“ אין דער אָזערע אויף ביינאַכט און נאָר אויף גרעסערע פּיש. אויף דעם זענען נייטיק נאָר צוויי פּישער, איינער טרייבט דעם „באָט“ און דער צווייטער לאָזט די סעטקע אין טייך און נעמט איר אַרויס. גאָר אַמאָל (מיט איבער 10 יאָר צוריק) האָבן דאָס געטאָן נאָר יידן, שפּעטער זענען שוין געווען סעטינ־קעס פון דענעבורגער, און בראַסלאָווער געגנטן — רוסן. מיט דער עמי־גראַציע קיין אַמעריקע האָבן די יידן־פּישער, דער עיקר די יונגע, געוואָרפן דעם פּאָך און זיך געלאָזט מעבר־לים זוכן „בעסערע גליקן“, אָפּטמאָל אַזעלכע וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות מיט פּישעריי.

מען דאַרף דאָ צוגעבן, אַז אויך די פּישער־אַרבעטער האָבן געהאַט שאַנסן צו געניסן פון אַ גרעסערן פּאַנג. צו די אַרבעטער האָבן געהערט די פּיש, וואָס מען נעמט אַרויס פון די פּליגלען („סקרידלאָווע“). די נעץ באַ־שטייט פון צוויי גרויסע פּליגלען, וועלכע צאַמען אָפּ אַ געוויסן שטח פון דער אָזערע, און אַ זאַק — „מאַטניע“, ווהיין די פּיש ווערן געטריבן פון פאַרצאַמטן שטח. די שאַנסן צו געניסן פון אַ „פּאַימקע“ זענען דאָ געווען נאָך קלענערע, אָבער דאָך איז די אַרבעטער עפּעס צוגעפּאַלן ביי אַ בעסערן פּאַנג. „אַן אָזערע איז אַ קאַרט“, האָבן פּישער געזאָגט. און אַזוי ווי ס'ציט אַ שפּילער צו אַ קאַרט, אַזוי ציט אַ פּישער צו דער אָזערע, צום פּישפּאַנג. דעריבער זענען געווען צווישן יידן אַ היפשׂ ביסל „סעטינקעס“. אַ „סעטקע“ איז אַזאַ פּישער־נעצל וואָס באַשטייט פון דינע פּעדעס מיט גרוי־

טע „אויגן“ (לעכער). די סעטקע ווערט אַוועקגעשטעלט אויף ביינאַכט אין דער אַזערע. די פיש באַמערקן נישט די סעטקע וואָס איז פונאַנדערגע- שטעלט אין דער לענג און אין דער ברייט פון דער אַזערע און קריכן אַריין אין די אויגן. צוליב דעם וואָס דער מיטן פון פיש איז געוויינלעך בריי- טער, קען ער דורכן אויג נישט דורכגיין. ער הייבט זיך אָן צו רייסן פאַרויס (אויף צוריק גייט נישט קיין פיש) און פאַרפלאַנטערט זיך אין סעטקע, ווו ער בלייבט שטיין.

„שטעלן סעטקעס“ איז שוין כמעט אַ שפילעריי לגבי דער אַרבעט מיט אַ „נעוואָד“ (גרויסע נעץ). ס'איז פיל לייכטער און פאַדערט נאָר צוויי מענטשן; איינער טרייבט דעם באט און דער צווייטער מאַניפולירט מיט דער סעטקע. אַבער קריגן פיש מיט אַ סעטקע איז אויך געווען אַ „טראַף“ (אַ שאַנס, אַ מזל-זאָך). דערהויפּט פלעגן די סעטניקעס אַרבעטן אין דער צייט פון די „נערעסטן“ (ווען פיש לאָזן „איקרע“ און „שפילן“). דעמאָלט האָט מען געכאַפט מער. מערסטנטייל פלעגט זיך מיט סעטקעס פאַרנעמען די פישער-יונגט. שפעטער האָט מען שוין אָנגעהויבן צו ברענגען „פאַ- ניצעס“ פון אַרום דווינסק, וועלכע זענען געווען געניטע סעטניקעס. די יונ- גע יידישע סעטניקעס האָבן מערסטנטייל אויסגעוואַנדערט.

די עלטערע יידישע פישער האָבן געהאַט זייער אַבערגלויבנס. זיי פלעגן מורא האָבן פאַר אַן עין-הרע מצד די, וואָס קומען אויפן ברעג און קוקן זיך צו צום פאַנג. טאַמער פלעגט זיך אַפרייסן אַ באט (שיפל) פון ברעג אָן „וויאַסלעס“ (רודערס), פלעגן די פישער „רופן“ דעם „יונ- גאַטש“ צוריק צום ברעג מיט אַזאַ שפרוך:

באציקל, באציקל, שוויים נישט מער,

דערלאנג זיך צוריק אַ קער.

זיי פלעגן גלייבן באמונה שלמה, אַז דער „באציקל“ וועט קומען צו- ריק צום ברעג.

די פישער, די יידישע ווי די גויישע, פלעגן נישט פיינט האָבן קיין גלעזל בראַנפן. אַ גאַסט, וואָס פלעגט קומען אויפן ברעג, פלעגט אַרומ- גערינגלט ווערן דורך די פישער וואָס פלעגן אים אַרומבינדן מיט אַ שטריק. דאָס זאָל באַדייטן, אַז ער דאַרף זיך אויסקויפן מיט אַ „האַלב פלעשעלע“,

אָדער מיט געלט אויף אַ „האַלבע“ אָדער „קוואַטירל“ (פּערטל). טרינקען פּלעגט מען צוזאַמען, אָפּט פּון „קאַווש“ (אַ שעפּער אויסצוגיסן דאָס וואָסער פּון די שיפּלעך). די גרעסטע טייל פּון די יידישע אונטערנעמער פּלעגן אויך נישט פיינט האָבן צו „מאַכן אַ שנאַפּס“, דערהויפּט „אין קאַמפּאַניע“. געטרונקען האָט מען גוטמוטיק, אָן סקאַנדאַלן, אָדער ספּעציעלע שכרות־אָוואַנטורעס.

די פּישער פּלעגן אין די שטעטלעך מערסטנטײל פּאַררעכנט ווערן פּאַר „פּראָסטאַקעס“. קיין גרויס דרך־אַרץ האָט מען צו זיי נישט געהאַט, הגם מיט אַ יאָר 30-40 צוריק פּלעגן זיך נאָך טרעפּן צווישן זיי באַלעבאַטישע יידן, פּון געוויינלעכן סוחרישן טיפּ.

יידן פּלעגן אויך איינקויפּן פּיש אין די דערפער ביי פּויערים און טראַנספּאָרטירן עס אויפּן „פּרייטיקדיקן מאַרק“ קיין ווילנע און קאַוונע. פּאַרן פּלעגט מען אַ גאַנצע נאַכט, אומאַפּהענגיק פּון וועטער („ס'איז נישט אַזאַ סחורה, וואָס קען וואַרטן“), באַזונדערס איז עס געווען שווער צו שלעפּן זיך אין די ווינטערדיקע נעכט אָדער אין האַרבסט „בעת די בלאַט־טעס און שלאַכאַטעס“. די גאַנצע „האַפּענונג“ איז געווען אויף אַ „גוטן מאַרק“ אָן ערב יום־טובּ, באַזונדערס פּאַר פּסח. דעמאָלט האָבן די קאַמיסיאָנערן גענומען פּרייזן, וועלכע זיי האָבן אַליין געוואָלט. אויב די פּישער פּלעגן קומען פּון ווייטערע געגנטן, האָבן זיי שוין געמוזט „שבתן“ אין ווילנע אָדער קאַוונע.

אין די פּישעריי־קרייזן האָט געהערשט אַן איבערצייגונג, אַז אין ווילנע גייט צו דער פּיש־האַנדל ראַיעלער. די קאַמיסיאָנערן זענען נישט אַזעלכע כּע „גנבים“, ווי אין קאַוונע. אין ווילנע פּאַרקויפּט דער קאַמיסיאָנער די פּיש צו די איבערפּאַרקויפּער מיטאַמאָל. אין קאַוונע זענען די קאַמיסיאָנערן נערן אַליין די דעטאַל־פּאַרקויפּער. די גאַנצע „שמאַנט“ נעמען אַראָפּ די קאַמיסיאָנערן. פּאַר דעם אַרעמען יידישן פּראָדוצענט, וואָס האַרעוועט אַ גאַנצע וואָך טאָג און נאַכט, פּלעגן שוין בלייבן אָפּגעגריזשעטע ביינדלעך, און אַמאָל דאָס אויך נישט. („נישט אַרויסגענומען פּאַרן פּור“).

יידן פּלעגן נאָך אויך זיין פּאַרנומען מיט קויפּן נעצן, וועלכע זענען פּראָדוצירט געוואָרן פּון קאַנאַפּליעס דורך די אַרטיקע פּויערים אַרום

דוקשט, סאלאק, ווידו. די נעץ פלעגט זיין צונויפגעוויקלט אין „קלעצ“ לעד“ צו 20-30 פונט. אויף א נעץ האט מען געדארפט 15-20-30 קלעצ-לעד. אלע יידישע פישער־אונטערנעמער פלעגן קויפן נעצן אין די דער־מאָנטע שטעטלעך ביי די אויפקויפער פון נעצן. דער מסחר מיט נעצן האט געהאט א היפּשן פאַרנעם. אָבער אין אָנהייב פון דעם יאָרהונדערט האָבן עטלעכע אונטערנעמער אָנגעהויבן באַנוצן נעצן פון באַוול, וועלכע זענען פּאַבריצירט געוואָרן אויף אַ מעכאַנישן אופן אין פּרייסן (לאַנדס־בערג), די נעצן זענען געווען טייערער, אָבער שטאַרקער און פּראַקטישער. זיי פלעגן „אויסגשריבן“ ווערן דורך גראַיעווער יידישע אַגענטן. דער מסחר מיט די היימישע נעצן פאַר די „ניעוואָדן“ איז אינגאַנצן בטל גע־וואָרן.

די יידישע פישעריי האט אָנגעהויבן אָפּצושטאַרבן תיכף נאָך דער ערשטער מלחמה. אין דער אינפלאַציע־צייט, ווען אַלץ איז געווען שטאַרק אויפגעשרוּיפּט, זענען די אַרענדע־פרייזן געווען שטאַרק געהעכערט. די יידישע פישער־אונטערנעמער זענען טאַקע בדיל הדל געוואָרן, און איינע נאָך די אַנדערע ליקוידירט זייערע אונטערנעמונגען. ס'האָבן זיך שוין באַוווּזן קריסטלעכע אונטערנעמער, וועלכע ווערן אין די נייע לענדער שטאַרק פּאַוואַריזירט. אַפילו דעמאָלט, ווען זיי לייגן פאַר אַ סך אַ גידע־ריקערע אַרענדע, ווי די יידן, באַקומען זיי די קאָנטראַקטן, און הגם איצט האָט די רעגירונג אַראָפּגעלאָזן פון דער אַרענדע, זענען שוין כמעט נישטאָ קיין בעלנים־יידן אויף צו האַלטן אַזערעס, ווייל די שטייערן עסן אַלץ אויף. אויסער דעם פּאַנגען די אַרומיקע פּויערים אין די אַזערעס, פאַר וועלכע יידן האָבן געצאָלט אַרענדע, אומזיסט און ליידיקן זיי אויס. די יידן זענען נישט ביכולת צו פאַרווערן די פישעריי אויף זייערע אַזערעס. מלחמה־האַלטן מיט די פּויערים ווילן זיי נישט און קענען נישט.

ביי היינטיקן טאָג זענען געבליבן אין די פריער־דערמאָנטע קרייזן נאָר צו עטלעכע יידישע אונטערנעמער, וועלכע האַלטן זיך אויך ביים ליקוידירן. די העצע קעגן די יידן־אַרענדאַטאַרן סיי מצד דער פרעסע. סיי מצד די באַאַמטע, מאַכט אוממעגלעך צו פירן די פישעריי אין פריערדיקע ראַמען. יידישע פישער־אַרבעטער זענען שוין כמעט אינגאַנצן פאַרשווונדן

די קריסטלעכע אונטערנעמער נעמען זיי נישט. וווּ נישט וווּ זענען נאָך געבליבן אויפקויפער פון פיש ביי די פויערים. די פישקאָפּעראַטיוון האָבן כמעט אינגאַנצן באַזייטיקט דעם יידישן הענדלער, זיי האָבן געעפנט אַ גאַנצע ריי קראַמען, אין וועלכע די פאַרקויפער (און פראָדוצענטן) זענען נאָר קריסטן. דאָס קינסטלעכע האַדעווען פון קאַרפּן און אַנדערע פיש, וואָס ס'ווערט איצט געפירט אין יעדן גרעסערן גוט און אַפילו דורך פויע־רים, האָט געגעבן דעם לעצטן קלאַפּ דער יידישער פיש־אינדוסטריע. די צאָל יידישע פאַרקויפעריןס פון פיש אין שטאָט האָט זיך פאַרקלענערט אויף אַ העלפט. די פאַרדינסטן פון די געבליבענע זענען מינימאַלע, אַפט גראַשנדיקע.

די ווייבער־פאַרקויפעריןס פון אַמאָל האָבן געהאַט אַ שלעכטן שם מיט זייערע קללות, חרמות און אַפט פיזישע באַליידיקונגען («מיט אַ פיש אין פּיסק»). מען פלעגט נישט דערוועגן, נישט דערמעסטן, נאָר באַלע־באַסטעס האָבן געציטערט זיך אַנצוהייבן מיט די פישערקעס. מען האָט געשמועסט, אַז פישערקעס פלעגן שבת זיין אַנגעטאָן בעסער פון אַלעמען (קאַראַקולענע מאַנטלען!) און קויפן די בעסטע פלעצער אין יידישן טעאַ־טער. איצט זענען עס פאַרשטויסענע אַרעמע ווייבער, וואָס זענען צופרידן, אויב זיי פאַרדינען אויף אַ שטיקל טרוקן ברויט. זייער צאָל ווערט קלע־נער מיט יעדן חודש. זייער וועכנטלעכער פאַרדינסט איז איינס ביז צען גילדן.

די עטלעכע יידישע פיש־קאַמיסיאָנערן, וואָס האַלטן זיך נאָך אויף דער אויבערפלאַך, זענען איבערצייגט, אַז העכסטנס קען נאָך דויערן עט־לעכע יאָר — און פון דעם יידישן פיש־מסחר און פישפאַנג וועט שוין אַפילו קיין זכר נישט בלייבן.

קרעטשמעריי, טראַנספּאָרטירעריי, וויינעריי

„אַ קרעטשמע טאָר מען נישט אויסמיידן“, זאָגט אַן אַלט באַלעגאַ־ליש ווערטל.

ווייזט אויס, אַז אַ קרעטשמע איז געווען אַ נויטווענדיקייט, אָן וועל־כער מען האָט זיך נישט געקאָנט באַגיין. באַזונדערס דעמאָלט, — מיט

א 40-50 יאר צוריק — ווען באַנען זענען געווען ווייניק, פון קיין אויטאָבוסן האָט מען נאָך נישט געוואָסט. די גאַנצע קאָמוניקאַציע איז פאַרגעקומען אויף פּורן. פיל צענדליקער און אָפט הונדערטער וויאָרסטן האָט מען געדאַרפט דורכמאַכן מיט פּערד. פיל מעת-לעתן האָבן געדויערט נסיעות פון קליינע שטעטלעך און ישובים אין די גרעסערע שטעט און צו־ריק. מען האָט געפירט סחורה אין שטאָט (פּראָדוקטן, רוישטאָף) און פון שטאָט (פאַבריקאַטן, קאַלאָניאַל-סחורות).

יעדעס שטעטל האָט געהאַט איינעם אָדער עטלעכע יידן טראַנספּאָר-טירער („טראַנספּוטירער“), וואָס האָבן אויפגענומען „אויסשטוכן“ (רייס-טערס, רשימות) פון קרעמער אויף אַלערליי סחורות, וועלכע זיי דאַרפן קויפן אין שטאָט. דער טראַנספּאָרטירער פלעגט אויך אויפנעמען פאַר-שיידענע פּערזענלעכע אויפטראַגן, ווי באַשטעלן רעצעפּטן, באַזאָרגן די אָדער יענע באַלעבאַטים מיט פלייש („שטאָטיקע“, פּעטע) אויף שבת, אפילו בייטן ביכער פאַר שטעטלשע משכילים, מאַכן פאַרשיידענע „ספּראַוו-קעס“ (אינפּאָרמאַציעס), איבערגעבן און ברענגען בריוו, געלט אד"גל. ישובניקעס פלעגן פירן מילכיקס, תבואה, בהמות, קעלבער. דאַרפישע הענדל-לער — חזיר-האַר, זוּימען, עופות, פיש; יידישע גערטנעריערס — איר גערקעס (אין סעזאָן); „סאַדאַוויקעס“ — יאַגדעס, פּרוכטן אַאָוו. באַ-זונדערס פלעגן די „גאַסצינצעס“ (גרויסע שליאַכן, וועלכע פירן צו שטעט) זיין באַלעבט פאַר מאַרק-טעג און איבערהויפט פאַר פּרייטיקס. די יידישע שטעט האָבן געפאַדערט אויף שבת אַ היפש ביסל פּראָדוקטן. שטעטלשע און דאַרפישע יידן האָבן זיך נישט געלאָזט בעטן און געפירט פאַר די „ווילנער נאַשערס“ (אַזא נאַמען האָט געהאַט ווילנע); די אַרעמע שטעטל-שע יידן האָבן געהאַלטן פאַר „נאַשערס“ די ווילנער יידן, וועלכע האָבן געניצט פּוטער און קעז, הינער, פיש און פּרוכטן נישט נאָר שבת, נאָר אפילו „אין אַ מיטן מיטוואָך“. דעם מין „נאַשעריי“ כאַראַקטעריזירט אַ כמו אַנקעקאַט, וואָס מען האָט דערציילט אַמאָל אין שטעטלשע באַלעבאַ-טישע הייזער.

— מאַמע, היימקע איז אַ נאַשער —

— וואָס איז?

— ער נאָשט ברויט... די שטעטלשע פרעסערס און נאָשערס נאָשן...

ברויט.

אויף די שליאָכן זענען געפאָרן יידן מיט אָנגעלאָדענע וועגענער («דראַבינעס»). אָפט איז אויף די פּורן נישט געווען אָפּילו וווּ זיך צוצור־זעצן. דער פּורמאַן מוז גיין דעם גאַנצן וועג ביים וואָגן, האַלטן די לייצעס אין האַנט, אָדער אויב ס'איז אַ «גוטער פּערד», אויף וועלכן «מען קאָן זיך פּאַרלאָזן», אַז ער וועט גיין נאָר אין דרך הישר, בינדט צו דער פּור־מאַן די לייצעס צו די האַלאַבלעס און גייט פּאַזע פּור מיט פּרייע הענט, סיידן ס'פּאַרט אַ פּור אַנטקעגן און מען מוז שוין קירעווען דאָס פּערד אָן אַ זייט. די פּאַלעס פּון די קאַפּאַטעס (זומער), בורקעס, פּעלצן (ווינטער) פּאַרקאַשערט, עס זאָל זיין לייכטער צו שפּרייזן.

רעגנט, שנייט, דונערט און בליצט, האַגלט, שניידט דעם פנים דער ווינט מיט אַ זאָויעע, טאָר דער באַלעגאַלע זיך נישט אָפּשטעלן, נישט איבעררייסן זיין נסיעה אויף אַ לענגערער צייט. ערשטנס, מוז די סחורה ווערן צוגעשטעלט אויפן מאַרק כמעט נאָך פּאַרטאַג; צווייטנס, אַז מען זאָל «זיך נאָכגעבן», איבערנעכטיקן עַד יעבור זעם, וועט מען דאָך נישט קאַנען אַנציען צוריק אויף שבת אַהיים. און שבתן אין וועג איז «נודע און פּאַס־קודנע». דער גאַנצער נחת רוח פּון אַזאַ «פינצטערער פּרנסה» איז דאָך דאָס «שטיקל שבת אין דער היים».

פּאַרן אָדער שפּרייזן יידן פּאַרקאַליעטע ווינטער, פּאַרשמאַכטע, פּאַר־שטויבטע אָדער צענעצטע זומער, צי פּון רעגן, צי פּון שווייס — דאָס פּערד איז שוין הונגעריק, באַדעקט מיט שוים («סמעטענע» אויף באַלעגאַ־לישן לשון). «עס ציט אין האַרצן». מוז מען זיך אָפרוען אַביסל, צובייסן, אַנפּאַשען די פּערד. אין דער קרעטשמע וועט מען קאַנען אונטערשפּאַרן דאָס האַרץ און אָפּילו אויסטרינקען אַ גלעזעלע בראַנפּן, «דערוואַרעמען די נשמה». די קרעטשמע איז געווען אַ מין גענאַרט לאַנד פּאַר די שטענ־דיקע פּאַרער און «פּור־פּאַסאַזשירער».

אַ קרעטשמע אויף אַ שליאָך איז געווען אַ מין וואָקזאַל. אמת אַ גאַנץ פּרימיטיווער פּאַר דער דעמאָלטיקער פּרימיטיווער קאָמוניקאַציע. אַ וואָך זאָל מיט מער ווי אַ באַשײדענעם «בופּעט». אָבער נישט נאָר וואָקזאַלן

און סטאַנציעס זענען געווען די קרעטשמעס, נייערט אויך האַטעלן און קראַמען, וווּ מען האָט געקאַנט קריגן אַ פעקל שוועבעלעך, פּאַפּיראַסן אַדער מאַכאַרקע, אַ גלאַז ביר, קוואַס, און אויך סמאַלע אַדער „מאַזע“ צו שמירן די רעדער, אַ רימען, אַ צוואַק א"א „שפּייז־פּראָדוקטן“, ווי עס איז געווען אַמאַל אויפגעשריבן אויף אַ שילד פון אַזאַ קרעטשמע־קרעמל (אין רוסיש).

איז מען געפאַרן שוין אַ נאַכט אַדער צוויי אָן איבעררייס, האָט מען שוין געמוזט כאַפּן אַ דרימל כאַטש אַ פאַר שעה אויף אַ האַרטער באַנק אין קרעטשמע. אַלץ בעסער, ווי „פּיקן מיט דער נאַז“, זיצנדיק אויף אַן איבערגעלאַדענעם וואַגן מיט אַ געפאַר אַראַפּצופאַלן אַדער איבערקערן זיך צוזאַמען מיטן וואַגן.

אַ קרעטשמע האָט געשפּילט אַ גרויסע ראַלע אין דער אַמאַליקער קאָמוניקאַציע. אַן איר וואַלט גאַר אוממעגלעך געווען אונטערצוהאַלטן אַ רעגולערן פּאַסאַזשירן־פּאַרקער און סחורות־אויסטויש. די קרעטשמע האָט אויסגעפּילט אַ גרויסן עקאָנאָמישן בלויוז. די רעגירונג און די זעלבסט־פאַרוואַלטונגען האָבן נישט געזאַרגט צו באַפּרידיקן די נויטן פון די רייזן־דער, וועלכע האָבן זיך געפונען אין וועג דעם גרעסטן טייל פון זייער לעבן. די קרעטשמע איז אויך געווען אַ מין גיכע הילף פאַר אַלע פאַרביי־פאַרער, וואָס האָט געקאַנט באַפּרידיקן די נויטן פון דעם, וואָס מען פלעגט רופן „מאַלע וואָס ס'מאַכט זיך אין וועג“ (צעבראַכענע אַקס, בוקסע, זאַ־גוואַזדקע, אַ צעריסענע סופּאַניע — אַ רימען, וואָס ציט צונויף דעם כאַ־מעט) ווערט אַמאַל אַ מענטשן נישט גוט אויפן וועג, ס'פאַרשאַט וואָס עס איז דעם פּערד — איז דער קרעטשמער אַ בראַט און די קרעטשמערקע אַ מאַמע. און וווּ קען מען איבערוואַרטן אַ שטורעם, אַ „גוס“, אַ זאַווערוכע, ווען פאַרן „אָן אַ וועג“ אין „חושכניש“ איז סכנות נפשות? — אַלץ אין קרעטשמע.

די קרעטשמע האָט אַ גרויסע סטאַדאַלע (פּערד־שטאַל), וווּ ס'קאַנען זיך באַהאַלטן אַ צענדליק און מער פורן אויך. האָבן טאַקע יידן נישט גע־קאַרגט זייער טרחה און „געהאַלטן קרעטשמעס“. וויפל זענען געווען יידי־שע קרעטשמעס מיט אַ יאָר 40-50 צוריק — וועט קיינער מסתמא נישט

קאנען אויסרעכענען. נאָר אויף אַ שטח פון 80 וויאָרסט פון יעזנע (א) שטעטל באַקאָנט אין ליטע מיט דעם, וואָס אָנשטאַט „אַ יעזוס־מאַריע“, ווען אַ ייד האָט געדאַרפט איבערגעבן דעם אויסדרוק, פלעגט ער זאָגן: „יעזנע מיט סטאַקלישאַק“, ביז ווילנע זענען געווען 10 קרעטשמעס (אוי־סער די שטעטלשע) — איצט איז קיין איינע פון זיי נישטאַ. מען קאָן אויף אַזאַ אופן אָננעמען, אַז אויף גרעסערע שלאַכן איז געווען נישט וויי־ניקער, ווי איין קרעטשמע אויף יעדער 10 וויאָרסט (אין דורכשניט). אויף זייטיקע וועגן זענען געווען אַ סך ווייניקער. אויסער די קרעטשמעס אויף די „גאַסצינצעס“ זענען געווען אין אַלע גרעסערע דערפער איינע אָדער צוויי קרעטשמעס. אויך די קרעטשמעס זענען אַלעמאָל געשטאַנען ביים וועג, מערסטנטייל אין אָנהייב פון דאָרף (זיי זאָלן זיין קענטיק). אַט די דאַרפישע קרעטשמעס האָבן אויך געדינט פאַר די דורכפאַרער, אָבער דער עיקר זענען עס געווען דאַרפישע קלובן.

מען דאַרף געדענקען, אַז אין יענע צייטן האָט זיך צווישן די פויעריים נישט געפירט קיין שום קולטורעלע אַרבעט, קיין שולעס זענען נישט גע־ווען, 99 פּראָצענט פון די פויעריים זענען געווען אָנאַלפאַבעטן. קיין שום גייסטיקע פאַרוויילונגען, אויסער וויעטשערינקעס („גרישקעס“), זענען נישט געווען. דער פויער האָט נישט געהאַט קיין אַנדערע תענוגים, אויסער אויסטרינקען אַ גלעזל בראַנפן אָדער אַ פּלאַש ביר, וואָס זאָל אים לאָזן פאַרגעסן אויף אַ געוויסער צייט זיין פינצטער און פאַרהאַרעוועט לעבן.

באַקומען „דעם אַרטיקל“ האָט מען געקענט ביי אַן אַבראַמקעו, אַ מאַשקעו, אַ חיימקעו אין קרעטשמע. אויסער דעם איז די קרעטשמע געווען אין גרעסטן טייל אַ רחבת ידים אין פאַרגלייך מיט דער רויכיקער שטיב־קע פון פויער. דאַרטן אין קרעטשמע פלעגן שוין קומען אויך אַנדערע גו־טע ברידער, וואָס האָבן געגאַרט נאָך אַ „קעלישעק“. ביים יידן האָט מען זיך געקאַנט אַראַפּריידן פון האַרצן. דער ייד האָט דאָך געהאַט אַ מגע ומשאַ מיט דער אויסערלעכער וועלט. מען האָט אין קרעטשמע געקאַנט זיך דערוויסן אַביסל נייס. דער ייד האָט געקאַנט געבן אַן עצה אין אַ פאַר־פּלאַנטערטער פּראַגע. אין ווייסרוסישער ליטע איז געווען באַקאַנט אַ ווערטל סיי צווישן יידן, סיי צווישן פויעריים: „ניעכאַי בודזע יאַק סאַראַ

קאזאלא" (זאל שוין זיין ווי שרה האָט געזאָגט — געפסקנט). מסתמא איז געווען ווען עס איז אַן אויטאָריטעטע קרעטשמערקע מיט אַזאָ נאָמען, וועל' כע האָט די פּויערים געגעבן גוטע עצות. און דאָס ווערטל גיט אַ געוויסן שטייגערישן שטריך פון באַציאונגען צווישן יידן און גוים.

נישט אַלע מאָל האָט מען פון די קרעטשמעס, באַזונדערס אויף זיי-טיקע וועגן און אין פאַרוואַרפענע דערפער, געקאָנט ציען "פּאַלנע חיונה". האָט טאַקע דאָס ווייב געפירט די קרעטשמע. דער מאַן פלעגט זיך פאַר-נעמען מיט אַן אַרבעט. אַמאָל מיט "פאַרן איבער די דערפער" (מסחרן). אַמאָל מיט מלאכה (שניידעריי, סטעלמאַכעריי, פישעריי וכדומה). דאָס ווייב האָט געמוזט זיין די אשת חיל אין קרעטשמע: "שענקען". אַוויירן די פּויערים, רעזן מיט זיי און אַפילו העלפן זיי אין אַן עת צרה.

די קרעטשמעס האָבן אין גרעסטן טייל געהערט צו פריצים, פון וועל' כע יידן האָבן די קרעטשמעס אַרענדירט. אַפט איז עס געווען אַ חזקה, אַן אַנדער ייד האָט נישט געטאַרט אויסדינגען די קרעטשמע פאַר אַ העכערן פרייז. ס'האָבן אָבער געטראָפן פּאַלן, ווען מען פלעגט "פאַרלויפן דעם וועג", און דעם פריערדיקן, אַפט לאַנגיאַריקן קרעטשמער "רונירן" (אַרויס-זעצן).

אין אַ ריי ערטער האָט געהערשט (פאַרן איינפירן דעם מאַנאַפּאָל אויף בראַנפן) די פּראָפינאַציע, לויט וועלכער דער פריץ האָט געהאַט דאָס גאַנצע רעכט צו טרייבן און פאַרקויפן בראַנפן. דאָס לעצטע איז איי-בערגעגעבן געוואָרן נאָר צו איין יידישן קרעטשמער. קיין אַנדערע קרעטש-מעס האָבן שוין אין דעם דאָרף אָדער שטעטל נישט געטאַרט זיין. אַזאָ שטעטלשער קרעטשמער איז שוין געווען אַ יחסן. אַפט פלעגט ער טאַקע זיין דער "סאַמאָדזיערשעץ" פון שטעטל, דער תקיף, דער בעל-דעה און דער גבאי. אַזאָ ייד פלעגט זיך פאַרגינגען אַמאָל צו געבן אַ פאַטש אַן "עזות פנים", וואָס וויל פּורץ גדר זיין אָדער נישט פּאַלגן דעם גבאי.

צווישן די דאָרפישע קרעטשמער זענען אָבער קיין תקיפים נישט גע-ווען. דאָס זענען געווען פשוטע יידן, וואָס הגם זיי זענען געזעסן צווישן גוים, האָבן זיי נישט איינגעלאָזן קיין איין ברעקל פון דער טראַדיציאָנע-לער שטעטלשער יידישקייט, מען האָט געהיט שבת. קיין בראַנפן האָט מען

דעמאלט נישט פארקויפט. גויים האבן גארנישט געוואגט צו קומען. די קרעטשמער האבן שבת נישט גענומען קיין געלט אין האנט. מען האט אין קרעטשמע גערוט. ״ווי גאט האט געבאָטן״. שבת פלעגן שוין כמעט קיין דורכפארער נישט זיין. וועגן יידן איז דאָך אָפּגערעדט. אָבער אויך גויים האָבן שבת נישט געהאַט ווהיין צו פּאַרן, ווייל אין שטאַט אָדער שטעטל איז אַלץ געווען סגור ומסוגר.

**

״אַ קרעטשמע אָן בראַנפן איז ווי אַ באַלעגאַלע אָן אַ בייטש״. בראַנפן איז געווען דער ״הויפט־פּראָדוקט״ פון אַ קרעטשמע.

דער בראַנפן איז ״געשטאַנען״ אין הילצערנע (פון דעמב) פעסער, וועלכע זענען געלעגן אויף קלעצלעך אין האַלב־פינצטערן צימער (״ספּי־זשאַרניע״) מיט איינעם אָדער צוויי קליינע פענצטערלעך. צו די טונען זענען געווען צוגעמאַכט קראַנען, אונטער וועלכע עס איז געווען אונטער־געשטעלט אַ קופּערנע כלי, ווהיין דער בראַנפן האָט גערונען פון דעם אַביסל לעכערדיקן קראַן. פון קראַן פלעגט מען ״צאַפן״ דעם בראַנפן אין אַ קופּערנער פּאַן אָדער אַנדער כלי, פונאַנדערגיסן עס אין פלעשער, און ״שענקען״ פלעגט מען עס פון ספעציעלע כלימלעך, געמאַכטע פון קופּער אָדער צין (צינק): אַ קוואַרטירל, אַ האַלב קוואַרטירל, אַ טאַפּ, אַ האַלב־בער טאַפּ אַאָז״ו. די קוואַרטירלעך האָבן געהאַט אַ פּאַסאַן פון אַן אָפּגע־האַקטן קאַנוס. דעם בראַנפן פלעגט מען פון טונען אָפט באַקומען מיט אַ ליווער דורך אַ ספעציעלע עפענונג, וועלכע איז געווען צוגעדעקט מיט אַ שפּונט. פון ליווער ציט מען אַרויס מיטן מויל די לופט, און דערנאָך ווערט ער אָנגעפילט מיט בראַנפן. פון ליווער גיסט מען שוין אַריין דעם בראַנפן ווהיין מען דאַרף.

די ליווערס פלעגט מען באַנוצן דער עיקר אויף ״אַנצוציען״ ביר פון אַ פּאַס. ביר פלעגט מען פונאַנדערגיסן אויך אין ״באַרילקעס״ (קליינע עמערדיקע פעסלעך). ביי שמחות פלעגן פויערים נעמען באַרילקעס אין אַ גרעסערער צאַל. ״באַרילקעס״ ביר האָט מען געטרונקען ״אין קאַמפּאַניע״ אויף יאַרידן, מערק, קלויסטער־טעג.

גרויסע צרות האָבן געהאַט די קרעטשמעס פון די „רעוידערס“ (קאַנ־טראַליאַרן), וואָס פלעגן קומען „מעסטן דעם בראַנפן“, — נאַכזען, צי די שטאַרקייט שטימט מיט די אַקציו־תַּקנות. נאַטירלעך, פלעגט טרעפן, אַז די שטאַרקייט האָט צוגעהונקען (ריזיקאַנטן האָבן צוגעגאַסן אַביסל וואָסער). פלעגן קומען פראַטאַקאָלן, שטראַפן. אַבער נישט נאָר שטראַפן, נאָר אויך תּפִּיסה פון 6 חדשים ביז אַ יאָר. אַמאָל פלעגט מען „דורכקומען מיטן צורר“ פאַר אַ צענער, אָדער אַ 25קער (אין שווערערע פאַלן). אַבער בכלל האָט מען געהאַט צרות אויפן פּוּד. אַזוי, אַז די לעצטע יאָרן פאַרן איינ־פירן דעם מאַנאַפּאָל האָט מען שוין קיין „קאַמבינאַציעס“ מיט בראַנפן נישט געמאַכט (די שטאַרקייט האָט געדאַרפט זיין 45 גראַד).

אגב אורחא דאַרף דאָ דערמאַנט ווערן ווי אַ פאַרשווונדענע ייִדישע פרנסה — וויינעריי. ווי באַוווסט, איז פאַרן איינפירן דעם מאַנאַפּאָל, דאָס טרייבן בראַנפן געלעגן נאָר אין פּריוואַטע הענט. פּריצים פון גרעסערע גיטער פלעגן בויען ברייזער (גאַזשעלניעס) און איבעראַרבעטן זייערע פּראַדוקטן אויף אַלקאָהאָל־משקאות. דער פּרייז פון די פּראַדוקטן איז געווען זייער אַ נידעריקער (די צושטעלער פון קאַרן און קאַרטאַפּל זענען אויך געווען יידן). מערסטנטייל האָבן די ברייזער אַרענדירט יידן. אין די ברייִזער זענען שטענדיק געזעסן „אַקציוניקעס“, וועלכע פלעגן באַשטימען דעם אַקציו. וואָס דאַרף איינגעצאָלט ווערן דער מלוכה פאַר יעדן עמער בראַנפן.

די אַקציוניקעס האָבן געלעבט אין גרויס ווילטאַג, ס'האַט געלוינט זיי צו צאָלן גרויסע סומעס, כדי זיי זאָלן פאַרקלענערן די אַפּצאָלן, ד"ה נישט אַלץ רעגיסטרירן. ביי דער פּראַדוקציע פון בראַנפן זענען מערסנ־טייל געווען באַשעפטיקט ייִדישע „וויינערס“־מייסטערס, וואָס האָבן דורכ־געפירט די גאַנצע בראַנפן־אויסאַרבעטונג, געמאַכט די זאַטאַרן, „איינגע־שטעלט“ די שטאַרקייט, רעקטיפיצירט (גערייניקט) דעם בראַנפן. די ייִדי־שע וויינערס זענען געווען גרויסע ספּעציאַליסטן פון דעם פאַך, און זיי איז געווען שווער צו פאַרבייטן. זיי האָבן געהאַט זייערע פּראַפּעסיאָנעלע סורדות. פון די ברייזער דירעקט האָבן די קרעטשמער גענומען בראַנפן אין טונען. שפּעטער זענען שוין געווען ספּעציעלע „ראַזליוון“ (פּונאַנדערגייִ-

סונג) פון בראָנפן און ביר אין פלעשער, און פון די ראַזליוון האָבן שוין גענומען סחורה די שענקער און קרעטשמער.
 מער קיין יידישן וויינער קאָן מען שוין אין די ליטוויש-ווייסרוסישע געגנטן מסתמא אויף אַ רפואה נישט געפינען.

* * *

די קרעטשמעס אויף די שליאַכן אָדער אין די שמעטלעך, דורך וועל-
 כע דער שליאַך איז דורכגעגאָנגען, האָבן פאַרנומען גרויסע געביידעס מיט
 אַ סך צימערן, אָפט נאָר אויף אַ העלפט איבערגעצוימטע מיט אַ גרויסן
 רוסישן אויוון אין דער מיטן, וואָס האָט געוואָרעמט אַלע צימערן אַרום
 אים. ווען דער לאַקאַל איז געווען גרויס — זענען חוץ דעם געווען „וואַנט-
 אויוועלעד“, וואָס פלעגן אָפט רייכערן, אַזוי אַז די ווענט אין די קרעטש-
 מעס זענען זעלטן געווען שניי-ווייס... אין אַ פאַר „פאַראַדנע“ צימערן איז
 געווען אַ ברעטערנע פאַדלאַגע, אין די איבעריקע צימערן — בלויו ליים
 אָדער אויסגעלייגטע ציגל. די פאַדלאַגע איז געווען זייער זעלטן געוואָשן.
 „סיי ווי וועט מען אַנטראַגן“ (בלאַטע). די מעבל איז באַשטאַנען, חוץ פון
 טישן, פון ברייטערע און שמעלערע טאַפּטשאַנעס אָדער האַרטע „קושעט“
 קעס. די דורכפאַרער פלעגן אויף זיי כאַפּן אַ דרעמל. דאָס בעטגעוואָנט
 איז באַשטאַנען פון זייערע אייבער-בגדים: בורקעס, פעלצן אָדער גאַר
 דער „אייגענער קולאַק“. גוט איז געווען אין קרעטשמע ווינטער, ווען מען
 האָט דאָרט געבאַקן ברויט, און דער אויוון איז געווען אַ הייסער. דעמאָלט
 פלעגן די דורכגעווייקטע אָדער דורכגעפרוירענע „רייזנדער“ האָבן אַ שאַנס
 זיך אויסצוואַרעמען, אָפּצוטריקענען. אויפן „לעזשאַק“ זענען אָפט גע-
 לעגן זעק מיט קאַרן, האַבער, גערשטן, וועלכע מען האָט געטריקנט פאַרן
 צעמאַלן. אַוועקצולייגן זיך אויף אַ הייסן זאַק האַבער איז גאַר געווען אַ
 תּרופּה צו אַ סך קראַנקייטן. „הייסער האַבער ציט אויס דעם ווייטיק“. דאָס
 האָט זיך באַצויגן אויף רעוואַמטיזם, בויך-קראַמפּן, שמעכעניש, ברעכע-
 ניש, ציעניש וכדומה: „אַ וואַרעמער אויוון (אַ לעזשאַק) איז אַ געזונט
 אין די ביינער“. איבעריקנס, האָט דער באַק-אוייוון ביי אַלע ישובניקעס
 געשפּילט אַ גרויסע מעדיצינישע ראַלע: דאָס איז געווען אַ היימישער דאָק-

טאָר, וואָס האָט קיין געלט נישט גענומען. מיטן לעזשאַק האָבן זיך מערסטנטייל באַנוצט עלטערע מענטשן.

דורך דער קיך פון קרעטשמע האָט געפירט אַ דירעקטער אַריינגאַנג אין סטאָדאַלע. דאָס איז געווען זייער אַ גרויסע שטאַל מיט עטלעכע „סקלאַדזיקעס“ פאַר האַלץ, מעקינע, היי. קיין פענצטער איז אין סטאָדאַלע נישט געווען, נאָר איין גרויסע פאַר טויערן, דורך וועלכע די פורן זענען אַריינגעפאַרן אין סטאָדאַלע. פון מיסט, פון רעגן און שניי (די דעכער אין די סטאָדאַלעס האָבן אַפט אונטערגעהונקען און גענעצט) איז אין די סטאָדאַלעס געווען גאַס און בלאַטיק. פון דעם פלעגן די דורכפאַרער און די בנייבית פון קרעטשמע אַנטראָגן אַ היפש ביסל בלאַטע אין שטוב, באַזונדערס אין האַרבסט און אין די נאַסע ווינטער־טעג.

אַבער קיינער האָט עס נישט גענומען פאַר אומגוט. אַט אַזוי איז געווען פון דורות. און דאָס האָט געהערט צו אַ מין סטיכע, אַ שטייגער, ווי טאָג און נאַכט, ווינטער און זומער — מיט איין וואָרט, דאָס איז געווען אַ סדר העולם. פון שלמה מיימונס צייטן ביז מיט אַ יאָר 40-50 צוריק זענען אַ סך זאַכן אין קרעטשמע געבליבן נישט געאַנדערשט.

מען דאַרף נאָך צוגעבן, אַז אין סטאָדאַלע זענען געשטאַנען הינער, גענדז, אַ פערד אָדער אַ קו, אויב דער קרעטשמער האָט עס פאַרמאַגט. אַ קרעטשמע מיט אַ סטאָדאַלע איז געווען איין גאַנצע זאַך, נישט פונאַני־דערצוטיילן. זומער האָט געראַיעט פון פליגן. ס'האַבן נישט געפעלט קיין אַנדערע אינזעקטן. אַפט פלעגן די געסט נישט קאָנען שלאָפן. באַזונדערס פלעגן זיך די וואַנצן אַרויפּוואַרפן אויף די „נאַוואַסיעלצעס“ (נייע אייבי־וויינער — דאָס מיינט דורכפאַרער). אַנדערע קרעטשמער האָבן געהאַט אַ שם אין דעם פרט.

דערציילט מען:

— יודלס קרעטשמע האָט אַפגעברענט.

— אוי וויי: — אָבער די וואַנצן אויך...

ס'איז אין יעדער צרה געווען אַ שטיקל טרייסט: נקמה אָן די „רוי־

טע רמאים“...

צוליב דעם פלעגן אַפט די דורכפאַרער אין די זומער־נעכט דרעמלען

אויפן וואָגן אין סטאָדאַלע אָדער אויפן „דויעדזיניעץ“ (הויף) ביים קרע-
טשמע. די פערד עסן פון די טאַרבעס האַבער, און די פּורמאַנעס מיט זייע-
רע פּאַסאַזשירן שפּאַרן ערגעץ וווּ דעם קאַפּ צו. און אזוי „רוט מען זיך
אויס“, ביז ס'פּאַשען זיך אָן די פּערד.

ס'זענען געווען קרעטשמעס רייכע און אַרעמע. אין די רייכערע פּלעגט
מען קאַנען קריגן וואָס „צוצובייסן“. אין די אַרעמע פּלעגט נישט אַלעמאַל
זיין אַ שפּע פּון שפּייז... וועגן דעם קאַן געבן אַ פּאַרשטעלונג דער וויי-
טערדיקער קרעטשמערשער (גיכער האַלב־משכילישער) וויין:

פּאַרט אַ ייד מיטן גאַסציניעץ. הונגעריק איז ער. קאַלט איז אים.
אַבער באַלד דאַרף זיין אַ קרעטשמע. דאַרט וועט מען קאַנען אונטער-
שפּאַרן דאָס האַרץ. קוים אַריינגעפּאַלן אין קרעטשמע:

— גוט נ'אָונט, — גוט יאָר!

— עסן!

— אַ שטייגער, וואָס וויל אַ ייד?

— נו, אַ שטיקל פלייש.

— נישטאַ!

— אַ שטיקל פיש.

— נישטאַ!

— אַ גלאַז מילך.

— נישטאַ! די קו אַ יאַלעווע (מעלקט זיך נישט).

— אָן איי — די הינער לייגן נישט!

— אַ בולקע, אַ שטיקל קעז, קאַרטאַפּל, אַבי גיט צום טיש.

— אוי אַ ייד אַ נאַשער — זאַגט די קרעטשמערקע — אַלץ ווילט

זיך אים!...

דאָך איז די קרעטשמע, ווי געזאַגט, געווען אַ שטיקל פרייד און
טרייסט בעת די מיילך־ווייטע נסיעות. עס פּלעגט ווערן היימלעכער אונ-
טער אַ דאָך ביי אַ יידן, פון וועלכן מען האָט זיך, אַגב, געקאַנט דערוויסן,
ווי האַלט עס אין שטאַט מיט מקחים, ווי איז ווייטער דער וועג, די בריק,
דער טייך (וויאַסנע), די בלאַטעס אַאָז'וו.

ווען עס איז געווען אַ קריסטלעכע חגא, פּלעגן די דורכפאַרער טרעפן

אָפּט אין קרעטשמע „גרישקעס“ (איגרישקעס — שפּילן), פּויערים און פּויערטעס פּלעגן דאָ פּאַרברענגען, יונגע פּלעגן טאַנצן. ביי די רירעוודי-קערע יידישע דורכפּאַרער פּלעגט מסתמא געבוירן ווערן אָפּט אַ געדאַנק, אַז ס'וואָלט נישט געשאַדט אַראָפּצוואָרפּן דעם עול און זיך דורכטאַנצן. ס'איז אין דעם פּרס כאַראַקטעריסטיש אַ קרעטשמער-מעשה וועגן אַ רב, וואָס פּלעגט פּאַרן „קאַלענדעווען“ (קלייבן ביי ישובניקעס פּאַר זיך פּראַ-דוקטן, געלט איז אויך געווען רעכט). ער איז אַריינגעפּאַרן אין קרעטש-מע בעת אַזאַ „גרישקע“. קומען צו נאָך יידן אין קרעטשמע און זעען, ווי דער רב האָט זיך געלאָזט אין אַ האַפּקע מיט אַ שיקסע. נאָך דעם, ווי דער רב האָט באַמערקט די יידן, איז ער צו זיי צוגעגאַנגען און געגעבן זיי שלום. — סטייטש רבי, — רופּט זיך אָפּ איינער פּון די אורחים — ווי פּאַסט עס פּאַר אַ רב צו טאַנצן און נאָך מיט אַ שיקסע?

— פּאַרשטייט איך מיר, — פּאַרענטפּערט זיך דער רב — די פּרנסה ברענגט מיט.

איז אַפּילו קשה, ווי קומט די פּרנסה פּון אַ רב צו אַ שיקסע. די מעשה איז אַבער, וואָס אין וועג, ביי אַביסל בראַנפּן האָט מען זיך מתיר געווען אין קרעטשמע דאָס, וואָס ביי אַנדערע אומשטאַנדן וואָלט מען עס בשום אופן נישט געטאָן.

די דאַרפּסיידן, די קרעטשמער אַריינגערעכנט, זענען געווען נאָענט צו דער פּויערשער באַפּעלקערונג. איבערגענומען פּון זיי מינהגים, ווערט לעך, לידער. אין יענע צייטן האָט זיך נישט געפּילט קיין האַס, קיין אַב-טאַגאַניזם צווישן דער יידיש-דאַרפּישער און פּויערשער באַפּעלקערונג. ביי דע האַבן געמוזט איינע צו די אַנדערע אָנקומען. דער פּויער האָט געמוזט האַבן דעם יידישן שמיד (אין דער ערשטער ריי), יידישן שניידער, שוס-טער, סטעלאַכער, קרעמער און קרעטשמער. דער דאַרפּישער ייד האָט גע-האַלטן, אַז „לעבן דאַרף מען צווישן גוים און שטאַרבן צווישן יידן“. און דער גוי האָט געהאַט זיין שפּרוך: „יאַק בידאָ טאָ דאָ זשידאָ“ (ווי נאָר אַ צרה, וועט העלפּן דער ייד). וועגן באַיקאַטן און פּיקעטן האָט מען דעמאָלט נישט געוויסט...

פּון דער אַנדער זייט האָט די נאָענטקייט צו די גוים און דער מאַנגל

אין יידישער מענער־יוגנט נישט זעלטן געפירט צו שמד און געמישטע חתונות. דערהויפט ביי די קרעטשמערישע טעכטער.

„יונג בלוט שפילט“ און שקצים פלעגן לויערן אויף די דארפישע יידישע מיידלעך, וואָס זענען אַמאָל טאַקע אויך נכשל געוואָרן. אין פינצ־טערע נעכט פלעגן אַזעלכע מיידלעך זיך אַמאָל אַרויסגנבענען פון טאַטע־מאַמען און גיין אויף אַ „נאַצלעג“ (נאַכט־פאַשע פון די פערד אויף די לאַנקעס) צום געליבטן שייגעץ. און ווען דער שייגעץ האָט געהאַט ערנס־טע כוונות, פלעגן זיך שוין אַריינמישן גאַטספאַרכטיקע פריצטעס און סוף־כל־סוף, נאָך אַ ריי סקאַנדאַלן אין שטוב, פלעגט דאָס מיידל אַנטלויפן, אַפט נאָך צונעמענדיק ביים טאַטן אַביסל מזומנים. נאָכן אַפשמדן פלעגט טרעפן, אַז דאָס מיידל פלעגט קומען אין זעלביקן דאַרף שוין נאָכן „שליוב“ (חתונה) מיט איר געליבטן און באַזעצן זיך נישט ווייט פון די עלטערן. נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס פאַלן פון שמד האָבן געטראָפן נישט זעלטן, פלעגן זיי אויפרודערן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג סיי פון נאַענטן שטעטל, סיי פון אַלע שכנים ישובניקעס. דעמאָלט פלעגט זיך אָנהייבן אַ סאַלידאַרער קאַמף פאַר „ראַטעווען אַ יידישע טאַכטער“. ס'פלעגן דער־לאַנגט ווערן ביטעס, מען האָט זיך געלאָזט קאַסטן, אָבער אין גרעסטן טייל פאַלן פלעגט גובר זיין דער קלער. צוליב אַזוינע געשעענישן פלעגן זיך פאַרערגערן די באַציאונגען צווישן יידן און פויערים. אַמאָל פלעגט דער קאַמף געדויערן יאָרן. דער סוף פון די משומדתטעס איז געווען כמעט אַלע מאַל אַ ביטערער. „די ליבע“ פלעגט זיך גיך אויסלעשן און דער מאַן האָט אָנגעהויבן צו דערמאָנען דעם ווייב איר „יחוס“, פון ווערטער צו קלעפּ און עינויים.

איבעריקס, איז דער וועג פון יידישע משומדתטעס גענוג באַקאַנט פון דער ליטעראַטור(קלאַסיש ביי שלום עליכמען אין „טוביה דער מילכיקער“). אומקערן זיך צום יידישן גלויבן איז אין רוסלאַנד דעמאָלט געווען אומ־מעגלעך. דער איינציקער אויסוועג איז געווען אַוועקשיקן אַזאַ בעל תּשׁוּר־בהניצע קיין אַמעריקע, אין געהיים, דורך אַגענטן מאַכערס. דאַרטן פלעגן די משומדתטעס ווערן פרום און חתונה האָבן מיט יידישע בחורים. זעל־טענער פלעגן טרעפן אַזעלכע פאַלן מיט בחורים. אַ בחורי־דאַרפיש גלייכ־

ווערטל זאגט אפילו, „אז ס'איז נישטאָ קיין מיידל — איז אַ שיקסע אויך אַ מיידל“, אָבער דאָס האָט זיך באַצויגן נאָר אויף דאָרפישן פּלירט, קיין בחור האָט נישט געוואָלט האָבן קיין שיקסע פאַר אַ ווייב, דערצו האָבן דאָך די דאָרפישע בחורים אָביסל געלערנט יידישקייט און זענען געווען שטאַנדאהאַפטיקער בנוגע דער יידישער אמונה.

„אַ בחור איז אַ קופּערנע פענדל, אָפּגעשייערט און ווייטער ריין“ — פּלעגן זאָגן די מאַמעס פון אָביסל צעלאָזענע בחורים. דאָך זענען געווען פּאַלן פון שמד צווישן יידישע בחורים און אפילו „באַלעבעסלעך“. פאַר-שטייט זיך, אַלץ נאָר אויפן ראַמאַנטישן באַדן.

די דאָרפישע יידן, די קרעטשמער האָבן געפילט די געפאַר, וואָס לויטערט אויף זייערע קינדער און פּלעגן זען איינהיטן זיי פון דער „מגפה“. מען האָט שטרענג געהיט כשרות. קינסטלעך האָט מען גערופן די שכנים מיט איבערגעדרייטע נעמען: שרץ, שרצה; פון פּאַטער — איז געוואָרן פּאַטערלאָ; מוטער — מוטערלאָ; שוועסטערלאָ אַזױ. חתונה — כאָס לעראָ; געשטאַרבן — געפּאַלן; געבוירן — געפּלאָמט; אין דעם איז אָבער נישט געווען קיין שום בייזוויליקייט, נאָר אַן אָפּווער-מיטל קעגן אַ שמד-מגפה, קעגן דער מעגלעכער אַסימילאַציע מיט אַרומיקן פּויערישן ים.

ס'זענען געווען זעלטן אויך הפּקר-יונגען, וואָס האָבן זיך געהאַלטן ביי גויישע מינהגים און איגנאָרירט דעם יידישן ריטואַל („ערגער פון חזיר עסן“ שטאַמט אויך פון ישובניקעס, ווייל דאָס האָט שוין באַטייט אַ סוף צו יידישקייט).

דאָס ווייטערדיקע לידל גיט אַ בילדל פון אַ הפּקר-יונג. דאָס לידל שטאַמט אפילו פון צווייטן פּערטל פון 19טן י״ה. אָבער עס איז גענוג כאַראַקטעריסטיש אויך פאַר אַ שפּעטערדיקער צייט. דאָס לידל האָב איך געפונען אין די זאַמלונגען פון ייוואַ (פאַרשריבן פון מ. בערנשטיין):

יאַנקע כאַימאַוויטש
שטאַ זאַפיסאַן וו' סקאַזקיע
פאַד נומעראַם טשידזעסציע פּיאַט,
טשעבאַ אַדאַטש זאַ סאַלדאַט.

יאן טאטע־מאמע נייע סלוכא,
ציצות ותפילין נייע נאָשע
פּאַנאָ באַגאָ נייע פּראָשע,
נייע סלוכאָ קאהאַלאָ
נייע כצע יעסץ וו' שבת חלה.

אַ דאָ צימעס ס' גוסינים שמאַלצעם
אַ ני דאָטקנילטיאָ פּאַלצעם
יאָמו ליעפיעי דאָ סמאָקו פּשיפּאַדלאָ
סוויניע סאַדלאָ.

אַזעלכע יונגען פלעגן ערגעץ ווו. פאַרשוונדן ווערן, עס איז זיי געווען
ענג צווישן יידן, דעם זין פון יידישן. לעבנשטייגער און רעליגיע האָבן זיי
נישט פאַרשטאַנען. קיין טראַדיציע אַרום האָבן זיי נישט געזען. פלעגן זיי
טאַקע ווערן „גויים גמורים“, שמדן זיך אין „סלוזשבע“, חתונה האָבן מיט
גויעס און ווערן צעשמאַלצן אין רוסישן אָדער ווייסרוסישן ים. ס'פלעגט
אַבער טרעפן, אַז אויך זיי פלעגן מיט דער צייט ווערן פרומע יידן, אויס־
וואַנדערנדיק קיין אַמעריקע אין אַ סביבה פון „אַנשי שלומנו“.

די עצם קרעטשמע — אַזוי האָבן געהאַלטן די יידן — פאַרדאַררט
נישט דעם גייסט פון יידן און מענטשן. „ס'איז אַ פרנסה ווי אַלע פרנסות“.
נאָר אַ שענק האָט נישט געהאַט גאָר קיין גוטן נאָמען. אַ „שענקערקע“
איז אָפט געווען דער סינאָנים פון גראַבקיט און נישט צו גרויסער ער־
לעכקייט, הגם עס איז געווען אַ שפּרוך, אפשר אַביסל אַ צביעותדיקער —
מסתמא האָט ער טאַקע געשטאַמט פון שענקערישע קרייזן: „אַ גוטן
מענטשן וועט דער שענק נישט קאַליע מאַכן, אַ שלעכטן וועט דער בית
המדרש נישט פאַרריכטן“.

קרעטשמער זענען געווען אין גרעסטן טייל זייער פרומע און אַרנט־
לעכע מענטשן. נאָר אין זעלטענע פּאַלן האָבן זיך קרעטשמער פאַרנומען
מיט „לינקע זאַכן“, ווי קאַנטראַבאַנד אָדער פּאַסעריי. אַזעלכע זענען גע־
ווען (אין אַן אַדמיניסטראַטיוון קרייז) ממש אויף די פינגער איבערצו־
ציילן. אַזוינע קרעטשמעס האָט מען געזען אויסצומיידן.

די פאסעריי איז באשטאנען אין אויסבאהאלטן ערגעץ ווו געגנבעטע פערד (מיט אַ 40 יאָר צוריק איז אָנגעגאַנגען אַ גרויסער מסחר מיט פערד „אויף פרייסן“ און דערביי האָט מען אויך די „לינקע פערד“ געקאָנט לייכט „מבער זיין“ קיין אויסלאַנד).

צווישן גוים זענען געווען פראַפעסיאָנעלע גנבים. אין די ליטווישע און ווייסרוסישע געגנטן זענען קיין יידישע פערד-גנבים לגמרי נישט גע-ווען. אונטערהאַנדלען אָבער מיט דער סחורה האָבן עטלעכע „יידלעך“ זיך יאָ דערלויבט. ס'זענען געווען אפילו שטעטלעך, וואָס האָבן געהאַט אַ שלעכטן שם אין דעם פּרט. אין ליטע זענען, צום ביישפּיל, געווען באַ-קאַנט אַ פאַר שטעטלעך, אין וועלכע ס'האַבן געווינט פּערד-הענדלער און צווישן זיי אַזעלכע, וואָס האָבן „נישט בראַקירט מיט לינק“; דאָס זענען געווען „סטאַקלישקער קאַניוכעס“ און „באַלטערמאַנצער קאַפּאַטשוקעס“.

די קרעטשמער וואָלטן אין דעם דאָזיקן מסחר געקאַנט שפּילן אַ גרוי-סע ראָל, אָבער זיי האָבן עס נישט געוואָלט. בכלל זענען פּערד-הענדלער כמעט ווי געווען פאַרהאַסט ביי דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג. אַב-דערש ווי „קאַניוכעס“ האָט מען זיי נישט גערופן. זיי האָבן געהאַט אין זיך פּיל צייגיגערשס, אַפטע ליגנערס און נישט קיין ראַיעלע סוחרים.

די קרעטשמערס צוזאַמען מיט די אַרומיקע ישובניקעס אין די גרע-נעצן פון אַ „תחום שבת“ האָבן זיך געהאַלטן נאָענט איינע צו די אַנדערע כמעט ווי איין משפּחה. אויב דער אַרום האָט געקאַנט האָבן 10 מענער, אַריינרעכענענדיק אַלע בר-מצווה-יינגלעך — פּלעגט מען שוין אין צענ-טער פון תחום שבת איינאַרדענען יעדן שבת אַ מנין. דאָרט, ווו יידן האָבן געווינט אַביסל ווייטער פון תחום שבת, פּלעגט מען פּרעגן אַ שאלה ביים שטעטלשן רב, וועלכער פּלעגט שוין נישט אַזוי מקפּיד זיין אויף אַן אי-בעריקן וויאַרסט. אַבי יידן זאָלן דאָוונען בצבור און נישט פאַרגוישט ווערן. מען פּלעגט אין אַזעלכע פּאלן מאַכן אַן ערויב אויפן מיטן וועג. באַ-האַלטן אין אַ פּוסטן בוים אַ כמו אכילה, שאַפן אַ רעליגיעזע פּיקציע. דאָס שטעטל פּלעגט שוין אויסלייען אַזאַ ישובניקשן מנין אַ ספר תורה („אַ ספר“, „אַ רייניקייט“). צווישן די דאָרפישע יידן זענען נישט געווען קיין צופּיל לומדים. אָבער שטענדיק האָט זיך צווישן זיי געפונען „ווער עס

זאל דאווענען ביים עמוד" און בכלל זיין באקאנט מיטן גאנצן שבת-יום" טובדיקן ריטואל. אפטער פון אלץ פלעגט דער מנין זיין אין קרעטשמע אדער ביי אן ארענדאָר, ווייל די קרעטשמעס האָבן געאָראַפּיש מערסטנ-טייל פאַרנומען אַ צענטראַל אַרט. די קרעטשמעס האָבן געקאָנט אויסטיילן אַ באַזונדער צימער פאַר דעם מנין (זיי האָבן געהאַט גרעסערע רוימען). אויך ביי אַ ריי פאַרמעגלעכע אַרענדאָרן זענען געווען גרויסע הייזער. ס'איז שוין געווען אזוי איינגעשטעלט, אַז נאָכן שבתדיקן דאווענען פלעגט דער באַלעבאָס פון הייז, וווּ דער מנין איז געווען, פאַרלייגן אַלע דאווענער „מאָכן אַ ברכה", ד"ה געבן כיבוד, שטעלן אַ פּלאַש בראַנפן, קיכלעך, קאַלטע צי-מעס, אַמאָל אַ שטיקל הערינג, בכלל אכילות, צו וועלכע מען דאַרף זיך נישט וואַשן און איבער וועלכע מען מאַכט אַ ברכה „בורא מיני מזונות".

צו ימים-נוראים פלעגט שוין אַזאַ מנין זיין צו איינפאַך, און אַלע ישובניקעס פלעגן פאַרן אין די שטעטלעך. דאָרט וווּ די ישובים זענען גע-ווען נישט ווייט פון שטעטל, פלעגט מען טראָגן די „רייניקייט" צו די הקפות אין שטעטל אַריין. דערין האָט גענומען אַנטייל דער גאַנצער מנין, ווי אַ קאַלעקטיוו.

די „רייניקייט" האָט מען געהאַלטן אין אַ שאַפּקע, אַדער קאַמאָד, באַ-מיענדיק זיך, אַז דאָרטן זאָלן נישט זיין נישט קיין פּאַסיקע קעגנשטאַנדן, ווי כלים, אַלטוואַרג, אין אויסנאַמפּאַלן האָט מען דאָרט געהאַלטן ריינע וועש און בגדים.

ס'פלעגן זיין צווישן די קרעטשמער און אַנדערע ישובניקעס אַ היפּש ביסל עס-האַרצים, וועלכע האָבן נישט פאַרשטאַנען דעם „פירוש המילות", בכלל געווען שוואַך אין עברי. באַזונדערס פלעגט זיך עס אַרויסווייזן ביי „עפנטלעכע אַרויסטריטן", ווי צום ביישפּיל, ביים זאָגן די פּסוקים פון „אתה הריאת", ליינענען די הפטורה אד"גל, פלעגט שוין דאָס יונגוואַרג, וואָס האָט געלערנט ביי רביים אַדער אין חדרים, האָבן מאַטעריאַל אויף צו חוקן. עס זענען טאַקע פאַראַן זייער פּיל מעשות און אַנעקדאָטן, וואָס כאַראַקטעריזירן די עס-האַרצות פון די ישובניקעס. אַט זענען אַ פאַר ביי-שפּילן.

מען רופט אויף אַ ישובניקישן יינגל צו דער תורה, מאַכט ער אַ ברכה

„בורא פרי העץ“, — רופט זיך אָפּ דער טאַטע (דער ישובניק): „אַ נישט געדאַכט זאָל ער ווערן, געוויינט אַלץ צו די בולבעס (איבער „בולבעס“ דאַרף מען זאָגן: „בורא פרי האדמה“).

אַ ישובניק זאָגט די הגדה און אַנשטאַט „נעם דעם כוס אין האַנט“ — שרייט ער אויס: „נעם דעם פוס אין האַנט און זאָג לפיכך“; אַ פליג האָט צוגעגעבן אַ פינטל און פון „כ“ איז געוואָרן אַ „פ“, און אַ ישובניק פאַרשטייט נישט קיין קונצן.

ביים פסוק אין דער זעלביקער הגדה „תם (טאַם) מה הוא אומר“ האָט זיך דער ישובניק פונאַנדערגעוויינט. „וואָס וויינסטו?“, פּרעגט אים זיין ווייב. — „ווי זאָל מען נישט וויינען, ווען מען דערמאַנט דיך! וואָס וועט מען דאָרטן פּרעגן? ... (טאַם) באַטייט דאַרטן — אויף רוסיש“.

אַדער אַזאַ מעשה. אַ דאַרפישער שמיד ווייס נישט ווי אַפצורייכטן דעם סדר. שיקט ער דאָס ווייב צום קרעטשמער, וואָס איז געווען פאַר־רעכנט פאַר אַ שטיקל למדן, זי זאָל אַ קוק טאָן אין פענצטער און זען, ווי דאַרט גייט עס צו. דער קרעטשמער איז געווען אַ קפּדן, צוליב אַ סיכסוך מיטן ווייב האָט ער זי גאָר געשלאָגן. די שמידערקע האָט דאָס דערזען, גייט זי אַהיים און שווייגט.

— נו וואָס רעדסטו נישט? — קיין שום תשובה. ביז דער שמיד איז אַרויס פון די כלים און מכבד געווען דאָס ווייב מיט קלעפּ. נו, זאָגט זי וויינענדיק, אַז דו ווייסט אַליין וואָס מען טוט ביים סדר, וואָס זשע שיקסטו מיך נאָך צום קרעטשמער?

די ישובניקעס האָבן באַנוצט אויסדרוקן, אַזוי צו זאָגן, אין זייער נאָ־טורעלער פּאַנעטיק. צום ביישפּיל: די טאַכטער פון אַ ישובניקישער מש־פחה, וואָס איז געקומען אויף ראש השנה, קאַכט דעם מיטיק. די מאַמע דאָוונט אין עזרת נשים. קומט צו לויפן די טאַכטער און זאָגט צו דער מאַ־מען: „מאַמע, מאַמע, דער צימעס האָט זיך שוין צעקאַכט ווי דיק...“ ווערט די מאַמע אַנגעצונדן: „פּאַסקורניצע, ישובניצע דו איינע, אין אַ מקום קדוש זאָגן אַזאַ גראַב וואָרט, איך וועל דיר באַלד דערלאַנגען מיט מיין קרבן מנחה אַ זעץ, אַז דו וועסט זיך דאָ באַקן“...

דאָס שטעטל לאַכט אויך אָפּ פון די ווייסרוסיש־יידישע ווערטלעך פון די ישובניקעס.

אַ ישובניק זאָגט פאַר פסח: „כלעביעץ, כלעביעץ, אידזי פאָד פטאַ־לעץ, אַ מאַצא אידזי סיוּדאַ!“ נאָך פסח, אָן ענלעכן שפרוך, בלויז אין אַ פאַרקערטן סדר.

אַ קרעטשמער, וועלכער איז אַרויסגעפאַרן אויף ימים נוראים אין שטעטל, האָט גראָד יאָ געקאַנט דאַוונען ביים עמוד. אָבער ער האָט פאַר־געסן דעם ניגון פון אַ וויכטיקער תפילה. שטייט ער ביים עמוד און שווייגט. הייבט אָן זיין ווייב פון עזרת נשים צו זינגען מיט דעם ניגון פון דער תפילה: „סיוּיאַ האַלאַוואַ, דורנאַיאַ האַלאַוואַ, שטאַ טי סטאַיש קאַק דו־ראַ!“ דער בעל תפילה האָט אונטערגעכאַפט די נגינה און עס איז שוין ביי אים אַוועק „ווי געשמירט“. אַזוי האָט אָפּגעשפאַט דער שטעטלשער ייד פון ישובניק.

דער ישובניק, דער פראַקטישער מענטש, דער אַרבעט־מענטש, האָט אָבער אויך געהאַט עננוג מאַטעריאַל אָפּצולאַכן פון שטעטלשן למדן, ישיבה בחור, וואָס איז דער גרעסטער עס־הארץ אין נאַטור־דערשיינונגען. דער ישובניק האָט דערציילט, אַז דער שטאַטישער פרעגט, קומענדיק אויפן דאַרף: „אויף וועלכע ביימער וואַקסן דאָ בולקעס און וועלכע קי לייגן דאָ אייער?“ אָדער ענלעכע שאלות. דער ישובניק האָט אויסגעלאַכט דאָס שטעטלשע ריידן אויף גוייש. ער דערציילט ווי אַ שטאַטישע „איידל־גע־פאַטשקעטע“ פרייליך, וועלנדיק ריידן רוסיש, זאָגט צו דער חברטע: „אידזים נאָ טויו לאַוווּ באַ טוטעי זונע ברענע“ (לאַמיר גיין אויף יענער לאַווע (טראַטואַר), ווייל דאָ ברענט די זון). אָדער אַ ישיבה־בחור וויל זיך אויסלערנען ריידן גוייש. פרעגט ער ביים ישובניק, ווי איז אויף פויליש ציבעלע. ענטפערט ער אים „צעבוליע“, איצט, זאָגט דער אַרעם־בחור, וועט ער שוין קענען ריידן פויליש: וויבאַלד ציבעלע איז צעבוליע, איז בענקל — בענקוליע, שטייוול — שטייווליע, אַ היטל — היטוליע אַאָוו.

דער ישובניק דערציילט אויך, אַז ווען ס'איז צוגעשטאַנען דאָס פערד, איז אַראָפּ דער ישיבה־בחור פון וואָגן און האָט אַ שושקע געטאַן אויפן אויער דעם פערד: „אַ בער גייט!“ (דאָס פערד וועט זיך דערשרעקן און

הירש אבראמאויטש

אנהייבן צו לויפן...). הכלל, דער ישובניק האָט נישט שטאַרק געהאַלטן פון שטאַט-מאַן און שטעטלשן יחסן, פאַררעכענענדיק אים פאַר אַ לאַ-יוצלה, „א מלמד“ וואָס קען קיין זאַך נישט, פּוילט זיך, אָדער שעמט זיך צו טאָן אַ וועלכע עס איז פיזישע אַרבעט. די ישובניקעס האָבן זיך אויף אַזאַ אָדער אַנדער אופן רעוואַנשירט פון זייערע אַפּלאַכער.

**

דער קרעטשמער, ווי געזאָגט, האָט געלעבט בשלום מיט דער אַרומי-קער קריסטלעכער באַפעלקערונג. די נאַענטע פּויערים האָבן געהאַט „קרע-דיט“, דערביי פלעגן אָפט די חשבונות געפירט ווערן אויף דער וואָנט, בערך אויף אַזאַ לשון:

האַוורילאַ קוואַרטירל יאַש (י"ש)

די' (דימאַ) אַ האַלבע

גענאַסנט (גענתנט) 5 קאַפּ.

דער שרייב-מאַטעריאַל איז באַשטאַנען פון קויל אָדער קרייד. קרעטש-מער, וואָס זענען געווען שטיקלעך יודעי-ספר, פלעגן פירן „ביכער“, אָבער דער סדר פון די אויפשריפטן און זיין לשון איז געווען ענלעך צו דער וואָנט-בוכהאַלטעריע.

לקאָזיוק נתתי אַ באַרילקע ביר ושתי פלאַש י"ש 1 רוב (רובל), קבלתי ממנו 1 פּוד דגן, עשרה ביצים וחמשה פונט קאַ-דער (שמאַטעס).

אשתי ערב שבת פ' וארה, לפעטרוק אַ חצי פּוד קמח ואני להווייבערלאַ אַ פּערטל נאַפט 1 פלאַש קוואַס.

נאָכן ליקוידירן די חשבונות, פלעגן זיי ווערן אויסגעמעקט מיט צוויי גרויסע שטריכן איינער איבער דעם אַנדערן.

קיין קרעטשמער האָט נישט געמאַכט קיין גליקן, אָבער מען האָט ווי עס איז געלעבט, אגב, האָט מען קיין גרויסע פּאָדערונג צום לעבן נישט געשטעלט („זונטיק בולבע, מאַנטיק בולבע“ — דאָס באַקאַנטע פּאָלקס-לידל). אַ קו האָט מען געהאַט אַן אייגענע, אַ שטיקל גאַרטן, אַביסל קאַר-טאַפל פאַרזעצט אַליין און אַנדערע „ברכת הבית“.

עס איז אָבער איינגעפירט געוואָרן דער בראַנפֿן־מאַנאַפּאַל און דער־לאַנגט אַ שטאַרקן קלאַפּ דער ייִדישער קרעטשמעריי. מען האָט געמוזט טיילווייז פאַרבייטן די פרנסה פון בראַנפֿן מיט אַן אַנדער זאַך. פיל זענען אַריבערגעפאַרן אין שטעטלעך. זיך גענומען צו קרעמעריי. די יוגנט און מיטעלע האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע. ביז דער וועלט־מלחמה זענען גאָך קרעטשמער געווען אין אַ היפשער צאָל. די מלחמה האָט זיי כמעט אַראַפֿ־געשווענקט פון אויבערפלאַך און די אויפגעקומענע אויטאָבוסן־באַוועגונג האָט זיי געמאַכט עקאָנאָמיש פאַר איבעריק. די דאָרפישע „ספּולקעס“ און קאָאָפּעראַטיוון האָבן אַרונטערגענומען פון ייִדישן קרעטשמער אויך זיינע קליינע קרעטשמערישע פונקציעס.

ייִדישע קרעטשמעריי איז פולשטענדיק ליקוידירט.

דאָרפֿסהענדלער און קאַראַכעלניקעס

דאָס דאָרף האָט אויך געהאַט „לופט־מענטשן“, ייִדן וואָס האָבן נישט געהאַט קיין באַשטימטע פּראָפּעסיעס און געמסחרט — געקויפט און פאַר־קויפט אַלץ וואָס עס האָט זיך געמאַכט אונטערן האַנט. אין די ווייסרוסי־שע געגנטן האָבן זיי געהייסן „פּראַסלערס“. זיי האָבן אויפגעקויפט דאָר־פישע פּראַדוקטן אין קליינע סכומען (אַגב האָבן די פויערים נישט געהאַט קיין גרויסע קוואַנטומס): אין שפּעטיקן האַרבסט — זוימען, פּלאַקס; ווינ־טער — תבואה; אין מיטן זומער — יאַגעדעס, פּרישע אָדער געטריקנטע שוועמלעך; סוף זומער — אויבס; דורכן גאַנצן יאָר — חזיר־האַר, האָר פון פּערדישע עקן אָדער גריוועס (אויף בערשט), וואָקס, האַניק, וואָל.

ס'רוב האָבן די הענדלער געהאַט פּערד און אַ וואָגן און זיי זענען געפאַרן פון דאָרף צו דאָרף, פון פויער צו פויער. אויך אין די שטעטלעך זענען געווען אַזעלכע קליינע אויפקויפער. אַוודאי איז געווען צווישן זיי אַ קאַנקורענץ. „איינער איז געלאָפּן איבער דעם אַנדערן“, מען האָט געצאָלט העכערע פּרייזן — זענען די פאַרדינסטן געווען גאַנץ קליינע. די הענדלער זענען געווען גרויסע קבצנים, און אַז עס האָט זיך געמאַכט אַ „יאָזדע“ מיט אַ צופּעליקן פּאַסאַזשיר וואָס האָט געדאַרפט קומען פון שטאָט. איז דאָס געווען אַ צושפּרונג צו דער פרנסה. ווען עס איז געוואָרן גאַר ענג,

האָט דער הענדלער געפירט „טאָוואָרנע“ האָלץ צו דער סטאַנציע פון נאַענטן וואָלד וואָס האָט זיך אויסגעאַרבעט אָדער שטיינער צו אַ שאַסיי וואָס האָט זיך געבויט.

צווישן די הענדלער האָט אויך געגאַלטן קצבות. מען פלעגט קויפן ביים פויער אַ שעפס אָדער אַ קעלבל, אָדער הינער, און עס פירן אין שטעטל קוילענען און פאַרקויפן דאָס פלייש אויפן פונט. דער הינטער-חלק איז געווען פאַר די גויים און ער האָט געקאַסט וועלוועלער. האָט אַזאַ הענדלער נישט געהאַט קיין פערד, פלעגט ער טראָגן דעם שעפס אָדער דאָס קאַלב אויף דער פלייצע אין שטעטל אַריין. סוף ווינטער איז געגאַנגען גאַנץ לעבעדיק אַ מסחר מיט קעלבערנע פעלכלעך.

אַ גרעסערע ראַלע האָט געשפילט דער מסחר מיט גענדז. צווישן ס'ר-כות און חנוכה האָט דער הענדלער איינגעקויפט גענדז און זיי פאַרקויפט צו די סוחרים אין שטעט, וועלכע האָבן געהאַט טראַנספּאָרט-קאַנטאָרן און האָבן געשיקט די גענדז קיין פרייסן. דער מסחר מיט גענדז איז געווען ברייט אַוועקגעשטעלט, און עס פלעגן אַנקומען פון אוקראַינע גאַנצע וואַ-גאַנצע גענדז אויפן וועג קיין דייטשלאַנד.

דער „קאַראַבעלניק“ איז דער דאַרפס-הענדלער, וואָס דער עיקר פאַר-קויפט ער דעם פויער די סחורה פון שטאַט. ס'רוב האָט דער קאַראַבעלניק געהאַט אַ פערד, אָבער עס זענען געווען „צופוסערס“ וואָס האָבן געשפּאַנט ברגלים מיט אַ קאַרב אויף די פלייצעס (אָדער מיט אַ פּאַק), און דאָרט איז געווען: זייף, שוועבעלעך, זאַלץ, נאָדלען, קניילעכלעך פּאַדעם און נאָך אַזעלכע נייטיקע סחורות פאַרן פויער. איבערהויפט איז עס געווען אַ בייט-האַנדל, און דער קאַראַבעלניק פלעגט קריגן אייער, חזיר-האַר, אַנדערע לייכטע דאַרפישע פּראָדוקטן און פויערשע לייונט צי וואָל. געביטן סחור-רות האָט מען אויך אויף שמאַטעס (קאָדער). די קאָדער איז געגאַנגען צו פּאַפּיר-פּאַבריקן. די קאַראַבעלניקעס וואָס האָבן געמסחרט מיט שמאַטעס האָבן געהייסן „קאָדערניקעס“.

די גאַנצע וואָך איז דער קאַראַבעלניק אָפּגעקומען מיט שהי-פּהי, און גענעכטיקט האָט ער ביי אַ פויער אָדער ביי אַ דאַרפישן יידן. ער האָט זיך געשפּייזט מיט געבאַקטע בולבעס, געבאַקטע אייער (כדי נישט צו קאַכן

אין דעם גויס פענדל), מיט טרוקן ברויט, מיט א קעזל. אמאל האט דער קאראבעלניק געפירט מיט זיך א מילכיק פענדל צו האָבן אביסל מילכיק געקעכטס. דערפאר אָבער איז נאָך ליבער געווען דער שבת. מען קומט פרייטיק באַצייטנס אַהיים, מען ברענגט אין שטוב אַריין אַ הינדל, עטלע-כע אייער, גרויפן, אַ פישל, און דאָס ווייב קען מאַכן שבת. וווינט דער קאראבעלניק אין אַ שטעטל, גייט ער זיך אין מרחץ אַריין און דערנאָך להבדיל אין שול צו קבלת-שבת. עס איז אַ תענוג! אפילו דער דאַרפישער קאראבעלניק האָט אויך אַ נחת-רוח פון זיין שבת.

צווישן די קאראבעלניקעס זענען אויך געווען יידן-לומדים און זייער פרומע. האָט מען מיט זיך מיטגעטראָגן אַ ספרל און אַריינגעקוקט אַהין, ווען דאָס פערדל האָט זיך געפאַשעט, אָדער די פיס האָבן זיך פאַררוט, אָדער עס איז סתם נישט געווען וואָס צו טאָן. און אַ תהילימל צי אַ סי-דורל — דאָס האָט שוין כמעט יעדער קאראבעלניק געהאַט ביי זיך.

יונגען און מוידן

אין די 70-80ער יאָרן פון 19טן י"ה האָבן רייכערע ישובניקעס גע-האַט ביי זיך יידישע „יונגען“. יונגען זענען געווען נישט קיין דערבאַקענע דאַרפס-בחורים וואָס האָבן צו קיין ספעציעלער אַרבעט זיך נישט אויס-געטויגט, אָפט האָבן זיי אפילו דאַוונען נישט געקענט. זיי האָבן געטאָן די שוואַרצאַרבעט: געטראָגן וואָסער פאַר די אַרבעטער אין פעלד, „גע-גאַנגען אַ גאַנג“ פאַר דער באַלעבאַסטע, אונטערגעפיטערט פערד און אַקסן. דער יונג האָט געשלאָפן ערגעץ אין אַ ווינקל, זומער-צייט — אין היי-שייער. זיין געהאַלט איז קוים געווען 20-25 רובל אַ יאָר; עסן, קליי-דונג און אויך אַלטע שטייול האָט אים געגעבן דער באַלעבאַס. אויף דער עלטער איז אַזאַ יונג געווען אַ קאַנדידאַט פאַר דער באַרימטער יידישער פרנסה — גיין איבער די הייזער.

פון די אַרעמע יידישע פאַמיליעס אין די דערפער האָבן זיך רעקרר-טירט די „דינסטן“ פאַר די אַרענדאַרן, פאַר די מילנערס, פאַר שטעטלשע באַלעבאַטישע הייער און פאַר די גרויסע שטעט. צו 16-17 יאָר פלעגט אַ מיידל זיך פאַרדינגען פאַר אַ יאָריקער דינסט. דאָס געצאַלט איז געווען

פון 30 ביז 50 רובל א יאָר. אַזאַ מויד האָט געאַרבעט ביזן עלטער פון 25-30 יאָר, און אויב זי האָט צונויפגעקליבן ביז אַ 100 רובל נדן, האָט זי דערנאָך געקענט חתונה האָבן מיט אַ בחור פון אַן אַרעמער דאָרפישער משפּחה אָדער מיט אַ שטעטלשן בעל־מלאכה. שטעטלשע גאָר אַרעמע מיידלעך אָדער יתומות פלעגן אויך גיין דינען, ס'רוב אין די גרעסערע שטעט.

זעלטן ווער פון די דינסטן האָט געקענט ליינענען און שרייבן. מען האָט געאַרבעט פון פריען באַגינען (ביי די ישובניקעס — מעלקן די קי פּאַרטאָג) ביז שפּעט אין אָוונט. קיין געזעצן האָבן נישט באַשיצט די גע־דונגענע אַרבעטער אין דאָרף אָדער אין שטעטל, איז אַלץ געווען אָפהענגיק פון באַלעבאָס אָדער פון דער באַלעבאָסטע. געווען הייזער, וווּ עס איז זיי געווען ביטער ווי גאַל; געווען אויך הייזער, וווּ די דינסט איז געוואָרן אַן אייגענער מענטש און די באַלעבאָסטע האָט זי חתונה געמאַכט און גע־געבן מתנות מיט אַ ברייטער האַנט.

אַ ראַמאַן צווישן דער דינסט פון דעם באַלעבאָטישן זונדל אָדער אַן אורח האָט זיך געוויינלעך זייער טרויעריק געענדיקט פאַר דער דינסט. אַ ליבע צווישן אַ שייגעץ און אַ דינסט האָט נישט זעלטן געפירט צו שמד. אַ שמד האָט אָפט אַרויסגערופן אַ גאַנצע מהומה; יידן האָבן נישט גע־זשאַלעוועט קיין געלט אָפּצוראַטעווען אַ יידיש קינד; אַלטע פּריצטעס ווי־דער האָבן געהאַלטן פאַר זייער מצווה צו העלפן „ראַטעווען אַ זינדיקע יידישע נשמה“ מיטן הייליקן וואַסער. עס פלעגט אַמאָל שיער נישט אויס־ברעכן אַ מלחמה צווישן יידן און גוים איבער אַ יידיש קינד וואָס האָט געהאַלטן ביים שמדן זיך. ווען עס האָט זיך איינגעגעבן אַוועקצושיקן אַן ערב־שמדניצע קיין אַמעריקע, איז געווען אָפּגעוואָשן די זינד. אַפילו משר־מדתעס האָט מען געשיקט קיין אַמעריקע, וואָס דאָס האָט מכּפּר געווען אויף דער פאַרגאַנגענהייט; דאָ האָבן זיי געקענט חתונה האָבן מיט אַ בחור וואָס האָט נישט געוואָסט וועגן זייער יוגנט־זינד.

געשמדטע מענער זענען געווען אַ סך, אַ סך זעלטענער ווי געשמדטע פּרויען. צווישן משומדתעס זענען אויך געווען מומר־להכּעיסניצעס, וואָס האָבן זיך גערייצט מיט זייער גויישקייט. אין די פּאָלן וואָס איך ווייס

האָבן זיך געמישטע חתונות ס'רוב געענדיקט זייער נישט גוט פאָר די געשמדטע פרויען: די ברענענדיקע ליבשאַפט איז גיך פאַרביי, דער מאַן און די זייניקע האָבן געהאַסט די יידישקע, און אַ פאַרשטויסענע פון אייִ גענע, איז זי פרי אַוועק פון דער וועלט צוליב קראַנקייט און עגמת־נפש. אַדער גאָר אַנטלאָפן פון מאַן און אַוועק איבער די הייזער, וווּ מען האָט נישט געוואָסט ווער זי איז און פון וואַנעט זי שטאַמט.

אַרענדאַרן

גאָר צום סוף האָבן מיר געלאָזן דעם סאַמע טיפישן מין ישובניקעס — די אַרענדאַרן. ווען מען האָט געוואָגט סתם ישובניק, האָט מען געהאַט אין זינען אַן אַרענדאַר אַדער אַ קרעטשמער.

די פוילישע פריצים האָבן געהאַט אין ליטע אַפט מער ווי איין מאַך יאַנטעק. די אייגענע באַלעבאַטישקייט האָבן זיי געפירט נאָר דאָרטן, וווּ זיי האָבן אַליין געווינט. די אַנדערע גיטער האָבן זיי אַפגעגעבן אויף אַרענדע יידישע און קריסטלעכע אַרענדאַרן. די יידן האָבן געצאָלט פינקט־לעכער און ראַיעלער, און די פריצים האָבן בעטער געוואָלט האָבן צו טאָן מיט יידישע אַרענדאַרן איידער מיט גויישע. דער שטח פון די פאַלוואַר־קעס אַדער גיטער וואָס מען האָט גענומען אין אַרענדע איז געווען פון 40 ביז אַ פאַר הונדערט העקטאַר, אין זעלטענע פאַלן אויך מער.

די יידן האָבן באַצאָלט די אַרענדע אין פאַרויס, העכסטנס אין האַלב־יערלעכע ראַטעס. געווען פאַלן ווען מען האָט געדאַרפט געבן דעם פריץ אַ סכום פראָדוקטן («אַקצעפציע»). דאָס רעכט פון דעם יידישן אַרענדאַר איז אַפט פאַרשמעלערט געוואָרן דורך דעם וואָס עס איז געווען אין קאַנטראַקט אַ פונקט, אַז דער אַרענדאַר טאָר נישט פאַרקויפן קיין היי און קיין שטרוי (כדי עס זאָל בלייבן מער מיסט פאַר די פעלדער). די אַרענדאַרן האָבן אויך געמוזט האַלטן אַ געוויסע צאָל בהמות צוליבן זעלביקן טעם.

די יידישע אַרענדאַרן זענען געווען די אונטערנעמער. ס'רוב האָבן זיי אַליין די ערד נישט באַאַרבעט, נאָר געדונגען «אַרדינאַרטשיקעס», «פאַ־ראַבקעס» (יאַריקע אַרבעטער), וואָס האָבן באַקומען פאַר זייער אַרבעט אַ שטיבל צו וווינען, פראָדוקטן, אַ שטיקל ערד אויף צו זייען קאַרטאָפּל און

גרינווארג. זייער געהאלט איז געווען פון 30 ביז 40 רובל א יאר. די גאנצע סיסטעם, די באלינונג, דער לאנגער ארבעטס־טאג — דאס אלץ איז געווען איינגעשטעלט נישט פון די יידישע ארענדארן, נאר פון די פריצים. דער סדר־העולם איז דעמאלט געווען, אז דער ערד־בארבעטער הארעוועט 16 ביז 17 שעה א טאג און האט קוים אויף צו דערנערן זיך. דאס האט זיך אזוי געצויגן מקדמונים. די יידישע ארענדארן זענען אפט אליין געווען געדריקט, האבן געלעבט אין ארעמקייט און געדארפט שאפן דעם גרויסן ארענדע־אפצאל ביי די זייער וואלוועלע פרייזן אויף פראדוקטן.

אנדערע ארענדארן האבן אפגעגעבן די ערד צו „פולאוויקעס“ („העלפטיקע“), ד״ה צו פויערים וואס האבן געהאט אן אייגענע באַלע־באטישקייט און אן אייגן פערדל, און יענע האבן באארבעט די ערד און געטיילט זיך מיטן ארענדאר העלפט אויף העלפט מיט אלע באַקומענע פראדוקטן. דאס „אויסטאן“ (באאַרבעטן) די פעלדער מיט אייגענע אַר־בעטער האט זיך גערעכנט פאַר אַ בעסערער ווירטשאַפט ווי מיט דער הילף פון „פולאוויקעס“, מחמת יענע האבן באארבעט די פעלדער זייער אַפ־געלאָזן.

צווישן יידישע ארענדארן האבן זיך אויך געפונען גוטע אַרגאַניזאַ־טאָרן, זייערע פעלדער זענען געווען גוט אויסגעאַקערט, אויסגעבראַנגעוועט און אין דער ריכטיקער צייט פאַרזייט, און זעלטן האט ביי זיי אַ שטיק ערד געפוסטעוועט. זיי האבן אויך געהאלטן אַ היפשע צאַל בהמות און פערד (ביזן סוף 90ער יאָרן האט מען געאַקערט מיט אַ סאַכע, געשלעפט פון אַ פאַר אַקסן; דערנאָך איז מען אַריבער צו אייזערנע אַקערס, געצויגן פון איינעם אָדער צוויי פערד). די בעסערע ארענדארן האבן גוט געמיס־טיקט די פעלדער און טאַקע געקראָגן בעסערע גערעטענישן. עס זענען אָבער אויך געווען ארענדארן וואס האבן ווייניק פאַרשטאַנען ווי צו באַ־לעבאַטעווען, זיי האבן זיך פאַרלאָזט אויף די „העפטיקע“, נישט געהאַט גענוג בהמות, און האבן לאַנג נישט געקענט זיך האַלטן אויף די פאַלוואַר־קעס. זיי זענען אַוועק, ווי מען פלעגט עס זאָגן, מיטן בייט־שטעקל, ד״ה אַרעם און ליידיק, אָן דעם אַלעם וואָס זיי האבן אַריינגעבראַקט אין דער אַרענדע.

דאָס גאַנצע געזינד פון אַרענדאָר האָט געאַרבעט ביי פֿאַרשיידענע צווייגן פון דער באַלעבאַטישקייט. די פֿרויען האָבן זיך פֿאַרנומען מיטן מעלקן די קי, מיט זייערן די מילך, מאַכן קעז, שלאָגן פוטער. זיי האָבן אויך געפירט דעם גאַרטן, אויפגעפאַסט אויפן פֿאַרזעצן צו דער צייט דאָס גרינוואַרג, באַגאַסן די בייטן, אַראָפּגענומען די גרינסן. און ועל כולם האָבן די פֿרויען געקאַכט דאָס עסן פֿאַר דער אייגענער משפּחה און פֿאַר די טאַג-אַרבעטער, פֿאַר די יאַריקע אַנפֿאַמיליע-אַרבעטער. זיי האָבן אויך געדאַרפט קנעטן און באַקן ברויט, האַדעווען די הינער, אויפפאַסן אויף די קאַטש-קעס ביים וואַסער. אַוודאי האָבן דאָ אַרויסגעהאַלפן די עטלעכע קינדער וואָס זענען געווען אין דער היים און די דינסטן. די שטוביקע אַרבעטן האָבן זיך קיינמאַל נישט אויסגעשעפט — איין אַרבעט האָט אָנגעיאָגט די צווייטע. די פֿרויען האָבן געטאַן אַן אמתע עבודת-פֿרד פון פֿאַרטאַג ביז שפעט אין דער נאַכט. פון פֿאַרמישן פֿאַר די קי „סעטשקע“ מיט „מעקע-נע“ אין היים וואַסער און אַריינבראַקן אַהין בולבעס — ביז שפינען וואָל און פֿלאַקס און שטריקן און אַליין אַרומנייען דאָס גאַנצע הויזגעזינד: אַלץ איז געווען די אַרבעט פון דער פֿרוי! און דערצו נאָך האָט מען געהאַט אַ פעקל קינדערלעך, זאָלן געזונט זיין. ס'איז שווער זיך פֿאַרצושטעלן, ווי אַזוי מען האָט דאָס אַלץ באַוויזן צו טאַן. די פֿרויען זענען געווען אמתע העלדן פון אַרבעט, וואָס מען האָט זיי נישט דערשאַצט ווי עס געהער צו זיין.

דער אַרענדאָר אַליין איז מערסטנס געווען אויפן פעלד. ער האָט אויפגעפאַסט אויף די אַרבעטער. די קליינע קינדער האָבן געפיטערט די פֿערד און בהמות, בעת די אַרבעטער האָבן געגעסן זייערע מאַלצייטן. בשעת הדחק איז די גאַנצע פֿאַמיליע מאַביליזירט געוואָרן. דאָס איז גע-ווען בעתן היי- און קאַרן-שניט. יינגלעך און מיידלעך האָבן צונויפגעטראָגן די סנאַפעס און געשטעלט זיי אין „מענדלעס“ (סטויגן), געקערט דאָס היי, עס זאָל זיך בעסער טריקענען, און „צונויפגעראַבעט“ (צונויפגע-שאַרט) עס אין קליינע קופּעס. בשעת עס האָט „געוויזן אויף רעגן“ און אויף די פעלדער זענען גראָד געשטאַנען טרוקענע סנאַפעס, האָט מען עס אויף גיך געדאַרפט אַריינפירן אין „אַדרינעס“ (היי-שייערן) און אין תבואה-

שייערן. אין אזא צייט האבן די יינגלעך נישט געלערנט ביים הויזרבינן, און אפילו דער מלמד גופא האט געדארפט פארשאַרן די פּאַלעס און זיך נעמען צו דער אַרבעט: צוטרעגן סנאָפּעס צום וואָגן, העלפן אויסלאָדן דעם וואָגן און אַפילו שאַרן היי.

דער איינציקער טאָג, ווען מען האָט געקענט „זיך פאַררוען“, איז גע׳ווען שבת. די יידישע פּרויען האָבן דעם טאָג די קי נישט געמאַלקן — די גויעס האָבן עס געטאָן — און בכלל געקומען אַביסל צו זיך נאָך דער שווערער וואָך. שבת האָט מען זיך פאַרגונען צו שלאָפן נאַכן טשאַלנט, און זומער־צייט האָט מען זיך אָנגעטאָן נאָך אַ פאַרגעניגן: נאָך מיטיק מאַכן אַ שפּאַציר איבער די פעלדער. דער אַרענדאַר מיט ווייב און קינדער איז זיך געאַנגען איבער די אייגענע לאַנקעס און פעלדער, באַטראַכט די גע־רעטעניש און טאַקע אויך אָנגעקוואַלן פון גאַטס שיינער וועלט, פון די פעלדער מיט דער וואַקסנדיקער תּבואה, און זיך געריכט אויף אַ גוט יאָר.

דעם אַרענדאַרס משפּחה האָט אין דער וואַכן געגעסן זייער „פּראַסט“. „זויערס“ (באַרשטש), איז געווען דאָס הויפּט־געקעכטס, דאָס האָט מען געגעסן צוויי מאָל אַ טאָג. דערצו האָט מען נאָך געקאַכט פּערלאַגרויפן (גרויסע), „פּוסטע פּיש“ (קאַרטאַפּל געטושעט מיט מילך, סמעטענע און ציבעלע), קאַשע, אין זעלטענערע פּאלן האָט מען געמאַכט לאַטקעס פון „ראַשטשינע“ (זויערטייג פאַר ברויט), פון גריקענע (רעטשענע) מעל און אַ „פּריוואַרעק“ (מעל פון געמישטע תּבואות: אַרבעס, גערשטן, גריקע, קאַרן). אויף וועטשערע האָט מען געקאַכט פאַרפּל מיט מילך (מעל פאַר־קנאַטן אויף וואַסער). אַ שטיקל פלייש אין דער וואַכן האָט מען זעלטן ווען געהאַט, נאָר אויף שבת פּלעגט מען עס ברענגען פון שטעטל. אַבער סוף ווינטער האָט מען געהאַט אייגן פלייש: כּידוע קעלבן זיך די קי איי־בערהויפּט אין מיטן און סוף ווינטער. און אַ קעלבל פּלעגט מען קוילען פאַרן אייגענעם באַנוץ און דערביי איינוואַלצן דאָס פלייש, עס זאָל זיין אויף אַ לאַנגער צייט. אין דער צווייטער העלפט זומער האָט מען געפירט אַ שעפּסל צום שוחט, און פלייש האָט זיך „דורכגעוואַרפן“ אויך דורך דער וואָך.

צו די אַרענדאַרן פּלעגן אַפט קומען די שטעטלשע יידן זיך באַזאָרגן

מיט פראדוקטן אָדער סתם זיך אָפּשטעלן, פאַרנדיק ערגעץ. מען האָט געײַ וויסט, אַז ביים אַרענדאַר וועט מען אַלעמאַל קריגן אָפּצוועסן און אַ נאַכט־ לעגער — זומער אין היישייער. עס פלעגן קומען צום אַרענדאַר די וואַנ־ דערנדיקע יידישע אַרעמעלייט און די קריסטלעכע בעטלערס, און אַלע האָבן דאָרטן זאָט אָפּגעגעסן. מען האָט אויך געקענט קריגן אַלטע וועש, אַן אַלטן בגד.

אַ גרויסע זאָרג ביי די ישובניקעס איז געווען דאָס לערנען די קינ־ דער. מען האָט געמוזט ווי נישט איז זיך געבן אַן עצה כּדי צו דערהאַלטן די קינדער ביי יידישקייט. ווען דאָס שטעטל איז געווען נאַענט, פלעגן יינגלעך גיין אין די זומערדיקע זמנים אַלע טאָג צו די שטעטלשע מלמדים. ווען אָבער דאָס שטעטל איז ווייט און עס וווינען בשכּנות עטלעכע ישוב־ ניקעס, נעמט מען זיך צונויף און מיט בשותפותדיקע כּוחות ברענגט מען אַראָפּ אַ מלמד פון שטאָט. דער מלמד איז ס׳רוב געווען נישט קיין חתונה־ געהאַטער, אָן אַ משפּחה, אָדער סתם אַ לאַי־וצלח וואָס האָט זיך נישט אויסגעטויגט אויף קיין אַנדער אַרבעט חוץ ישובניקשער קנעלונג. ביי איין ישובניק וואָס האָט געהאַט מער פּלאַץ ווי די אַנדערע האָט מען אייב־ געאַרדנט דעם חדר. די נאַענטערע ישובניקשע קינדער פלעגן אַלע טאָג (אַפילו ווינטער־צייט) קומען צו גיין, די ווייטערע זענען שוין איבערן זמן געבליבן ביים ישובניק, וווּ עס איז געווען דער חדר, און דאָרטן האָבן זיי געגעסן און געשלאָפּן צוואַמען מיטן מלמד. דער אָפּצאָל פאַר אַזאַ קעסטקינד איז געווען גאָר אַ קליינער. דער מלמד האָט געלערנט: עברי, חומש, תּנ״ך, אין זעלטענע פּאַלן גמרא, און אויך שרייבן יידיש לויטן בריוון־שטעלער. אַמאָל האָט מען אויך געלערנט אַביסל צעבראַכן רוסיש. קיין גרויסע לומדים זענען די ישובניקשע קינדער נישט געוואָרן, כאַטש דער מלמד האָט זיך געזידלט „פּויערשער קאַפּ“, „יורקע“ אַד״גל ווי אויך מכבד געווען מיט פעטש, געצויגן פאַרן אויער און אַמאָל אויך געפּאַסע־ וועט מיט אַ רימען. מיידלעך האָט מען געלערנט אַביסל שרייבן און עברי. די רייכע ישובניקעס האָבן שוין געקראָגן פאַר זייערע קינדער מער וועלט־ לעכע לערער, מיט אַ בילדונג פון 4־3 קלאַסן גימנאַזיע. אַזאַ לערעריי האָט שוין געטראָגן מער אַ מאַדערנעם כאַראַקטער; מען האָט געלערנט רוסיש

און געגרייט די תלמידים אפצוגעבן זיי אין שטאָט אין אַ "קלאַס". דאָס געהאַלט פאַר די מלמדים איז געווען פון 30-40 ביז 75 רובל אַ זמן. פאַר־שטייט זיך מיט באַשפייזונג, וועש און דירה. ישובניקעס האָבן ביי די שטעטלשע יידן געהאַט אַ שם פאַר בורים, עם־הארצים גמורים. אָבער עס זענען אין דער אמתן געווען אויך אויסנאַ־מען: מיר ווייסן, אַז אַ צאַל יידישע שרייבער וואָס שטאַמען פון ליטע זע־נען געווען ישובניקשע קינדער.

דער אונטערנאָנג פון די דאַרפישע יידישע פרנסות

די צאַל דאַרפישע יידן איז געווען אַ גאַנץ היפשע. יעדער שטעטל האָט געהאַט אַרום זיך נישט ווייניקער ווי אַ פאַר צענדליק יידישע פאַמיליעס וואָס האָבן געווינט אויפן דאָרף און אַמאָל אַפילו מער. בכל אופן, אַז די דאַרפסיידן זענען געקומען אויף די ימים־נוראים אין די שטעטלעך, זענען די בתי־מדרשים געווען געפאַקט. לגבי שבתים פון אַ גאַנץ יאָר פלעגט צוקומען אַ דריטל אָדער ערטער־ווייז אַפילו אַ העלפט. אין די שטעטלשע געסלעך איז ערב ראש־השנה געווען גאַנץ טומלדיק פון די אַב־געפאַרענע ישובניקעס, מיט זייערע פורן, מיט אַלע בני־בית און די בעבע־כעס וואָס זיי האָבן מיטגענומען.

די צאַל דאַרפישע יידן האָט אַנגעהויבן שטאַרק זיך צו פאַרקלענערן סוף 19טן און אָנהייב 20סטן י"ה. קודם כל האָט זיך אין די נייניקער יאָרן פאַרשטאַרקט אין דער פראַקטיק די גזרה קעגן וווינען אין דערפער — מען האָט די אַזוי גערופענע "נאַוואָסעלצעס" (די וואָס האָבן געווינט דאָרטן ווייניקער ווי 20-25 יאָר) גענומען טרייבן, און די "ספראַוויקעס" (איספראַוויקעס), די פריסטאָון און די אוריאַדניקעס האָבן אָט די "נאַ־וואָסעלצעס" פאַרביטערט די יאָרן. האָט זיך אַמאָל איינגעגעבן אַפצוציען דעם גירוש אויף אַ פאַר חדשים אָדער אַפילו אויך יאָרן, האָט מען געמוזט דערביי אַנקומען צו דעם רוסישן "האַבעאַס קאָרפוס" — צו אַ "וואַיאַט־קעלע" (כאַבאַר). אָבער נישט זעלטן האָט פאַסירט, אַז עס האָט זיך נישט געלאָזט אַפציען. שטרענגע באַפעלן פון גובערנאַטאָר אָדער אַזש פון פער־טערבורג האָבן געמאַכט אַ סוף צום לעבן אויפן ישוב, אָדער עס האָט זיך

געמאַכט אַ פּרישער צורר וואָס פּלעגט „נישט נעמען“ — און מען האָט געמוזט צונויפקלייבן די בעבעכעס און געקר ווערן. אַמאָל פּלעגט דורכ-פאַרן סתּם אַ רשע, אַ הויכער באַאַמטער, וואָס האָט איינגטלעך נישט גע-האַט קיין דירעקטע שייכות צו ווינרעכט פון דאַרפישע יידן, אָבער עס איז געווען גענוג, יענער זאָל אָנשרייבן ווהיין מען דאַרף, אַז די דערפער זע-נען פּול מיט יידן „וואָס זויגן דאָס בלוט פון די פּויערים“ — האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע סדרה „אַטסראַטשעטע“ (אַפּגעלייטע) גירושים. אַמאָל האָט אַ מסירה פון אַ קאַנקורענט געמאַכט אַ סוף צו אַ דאַרפישער פּרנסה פון אַ יידן.

די רעגירונגען פון אַלעקסאַנדער דעם דריטן און פון ניקאָלאַי דעם צווייטן האָבן בדרך-כלל זיך שטרענג געהאַלטן ביי דער פּאָליטיק פון באַ-גרענעצן אָדער אינגאַנצן פאַרבאָטן יידן צו וווינען אין דערפער און ישר-בים. נאָר כאַבאַר האָט אויפגעהאַלטן דעם יידן אין דאַרף. אָבער ביי אַזאַ מצב האָבן די דאַרפסיידן זיך כּסדר געצויגן אין שטעטל אַריין. עס איז גאָר קיין רייד נישט געווען, אַז אַ שטעטלשער ייד זאָל זיך איבערקלייבן אין אַ דאַרף. אַפילו איבערקלייבן זיך פון איין דאַרף אין צווייטן איז גע-ווען פאַרווערט אויך פאַר די וואָס האָבן געהאַט די כלומרשטע רעכט צו וווינען צוליב דעם וואָס זייערע אבות-אבותינו זענען געבוירן געוואָרן און אויסגעוואָקסן אין דערפער. ביי אַזאַ באַציאונג מצד דער מאַכט האָט מען אויסגעקוקט אויף דער געלעגנהייט אַריבערצופאַרן אין די שטעטלעך אָדער צו עמיגרירן. פון די דערפער האָט זיך געצויגן אַ שטאַרקער עמיגראַנטן-שטראָם קיין אַמעריקע און אַפּריקע. כּמעט דער גאַנצער יינגערער דור און אַפילו עלטערע מענטשן האָבן זיך אַ הייב געטאָן פון די איינגעזעסענע דערפער און זיך געלאָזט אין די מרחקים אַריין.

דער מאַנאַפּאָל אויף בראַנפן (1897) האָט אַרויסגעריסן טויזנטער קרעטשמער פון זייערע איינגעזעסענע ערטער. אין די דערפער האָבן אַנ-געהויבן זיך באַווייזן מער קריסטלעכע בעלי-מלאכות: שמידן, אַפילו שניי-דער. דער ייד האָט שוין נישט געקענט ביישטיין אַזאַ נאַציאָנאַלע קאַנ-קורענץ.

דעם לעצטן קלאַפּ דער יידישער דאַרפישער באַפעלקערונג האָט גע-

געבן די ערשטע וועלט-מלחמה. א סך יידישע היימען זענען בעת די שלאכטן פארברענט געווארן, מען האט פון א סך ערטער געמוזט אנטלויפן קוים מיטן לעבן. פון קאזונער גובערניע זענען די יידן פארטריבן געווארן דורך דער צארישער מאכט. ווען די פליטים האבן זיך צוריקגעקערט אין די דער-פער, האבן זיי שוין קיין זאך נישט געפונען. די דארפישע באפעלקערונג איז געווען פארארעמט, מען האט שוין קוים געקאנט מאכן חיונה אין דארף. דערצו איז צוגעקומען די פאליטיק פון די ניי-אויפגעקומענע מלו-כות, פון ליטע און פון פוילן, וואס איז אויך געווען געווענדט קעגן דעם דארפסיידן. אין ליטע ווידער איז דורכגעפירט געווארן א ברייטע אגראר-רעפארם, און דער רעזולטאט איז געווען, אז קאמפאקטע דערפער האבן אויפגעהערט צו עקסיסטירן, די פויערים זענען ארויס אויף איינצלנע ווירט-שאפטן. עס זענען געבליבן נאר געציילטע דערפער. בכל-אופן איז שוין נישט געבליבן קיין ארט פארן יידן אין דארף. די רעגירונג האט אנגע-הויבן צו שטיצן און צו אנטוויקלען פויערשע קאאפעראטיוון וואס האבן אויפגעקויפט אלע פראדוקטן. דער מעמד פון פויער האט שפעטער זיך גענומען הייבן, און די פריערדיקע דארפישע יידישע בעלי-מלאכות האבן אים שוין נישט באפרידיקט. די אלע סיבות און נאך אנדערע ווייניקער וויכטיקע האבן געפירט דערצו, אז דער דארפישער יידישער עלעמענט איז כסדר געפאלן און ביי דעם אויסבראך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה איז ער אזוי גוט ווי נישט געווען.

עס איז פארשוונדן א שטיק לעבנשטייגער וואס האט געהאט הינ-טער זיך דורות יידישע טראדיציע*.

געדרוקט אין „פון נאענטן עבר“, נומ' 1 און 3, ווארשע, 1937 און אין „ייווא-בלעטער“, ב' 22, גיריארק, נאוועמבער-דעצעמבער, 1943.

* וועגן דעם שטייגער לעבן פון שטעטלשע און דארפישע יידן — זע מינע אר-טיקלען: 1) „א ליטוויש שטעטל (אין לעבן און ציפער)“, פנקס פון יעקאפא: אויף די חורבות פון מלחמות און מהומות, ווילנע 1931; 2) „די דייטשן אויף די ערטער (ערשטע וועלט-מלחמה)“ און „אין די אפריילטעג 1919“, פנקס פון היסטאריש-עסנאגראפישער געזעלשאפט, ווילנע, 1923; אויך די דערמאנטע ארטיקלען „פארשוונדענע יידישע פרונסות“, פון נאענטן עבר, 1937—1938 און סעריעס רייזע-ארטיקלען, ווילנער טאג, 1921—1924: „דארטן וו סרעגירן גלחים“, אויף יענער זייט גרענעץ“ א.א.

אכילות ביי יידן אין ליטע

די גרעסטע טייל פון לעבן ביי א דורכשניטלעכן ליטווישן יידן איז געווען פארנומען מיט דאגות פרנסה, אבער רוחניות האט פארנומען א גרויסן ארט אין גאנצן לעבן. פארן גשמיות איז געווען ווייניקער צייט. אבער „די גשמה קען מען דאך פארט נישט אויסשפייען“, האט מען גאָ טירלעך געמוזט עסן. אבער „אָפגעלייגט“ אויף דעם איז מען נישט געווען. אזוי, אָ אַ שטענדיקע צייט אויף צו עסן — איז זעלטן וווּ געווען. מען האָט געגעסן, ווען עס איז געווען צייט, „ווען ס'מאכט זיך“ אָדער „אין צווישן געכאַפט אַ ביס“, אָבער נישט ביי אַלעמען איז געווען תמיד וואָס צו בייסן... ביי אַ גאָר היפשער צאָל פאַמיליעס פון עמך איז דאָס געווען אַ פראַבלעם.

דאָס עסן איז געווען זייער איינפאַך. עס איז געווען באַזירט אויף צוויי הויפט־אַרטיקלען — שוואַרצן ברויט און בולבעס. דער דריטער אָרטיקל איז געווען „זויערס“, דאָס מיינט בוריקעס (באַרשטש), קרויט, שטשאַוו.

דער ליטווישער ייד, וואָס איז געווען אַפּט אַ „קיבעצער“ לגבי זיך, — האָט געשמייכלט אין באַרד אַריין איבער זיך אַליין, — האָט מיר דער־ציילט אַ מעשה וועגן אַ ישובניק, וואָס האָט אין דער פרי ערב יום־כיפור געגעסן אַ יום־טובדיקן מאַלצייט: הון, קרעפלעך און צימעס. דאָס ווייב פּרעגט אים, צי ער איז צופרידן מיט די מאכלים. „אָודאי, ענטפּערט ער, אָבער אָן אַביסל זויערס בין איך גאָר קיין מענטש נישט“.

דער ישובניק איז געווען די צילברעט פון אַ סך ליטווישע וויצן. אין דער אמתן האָט דער ישובניק ביזן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה פאַר־נומען אַ היפּשן „סטאַטיסטישן“ אָרט לויט דער צאָל אין ליטע און ער האָט צוגעגעבן אַ ספעציעלן קאַליר דעם ליטווישן יידנטום. אָבער זויערס איז געווען אַ מאכל ביי אַלע ליטווישע יידן, אפשר ווייל עס איז געווען

דער ביליקסטער צוטריטלעכער זופ און דער „איינציקער אפעטיזער“ אויסער א הערינג, וועלכן ליטווישע יידן האָבן זיך געקענט דערלויבן. זויערס האָט מען געגעסן צום „אַנבייסן“, וואָס אין ליטע האָט עס גע- מיינט אי פרישטיק אי „כמורמיטיק“ צוזאַמען, ווי אין אַמעריקע איז עס ברעקפּעטס און לאַנטש. אין ליטע האָט מען ווייניק זיך אָפּגעגעבן אַ חשבון ווי דער באַטרעפּנדיקער מאַלצייט הייסט. מען האָט בכלל נישט מקפּיד געווען, אַז דער „טיימ־טייבל“ זאָל זיין אויסגעפירט מיט אַלע הידורים: „אַ דאָגה — אַבי מען עסט און עס איז דאָ וואָס צו עסן“.

דאָך איז דער „אַנבייסן“ געווען דער צענטער פון „שפּייזן דעם זינ- דיקן גוף“. זויערס האָט מען געגעסן מיט ברויט און בולבעס. פּרילינג איז עס געווען שטשאַוו („שטשאַווי“), פאַרוויסט מיט אַביסל „מאָגערע סמע- טענע“ אָדער זויערמילך. אין מיטן זומער פלעגט מען שוין קאָכן באַטש- ווינע (בלעטער פון בוריקעס) געמישט מיט שטשאַוו (וואָס האָט געגעבן די נאַטירלעכע זויערקייט). אַ סך באַלעבאַסטעס האָבן געמאַכט אייגענעם קוואַס פון פאַרמישטע אין וואַרעמען וואַסער קאַרענע מעל. דאָס וואַסער פלעגט ווערן באַזאָלצן, און נאָך אַ טאַג־צוויי שטיין אין דער וואַרעם פלעגט עס ווערן זויער. אין דעם קוואַס האָט מען געקאָכט די באַטווינע. סוף זי- מער האָט מען שוין גענומען „ניצן אַ גאַנצן בוריק“, צעברעקלענדיק אים אין די באַטווינע. ביי די גאַר גוטע באַלעבאַסטעס איז דאָס זויערס געווען באַטעמט. „ווי וויין“ פלעגן זיי זיך אָפט באַרימען. ביי אַנדערע איז עס געווען „נישט אַזוי“ און ביי קנאַפע באַלעבאַסטעס איז עס געווען „גאַר אַן אַ טעם“ אָדער געהאַט „אַ טעם פון חלשות“. פון לעצטן מין איז געווען ווייניק. די טראַדיציע, די פּראַקטיק און די אַנווייזונגען פון שכנטעס האָבן געהאַלפּן שאַפּן אַ גוטן נאַרהאַפּטן פּראָדוקט. דאָס זעלביקע קאָן מען זאָגן וועגן „שטעלן בוריקעס“ און „זייערן קרויט“ אויף ווינטער.

ניינציק פּראָצענט באַלעבאַסטעס האָבן זיך פאַרגרייט מיט די לעצ- טע צוויי פּראָדוקטן. געוויינלעך פלעגט מען קרויט „שאַטקעווען“ (שאַט- קעווען ווי אין קרויט) עטלעכע וואָכן נאָך סוכות, ווען עס פלעגן אַנקומען לייכטערע פּרעסטלעך, האָט מען דאָס קרויט שוין געמוזט אַרונטערנעמען פון גאַרטן, וווּ עס פלעגט זיך „אויסשטיין“ — נישט געוואַקסן, אָבער גע-

וואָרן שטייפער און פעסטער פאַר פּרעזערוויר-צוועקן. דאָס זעלביקע איז געווען מיט בוריקעס.

פאַרן שאַטקעווען פּלעגט מען פון דעם קרויט אַראָפּנעמען אַלע גרינע בלעטער, בפרט אויסשניידן די ערטער, וואָס זענען געווען דורכגעלעכערט פון ווערעם. דער עיקר האָט מען געדאַרפט בודק זיין, אַז עס זאָל זיך חס וחלילה נישט אויסבאַהאַלטן וווּ עס איז אַ קרויט-וואָרעם, וואָס קען פּסול מאַכן דעם גאַנצן „געשטעל“ פון קרויט. געווייגלעך פּלעגט מען אין יידי-שע הייזער פאַרבעטן פּריינד, שכנות צו העלפן שאַטקעווען. געשאַטקע-וועט האָט מען מיט מעסערס, און פאַר אַ גרויסער געזינט פּלעגט מען „שטעלן“ אָפּט אַ פאַר היפשע פעסער (טונען) קרויט. ס'איז געווען נישט קיין לייכטע אַרבעט, אָבער פּריילעך איז דערביי געווען. מען האָט געזונג גען, יונגוואָרג האָט געגעסן קאַטשאַנעס פון דעם קרויט. די דערפאַרענע באַלעבאַסטעס האָבן דאָס קרויט באַזאָלצן, געשאַטן קימל און „געקנאַטן“ דאָס צעשניטענע קרויט. דאָס קרויט פּלעגט געלייגט ווערן שיכטנווייז און ווערן געהאַמערט מיט „שליאַהעס“ (אַ הילצערנע קלעצל, אָנגעטאַן אויף אַ שטעקן, וואָס העלפט שפּאַלטן האַלץ), ביז פון דעם קרויט באַ-ווייזט זיך דער זאַפט. צווישן די שיכטן קרויט האָט מען געלייגט עפל, מערן, בוריקעס (צוליבן קאַליר) און זשוראַווינעס. די אַרבעט פון „איינ-שלאַגן“ (אָדער צוזאַמענפּרעסן) דאָס קרויט האָבן געטאָן מאַנסבילן. די פעסער קרויט פּלעגן שטיין אַ פינף-זעקס טעג אין שטוב, כדי עס זאָל זיך איינזויערן. מען פּלעגט עס דאַרפן דורכשטעכן מיט שטעקנס, כדי אַרויס-צולאַזן דעם שליים (גאז וואָס האָט נישט אַזוי אנגענעם געשמעקט)... דערנאָך האָט מען די פעסער אַראָפּגעקייקלט אין אַ קעלער אָדער שפּי-זשאַרניע (שפּייזקאַמער), אָדער געהאַלטן אין אַ פּירהויז ביי „געמיינע“ מענטשן.

אַט דאָס קרויט האָט געדאַרפט קלעקן פאַרן גאַנצן ווינטער. און גע-געסן האָט מען עס אויך רוערהייט, איבערהויפט מיט געבאַקטע קאַר-טאַפּלעס, אָדער מיט ברויט, ווען קיין אַנדער זאַך „צום ברויט“ איז נישט געווען.

בוריקעס האָט מען ווינטער גענוצט ווייניקער. אָבער דאָך איז גע-

ווען כמעט אין יעדן הויז „געווייקטע“ בוריקעס. דאָס הייסט, מען פלעגט געשאַבענע בוריקעס אַרײַנגלייגן אין וואַסער, האַלטן עס אין אַ וואַרעמען אַרט (נישט ווייט פון אויוון) ביז ס'וועט ווערן זויער. מיט אַלע הידורים האָט מען „געשטעלט“ בוריקעס אויף פּסח. אַ נייע „פּאַסקע“ אונטער אַ ווייסן טישטוך, צוגעדעקט מיט אַ וואַרעמער זאַך פון אויבן. מיטן ראַסאַל פון די בוריקעס האָבן יידן זיך געקוויקט אַ גאַנצן פּסח.

ווינטער, ווען מילך איז געווען זייער ווייניק און מען האָט מערסטנ־טייל גענוצט „פּאַרעווע“ עסנס, האָט מען אָפּגעקאַכט בוריקעס, אָפּגע־שיילטע פון שאַלעכץ, אין ראַסל. צוואַמען מיטן ראַסל איז דאָס דאָך גע־ווען אַ „פּאַרטיקער מאַכל“. מען האָט צוגעגעבן דערצו רויע צעברעקלטע ציבעלע און געגעסן מיט געבאַקטע אָדער אָפּגעקאַכטע „מיט פעלצלעך“ בולבעס. מבינים האָבן געזאָגט, אַז דאָס איז געווען אַ „מאַכל מאַכלים“.

די ראַל פון די בולבעס איז געווען איינע פון די גרעסטע אין דער באַ־שפייזונג פון די ליטווישע יידן. בולבעס האָט מען געגעסן אָפט 2-3 מאַל אַ טאָג אין פּאַרשיידענע צושטאַנדן — געשאַבענע, געקאַכטע (מיט צי־בעלעס און פעפער), געבאַקטע און מיט „פעלצלעך“ געקאַכטע (בלויז אַפֿ־געוואַשן און געקאַכט). בולבעס פלעגט מען באַקן, ווען דער גרויסער „רר־סישער“ אויוון פלעגט זיך האַלטן ביים אויסהייצן. די בולבעס פלעגט מען אָנשיטן אין אַ ווינקל, נישט זייער נאָענט צו די גליענדיקע קוילן (ס'זאָל נישט פּאַרברענט ווערן)... אָדער פּאַרשאַרן אין „יאַמקע“ (פּאַר־אוייוון, די צוויי זייטן פון „פּריפעטשעק“) און אַרויפשיטן פון אויבן „פּריסאַק“, היי־סע אַש מיט גליענדיקע פּונקען אינעווייניק. כדי די בולבעס זאָלן זיך לאָזן שיילן האָט מען זיי נאָכן אָפּבאַקן אַרײַנגעשאַטן אין אַ קערבל (געמאַכט פון שטרוי און דורכגעפלאַכטן מיט האַלץ) און צוגעדעקט מיט אַ טיכל, אַזוי, אַז מען זאָל די בולבעס לאָזן „דורכשוויצן“ און די שאַלעכץ זאָל אונ־טער דער ווירקונג פון דאַמף אָפּשטיין און זיך לאָזן אַראָפּנעמען. די גע־באַקטע בולבע פלעגט אָפט זיין די איינציקע זאך אויף „איבערצוכאַפּן“, ס'זאָל נישט „ציען אין האַרצן“. אַגב האָט מען דאָך די בולבע געקענט עסן „נישט געוואַשענערהייט די הענט“ און יוצא זיין מיט דער קורצער ברכה „בורא פּרי האדמה“. די מעלה, וואָס איז געווען אויף דעם קרעדיט פון דער

בולבע, האָט אָנגעהאַלטן יעדן טאָג (זונטיק בולבע, מאָנטיק בולבע) אַזױ פֿון פֿאַלקסליד).

די בולבע איז אויך געווען אַ מיין מן אין ליטע, פֿון וועלכע מען האָט געקאַנט און טאַקע געמאַכט פֿאַרשיידענע מאַכלים. אָפט „מעדני מלך“ לויטן ליטוויש־יידישן באַגריף, נאַטירלעך. זייער פֿאַפּולער זענען געווען געבאַקטע באַנדעס. מען האָט די אָפּגעשאַבענע בולבעס צעריבן אויף אַ ריבאַייזן, אויסגעדריקט דאָס וואָסער דורך אַריינלייגן די געריבענע מאַסע אין אַ טיכל. צו דער אָפּגעריבענער און אַביסל אָפּגעטריקנטער מאַסע האָט מען צוגעגעבן (אויב עס איז געווען) אַביסל קאַרענע אָדער רעטש־קענע מעל, אַביסל אויסגעקנאַטן, אויסגעלייגט אויף גרינע קרויט־בלעטער אָדער אויף בלעטער פֿון אַ דעמב, וואָס האָט די סאַמע ברייטסטע בלעטער צווישן אַלע סאַרטן ליטווישע ביימער. די באַנדעס האָט מען אַריינגעזעצט אין אַ גאַר הייסן אויוון („כמעט ווי אויף צו באַקן ברויט“). נאָך אַ שעה זיצן אויפֿן הייסן „טאַק“ (דער פֿלאַך פֿון רוטישן אויוון), פֿלעגט די באַנדע זיין פֿאַרטיק. מען האָט עס געגעסן מיט מילך, מיט זויערס (אַנשטאַט ברויט), און אין צווישנצייט האָט מען געגעבן „באנדעלעך“ קינדער צו שטילן דעם הונגער. אויך חדר־יינגלעך פֿלעגט מען מיטגעבן מיט זיך באַנ־דעם אויף צוצובייסן. מען האָט עס געגעסן מערסטנטייל אין קאַלטן צור־שטאַנד. אָבער „נאַשערס“ (היט זיך פֿון די אַמאַליקע ליטווישע נאַשערס!) האָבן ליב געהאַט אַ הייסע באַנדע, ווער רעדט מיט סמעטענע אָדער מיט אַ שטיקל פּוטער (אָבער דאָס האָבן זיך געקאַנט דערלויבן די רייכערע באַ־לעבאַטישע פֿאַמיליעס).

פֿון באַנדעס פֿלעגט מען אין די זעלביקע באַלעבאַטישע הייזער מאַכן „ציגינער“. דאָס האָט געמיינט אַ באַנדע, וואָס איז געווען אויסגעשמירט מיט צעריבענעם מאָן (פֿון דעם דער נאַמען ציגינער), און פֿון אויבן צור־געדעקט מיט אַ „דעקל“ פֿון די זעלביקע צעריבענע קאַרטאַפֿל. געבאַקט די „ציגינער“ האָט מען אויף דעם זעלביקן שטייגער ווי געוויינלעכע באַנ־דעס. גישט מער, נאָכן אַרויסנעמען פֿון אויוון פֿלעגט מען זיי פֿונאַנדער־טיילן אויף 4-6 חלקים, אַריינלייגן אין אַ טיפע קופּערנע פּאַן, אויסגע־שמירט מיט פּוטער. יעדע שיכט פֿלעגט מען באַגיסן מיט סמעטענע און

פוטער און אריינשטעלן אויף א פאָר שעה אין אויוון. אַ וואַריאַציע פון דעם איז געווען: אַריינלייגן אין אַזאַ „אַנגעפוטערטע“ פּאַן די רויע מאַסע טייג אין פּאַרם פון לאַטקעס, אויך באַגיסן אין שיכטן מיט סמעטענע און פוטער און „פאַרוקן“ אין אַ הייסן אויוון אויף אַ לענגערער צייט. אמת-בולבענע לאַטקעס האָט מען געמאַכט אָפט אויף מאַנאָייל, אָדער גענדזע-נע שמאַלץ.

דער „מלך“ פון אַלע בולבענע מאכלים איז געווען אַ טייגעכץ. די צעריבענע קאַרטאָפּל האָט מען איינגעמישט מיט אַביסל מעל, צעברעקלטע ציבעלעס, אַריינגעמישט פוטער און אַוועקגעשטעלט אין אַ פּאַן אין אויוון צוזאַמען מיטן ברויט, אָדער סתם אין אַ הייסן אויוון. פון די צעריבענע און אויסגעדריקטע קאַרטאָפּל-טייג האָט מען אויך געמאַכט קליינע קנייד-לעך, וועלכע מען האָט געגעסן אין מילכיקע געקעכץ (זופּ).

ווינטער פלעגט מען מאַכן פון דעם קאַרטאָפּל-טייג גרויסע קניידלעך (מען פלעגט עס אַמאָל רופן: „באַמבעס“). אָפט פלעגט מען די קניידלעך אַנפילן מיט האַבער-גריץ, צעהאַקטע ציבעלע, גענדזענע אָדער הינערשע שמאַלץ און קאַכן דאָס אין האַבערנע גרויפן אַ פּאַר שעה. געוויס האָט מען פון די קניידלעך געהאַט מער הנאה ווי פון באַמבעס...

אין אַרעמערע פּאַמיליעס האָט מען צום קאַרענעם טייג אָפטמאָל צו-געגעבן אויך געריבענע קאַרטאָפּל, וואָס האָט פאַרקלענערט די נאַרהאַפּ-טיקייט פון ברויט, אָבער די מאַגנס פון די פאַרהונגערטע קינדער פלעגט עס אַנפילן.

ס'איז שווער אויסצורעכענען אַלע קאַמבינאַציעס פון בולבעס, וואָס די ליטווישע יידן האָבן באַנוצט. אין כלערליי זופן איז קאַרטאָפּל געווען דער וויכטיקסטער אינגרידענט. אַ „קרופּניק“ האָט געמיינט קאַרטאָפּל מיט קרופּניק (גרויפן). דאָס איז געווען גערשטענע גרויפן, פּערל-גרויפן, רעטשקענע גרויפן און אַלע אַנדערע.

אַ נאַציאָנאַלער מאכל איז געווען „פּוסטע פּיש“, וואָס אַ שפּאַסער, אַ דאָרפּישער אַגראַנאַם האָט אפשר, אַזאַ נאָמען געגעבן כדי צוצוגעבן מער אַפעטיט. „פּוסטע פּיש“ איז באַשטאַנען פון צעשניטענע אָפּגעשאַבע-נע קאַרטאָפּל (אין ליטע האָט מען געשאַבן נישט געשיילט קאַרטאָפּל, עס

זאל חלילה נישט אוועק אין גיוועץ צופיל פון דער בולבע). מען האָט קיין ציבעלע פאַר פּוּסְטֵע פּיש נישט געזשאַלעוועט, אויך אַביסל צוגעפּעפּערט. ווינטער־צייט פּלעגט מען אַריינגעבן שמאַלץ, זומער — אַ שטיקל פּוֹטער, סמעטענע אָדער שמאַנט (סמעטאַנקע).

אַפּט פּלעגט מען פּוּסְטֵע פּיש פאַרנוצן פאַר „וועטשערע“ (איין שפּייז). מען פּלעגט פאַררופן גוטע פּריינט צו העלפּן אָפּמאַן אַ נודנע אַרבעט — ווי פּליקן פּעדערן — דערביי פּלעגן אַלע אַנטיילנעמער עסן „וועטשערע“, וואָס איז באַשטאַנען ס'רוב פּון פּוּסְטֵע פּיש, וואָס אַלע יידישע ליטוואַקעס האָבן אַזוי ליב געהאַט. אויך פּלעגט מען דערלאַנגען זויערע קרויט.

ביים פּליקן פּעדערן האָט מען זיך דערציילט ווונדערלעכע מעשיות, וואָס פּלעגן אַריבער במסורה, אָדער נייע, וואָס מען האָט וו עס איז גע־הערט, אָדער פּון אַ מעשה־ביכל. צווישן די געלאַדענע פּלעגן אויך זיין שכנישע שיקסעס און יונגע גויעס. מען האָט דערביי געזונגען לידער — יידישע, ליטווישע, פּוילישע, ווייסרוסישע און רוסישע. מערסטנטייל זענען דאָס געווען פּאָלקסלידער וועגן אַן אומגליקלעכער ליבע.

צווישן די יידישע לידער האָבן אין די 80ער און אָנהייב 90ער יאָרן פּון 20סטן י"ה פאַרנומען אַלץ מער אַרט אליקום צונזערס לידער („די סאַכע“, דער „ציון־מאַרש“, „שטיי אויף מיין פּאָלק“ א״אַנד).

פּליקן פּעדערן איז געווען מיט אַ יאָר 40-50 צוריק אַן איינגעפּונד דעוועטע טראַדיציע אין יעדער יידישער פּאַמיליע. מען האָט אין זעק אָדער ציכלעך געקליבן די אָפּגעפּליקטע פּעדערן פּון גענדז, אַמאַל פּון קאַטשקעס. אין אַרעמערע הייזער האָט מען אויך געקליבן פּעדערן פּון הינער און הענער. יעדער טאַכטער (און דעמאָלט זענען בתי־חידות אין יידישע פּאַמיליעס געווען זעלטן) האָט מען געדאַרפּט געבן בעטגעוואַנט, ד״ה קישנס, פּערענעס. די נאַענטסטע צו חופּה וקידושין מיידל האָט זיך גע־פּלייסט צו האָבן וואָס מער אַנגעפּליקטע פּעדערן, כדי זי זאָל קענען שטאַל־צירן מיט איר בעטגעוואַנט.

נאָכן אָפּפּליקן אַ 3-4 שעה פּעדערן, האָט מען געגעסן מיט גרויס אָפּעטיט די געפּעפּערטע פּוּסְטֵע פּיש.

בכלל איז זיך קיין קליינשטעטלדיקער ייד נישט באגאנגען און אייגענע געזעצטע בולבעס. האָט ער געהאַט אַ גערטל אָדער אַ גאַרטן לעבן זיין שטוב, אָדער אַביסל ווייטער פון שטוב. האָט ער דאָרטן פאַרזעצט אייגענע בולבעס. אָפט פלעגט מען פאַראַקערן און פאַרזעצן מיט דער הילף פון אַ גוי. מען פלעגט אָבער אַליין אַרומגראָבן (פאַרמאַטיקן) די בולבעס און אַליין זיי אויסגראָבן. אַרום שבעה עשר בתמוז, אָדער שפּעטסטנס תשעה באב פלעגט מען שוין אָנהייבן „אונטערגראָבן“ די בולבע, וואָס מען האָט גערופן „פּליאַנסוווקע“ (פּרייאַקע געזעצטע מיט דער האָנט מיט אויסגעשפּראַצטע „ראַסטקעס“). מען פלעגט אַרויסנעמען די גרעסערע בולבעס און פאַרשאַרן צוריק מיט דער זעלביקער ערד די קוסטעס, אַז זיי זאָלן וואַקסן ווייטער. אַזוי פלעגט מען אונטערגראָבן די בולבעס רמעט ביז ראש־השנה.

די יידן וואָס האָבן נישט געהאַט קיין אייגענע גערטנער, אָדער זייערע גערטנער זענען געווען צו קליין אויף צו געבן קאַרטאַפּל אויף אַ גאַנצן ווינטער, פלעגן פאַרזעצן ביי גוים קאַרטאַפּל אויף פאַרשיידענע באַדינגונגען. בעלי־מלאכות, ווי שמידן, שוסטער, שניידער, סטעלמאַכער, בלעכער האָבן געצאָלט מיט זייערע מעשי־דיהם, קרעמער — מיט סחורה, שענקער — מיט בראַנפן און ביר. אויך „יידישע מיסט“ איז געווען פאַרן פויער אַ גאַנגבאַרע „סחורה“. פון „יידישע קי“, „יידישע פּערד“, אָדער אַפילו פון ציגן (אַט די נאַציאָנאַלע יידישע בהמה אין די ליטווישע שטעט־לעך) פלעגט דורכן ווינטער זיך אָפקלייבן אַ היפש ביסל מיסט, וואָס פלעגט פאַרבעסערן די מאַגערלעכע ליטווישע ערד, מחמת די פויערים האָבן זעלטן געהאַט אַ גענוגנדיקן לעבעדיקן אינווענטאַר, וואָס איז דער יסוד פון יעדער פעלד־ווירטשאַפט. האָט דער ייד געגעבן די זריעה (קאַרטאַפּל), דאָס מיסט, עטלעכע גילדן. דער פויער — זיין פעלד און זיין אַרבעט. מיט דער גערעטעניש האָט מען זיך געטיילט אויף העלפט, אָדער לפי־המדובר, ווי מען האָט אָפּגערעדט. דער אַרעמסטער ייד האָט געזען צו שאַפן כאַטש אַן אנדער־האַלבן „טון“ בולבע (אַ טון אין ליטע איז געווען 24 פוד). אָבער אַז מען זאָל נישט דאַרפן „שאַרן די בולבע“ האָט אַ פאַמיליע פון זעקס־זיבן מענטשן (וואָס מיט שיינע עטלעכע צענדליק יאָר צוריק איז עס געווען

נישט קיין גרויסע פאמיליע) געדארפט האָבן פאַר ווינטער 4-3 „טון“ בולבעס.

יעדע יידישע הויז האָט געהאַט אַ קעלער, וווּ מען פלעגט די קאַר-טאַפל „אַראַפּשיטן“ נאָכן אַראָפּנעמען פון פעלד. מיט אַ 3 „טון“ בול-בעס האָט שוין אַ ייד אָפּילו אַן אַרעמאַן געקענט קוקן רואיקער אויף דעם אַנקומענדיקן ווינטער, ווען אָפּילו עס זאָל, חלילה, אויספעלן ברויט.

אין אַ סך פּאַלן פלעגן אַרעמע יידן „דורכקומען ווינטער“ מיט בול-בעס און זויערקרויט. ברויט איז געווען אַ „טייערער“ גאַסט... מען מוז אָבער זאָגן, אַז אַזוי צי אַנדערש האָט די גרעסטע טייל יידן אין ליטע גע-האַט צוגעגרייט אויף ווינטער בולבעס, אַ פּאַר פּוד מערן, אַ פּאַר פּוד בור-ריקעס, קרוטשקע, ציבעלע און אַנדער גאַרטנוואַרג. מען האָט נאָר געמוזט צופאַרדינען אויף אַ שטיקל ברויט און האָט ווער פאַרמאַגט אַ „ציקלדיקע“ ציג, אַדער אַ קעלביקע קוי, האָט מען אַרום שבט, אַדער טבת געקענט שוין האָפּן אויף אַביסל מילך. אַז „גאַט האָט געהאַלפּן“ און די קאַלב האָט מען געקענט „פאַרטאָן“ פאַר זיך, האָט מען שוין געהאַט אַן אייגן שטיקל פלייש, אַז ס'איז געווען שוין גאַר ליהודים.

צוליב די בולבעס אָבער איז געווען אַ צאָל ראַכטישע קינדער, וואָס האָבן געליטן אויף די ענגלישע קרענק, אַדער, ווי מען פלעגט עס רופן אין ליטע אַ „ריפקוכן“. די צאָל אָבער איז נישט געווען קיין גרויסע. די נאַ-טירלעכע ראַזעווע ברויט און די זויערע קרויט האָבן געהאַלפּן אויסמיידן אַ סך קראַנקייטן צוליב דער וויטאַליטעט פון די צוויי ערשטקלאַסיקע שפייז-אַרטיקלען.

עס פאַרשטייט זיך, אַז דער סאַמע „באַליבטסטער“ באַגלייטער פון געבאַקענע אַדער געקאַכטע בולבעס איז געווען דער הערינג, וואָס איז גע-ווען אין ליטע דער הויפּט-מאַכל אויך צום ברויט. אַ הערינג איז אויך גע-ווען אַ נאַציאָנאַלער מאַכל אַדער „דער מאַכל“. אַ הערינג האָט מען געגעסן ריוערהייט „פון פעסל“, אַראַפּרייסנדיק נאָר די אייבערשטע הייטל, אין געוויסע פּאַלן נאָר די לוסקע (שופּן). אַנדערע האָבן אָפּילו געטונקט די בולבעס אין „לאַק“ (די פליסיקייט וואָס געפינט זיך אין הערינג-פּאַס) און געהאַלטן, אַז דאָס איז דער „אַמתער טעם“. דעם הערינג האָט מען

אויך געבאקן, אָפּטמאַל געקאַכט אין זיסן, זיס־זויערן, געפּרעגלט, פּאַר־שטייט זיך, אויך געהאַקט מיט ציבעלעס א"אָנד.

אָפּט זענען בולבעס, זויערס און הערינג, און ראָזעווע שוואַרצע ברויט געווען די איינציקע שפייזן פאַר אַלע וואַכעדיקע טעג.

מיט 40-50 יאָר צוריק האָט כמעט יעדע יידישע הויז געבאקן ברויט פאַר זיך. דאָס ברויט איז געווען פון איינהייטלעכן מין: שוואַרצע ראָזעווע (ריכטיקער ראָזאָווע — איין מאָל געמאַלענע) ברויט. דעם גאַנצן קאַרד־קערנדל האָט מען אוטיליזירט מיטן הייטל, מיטן קראַכמאַל, מיטן „זאַ־ראַדעק“ (דזשוירם) מיט האַק און פּאַק. דאָס איז געווען אַן אמתער און ראַיעלער „האַלווהיט“, ריכטיקער — האַלראַי) מען האָט אַביסל מעל פאַרמישט אין אַ דייזשע מיט וואַרעמע זאַלצוואַסער, מען האָט עס געלאָזן שטיין איבער נאַכט, איבערגעדעקט מיט אַ טישטעך און דערנאָך גוט אי־בערגעדעקט מיט אַ פעלץ אַדער אַ קישן. פון דער וואַרעמקייט האָט די פאַרמישטע מעל אָנגעהויבן צו יוירן. פאַרטאָג האָט מען דאָס איינגע־זויערטע טייג געקנאָטן מיט די הענט אַן ערך אַ דריי פערטל שעה צושיטנ־דיק מעל און צוגיסנדיק וואַסער. נאָכן אויסקנעטן האָט מען דאָס טייג אין דייזשע ווייטער איינגעדעקט און געלאָזן שטיין אין אַ וואַרעמען אָרט אַ 4-5 שעה, ביז עס איז אויפגעאַנגען. דערנאָך פלעגט מען „אויסמאַכן“ לאַבנס (פון 15 ביז 25 פונט יעדערער). ווינטער האָט מען די לאַפּעטע באַשאַטן מיט טרוקענע מעל (דאָס טייג זאָל נישט צופאַלן צום דעק פון הייסן אויוון). זומער האָבן אַנדערע באַלעבאַסטעס, באַזונדער ישובניצעס, וואָס האָבן געלעבט לעבן טייכן אַדער אַזערעס, אָנגעריסן שמעקנדיקע וואַסערגראַז איער און אונטערגעלייגט אונטערן דעק פון לאַבן טייג, אין האַרבסט פלעגט מען ווי אַן „אונטערלאַגע“ נוצן דעמבאָווע בלעטער. אַ סך האָבן געהאַט אָנגעגרייט בלעטער אויף אַ גאַנצן ווינטער. די לאַבנס פלעגן דאַרפן „זיצן“ אין אויוון, אָפהענגיק פון זייער גרויס, פון 4 ביז 6 שעה. באַלעבאַסטעס וואָס פלעגן וועלן, אַז די אויבנס פון די לאַבנס זאָלן נישט אויסזען שוואַרץ, האָבן דורכגעזיפט די קאַרענע מעל דורך אַ גע־דיכטע זיפ. די באַקומענע דינע מעל פלעגט מען פאַרמישן מיט וואַסער און באַשמירן די אויבנס פון די לאַבנס (פאַרן זעצן אין אויוון) מיט די מאַסע

וואָס איז געווען ווייסער ווי די גאַנצע קאָרענע מעל. דעם געמיש האָט מען גערופן „כאַרמושקע“. די כאַרמושקע האָט צוגעגעבן דעם ברויט אַ „ידישן אויסזען“, אין קעגנזאַץ צום גויישן ברויט, וואָס פלעגט זיין „שוואַרץ ווי קויל“. די גויים האָבן אָפט געמאַלט אויף היימישע זשאַרנעס. די קערנער זענען געווען פון דעם „צעברענט“, און שמירן מיט „כאַרמושקע“ האָבן די גויים געהאַלטן פֿאַר אַן איבעריקן לוקסוס.

דאָס זויערע טייג פון וועלכן מען האָט געבאַקן שוואַרץ ברויט האָט זיך גערופן „ראַשטשינע“. פון דעם האָט מען אָפט געבאַקן „ראַשטשינע לאַטקעס“. מען פלעגט אַרויסנעמען אַ שטיק אויפגעגאַנגענע טייג, צומישן מיט וואַסער און צושיטן קאָרענע אָדער, נאָך בעסער, אַביסל רעטשקענע מעל (כדי אָפצושוואַכן די זויערקייט), און געבאַקן פון דעם לאַטקעס. אַזוי־נע לאַטקעס האָבן געהאַט אַן אַנגענעמען זויערלעכן טעם און „האַבן זיך ממש געבעטן“, אַז מען זאָל זיי עסן מיט סמעטענע, אָדער מיט צעלאַזענע געזאַלצענע פוטער*. לאַטקעס עסן איז געווען אַ יום־טוב ביי קליינוואַרג, וואָס האָבן כמעט קיינמאַל נישט געגעסן קיין זיסוואַרג, אָדער וועלכע עס איז פעטע „קוקיס“, אָדער באַבקעס, סיידן שבועות.

נאָך אַ גרעסערער „יום־טוב“ זענען געווען גרעטשענע לאַטקעס (פון גריקע־מעל), וועלכע מען פלעגט טונקען אין צעלאַזענע הייסע פוטער. פֿאַר גאָר געהייבענע געסט האָט מען אין באַלעבאַטישע הייזער געבאַקן ווייצע־נע לאַטקעס. אָבער דאָס איז געווען, ווי געזאַגט, — לאַ כל אדם זוכה...

אָפט פלעגן אַרבעט־מענטשן זיך שפייזן נאָר מיט שוואַרץ ברויט און מיט זויערמילך און דאָס האָט זיי געגעבן כוח צו טאָן זייער שווערע אַר־בעט. מען האָט דעמאַלט נישט געוויסט פון וויטאַמינען. אָבער דער קער־פער האָט געפילט מסתמא, אַז ער קריגט אַריין אַ גרויסע מאָס וויטאַמינען פון די דאָזיקע פֿראַדוקטן.

דער ריח פון פֿריש געבאַקענעם ראַזעווען ברויט פלעגט טאַקע „פֿאַר־שמעקן“ דעם גאַנצן אַרום. נישט קיין ווונדער. מענטשן האָבן געקאַנט טאָן שווערע, די שווערסטע אַרבעט, עסנדיק ריינע ראַזעווע ברויט מיט זויערס,

* לויטן רוסישן גאַסטראָנאָמישן ווערטל „אַ קאַראַס האָט האַלט מען זאָל אים בראַטן אין סמעטענע“ און אויפן יידישן שטייגער „זוכט אַ לאַטקע פוטער“...

פארזופנדיק אַ וואַסערן ס'איז קרופניק „פאָרושילעט“ (עטוואָס פאָר-
ווייסט) מיט מילך. דאָס איז געווען דער „אַנבייסן“.

דער „מיטיק“ (אַזייגער 3 בייטאָג) איז באַשטאַנען פון עפעס אַ צו-
בייס, ווי זויערמילך מיט אַביסל סמעטענע (פאָדסמיעטאַנקע — אַ מאַ-
גערער שיכט פון סמעטענע, צווישן דער געדיכטער סמעטענע און דעם
שיכט זויערמילך). אַדער גאַר אַ שטיקל ברויט מיט קעז. אַדער ווידעראַ-
מאַל זויערס. זומער איז עס געווען קאַלטע זויערס („כלאָדניק“) — באַ-
טשווינע מיט בוריקלעך, און „מפונקים“ האָבן נאָך אַריינגעבראַקט אין
דעם אַ ציבלקע מיט אַן אוגערקע. אין סעזאָן זענען אוגערקעס געווען זייער
אַ פּאַפּולערער שפייז ביי יידן (גויים האָבן נישט אַזוי שטאַרק געהאַלטן
פון אוגערקעס). יידן האָבן געגעסן אוגערקעס סיי זיסע מיט ברויט און
זאַלץ, סיי געזויערטע. פעסטערע באַלעבאַטיים פלעגן זאַלצן אוגערקעס אויף
אַ גאַנצן ווינטער. די וואָס האָבן געוווינט אויף ישובים און געפירט אַ
גרויסע באַלעבאַטישקייט האָבן געזאַלצן אוגערקעס אין גרעסערע פעסלעך.
מען האָט אַריינגעטאַן אין די געזאַלצענע אוגערקעס דעמבאַווע בלעטער
(וועלכע פלעגן פּרעזערווירן בעסער די אוגערקעס), קראָפּ. די פעסלעך
פלעגט מען הערמעטיש פאַרקלאָפּן און אריינקייקלען אין דער אַזערע (נישט
ווייט פון ברעג) אויף אַ גאַנצן ווינטער. פאַר פּסח פלעגט מען די פעסלעך
אַרויסציען פון וואַסער. די אוגערקעס פלעגן זיין זויער, אָבער שטייף. מען
האַט זיי באַנוצט פּסח צו פלייש און סתם צום עסן „זויערע אוגערקעס“
אנשטאַט פּרוכט...

„וועטשערע“ איז באַשטאַנען פון מילכיקע זופ, איבערהויפט פאַרפל.
די מעל פלעגט מען פאַרמישן מיט וואַסער, גוט אויסקנעטן, צעשניידן
אויף דיקע פענצעס און צעהאַקן מיט אַ האַקמעסער. די פאַרפל פלעגט
מען מאַכן פון טונקעלער מעל („פּריוואַראַק“), וואָס איז געווען אַ צעמאַ-
לענער געמיש פון אַרבעס, גערשטן, קאַרן, גריקע. דאָס האָט געהאַט אַ
ספעציפישן טעם און איז באַנוצט געוואָרן ס'רוב זומער, ווען עס איז גע-
ווען גענוג זיסע-מילך. בעת ס'האָבן זיך „באַוויזן פּרישע בולבעס“ —
האַט מען אין די פאַרפל אַריינגעטאַן אָפּגעשאַבענע קאַרטאַפל. אין באַ-
לעבאַטישע הייזער האָט מען געקאַכט ווייצענע פאַרפל.

ווינטער איז די וועטשערע באַשטאַנען פון „פאַררוקטע“ אין אויוון קאַרטאַפּל מיט אַביסל שמאַלץ, געבאַקטע אָדער אָפּגעקאַכטע קאַרטאַפּל מיט זויערע קרויט.

אַרבעט, לינדון און בעבלעך זענען געווען פון די באַליבטסטע מאַכלים. אַחוץ זייער געשמאַקן טעם — האָבן ליטווישע יידן געפילט, אַז עס גיט זיי כוח צו טאָן זייער אַרבעט. אַרבעט האָט מען גענוצט אין דער וואַכן אויף זוף. מען האָט געקאַכט אַרבעט „באַזונדער“ און „געקלייעט“ (דאָס מיינט לאַנג געקאַכט, אַז ס'זאָל אַרויס אַ קלעין), פּערלגרויפן און דערנאָך עס צוזאַמענגעמישט אַזוי, אַז עס האָט זיך באַקומען אַ „שטאַרקע זוף“. אין דער זוף האָט מען צוגעגעבן שמאַלץ, איבערהויפט גענדזענע. אויף אַן ענלעכן אופן האָט מען געקאַכט בעבלעך, וועלכע מען האָט שוין געדאַרפט פאַררוקן אויף אַ לענגערע צייט אין אויוון. לינדון האָט מען געקאַכט צו־זאַמען מיט פאַרפל.

פרייטיק אין דער פרי איז געווען אַ טראַדיציע ביי אַלע ליטווישע יידן צו קאַכן אַרבעט אויף טרוקן; מען האָט עס געגעסן מיט ראָסל פון בור־ריקעס. די אַרבעט האָט מען פאַרן קאַכן גוט דורכגעקוקט. מען האָט די אַרבעט אויסגעשאַטן אויפן טיש און קייקלענדיק צו זיך אָפּגעטיילט די „ווערעמדיקע“ (ד״ה צעגעסענע פון ווערעם) אָדער פאַרשיידענע צומישונג־גען. די אַרבעט האָבן געטאָן קינדער (גאַנץ גערן), אָבער אין אַ פרייע צייט פלעגן זיך כמעט אַלע מיטגלידער פון פאַמיליע אַרומזעצן אַרום טיש און „איבערקלייבן אַרבעט“, כדי עס זאָל זיין אַ זאַפּאַס, וועלכן מען זאָל קאַנען נוצן, ווען מען דאַרף פאַרשיטן אין טאַפּ, און קיין צייט איז דעמאָלט נישטאָ. אַרבעט און בעבלעך האָט מען אויך גענוצט אויף צו שטעלן אין טשאַלנט. דאָס האָט מען געמישט מיט פּערלגרויפן.

שבת האָט מען שוין „געמאַכט“, דאָס הייסט מען האָט שוין גע־דאַרפט צוזאַמענשטעלן, „צונויפברענגען“. דאָס איז נישט זעלטן געווען אַ מין קריעת ים־סוף פאַרן אַרעמען יידן, וועמען „גראַד ערב שבת“ פלעגט אויספעלן דער נייטיקער רובל. מיט אַ רובל האָט מען דאָך געקענט „מאַכן שבת“ פאַר אַ פאַמיליע.

שבת (און פרייטיק־צורנאַכט) האָט מען בדרך כלל גענוצט פלייש אַ

גאנצע וואָך איז מען אָפגעקומען מיט „אבי וואָס“. אָבער שבת האָט מען דאָך נישט געקאָנט „פאַרשעמען“.

דער קאָנטראַסט צווישן שבתדיקע און וואַכעדיקע מאַכלים איז געווען אַ קאָלאָסאַלער. אויף שבת פלעגט מען אָנגרייטן פון כל טוב. מען וואָלט עס געקאָנט דערקלערן אפשר מיט דעם, וואָס מען האָט געדאַרפט פאַר גיטיקן דעם האַלב־הונגעריקן קערפער מיט קאַמפּאַקטע שפייזן, וועלכע ער האָט אַ גאַנצע וואָך נישט טועם געווען און געפאַדערט דאָס זייניקע. אין דער אמתן האָט מען עס געטאָן צוליב שבת מלכה גופא. אַ קלייניקייט, שבת. עס האָט זיך דאָך געדוכט, אַז נישט נאָר די שטעטלשע אָדער דאָר־פישע יידן היטן אָפּ שבת, נאָר די גאַנצע נאַטור איז שבתדיק געשטימט. און וויבאַלד אַזוי — טאָ ווי קען מען אַזאַ גאַסט ווי דעם הייליקן שבת באַגעגענען מיט אַ באַרשט אָדער מיט אַ קרופניק, וואָס וואָלט געווען אַ פאַרשוועכונג?

אין דער אַרעמסטער פאַמיליע האָט מען געבאַקן אַ „שטיקל חלה“ אויף שבת. אַך און וויי איז שוין געווען צו אַזאַ פאַמיליע, וואָס האָט דאָס נישט געקענט „באַהייבן“, דאָס הייסט, האָט נישט געהאַט די נייטיקע 10-15 קאָפּיקעס אויף מעל און הייוון. פאַר אַזאַ פאַמיליע האָט מען שוין בכלל געדאַרפט „צוזאַמענמאַכן“ אויף שבת (מילא צוהונגערן אין דער וואַכן איז געווען נישט אַזאַ זעלטנקייט, און האָט נישט אַזוי גערירט שכנים, אָבער שבת לאָזן אַ יידישע געזינט הונגערן האָט מען נישט גע־קענט און נישט געטאַרט).

מען קען אָננעמען, אַז אין יעדן יידישן הויז איז שבת געווען אַ שטיקל חלה, אָבער דער שבת איז פאַרט נישט קיין שבת, ווען עס זאָל נישט זיין קיין שטיקל פיש אָדער פלייש, אָדער ביידע צוזאַמען.

פלייש אין דער וואַכן האָט מען זיך מער דערלויבט אין ווינטער, אָנ־הייבנדיק פון צווישן די גרויסע יום־טובים אין האַרבסט. דעמאָלט איז געווען דער סעזאָן אויף שעפּסן, קורטשענטעס (הינדלעך), קאַטשקעס, אַ היפשער טייל פון די שטעטלשע יידן פלעגן קצבן, קויפן אַ קעלבל, אַ שעפּסל, קוילען עס ביים שוחט. אַ טייל פאַרקויפן און דאָס איבערגעבלי־בענע ריווח לאָזן פאַר זיך. אין ריווח פלעגט אַריין דער קאַפּ, לונג און

לעבער, פיסלעך א"אנד קלענערע טיילן, וואָס פלעגן קלעקן אויף צו מאַכן שבת די והותר. ווער רעדט וועגן די, וואָס פלעגן זיך קענען דערלויבן צו קויפן אָדער לאָזן פאַר זיך אַ גאַנץ זייטל פלייש? ווינטער פלעגט עס זיין אַ קעבל. אין באַלעבאטישע פאַמיליעס פלעגט מען זאָלצן פלייש אויף די עטלעכע ווינטערדיקע חדשים און באַהאַלטן עס געפרוירן.

ס'האַט זיך אַמאָל פון דעם פלייש "געהערט", אָבער דער "ריח" פלעגט זיך "אויסקאַכן", און עס האָט חלילה קיינעם נישט פאַרשאַדט. משמעות, מענטשן זענען געווען דעמאָלט געזינטער, אָדער, אפשר האָט די לופט, שווערע אַרבעט, מיטן שוואַרצן ברויט און זויערן קרויט גורם געווען, אַז דער מאָגן זאָל זיין געזונט און פאַרטראַגן כלערליי שפייזן.

וועגן יום־טובדיקע שפייזן אָדער שבתדיקע מאכלים איז נישטאָ פיל וואָס צוצוגעבן. מען דאַרף בלויז דערמאָנען דעם "רעטשישניק", וואָס מען האָט געבאַקן פון רעטשענע איבערגעברענטע מעל — דאָס איז געווען אַ מין טייגעכץ, וואָס פלעגט זיך שניידן אין גלאַנציקע שטיקער. אין רייכע־רע הייזער האָט מען עס געבאַקן אויף שמאַלץ, אין אַרעמע־רע אויף מאָנ־אױל. אין אַ ווינטערדיקן פרייטיק־צורנאַכט נאָך אַ דרעמל, פלעגט מען אַרויסנעמען אַ "פאַרוקטן" רעטשישניק און האָבן גרויס הנאה.

די טראַדיציאָנעלע פיש, פלייש, צימעס, לאַקשן, קרעפלעך אַזו"וו און געבאַקטע לעקאָך און טאַרט א"אנד זענען אין אַלגעמיין די זעלביקע געווען בכל תפוצות ישראל, ווו מען האָט געווינט אין איינגעפונדעוועטע יידישע ישובים.

"ליטע", בוך 1, רעדאַגירט פון ד"ר מענדל סודאַרסקי, ניו־יאָרק, 1951.

יידן היילן גייסטיק־קראנקע

דער פייוואַזש פון ווילנע אויפן וועג קיין ביאליסטאָק איז מערסטנס טייל אַ וואַלדיקער: געמישטע וועלדער און רייך־סאַסנאַווע וועלדער, וועל־כע וואַקסן אויף אַ זאַמדיקן באַדן. ס'איז אַן אַרעמער באַדן, אָבער די וואַל־דיקייט גיט צו דער לאַנדשאַפט אַ ספּעציעלן צויבער פון פאַרחלומטקייט. פון לופטיקייט, פון פרידלעכקייט. מסתמא זענען שוין די וועלדער איצט אַזוי גוט ווי נישטאַ. די פאַרשאַלטענע דייטשן האָבן פאַרענדיקט די פאַר־ניכטונג פון וועלדער, וועלכע זיי האָבן אָנגעהויבן נאָך אין דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אויף די זאַמדיקע פעלדער האָט מען געקענט זייען נאָר גריקע. זוי מער־קאָרן א"אנד תבואה־געוויקסן האָבן געגעבן זייער שוואַכע גערעטע־גישן. קאַרטאָפל איז געוואַקסן נאָר דאַן, ווען מען האָט די פעלדער גוט באַמיסטיקט.

אַט פון די מאַגערע פעלדער האָט די רעגירונג פון ניקאַלאַי דעם ערשטן געפונען פאַר מעגלעך עפּעס איינצוטיילן יידן. מיט איבער הונדערט יאָר צוריק האָט זיך אָנגעהויבן ניקאַלאַיס עקספּערימענט מיט קאַ־לאַגניזירן יידן אין ווילנער־גראַדנער געגנט. ס'זענען געגרינדעט געוואָרן דאָרט ביי אַ 25 יידישע קאַלאָניעס. נישט קוקנדיק אויף די ביוראָקראַטישע און אומפריינדלעכע מעטאָדן פון דער צאַרישער רעגירונג מיט איר אַד־מיניסטראַציע, איז דאָך אַ באַדייטנדיקער טייל פון די באַזעצטע געבליבן צוגעבונדן צו זייער זאַמדיקער ערד, אַרויסציענדיק פון איר זייערע מאַגע־רע גערעטענישן; מען האָט אויך געהאַדעוועט אַביסל בהמות און עופות. נאָך אַלעמען האָבן די זאַמדיקע פעלדער געגעבן ווייניק אויף צו מאַכן אַ לעבן. די יידישע קאַלאָניסטן האָבן געמוזט צושטוקעווען מיט פּורמאַנעריי, מיט קאַראַבעלניקעריי אַדער מיט וועלכע עס איז שטוב־מלאכות, ווי שפינען, פאַרבן שטאַפן, מאַכן געשפאַנען א"אנד. מען האָט געלעבט אין אַרעמקייט און דחקות. צופיל אַנטוויקלען די הויז־אינדוסטריע

האָט מען אויך נישט געקענט. ס'האָט געפעלט געלט, רוישטאָפן און דער עיקר אינציאטיוו פון געזעלשאַפטלעכע קרייזן. נאָענט צו דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די יידישע קאָלאָניאַציע־געזעלשאַפט ייִק"א זיך פאַר־אינטערעסירט מיט די קאָלאָניעס און האָט געשיקט אַהין אַגראָנאָמען. מען האָט געגעבן קרעדיטן אויף צו פלאַנצן פּרוכט־סדע־ער, פאַרזייען אויסבע־סער־גראָזן (לובין, קאַניטשינע), איינקויפן גוטע מילך־בהמות, אד"גל. אָבער איידער וואָס ווען האָט מען געמוזט אַנקומען צו צוגאַב־פּרנסות. איינע פון זיי איז געווען אויסהאַלטן גייסטיק־קראַנקע פאַר אַ קליי־נעם אָפּצאָל, וועלכער זאָל זיין צוטריטלעך אָפילו פאַר נישט פאַרמעגלע־כע פאַמיליעס, וואָס האָבן געהאַט דאָס אומגליק צו האָבן אַזעלכע קראַנקע.

אין עטלעכע שטעטלעך, ווי צום ביישפּיל אין באַלטערמאַנץ (ווילנער גובערניע) האָבן זיך מיט דער „היילונג“ פון גייסטיק־קראַנקע ביי יידן פאַרנומען טאַטערן. די היילונג איז באַשטאַנען אין פאַרריידן, רויכערן מיט גראָזן און זאָגן מיסטעריעזע שפּרוכן. ביי „פאַליקע“ (עפּילעפּסיע) האָט מען געזאָגט „סאַפּ מוכאַרעטש“. די קראַנקע פּלעגט מען איבערלאָזן פאַר קליין געצאָלט ביי אַרעמע מענטשן, וועלכע האָבן זיי געדאַרפט באַשפּיין און פירן צו די טאַטערן אויף „קוראַציע“. קיין ספּעציעלע השגחה אויף די קראַנקע איז נישט געווען. זיי פּלעגן אַרומגיין איבערן שטעטל פריי. מען דערציילט וועגן זיי פאַרשיידענע מעשיות. אַט אַזוי איז, אַ שטייגער, איי־נער אַריין אין אַ שניטקראַם און האָט זיך אָנגעהויבן אַרומקוקן אויף די פאַליצעס, אויף די ווינקלען. פּרעגט מען אים: ר' קרוב, וואָס קוקט איר אַזוי און וואָס דאַרפט איר? „צי האָט איר אַ וואָגן גריבינעס?“ פּרעגט דער נייגעריקער אורח.

— אַ וואָגן גריבינעס? — זאָגן די באַלעבאַטים מיט שטוינונג.

מאַכט צו זיי דער אורח: „איר זייט משוגע, און איך האָב מיט אייך גאַרנישט וואָס צו ריידן“. ער פאַרמאַכט האַסטיק די טיר און גייט אַוועק אַ צאַרנדיקער. נאַטירלעך, איז עס געווען אַ פאַציענט פון די טאַטערן.

אָבער אין עטלעכע יידישע קאָלאָניעס, ווי לייפּון, דעקשע (פּעלאַ) און אַנדערע לעבן דער סטאַנציע אַלקעניק אויפן וועג צו גראַדנע־ביאַליס־טאָק, איז די „קוראַציע“ פון גייסטיק־קראַנקע אַ פּרנסה־קוואַל.

די גוטע לופט פון די קאלאָניעס אַרומגערינגלט מיט סאַסנע־וועלדער און גריקענע פעלדער און די רחבותדיקע פליינען האָבן קענטיק פּאַזיטיוו געווירקט אויף נערוועזע, צעדרייטע מענטשן. די יידישע קאלאָניסטן אליין — זייער רואיקע, כמעט פלעגמאַטישע, אָבער אין גרעסטן טייל גוטמוטי־קע האַרעפּאַשניקעס — האָבן אויך געוועקט צוטרוי ביי די, וועלכע האָבן געוואָלט לאָזן זייער קראַנקן משפּחה־מיטגליד אין די קאלאָניעס. די שפּיזן, וואָס די קאלאָניסטן האָבן געגעבן די קראַנקע זענען געווען איינ־פּאַכע אָבער געזונטע און נישט רייצנדיקע. מילך, קאַרטאַפּל, זויערס (באַרשטש, קרויט), ראָזאווע ברויט מיט פוטער, פאַרשיידענע מילכיגע זופּן זענען געווען גאַנץ נאַרהאַפּט. מען האָט געקענט זיך פאַרלאָזן אויף די יידישע מענטשן, אַז זיי וועלן נישט שלאָגן די משוגעים, נישט פייניקן זיי, ווען אַפילו זיי וועלן אָנהייבן בושעווען, סיידן בינדן זיי די הענט, ווען עס איז דאָ אַ געפאַר פאַר די אַרומיקע אָדער פאַרן קראַנקן אליין. די קאַ־לאָניסטן פלעגן אָפט מיטנעמען די קראַנקע אויף די פעלדער, געבן זיי דאָרטן אַ שטיקל אַרבעט, אָדער ריכטיקער געזאַגט אַ כמו אַרבעט, עס זאָל זיך זיי דאַכטן, אַז זיי טוען אַ נוצלעכע זאַך, ווי אויסרייסן ווילדע גראַז, קלייבן שטשאַוו אד"גל. דאָס האָט נאַטירלעך, געדאַרפּט נאָך מער שטאַרקן די צעשרויפטע נערוון פון די קראַנקע, און מסתמא נישט ווייניקער פון אַ העלפט פלעגט אַוועקפאַרן אָפּגעפּרישטע און געזונטע.

די שטעט, וואָס האָבן געליפערט קראַנקע קיין דעקשנע־לייפּון, זענען געווען ווילנע, גראַדנע, ביאַליסטאַק און דער אַרום.

ווען די דייטשן האָבן אין 1915 פאַרנומען ליטע־ווייסרוסלאַנד האָבן זיי אויף זייער שטייגער גענומען מאַכן «ווייניקער עסערס». אין דער ער־שטער ריי איז דער גורל געפאַלן אויף די גייסטיק קראַנקע. דעמאָלט האָבן נאָך די דייטשן זיך באַנוצט מיט תּירוּצים, אַז פאַר די קראַנקע וועט זיין בעסער ערגעץ וווּ ביים באַלטישן ים, אַז זיי וועלן האָבן בעסערע מע־דיצינישע אויפפאַסונג אד"גל.

דער מעדיצינישער אָפּטייל פון דער צענטער דייטשער אַרמיי האָט אַרויסגענומען אַלע גייסטיק קראַנקע פון יידישע שפּיטאַלן און בתּוכם אויך פון די יידישע קאלאָניעס און אַוועקגעשיקט ערגעץ אַרום ליבוי (קור־

לאַנד). דאָרטן האָט מען זיי מיט איינשפּריצונגען געטויט אויפן „וויסנ־שאַפּטלעכן“ אופן. דערווייט האָט מען זיך וועגן דער ערשטער דייטשער מאַסן־רציחה אַ היפש ביסל שפּעטער, ווען די אַקציע איז שוין געווען אַפֿ־געטאָן. די מערדערישע דייטשן האָבן אויף דעם געביט פון אויסראַטן גע־שטעלט נאָך דעמאָלט זייערע ערשטע טרייט...

די ערשטע קאַלאַניסטן זענען כמעט אַלע געבליבן אויף זייערע ער־טער און קוים זיך דורכגעשלאָגן אין די ביטערע צייטן פון דער אַקופּאַציע. אין יענע יאָרן האָט זיך אַפילו געדאַכט, אַז די יידישע לאַנדווירטשאַפּט האָט זיך אַביסל אַנטוויקלט, די וואָס האָבן געהאַט אַ שטיקל ערד האָבן דאָך געקענט ווי ס'איז עקזיסטירן פון זייער גאָרטנוואַרג, תבואה און גרינסן. ס'זענען אָבער אַנגעקומען די יאָרן פון אינפלאַציע, ראַבירונגען פון פּוילישע לעגיאָנערן, און די יידישע קאַלאַניעס זענען געשטאַנען אויפן ראַנד פון אַפּגרונט.

נאָך דער מלחמה האָט זיך פון דעסטוועגן איינגעשטעלט דאָס לעבן אויף די פּריערדיקע יסודות. אַביסל פון דער מאַגערער ערד, אַביסל פון אַלערליי זייטיקע פּרנסות. אין דעקשנע האָט מען ווייטער באַנייט די „משוגעים־פּרנסה“, און היות ווי גייסטיק־קראַנקע נאָך דער מלחמה האָט נישט אויסגעפּעלט, איז די באַפעלקערונג פון דעקשנע און לייפּוּן היפש אויסגעוואַקסן מיט דעם מין חולאים.

די מעדיצינישע וויסנשאַפּטלער האָבן זיך פּריער אויף די יידישע הייל־מעטאָדן (אויב מען קען עס אַזוי אַנרופּן) אין די יידישע דערפּער נישט געהאַט אומגעקוקט...

ערשט ווען דער באַוווּסטער יידישער פּסיכיאַטער ד״ר אברהם וויר־שובסקי פון ווילנע האָט זיך פאַראינטערעסירט מיט די דעקשנער רעזול־טאַטן פון האַלטן גייסטיק קראַנקע אין פּריוואַטע היימען — און האָט עס באַשריבן אין אַ פּוילישן מעדיצינישן זשורנאַל — האָט זיך דער שפּיטאַל־אַפּטייל פון ווילנער שטאַט־פאַרוואַלטונג אויך פאַראינטערעסירט מיט דעקשנע.

אַ קאַמיסיע, אין וועלכער ס'איז אויך אַריין ד״ר ווירשובסקי, דע־מאָלט דער דירעקטאָר פון יידישן שפּיטאַל אין ווילנע, האָט אויסגעפאַרשט

הירש אבראמא וויטש

די לאגע פון די קראנקע און די ווירקונג פון דארפישן לעבן אויף זיי. זי איז געקומען צום באשלוס, אז דער עקספערימענט מיט הויז-היילונג דארף ווערן אונטערשטיצט, און דורך איינפירן א קאנטראל סיי איבער די באַ- לעבאטיס, סיי איבער די קראנקע קען די לאגע באדייטנדיק פארבעסערט ווערן.

דער ווילנער מאגיסטראט האט באשטימט א דאקטאר א פסיכיאטער און א קראנקשוועסטער צו האבן די השגחה איבער די קראנקע אין פרי- וואַטע היימען.

אלע קאלאניסטן, וואס האבן געוואלט האלטן קראנקע ביי זיך, האבן געדארפט אנגעבן א מעלדונג צום דאקטאר. מען האט קאנטראלירט זייע- רע היימען, צי זיי האבן די מינימאלסטע באדינגונגען, וואס זענען נייטיק פאר דער געהעריקער אויפפאסונג.

דער אפצאל פאר א קראנקן פלעגט זיין אין דורכשניט 40 זלאַטעס א חודש.

די קאלאניסטן האבן באטראכט פאר א באזונדער "זכיה" צו האלטן 2 אָדער 3 קראַנקע, ווייל דאס האט געגעבן א מעגלעכקייט א גאנצער פא- מיליע צו פארבעסערן די ווירטשאפט דורך צוקויפן א קו, א פערד אָדער וועלכע עס איז נייטיקע לאַנדווירטשאַפטלעכע מכשירים, פארריכטן דאס הויז אַזו"וו.

די רעזולטאטן פון דער היילונג האבן זיך אַרויסגעוויזן פאר א היפשן דערפאלג. מיר איז אויסגעקומען צו באזוכן די קאלאניע דעקשנע אין איינציקן מאָל אין א שפעטיקן האַרבסט מיט א יאַר צוויי פאר דער לעצ- טער מלחמה.

א געוועזענער תלמיד פון דער ווילנער האַנטווערקער-שולע "הילף דורך אַרבעט", וווּ איך בין געווען דירעקטאר, איז געקומען מיט זיין מו- טער מיך ספעציעל פארבעטן אויף זיין חתונה. די כלה איז געווען א טאַכטער פון א דעקשנער קאלאניסט, וואס האט פאַרמאַגט א הויז, א האַלבע וואַקע ערד (10 העקטאר). ס'איז נאָך דא אין הויז אַן אַלטער טאַטע, אָבער די באַלעבאַסטע איז די טאַכטער. אין הויז האַלט זי א קראַנקן (דאָס וואַרט "משוגענער" האַט מען אויסגעמיטן צו באַנוצן אין דעקשנע)

און היות ווי ער איז אַ סטאַליער, האַפט ער, אַז מיטן הובל און זעג, מיט דער סאַכע, מיט פּערד (פורמאַנעריי אין ווינטער) און מיטן „קראַנקן“ וועט מען ווי עס איז מאַכן אַ לעבן. ס'איז אַבער נייטיק געווען צו „ווייזן“ די מחותנים, אַז ער איז נישט אַליין, אַז מען וועט קומען צו אים אַזש פון ווילנע.

איך האָב נישט געקענט אַפּזאָגן דער תּמימותדיקער בקשה און אַוועק־געפּאַרן אויף דער חתונה.

ווען איך בין געקומען אין דעקשנע און זיך אַפּגעשטעלט אין דער וווינונג פון דער כּלה, איז געקומען מיך באַזוכן דער וואָיט פון דער גמיינע, אַ ייד מיטן נאָמען האַמבורג*. דער וואָיט האָט געשילדערט די באַדערפּע־נישן פון שטעטל, וואָס האָט זיך גענייטיקט אין קרעדיטן, אין פּאַרבעסע־רונג פון דער ווירטשאַפט, אין אַ יידישער שולע אַאז״וו.

מען האָט געפּראַוועט די חתונה טראַדיציאָנעל: אין רעגן און בלאַטע געשטעלט אויף דרויסן די חופּה. ס'פלעגן אונטערקומען צו דער חופּה קראַנקע, אַבער אַלע יידן האָבן געקענט די קראַנקע לויט די נעמען. און אויב ווער עס איז פּלעגט דערלאַנגען אַ ברום, אָן אויסגעשריי, האָט מען אים שנעל באַרואיקט, אַנרופּנדיק עפעס מיט אַ מילדן נאָמען.

די חתונה־מאַלצייט האָט מען אַבער פּאַרוואַנדלט אין אַ מין באַנקעט. עס האָט זיך צוזאַמענגעקליבן די דאַרפּישע יוגנט און מען האָט אַנגעהויבן צו האַלטן רעדעס. דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן די בענקשאַפט פון דער יוגנט צו אַ שענער לעבן. זיי האָבן מיט אַ שטיקל פּאַרדראַס גערעדט, אַז די שכנישע גרויסע ווילנע, גראַדנע און ביאַליסטאַק, נוצן זיי אויס מער נישט ווי אַלס אַ שפּיטאַל פּאַר זייערע גייסטיק־קראַנקע, אַבער פּאַרגעסן, אַז דאָ וווינען אויך מענטשן. זעענדיק אַז פון דרויסן קומט קיינער נישט צו זיי, האָבן זיי זיך אַרגאַניזירט אין אַ קרייזל. קומט פּאַר עפעס אַ לעקציע, אַ פּאַרוויילונג אין נאָענטסטן שטעטל אַלקעניק, איז די דעקשנער יוגנט אַהין עולה־רגל. די זעלביקע יוגנט שטרעבט אויך צו פּאַרבעסערן דעם שפּלן מצב פון שטעטל דורך רעאַרגאַניזירן די לאַנדווירטשאַפט אויף נייע יסוד־

* ער איז געווען דער איינציקער יידישער וואָיט (עלטסטער אין אַ געוויסן ראַיאָן צווישן פּויערים) אין פּוילן, אויסגעקליבן אויך דורך גוים.

דות, אזוי אז דער יונגער דור זאל נישט וועלן לויפן פון שטעטל. און דאָ זענען ווייטער געקומען טענות פאר נישט גענוגיקער פאראינטערעסירונג פון ייק"א מיט די פראבלעמען פון די יידישער דערפער. זיי אליין, די יונג גע, ארגאניזירן אַ ביבליאָטעק, קלייבן לאַנדווירטשאַפטלעכע ליטעראַטור, ווילן האָבן אַן אַגראַנאַם-אינסטרוקטאָר אַז"וו.

פאַר מיר זענען די רייד פון די בחורימלעך און מיידלעך געווען אַן אַפּפּרישונג. אויב אין אַזאַ פאַרוואַרפענעם ווינקל איז דאָ אַ ווילן צו באַ-נייען דאָס לעבן אויף געזינטערע יסודות, קען מען האָפּן, אַז דאָס שטרעבן פון דער יוגנט וועט סוף-כל-סוף פאַרווירקלעכט ווערן.

אויף דער חתונה-מאַלצייט איז אויך געווען די קריסטלעכע דאָקטאָ-רין פון דער ווילנער שטאַט-פאַרוואַלטונג מיט דער קראַנקשוועסטער. די דאָקטאָרין האָט מיר דערציילט, אַז דורכן יאָר גייען דורך די דעקשנער „היים-קוראַציע“ ביז 200 קראַנקע. אַ היפשער פּראָצענט ווערט געזונט.

ווען אַלע זענען זיך צעגאַנגען שלאָפן שפעט ביינאַכט, האָב איך שוין נישט געקענט איינשלאָפן. אין דער נאַכט-פינצטערניש האָט זיך פון צייט צו צייט געהערט אַ געברומעריי, אַמאָל אַן אויסגעשריי פון אַ קראַנקן, וואָס ליידט פון נאַכט-קאַשמאַרן. די איינוווינער זענען געווען געוויינט דערצו און זענען געשלאָפן גאַנץ רואיק. פאַר מיר איז עס אָבער געווען אַ מין געראַנגל פון הורמוז און אַחריםון. אַ געראַנגל פאַרן טייערסטן וואָס אַ מענטש האָט — דעם קלאָרן פאַרשטאַנד, אין וועלכן די יידישע קאַלאָניע דעקשנע האָט אַריינגעטראָגן איר חלק.

„ביאליסטאָקער לעבן“, פעברואַר 1946.

דעם פוילישע ייִדנטום

ביכער-סעריע פון דעם צענטראל-פארבאנד פון פוילישע יידן
אין ארגענטינע
רעדאקטאָר: מאַרק טורקאָוו

פּאַרלאַג-לייטער: אברהם מיטלבערג

ביז איצט דערשינען:

- (1) מאַרק טורקאָוו — מלכה אַושיאַני דערציילט... (אויספאַרקויפט)
- (2) ה. ד. נאַמבערג — י. ל. פּרץ (אויספאַרקויפט)
- (3) וו. גראַסמאַן-וויערניק — טרעבלינקע (אויספאַרקויפט)
- (4) פּרץ גראַנאַטשטיין — מײן חרוב טעטל סאַקאַלאַוו (אויספאַרקויפט)
- (5) ישׂראל טאַבאַקסבלאַט — חורבן לאַדזש (אויספאַרקויפט)
- (6) זרובבל — באַרג חורבן (אויספאַרקויפט)
- (7) אלחנן צייטלין — אין אַ ליטעראַרישער שטוב (אויספאַרקויפט)
- (8) ד״ר ח. שאַשקעס — פּוילן — 1946 (אויספאַרקויפט)
- (9) ז. סעגאַלאַוויטש — טלאַמאַצקע 13 (אויספאַרקויפט)
- (10) מ. גודעלאַמאַן — געלעכטער דורך טרערן (אויספאַרקויפט)
- (11) ד״ר מאיר באַלאַבאַן — די יידן־שטאַט לובלין (אויספאַרקויפט)
- (12) ישׂראל אפרת — היימלאַזע יידן (אויספאַרקויפט)
- (13) ד״ר יעקב שאַצקי — אין שאַטן פון עבר (אויספאַרקויפט)
- (14) דוד פלינקער — אַ הויז אויף גזשיבאַוו (אויספאַרקויפט)
- (15) ד״ר הלל זיידמאַן — טאַגבוך פון וואַרשעווער געטאַ (אויספאַרקויפט)
- (16) זאַמלונג פון דאַקומענטן — קינדער-מאַרטיראַלאַגיע (אויספאַרקויפט)
- (17) חיים גראַדע — פּליטיים (אויספאַרקויפט)
- (18) ש. קאַטשערגינסקי — פאַרטיזאַנער גייען!... (אויספאַרקויפט)
- (19) פּרידע זרובבל — נע ונד (אויספאַרקויפט)
- (20) מרדכי שטריגלער — מאַידאַנעק (אויספאַרקויפט)
- (21) יעקב לעשצינסקי — אויפן ראַנד פון אַפּגרונט (אויספאַרקויפט)
- (22) ז. סעגאַלאַוויטש — געברענטע טריט (אויספאַרקויפט)
- (23) אברהם טייטלבוים — וואַרשעווער היף (אויספאַרקויפט)
- (24) טאַניאַ פּוקס — אַ וואַנדערונג איבער אַקופּירטע געביטן (אויספאַרקויפט)
- (25) ש. ל. שניידערמאַן — צווישן שרעק און האַפענונג (אויספאַרקויפט)
- (26) לעאַ פּינקלשטיין — מגילת פּוילן (אויספאַרקויפט)
- (27) יאַנאַס טורקאָוו — אַזוי איז עס געווען... (חורבן וואַרשע) (אויספאַרקויפט)
- (28) ש. איזבאַן — „אומלעגאַלע“ יידן שפּאַלטן ימען (אויספאַרקויפט)
- (29) יעקב פאַט — הענען (אויספאַרקויפט)
- (30) ד״ר י. קערמיש — דער אויפּשטאַנד אין וואַרשעווער געטאַ (אויספאַרקויפט)

- 31) שמחה פאליאקיעוויטש — אַ טאָג אין טרעבלינקע
 32) מרדכי שטריגלער — אין די פאבריקן פון טויט
 33) אברהם נחתומי — אין שאַטן פון דורות
 34) יחיאל לערער — מיין היים
 35) יוסף וואָלף — לייענענדיק פרצן...
 36) צפורה קאַצענעלסאָן-נאַכומאַוו — יצחק קאַצענעלסאָן
 37) י. הירשהויט — פינצטערע נעכט אין פאָוואָק
 38) נחום סאַקאַלאָוו — פערזענלעכקייטן
 39) רחל קאַרן — היים און היימלאַזיקייט (לידער)
 40) א. אלמי — מאַמענטן פון אַ לעבן
 41) מנשה אונגער — פשיסכע און קאַצק
 42) מ. בורשטיין — איבער די חורבות פון פלוינע
 43) מ. קיפניס — הונדערט פאַלקס-לידער
 44) ז. סעגאַלאָוויטש — מייע זיבן יאָר אין תל-אָכּיב
 45) ד"ר ח. שאַשקעס — אַ וועלט וואָס איז פאַרביי...
 46) שלמה וואָגאַ — חורבן טשענסטאַכאָוו
 47) אברהם זאָק — יאָרן אין וואַנדער (לידער)
 48-49) ש. אויבאַן — פאַמיליע קאַרפּ
 (פרעמירט דורכן צבייַקעסעל-ליטעראַטור-פּאַנד, מעקסיקע 1950)
 50) ד"ר א. מוקדוני — מייע באַגעגענישן (זכרונות)
 51) ר. שושנה-קאַהאַן — אין פייער און פלאַמען
 52) י. י. טרונק — די יידישע פּראָזע אין פּוילן
 53) יאַנאַס טורקאַוו — אין קאַמף פאַרן לעבן
 54) יצחק פּערלאָוו — די מענטשן פון „עקזאָדוס 1947“ (ראַמאַן)
 55) פּנחס ביזבערג — שבת-יוֹם-טובֿדיקע יידן
 56-57-58) שלום אַש — פּעטערבורג-וואַרשע-מאַסקווע
 59) ד"ר פּיליפּ פּרידמאַן — אַשוויענטשיס
 60) ב. ראָזען — טלאַמאַצקע 13
 61) דוד פּלינקער — אין שטורעם (ראַמאַן)
 63) יאַנוש קאַרטשאַק — משהלעך, יאַסעלעך, ישראליקלעך
 64-65) מרדכי שטריגלער — „ווערק צע“
 (פרעמירט דורכן האַפּער-לייב ליטעראַטור-פּאַנד ביים יידישן קולטור-קאָנגרעס, בוענאַס איירעס 1951)
 66) חיים גראַדע — שיין פון פאַרלאַשענע שטערן
 67) רבקה קוויאַטקאָוסקאַ — פון לאַגער אין לאַגער
 68) יואל מאַסטבוים — מייע שטורמישע יאָרן (זכרונות)
 69) אליהו טראַצקי — גלות דייטשלאַנד
 70) ד"ר י. שאַצקי — קולטור-געשיכטע פון דער השכלה (אויספאַרקויפט)
 71) נחמן מיזיל — געווען אַמאַל אַ לעבן... (אויספאַרקויפט)
 72) י. י. טרונק — סימכע פּלאַכטע פון נאַרקאָווע (פרעמירט דורכן צבייַקעסעל-ליטעראַטור-פּאַנד, מעקסיקע, 1951) (אויספאַרקויפט)

- 73) יהודה עלבערג — אונטער קופערנע הימלען (פרעמירט דורכן ליטעראטור־פּאָנד אין סאַ פּאָלאַ, בראַזיל, 1952)
- 74) ד״ר א. מוקדוני — אויסלאַנד
- 75) זיגמונט טורקאָוו — פּראַגמענטן פון מיין לעבן
- 76) יהושע פּערלע — יידן פון אַ גאַנץ יאָר (פרעמירט מיט דער פּרץ־פּרעמיע פון יידישן פּענ־קלוב אין פּוילן און ליטעראטור־פּרעמיע פון „בונד“ אין פּוילן, וואַרשע 1937)
- 77) יעקב לעשצינסקי — ערב חורבן
- 78) דניאל טשאַרני — ווילנע
- 79) ז. סעגאַלאַוויטש — דער לעצטער לאַדזשער ראַמאַן (אויספּאַרקויפּט)
- 80) יזכר־בוך — בעלכאַטאַוו (אויספּאַרקויפּט)
- 81) מ. י. שעליובסקי — אויף אַ פּולער וואָך
- 82—83) יצחק פּערלאַוו — דער צוריקגעקומענער (ראַמאַן)
- 84) יוסף אַקרוטני — דאָס בוך פון די עלנטע
- 85—86) מרדכי שטריגלער — גורלות
- 87) ד״ר יוסף טענענבוים — גאַליציע — מיין אַלטע היים
- 88) זלמן שזר — שטערן פּאַרטאַג
- 89) משה דוד גיסער — דאָס געזאַנג פון אַ לעבן (אויספּאַרקויפּט)
- 90) ז. י. אנכי — ר' אבא און אַנדערע כתבים
- 91—92) ד״ר עמנואל רינגעלבלום — קאַפּיטלען געשיכטע
- 93) שמעון האַראַנטשיק — אין גערויש פון מאַשינען (ראַמאַן)
- 94) גרשם באַדער — מינע זכרונות (קראַקע)
- 95—96) יאַנאַס טורקאָוו — פּאַרלאַשענע שטערן (פרעמירט דורכן צבי קעסעל־פּאָנד, מעקסיקע 1954).
- 97—98) אַלטער קאַציזנע — שטאַרקע און שוואַכע (ראַמאַן)
- 99) פּועה ראַקאָוויסקי — זכרונות פון אַ יידישער רעוואַלוציאַנערן
- 100) מאַרק טורנאָוו — די לעצטע פון אַ גרויסן דור
- 101) י. הירשהויט — יידישע נאַפּט־מאַגנאַטן (פרעמירט מיט דער מרדכי סטאַליאַר־פּרעמיע ביי „די אידישע צייטונג“, בוענאַס־איירעס 1955).
- 102) משה זאַנשיין — יידיש וואַרשע
- 103) פ. מינץ — די געשיכטע פון אַ פּאַלשער אילוזיע
- 104) י. י. טרונק — די וועלט איז פול מיט נסים (ראַמאַן)
- 105—106—107) מיכאל באַרוויטש — אַרישע פּאַפּירן
- 108—109) מרדכי שטריגלער — געאַרעמט מיטן ווינט (היסטאָרישער ראַמאַן)
- 110—111) ד״ר א. מוקדוני — אין וואַרשע און אין לאַדזש (פרעמירט מיט דער האַפּער־לייב־פּרעמיע ביים יידישן קולטור־קאָנגרעס, ניו־יאָרק 1956).
- 112) ברוך האַגער — מלכות חסידות (פרעמירט מיט דער מרדכי סטאַליאַר־פּרעמיע ביי „די אידישע צייטונג“, בוענאַס־איירעס 1956).

- (113) ב. שעפנער — נאָוואַליפיע 7 (זכרונות)
 (114) פנחס שטיינזאקס — יידן צום געדענקען
 (115) ק. צעטניק — דאָס הויז פון די ליאַלקעס
 (116) מאַקס וויינרייך — פון ביידע זייטן פלויט
 (117) אליעזר וויזל — ...און די וועלט האָט געשוויגן
 (118) ש. בערלינסקי — ירושה
 (פרעמירט דורך פראַפ. הערש־פּאַנד, ביים קולטור־קאָנגרעס, ניו־יאָרק, 1957)
 (119) ד״ר יוסף טענענבוים — צווישן מלחמה און שלום
 (120) יוסף אַקרוטני — סוף קאַפּיטל (ראַמאַן)
 (121) זיגמונט טורקאָו — טעאַטער־זכרונות פון אַ שטורמישער צייט
 (122) בער י. ראָזען — פאַרטרעטן
 (123) אברהם טענענבוים - ארזי — לאַדזש און אירע יידן
 (124—125) משה קאַגאַנאָוויטש — די מלחמה פון ייִדישע פאַרטיזאַנער
 אין מזרח־אַיראָפּע
 (126—127) אברהם זאָק — קנעכט זענען מיר געווען...
 (פרעמירט דורכן ב. אייסוראָוויטש־ליטעראַטור־פּאַנד, ניו־יאָרק, 1957)
 (128) יעקב גלאַטשטיין — ווען יאָש איז געפאַרן
 (129—130) דוד פלינקער — נייע צייטן (ראַמאַן)
 (פרעמירט דורכן מרדכי סטאַליאַר־פּאַנד, ביענאַס־אַירעס 1958)
 (131) מ. י. שעליובסקי — אין דער וועלט אַרײַן...
 (פרעמירט דורכן האַפּער־לייב־פּאַנד, ניו־יאָרק 1958)
 (132) ד״ר י. שוואַרצבאַרט — צווישן ביידע וועלט־מלחמות
 (133) לעאָן לענעמאַן — דער חשבון בלייבט אָפּ
 (134) שלמה פראַנק — טאַג־בוך פון לאַדזשער געטאָ
 (135) מלך באַקאַלטשוק־פעליץ — זכרונות פון אַ ייִדישן פאַרטיזאַן
 (136) פנחס וועלנער — אין יענע טעג...
 (137) אלימלך ראָק — זכרונות פון אַ ייִדישן האַנטווערקער־טווער
 (138) הירש אַבראַמאָוויטש — פאַרשוונדענע געשטאַלטן

עס גרייט זיך צום דרוק:

- ב. טערקעל — צווישן שאַקאַלן
 ג. שמן — דאָס געזאַנג פון חסידות

עס דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב:

- י. ל. וואַלמאַן — פּוילישע יידן (ראַמאַן)
 יאַנאַס טורקאָו — נאָך דער באַפרייאונג
 דוד דאָוידאָוויטש — קונסט־געשיכטע פון שולן אין פּוילן
 שלמה בריאַנסקי — זשעלעכאָווער מענטשן

**Este libro se terminó de
imprimir el día 10 de
septiembre de 1958,
en los Talleres Gráfi-
cos JULIO KAUFMAN,
S.R.L., Av. Corrientes
Nº 1976, Buenos Aires**

COLECCION
"EL JUDAISMO POLACO"

DIRECTOR:
MARC TURKOW

DIRECCION ADMINISTRATIVA:
ABRAHAM MITELBERG

Volumen 138

Copyright by
HIRSZ ABRAMOWICZ, NEW-YORK

IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINA

Hecho el depósito que marca la Ley

HIRSZ ABRAMOWICZ

Figuras Desaparecidas

RECUERDOS Y SILUETAS

Editado por la
Unión Central Israelita Polaca en la Argentina
Buenos Aires, 1958

